HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Tóth Sándor László
A TÖRÖK HADITEVÉKENYSÉG AKCIÓRÁDIUSZA
A 15 ÉVES HÁBORÚBAN

Urbán Aladár
BATTHYÁNY LAJOS ÉS A VASI FÖLKELŐSEREG
1848 SZEPTEMBER–OKTÓBERÉBEN

Szauter Lajos
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELLÁTÁSI GONDJAIRÓL

Szabó Miklós
AZ 1. REPÜLŐCSOPORT HARCAI 1942-BEN
A MAGYAR FORRÁSOK TÜKRÉBEN

4

XXXII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1985

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balló István őrnagy (Budapest); *dr. Barcy Zoltán* (Budapest); *Borosy András*, a történelemtudományok kandidátusa, főlevéltáros, Pest megyei Levéltár (Budapest); *Lengyel István*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE, BTK (Budapest); *Szabó Miklós* ezredes, a hadtudományok kandidátusa (Budapest); *Szauter Lajos* őrnagy (Budapest); *Tardy Lajos*, a történelemtudományok doktora, c. egyetemi tanár (Budapest); *Tóth Ede*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE, BTK (Budapest); *dr. Tóth Sándor László* levéltáros, Csongrád megyei Levéltár (Szeged); *Urbán Aladár*, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens, ELTE, BTK (Budapest); *Zalka András* (Budapest); valamint *dr. Bonhardt Attila, Damó Csilla, Godó Ágnes* ezredes, a hadtudományok kandidátusa, *Ravasz István Dezső* főhadnagy, *dr. Szakály Sándor, dr. Veszprémy László, Viniczai István* és *Zachar József* őrnagy, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 569-522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331-170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 64,— Ft, negyedévre 16,— Ft

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. — 1900 —, közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

85.2707/20-04 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1985

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXXII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

OLÁH ISTVÁN HADSEREGTÁBORNOK, A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG HONVÉDELMI MINISZTERE (1926—1985)

Már nyomdában volt e számunk, amikor megrendítő híradás adta tudtul, hogy közel negyven évi, a Magyar Néphadseregben eltöltött szolgálat után, egy nappal 59. születésnapja előtt, 1985. december 15-én elhunyt Oláh István hadseregtábornok, a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának tagja.

Életének közel kétharmadát katonaként élte meg. Elkötelezett, művelt, problémaérzékeny katonaként. Akkor jelentkezett önkéntesnek, amikor Magyarország területén még folytak a második világháború harcai, hogy megrövidíthesse az ország szenvedéseit, több ezer honfitársával együtt részese lehessen a fasizmus felett aratott győzelemnek.

Az 1945 tavasza óta eltelt negyven év sok mindenről szól. Szemünk előtt peregnek le a semmiből megalakult új néphadsereg, a Honvédség, majd a már nevében is Magyar Néphadsereg történetének kiemelkedő, sikerekben gazdag, tanulságos, ám ellentmondásoktól sem mentes eseményei. Ezek szinte valamennyiének szereplője, sőt egyre inkább egyik főszereplője volt Oláh István. A tizennyolcéves önkéntes 1945 tavaszán elvonult osztrák hadműveleti területre. Ott szerepelt az első, a Kossuth Akadémián 1949-ben avatott hadnagyok között. Később a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, majd a Szovjet Hadsereg Vezérkari Akadémiájának hallgatói között volt. Közben egy időben maga is tanított. Életútjának, magasra ívelő katonai pályafutásának állomásait hosszasan lehetne sorolni. Nagy utat járt be a nádudvari szegényparaszti család fia, amíg szakaszparancsnokból, szinte minden parancsnoki beosztást végigjárva, a Magyar Népköztársaság honvédelmi minisztere lett.

Amíg elérte a legmagasabb katonai beosztást, számos embert próbáló feladattal kellett megbirkóznia. Éjszakák százait kellett eltöltenie tankönyvek, szabályzatok, tervezetek társaságában. Az állandó tanulás azonban nem okozott számára gondot, hiszen az mindig is vonzotta. Ez a tanulás iránti vágy, a tudásszomj vitte őt még a második világháború éveiben a debreceni tanítóképző falai közé. A szerény, jószándékú parasztfiú tanító akart lenni. Néptanító, aki sorstársainak gyermekeit neveli majd a jóra, a szépre, az igazra. Tanítói pályája helyett, az új élethivatás választása miatt, a hivatásos tiszti beosztásokban bontakozhattak ki átlagon felüli képességei. Személyes példamutatással, útmutató szóval, paranccsal, csapatoknál és katonai tanintézetekben egyaránt, mégis tanított. Hogy milyen magas szinten, milyen emberséggel, türelemmel és megértéssel, arról egykori beosztottjai, tanítványai tanúskodnak.

Oláh István egész életében tudta, érezte a tanulás, a tanítás fontosságát. Mindkettőt önmagára is érvényesnek tartotta. Sokirányú és sokoldalú katonai képzettségének megszerzése mellett sok gondot fordított az egyéb irányú önképzésre. Érdekelte az irodalom és egyebek között a történelem, a hadtörténelem is. Ez utóbbi iránti vonzódásának számos jelét adta: nagy figyelemmel olvasta a magyar és külföldi hadtörténészek munkáit, különös gondot fordított a Magyar Néphadsereg története kutatására, illetve a kutatások eredményeinek publikálására.

Miniszterként nem adatott meg számára a hosszú építés, fejlesztés időszaka, a vezérkari főnökként korábban tizenkét éven át végzett munka folytatásának lehetősége. Ennek ellenére, vezetése alatt, hadseregünk életének számos területén jelentős előrelépés történt. Életműve a Magyar Néphadsereg negyven éves történetének szerves része. Emléke pedig elevenen fog élni azok körében, akik ismerték a humánus, művelt, az erkölcsi értékekre mindig adó katonát.

TANULMÁNYOK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A TÖRÖK HADITEVÉKENYSÉG AKCIÓRÁDIUSZA A 15 ÉVES HÁBORÚBAN

E tanulmányban a Magyarországon vívott hosszú, vagy 15 éves háború török hadjáratait vizsgáljuk a török hódítás szempontjából. Az 1593—1605 között permanensen folyó háború hadjáratai jó lehetőséget kínálnak a török terjeszkedés, az ún. akciórádiusz tényezőinek tanulmányozására.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell magát az *akciórádiusz* fogalmát. Tudomásunk szerint először *W. A. McNeill* használta ezt a török hódítással kapcsolatban. Szerinte a 16. század közepén érte el az oszmán katonai tevékenység földrajzi határait. A török birodalom expanzióját az a távolság határozta meg, amelyet a hadsereg a hadjárati időben a téli szállásról kiindulva és oda a tél beállta előtt visszatérve megtett. A szultán politikai okokból nem tartózkodhatott évekig birodalma határainál, a végrehajtó hatalom teljesen kicsúszott volna a kezéből. E problémát úgy oldotta meg, hogy az év egy részében hadjáratra vonult, de még ugyanabban az évben visszatért Isztambulba. A szultán zsoldos csapatainak így minden tavasszal ki kellett vonulni a fővárosból és a háború színhelyére menni. McNeill szerint a török sereg maximálisan napi 20—30 mérföldes menetelésre volt képes. Egy-egy hadjárat alkalmával 90—100 napos menetidővel számolhatunk. Ez kb. 700—800 mérföldet jelentett légvonalban Isztambultól, s kb. kétszer ennyit terepen. Az amerikai kutató úgy látta, hogy már Szulejmán uralkodásának elején a török birodalom határai oly messzire kerültek Isztambultól, hogy az oszmán sereg hatékonyságának nagy részét elvesztette. A várak felépítésével megszűnt Szulejmán seregének fölénye és minden erőfeszítés ellenére csak néhány vár elfoglalását lehetett elérni. A holtpont időszakában létrejött egy nem túl széles határzóna, amelyben az erőviszonyok állandóan változtak. A török birodalom konstantinápolyi bázisából elérte hódításának szélső sugarát (extreme radius), amelyen túl nem volt képes terjeszkedni.[1]

McNeillhez hasonló eredményre jutott művében *Peter F. Sugar* és *Stanford Shaw* is, bár egyikük sem használta az „actio radius" elnevezést. Sugar arra hívta fel a figyelmet, hogy a török hadviselés szabályai szerint a seregnek a szultán parancsnoksága alatt kellett állnia és a szpáhikat aratás idejére haza kellett bocsátani, hogy hűbérükről a nekik járó jövedelmet beszedhessék. A hadjárat tavasszal kezdődött, amikor az utak járhatóvá váltak, és aratás idején végződött. Így csak egy bizonyos távolságot lehetett megtenni a katonai akciók számára rendelkezésre álló időn belül. Mihelyt a birodalom határai

1 *McNeill, William H.:* Europe's Steppe Frontier 1500—1800. Chicago, 1964. 32., 40—42., 50. o.

Bécs kapujától Azerbajdzsánig és Irakig értek, a török sereg előnyomulása korlátokba ütközött.[2] Shaw három okra vezette vissza azt a tényt, hogy a hadjáratok főként tavasz és ősz között folytak. Az egyik a hadsereg részben feudális jellege; a másik az, hogy a szultánnak és zsoldos csapatainak időnként vissza kellett térnie Isztambulba; a harmadik az utak rossz állapota télen. A hadjáratokat októberben és novemberben tervezték, a gyülekezést rendszerint áprilisra hirdették meg, de az egész sereg csak júliusra gyűlt össze. Így a hadjáratokat augusztusban és szeptemberben kellett lebonyolítani. A tél közeledte és az élelem- valamint a takarmánykészletek csökkenése arra kényszerítette a sereget, hogy október vége előtt visszatérjen. Emiatt lehetetlenné vált, hogy a szultán olyan hadjáratot vezessen, amely Észak-Magyarországon vagy Kelet-Anatólián túl terjedt volna.[3]

A magyar szakirodalomban *Perjés Géza* foglalkozott több munkájában is az akciórádiusz kérdéseivel. A 17. század második fele háborúinak idő- és térbeli korlátozottságát az élelemellátás nehézségeire vezette vissza. A hadjárati idő (tavasztól őszig) és a téli kvártély időszaka (ősztől tavaszig) élesen elkülönült egymástól. A hadjárati idő 6 hónapjából is csak 3—4 hónap, kb. 100 nap maradt a sereg előrenyomulására. Ebből azonban le kell számítani a takarmányozásra, kenyérkiosztásra (4 naponként) és a pihenőre (6 naponként) fordított időt. Perjés szerint így csak 30 nap jutott előnyomulásra, azaz 20 km-es menetet számítva kb. 600 km. Ugyanekkor ezt sem tartotta lehetségesnek, mert a sereg 6—8 napi menetnél messzebb nem távolodhatott el raktáraitól, így a sereg akciórádiusza kb. 140—160 km volt. E határt elérve a raktárakat újból előre kellett telepíteni, mert csak így nyomulhatott a sereg tovább.[4] Az oszmán hadsereg európai háborúit elemző tanulmányában az 1568-ig megtett török hódításokkal kapcsolatban azt állapította meg, hogy „itt, Magyarországon érkezett el a török hódító gépezet hatósugara végéhez és a most körülírt határok egészen Buda visszafoglalásáig lényegében meg is maradnak. Eger, Kanizsa, Várad és Érsekújvár elfoglalása a következő periódusban ugyan nem jelentéktelen nyereség, de inkább az elfoglalt területnek szélességben való kiterjesztését jelenti, nem pedig az említett hatósugár túllépését." A 15 éves háború véleménye szerint nem változtatott a holtponton, a hatósugara végéhez ért török tovább előnyomulni nem tudott.[5] Egy másik munkájában Perjés Géza felvázolta az oszmán sereg mozgósításának és Magyarországra vonulásának főbb szakaszait. A menet kb. három hónapot vett igénybe, úgy hogy a hadsereg semmiképpen sem érhetett Budára augusztus előtt. Miután azonban a hadműveleteket október végén — egészen pontosan október 26-án, Kászim napjára — be kellett fejezni, a tényleges hadműveletekre $2^1/_2$—3 hónapnál több idő nem maradt. Rámutatott arra, hogy a magyarországi eseményekre a török államvezetés csak egyéves késéssel reagálhatott. Ugyanakkor az egyik évben elért siker a következőben semmivé válhatott. Véleménye szerint „Magyarország kívül esett az oszmán hadsereg akciórádiuszán, épp ezért az itteni hódításokat katonailag megtartani nem lehetett".[6] Mohácsról írott könyvében a hatósugárt (akciórádiusz) úgy határozta meg, hogy az „a hadseregek működésének határa, amelyet mozgásuk sebessége, az utánpótlás és a hadjáratra rendelkezésre álló idő szab meg". A hadseregek 16. századi napi

2 *Sugar, Peter F.:* Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354—1804. Seattle and London, 1977. 191. o.
3 *Shaw, Stanford J.:* History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280—1808. Cambridge, 1976., 129—130. o.
4 *Perjés Géza:* Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650—1715). Bp., 1963. 149., 171—173. o.
5 *Perjés Géza:* Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356—1699). Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK), 1967. 360. o.; HK 1966. 867—868. o.; *uő.:* Mohács. Bp., 1979. 78—79. o.
6 *Perjés Géza:* Az országút szélére vetett ország. *Kortárs*, XV. (1971), 1794—1795. o.; l. még Gyorsuló idő, Bp., 1975. 8—14. o.

menetteljesítménye 20 km volt, de ebből a pihenés és takarmányszerzés miatt beiktatott pihenők (4—5 naponként) miatt le kell számítani. Ezért átlagosan napi 15 km-es menetteljesítménnyel számolt Perjés Géza. A 180 napos (6 hónap) hadjárati időt megszorozta a hadsereg napi menetével, így 2700 km lenne a hatósugár. A seregnek azonban vissza is kellett érnie a tél beállta előtt saját országába, ezért hatósugara felére, tehát 1350 km-re csökken. Ezenkívül hadműveletekre, harcokra legalább 30 napot számított, ezért újabb 450 km-t (30 nap menetteljesítménye) levont ebből. Így az oszmán sereg akciórádiuszát 900 km-re tette. Így Buda kívül esett az oszmán sereg akciórádiuszán, megtartása a véletlenen múlott.[7]

Perjés Géza akciórádiusz-elméletét a történeti kutatás általában elfogadta, egyes részleteit azonban vitatta, a hatósugárra alapozott szulejmáni ajánlat hipotézisét pedig elvetette. *Szakály Ferenc* vitába szállt azzal az állítással, hogy a török hatósugara csak 1350 vagy 900 km lett volna, s csak a Száváig, Al-Dunáig terjedt volna. Rámutatott arra, hogy a 180 napos hadjárati idővel szemben 1526-ban 205, 1529-ben 229, 1532-ben pedig 212 napig tartott a hadjárat. Szerinte az össztávolságot sem lehet mechanikusan megfelezni az oda- és visszavonulás között, mivel a visszafelé vezető utat csaknem kétszeres sebességgel tették meg (1526-ban 27, 1529-ben 28 km-es napi átlag). Figyelmeztetett arra is, hogy a hadműveletekre fordított produktív időt — ami a hadihelyzettől függően vagy a megtámadott ország határának átlépésekor, vagy az ellenséges erőkkel való első összecsapáskor kezdődik — nem szabad feloldani a fel- és visszavonulás improduktív idejében. Véleménye szerint „a Kárpát-medence — bár már-már valóban a határán volt annak — még belefért a török hadsereg hatósugarába".[8] *Barta Gábor* szerint Perjés Géza számításai során csak a felvonulásból vonta le a hadműveleti időt; így az odaút rövidebb, mint a visszafelé vezető út. A hadműveleti idővel kapcsolatban pedig arra mutatott rá, hogy a szultán Belgrádra érkeztekor jó három, Budára érkeztekor pedig még legalább másfél hónapos hadműveleti idővel számolhatott.[9] *Marosi Endre* magát az akciórádiusz-fogalom használhatóságát kérdőjelezte meg és helyette az „állam és hadsereg teljesítménye" kifejezést ajánlotta. Meghatározása szerint „a haderő teljesítménye a lehetséges erőkifejtésnek maximumát jelenti, amelyet tovább terjeszteni nem lehet".[10] Az akciórádiusz-elmélet az említett fenntartások ellenére polgárjogot nyert és széles körben elterjedt a fogalom használata.[11]

A hatósugár (akciórádiusz) fogalmát úgy határoznánk meg, hogy abban körvonalazódik egy központ, ahonnan a hadsereg kiindul és ahova visszatér; illetőleg egy maximális szélső határ, amelyet a rendelkezésre álló anyagi és erőforrásokkal a hadjárati időn belül el tud érni és tartósan birtokába tud venni. *A központ és az elért, meghódított szélső határ közötti távolság jelenti voltaképpen a hadsereg hatósugarát.* A végvári rendszer kiépítése, 1541 után csak egy-egy fontos végvár elfoglalásával lehetett új hódítást elérni. Így a szélső határ szükségképpen valamelyik újonnan meghódított végvárra vonatkozik (pl. 1566-ban Szigetvárra és Gyulára). Az akciórádiusz — mivel a hadjárat nem közvetlenül a határokról indul — szükségszerűen tartalmaz egy *passzív* (a saját területen való átvonulás) és egy *aktív szakaszt* (az ellenséges területen való hódítást).

7 *Perjés Géza:* Mohács. 79—81 o.
8 *Szakály Ferenc:* Oktalan oknyomozás. Perjés Géza Mohács-könyvéről. *Kritika*, 1979. X. 21—22. o.; l. még *uő.:* A mohácsi csata. Sorsdöntő történelmi napok. Bp., 1977.[2] 11. o.
9 *Barta Gábor:* Az országút szélére vetett vita. *Magyar Tudomány*, 1980. 2. sz. 117. o.; *uő.:* Vita és gyümölcsei. *Magyar Tudomány*, 1980. 8—9. sz. 638. o.
10 *Marosi Endre:* A török elleni harc lehetőségei 1352—1718 között. Historiográfiai áttekintés. HK 1980. 595—597. o.
11 *Szűcs Jenő:* Nép és nemzet a középkor végén. *Valóság*, 1972. 6. sz. 15. o.; *Szántó Imre:* A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon, 1541—1593. Bp., 1980. 17—18. o. stb.

Az utóbbi a hatósugárnak mindig jóval kisebb részét teszi ki. Az akciórádiusszal kapcsolatban a következőket vizsgáljuk a 15 éves háború folyamán: a török hadjárati-hadműveleti idő és az ezalatt történt fontosabb események, valamint a török hódítást korlátozó tényezők (ellenséges sereg tevékenysége, várak feltartó szerepe, csaták).

A *hadjárati idő* három egymástól elhatárolható részre osztható: felvonulási idő, hadműveleti idő, visszavonulási idő. *Felvonulási idő* alatt azt az időtartamot értjük, amely alatt a török hadsereg fő gyülekezési helyéről (Isztambul, vagy Belgrád) elindulva eléri az ellenséges határokat, azaz a királyi Magyarország területén fekvő valamelyik végvárat. Rendkívül fontos a hadjárat kezdésének időpontja, mert részben ettől függ, hogy milyen hosszú lesz a hadjárati idő. Kései kezdés esetén nemcsak a hadjárati idő, hanem a hadműveleti idő is összezsugorodik. Viszonylag korai kezdés viszont relatíve kitágíthatja a hadjárati, s vele együtt természetesen a hadműveletekre fordítható időt. *Hadműveleti idő* kifejezéssel a hadjárati időnek azt a szakaszát jelöljük, amely alatt a török sereg az ellenséges határokhoz érkezve offenzíva esetén az ellenséges területen, defenzíva esetén pedig a saját területen folytat hadműveleteket (várvívás, felmentés, csata stb.). A hadműveletek megkezdésétől azok végleges befejezéséig, a téli szállásra vonulás megkezdéséig eltelt időt tekinthetjük hadműveleti időnek. E tanulmányban elsősorban a hadjárati idő első két szakaszával, azok főbb eseményeivel foglalkozunk. A visszavonulással kapcsolatban csak azt említjük meg, hogy hol teleltek a török csapatok.

A 15 éves háborút elindító 1593-as hadjáratra csak későn, az ürügyül szolgáló szisszeki vereség (június 22.) után szánta el magát a török Porta. Szinán nagyvezírt a pasák próbálták lebeszélni arról, hogy még abban az évben elinduljon. Indokul azt hozták fel, hogy „a tél is közel van már s ha elmegy is, nem nézhet a dolog után, jobb lesz tehát, ha ez évben az előkészületek után lát és a tavasszal egészen felkészülődve megy".[12] A török vezérek jól látták, hogy eredményes hadműveletekre a hadjárat kései kezdése miatt nincs kilátás, ezért akarták lebeszélni Szinán pasát tervéről. Ő azonban Ferhád másodvezír mesterkedésének tulajdonította az ellenvéleményeket és két hét alatt megtette a szükséges előkészületeket a hadjáratra. Július 17-én indult el Isztambulból a sereg és szeptember 3-án ért Belgrádba.[13] Az 1000 km-es távolságot 48 nap alatt tették meg a török csapatok, átlagos menetsebességük kb. 20 km volt. Edirnében 5, Szófiában 4 pihenőnapot tartottak. Ha ezt leszámítjuk, átlagosan kb. 25 km-t tettek meg naponta. A fősereg megérkezése előtt a ruméliai beglerbég elfoglalta Sziszeket (augusztus 23—28). A Szinán nagyvezír vezette fősereg Belgrád után az Eszék—Mohács—Dsánkurtarán útvonalon haladt Veszprém felé. Az eszéki haditanácson döntöttek úgy a török vezérek, hogy abban az évben az idő rövidsége miatt csak Veszprém és Palota ellen mennek. Bécs ostromát a következő évre halasztották.[14] A Belgrád és Veszprém közti távolságot, kb. 400 km-t 29 nap alatt tette meg a török had, október elejére ért Veszprém alá. A menetsebesség ezen az útszakaszon kb. 14 km volt naponta, a pihenőket is beleszámítva. Belgrádon 10, Eszéken 4, Mohácson 2,

12 Kjátib Cselebi Fezlikejéből (a továbbiakban — *Kjátib Cselebi*). Kiadva: Török történetírók. III. kötet. 1566—1659. Fordította és jegyzetekkel kísérte *Karácson Imre*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta *Szekfű Gyula*. Török—magyarkori történelmi emlékek. Második osztály: írók. Bp., 1916. 203. o.; a tanulmányban a török hadjáratok legfontosabb kronológiai adatait elsősorban *Kjátib Cselebi* és *Pecsevi* művéből vettük, utóbbira l. Pecsevi Ibráhim tarikhjából (a továbbiakban — *Pecsevi*). Kiadva: Török történetírók, I kötet.

13 *Kjátib Cselebi*, 203. o.; csak július 24-én indult el, l. *Óváry Lipót:* A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. 2. füzet. Bp., 1894. 224. o.; július végére l. *Baranyai Decsi János* magyar históriája (1592—1598). Fordította és a bevezetőt írta *Kulcsár Péter*. Bp., 1982 (a továbbiakban — *Decsi*). 76. o.

14 Isztambul és Belgrád távolságára l. *Perjés G.:* Mohács. 81. o.; az eszéki haditanácsra l. *Kjátib Cselebi*, 204—205. o.; a további tervekre *Tóth Sándor László:* Szinán nagyvezér tervei 1593—1594-ben. HK 1982. 167. o.

Dsánkurtaránon 3 napot időztek a török csapatok. Ez összesen 19 pihenőnapot jelent. Ha csak a menetnapokat vesszük számításba, a török sereg 40 km-es napi átlagsebességgel haladt Belgrád és Veszprém között. Belgrádról a hadiszereket hajókon Budára küldték, s innen pedig Veszprém ostromára szállították. Élelmiszert Belgrádon és Mohácson osztottak a török katonáknak. A török sereg hadműveleti ideje október elején kezdődött Veszprém ostromával. A várat 3 napi ostrom után, október 6-án foglalták el. Ezután Palotához vonultak, amelyet 2 napi ostrom után, október 10-én adtak fel védői.[15] A sereg még egy ideig a hadműveleti területen állomásozott, de további várostromokra már nem került sor Kászim napjának közeledése miatt. A nagyvezír megkezdte a visszavonulást. A janicsárok egy részét Budára, másik részét Szegedre küldte téli szállásra. A karamániai és az anatóliai sereg Pécsre, a merási Budára, a szivaszi Esztergomba, a boszniai pedig Eszékre ment telelni.

A török sereg hadjárati ideje 1593-ban hozzávetőlegesen július közepétől október közepéig, tehát kb. három hónapig tartott. Ebből több mint két hónapot a hadműveleti területre való felvonulás vett igénybe. A felvonulási időhöz képest aránytalanul rövid volt a hadműveleti idő, kb. 2—3 hét. Szinán pasa ellenfeleinek igaza lett, a nagyvezír csak két gyengébb várat tudott elfoglalni a rendelkezésére álló idő alatt. *A török csapatok egy részének magyarországi teleltetése kétségtelenül új vonás a magyarországi török háborúk történetében.*[16] A nagyvezír folytatni akarta a háborút és a csapatok itteni teleltetésétől azt remélte, hogy a következő évi hadjáratban gyorsabban tudja seregét felvonultatni, mintha ezúttal is Isztambul, vagy Edirne környékén gyűjtené össze a csapatokat. A magyarországi teleltetés célja tehát a hadjárati és ezen belül a hadműveleti idő meghosszabbítása lehetett. Ezen kívül a hódoltsági török várak őrségét is megerősítette a várható ellentámadásokkal szemben. Bár pontos adatokat nem tudunk adni az 1593 telén Magyarországon hagyott török csapatokkal kapcsolatban, úgy tűnik, hogy a nagyvezír seregének nagyobb részét itt teleltette. Egyedül a zsoldos lovasságot küldte Viddin környékére.

1594 tavaszán Szinán nagyvezír Belgrádon tartózkodott, ahonnan májusban a szerémi mezőre vonult át. Ide érkeztek meg a csapatok; a janicsáraga vezetésével Isztambulból jövő janicsárok csak Magyarországon, Dsánkurtaránnál csatlakoztak. A tatár kán serege pedig már a hadműveleti területen csatlakozott. Mivel egészen pontos adatokkal nem rendelkezünk, a török sereg menetteljesítményére vonatkozóan csak becsléseket tehetünk. A Belgrád és Tata közti kb. 450 km-t június eleje és július eleje között kb. 30 nap alatt tette meg a sereg, kb. 15 km-es napi átlagmenetet számítva. Három napi pihenőt tartottak Mohácson, 4 napi pihenőt pedig Dsánkurtaránon. A szükséges hadfelszerelést ezúttal is a Dunán szállították, majd a Tatához közeli Esztergomból hozták a vár ostromára. Tata és Győr ostromát pedig a dsánkurtaráni haditanácson határozták el.[17] A török sereg július 9-én ért Tatához, a várat néhány napi ostrom után, július 13-án adták fel védői[18] Egy kiküldött seregrész 1 napos ostrom

15 *Gömöry Gusztáv:* Veszprém és Várpalota eleste, 1593. HK 1895. 254—259. o.; A Magyar Nemzet Története. Szerkesztette *Szilágyi Sándor.* 5. kötet. *Acsády Ignác* írta. Bp., 1897. 493. o.; *Doberdói Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. 14. rész. Bp., 1940. 90—94. o.

16 *Szakály F.:* Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981. 150. o.; Szeged története, 1. kötet. A kezdetektől 1686-ig. Szerkesztette: *Kristó Gyula.* Szeged, 1983. 664. o. (a vonatkozó részt *Szakály F.* írta); *Tóth S. L.:* Török stratégia a tizenöt éves háborúban 1593—1606. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, LXIX (1981), 30. o.

17 *Kjátib Cselebi,* 220—222. o.; *Pecsevi,* 104. o.

18 Tata ostromának kezdetét június 26-ra tette *Kjátib Cselebi,* 221—222. o.; július 17-re *Pecsevi,* 104. o.; július 18-ra *gróf Illésházy István* följegyzései 1592—1603 (a továbbiakban — *Illésházy*). Magyar történelmi emlékek. Második osztály: írók. 7. kötet. Közli *Kazinczy Gábor.* Pest, 1863. 13. o.; július 9-től 13-ig tartó ostromra l. *Kozics László:* Győr-vár 1594-től 1598-ig. HK 1891. 497. o.; *Rónai Horváth Jenő:* Magyar hadi krónika. II. k. Bp., 1897. 117—118. o.; *Bánlaky J.:* i. m. 122. o.; Magyarország történeti kronológiája. Főszerkesztő *Benda Kálmán.* 2. kötet 1526—1848. Bp., 1982 (a továbbiakban — *Kronológia*). 414. o.

után foglalta el Szentmártont (Pannonhalma). Július 15-én értek Győr alá az oszmán csapatok. Az erős vár hosszú ideig tartotta magát, s csak a közelben levő felmentő sereg veresége után egy hónappal, szeptember 29-én adta fel Hardegg főkapitány.[19] Győr ostroma közben a tatárok az elhagyott Pápa várát is megszállták.[20] Győr bevétele után a közeli Komárom ellen vonult a nagyvezír. Kétheti ostrom után, október 24-én hagyta abba a sikertelen ostromot és seregével téli szállásra ment.[21] A ruméliaiak és a janicsárok Budán, az anatóliaiak és ezer tatár Fehérvárott, ezer tatár pedig Pápán telelt. A nagyvezír ezúttal hazaengedte az ázsiai vilajetek csapatait.

A török sereg hadjárati ideje 1594-ben hozzávetőlegesen júniustól október végéig, tehát mintegy 5 hónapig tartott. Mivel a sereg nagyobb része Magyarországon vagy ahhoz közeli helyen telelt, a csapatok felvonulása rövidebb ideig tartott, mint más hadjáratok alkalmával. A sereg fokozatosan töltődött fel a hadszíntérre vonulás idején, az egyes állomáshelyeken különböző csapatok csatlakoztak. A hadműveleti idő július elejétől-közepétől október végéig tartott, azaz valamivel több mint három hónapig. *Szinán nagyvezír sikerei nagyrészt e hosszúnak számító hadműveleti időnek tulajdoníthatók.* A két erős vár (Győr, Komárom) közül azonban csak az egyiket tudta elfoglalni, a másik ostromára már nem jutott elég idő. A csapatok magyarországi teleltetése jelezte, hogy a török tovább akar hódítani, ha csak Rudolf császár hátrányos feltételekkel nem köt békét a Portával.[22]

1595-ben a török birodalom kétfrontos háborúra kényszerült. A császári diplomácia erőfeszítéseinek eredményeként Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem szövetséget kötött Rudolf császárral a török ellen. Az erdélyi fejedelemhez hasonlóan Moldva és Havasalföld is a török ellen fordult. Az új török szultán, III. Mehmed elsősorban e hűtlen vazallusokat akarta megbüntetni, illetve visszahódítani. Ezért a török offenzíva a nagyvezír vezetésével az Al-Duna mentén folyt, míg Magyarországon a fővezér (szerdár) kisebb létszámú seregével defenzívára kényszerült. A havasalföldi hadjárat során problémát okozott a portai frakcióharc; előbb Ferhád pasa nagyvezír volt a hadjárat vezetője, majd megbuktatása után Szinán pasa. Ez késleltette a hadjárat megindítását. Szinán nagyvezír augusztus közepén kelt át seregével a Dunán. Elfoglalta Bukarestet és Tirgovistét, meg is erősítette azokat. Október közepén, a hadjárati idő végének közeledése miatt azonban visszavonult. A gyenge erősségeket könnyen foglalták vissza az ekkor előnyomuló erdélyi és havasalföldi csapatok. Sőt Gyurgyevónál a Dunán átkelő török sereg utóvédjét is megsemmisítették, a várat pedig bevették (október 29).[23] A havasalföldi hadjárat nem hozhatott tartós sikert, mert nem voltak erős várak, amelyek visszaverhettek volna egy ellentámadást. E hadjárat esetében kb. két hónapos hadműveleti idővel számolhatunk.

19 Győr ostromára l. *Kozics L.*: i. m. 497—504. o.; *Lengyel Alfréd:* Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. HK 1959. 167—212. o.; Győr ostromának kezdetét július 30-ra tette *Pecsevi*, 104. o.; *Kjátib Cselebi*, 222. o.; július 31-re *Illésházy*, 14. o.; július 15-re l. *Kozics L.*: i. m. 497. o.; *Rónai Horváth J.*: i. m. 117—118. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 122. o.; *Kronológia* 414. o.; feladását szeptember 22-re tette *Szamosközy*, l. *Szamosközy István* történeti maradványai 1542—1608 (a továbbiakban — *Szamosközy*). Kiadta *Szilágyi Sándor*. 4. kötet. Magyar történelmi emlékek. Második osztály: írók. 30. k. Bp., 1880. 49. o.; *Benda Kálmán:* Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594—1602 (a továbbiakban — *Isolano*). HK 1983. 654. o.; szeptember 29-re l. *Kozics L.* i. m. 504. o.; *Lengyel A.*: i. m. 200—201. o.; *Kjátib Cselebi* alapján (229. o.) október 2-re datálta *Kortepeter, C. Max:* Ottoman Imperialism During the Reformation. Europe and the Caucasus. New York, 1972. 142. o.

20 *Kjátib Cselebi*, 230. o.; *Isolano*, 654. o.

21 Az ostrom kezdete október 4., l. *Istvánffy Miklós:* Magyarország története 1490—1606. Fordította *Vidovich György*. 2. kötet. Debrecen, 1868. (a továbbiakban — *Istvánffy*) 718. o.; október 7., l. *Bánlaky J.*: i. m. 130. o.; *Kronológia* 414. o.; október 14., l. *Kjátib Cselebi*, 230—231. o.

22 *Tóth S. L.*: Szinán nagyvezér... i. m. 168. o.

23 *Istvánffy*, 744—746., 748—751. o.; *Isolano*, 657—658. o.; *Decsi*, 247—249., 265—275., 282—287. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 177—180. o.; *Nicolae Bălcescu:* A románok Vitéz Mihály vajda idejében. (Fordította *V. András János*) Bukarest, 1974. 73—154. o.

A magyarországi hadszíntéren előbb Lala Mehmed pasa, majd Szinánpasazáde Mehmed volt a szerdár. A török csapatok felvonulási idejét nem ismerjük. A hadműveleti idő kezdetét augusztus elejére tehetjük, amikor a Budánál gyülekező török had Esztergom felmentésére vonult. Augusztus 4-én csatát vívtak a császári sereggel, de vereséget szenvedtek. Esztergom elestét nem tudták megakadályozni a defenzívába szorult törökök.

Az 1595-ös hadjárat során a megosztott török sereg súlyos kudarcokat szenvedett. Ennek nem a rövid hadjárati-hadműveleti idő volt az oka, hiszen mindkét hadszíntéren legkésőbb augusztusban megkezdték a hadműveleteket a török csapatok. Az al-dunai főhadszíntéren hiába foglalta el a nagyvezír Havasalföldet, ha azt a visszavonulás után nem lehetett megtartani. A magyarországi hadszíntéren pedig a mennyiségi és minőségi fölényben levő császári csapatokkal szemben a szerdár még az őrzésére bízott várakat sem védhette meg.

1596-ban az előző évi vereségek miatt maga a szultán, III. Mehmed vezette a hadjáratot. A hadsereg csak június 22-én indult el Isztambulból.[24] A török csapatok Belgrádot augusztus 14-én érték el, azaz 54 nap alatt tették meg az Isztambul—Belgrád távolságot. Átlagosan napi 18 km-t tettek meg, a pihenőket nem számítva. Belgrádig a török sereg összesen 18 pihenőnapot tartott, így a menetnapokon 28 km-es sebességgel vonult.[25] Belgrádnál közel két hétig pihentek, megtartották ezalatt a seregszemlét és kiosztották a csapatoknak az élelmiszert. Augusztus 22-én indultak tovább, előbb Szalánkeménnél és Péterváradnál álltak meg. Utóbbi helyen az előreküldött janicsárok vertek hajóhidat. Ezen előbb ők keltek át, majd két nap múlva a szultán a többi csapattal. Péterváradtól az ötödik állomáshely volt Szeged, így kb. 24 km-t tehetett meg naponta ezen az útszakaszon a török sereg. Szegednél újabb pihenő következett seregszemlével és zsoldosztással. A következő pihenőt Szolnoknál tartották, ahol a Tiszán ideszállított hadfelszerelést és az ágyúkat a hajókból kihordták és kocsikra rakták. A Belgrád és Eger közti kb. 450 km-es távolságot a sereg 38 nap alatt tette meg, kb. 12 km-es átlagos menetsebességgel. Ha ebből leszámítjuk a pihenőket, a menetnapokon legalább 18 km-es vagy nagyobb átlagsebességgel számolhatunk. A török sereg felvonulási ideje június 22-től szeptember 21-ig tartott. A hadműveleti idő szeptember 21-én kezdődött Eger ostromával. Az erős várat közel három hétig ostromolták, október 12-én kapitulált az őrség, 13-án vonultak be a törökök.[26] Ezután néhány napig az ostrom során megrongálódott várat erősítették, majd a közelben levő egyesült császári és erdélyi hadak ellen vonultak. Mezőkeresztesnél többnapos csatát vívtak, amelyben végül az utolsó napon (október 26.) a török kerekedett felül.[27] Néhány napig még a csata színhelyén maradtak, majd téli szállásra mentek.

Az 1596-os hadjáratban a török sereg későn indult el Isztambultól, a 3 hónapos felvonulási idővel a hadjárati idő nagy része eltelt, a hadműveletekre csak 1 hónap maradt. Az összezsugorodott hadműveleti idő miatt még az is kétségessé vált, hogy Eger bevétele sikerül-e. A vár azonban nem tudott 1 hónapig sem kitartani, a felmentő sereg pedig elkésett. A szultáni hadjárat során fordult elő első ízben, hogy a török csapatok Kászim napja után is a hadműveleti területen maradtak. Ebben a magyarországi teleltetéshez hasonlóan

24 *Pecsevi*, 128. o.; június 21-re l. *Bánlaky J.*: i. m. 204. o.; május 18-ra tette *Kjátib Cselebi*, 245. o.

25 A napi menetteljesítményt Konstantinápoly és Szeged között (1000 km-es úttal számolva) 17 km-nek számította *Bánlaky J.*: i. m. 255. o.

26 A Belgrád és Eger közti útra l. *Kjátib Cselebi*, 246—249. o.; Eger ostromára *Kropf Lajos:* Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban. *Századok*, 1895. 397—421. o.; *Sugár István:* Az egri vár eleste 1596-ban. HK 1981. 11—42. o.

27 *Komáromy András:* A mezőkeresztesi csata 1596-ban. HK 1892. 28—67, 157—180, 278—298. o.; *Kropf L.*: i. m. 591—618. o.; *Tóth S. L.*: A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26). HK 1983. 553—571. o.

a török hadvezetésnek azt a szándékát látjuk, hogy minél tovább tartózkodjon a sereg a hadszíntéren.

1597-ben a magyarországi hadjáratra küldött Szaturdzsi Mehmed szerdár június 11-én indult el Isztambulból és augusztus 15-én ért Belgrádba. Az 1000 km-es távolságot 66 nap alatt tette meg, 15 km-es átlagos menetsebességgel. Ha a szükséges pihenőket leszámítjuk, a menetnapokon ennél gyorsabban haladhatott a török sereg. Belgrádban a szerdár 20 napi pihenőt tartott, amely alatt csatlakoztak a különböző csapatok és a seregnek élelmet osztottak. Szeptember 5-én indult tovább a szokásos útvonalon és október 8-án ért az ellenség által az év tavaszán visszafoglalt Tata várához. A Belgrád—Tata közti útszakaszt a török csapatok kb. 13 km-es átlagsebességgel tették meg. A menetnapokon ennél gyorsabban vonulhattak, de a magyarországi állomáshelyeken eltöltött napokat nem tudjuk. A hadműveleti idő Tata ostromával kezdődött. A várat néhány napi ostrom után, október 12-én vették vissza.[28] Tata megerősítése után a szerdár Váchoz vonult. November elején ért ide és Miksa főherceg Verőcénél állomásozó seregével több napos, döntést nem hozó csatát vívott. A török sereg november 10-én vonult vissza téli szállásra.[29]

A hadjárati idő 1597-ben közel 5 hónap volt. Ennek nagyobb részét ezúttal is a felvonulási idő tette ki (4 hónap), míg a hadműveleti idő csak 1 hónap volt. Ezalatt a török csak két kisebb várat tudott visszafoglalni, újabb hódításra nem volt ereje. 1596-hoz hasonlóan Kászim napja után is a hadműveleti területen tartózkodott a török sereg, sőt csatát is vívott.

1598-ban Szaturdzsi Mehmed szerdárt Erdély pusztítására küldte a Porta, az észak-dunántúli területen nem tevékenykedett török sereg. A szerdárnak Belgrádban be kellett várnia az Isztambulból érkező janicsárokat, a különböző irányból jövő csapatokat. A török fővezér különösen hosszú ideig várta a pusztításra leginkább alkalmas tatárokat. Mire a tatárok megérkeztek augusztus végén, „már két hónapi idő elmúlt és a hadjárati időnek majdnem fele eltelt".[30] A szerdár egyébként július második felében kelt át Belgrádnál a Dunán, s előbb Pancsova, majd Becskerek mezejére vonult. Innen a tatárokkal együtt először Csanádot támadta meg szeptember 7-én. A várat rövid ostrom után védői elhagyták. Majd Erdély kulcsa, Várad ellen vonult a sereg. Szeptember végére értek az erős vár alá, amelyet több mint egy hónapig ostromoltak eredménytelenül. Szaturdzsi Mehmed november 3-án hagyta abba az ostromot.[31] Mivel az ellenség Budát ostromolta, a török csapatok Szolnok felé mentek. A rossz utak rendkívül megnehezítették a csapatok vonulását, élelmezési problémák miatt a szerdár visszavonulni kényszerült Szegedre. A tatár sereg a szegedi szandzsákot, a ruméliai sereg pedig a pécsit kapta téli szállásul.

Az 1598-as hadjárat során találkozunk Kjátib Cselebinél a hadjárati idő kifejezéssel. Mivel a két elvesztegetett hónap a hadjárati idő felét tette ki, a 17. századi török történetíró is a *júliustól október végéig tartó négy hónapot számíthatta hadjárati időnek.* Ebbe természetesen nem értette bele a felvonulási időt, csak az általunk hadműveleti időként jelölt fogalomra utalt. 1598-ban a hosszú várakozás miatt a török sereg csak két hónap hadműveleti idővel rendelkezett, amely alatt csak néhány kisebb várat vettek vissza Erdélytől, az erős Váraddal — megfelelő ostromszerek híján — nem boldogultak. Erdély

28 Október 12-re l. *Kjátib Cselebi*, 268. o.; l. még Tata története. I. Szerkesztette *Kovács Emil*. H. n., é. n. (1979) 198. o.; október 13-ra l. *Bánlaky J.*: i. m. 264. o.; *Illésházy*, 49. o.
29 *Kjátib Cselebi*, 270—271. o.; *Isolano*, 664. o.; *Istvánffy*, 789—791. o.
30 *Kjátib Cselebi*, 276. o.
31 *Uo.* 275—280. o.; *Pecsevi*, 144—146. o.; *Isolano*, 666. o.; *Istvánffy*, 807—809., 813. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 278—281. o.

megfélemlítése, visszapártoltatása sem sikerült. Az észak-dunántúli hadszíntéren pedig a magukra hagyott török várak sorra estek el, csak Buda és Fehérvár maradt meg.

1599-ben az előző évi kudarcok miatt a szultán Ibrahim nagyvezírt küldte Magyarországra. A szultáni fermán az ellenség országának pusztításában jelölte meg a hadjárat célját. A nagyvezír május 15-én indult el Isztambulból és júliusban ért Belgrádba. Július 23-án már átkelt Belgrádnál és Zimony mezejénél szállt meg. Az 1000 km-es távolságot maximum 70 nap — beleszámítva a belgrádi tartózkodást is — alatt tette meg, kb. 14 km-es menetsebességgel. Augusztus 9-én Eszékre ment a sereg, itt egy hétig tartózkodott. Augusztus 15-én keltek át a csapatok az eszéki hídon és 18-án érkeztek meg Mohácsra. Itt is egy hétig pihentek, ekkor csatlakozott több török seregrész. Augusztus 28-án értek Bátaszékre, szeptember 11-én Dsánkurtarán mezejére. Utóbbi helyen csatlakoztak a török sereghez a tatárok. Szeptember 17-én értek Buda közelébe, ahonnan a nagyvezír átkelt a pesti oldalra. A török sereg közeledésének hírére szeptember 28-án hagyta el Vácot a császári őrség. A török sereg felvonulási ideje tehát szeptember végéig tartott. A Belgrád és Buda közti útszakaszt 56 nap alatt tették meg kb. 8 km-es átlagsebességgel. A menetnapokon ennél sokkal gyorsabban haladhatott a török sereg, a sok pihenőnap (18) lassította a haladását. Vác visszaszerzése után Párkányhoz vonult a nagyvezír, október 10 körül ide is ért, de az ellenség nem vette fel a küzdelmet. A béketárgyalások sem hoztak eredményt, ezért a nagyvezír portyázásra küldte csapatait a Dunától északra eső területen. Október 23-a körül indult visszafelé a török had, amely december elején ért Belgrádba. A janicsárok visszamentek Isztambulba, a többi csapat Belgrádban maradt telelni.[32]

Az 1599-es hadjáratban az öt hónapig tartó hadjárati időből négy hónapot a hadszíntérre való felvonulás vett igénybe. Így a hadműveletekre maximum egy hónap maradt, ténylegesen azonban ennyit sem használt fel a török sereg. A nagyvezír Isztambulból indította el a hadjáratot, a sereg fokozatosan töltődött fel, ezért hosszú pihenőket kellett beiktatni. A török csapatok ezúttal Kászim napja előtt elhagyták a hadszínteret, s nem Magyarországon, hanem annak határánál, Belgrádban teleltek.

1600-ban Ibrahim nagyvezír Belgrádnál gyűjtötte össze a sereget, bevárta az Isztambulból érkező janicsárokat. Augusztus 10-én vonult át Zimony mezejére. Ez a hadjárat megkezdését jelentette. A hajókkal az élelmiszert Budára küldte. A török sereg továbbvonulása során a hetedik állomáshely volt Eszék. Mivel Eszék Zimonytól kb. 150 km-re van, 1 napi menet alatt 20 km-nyi utat, esetleg valamivel többet tehettek meg a csapatok. A Zimony és Eszék közti utat 7 nap alatt járták meg, majd 3 napos szünet következett Eszéken. A nagyvezír eredetileg, az előző évi hadjárathoz hasonlóan, Esztergomhoz akart vonulni és azt elfoglalni. Az eszéki haditanácson azonban a kanizsai hajdúk rablásai miatt felmerült az, hogy Kanizsát foglalják el. A hadjárat céljának megváltoztatásához a nagyvezír állítólag a szultán hozzájárulását kérte.[33] Egy kiküldött török seregrész augusztus vége felé három napos ostrommal bevette Babocsát, a Budáról érkező ruméliai beglerbég pedig útközben megszállta Bolondvár és Lak palánkákat. Ibrahim nagyvezír a Siklós—Pécs—Szigetvár—Babocsa útvonalon haladt, majd Berzence érintésével Kanizsa alá érkezett szeptember 7. és 9. között. Az Eszék—Kanizsa útszakaszt (kb. 250 km) az esetleges pihenőket is beleszámítva 17 nap alatt tette meg a török fősereg. Átlagos napi menetsebessége

32 *Kjátib Cselebi*, 287—292. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 294—296. o.
33 *Kjátib Cselebi*, 293—295. o.; *Isolano*, 670. o.; *Istvánffy*, 840—843. o.

14—15 km volt, menetnapokon ennél is gyorsabban haladhatott. Belgrádtól számítva több mint 400 km-t tett meg a török sereg közel egy hónap alatt. A hadműveleti idő kezdetét augusztus végére tehetjük, amikor Babocsát elfoglalták. Az erős várnak számító Kanizsát szeptember 9-től közel másfél hónapig ostromolta a nagyvezír. A császári felmentő sereg október 7—13. között többnapos csatát vívott a törökkel, de élelemhiány miatt vissza kellett vonulnia. A magára maradt Kanizsa 44 napos ostrom után, október 21-én, kapitulált.[34] Kanizsa körül Egerhez hasonlóan vilajetet szerveztek. A török sereg ezután visszavonult. A ruméliai sereget Prizrendbe, az anatóliait Banjalukába küldte téli szállásra a nagyvezír.

A sereg felvonulási idejét az 1600. évi hadjárat során csak Belgrádtól ismerjük. A hadjárat ezúttal nem Isztambulból, hanem *„a hitért vívandó harc központjából, Belgrádból"*[35] indult. Az előző évinél hosszabb, két hónapos hadműveleti időt nem a gyorsabb felvonulás, hanem a közelebb levő hadjárati cél biztosította. Ha a nagyvezír ragaszkodott volna eredeti tervéhez, egy hónapnál több idő aligha jutott volna a Kanizsánál távolabb fekvő Esztergom bevételére. A török sereg 1600 telét nem Magyarországon, csak ahhoz közel töltötte. A török vezérek próbálták arról meggyőzni Ibrahim nagyvezírt, hogy töltse a telet Magyarországon, mivel már Szulejmán is megmondta, hogy magyar földön csakis ott telelve lehet nagy dolgokat elérni.[36] *A magyarországi telelés 1593 óta alkalmazott gyakorlata azonban visszaszorulóban volt, inkább Belgrád környékén teleltek a török csapatok.*

1601 tavaszán Ibrahim nagyvezír béketárgyalásokat folytatott, július 9-én azonban meghalt, utódjául a szultán július 21-én Jemiscsi Haszánt nevezte ki. Az új nagyvezír véleménye az volt, hogy abban „az évben már lehetetlen a hódítás, minthogy késő már odamenni s nem lehet a dolog után látni".[37] Azt javasolta, hogy Lala Mehmed pasa szerdárként őrizze a határokat. A sejkül-iszlám azonban indulásra sürgette, így a nagyvezír kénytelen volt Belgrád felé vonulni. Augusztus 8-án indult el Isztambulból és szeptember 5-én érkezett meg Belgrádba. Az 1000 km-es távolságot 29 nap alatt tette meg, napi 33 km-es menetteljesítménnyel, ami szokatlanul gyors felvonulásnak számított. Nem Belgrádnál, hanem Zimonynál táborozott, ahol 15 napig a hadjárathoz szükséges felszerelést készítette elő. Innen Eszékhez ment a sereggel. Mivel a császári seregek egyszerre ostromolták Fehérvárt és Kanizsát, az eszéki haditanácson eldöntötték, hogy előbb Fehérvárt próbálják visszafoglalni és csak utána visznek segítséget Kanizsának. A Zimony és Fehérvár közti távolságot (kb. 400 km) kb. 20 nap alatt tették meg a török csapatok. Átlagos napi menetteljesítményük 20 km volt, a pihenőket is beleszámítva. Fehérvárhoz október 10-e körül értek, így a hadműveletekre csak 2—3 hét maradt. Fehérvár közelében, Sárrétnél a nagyvezír több napon keresztül csatázott a császári sereggel. E csatákban inkább a császári csapatok maradtak felül, a nagyvezír október 25-én visszavonulásra kényszerült.[38] Segítséget akart vinni az ostromlott Ka-

34 A csatára l. *Istvánffy*, 846—850. o.; *Isolano*, 670. o.; *Kjátib Cselebi*, 298—300. o.; *Pecsevi*, 157—158. o.; *Illésházy*, 86—87. o.; az 1600. évi hadjárat fethnáméját közli *Fekete Lajos:* A velencei állami levéltár magyar vonatkozású fethnáméi. *Levéltári Közlemények*, 1926. 154—157. o.; Kanizsa feladását október 21—22-re (Rebi-ül-achir hó 13—14.) teszi *Kjátib Cselebi*, 300—301. o.; l. még *Fekete L.:* i. m. 156. o.; október 20-ra l. *Kronológia*, 422. o.; a hadjáratra általában l. még *Hammer—Purgstall, J.:* Geschichte des Osmanischen Reiches. Zweiter Band. Pesth, 1843. 634—635. o.

35 *Fekete L.:* i. m. 154. o.

36 *Óváry L.:* i. m. 255—256. o. Nani Ágost 1600. nov. 13-i levele Isztambulból.

37 *Kjátib Cselebi*, 305. o.

38 A csata október 10. és 13. között volt, l. *Isolano*, 674—675. o.; 11-én és 14—15-én, l. *Istvánffy*, 858—860. o. 11—13-án és 15-én l. *Illésházy*, 96. o.; a csatára l. még *Kjátib Cselebi*, 308—309. o.; *Pecsevi*, 159—160. o.; *Bánlaky J.:* i. m. 341—349. o.; *Gömöry Gusztáv:* Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben. HK. 1982. 610—616. o.; *Veress D. Csaba:* Várak a Bakonyban. Bp., 1983. 151—153. o.

nizsának, de csak Szigetvárig jutott. November 7-én a téliesre fordult időjárás miatt katonái fellázadtak és erőszakkal visszatérésre kényszerítették. Kanizsa azonban török kézen maradt, Ferdinánd főherceg seregét a rosszra fordult időjárás az ostrom abbahagyására kényszerítette.

1601-ben a hadműveleti idő azért zsugorodott jelentéktelenre, mert az új nagyvezír csak szeptember elején érhetett Belgrádra. 1593-hoz hasonlóan felmerült, hogy nem érdemes már abban az évben hadjáratot indítani. A hadjárat kimenetele Haszán nagyvezírt igazolta, a rövid hadjárati-hadműveleti idő miatt semmilyen eredményt nem tudott felmutatni. A nagyvezír a szultánhoz írt telhiszében az időjárásra panaszkodott és arra, hogy a hadfelszerelés ügyeit a fővárosban hozzá nem értő személyek intézik. Ha nem így lenne, „tíz év óta a szerdárok minden évben itt teleltek volna, s elrendezték volna a dolgokat".[39] A nagyvezír állítólag meg akarta büntetni a Fehérvárnál megfutamodó janicsárokat, de azok ígéretet tettek a vár visszavételére és arra, hogy *minden évben Kászim napja után 15 napig harcolnak.*[40] E Szamosközy által feljegyzett történet jól mutatja a török hadvezetésnek azt a törekvését, hogy a hadjárati idő végét kitolja november elejéig.

1602-ben a Belgrádon telelő Haszán nagyvezír, miután bevárta az Isztambulból jövő janicsárokat, június vége felé indult el seregével. Belgrádnál kiosztották az élelmet, a felszerelést és az élelmet szállító hajókat Budára küldték. A török csapatok augusztus 11-én értek az előző évben elvesztett Fehérvárhoz. A Belgrádtól való felvonulás tehát kb. másfél hónapot vett igénybe, hadműveleti célokra még kb. két és fél hónap maradt. Fehérvárt augusztus 29-én vette be a nagyvezír.[41] Miután a megrongálódott várat kellőképpen megerősítette, a pesti mezőre vonult. Hadjáratának további célja az volt, hogy Erdélyt visszahódítsa. Ezért hajlandó volt támogatni az erdélyi Habsburg-uralom ellen fellépő Székely Mózest, aki a nagyvezír segítségét kérte. Erdély visszaszerzése azonban nem volt reális terv akkor, amikor Buda ostromára készült a császári sereg. A nagyvezírt a pasák nem tudták lebeszélni tervéről, az Erdély felé vonuló török sereg Szarvas tájékáról fordult vissza Buda ostromának hírére. Ekkor erőltetett menetben vonult Szolnokon keresztül Pest alá, a kb. 200 km-es távolságot állítólag 4—5 nap alatt tette meg.[42] Ha hitelt adhatunk a forrásoknak, napi 40 km-es vagy még nagyobb menetsebességgel haladt a török had. Október 13-án ért Pest alá a nagyvezír, s mivel azt néhány nappal korábban a császári csapatok elfoglalták, megkísérelte visszafoglalni. Az ostrom azonban nem járt sikerrel, s élelmezési problémák miatt november elején elvonult seregével. Távozása előtt Budára erősítést juttatott be, a várat a császári sereg nem is tudta bevenni.[43]

Az 1602-es hadjáratban a török viszonylag hamar felvonult a hadszíntérre. Fehérvár visszavétele után is még két hónap maradt a hadjárati-hadműveleti időből. A nagyvezír azonban nem kísérelte meg még egy erős vár elfoglalását, hanem Erdély felé vonult. A felesleges ide-odavonulással legalább 2—3 hetet elvesztegetett, miközben serege kb. 400 km-t tett meg. Közben Pest az ellenség kezére került és Budát is ostrom alá vették.

39 *Dávid Géza—Fodor Pál:* Magyar vonatkozású török államiratok a tizenötéves háború korából. I. rész. HK 1983: 286. o.
40 *Szamosközy*, 209—210. o.
41 *Isolano*, 677—680. o.; *Istvánffy*, 868—869. o.; *Kjátib Cselebi*, 335—336. o.; *Bánlaky J.:* i. m. 369—371. o.; *Gömöry G.:* Székesfehérvár visszavétele... i. m. 629—634. o.
42 *Kjátib Cselebi*, 338. o.; *Pecsevi*, 166—168. o.; *Istvánffy*, 871. o.
43 *Kjátib Cselebi*, 338—340. o.; *Pecsevi*, 168—169. o.; *Istvánffy*, 871—872. o.; *Bánlaky J.:* i. m. 376—378. o.; *Karácson Imre:* Buda ostroma 1602-ben. HK 1911. 26—30. o.; *Veress Endre:* Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. HK 1910. 64—69. o.

1603-ban nem a nagyvezír, hanem Lala Mehmed pasa jött szerdárként a magyarországi hadszíntérre. A szerdár Budáról ment Belgrádba, ahol összegyűjtötte a rendelkezésre álló katonaságot. Nem várta be az Isztambulból érkező janicsárokat sem, hanem Buda felé indult, ahova szeptember vége felé érkezett meg. Szeptember 28-án a Buda ostromára felvonuló császári sereggel csatát vívott. Bár a csatában alulmaradt, végig ott maradt és kisebb összecsapásokkal igyekezett akadályozni az ellenség tevékenységét. Buda ostromára lényegében nem is került sor. Lala Mehmed pasa november 6-án vonult el seregével téli szállásra.[44]

Ebben az évben a török csak kisebb erőket tudott Magyarországra küldeni, ezért a szerdár a hadműveleti időtől függetlenül defenzív taktikára kényszerült. A hadjárati időből kb. két hónapot vett igénybe a Budáig való felvonulás és valamivel több, mint egy hónapot a Buda körüli harcok.

1604-ben a török birodalom kétfrontos háborúra kényszerült; a perzsák még 1603 őszén támadást indítottak az előző háborúban (1578—1590) elvesztett területek visszaszerzéséért. A magyarországi hadszíntérre küldött Ali nagyvezír azonban augusztusban váratlanul elhunyt Belgrádban. A szerdári tisztséget augusztus 9-én megint Lala Mehmed pasa kapta meg. A török sereg szeptember 10-én érkezett meg a pesti mezőre. 1603-hoz hasonlóan kb. 1 hónap alatt tették meg a csapatok a Belgrád—Buda utat (460 km). A török sereg napi menetteljesítménye kb. 15 km volt, ha a pihenőnapokat (ezek számát nem ismerjük) nem számítjuk le. A hadműveleti idő szeptember közepén kezdődött. Pest, Vác és Hatvan várát elhagyta őrsége a szerdár közeledésére. Lala Mehmed Esztergom ellen nyomult és szeptember 19-én kezdte meg a vár ostromát. Az ostromot rövid ideig tartó fegyverszünet szakította meg, amely alatt béketárgyalásokat folytattak. Ez azonban nem vezetett megegyezéshez, csakúgy mint Esztergom felújított ostroma sem a vár bevételéhez. A vár ellenállása, az esőssé vált időjárás, s nem utolsósorban a török katonaság fokozódó elégedetlensége miatt a szerdár október 10-én félbeszakította Esztergom ostromát és téli szállásra vonult.[45]

A hadjárati idő 1604-ben kb. 2 és $^1/_2$ hónap volt, ebből 1 hónapot a Belgrádtól Budáig való felvonulás vett igénybe. A hadműveletekre elvileg még kb. másfél hónap jutott volna, de a szerdár csak egy hónapot használt fel belőle. Ebből Esztergom ostromára még három hét sem jutott, így nem volt remény az erős vár visszaszerzésére.

1605-ben a hadjáratot Lala Mehmed pasa immár nagyvezírként vezette. Május 15-én indult el Isztambulból és július 14-én érkezett meg Belgrádba. Mivel az Isztambul—Belgrád utat kb. 61 nap alatt tette meg, a sereg átlagos napi menetteljesítménye 16 km volt. Ebbe természetesen a pihenőnapok is beleszámítanak, menetnapokon ennél gyorsabban haladhatott a sereg. A nagyvezír öt napig tartózkodott Belgrádnál és július 19-én indult tovább a hagyományos útvonalon Buda felé. Előreküldte a boszniai beglerbéget, hogy Budán hajóra rakva készítse elő az ágyúkat és a lőport. Az eszéki haditanácson felmerült a Muraköz kirablásának lehetősége, illetve Esztergom újabb ostroma. Veldánzáde Mevlána kádi az utóbbi mellett szólalt fel. Rámutatott arra, hogy Kászim napjáig még nyolcvan nap van hátra, a zsákmányolás pedig csak harminc napot venne igénybe. A sereg eltávozása után az ellenség támadna, így helyesebb, ha a szultán parancsát hajtja végre a nagyvezír, s Esztergomot fogja ost-

44 *Kjátib Cselebi*, 341—344. o.; *Pecsevi*, 171—175. o.; *Istvánffy*, 882—884. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 404—410. o.; *Veress E.*: i. m. 396—409. o.; *Sugár István:* A budai vár és ostromai. Bp. 1979. 161—165. o.

45 *Kjátib Cselebi*, 345—349. o.; *Pecsevi*, 175—177. o.; *Istvánffy*, 890—891. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 419—421. o.; *Csorba Csaba:* Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978. 162—164. o.

rom alá.[46] A nagyvezír augusztus 28-án érkezett meg Esztergomhoz, tehát az említett nyolcvan napból kb. 20 telt el az Eszék—Esztergom út megtételével. Így még közel két hónap maradt az erős vár bevételére. Előbb Visegrádot, majd az Esztergommal szemközti Párkányt foglalta vissza a török. A felmentésre hiába váró őrség október 3-án adta át Esztergomot a nagyvezírnek.[47] Ő az erősen megrongált várat megerősíttette, majd visszafoglalta a Palotát is és téli szállásra vonult.

1605-ben a felvonulási idő több mint három hónap volt, a hadműveletekre kb. két hónap jutott. A török sikereket megkönnyítette a Bocskai-felkelés, ami jelentős mértékben lekötötte a császári sereget.

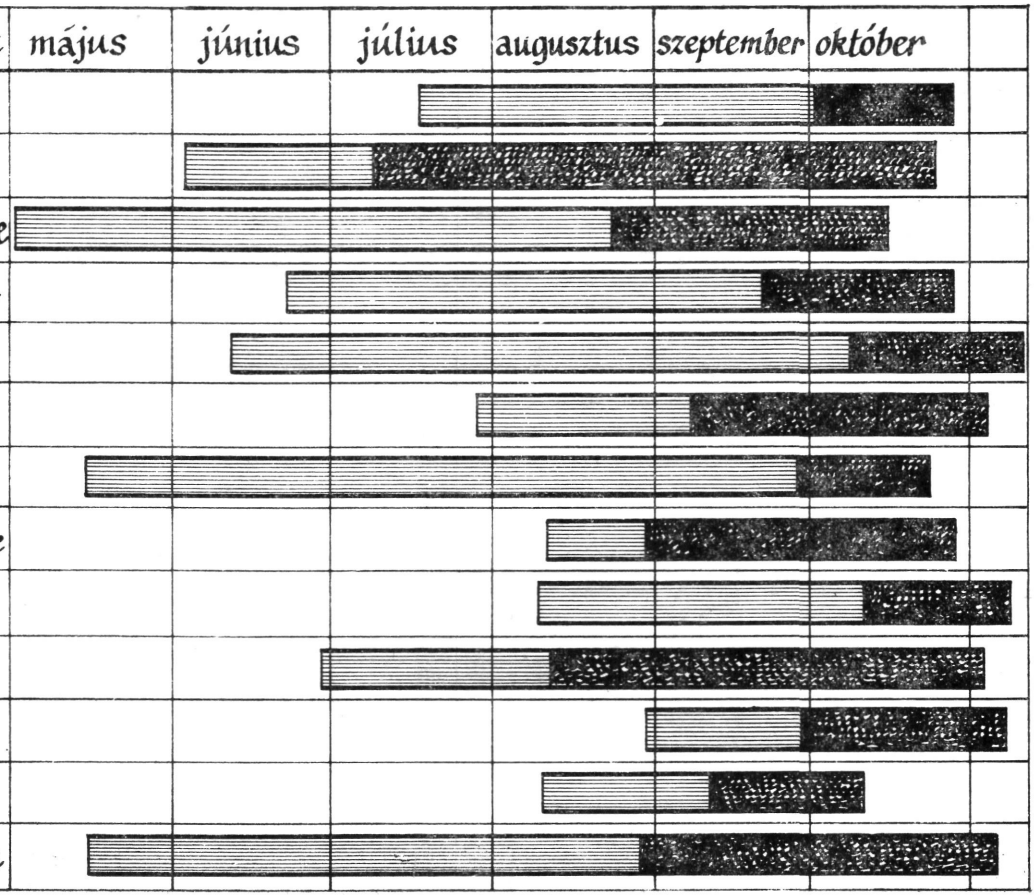
A török hadjáratok e vázlatos áttekintése után az akciórádiuszt jelentős mértékben meghatározó hadjárati-hadműveleti idővel kapcsolatban a következő általános megállapításokat tehetjük. A *hadjárati-hadműveleti idő* elvileg a *júliustól októberig tartó négy hónapot jelentette.* A hadjáratok kései kezdése miatt azonban csak 1594-ben sikerült ezt megközelíteni, ekkor kb. $3^1/_2$ hónap volt a hadműveleti idő. Ezen kívül 1602-ben $2^1/_2$ hónap, 1600-ban pedig 2 hónap maradt a felvonulás után a hadműveletekre. A hadjáratok zömében, tizenhárom közül *kilenc esetben* csak *szeptemberben,* illetve *októberben* érték el az ellenséges határokat a török csapatok. Így 1—$1^1/_2$ hónap alatt kellett megkísérelni a hódítást. Nem lehet véletlen, hogy a *jelentősebb török sikerek* — kivéve az 1596-os szultáni hadjáratot — a fent említett *négy hadjárathoz kapcsolódnak,* amikor valamivel hosszabb hadműveleti idő állt a török sereg rendelkezésére. A többi hadjárat esetében a rövid hadműveleti idő térbelileg is behatárolta, illetve korlátozta a török hódítást. A hadjárati idő tekintélyes részét a felvonulási idő tette ki. A hadjáratok egy része Isztambulból, más része a hadszíntérhez jóval közelebbi Belgrádból indult. Belgrád egyébként az Isztambulból induló hadjáratok esetében is a központ szerepét játszotta. Itt gyűjtötték össze a török sereg számára szükséges hatalmas mennyiségű élelmet, takarmányt, s a hadfelszereléssel együtt továbbszállították a Dunán Budáig. A hadjárat után többnyire ide vonultak vissza a török csapatok. Az Isztambulból induló hadjáratok általában május—júniusban kezdődtek. Az Isztambul—Belgrád távolságot kb. két hónap alatt tették meg a csapatok, így július—augusztusra érték el Belgrádot. A magyarországi hadszíntérre való felvonulás megint legalább egy hónapot igényelt, így augusztus vége—szeptember eleje előtt nem kezdhette meg a hadműveleteket a török sereg. Ha a hadjárat júliusban—augusztusban kezdődött (1593, 1601), akkor csak október elején jutott el a hadszíntérre a sereg. A Belgrádból indított hadjáratok (1594, 1598, 1600, 1602, 1603) esetében is a sereg egy része — a zsoldos csapatok — Isztambulból jött. E hadjáratok június—augusztus között kezdődtek, így július és szeptember között érhették el a török csapatok a hadműveleti területet. Mivel a fő szállítási útvonal a Duna, a török fő célpontja pedig Bécs volt, *a 15 éves háború török hadjáratai zömmel a Bécset védelmező észak-dunántúli várak ellen irányultak.* A háború során végképp kialakult a magyarországi felvonulás sablonja. Belgrád után Eszéknél, Mohácsnál és Dsánkurtaránnál tartottak hosszabb pihenőt a török csapatok. A sereg menetteljesítménye átlagosan 20 km körül mozgott menetnapokon, bár erőltetett menet esetén ennél gyorsabb haladásra is képes volt. Pihenőnapokra azonban feltétlenül szüksége volt a csapatoknak. Ilyenkor osztottak élelmet, zsoldot, bevárták a később csatlakozó csapatokat, haditanácsot tartot-

46 *Kjátib Cselebi*, 351—352. o.; a török sereg haladására l. még *Gömöry G.*: Mátyás főherceg levelei a mainzi választófejedelemhez az 1605-ik évi magyarországi hadi eseményekről. HK 1893. 713. o.

47 *Kjátib Cselebi*, 353—357. o.; *Pecsevi*, 181—185. o.; *Istvánffy*, 919—920. o.; *Hammer, J.*: i. m. 687—688. o.; *Csorba Cs.*: i. m. 165—170. o.

A FELVONULÁSI ÉS HADMŰVELETI IDŐ

ÉV	Felvonulás	Hadművelet
1593	VII.17-X.1.	X.1.-X.vége
1594	VI.eleje-VII.9.	VII.9.-X.24.
1595	V.eleje-VIII.23.	VIII.23-X.közepe
1596	VI.22-IX.21.	IX.21-X.vége
1597	VI.11.-X.8.	X.8.-XI.10.
1598	VII.vége-IX.7.	IX.7.-XI.3.
1599	V.15.-IX.28.	IX.28.-X.23.
1600	VIII.10.-VIII.vége	VIII.vége-X.vége
1601	VIII.8.-X.10.	X.10-XI.7.
1602	VI.vége-VIII.11.	VIII.11.-XI.2.
1603	VIII.vége-IX.vége	IX vége-XI.6.
1604	VIII.9.-IX.10.	IX.10.-X.10.
1605	V.15.-VIII.28.	VIII.28.XI.eleje

tak stb. Mivel a felvonulási időt nem lehetett jelentős mértékben csökkenteni — a pihenők számát nem lehetett leszállítani, vagy a menetteljesítményt tartósan növelni — a hadműveleti idő hosszúságát elsősorban az határozta meg, hogy mikor sikerült elindítani a hadjáratot. *A hadműveleti időt a visszavonulási-telelési időszak rovására igyekezett növelni a török hadvezetés* (magyarországi teleltetés, Kászim-napon túl folytatott hadműveletek), de tartós eredménnyel nem járt e törekvése. Így *a 15 éves háború hadjáratainak hadműveleti ideje rövidebb volt, mint a szulejmáni hadjáratoké.* Ennek okát abban kereshetjük, hogy a *szulejmáni hódítások következtében a török felvonulási terület növekedett.*

A továbbiakban a *török hódítást gátló,* azaz a török akciórádiuszt csökkentő *tényezőket* vizsgáljuk. Először az ellenséges seregek tevékenységével, majd a várak és a csaták szerepével foglalkozunk.

A császári sereget váratlanul érte a háború kirobbanása. A lassan gyülekező csapatok csak Szinán nagyvezír elvonulása után kezdték meg a hadműveleteket. A kései kezdés miatt néhány napig ostromolták csak Fehérvárt, majd a sereg nagyobb része téli szállásra vonult. Útközben a Fehérvár felmentésére érkező budai pasa hadát Pákozdnál legyőzték. Hadműveleteket ezután csak Pálffy Miklós és a felvidéki birtokosok csapatai folytattak a kassai főkapitány támogatásával. Több török várat is elfoglaltak a Felvidéken november és január eleje között.[48]

1594-ben a császári csapatok ragadták magukhoz a kezdeményezést. Kora tavasszal a Felvidéken Nógrádot, a Dél-Dunántúlon pedig Berzencét és Babocsát foglalták vissza. A főosereg azonban lassan gyülekezett Győrnél és Esztergom ostromát csak május elején kezdték el. Ugyanakkor a Felvidéken Hatvant vették ostrom alá. Szinán nagyvezír seregének közeledésére mindkét vár ostromát abbahagyták, s ettől kezdve a stratégiai kezdeményezés a töröké volt.[49]

1595-ben a császári sereg jóval később kezdte meg Esztergom ostromát, mint 1594-ben. Mansfeld július 1-én vonult a vár alá. Esztergomot hosszú ostrom és a török felmentő sereg veresége után, szeptember 2-án adták fel védői. Ezután Visegrádot és Vácot is visszafoglalták. Buda ostromába azonban a Mansfeldet a fővezérségben követő Habsburg-főhercegek nem mertek belefogni. Végül Miksa főherceg Szolnok elfoglalására tett eredménytelen kísérletet október végén. A törökkel szembeforduló erdélyi fejedelem csapatai a Maros-vidéken egy sor kisebb török várat (Jenő, Lippa, Csanád stb.) elfoglaltak. Horvátországban is sikereket értek el a császári csapatok.[50]

1596-ban az Óvárnál gyülekező császári főosereg csak július vége felé foglalta el Vácot. Ezután augusztus közepén vette ostrom alá Hatvant, amelyet szeptember 3-án adott fel őrsége. A szultáni sereg közeledése miatt Miksa főherceg visszavonult Esztergomig, Báthori Zsigmond pedig felhagyott Temesvár ostromával. A császári és erdélyi sereg Eger visszafoglalására tett kísérletet, de a mezőkeresztesi csatában vereséget szenvedett.[51]

1597-ben kisebb sereggel sikerült visszafoglalni március elején Tatát. Az Óvárnál lassan gyülekező császári csapatok augusztus 20-án Pápát vették be.

48 *Istvánffy,* 683—692. o.; *Kjátib Cselebi,* 207—212. o.; a pákozdi csatára. l. *Gömöry G.:* A pákozdi csata 1593. november 3-án. HK 1896. 453—464. o.

49 *Istvánffy,* 693—708. o.; *Illésházy,* 11—13. o.; *Isolano,* 653. o.; *Kjátib Cselebi,* 212—220. o.; *Csorba Cs.:* i. m. 137—143. o.

50 Esztergom orstromára l. *Istvánffy,* 728—739. o.; *Illésházy,* 21—23. o.; *Isolano,* 656—675. o.; *Thury József:* A török történetírás Esztergom visszavételéről 1595-ben. HK 1892. 68—80., 181—196. o.; *Gömöry G.:* Esztergom vár bevétele 1595-ben. HK 1891. 462—481., 648—677. o.; *Csorba Cs.:* i. m. 143—156. o.; az erdélyi seregek működésére l. *Decsi,* 231—239., 276—282. o.; *Márki Sándor:* A tizenötéves török háború történetéhez. HK 1894. 347—364. o.

51 *Istvánffy,* 765—780. o.; *Gömöry G.:* Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban. HK 1894. 96—107., 242—254. o. a mezőkeresztesi csatára l. a 27. jegyzetet.

Hosszabb szünet után, szeptember 8-én kezdték el Győr ostromát. Ez sikertelen volt, s a török fősereg közeledése miatt Komáromhoz vonult vissza Miksa főherceg. A Váchoz vonuló török sereggel több napig tartó csatát vívott november elején.[52]

1598. március 28—29-én Pálffy Miklós és Adolf Schwarzenberg kis sereggel rajtaütésszerű támadással vette vissza az erős Győrt.[53] Július—augusztusban Tatát, Veszprémet, Palotát és még sok kis várat foglaltak vissza. A fősereg ezúttal is lassan gyülekezett; és a folyók megáradása, valamint élelemhiány miatt a Csallóközben vesztegelt. Budát csak október elején vették ostrom alá és november elején vonultak vissza.[54]

1599-ben a császári csapatok defenzív taktikát folytattak. Ez alól kivétel Pálffy Miklós májusi rajtaütésszerű támadása Fehérvár ellen, valamint a hajdúk júniusi akciója a dunai török élelemszállítmányok ellen.[55]

1600-ban a császári seregnek előbb a fellázadt pápai vallon őrség ellen kellett harcolnia. A vár elfoglalása után Óvárra vonultak vissza és csak Kanizsa felmentésére tettek eredménytelen kísérletet október elején.[56]

1601-ben az előző két év defenzív taktikája után támadóan lépett fel a császári sereg. Egyszerre vették ostrom alá Fehérvárt és Kanizsát szeptember elején. Fehérvárt sikerült bevenni (szeptember 20.), sőt a sárréti csatával megtartani. Kanizsa elfoglalása viszont nem sikerült, november közepén a Ferdinánd főherceg vezetése alatt álló sereg visszavonulni kényszerült.[57]

1602-ben a kis számú császári sereg csak a nagyvezír távozása után mert kezdeményezni. Október elején előbb Pestet vette be, majd Budát fogta ostrom alá. Buda ostromát november közepén hagyta abba és téli szállásra vonult.[58]

1603-ban Esztergomnál gyülekeztek a császári csapatok, majd Pesthez vonultak szeptember közepén. Budát a török sereg jelenléte miatt nem tudták megostromolni. November közepén Hatvant foglalták vissza.[59]

A háború utolsó két évében a császári sereg defenzívába szorult. Ez összefüggésben volt az általános háborús kimerüléssel, illetve azzal, hogy a Bocskai-felkelés következtében kétfrontos háborúra kényszerült.

A császári sereg a 15 éves háború folyamán *általában* kezében tartotta a hadászati kezdeményezést. Előnye abból fakadt, hogy jóval közelebb volt a hadszíntérhez, mint ellenfele. Az akciórádiusz törvényszerűsége egyértelműen a császári csapatokat segítette. A különböző területekről (német—római birodalom, Itália stb.) érkező csapatoknak azonban közel akkora távolságokat kellett megtenniük a magyarországi gyülekezőhelyig (Óvár, Komárom, Győr), mint a töröknek Isztambultól, így az időnyereség már nem volt olyan számottevő. A késés további forrása volt a hadfogadási rendszer. A katonák felfogadását több ezzel megbízott tiszt végezte, akik inkább csak üzletet láttak a háborúban. A katonákat késedelmesen fogadták fel, sokan megszöktek közülük; így jóval kevesebb katonát állítottak ki, mint amennyire megbízatásuk szólt. A hadműveletek megkezdését sokszor a csapatok hiánya, az alacsony létszám hátrál-

52 *Istvánffy*, 782—791. o.; *Illésházy*, 45—51. o.; *Isolano*, 663—664. o.; *Kozics L.*: i. m. 687—688. o.
53 *Istvánffy*, 796—799. o.; *Kozics L.*: i. m. 695—702. o.; *Lengyel A.*: i. m. 215—221. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 265—270. o.
54 *Istvánffy*, 809—813. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 272—274. o.; *Sugár I.*: A budai vár... i. m. 135—140. o.
55 *Istvánffy*, 818—819. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 290—294. o.; *Nagy László*: Hajdúvitézek. Bp., 1983. 149—150. o.
56 *Istvánffy*, 830—833., 845—850. o.; *Isolano*, 669—670. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 322—327. o.; *Veress D. Cs.*: i. m. 147—150. o.
57 *Istvánffy*, 853—862. o.; *Isolano*, 673—675. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 333—352. o.; *Gömöry G.*: Székesfehérvár visszavétele... i. m. 299—322. o.; *Veress D. Cs.*: i. m. 150—153. o.
58 *Istvánffy*, 870—874. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 371—380. o.; *Veress E.*: i. m. 52—79. o.; *Sugár I.*: A budai vár... i. m. 146—156. o.
59 *Istvánffy*, 882—885. o.; *Bánlaky J.*: i. m. 398—410. o.; *Veress E.*: i. m. 392—410. o.; *Sugár I.*: A budai vár... i. m. 159—165. o.

tatta.[60] Akárcsak a török seregben, itt is problémát okozott, ha a fővezér késlekedve érkezett meg. A hadvezetés határozatlansága, habozása is fogyasztotta a hadműveleti időt. A felsorolt okok miatt a *15 éves háborúban a császári sereg nem tudta érvényesíteni hadászati előnyét.* Bár kisebb csapatok tavasszal és késő ősszel—télen is harcoltak, a császári főseregnyár előtt nemigen kezdett hadműveletekbe. Így *legfeljebb 1—1½ hónapos előnye volt a törökkel szemben,* s elvileg képes volt arra, hogy a török fősereg megérkezése előtt várat vagy várakat foglaljon el. Ezzel arra kényszeríthette ellenfelét, hogy az hadműveleti idejét e várak visszafoglalására fordítsa, s ne új hódításokra.

A *várrendszer* jelentős mértékben korlátozta mind a török, mind pedig a Habsburg hódítást. A várak kikerülése azért sem volt lehetséges, mert ezáltal a támadó sereg kockáztatta volna azt, hogy utánpótlásától elvágják.[61] A várak nagyságuktól és erősségüktől függően rövidebb-hosszabb ideig tartóztathatták fel a támadó seregeket. A kisebb várak (pl. Veszprém, Palota, Tata) legfeljebb néhány napig tudtak ellenállni, az egészen gyenge erősségeket őrségük sokszor ellenállás nélkül feladta. Az ellenség feltartóztatása elsősorban a legnagyobb várakra hárult. Ilyen török vár volt az Észak-Dunántúlon Buda, Esztergom és Fehérvár, a Dél-Dunántúlon Szigetvár, a Temes-közben Temesvár. A királyi Magyarországon a legerősebb várak az Észak-Dunántúlon Győr és Komárom, a Dél-Dunántúlon Kanizsa, a Felvidéken Eger. Erdély legerősebb vára Várad volt. A 15 éves háború menetét elsősorban e „fővárak" birtoklása, meghódítása, illetve visszafoglalása határozta meg. Egy-egy „fővár" eleste rendszerint arra ösztönözte az ellenfelet, hogy a következő évben nagyobb erővel támadjon és visszaszerezze a várat. Egy hadjárat során akár a török, akár a császári fősereg csak egy „fővár" elfoglalására volt képes a rövid hadműveleti idő miatt. E nagy várak általában egy hónapig, vagy hosszabb ideig is kitartottak. A gyakori ostromok miatt azonban nem csak a kisebb várak, hanem a „fővárak" is gyakran cseréltek gazdát. Ennek okát részben abban látjuk, hogy egy-egy hosszabb ostrom után meglehetősen nehéz volt megfelelően kijavítani és megerősíteni a várat.[62] A vár kijavítását is részben a hadműveleti időben kellett elvégezni, körültekintő és alapos munkára aligha volt lehetőség. Így a korábban már ostromlott és megrongált vár a következő évi ostromot már nehezebben tudta visszaverni. Az 1594-es ostrom után 1595-ben császári, az 1604-es ostrom után 1605-ben török kézre került Esztergom. Győrt 1594-ben a török foglalta el, 1597-ben ostromolta és 1598-ban visszafoglalta a Habsburg-sereg. Fehérvár bevételére 1593-ban és 1599-ben tett kísérletet a császári sereg, 1601-ben elfoglalta, de 1602-ben visszaszerezte a török. A „fővárak" közül Kanizsát 1600-ban vette be a török, 1601-ben mégis visszaverte az ostromot. Budát háromszor is ostromolták, mégsem tudták elfoglalni. Temesvár is kétszer visszaverte az erdélyi sereg támadását. Komáromot, Váradot és Egert egy-egy alkalommal ostromolta a török sereg, de csak Egert sikerült bevenni.

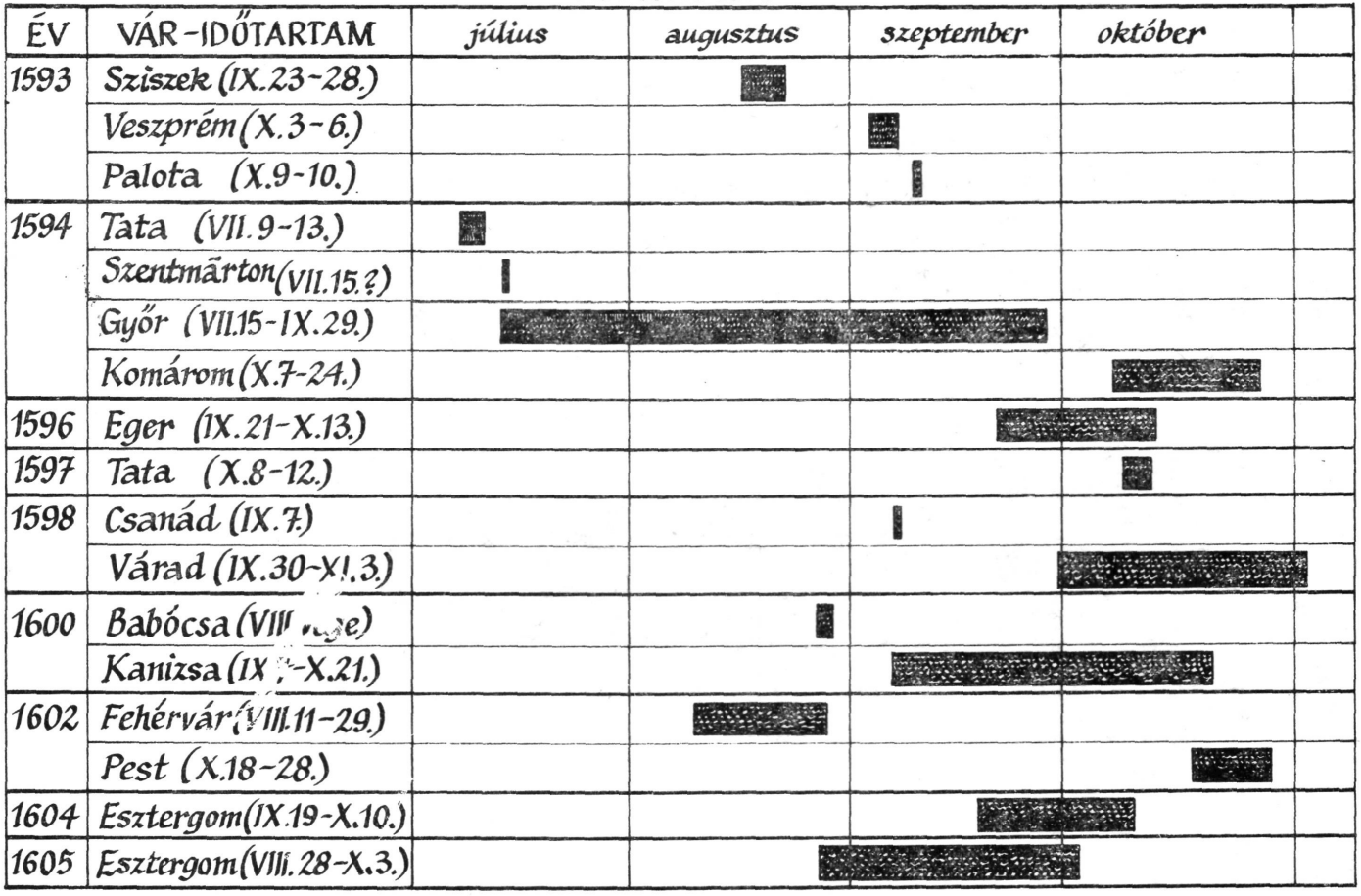
A török hódítás lelassításában, megállításában jelentős szerepet játszottak a királyi Magyarország végvárai. A török hadműveleti ideje 1—3 hónap volt; a kisebb várak néhány napos, a fővárak pedig egy hónapnál is hosszabb védekezésükkel *meghiúsították a török további nyomulását, újabb várak elestét.* E helytállás jegyében *pozitívan kell megítélnünk Győr, Kanizsa, Esztergom és*

60 *Hóman Bálint—Szekfű Gyula:* Magyar történet. IV. kötet. A tizenhatodik század. Írta *Szekfű Gyula.* Bp. 1928. 349—350. o.; Magyarország története 1526—1790. A késő feudalizmus korszaka. Szerk. *H. Balázs Éva—Makkai László.* Egyetemi tankönyv. Magyarország története II. Bp. 1972.[2] (a vonatkozó részt *Sinkovics István* írta) 141. o.

61 *Perjés G.:* Mezőgazdasági termelés... i. m. 173. o.; Magyarország története... i. m. 26. o.; *Braudel, Fernand:* The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. (Translated by *Reynolds, Sian*). Vol. II. London, 1973. 1200. o.

62 Magyarország története... i. m. 141. o.

TÖRÖK VÁROSTROMOK

Eger védelmét. E várakat ugyan hosszú ostrom után feladták védői, de a török egyik esetben sem tudott már tovább nyomulni. Győr és Kanizsa esetében a felmentő sereg veresége és visszavonulása,[63] Esztergom esetében a segítség elmaradása, Eger esetében pedig a felmentő sereg elkésése tette reménytelenné a várvédők helyzetét.[64] Ehhez járult még a vár súlyos megrongálódása, valamint egyéb nehézségek. *A török sereg várostromai* — a kései megérkezés, a rövid hadműveleti idő miatt — *zömében szeptemberre és októberre estek.* A szulejmáni időszakhoz képest korszerűbb és erősebb váraknak így valamivel rövidebb ideig kellett feltartaniuk a török támadását.

A 15 éves háború csatái viszonylag kevésbé ismertek, talán ezért is kapcsolódnak hozzájuk bizonyos félreértések. Szekfű Gyula szerint a nyugati hadviselési elveket alkalmazó császári vezérek nem szívesen bocsátkoztak döntő csatába. Jellemzőnek tartja mindkét fél gyakorlatlanságára, hogy az egyetlen nagy nyílt csatából, a mezőkeresztesiből „mindkét fél úgy távozott el, hogy nem tudta, ki a győző. Döntő összeütközések elvi hiánya, ez az egyik oka a háború elhúzódásának."[65] Más munkákban is kísért az a szemlélet, hogy a császáriak kerülték a csatát.[66] Tudjuk ugyanakkor, hogy a mezőkeresztesin kívül több nagy csatát is vívtak a 15 éves háború folyamán. A háború elhúzódásának okát pedig a rövid hadműveleti időben és a várrendszerben, a kiegyenlített erőviszonyokban kereshetjük. Így tehát a csaták jelentőségét nem önmagukban, hanem a várakhoz kapcsolva kell vizsgálni. A *csaták* nem öncélúak voltak, hanem valamely *vár felmentését, visszaszerzését, vagy elfoglalását szolgálták.* Döntő csatákról csak annyiban beszélhetünk a 15 éves háborúban, amennyiben 1—1 vár sorsára befolyással voltak. A csatában aratott győzelem viszont nem járt szükségszerűen a csatahely közelében levő vár elfoglalásával. A háború sorsát, vagy akár egy hadjáratét sem dönthette el önmagában egy csata. Ugyanez a megállapítás természetesen érvényes a várharcokra is; még olyan „fővárak" eleste, mint Győr, Esztergom vagy Eger sem döntötte el a háború kimenetelét. Ennek okát már *Acsády Ignác* felismerte. Szerinte a 15 éves háború az önálló hadjáratok egész láncolata, „melyeknek nem a küzdő felek kimerültsége, nem is a katonai érdek, hanem a téli évszak beállta vet véget. Akkor mindegyik fél téli szállásra küldi vagy elbocsátja seregét és így a megvert fél időt nyer vereségét kipihenni és új segélyforrásokat nyitni, melyekkel a jövő nyáron újra kezdheti a harcot. Ennek megfelelően változik a siker."[67] Újabban *Perjés Géza* mutatott rá arra, hogy az utánpótlási nehézségek miatt a „kor háborúi határmenti háborúkká váltak és általában a hadviselő felek országainak határain épült várak és várrendszerek területéről nem távolodtak el... Az időbeli és térbeli korlátok, valamint a döntő csata megvívásának és kihasználásának akadályai kizárták, hogy egy-egy hadjárat döntő eredménnyel végződhessék. Ugyanis még a legnagyobb sikerekkel induló és a legtöbb eredménnyel biztató hadjáratokat is félbe kellett szakítani ősszel, a hadjárati idő leteltével. Így a hadjárati év sikerei sokat nem jelentettek, hiszen nem vezettek sem az ellenség haderejének megsemmisítéséhez, sem pedig országa elfoglalásához, arról meg nem lehetett szó, hogy úgy, mint a könyvelésben, az év végi zárszámadásban

63 Győrre l. *Kozics L.:* i. m. 508. o.; Győr és Kanizsa helytállására l. *Marosi E.:* Török várostromok Magyarországon, II. Szulejmán korában. HK 1975. 428. o.

64 Esztergom védelmét negatívan értékeli *Csorba Cs.:* i. m. 170. o., holott e vár is 30 napon túli harcra volt képes, ami maximális teljesítménynek minősíthető, l. *Marosi E.:* i. m. 459. o. a 63. jegyzetben; Egerre l. *Sugár I.:* i. m. a 26. jegyzetben.

65 *Hóman B.—Szekfű Gy.:* i. m. 348—349. o.

66 Magyarország története I—II. Szerk. *Molnár Erik—Székely György—Pamlényi Ervin.* I. Bp., 1964. (a vonatkozó részt *R. Várkonyi Ágnes* írta) 216. o.; a csatákat a várrendszertől elszakítva értelmezi *Bánlaky J.:* i. m. 281., 332., 361. o.

67 *Acsády I.:* i. m. 505. o. a 15. jegyzetben

mutatkozó hasznot átvigyék a következő évre."[68] A csaták jelentőségét abban látjuk, hogy a *várharcokhoz kapcsolódva egyrészt fogyasztották az oszmán sereg hadműveleti idejét, másrészt akadályozták térnyerését.*

A 15 éves háború magyarországi csatáit[69] több szempontból lehet csoportosítani. Mivel tanulmányunkban a török akciórádiuszt vizsgáljuk, a csatákat török szempontból nézve osztályozzuk. Az egyik lehetséges osztályozási elv az lehet, hogy milyen céllal vívták a török csapatok a csatát. Ez történhetett a vár elfoglalása, visszafoglalása, felmentése vagy megtartása céljából. *Vár elfoglalása* miatt, a császári felmentő sereg eltávolítása céljából vívott csaták közé sorolhatjuk a *győrit* (1594. augusztus 29.), a *vácit* (1559 november eleje) és a *kanizsait* (1600. október 7—13.). A győri csatát a török nyerte, a várat is sikerült bevenni.[70] A váci csata nem hozott döntést, a várat nem sikerült tartósan elfoglalni.[71] A kanizsai csatákban inkább az ellenfél maradt felül, de vissza kellett vonulnia és a vár török kézre került.[72] E három csata kiegyenlített erőviszonyokat mutat. A célkitűzést inkább a töröknek sikerült megvalósítania, hiszen a három vár közül kettőt elfoglaltak. *Vár visszafoglalása* céljából vívott csata a *sárréti* (1601. október 10—15.). Ekkor a nemrégen elesett Fehérvár visszaszerzése miatt vívott csatát a török, de vereséget szenvedett, a várat sem tudta visszavenni.[73] Török *vár felmentése* miatt vívott csata a *pákozdi* (1593. november 3.), a *turai* (1594. május 1.), az *esztergomi* (1596. augusztus 4.) és a *pesti* (1603. szeptember 28.). E négy csata török vereséggel végződött. Ennek ellenére csak az esztergomi csatában elszenvedett vereség járt komolyabb következményekkel, Esztergom elestével.[74] A pákozdi csata után Fehérvár, a turai után Hatvan, a pesti után pedig Buda nem került az ellenség kezére. Elfoglalt *vár megtartása* miatt vívott csata a *mezőkeresztesi* (1596. október 22—26.). A több napig tartó csatában végül is a szultáni sereg kerekedett felül és megtartotta a két héttel korábban elfoglalt Eger várát.[75]

A másik lehetséges osztályozási elv a török sereg nagysága és a hadjárat vezetőjének rangja. Ez alapján két alaptípust különíthetünk el: a török fősereg csatái és a kisebb török seregek által vívott csaták. Az utóbbi típushoz tartozik a *turai* és a *pákozdi* ütközet. Az első esetben a török főerők megérkezése előtt, a második esetben azok távozása után vívott csatát egy-egy vár felmentése érdekében egy kisebb török sereg. Mindkettőben a császári csapatok győzedelmeskedtek. A *török fősereg csatái* közé hét összecsapás sorolható. Ez a típus tovább bontható a hadjárat, illetve a sereg vezetőjének rangja szerint. A hadjáratot vezethette a szultán, a nagyvezír és nem nagyvezíri rangú szerdár. A szultán vezette sereg a *mezőkeresztesi* csatából került ki győztesen. Nagyvezír vezette török sereg háromszor ütközött meg az ellenséggel a háború folya-

68 *Perjés G.:* Mezőgazdasági termelés... i. m. 173. o.

69 Mivel a hatósugarat elsősorban Magyarország területén vizsgáljuk, az 1595-ös havasalföldi hadjárat két csatáját (calugareni és a gyurgyevói) nem vettük fel a tanulmányozott csaták közé. Hasonlóképpen nem szerepel a csaták között a szlavóniai Sziszek váránál vívott csata, mivel ezt a háború kitörése előtt vívták.

70 *Istvánffy*, 712—716. o.; *Illésházy*, 15—17. o.; *Isolano*, 653—654. o.; *Kjátib Cselebi*, 225—226. o.; *Pecsevi*, 105—106. o.; *Bánlaky J.:* i. m. 126—127. o.; *Kozics L.:* i. m. 502—503. o.

71 *Istvánffy*, 789—790. o.; *Illésházy*, 50—51. o.; *Isolano*, 664. o.; *Pecsevi*, 141. o.; *Kjátib Cselebi*, 269—271. o.; általában inkább császári győzelemnek tüntetik fel, l. *Nagy L.:* Hajdúvitézek, 141. o.; *Kronológia* 418. o. Utóbbi helyen tévesen szeptember 6. a csata dátuma, valójában november 4. és 10. között voltak kisebb összecsapások; a csatára utal röviden *Kortepeter C. M.:* i. m. 160. o.; *Hammer J.:* i. m. 624—625. o.; *Iorga Nicolae:* Geschichte des osmanischen Reiches. III. Gotha, 1910. 324. o.; *Bánlaky J.:* i. m. 264. o.

72 L. a 34. jegyzetet; *Bánlaky J.:* i. m. 326. o.

73 L. a 38. jegyzetet; *Hammer J.:* i. m. 648. o.

74 A pákozdi csatára l. a 48. jegyzetet; a turaira l. *Istvánffy*, 703—704. o.; *Illésházy*, 11. o.; hatvani ütközetként szerepel a török forrásokban l. *Pecsevi*, 103. o.; *Kjátib Cselebi*, 215—216. o.; az esztergomi csatára l. *Istvánffy*, 734—735. o.; *Illésházy*, 22—23. o.; *Isolano*, 656—657. o.; *Pecsevi*, 116—117. o.; *Kjátib Cselebi*, 235—236. o.; *Csorba Cs.:* i. m. 150—151. o.; *Gömöry G.:* i. m. 648—656. o. az 50. jegyzetben; a pestire l. *Istvánffy*, 882—884. o.; *Pecsevi*, 174—175. o.; *Kjátib Cselebi*, 343—344. o.; *Bánlaky J.:* i. m. 405—406. o.; *Veress E.:* i. m. 400—403. o.; *Sugár I.:* A budai vár... i. m. 163—164. o.

75 L. a 27. jegyzetet.

mán; a *győri,* a *kanizsai* és a *sárréti* csatában. Az elsőben a török, a másik kettőben a császári sereg maradt felül. A szerdár vezette sereg csatái közé tartozik az *esztergomi,* a *váci* és a *pesti.* Ezek közül csak a váci nem hozott döntést, a másik két alkalommal a török vereséget szenvedett.

A 15 éves háború magyarországi csatái mennyiségi szempontokat figyelembe véve a Habsburg-seregek fölényét jelzik. A kilenc csatából csak kettőt nyert meg a török, egy döntetlenül végződött, hatot pedig elveszített. Ez a megállapítás igazolni látszik azt a kijelentést, hogy a „szövetséges csapatok — a mezőkeresztesi csatavesztés ellenére — többnyire harcászati fölényben voltak az ellenséggel szemben". *Nagy László* szerint a háború 83 jelentősebb ütközetéből, és várharcából a török fél csupán 20 esetben mondhatta magát győztesnek, 63 esetben a sikert a törökellenes erők könyvelhették el maguknak.[76] Nem mutat ilyen kedvező képet az általunk elemzett kilenc magyarországi csata, ha nemcsak mennyiségi mutatókat veszünk figyelembe. Két győztes csatája eredményeképpen a török elfoglalta Győrt, illetve megtartotta Egert; a vesztes kanizsai csata ellenére elfoglalta Kanizsát. A császári sereg két győztes csatája segítette Esztergom elfoglalását és Fehérvár ideiglenes megtartását. A többi győztes csata azonban nem eredményezett komolyabb sikereket. A *csaták kimenetele* bizonyos fokig összefüggésben állt azzal, hogy a *török mekkora erőket tudott felvonultatni.* Ha a török sereg nem volt számbeli fölényben (esztergomi, pesti csaták), illetve ha nem a török főerők csaptak össze az ellenséggel (turai, pákozdi csaták), a harcászati fölényben levő császári—királyi csapatok kerekedtek felül. Ha a török jelentős erőkkel vonult fel és számbeli fölényben volt (mezőkeresztesi, győri, kanizsai, sárréti, váci csaták), a csata kimenetele kétséges volt, bármelyik fél megszerezhette a győzelmet.

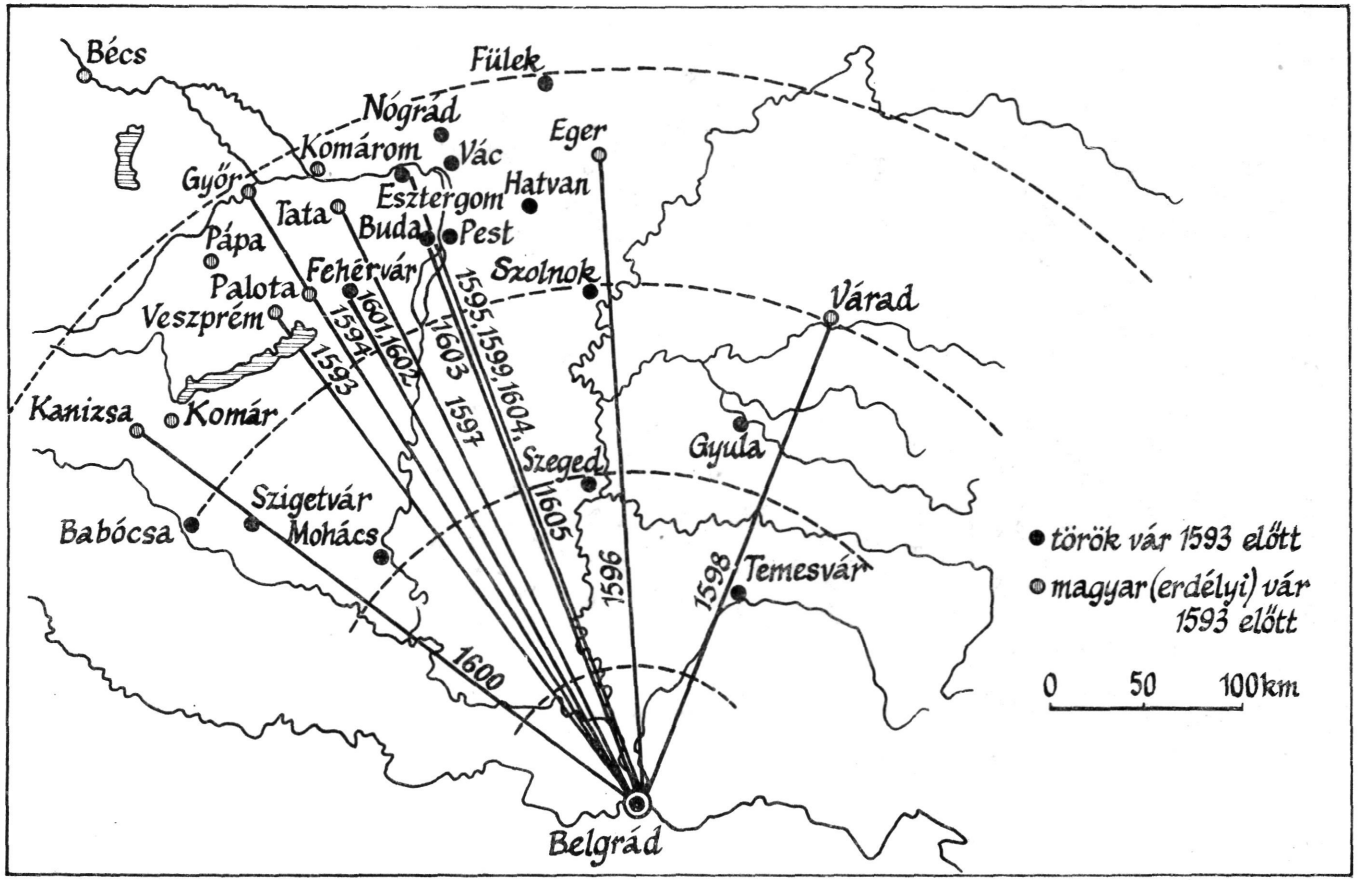
A csaták időpontját illetően azt tapasztaljuk, hogy csak egy esett tavaszra (turai), kettő augusztusra (esztergomi, győri). A csaták többsége őszre esett; szeptemberben volt a pesti, októberben a kanizsai, a sárréti és a mezőkeresztesi, novemberben pedig a pákozdi és a váci. A *csaták őszre, októberre—novemberre való tolódása* azzal magyarázható, hogy a török hadjáratok hadműveleti ideje jórészt 1—2 hónapig tartott.

A 15 éves háború török hadjáratainak hatósugarát az alábbi tényezők határozták meg: a felvonulási idő és a hadműveleti idő, a várak feltartó ereje és a két fél erőviszonyai. A török sereg felvonulási ideje a magyarországi hadszíntérig legalább három hónap volt már a szulejmáni időszakban is.[77] A hadműveleti idő maximálisan négy hónap lehetett volna, de a 15 éves háborúban átlagosan $1^1/_2$—2 hónap volt. Egy-egy hadjárat során csak egy-egy nagyobb várat lehetett elfoglalni. A hadszíntérhez közelebb levő Habsburg-seregek általában hamarabb kezdték meg a hadjáratot és várak elfoglalásával szorították vissza a törököt, illetve arra kényszerítették, hogy új hódítás helyett a korábban birtokában levő várat próbálja meg visszafoglalni. Az erőviszonyok kiegyenlítettek voltak, a drinápolyi béke idején létrejött erőegyensúly a 15 éves háborúban is érvényesült, egyik fél sem tudott végérvényesen felülkerekedni.

A török hadjáratok hatósugara az említett tényezők függvényében változott évről évre. A hatósugarat Belgrádtól számítjuk légvonalban a hadjárat során elért legtávolabbi magyarországi várig. A török sereg természetesen nem egyenes vonal mentén haladt a központból (Isztambul, illetve Belgrád) az adott várig, hanem jókora kerülőkkel. Így a légvonalban mért távolság és a

76 *Nagy L.:* Erdély és a tizenötéves háború. *Századok,* 1982. 680. o.; l. még *uő.:* Hajdúvitézek, 139., 143. o.
77 *Elliott J. H.:* Europe Divided 1559—1598. The Fontana History of Europe, London and Glasgow, 1968. 179. o.; *Szakály F.:* A mohácsi csata 9—11. o.; *Perjés G.:* Az országút... i. m. 9—10. o.; *Szántó I.:* A végvári... i. m. 17—18. o.

A TÖRÖK HADJÁRATOK HATÓSUGARA

ténylegesen megtett útszakasz (amelyről a hadjáratok tárgyalása során megemlékeztünk) között jelentős különbség van, amely a 100 km-t is elérheti, esetenként meg is haladhatja. Az általunk számított hatósugár ilyen értelemben nem pontos, viszont jól tükrözi a török előrenyomulás mértékét a háború során (l. a 780. oldalon!)

A török sereg legnagyobb sikerét 1594-ben érte el, Győr elfoglalásával. Ekkor került legtávolabbra Belgrádtól — légvonalban 390 km, terepen legalább 500 km — és legközelebb Bécshez, amelynek elfoglalását Szinán nagyvezír tervbe vette. A szulejmáni időszak legtávolabbi hódításához, Esztergomhoz képest is sikerült kitolni a hatósugarat nyugat felé legalább 30 km-rel. A magyarországi török háborúk során *Győr volt a legtávolabbi vár,* amelyet sikerült elfoglalni. Túlságosan előretolt állás volt azonban ahhoz, hogy hosszabb ideig meg lehessen tartani. A többi hadjárat nem volt ilyen sikeres, a hatósugár is legfeljebb csak Esztergomig ért. *Az Észak-Dunántúlon 1594 után a török sereg nem tudta túllépni a Szulejmán által 1541 és 1568 között elért határokat.* Sőt 1595 és 1601 között a császári seregek nyomultak előre és Buda kivételével minden várat elfoglaltak e területen. Az 1602-es és az 1605-ös hadjárattal a töröknek sikerült helyreállítani az 1593 előtti status quo-t az Észak-Dunántúlon, csak Palota számított új szerzeménynek. A Felvidéken Eger elfoglalása ellenére sem tudott a török előrenyomulni, mert az Egertől északabbra levő várak (Fülek, Nógrád stb.) az ellenség kezére kerültek. Szlavónia—Horvátország területén is valamelyest visszaszorult a török. Az 1595 és 1598 között császári szövetségben harcoló, majd ideiglenesen (1605-ig) Habsburg-kézen levő Erdély is előretört a Maros-vidéken (Lippa, Jenő stb.). *Egyedül a Dél-Dunántúlon nyomult előre a török,* Kanizsa elfoglalásával a szulejmáni határokat mintegy 100 km-rel nyugatabbra tolta. A hatósugár szempontjából azonban Kanizsa közelebb volt Belgrádhoz, mint Esztergom vagy Eger. Míg Győr a legtávolabbi, Kanizsa a legnyugatibb fekvésű hely volt, amit a török a magyarországi háborúk során elfoglalt. A 15 éves háború, ha a végeredményt tekintjük, nem hozott lényeges változásokat. *A török hódítás Horvátországtól Erdélyig majdnem azonos nagyságú területeket hasított ki a középkori Magyarországból. E hódítás a hatósugár törvényeit követte* és Belgrádtól légvonalban számítva Erdély kivételével meghaladta a 300 km-t.

Шандор Ласло Тот

РАДИУС ДЕЙСТВИЙ ТУРЕЦКОЙ АРМИИ В 15-ЛЕТНЕЙ ВОЙНЕ

Резюме

Понятие «радиуса действий» автор на основании специальной литературы определяет таким образом, что он означает расстояние между исходным пунктом и зимней стоянкой — базой (центром) — и достигнутой в ходе военного похода конечной границей завоеванной территории. Радиус действий, точнее масштаб завоеваний турецкой армии зависел от ряда факторов. Один из них — время продолжительности военной кампании, которое может быть разделено на период выступления армии, период ведения операций (оперативный период) и период отступления. Значительную часть длительности военной кампании составляло время развертывания войск. Часть военных походов турок во время 15-летней войны имела своим исходным пунктом Стамбул, другая часть отправлялась из Белграда, который был гораздо ближе к театру военных действий. В этой войне скорее Белград играл роль «центра борьбы за веру», чем Стамбул. У Белграда скопляли продовольствие, военное снаряжение для армии, которые по Дунаю транспортировались далее до Буды. Боенные походы, отправной точкой которых Стамбул, требовали два месяца для подтягивания войск к Белграду, и еще один месяц для их марша на венгерский ТВД. Военные походы турецкой армии в период

15-летней войны были направлены, в первую очередь, против северо-задунайских крепостей, оборонявших Вену. В ходе подтягивания вооруженных сил на территории Венгрии турецке войска делали привал после Белграда в г. Оспек (Эсек), у Мохача и у Джанкуртарана. Турецкая армия в день проходила маршем в среднем около 20 км, однако вследствие привалов в путя этот темп продвижения несколько замедлялся. Во время привалов, продолжавшихся по несколько дней, производилась раздача продовольствия, жалованья, дожидались позднее. примыкающие войска. Поскольку время развертывания не было возможности сократить, оперативный период в значительной мере определялся тем, когда успевали начать кампанию Оперативное время турецкой армии, которое мы можем исчислить с момента прибытия на ТВД, в принципе составило бы четыре месяца (с июля до конца октября). Однако в ходе 15-летней войны турецкие войска, как правило, достигали оперативной территории лишь к сентябрю—октябрю месяцу. Таким образом, у них оставалось всего лишь один-полтора месяца для завоеваний, что оказалось недостаточным. Более длительным оперативным периодом они располагали лишь во время четырех военных кампаний (1594, 1600, 1602 и 1605 годов), когда они уже в июле—августе находились на ТВД. Тогда они достигали больших успехов. Турецкое военное руководство стремилось увеличить оперативный период за счет времени отступления — зимовок (остановка на зимние квартиры в Венгрии, оперативные операции, проводимые после дня Касима), но эти стремления не увенчались прочным успехом. Таким образом, оперативный период военных походов в ходе 15-летней войны, как правило, был короче, чем во время военных походов Сулеймана. Причиной этого могло быть, что в результате сулейманских завоеваний территория развертывания турецкой армии увеличилась.

К факторам, сокращавшим радиус действий турецкой армии, мы можем отнести и действия императорских и трансильванских войск, сопротивление крепостей и бытви. Императорская армия, которая находилась несколько ближе к ТВД, чем турецкая, обычно начинала военную кампанию раньше и имела преимущество в один-полтора месяца по сравнению с турками. Она могла захватить крепости до прибытия турок. Тем самым она принуждала турецкие войска расходовать свое оперативное время не на новые завоевания, а на отвоевание этих крепостей, заново. В замедлении турецких завоеваний значительную роль сыграли крепости королевской Венгрии. Крупные крепости (Дьёр, Канижа, Эстергом, Эгер) могли защищаться в течение хоть месяца с лишним. Осады крепостей турками в ходе 15-летней войны большей частью приходились на сентябрь и октябрь. Бои за овладение крепостями и другие сражения истощали оперативное время турецкой армии. Из девяти более крупных сражений на территории Венгрии турецкая армия одержала победу лишь в двух. Однако с точки зрения занятия и удержания крепостей турецкая армия использовала войск лучше, чем её противники. Исход битв большей частью зависел еще и от того, какие силы могла развернуть турецкая армия. Большинство битв происходило осенью, в октябре и в начале ноября.

Радиус действий военных кампаний в ходе 15-летней войны из года в год изменялся. В 1594 году турецкая армия осуществила свое самое далекое завоевание, захватив крепость Дьёр. В это же время ей удалось максимально приблизиться к Вене, однако этот захват не оказался прочным. За исключения Юга Задунавья турецкая экспансия не превосходила захватов, осуществленных в период с 1541 по 1568 годы, более того, она вынуждена была отступить. Захваты турок во время 15-летней войны, подчиняясь закономерности радиуса действия, отвоевали примерно одинаковые по масштабу территории от средневековой Венгрии.

Sándor László Tóth

DER AKTIONSRADIUS DER TÜRKISCHEN MILITÄRISCHEN TÄTIGKEIT IM FÜNFZEHNJÄHRIGEN KRIEG

Resumee

Aufgrund der Fachliteratur definiert der Verfasser den Begriff des Aktionsradius so, daß er den Abstand zwischen der Ausgang sund Winterbase (dem Zentrum) des Heeres und der im Laufe des Feldzuges erreichten fernstliegenden Grenze des eroberten Gebietes bedeutet. Der Aktionsradius d. h. das Maß der türkischen Eroberung, war von mehreren Faktoren beeinflußt. Einer von diesen ist die Zeit des Feldzuges, die in Aufmarsch-, Operations- und Rückzugszeit aufgeteilt werden kann. Der größte Teil der Zeit des Feldzuges bestand aus der Aufmarschzeit. Einer Teil der türkischen Feldzüge im fünfzehnjährigen Krieg wurde aus Istanbul, der andere Teil aus dem der Front viel näher liegenden Belgrad eingeleitet. Im Krieg spielte eher Belgrad die Rolle „des Zentrums des Kampfes für den Galuben" als Istanbul. Der nötige Proviant und die nötige Feldausrüstung des Heeres wurden bei Belgrad angesammelt und auf der Donau nach Buda weiterbefördert. Bei den aus Istanbul

eingeleiteten Feldzügen nahm der Aufmarsch bis zu Belgrad zwei Monaten und der Aufmarsch auf dem Kriegsschauplatz in Ungarn einen weiteren Montat in Anspruch. Die türkischen Feldzüge des fünfzehnjährigen Krieges waren in erster Linie gegen die Wien verteidigenden Burgen in Nord-Transdanubien gerichtet. Während des Aufmarsches nach Ungarn haben die türkischen Truppen Rast bei Belgrad, Esseg, Mohács und Dsankurtaran eingelegt. Die Marschgeschwindigkeit des Heeres war durchschnittlich um 20 Km/St aber wegen der eingeschalteten Rasten sind sie etwas langsamer vorgerückt. Zur Zeit der mehrtägigen Rasten wurden die Provision und der Sold verteilt und die sich später anschließenden Truppen abgewartet.

Da die Aufmarschzeit konnte nicht verkürzt werden, wurde die Operationszeit in großem Maße durch den Faktor bestimmt, wann der Feldzug hatte eingeleitet werden können. Die Operationszeit des türkischen Heeres—die ab Zeitpunkt der Ankunft im Kriegsschauplatz gerechnet werden kann—hätte prinzipiell vier Monaten (ab Juli bis zum Ende Oktober) gewesen sein. Aber im Laufe des fünfzehnjähringen Krieges erreichten die türkischen Truppen das Operationsgebiet im allgemeinen erst im September—Oktober. So sind nur ein bis anderthalb Monaten für die Eroberung geblieben, die sich als wenig erwiesen. Eine längere Operationszeit war ihnen nur bei vier Feldzügen (1594, 1600, 1602, 1605) zur Verfügung gestanden, bei denen sie bereits im Juli—August auf dem Kriegsschauplatz waren. Da haben sie größere Erfolge erzielt. Die türkische Heeresführung hatte sich bestrebt, die Operationszeit auf die Kosten der Rückzugs- und Überwinterungszeit zu verlängern, (Überwinterung in Ungarn, Operationen nach dem Tag von Kasim), aber diese Bestrebung brachte keinen dauerhaften Erfolg. So war die Operationszeit der Feldzüge im fünfzehnjährigen Krieg im allgemeinen kürzer als die der Feldzüge von Suleiman. Deren Ursache konnte es gewesen sein, daß das Aufmarschgebiet der Türken infolge der Eroberungen von Suleimen größer geworden war.

Zu den Faktoren, die den türkischen Aktionsradius verminderten, können wir die Tätigkeit der kaiserlichen und transsylwanischen Truppen so wie den Widerstand der Burgen und auch die Schlachten zählen. Das dem Kriegsschauplatz etwa näher stationierende kaiserliche Heer begann den Feldzug gewöhnlich früher, so hatte es einen bis anderthalben Monaten Vorsprung der Türken gegenüber. Bis zur Ankunft des türkischen Hauptheeres konnte es Burgen besetzen. Damit konnte es die Türken dazu zwingen, ihre Operationszeit nicht der neuen Eroberung, sondern der Rückeroberung dieser Burgen zu widmen. In der Verlangsamung der türkischen Eroberung spielten die Burgen des königlichen Ungarns eine bedeutende Rolle. Die großen Burgen (Győr, Kanizsa, Esztergom, Eger) konnten sich länger als einen Monat verteidigen. Während des fünfzehnjährigen Krieges fielen die türkischen Bestürmungen der Burgen zum größten Teil auf September und Oktober. Die Schlachten verringerten die Operationszeit des türkischen Heeres mit den Festungskriegen zusammen. Aus den neun größeren Schlachten des Krieges auf dem Gebiet Ungarns gewannen die Türken nur zwei. Vom Gesichtspunkt der Besatzung und Bewahrung der Burgen nützte aber das türkische Heer die Schlachten besser aus als sein Feind. Der Ausgang der Schlachten hing zum größten Teil auch davon ab, wie große Kräfte die Türken konnten aufmarschieren lassen. Der größte Teil der Schlachten erfolgte im Herbst, im Oktober oder Anfang November.

Der Aktionsradius der Feldzüge im fünfzehnjährigen Krieg veränderte sich von Jahr zu Jahr. Die Türken erzielten ihre weiteste Eroberung im Jahr 1594 durch die Einnahme von Győr. Zu dieser Zeit ist es ihnen gelungen, an Wien am nähesten zu kommen, diese Eroberung erwies sich aber als nicht dauernhaft. Mit der Ausnahme von Süd-Transdanubien (Kanizsa) hatte die türkische Eroberung die von Suleiman zmischen 1541 und 1568 erreichte Expansion nicht überstiegen, sie wurde sogar zurückgedrängt. Im fünfzehnjährigen Krieg riss die türkische Eroberung der Gesetzmäßigkeit des Aktionsradius entsprechend Gebiete von fast gleicher Größe aus dem mittelalterlichen Ungarn aus.

URBÁN ALADÁR

BATTHYÁNY LAJOS ÉS A VASI FÖLKELŐSEREG 1848 SZEPTEMBER—OKTÓBERÉBEN

A martonvásári táborban tartózkodó Batthyány miniszterelnök Lamberg tábornok és királyi biztos haláláról szeptember 28-án az esti órákban értesült. A Honvédelmi Bizottmány hívására visszaindult a fővárosba, így útközben kapta meg az újabb futár által hozott iratokat, amelyeket Lambergnél találtak. Ezekből megértette, hogy az uralkodó nem a teljhatalmú biztos, hanem csak a királyi helytartó kinevezését, valamint az országgyűlés feloszlatását kívánta ellenjegyeztetni. Ekkor visszafordult a táborba, hiszen a királyi kéziratok a képviselőház szeptember 27-i határozatát igazolták, amelyben Lamberg küldetését törvénytelennek bélyegezték és mind a katonai, mind a polgári szerveknek megtiltották, hogy tőle parancsokat fogadjanak el. Ilyen körülmények között Batthyány joggal tarthatott attól, hogy Pesten ő sem volna biztonságban, hiszen nyilvánvaló volt, hogy ő Lamberggel együtt akart működni és a vele való találkozás miatt utazott a táborba. Kísérletének csődje és Lamberg szörnyű halála teljesen megzavarhatták a hetek óta nagy idegfeszültségben élő grófot, aki úgy érezte, hogy a fegyveres összeütközés elkerülésének utolsó lehetősége is kihullott kezéből. Ez magyarázhatja csak elkeseredett lépését, hogy magát megalázva, szeptember 29-én Fehérvárott felkereste Jellasicsot és kérte: ne vonuljon Buda ellen és ne támadjon, hanem — ha élelmezési nehézségei vannak — csapataival más irányba haladva gondoskodjon azok ellátásáról. Mint ismeretes, az elbizakodott bán elutasította a kérelmet. Batthyány ekkor Veszprém irányában elhagyta Fehérvárt, hogy haladéktalanul Bécsbe menjen. Alig két mérföldre Fehérvártól, Csórnál megállították hintóját, hogy hírt halljanak az ismeretlen utazótól. Feltartóztatója, Szögyény László, a birtokára visszahúzódott volt alkancellár, meglepetten látta, hogy az utas Batthyány. Még inkább meglepte Batthyány szívélyessége, amivel beszámolt a politikai helyzetről s arról, hogy immáron bizonyos az összeütközés Jellasics seregével. Ez pedig azzal fog járni, mondotta volna Batthyány, hogy „katonáink az első lövésre szét fognak futni, s futamodásukban senki fel nem tartóztatja őket". Ismerve Batthyány erőfeszítéseit, ahogyan a honvédsereg első zászlóaljainak kiállítását intézte, majd — kormány nélkül — egyedül irányította a Jellasics ellen összevont sereg szervezését, nehéz elhinni a fenti nyilatkozatot. Szögyény emlékezéseit azonban nincs okunk kétségbe vonni, mert Batthyány szavait csak saját maga számára jegyezte fel, s tette ezt azonnal, amint elváltak. Így tanúként fogadhatjuk el, aki segít megérteni, hogy mennyire megrázta a miniszterelnököt a bekövetkezett fordulat, amely betetőzte politikájának sikertelenségét.

Batthyány ekkor — ikervári birtokának érintésével — Bécsbe ment, ahol október 2-án beadta lemondását a királynak és még aznap értesítette Pázmándy

Dénest, a képviselőház elnökét, hogy lemondott képviselőségéről is. Pest-Budán október 4-én már elterjedt ennek híre, de a közvélemény semmi bizonyosat nem tudott. Gyanúsítgatások kaptak szárnyra személyét és szerepét illetően, amelyek csak lassan hallgattak el, amikor a hó közepén híre jött, hogy a volt miniszterelnök is fegyvert fogott a Jellasics seregéből Moson, Somogy és Vas megyéken keresztül hazatért horvát népfelkelők ellen. Ennek ismeretében a kutatás sem igen fordított figyelmet arra, hogy a Bécsben lévő Batthyány már lemondása után két nappal — Pulszky Ferenc útján — felvette a kapcsolatot a Honvédelmi Bizottmánnyal. Így írt Nyáry Pálnak Pulszky október 4-én Bécsből: „Gróf Batthyány Lajos kötelességének tartja a honvédelmi választmányt a vasi fölkelésre figyelmeztetni..." Ez tűnhet egyszerű gesztusnak, a gondokban való osztozás hangsúlyozásának, bár talán elgondolkodtató, hogy miért a Vas megyei felkelésre kívánja a volt miniszterelnök a figyelmet felhívni. Október 5-én Batthyány elhagyta Bécset és Sopronba ment, ahová 7-én követte őt az államtitkári állásából a király által felmentett Pulszky is. Mint szemtanú, ő számolt be elsőnek mind a Honvédelmi Bizottmánynak, mind a magyar sereg kormánybiztosának, Csányi Lászlónak arról, hogy mi történt október 6-án Bécsben. Mindkét levélben újabb adalékot találunk Batthyányra, annak immáron igen határozott tervéről számolva be. Mint a Honvédelmi bizottmánynak írta Pulszky: „Én gróf Batthyányval lemegyek Vasba, hogy onnét felhozzuk a Vidos seregét, nehogy Jellasich Sopronyba vonulhasson."[1]

Miért tartotta fontosnak Batthyány Vidos József vasi seregét? Csak azért, mert maga is Vas megyei birtokos volt? Vagy más okok állottak az október 4-i üzenet mögött? S mi történt végül Batthyányval, aki végül is megjelent Vidos táborában? Az alábbiak ezekre a kérdésekre kívánnak válaszolni, az ismert és kevésbé ismert fejleményeket Batthyány szerepe szempontjából vizsgálva.

1848 júniusában megkezdődtek az előkészületek, hogy a megyék és városok nemzetőrségének egy részét a szerb felkelők ellen a déli táborokba, illetve az esetleges horvát támadás elhárítására a Dráva-vonalra szállítsák. A területileg szervezett zászlóaljak, vagy azok egy részének mobilizálása vagy a megyei, illetve városi hatóságok egyszerű döntése alapján történt, vagy pedig sorshúzás útján állították ki a helységre kivetett létszámot. A dunántúli megyék közül egyedül Vas megye kísérelte meg önkéntes alapon összeállítani a Dráva-vonalra szánt háromezer főnyi nemzetőrséget. Mivel a toborzás eredményeként csak ezerhétszáz önkéntes jelentkezett, a megyebizottmány elrendelte, hogy a maradékot a helységek nemzetőri létszámának arányában kell kiállítani. Látva a nehézségeket, a megye egyben úgy döntött, hogy ezeket az alakulatokat nem négy hét múlva váltják le, mint tervezik azt általában a szomszédos megyék, hanem csak három hónap múlva. Vas megye ezzel a döntésével ekkor egyedül állott a hatóságok között.

A megyebizottmány június 19-i ülésén határozott a toborzás megkezdéséről, s annak irányítását, valamint a kiállítandó sereg főparancsnokságát Vidos Józsefre, a megye több ízben volt országgyűlési követére bízta. Vidos vállalta a feladatot és egyben bejelentette, hogy emiatt visszalép a Kemenesalján, a kiscelli kerületben, a képviselőjelöltségtől. (Így történt azután, hogy ott június 23-án Batthyány Lajost választották meg, jóllehet június 16-án a miniszterelnököt a sárvári kerület már megválasztotta.) Vidos, értesülve arról,

1 Batthyány Pestre hívására Lamberg halála után l. *Kossuth Lajos* Összes munkái (a továbbiakban — KLÖM) XIII. k. (S.a.r. *Barta István*) Bp., 1952. 45—47. o. Batthyány magatartására *Károlyi Árpád:* Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pőre. Bp., 1932. I. k. 408—409. o. Batthyány és Szögyény találkozására l. *Szögyény-Marich László* országbíró emlékiratai. Bp., 1903. 93—94. o. Pulszky id. leveleit közli KLÖM XIII. k. 87., 120—121. o.

hogy a megye a belügyminiszter útján kérte megbízatásának kormányszintű jóváhagyását, június 23-án levélben fordult Batthyányhoz. Ebben ő is törvényes megerősítését kérte, azzal a feltétellel, hogy megbízatását ideiglenesen vállalta el. Batthyány ezt a kitételt örömmel fogadhatta, hiszen a levél egyértelműen ezredről beszél, legmagasabb rangú beosztottját alezredesnek javasolja, vagyis Vidost nemzetőri ezredesnek kellett volna kineveznie. Mivel ilyen még nem volt, s feltehetően a miniszterelnök nem is akart egyelőre ilyen rangot, az ideiglenesség lehetővé tette, hogy a rang szerinti kinevezést mellőzzék. Batthyány már június 26-án válaszolt Vidosnak, kijelentve, hogy alkalmasabb személyt nem is találhattak volna a vasi nemzetőrség főparancsnokának. Majd hozzátette: „Én tehát önt, az időre, hogy a Vas megyei nemzetőrség mobilizáltatik, parancsnokának kinevezem..." Mikor a megyebizottmány kérése a belügyminisztériumból megérkezett a Batthyány irányítása alatt álló Nemzetőrségi Haditanácshoz, az látszólag elutasítóan válaszolt. Július 13-án azt írta a megyének, hogy kérését nem tudják teljesíteni, „miután említett tisztelt egyénnek hatásköre miniszterelnöki rendelet nyomán más móddal lenne meghatározva". A furcsa válasz Vidos ranggal nem jelölt főparancsnoki megbízatásának szólt.

A Vas megyei nemzetőrség július 12-én indult őrhelyére, a somogyi Dráva-szakasz felső részének biztosítására. A megyében ekkor két kinevezett őrnagya volt. Egyikük, Ujváry István, a szombathelyi nemzetőrség parancsnoka, táborba szállt ugyan, de a többi zászlóalj élére Vidosnak kellett kineveznie parancsnokokat. Batthyány ez ellen tiltakozott, mivel a törvények értelmében az a nádor hatásköre volt, de felszólította a főparancsnokot, hogy tegyen javaslatot. Vidos július 24-én közölte Batthyányval, hogy ő nem óhajt nemzetőri törzstiszti rangot, és egyben megtette javaslatait. Előterjesztésére azután Batthyány augusztus elején Zichy Hermannt és Ivánkovits Jánost nevezte ki őrnagynak. A gyakorlatban — mint a vasi nemzetőrség leveleskönyvéből kitűnik — a táborban Zichyt, aki Vidos helyettese volt, alezredesnek címezték. A táborba szállt nemzetőrségről a megye is mint ezredről beszélt, s a levelezés is az ezredkormány vagy -parancsnokság nevében történt. Így érthető, hogy időnként Vidost ezredesként, sőt vezérőrnagyként emlegették. Csányi László azonban mindig főparancsnoknak szólította, s Vidos is vagy mint a vasi ezred parancsnoka, vagy főparancsnoka írt alá. Helyzetét tekintve tehát ő a táborba szállt vasi nemzetőrségnek egyszerre volt parancsnoka és polgári biztosa, miközben a megyei megbízott szerepét is betöltötte.

A Drávához rendelt nemzetőrség felett Csányi, a Dráva-vonal kormánybiztosa rendelkezett. A horvát betörés előestéjén, szeptember 10-én a zalai Drávapart két oldaláról (tehát a Muraközből is) hátrább rendelte a megyei nemzetőrséget. Majd 11-én, amikor Jellasics erői behatoltak a Muraközbe és nyilvánvalóvá vált, hogy a sorkatonaság nem fogja akadályozni a Dráván való átkelést sem, Csányi a vasi, a somogyi és a veszprémi nemzetőrséget is utasította, hogy hagyják el az őrvonalat. A vasi ezred szeptember 12-én a Hosszúfalu—Nagybajom—Marcali útvonalon indult meg, s 15-én kellett Somogyból átlépnie Zala megyébe. Szeptember 12. után néhány napig Vidos és Csányi között valószínűleg semmi kapcsolat nem volt. A fősereg kormánybiztosa, aki a későbbi ellenállás ígérete mellett elfogadta Teleki Ádám vezérőrnagy visszavonulási tervét, döbbenten tapasztalta, hogy a főparancsnok Keszthely táján sem kíván megütközni, sőt hajlandó félrevonulni Jellasics útjából. Ezért el volt szánva, hogy a seregben lévő két zászlóalj honvéddel és a kétszáz főnyi fehérvári önkéntessel egyedül folytatja a visszavonulást Fehérvár felé — esetleg megszerezve a sorkatonaság kezén lévő tüzérséget is. Ebben a helyzetben Vidos

— értesülve a fejleményekről — az eredeti tervtől eltérve nem maradt Zalában, hanem gyorsított menetben igyekezett haza seregével, amelyet a Jánosháza—Sárvár útvonal mentén kívánt elhelyezni.

Ismeretes, hogy a magyar tábor sorezredi tisztjeinek magatartásában szeptember 15—16-án fordulat történt annak következtében, hogy gróf Bubna huszárőrnagy tiszti küldöttség élén előbb Teleki vezérőrnagynál, majd a bánnál járt. Utóbbit 16-án felszólította, hogy mutassa fel a királyi parancsot, amelynek értelmében cselekszik. Mivel Jellasics ilyennel nem tudta támadását igazolni, a tisztek kijelentették, hogy akkor ellen fognak állni. Ez elhárította a drávai magyar sereg szakadását és Csányi a keszthelyi táborból azonnal utasította Somogy, Zala és Veszprém megyéket, hogy küldjék hozzá — illetve Sümegre és Tapolcára — nemzetőreiket. Mivel a vasi ezred szolgálati idejéből még közel egy hónap volt hátra, a kormánybiztos a „derék, begyakorlott" őrsereget azonnal Sümeg környékére rendelte. Vidos szeptember 19-én jelentette: a Jánosházán és Kiscellen állomásozó két zászlóalj két nap múlva, a Szombathelyen lévő négy nap múlva megindul Csányi táborába.[2]

Vas megye mintegy húszezer főnyi összeírt nemzetőrségéből ez a három, hatvan százalékában önkéntesekből álló zászlóalj tehát — kisebb fegyelmezetlenségektől eltekintve — együtt maradt a Drávától való visszatérés után. Míg más megyék nemzetőrsége a hazatérés után általában szétoszlott, Csányi számára a vasiak biztos támpontot jelentettek. A mobilizált nemzetőrség egyéb alakulataihoz mérten hosszú szolgálattal rendelkező és fegyelmezettnek bizonyult vasi ezred természetesen más hadműveleti elképzelésnek is alapjául szolgálhatott, s végül nem is csatlakozott Csányi seregéhez. Ez a váratlan fordulat a déli táborban tevékenykedő Mészáros Lázárt helyettesítő Szemere ideiglenes hadügyminiszterségével függ össze. Szeptember elején Szemere mindent megtett, hogy a magyar seregből annyira hiányzó táborkari tisztek számát szaporítsa. Ekkor értesült arról, hogy Gyulai Gaál Miklós mérnökkari alezredes, aki a Zala megyei Szegváron tartózkodik, nyugdíjba készül. Ezért levélben szólította fel, hogy vállaljon szolgálatot a honvédseregben. Szeptember 20-án Szemere Szegvárról 16-i keltezéssel levelet kapott Gaál alezredestől, amit hátirattal azonnal Batthyányhoz továbbított, tájékoztatva az ügyvezető miniszterelnököt az előzményekről. Egyben javasolta, hogy az alezredes tervét el kell fogadni, de előbb a fővárosba kellene rendelni és beszélni vele.

Gaál Miklós katonás tömörségű levelében közölte, hogy felajánlja szolgálatait. Egyben kifejtette, hogy mint hadmérnök-igazgató 1844—48 között megismerte a határőrvidéket: a földet s a népet, sőt magát Jellasicsot is. Szerinte a határőrök színe-java Itáliában van. A bán serege vagy öreg, vagy fiatal katonákból áll, akik fegyelmezetlenek, rosszul felszereltek és gyengén kiképzettek, így azokkal a magyar nemzetőrség sikerrel mérkőzhet... Ennek tudatában azt javasolta, hogy a Drávától eltávolodó Jellasics hátában meg kell támadni magát Horvátországot! Szerinte a Dráva-menti, valamint Sopron, Vas, Mosony és Győr megyék nemzetőrségét össze kell vonni és Légrádról, illetve Csáktornyáról kiindulva a két főútvonalon Zágráb ellen vonulni. A Jellasics seregéről már befutott jelentések megerősítették Gaál alezredes véleményét, ezért terve azonnali jóváhagyásra talált Batthyánynál és katonai tanácsadóinál. Ez az egyet-

2 A táborba szálló vasi nemzetőrség kiállítására l. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 165. o. Vidos lemondása képviselőjelöltségéről: *Pesti Hírlap*, 1848 jún. 25. Vidos—Batthyány levélváltása a főparancsnoki megbízatásról: OL Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai (a továbbiakban — HNI) 1848:561. Vas megye felterjesztése és Batthyány válasza: OL Országos Nemzetőrseregi Haditanács iratai (a továbbiakban — ONöHt) 1848:1407. A beosztott tisztek kinevezése körüli nehézségekre l. HNI 1848:676. továbbá a Vas megyei táborba szállt nemzetőrség leveleskönyvét (OL P 701. Vidos cs. levéltára, 10. csomó.), 14. sz. Vidos seregének hazatérésére, elhelyezkedésére, Csányi szept. 16-i rendeletére l. OL Csányi László iratai. Komáromban lefoglalt iratok, 33., 47., 53—54., 88., 258—259. sz.

értés annál könnyebben történhetett, mivel Batthyánynak szeptember 18-án a kormánybiztosokhoz intézett nyomtatott utasítása is javasolta: „A Dráva szomszédságában levő megyékben a nép nagy tömegekben összegyülekezve, rontson be Horvátországba." Így a terv megvalósítására azonnal megtörténtek a megfelelő titkos intézkedések.

A Jellasics hátában tervezett hadműveletek magjául kínálkozott a Vas megyei együttmaradt három zászlóalj. Irányítójául pedig magától értetődően jelölték ki Vidos Józsefet, akinek eddigi megbízatását Batthyány éppen az előző napon szélesítette ki, reá bízva a megyei népfelkelés parancsnokságát is. Most szeptember 20-án a sürgősen kidolgozott haditervet — Gaál eredeti levelének kíséretében — megküldte a veszprémi táborban tartózkodó nádornak, hogy azt, aláírva, juttassa el Vidoshoz. A miniszterelnök a zavar elkerülése végett ebben a levélben azt is jelezte, hogy Győr megye mintegy ötezer főnyi, Péterdre és Pápára vonuló nemzetőrsége — amelyet eredetileg Veszprémbe szántak — „képezhetné az ezen tervben foglalt hadseregnek első alapzatát". A feltételes szövegezés mögött Batthyány egyidejűleg Vidoshoz intézett rendeletének utasítása húzódik meg, amely — megállapíthatóan — a Győr, Veszprém, Moson, Sopron, Vas, Zala és Somogy megyei nemzetőrséget és népfelkelőket Vidos rendelkezésére bocsátja. Ezt az intézkedést a miniszterelnök annyira titokban kívánta tartani, hogy az elnöki iratok között nem maradt fönn a fogalmazványa, sőt az iktatókönyvben sem dátum, sem tartalmi kivonat nem jelzi, hogy a 784/E. számú rendelkezés mit tartalmazott. Csak ennyit jegyeztek be: „Vidos József parancsnok".

A rendelet a veszprémi táboron át érkezett, némi késéssel. Ennek az lehet az oka, hogy szeptember 21-én az egyidejűleg érkezett haditervre a nádor jóváhagyását nem lehetett megszerezni, mivel István nádor ekkor volt távol, hogy a Kisfaludy-gőzös fedélzetén a bánnal találkozzék. Az iratok így csak szeptember 23-án délután kettőkor érkeztek az akkor a Zala megyei Mihályfán (Sümeg közelében) tartózkodó Vidoshoz. „A vasi összes fölkelő sereg parancsnoka" azonnal válaszolt és közölte, hogy a veszprémi és somogyi nemzetőrséget Kiscell, Jánosháza és Körmend irányába rendelte. Jelentette azt is, hogy a vasi három zászlóaljjal is „a kitűzött irányba" vonul, s székhelyét ideiglenesen Szombathelyre teszi át. Kérte Batthyányt, hogy seregéről megfelelően gondoskodjék és küldjön egy táborkari tisztet. Szeptember 25-én már Szombathelyről jelentette, hogy titkos futárokat küldött a környező megyékhez a fölkelő seregek kimozdítása érdekében, de egyelőre csak Sopron megyétől kapott választ. Közölte azt is, hogy a vasi nemzetőrök közelebb húzódnak Zala megyéhez: a Kiscellen állomásozó zászlóalj Peresztegre, a Jánosházán lévő Baltavárra, míg a Szombathelyre rendelt Pusztarádócra vonul. Batthyány ugyanezen a napon kelt levelében értesítette Vidost, hogy a kért táborkari tiszt, Bezerédy Lajos százados, azonnal Szombathelyre indul.

Vidos szeptember 26-án egészen optimista jelentést továbbított a miniszterelnökhöz. Eszerint a vasi zászlóaljak több irányból Körmend felé haladnak, s aznap vár több, mint négyezer embert Sopron megyéből Szombathely környékére. Másnap kétezer főt meghaladó létszámú zászlóalj érkezik Veszprémből Jánosházára, s egyidejűleg ezerötszáz fő Győrből Kiscellre. Emellett még mind Sopron, mind Veszprém megyékből további alakulatokat vár. „Előre küldött emberei szerint Kanizsán és a Muraközben is nyolcszáz-nyolcszáz főnyi ellenség van, míg Zágráb helyőrsége egy zászlóalj rendes határőr. Ugyanakkor felhívja a figyelmet a már az előző napon is jelzett tényre, hogy a stájer határszélen osztrák katonaság von kordont, amely négy osztály lovasságból, két zászlóalj gyalogságból és egy ütegből áll. E katonaság naponta őrjáratokat

küld magyar területre, s szemmel láthatóan „az e vidéken történendőkre vigyáz". Mivel lehetséges velük az összeütközés, a jelentés változatlanul sürgeti a vezérkari tisztet és — most először — némi sorkatonaságot.

A szeptember 28-án Jánosházáról küldött tudósítás szerint a vasi és soproni zászlóaljak Zala felé közeledve a Körmend—Hidvég—Rum—Jánosháza vonalig jutottak. Az utóbbi helyen gyülekező veszprémieket pedig a Türje—Szentgrót—Zalaegerszeg irányba fogja megindítani. Vidos előremozgása óvatos, részben azért, mert nem tudja, hogy a nádor lemondása után is érvényben van-e a merész haditerv. Másrészt pedig egyre növekvő haderejének pénzügyi ellátása még mindig megoldatlan, s Zalában — melyet a horvátok részben feléltek — seregében nyugtalanságoktól fél, mivel „nagyon lehet tartani az éhező nép kitörésétől". Bár a vezérkari tiszt még mindig nem érkezett meg táborába, a felkelt nép nyugtalanságától aggódva (a veszprémiek joggal sérelmezik, hogy őket ide hozták, miközben Jellasics otthonukat dúlja) Vidos mégis a mihamarabbi támadást sürgeti: „azt hiszem a legcélszerűbb lenne a most tömegestől kikelt népet egyenesen ellenségünkre rohanni engedni, hogy nagyszerű tömegeivel morzsolná össze."

A nádor lemondása nem változtatta meg ugyan Vidos megbízatását, de utolsó jelentései már nem érték el Batthyányt. Az egyre növekvő sereg erejét azonban nem lehetett kihasználatlanul hagyni, s a feladat is ott volt előtte: a horvátok utánpótlási vonala fontos állomásának, Kanizsának elfoglalása. Szeptember 29-én Zala megye Gyika Jenő nemzetőri őrnagy útján tudatta Vidossal saját kormánybiztosuknak, Horváth Vilmosnak elfogását és egyben kérte segítségét a Kiskanizsa és Sormás között állomásozó horvát erők megsemmisítéséhez. Az időközben kiszabadult Horváth október 1-én már felterjesztette a Zalaegerszegre küldött Pusztelnik táborkari százados jelentését és tervét a Kanizsa és Csáktornya közötti mintegy kétezerötszáz főnyi horvát haderő felszámolásáról. Október 2-án Kanizsa közelébe ért Vidos is a vasi és a soproni nemzetőrökkel. A somogyi és zalai egységekkel október 4-re tervezték a támadást, de a felbátorodott kanizsaiak már 3-án délután összetűztek a várost megszállva tartó Nugent alezredes erőivel, így Vidosnak is be kellett avatkoznia. A gyakorlatilag körülzárt horvátoknak sikerült a zalai nemzetőröket visszaszorítva Légrád irányába elvonulni és a Muraközbe menekülni. Üldözésük az új helyzetben, amikor Jellasics serege Győr irányába vonult el és Pozsonyt vagy Sopront fenyegette, nem látszott célszerűnek. Vidos, aki október 4-i jelentésében a Kanizsa elleni hadműveletről úgy jelentett, hogy arra „miniszterelnöki meghagyás következtében" került sor, a szeptember 20-i miniszterelnöki rendeletet és a nádori parancsot most már érvénytelennek tekintette és egyidejűleg lemondott a parancsnokságról. Mivel azonban seregének zömét a vasi és soproni zászlóaljak tették, nem a helyszínen várta felmentését, hanem legkésőbb október 6-án elhagyta Kanizsát és hazaindult. Sürgette ebben az is, hogy a három hónapra szegődött „vasi ezred" szolgálati idejének vége közeledett. Hazatérve, október 9-én ezek a zászlóaljak feloszlottak, így Vidos eredeti megbízatása megszűnt. Amíg azonban felmentése nem érkezett meg, változatlanul a Vas megyei felkelősereg parancsnoka volt.[3]

3 Gaál Miklós levele: Komáromban lefoglalt iratok, 292. sz. (Az alezredes szept. 17-én csatlakozott a Keszthelyen állomásozó Csányihoz; l. *Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. II. k. Bp., 1952. 101. o.) Vidos szept. 19-i újabb megbízatása: OL Miniszterelnök elnöki iratai (a továbbiakban — Meln) 1848:683. Batthyány szept. 20-i levele a nádorhoz: Meln 1848:700. Vidos szept. 23-i jelentése és Batthyány válasza: ONőHt 1848:4339. Vidos szept. 25-i jelentése: OL Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (a továbbiakban — OHB) 1848:1005.; a szept. 26-i jelentés: Hadügyminisztérium Biztossági Osztály iratai 1848—10—905. sz.; a szept. 28-i jelentés: Meln 1848:792. A Kanizsa elleni akció részleteire l. *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp., 1953. 205—213. o. Vidos okt. 4-i jelentése és lemondása: OHB 1848:911. A Bizottmány válasza: ugyanott; közli KLÖM XIII. k. 132. o. A „vasi ezred" feloszlására: OHB 1848:1600.

Október 4-én tehát, amikor Pulszky Batthyány kérésére figyelmeztette Nyáryt a vasi fölkelőseregre, az Vidos vezetésével Nagykanizsán volt. Batthyány — mint említettük — október 5-én érkezett Bécsből Sopronba. Pulszky Teréz és férje egyaránt úgy emlékeznek, hogy Batthyány ekkor csak el akart búcsúzni családjától, mert Párizsba készült, hogy tájékoztassa Európát a magyar helyzetről, mivel azt a külföldi lapok helytelenül ismertetik. Eötvös József azonban, aki ezekben a napokban gyakran együtt volt a lemondott miniszterelnökkel, elmondja, hogy Batthyány már október 2-án Bécsbe hívta feleségét, mert családjával együtt Svájcba akart menni. Mivel múltak a napok és Batthyányné nem érkezett meg, a gróf ekkor, október 5-én este, elutazott Sopronba. Pontosabban: Sopronon át Ikervárra ment családjához. A Batthyány perében kihallgatott személyek ugyanis vagy azt vallották, hogy október 6-án reggel találkoztak az éjszakai utazástól fáradt Batthyányval, vagy azt, hogy október 7-én látogatták őt meg a soproni fogadóban. Batthyány tehát 6-án tovább ment a kocsival néhány óra távolságban lévő birtokára és még aznap este családjával együtt visszatért Sopronba. Ezt Niczky Sándor kormánybiztos október 6-án este nyolckor írott jelentése bizonyítja. „Gróf Batthyány Lajos — jelentette Niczky a Honvédelmi Bizottmánynak — ma hozta ide családját, s holnap induland le a Dráva partján harczoló Vidos József ur táborába." Mivel a jelentés említi azt, hogy a soproni nemzetőrség miként tüntette ki magát a Nugent erői elleni támadás során, ebből világos, hogy Batthyány ekkor nemcsak Vidos tartózkodási helyéről, hanem a kanizsai eseményekről is tájékozott volt.

Pulszky Teréz szerint ők október 7-én délután értek Sopronba és ott találták Batthyányt családjával együtt. Pulszky ekkor értesült Batthyány tervéről és jelentette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy lemennek Vasba, hogy Vidos seregét felhozzák Jellasics ellen. Pulszky egyidejűleg tudósította a magyar főhadiszálláson Győrben tartózkodó Csányit is a bécsi hírekről, s arról, hogy Batthyányval Vidos táborába mennek. Aznap este Pulszky még egy levélben tájékoztatta Csányit a Bécsből érkezett újabb hírekről: arról, hogy a felkelők elfoglalták a fegyvertárat, az udvar elmenekült, a fővárosban igen ellenséges a hangulat Jellasiccsal szemben. Ennek ellenére várható, hogy a bán most Bécs alá vonul. A levélből kitetszik, hogy Batthyány és Pulszky megbeszélték az új helyzetet. A tudósítás ugyanis így folytatódik: ha Jellasics azért, hogy „futását maskírozza", Bécsbe megy, „a bécsi népnek avval tartozunk", hogy a horvátokat nyomon kövessük. Majd hozzáteszi: „Ez Batthyány Lajosnak is vélekedése." A levél befejezése visszatér a Batthyányval tervezett vállalkozásra. „Én Batthyány Lajossal — írja — **ma éjjel Vidos táborába megyek** s avval vagy Horvátországba törünk be, vagy egész erővel felfele nyomulunk felétek." Ez az alternatív terv azt mutatja, hogy Batthyány — aki tudja, hogy Vidos seregében három Sopron megyei zászlóalj is van, valamint azt is, hogy a vasiakkal együtt átestek a tűzkeresztségen — lehetségesnek tartja még, hogy az eredeti terv szerint betörjenek horvát területre.

Pulszky emlékezései szerint Batthyány Ikervárra készült, hogy magát felfegyverezze, mert a politikai térről lelépve „mint honvéd" kívánt szolgálni. Őt pedig felszólította, hogy kísérje el. Így találkoztak Lövőn Vidossal „aranygalléros nemzetőri egyenruhában", akinek serege, „a vasmegyei nemzetőrök épen most széledtek el nagy bosszuságára". Pulszky tehát már nem emlékezett, hogy Vidos tábora volt útjuk célja. (Pulszky Teréz, aki feltehetően naplója alapján írta meg az 1850-ben már megjelent emlékezéseit, csak azt említi, hogy Batthyány fel akarta magát szerelni, hogy mint önkéntes „a legközelebbi magyar egységhez" csatlakozzon. Így találkoztak össze Vidossal — írja —, s ezt használhatta fel férje is, amikor emlékeit felfrissítette.) Pulszky szerint — azzal az ígérettel,

hogy másnap visszatérnek — folytatták útjukat és Ikervárott éjszakáztak. Itt Batthyány felfegyverkezett, s őt is megajándékozta egy pár jó pisztollyal. „Másnap reggel ismét felkerestük Vidost, Batthyány vele maradt, én Győr felé Pestre siettem" — fejezi be az eset leírását Pulszky. Igen valószínű, hogy Batthyány azért vitte magával Pulszkyt, hogy amint eldől, merre fordulnak Vidos seregével, ő utazzon fel — a főtábor érintésével — jelentést tenni a Honvédelmi Bizottmánynak. Batthyányék október 7-én éjjel valóban elhagyták Sopront, ezt megerősíti Niczky másnap délután Csányihoz intézett jelentése. Vidossal a hajnali órákban találkozhattak Sopronlövőnél — ha Pulszky jól emlékezett a helyre — és továbbmenve, 8-a éjszakáját Ikervárott töltötték. Így a Vidoshoz való visszatérés október 9-én történt, s Pulszky ezt követően rövidesen indulhatott Pestre. A hír, amit vitt, nyilván megelőzte: Jellasics haderejének egy része Todorovics vezérőrnagy parancsnoksága alatt Mosonból délnek fordult, hogy hazatérjen.[4]

Ismeretes, hogy Jellasics a pákozdi csata másnapján háromnapos fegyverszünetet kötött. Amint megbízottai aláírták a megállapodást, azonnal megkezdődtek seregében az előkészületek, hogy másnap elvonulnak a Mór—Győr útvonalon. Ez azt jelentette, hogy sorsára hagyták Roth hadtestét, amely nem csatlakozott időben a horvát fősereghez. Jellasics főhadiszállása október 3-án, néhány órával a fegyverszünet lejárta előtt, már Győrben volt. Bár a horvát sereget nem üldözték, a három nap menetteljesítménye menekülséssel ér fel. Győrtől azonban lelassult Jellasics haderejének mozgása. Ennek elsősorban nem a fáradtság volt az oka, hanem a bán reménykedése, hogy Bécsből vagy Pozsonyból erősítéseket kap. Amellett Jellasics ekkor még nem adta fel a reményt, hogy esetleg Komárom vára megnyitja előtte kapuit. Mivel a magyar sereg nem jelentett egyelőre komoly veszélyt, a horvátok október 5—8. között Moson és Magyaróvár között táboroztak, a magyar előőrsök pedig Öttevény előtt álltak.

Történetírásunk nem vizsgálta Jellasics e várakozásának részleteit, aki Lamberg haláláról értesülve joggal várhatta, hogy ezt követően Latour osztrák hadügyminiszter nyíltan is támogatni fogja. A kutatás azt azonban tisztázta, hogy Latour már október 2-án körrendeletben intézkedett a Magyarország elleni katonai rendszabályokról, mindenekelőtt Jellasics seregének erősítéséről. A Puchnernak szóló rendelet a magyar hatóságok kezébe jutott. Ebben Lamberg haláláról beszámolva Latour így írt: „Most hát nincs egyéb hátra, mint a monarchia épségének fenntartása végett a törvényes állapotot fegyveres kézzel és oly gyorsan mint lehet, visszaállítani." Ez a rendelkezés tehát egy nappal megelőzte az október 3-i császári manifesztumot, amely Jellasicsot Magyarország polgári és katonai kormányzójává nevezte ki és az országgyűlést feloszlatta. Latour rendelkezéséről és új megbízatásáról Jellasics október 5-én Magyaróváron értesült. Ezen a napon csatlakozott seregéhez Mosonnál a Kress könnyűlovas ezred három osztálya (hat század). Másnap megérkezett Bécsből az első erősítés: egy hatfontos üteg, továbbá egy rakétaegység, öt század vértes lovasság és három század gyalogság. A bánnak tudomása volt arról, hogy Pozsonyon keresztül további erősítéssel számolhat, mindenekelőtt lovassággal. Csodálkozha-

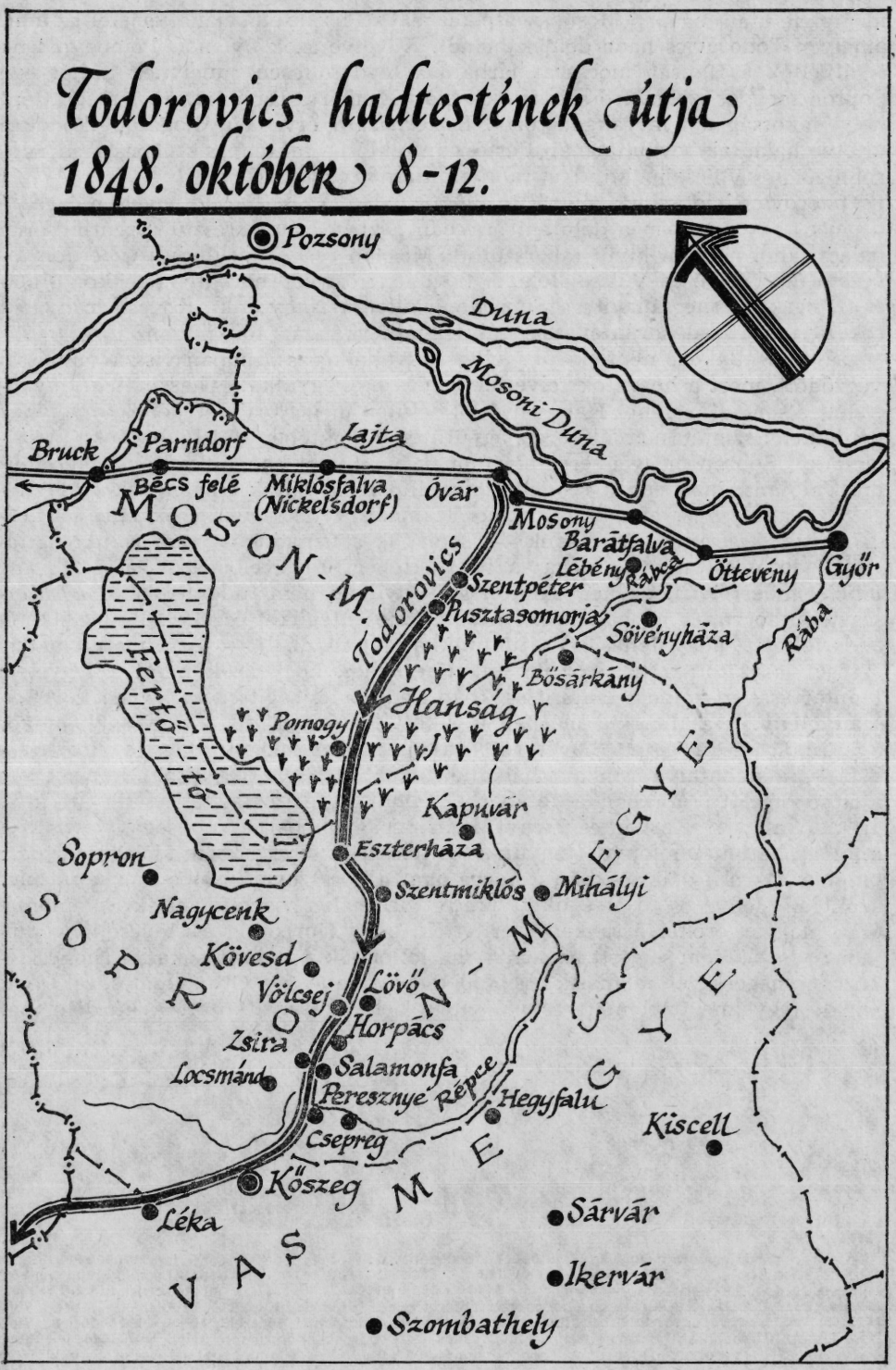
4 Batthyány párizsi utazásának tervét l. *Pulszky, Theresa:* Memoirs of a Hungarian Lady. Philadelphia, 1850. 179. o., *Pulszky Ferenc:* Életem és korom. Bp., 1880. II. k. 172—173. o. Eötvös levele Batthyány bécsi magatartásáról: *Károlyi:* i. m. II. k. 140—144. o. A soproni tanúk Batthány ottani tartózkodásáról: *Károlyi:* i. m. I. k. 463—465. o. Niczky Sándor okt. 6-i jelentése: OHB 1848:984. Pulszkyék találkozása Batthányval: *Pulszky, Theresa:* i. m. 183—184. o.; *Pulszky* i. m. II. k. 186—187. o.; Pulszky id. levelei: KLÖM XIII. k. 120—121. o. Pulszky időben érkezett ahhoz Pestre, hogy a Honvédelmi Bizottmány Batthyány tervei miatt hozzá és Vidoshoz intézett okt. 9-i rendeletét még ott érje. Ezt mutatja, hogy mindkét levél feltört pecsétű eredetije a fogalmazványok mellett található; l. OHB 1848:916.,16 9. Közli KLÖM XIII. k. 136—137. o.

tunk-e azon, hogy nem Bécs irányába készült, hanem visszafordulni Pest-Budára, mint az ország polgári és katonai kormányzója? Ez a szándék magyarázza, hogy teljhatalmának területileg véges határain belül október 6-án jelképes lépést tett: összehívta Moson megye gyűlését, ahol hivatalától megfosztottnak nyilvánította a megye tisztikarát és kijelentette, hogy a jövőben az országban csak Kreisamtok lesznek. Október 7-én kora reggel futár érkezett Bécsből és hozta Latour halálának hírét. A bécsi fordulatról újabb forrásokból meggyőződve, Jellasics még október 7-én este döntött: másnap reggel megindul és seregével Bécs alá vonul...

Ez a döntés egyben halaszthatatlanná tette a bán egy korábbi elhatározását, hogy hazaküldi a fegyelmezetlen, rosszul felszerelt és inkább a rablásban jeleskedő népfelkelőit. Ezek inkább tehertételt jelentettek, velük átkelni Ausztriába nem volt tanácsos. Amellett a megérkezett erősítések egyébként is feleslegessé tették ezeket az embereket. A hazatérő sereg menetirányát úgy határozták meg, hogy eltávolodva a horvát főerőktől, a lehetséges legrövidebb úton ugyancsak elhagyja Magyarországot. Így indult meg a horvát források szerint kb. tizenötezer ember Todorovics vezérőrnagy parancsnokságával október 8-án a reggeli órákban, hogy a Magyaróvár—Szentpéter—Pomogy—Kőszeg útvonalon majd Stájerországon keresztül hazatérjen.

Jellasics hadmozdulatai nem maradtak titokban, mivel a mellékutakat ismerő megyei és városi megbízott hírvivők mozgását nem volt képes ellenőrizni. A Pesti Hírlap egyik tudósításából tudjuk, Pozsonyban már 9-én reggel értesültek arról, hogy a horvát sereget kettéosztották. A hírt nyilván még ezen a napon az ugyancsak fenyegetett Sopron is megtudta. A megye keleti felében, Bősárkánynál ekkor már ott állomásozott az újonnan kinevezett Tar János népfelkelési kormánybiztos mintegy hatezer főnyi nemzetőri és népfelkelő serege. A térségben rövidesen megjelent a Móga tábornok által küldött Karger őrnagy három huszárszázaddal, egy zászlóalj sorgyalogsággal, négy löveggel, valamint Zichy Ottó és Zichy Manó nemzetőri őrnagyok többezer főnyi nemzetőrsége. Móga egy október 10-én Vidoshoz küldött levelében azt írta, hogy ez az erő két „repülő csapatot" (fliegende Korps) formál, s hétezerhétszáz gyalogosból és kétszáznegyven huszárból áll. Az értesítés nem részletezi a kiküldött csapatok menetirányát, csak azt közli még, hogy parancsuk szerint Mosonszentpéter helység után hátulról és oldalról támadják az ellenséget és követik azt. Móga levele viszonylag későn kelt (ekkor a magyar főserég már Miklósfalván állomásozott), amiben talán annak is szerepe volt, hogy pontos információt akart adni Todorovics hadoszlopának vonulási irányáról, amely a jelentés szerint a Magyaróvár—Mosonszentpéter—Pomogy—Fertőszentmiklós útvonalon haladt.

Elég egy pillantást vetni a korabeli térképre, hogy megállapítsuk: Todorovics serege a Fertő-tó és a Hanság mocsara közötti egyetlen járható úton indult meg. Így világos volt, hogy csak Pomogynál (Pamhagen) hagyhatja el Moson megyét, mert más választása nem volt. Ugyanakkor a Hanság korlátozta az üldözés lehetőségét is, mivel oldalról nem akármerről lehetett megközelíteni, közvetlen nyomon követésére indulni pedig csak Moson (ami ekkor még nem épült egybe Magyaróvárral) birtokában lett volna lehetséges. Megállapíthatóan Móga nem hamarkodta el a döntést és az Öttevényből Moson felé haladó seregéből csak 9-én este különítette ki Todorovics üldözőit. Mind a két „repülőcsapat" útját nem sikerült rekonstruálni, de az világos, hogy a sorkatonaság, a huszárok és a négy löveg, valamint a Zichy Manó őrnagy parancsnoksága alatt álló 2. dunántúli önkéntes nemzetőri zászlóalj október 9-én az éjjeli órákban indult meg Barátföldéről, hogy a Lébény—Sövényháza—Bősárkány kerülő

Todorovics hadtestének útja
1848. október 8-12.
Pozsony
Duna
Mosoni Duna
Bruck
Parndorf
Lajta
Bécs felé
Miklósfalva
(Nickelsdorf)
Óvár
MOSON-M.
Mosony
Barátfalva
Lébény
Rábca
Öttevény
Győr
Szentpéter
Todorovics
Rusztasomorja
Sövényháza
Rába
Bősárkány
Hanság
Fertő tó
Pomogy
Kapuvár
Eszterháza
Sopron
Szentmiklós
Mihályi
Nagycenk
SOPRON-M.
Kövesd
Völcsej
Lövő
Horpács
Zsira
Salamonfa
Locsmánd
Peresznye
Répce
Hegyfalu
Kiscell
Csepreg
Kőszeg
Léka
VAS M.
Sárvár
Ikervár
Szombathely

megtétele után másnap Mosonszentpéternél és Pusztasomorjánál érje el az utat, amelyen Todorovics hada délnek haladt. Követve azok nyomát, Pomogynál ők is átkeltek a Hanság mocsarát járhatóvá tevő töltésen, amelynek hídját egy Sopron megyei szolgabíró a horvátok előtt el akarta ronatani, de a megrettent helyi lakosság azt megakadályozta. Eszterházára érve a gyalogságot kocsikra ültetve haladtak tovább aznap Fertőszentmiklósig, másnap, október 11-én Sopronlövőig és Völcsejig. Mindkét falut elpusztítva találták.

Todorovics hadoszlopa ellenállás nélkül haladt át a Hanság egyetlen járható útján és október 9-én a délutáni órákban Eszterházán keresztül Szentmiklósig haladt, ahol a falun kívül tábort ütött. Másnap reggel megindult az erdőn átvezető úton Lövő és Völcsej felé. A Lövőhöz közeledő horvátokat ekkor a délelőtti órákban megtámadta a Sopronból küldött, Nagycenk—Kövesd irányából érkező fél század sorkatonaság, mintegy ezerkétszáz főnyi nemzetőrség és a hozzájuk csatlakozó népfelkelők. A hősies vállalkozás azonban visszavonulással végződött, mert a horvátok felvették a harcot és ágyúikat is használták. Ugyanez lett a sorsa Tar János Kapuvár felől délután megérkező seregének, amelynek népfelkelői szintén nem állták az ágyútüzet. Az október 10-i kudarc oka látszólag a két Sopron megyei sereg akciójának össze nem hangolt voltában keresendő. Valójában azonban a rendelkezésre álló erők voltak elégtelenek és hiányzott a szakszerű vezetés is. A vakmerő támadás értékét nem csökkenti, ha hozzátesszük: az érintett hatóságok — és maguk a támadók — nem voltak tisztában Todorovics erejével. Móga említett október 10-i levelében öt-hatezer „vagy több" emberről írt, de nem említette — nyilván nem tudott róla — a tüzérséget. A horvátok jól használták háromfontos ütegüket és ellenállásuk sikerét az is fokozta, hogy Jellasics — tudtunkkal két zászlóalj — fegyelmezett határőrséget is csatolt a hazavonuló felkelősereghez, hogy azok mind a fegyelem fenntartásában, mind a csatározásokban Todorovics segítségére legyenek. A létszámfölény és a tüzérség másnap is sikert biztosított a horvátoknak, amikor a kirabolt és felégetett Lövőt és Völcsejt maguk mögött hagyva Horpács—Zsira—Salamonfalva irányába haladtak tovább. Itt érte őket utól október 11-én a késő délelőtti órákban a főtáborból elindított és aznap Völcsejig szállított „repülő csapat" Karger és Zichy Manó őrnagyok parancsnoksága alatt. Ez a mintegy háromezer főnyi és ágyúkkal is felszerelt sereg is csak időlegesen tudta október 11-én a déli órákban a horvátokat a peresznyei erdőbe szorítani, mert azok felfejlődve és tüzérségüket sikerrel használva visszafoglalták Salamonfát és a magyar erőket arra kényszerítették, hogy Horpácsig és Völcsejig vonuljanak vissza. Nem segített az sem — ha jól értjük a tudósításokat —, hogy időközben megérkezett a másik „repülő csapat" is Zichy Ottó vezetésével, mert annak fegyelme felbomlott és valójában bele sem avatkozott a küzdelembe.[5]

5 Jellasics magatartására megbízható adatokkal szolgál *Hauptmann, Ferdinand:* Jelačić's Kriegszuge nach Ungarn 1848. I—II. k. Graz, 1975; Latour okt. 2-i rendeleteire l. II. k. 155—156. o.; a Jellasicsnak Bécsből küldött erősítésekre uo. II. k. 45., 234. o. Todorovics haderejére és útvonalára uo. 236., 286—287. o. A Puchnernek küldött rendelet szövegét közli *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848—1849. Pest, 1869. II. k. 111—112. o. A magyar táborból kiindított erőknek adott parancsra l. Móga okt. 10-i levelét Vidoshoz: Vidos cs. levéltára, 10. csomó. A Todorovics elleni hadműveletek összegezésénél elsősorban az OHB 1848:1614. jelentésére és a *Kossuth Hírlapja* okt. 26-i számában Jenőfy Sándor hadnagy tudósítására támaszkodtam. A részletekre l. *Varga:* i. m. 229—240. o.

Történetünk itt ér ismét Batthyány Lajos közelébe, aki Jellasics ellen készült és a Todorovics elleni népfelkelés soraiban találta magát — saját megyéje védelmében. Láttuk, október 9-én már felfegyverezve jelent meg Vidos táborában, akinek „ezrede" ezen a napon oszlott fel és belőle csak az önkéntesek maradtak. Vidos megbízatása azonban ezzel nem szűnt meg, hiszen érvényben volt még Batthyány szeptember 19-i rendelkezése, amely reá bízta a megyei népfelkelés vezetését. Ez pedig változatlanul aktuális feladat volt, mert Vas megye október 2-án — egy napon a Honvédelmi Bizottmány ekkor kelt rendelkezésével — intézkedett az új népfelkelés szervezéséről. Todorovics hadoszlopának közeledése pedig határozott célt is adott a mozgósításnak, mivel az a megyét is fenyegette. (Október 10-ig fennállott annak a lehetősége, hogy a horvátok esetleg Sopron felé fordulnak. Jellasics ugyanis még október 6-án félrevezető szándékkal olyan parancsot küldött Sopron városának, hogy október 8-tól négy napon át gondoskodjanak seregéről.) Batthyány tehát ilyen körülmények között szállt táborba, híres „hegyfalvi levele" szerint „felszerelvén magamat s fegyvereimből ellátva tiszteim s volt jobbágyaim közül is többeket".

Vidos tábora természetesen nem Lövőn volt, ahol vele Batthyány és Pulszky találkozott. Mikor Batthyánynak pörében szemére vetették, hogy a császári seregek ellen harcolt és vizsgálták az eset körülményeit, akkor azt vallotta, hogy Vidoshoz Kiscellben csatlakozott. (Pulszky nyilván itt vált el tőle, s mert Vidost itt tudták, azért küldte Móga is október 10-i levelét Kiscellbe.) A gyülekezés Hegyfalun volt, ebben a Kiscelltől légvonalban mintegy huszonöt kilométerre lévő helységben. A választás azért eshetett Hegyfalura, mert egyrészt a megye szélén helyezkedett el, másrészt gyakorlatilag itt keresztezte egymást a Győrből Szombathelyre és a Sopronból Veszprémbe haladó országút. A tábort október 8-án állították fel; így tudjuk az ottani birtokos Bezerédj Antalnak — a tolnai Bezerédj István rokonának — naplója alapján publikált emlékezéseiből. Ide érkezett meg október 9-én, de legkésőbb 10-én Batthyány, Vidosnak és embereinek, valamint saját gazdatisztjeinek és Ikervár népfelkelőinek kíséretében. A korabeli sajtójelentésekkel és a későbbi osztrák vádakkal ellentétben a volt miniszterelnök nem parancsnokként jelent meg Hegyfaluban. Mint Bezerédj Antal írja. „Hegyfalui táborban mint köznemzetőrrel ebédeltem együtt gróf Bathyány (!) Lajos miniszterelnökünkkel őrnagyunk gyöpasztalánál..."

Batthyánynak ez a szolgálata azonban nem sokáig tartott. Október 11-én a déli órákban a Karger és Zichy Manó őrnagyok egységei a meglepett ellenséget már-már menekülésre késztették, amikor az — felfedezve a támadók kis számát — a peresznyei erdőszélen elfogadta a csatát. Ellenállva ágyúit is használni kezdte, s azok hangja elhallatszott Hegyfaluig. Vidos riadóztatta táborát, s előre küldte a seregében lévő Miklós-huszárok két századát. Ekkor, tehát a Hegyfaluból kiindulás pillanatában, Batthyányt baleset érte. Az esetet elsőként még 11-én este a Szombathelyen tartózkodó Széll József és Reisig Lajos kormánybiztosok jelentették a Honvédelmi Bizottmánynak. Beszámolva arról, hogy a rendelkezésükre álló nemzetőrséget és felkelőket miként helyezték el Szombathely és Kőszeg között, szóltak Vidos seregéről is: „Ezen kívül van megyénkben még egy tábor, mellyet Vidos József vezérel. E táborban Batthyány Lajos gróf nagy erélyességgel működék, nagy elszántsággal lelkesíté a sereget, ki azonban mai napon szerencsétlenül járt, mert midőn nemzetőreinket Hegyfaluból az ellenség ellen vezette, és földabroszát zsebéből kihúzta, lova megijedt, s vele együtt elesvén, keze kitörött." A jelentés két ponton is magyarázatra szorul. Az első Batthyány parancsnoki szerepe, ami később erősen foglalkoztatta a hadbírót. Ez valószínűleg a kormánybiztosok kiegészítése, talán tekintély-

tiszteletből, talán azért, hogy ellensúlyozzák azt a Batthyányval szemben ellenséges hangulatot, amelyet a fővárosi radikális sajtó keltett. A másik a sérülés leírása. A gróf ugyanis nem eltörte, csak kificamította a karját. Az információ forrása a Hegyfaluból aznap este már Szombathelyre érkezett Reisig Lajos, aki a „keze kitörött" megjelölést természetesen a ficamra értette. A kitétel azonban a kortársak számára is félreérthető volt. Bizonyítja ezt a Nemzeti című lap október 15-i tudósítása, amely az előbbi jelentés alapján arról írt, hogy Batthyány lováról leesett és „karja ketté tört".

Batthyány balesetéről félre nem érthető módon október 13-án Niczky kormánybiztos jelentett Sopronból. Levelének utóirata szerint a gróf „a táborban lováról ledőlvén, kezét kificamította". Október 16-án kelt jelentésének utóiratában Vidos megemlíti, hogy Batthyány és Festetich Tasziló mint karsegédek „hatásosan" működnek mellette, az első — folytatja — „lovávali elbukás következtében jelenleg ágyban fekszik". Bezerédj Antal, a szemtanú leírja, hogy amikor október 11-én Vidos vezérlete alatt megindultak a horvátok ellen, látta „Batthyány gróf leesését hegyfalui kőhídnál gesztenyeszínű szilaj nagy angol lováról, s ennek messze futkozását, magát pedig ficamodott kezével halványan hegyfalui kastélyba vezettetni". Az itteni Horváth József birtokos kastélyáról van szó, ahol Batthyány érkezésekor megszállt. Batthyány kihallgatásakor azt mondotta, hogy innen a kastélyból az ugyancsak lovon lévő Vidos kíséretében indult arra a helyre, ahonnan az elvonuló nemzetőrséget látni lehet, s ekkor — alig téve meg ötszáz lépést — történt a baleset. Orvosa és házigazdája az osztrák hatóságoknak azt vallotta, hogy a gróf mindössze fél óráig volt a táborban. Ez utóbbi természetesen igaz, ha a kastélyból való kilovaglástól számítjuk, de semmiképpen nem felel meg a valóságnak Batthyány szolgálatát illetően, mint azt a tanúk sugalmazni szerették volna. Nem kétséges az sem, hogy a hadbíróság veszedelmes vádjaival szemben védekezésre kényszerülő gróf igyekezett elködösíteni a történteket. Nyilván nem az volt a lóra szállt gróf célja, hogy távolról szemlélje az elvonulókat, hanem az, hogy velük menjen. Az sem kizárt, hogy Batthyány — maga is volt huszártiszt — a felderítésre küldött huszárokhoz akart csatlakozni, vagy legalábbis azok vágtája vadította meg szilaj telivér lovát. Bármi is volt a ló megvadulásának oka, hihető az aznap esti jelentésből Reisig beszámolója, miszerint amikor a gróf a térképért zsebébe nyúlt — vagyis a kantárt eleresztette —, akkor történt a baleset.

A történtek következtében Batthyány tehát nem vonult a délutáni órákban Todorovics ellen, nem éjszakázott Vidos embereivel Csepreg vidékén, hogy elállják a Szombathely felé vezető utat. Nem jelent meg másnap, október 12-én kora reggel az ingerült vasi nemzetőrökkel és népfelkelőkkel Kőszegen, ahol csak hűlt helyét találták az éj folyamán Léka és az osztrák határ irányába elmenekült horvátoknak. Kőszeg elöljárósága ugyanis 11-én reggel arról értesült Niczky Sándor kormánybiztostól, hogy az előző napi, Lövőnél történt sikertelen támadás után Niczky „konvenciót" kötött Todoroviccsal, hogy utóbbi — ha hagyják békén elvonulni — Kőszeg irányában kivezeti az országból seregét. Az ellenállásért nem túlságosan lelkesedő tanács és nemzetőrség ennek értelmében tárgyalt aznap délben a horvát seregből érkezett őrnaggyal,aki ellátás fejében vállalta, hogy a lakosokat és a várost megkímélve vonulnak tovább. Kőszeg kétségtelenül gyáván viselkedett, de a körülmények meglehetősen nehezek voltak Todorovics megtévesztő szándékkal húszezer főre kért ellátást, tehát hihették, hogy ezzel az erővel zúdul a városra, ha az megkísérli az ellenállást. Az előző napi kudarccal végződött támadások sem látszottak biztatónak, hogy Todorovicsot sikerül Roth hadtestének sorsára juttatni (mint azt Móga többször említett Vidoshoz intézett levele is kívánatosnak tartotta). Ehhez nem volt

kellő összhang a fősereg kikülönített „repülő csapata" és a helyi erők között. Todorovics menekülését nem a mintegy hétezer lakosú Kőszeg nemzetőreinek és népfelkelőinek kellett volna egyedül feltartóztatniuk, hanem ahhoz segítséget kellett volna kapniuk a megyétől, mindenekelőtt Vidostól. A jelek szerint azonban Vidos — maga is bizonytalan lévén a horvát hadoszlop erejében — Szombathely védelmét tartotta fontosnak és nem bánta, ha Todorovics mihamarabb elhagyja a megyét és az országot. Amellett, ha elvágja a horvátok útját Kőszeg felé, akkor maga kényszeríti őket arra, hogy tovább haladjanak délnek, egyre mélyebben Vas megye területén. Ez az oka annak, hogy Vidos megállt Csepregnél és a Szombathely irányából előre mozgó erők sem igyekeztek Kőszegnek, hogy útját állják Todorovicsnak.

Hegyfaluról az ott tartózkodó Reisig Alajos kormánybiztos október 11-én délután háromkor levelet intézett Kőszeg polgármesteréhez, amelyben arról tájékoztatja — Batthyánytól nyert információira hivatkozva —, hogy a sorkatonaság által megtámadott és visszavert ellenség futásában a város, vagy környéke felé halad. Nyomában van Vidos és a Szombathelyről kimozdított nemzetőrség. Fogjon tehát fegyvert Kőszeg is, mondja a levél. Mindez azonban nem lehetett igazán lelkesítő, hiszen csak az ellenség mögött lévő saját csapatokról beszélt. Amellett a levélből az is nyilvánvaló, hogy Reisig is tudott már a város és a menekülő horvátok közötti egyezségről. „Egy úttal kötelességemnek tartom — írta — kijelenteni, miszerint gróf Batthyány Lajos azon határozatát Kőszeg városának, miszerint az ellenség ígéreteinek hitelt adott és őt élelemmel ellátni ígéré, annyival inkább is rosszallá, miután ez csak azon esetben helyeselhető, ha az ellenség fegyverét lerakja." Nem kétséges, ez volt Batthyány véleménye — a magánemberé. Ezt tolmácsolva a kormánybiztos nem követeli az egyezség felmondását, hanem mintegy befejezett ténynek tekinti, hogy a horvátok ott fognak elvonulni. Vidos ennek megfelelően cselekedett, s ebben a szellemben jelentett még aznap este Szombathelyről Széll és Reisig. Todorovics pedig, értesülve Vidos erőinek felvonulásáról, még az éj folyamán elvonult a Peresznye—Kőszeg útvonalon, s reggel a város alá érkező nemzetőrök és népfelkelők csak elfogott horvátokat találtak, akik közül jó néhányat dühükben fel is koncoltak. Nagy volt az ingerültség a polgármester és a nemzetőrség parancsnoka ellen. Előbbit Széll, a másik kormánybiztos nyilvánosan is felelősségre vonta. Ez az ingerült hangulatban teljesen érthető, hiszen a felháborodott népfelkelőket csak a kardlapozó huszároknak sikerült lecsendesíteni. Bezerédj Antal feljegyezte, hogy a kőszegi réten, amikor egyedül maradtak, Vidos említette neki, hogy neheztelnek rá, mert előző este nem támadta meg a horvátokat. Azok azonban — mondotta az emlékezések szerint Vidos — nem négy-ötezren, hanem tizennégy-tizenötezren voltak. Ez is azt igazolja, hogy Vidos nem tartotta megismételhetőnek az ozorai példát.

Batthyány tehát mindebből kimaradt. Megállapíthatóan nyolc napig ápolták Hegyfaluban, majd váratlanul megjelent a pándorfalvi (parndorfi) táborban. Október 21-én hajnalban jelentette Móga a hadügyminisztériumnak — majd Kossuthnak is —, hogy Batthyány „béna karral", vagyis még felkötött jobb karral „bevonult a hadsereghez". Az utóiratban található megjegyzés nem tartalmaz további információkat. Nem tudjuk, hogy a gróf szolgálatait ajánlotta-e fel, s attól esetleg Kossuth tábori látogatásának hírére lépette vissza. Móga 1849. évi kihallgatásakor azt vallotta, hogy Batthyány nem vett részt a haditanácsban, csak magánemberként nyilatkozott. Ennek során elítélte a tervet, hogy a magyar sereg átkeljen Ausztriába. Ami ha így volt, azt mutatja, hogy a gróf a változott helyzetben megváltoztatta korábbi véleményét is. Talán feltételezhetjük, hogy ekkor született meg elhatározása: nem a seregben, hanem az országgyűlé-

sen a helye. Tudjuk, hogy kerületében újraválasztva, december második felében ismét megjelent Pesten.[6]

Áttekintésünk érdemben Batthyány Lajos 1848. szeptember 20—október 11. közötti magatartását és tevékenységét vizsgálta. Láttuk, hogy a szinte teljesen összeroppant miniszterelnök a pákozdi győzelem hírére visszanyerte önbizalmát és részt akart venni Jellasics seregének megsemmisítésében, vagy titkos tervének, a Horvátországba való betörésnek a megvalósításában. Személyiségétől nem idegen ez utóbbi, kockázatos vállalkozás sem. Bécsből való hazatérésének pillanatában tehát már nem családjának menekítése volt a célja, hanem a Jellasics elleni küzdelem, akinek az országot és személy szerint Batthyányt is megalázó kinevezését még a császárvárosban érte meg.

Az események alakulása végül a bán egyik alvezére elleni táborba sodorta. Fegyvert fogva, köznemzetőrként, szűkebb hazáját, birtokait védelmezte. Balesete, majd parndorfi látogatása pontot tett a gróf azon kísérletére, hogy tábori szolgálatot vállaljon. Lelkiismerete, felelősségtudata arra késztette, hogy a nehezebbet: a harcmező helyett a politika küzdőterét válassza.

Аладар Урбан

ЛАЙОШ БАТТЬЯНИ И ВАШСКАЯ ПОВСТАНЧЕСКАЯ АРМИЯ В СЕНТЯБРЕ—ОКТЯБРЕ 1848 ГОДА

Резюме

Первый венгерский премьер-министр граф Лайош Баттьяни 2 октября 1848 года окончательно подал в отставку. После этого он возвратился в свое поместье в комитате Ваш и сам взялся за оружие против одной из колонн хорватских нашественников, бежавших из страны после своего поражения в сражении под Пакоздом 29 сентября. Однако перед сражением его лошадь упала, и он повредил себе руку; военная служба бывшего премьер-министра тем самым завершилась.

Статья прежде всего рассматривает вопрос о том, какую роль отводил Баттьяни вашской «добровольной» национальной гвардии, возвратившейся от Дравы после нападения Елашича, то есть во вротой половине сентября 1848 года. После этого автор кратко показывает, как эта армия, пополненная народным ополченцами, вступила в бой 2 октября у г. Надьканижа против оставленного в арьергарде хорватского гарнизона. Этих национальных гвардейцев, уже возвратившихся в область Ваш, и народных ополченцев хотел вернувшийся из Вены Баттьяни 6-го октября направить против Елашича, продвигавшегося через Дьёр к Вене. В интересах этого он и сам присоединился в качестве добровольца к армии, которой командовал Йожеф Видош. Получив известие об октябрьском восстании в Вене, Елашич 8 октября двинулся под Вену и одновременно с этим самую малоценную часть своей армии — около 12 тысяч народных ополченцев — направил под руководством генерал-майора Тодоровича от Мадьяровара в южном направлении в сторону Хорватии. В болотистой местности между озером Фертё и Ханшагом против хорватской армии, вступившей в области Шопрон, были мобилизованы национальная гвардия и народные ополченцы областей Шопрон и Ваш, таким образом в составе Вашской армии и Баттьяни тоже двинулся навстречу противнику. Однако 11 октября на окраине села Хедьфалу его лошадь вздыбилась и граф Баттьяни, получив увечье, оказался прикованным к полстели. Таким образом, он не принял участия в выступлении против хорватов, хотя военный трибунал позднее и это вменил ему в вину.

6 A Hegyfaluból kelt, a sérült kezű Batthyány által diktált levelet l. a *Kossuth Hírlapja* okt. 18-i számában; közli *Károlyi:* i. m. II. k. 75—78. o. Széll és Reisig jelentését l. *Kossuth Hírlapja*, okt. 17.; közli KLÖM XIII. k. 204—205. o. (A két szöveg nem azonos, mivel az utóbbi Madarász László által rövidített változat.) Bezerédj emlékezéseit l. *Bezerédi Bezerédj Antal:* Emlék. Szentiványfa, 1891. 45—47. o. Niczky és Vidos jelentései Batthyány sérüléséről: OHB 1848:1133., 1612. Batthyány balesetére l. még *Balogh Gyula:* Adatok Batthyány Lajos elitéltetéséhez. *Pesti Hírlap*, 1885. ápr. 13.; *Károlyi:* i. m. I. k. 432—433. o.; II. k. 190—191. o. A kőszegi fejleményekre l. *Chernel Kálmán:* Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1877—78. II. k. 264—266. o.; *Varga:* i. m. 243—248. o. Varga eredményeire alapozva Kőszeg vonatkozásában új adatokat hoz *Simon V. Péter:* Kőszeg kapitulációja 1848. október 12-én. A szombathelyi tanárképző főiskola tudományos közleményei. II. Szombathely, 1980. 192—200. o. Reisig okt. 11-i hegyfalusi levele a Kőszeg elleni vizsgálat anyagában: OHB 1848:2528—2529. Móga a hadügyminisztériumnak Batthyány megjelenéséről a táborban: OHB 1848:1607. Móga kihallgatása Batthyány Parndorfi jelenlétéről: *Károlyi:* i. m. I. k. 430—431. o.; II. k. 435—436. o.

Автор статьи делает окончательный вывод о том, что этот несчастный случай, а затем поражение в битве у Швехата в конце октября содействовали созреванию у Баттьяни решения вернуться к политической жизни. Таким образом он как вновь переизбранный депутат второй половине декабря 1848 года предстал на государственном собрании народных представителей в Пеште, которое уже тогда было декларировано королем незаконным.

Aladár Urbán

LAJOS BATTHYÁNY UND DAS HEER DER AUFSTÄNDISCHEN IM KOMITAT VAS, SEPTEMBER—OKTOBER 1848

Resumee

Graf Lajos Batthyány, der erste ungarische Ministerpräsident legte sein Amt endgültig am 2-ten Oktober 1848 in Wien nieder. Dann war er auf sein Landgut im Komitat Vas zurückgekehrt und er ergreifte selbst die Waffen gegen eine Kolonne der kroatischen Invasionskräfte, die nach der für sie verunglückten Schlacht vom 29-ten September aus dem Land die Flucht ergriffen hatten. Aber noch vor dem Zusammenstoß stürzte er mit seinem Pferd, verletzte sich den Arm und damit nahm der Militärdienst des Exministerpräsidenten ein Ende.

Zuerst prüft die Studie was für eine Rolle Batthyány für die von der Drau zurückgekehrte „freiwillige" Nationalgarde nach dem Angriff von Jellašic, d. h. in der zweiten Hälfte von September 1848 bestimmte. Dann schildert sie kurz, wie dieses durch Volksaufständische ergänzte Heer am 2-ten Oktober bei Nagykanizsa gegen die da hintergelassene kroatische Garnison in Aktion trat. Der aus Wien heimgekehrte Batthyány wollte diese ins Komitat Vas schon zurückgekehrten Nationalgardisten und Volksaufständischen am 6-ten Oktober gegen die durch Győr nach Wien marschierenden Heeren von Jellašic kommandieren lassen. Aus diesem Zweck stoß er selbst als Freiwilliger zu dem unter der Führung von József Vidos stehenden Heer. Auf die Nachricht der Erhebung von Wien im Oktober machte sich Jellašic am 8-ten Oktober auf den Weg nach Wien und gleichzeitig schickte er den wertlosesten Teil seiner Truppe— etwa fünfzehntausend Mann—unter der Führung des Generalmajors Todorowitsch aus Magyaróvár in südlicher Richtung nach Kroatien fort. Gegen das im Sumpt zwischen dem Neusiedler See und Wasen ins Komitat Sopron eintretende kroatische Heer waren die Nationalgardisten und die Volksaufständischen der Komitate Sopron und Vas mobilisiert, so ging auch Batthyány im Heer des Komitats Vas dem Feind entgegen ab. Er hatte aber am 11-ten Oktober in der Gegend der Gemeinde Hegyfalu einen Unfall mit seinem gepullten Pferd erlitten, weshalb er im Bett liegen mußte. So hatte er selbst im bewaffneten Auftritt gegen dieKroaten nicht teilgenommen obwohl das Kriegsgericht später auch dies unter die Klagepunkte einreihte.

Die Schlußfolgerung der Studie ist es, daß sein Unfall und dann die Niederlage am Ende Oktober bei Schwechat seinen Entschluß reiften, ins politische Leben zurückzukehren. So erschien er als wiedergewahlter Abgeordneter in der zweiten Hälfte von Dezember 1848 im Parlament der Volksvertretung in Pest, das vom König bereits illegalisiert gesprochen worden war.

SZAUTER LAJOS

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELLÁTÁSI GONDJAIRÓL

Az emberiség története nem szűkülködik háborúkban. Persze békeszerződésekben sem, hiszen a háborúk után igen sok „örök időre szóló béke" köttetett, amit igyekeztek minél gyorsabban megszegni. Ha valaki az elmúlt korok fegyveres küzdelmeit elemzi, hamar észreveszi, hogy a nagy háborúk igen sok esetben nem az egyik, vagy másik fél legyőzésével fejeződtek be, hanem igen sokszor mindkét fél anyagi kimerülése miatt értek véget.

A háború kimenetelére, a fegyveres küzdelem végső alakulására minden korban jelentős hatást gyakorolt a hadviselő országok anyagi teljesítőképessége. Ez a képesség határozta meg egyben a fegyveres erők szükségletei kielégítésének mértékét. A csapatok anyagi biztosításának rendszere minden időben a hadművészet követelményeinek függvénye volt. A fegyveres erők számára szükséges anyagokat az ellátó szolgálatnak kellett eljuttatnia a csapatokhoz. Az ellátás érdekében létrehozott szervezet mintegy összekötő láncszemet alkotott a fegyveres erők és az anyagi bázisok között. Felépítésének, feladatainak, működésének mindenkor összhangban kellett lennie a fegyveres erők tevékenységével, illetve az általuk alkalmazott technikai eszközök követelményeivel és lehetőségeivel.

Az anyagi szolgálat helye és szerepe a történelem során igen nagy változáson ment keresztül. Az ó- és középkorban az anyagi szolgálat feladata az élelemellátás és utánszállítás volt, hiszen fegyvere (túlnyomórészt csak szálfegyvere) mindenkinek volt. A saját, vagy ellenséges halottak, sebesültek fegyverét azonnal átvehette bárki, pótlása nem jelentett nehézséget. A ruházat, egyéb felszerelés primitív volt, a velük való ellátás a katonai vezetőknek nem jelentett gondot.

Amikor azonban az ellátás a siker szempontjából fontossá vált, a híres hadvezérek nem kis energiát fordítottak ennek megoldására. Példaként vehetjük a II. pun háború idejéből Hannibált, aki, mielőtt híres útját az Alpokon át megkezdte, nem kevés málhásállatot vont be az élelem és poggyász szállítására,

A XVIII. század hadviselésében fellelhetők olyan jelenségek, amelyek azt bizonyítják, hogy egyes vezérek döntő harcok nélkül, manőverekkel próbálták a háborút megnyerni. Igyekeztek az ellenséget elvágni ellátó bázisaitól, s így kicsikarni a győzelmet.

Az ellátás megszervezésében új színt hozott Napóleon, aki igen nagy figyelmet szentelt az anyagi szolgálatnak. Ez indokolt is volt, mivel a nagy létszám nem tette lehetővé a teljes szükséglet szállítását, vissza kellett térni a helyi beszerzéshez, de ezt nem a korábbi fosztogató módszerrel, hanem igen szigorú fegyelem mellett igyekezett megvalósítani.

A tömeghadsereg ellátásának kérdése élesen vetődött fel Magyarországon 1868-ban, amikor az országgyűlés december 5-én megszavazta a véderőről, a honvédségről és a népfölkelésről szóló törvényeket (XL—XLII. tc.) Ez a törvény az ellátó szolgálattól megkövetelte a tömeghadsereg ellátásának való megfelelést.

Az 1878. július 29-én kezdődő okkupációban az ellátó szolgálat nem tudta folyamatosan biztosítani az osztrák—magyar hadsereg szükségleteinek kielégítését, s bár október 20-ára sikerült elfoglalni Boszniát és Hercegovinát, a 7410 fős embervesztség, s a 100 milliós költség súlyosan érintette a katonai és politikai vezetést.

Az 1880-as évek végén a feszült nemzetközi helyzet arra késztette a katonai vezetést, hogy keresztülvigye a hadsereg, ezen belül az ellátó szolgálat modernizálását. Ezt a célt szolgálta az 1889. január 8-án a képviselőházban véderőről szóló módosított törvényjavaslat vitája, melyet a parlament 1889. április 11-én hosszú vita után fogadott el (1889. VI. tc.).

A fegyveres erők ellátásának korszerűsítése is a parlament elé került 1890. március 20-án. A kapitalista nehézipar, a gépgyártás, a közlekedés rohamos növekedése nemcsak a kapitalizmus gazdasági és politikai arculatát alakította ki, hanem a hadsereg és a hadviselés anyagi-technikai bázisát is. A nehézipar, a gépgyártás, a mezőgazdaság és a népesség gyors növekedése a háborúk megvívásának új feltételeit teremtette meg.

A századfordulóra és az azt követő évtizedben általánosan elterjedtek a nagy tűzerejű fegyverek: ágytáras ismétlő puskák, géppuskák, gyorstüzelő lövegek. Az ismétlő puskával percenként 10—12 lövést lehetett leadni, a géppuskák tűzgyorsasága ugyanakkor 250 lövés volt. A lőtávolság elérte a 2000 métert. Az emberi izomerő helyett elsősorban a technika, a tűz vált az ellenség pusztításának döntő eszközévé. A hadművészet új korszakba, a háború gépi korszakába, a milliós tömeghadseregek, a tűzfegyverekkel való tömeges pusztítás korszakába lépett.

Az Osztrák—Magyar Monarchia hadbiztosait a bécsi hadbiztosi tanfolyam készítette fel beosztásuk ellátására. A képzés irányítói figyelembe vették Engelhard tanácsosnak, az 1870/71. évi háború vezető hadbiztosának elméletét, aki 1870-ben úgy foglalt állást az ellátásról, hogy: „aki mindent rekvirálni akar, az keservesen fog csalódni, épp úgy mint az, aki mindent az utánszállítás által gondol pótolni, még akkor is, ha vasúti összeköttetések és jó utak állnak rendelkezésére."

Engelhard megítélése szerint: „kétszeresen, sőt háromszorosan kell a hadsereg szükségletét biztosítani, ha minden eshetőséggel szemben a nélkülözéstől meg akarjuk kímélni".

Az első világháború borzalmait, de nem utolsósorban tanulságait a történészek még a méreteiben és borzalmaiban nagyobb második világháborút követően is tanulmányozták, s teszik ezt napjainkban is. A két világháború között számtalan visszaemlékezés, tanulmány jelent meg a résztvevők, illetve a történészek tollából. Minden visszaemlékezés, vagy dokumentum értékű műben megtalálhatók az ellátás kérdései, hatásuk a harctevékenységre.

Valamennyi, általam tanulmányozott műből szinte kiált az a megállapítás, hogy minden szintű parancsnok rendkívül rövid idő alatt megtanulta: az anyagi ellátás soha el nem hanyagolható feltétele a sikernek.

Amikor a katonai vezetés ezt elfelejtette, törvényszerű volt a kudarc, emberek tömegeinek céltalan halála. Erre talán elég megemlíteni a szerbiai támadás

összeomlását. Nem telt el sok idő a világháborúból, s előfordult, hogy a hadműveletek célja az anyagi ellátás lett.

Az imperialista országok kormányai az első világháborút megelőző években különös gonddal készültek a háborúra. Kialakították a szövetségesi rendszereket, az erős hadseregeken felül soha nem látott létszámú kiképzett tartalékokat alakítottak ki.

A politikai és katonai vezetés azonban majd minden országban úgy alakította ki terveit, hogy sem a korábbi háborúk tapasztalatait, sem az új társadalmi-gazdasági viszonyokat nem vette súlyának megfelelő mélységben figyelembe.

A tervezésből teljesen kimaradt a gazdaság mozgósításának megtervezése — megszervezése, átállításának kidolgozása a hadi szükségletek kielégítésére. Ennek oka, hogy nem akadt közgazdász, aki ne azt tartotta volna, hogy a háború a közgazdaság összeroppanása nélkül nem tarthat tovább 3—4 hónapnál. Valószínű, hogy nem volt hatástalan az anyagi ellátásra az a tény, hogy minden ország — a koalíciókra való tekintet nélkül — igyekezett hadászati terveit önállóan, egyeztetés nélkül kidolgozni, a szövetségesekre pedig áthárítani a katonai terhek minél nagyobb részét.

Az anyagi szolgálat felkészítésének alapját képezi a vezetés elképzelése a háború lefolyására. Megállapítható, hogy az első világháborút közvetlenül megelőző időszakban a különböző tervek arra irányultak, hogy az ellenséget már a szétbontakozási körletekben kell megsemmisíteni, ezzel biztosítani a győzelmet a lehető legrövidebb idő alatt.

Már az 1914-es hadjárat bizonyította a hadászati tervek csődjét. Gyorsan kellett a nemzetgazdaságokat és a személyi tartalékokat mozgósítani, mivel az arcvonal egyre növekvő igényeit csak így lehetett kielégíteni. Tehát amit a hadviselő felek elmulasztottak a felkészülés alatt megoldani — a hadászati tartalékok szétbontakoztatása és a gazdaság háborús vágányokra történő átállítása —, már a háború első időszakában az egyik döntő problémává vált.

*

A világháború előkészületein belül szükséges vizsgálat alá venni a haderő felszerelését, ezek főbb jellemzőit. Megállapítható, hogy a Monarchia hadserege kiképzettség tekintetében (a háború szerint is) nem maradt el a környező államokétól. A világháborút megelőző évek fegyverkezési hajszája, a munkaalkalmat kereső hadiüzemek folyamatosan segítették elő a fegyverzettel való ellátást.

Ha általában vizsgáljuk a felszerelés helyzetét, megállapítható a politikai és katonai vezetés elgondolása a háború lefolyásáról, ugyanis a felszerelési eszközökből és anyagokból általában csak kisebb tartalék készletek kerültek letárolásra, s ezek utángyártására sem történtek meg a megfelelő előkészületek.

A gyalogsági fegyverek közül az ismétlőpuska korszerűnek volt mondható, de kevés tartalék állt rendelkezésre, s a mozgósítás után felállított alakulatokat sokszor elavult fegyverekkel látták el.

A tüzérségi fegyverek között megtalálható volt az 1860-as évek mozsarai és vaságyúi mellett a legmodernebb 30,5 cm-es motoros mozsár is. A szűk keresztmetszetet talán a lőszerhelyzet jelentette a hadvezetés számára. A csapatok első ellátási szükségletén felül alig rendelkezett a hadsereg lőszerrel, s az országban a hüvelygyártáshoz szükséges réz is csak igen szerény mértékben volt biztosítva.

Műszaki anyagból a felkészülés általában megfelelőnek mondható, a háború megkezdésekor biztosítani tudták a szükségleteket.

Minden katonát elláttak kötszercsomaggal, az önálló dandárok és hadosztályok pedig kellően felszerelt egészségügyi intézettel rendelkeztek. A hadtestek és hadseregek alárendeltségébe kórházak, gyengélkedőházak, illetve kórházvonatok, egészségügyi raktárak tartoztak.

Az orvosok száma már a világháború elején kevésnek bizonyult, és súlyos mulasztás történt a járványos megbetegedésekre történő felkészítés területén.

A hadsereg részére — a lovasságot kivéve — csukaszürke egyenruhát rendszeresítettek. Ez a szín nem vált be, a háború folyamán sötétebb, úgynevezett tábori szürkével pótolták. Teljesen hibás döntés volt, hogy az olasz hadszíntérre kék színű egyenruhát készítettek. Nem volt megoldott, hogy a tisztek a legénységgel azonos ruházatot viseljenek. Hátrányos volt, hogy a különböző fegyverés csapatnemek ruházatának szabása eltért egymástól, ami a tömeggyártás megvalósulását gátolta. A felső vezetés csak 1916-ban rendelte el az egységes ruházatot a hadsereg számára. A lábbelivel való ellátottság alacsony színvonalú volt, s a cipőgyárak is csak nehézkesen és hosszabb idő után tudtak alkalmazkodni az igényekhez. Ehhez hozzájárult, hogy bőráru kevés volt, s elkésve történt intézkedés a hadseregnél levágott és elhullott állatok bőrének felhasználására.

A ma katonája talán át sem érzi az ellátás megvalósulásában a mozgókonyhák, főzőládák, tábori sütödék rendszerbe állításának jelentőségét. A világháborút megelőző időszakban kerültek a fenti eszközök a Monarchia hadseregének állományába, ami korszakalkotónak nevezhető változás hozott.

A hadi gazdászat-közigazgatási állomány

A szolgálat alapvető feladata volt, hogy térben és időben gondoskodjék a hadsereg anyagi szükségletéről úgy, hogy az rendelkezzen a harctevékenységhez és fenntartásához szükséges anyagokkal. Ez felölelte a fegyverzettel, lőszerrel, műszaki, egészségügyi, ruházati és élelemanyaggal történő ellátást. A szolgálat feladata volt a fenti anyagok beszerzése, kezelése, felhasználásra történő kiadása és elszámolása. Az anyagi szolgálat vezetését a hadbiztossági tisztviselők, a végrehajtást általában a csapatszámvivők — a m. kir. honvédségnél a gazdászati tisztek — látták el.

A hadtápszolgálat célja, feladata háborúban

A hadtápszolgálat feladatát a különböző utasítások, szabályzatok rögzítették. Az E—57 utasítás szerint a hadtápszolgálat célja a háborúban lévő csapatok hadműveleti és harcképességének folyamatos fenntartása, ami magában foglalja:

a) a hadrakelt sereg körletének annak szükségleteire való legmesszebbmenő kihasználását;

b) a mögöttes országrészből mindannak az utánszállítását, ami a hadrakelt sereg körletéből meg nem szerezhető;

c) a hadrakelt seregtől visszaküldendő személyek és javak visszaszállítását;

d) a távíró-, távbeszélő és postaösszeköttetések, a vasutak, szárazföldi és víziutak fenntartását, helyreállítását, vagy létesítését;

e) a működő hadseregek mögött levő terület biztosítását;

f) rombolásokra és erődítésekre, továbbá a biztonságba való helyezésre, a kiürítésre vonatkozó rendszabályok előkészítését a visszavonulás esetén;

g) a tábori és egészségügyi rendőri szolgálat kezelését;

h) a megszállt ellenséges területek közigazgatását.[1]

Az utasítás szabályozta a hadtápszolgálat irányításának kérdéseit, s ebben meghatározta:

„A működő főparancsnokság megadja a hadtáp főparancsnokságnak a hadtápszolgálat kezelésének egységes szabályozására szükséges általános irányelveket. A hadtáp főparancsnokság megteszi az összes, a hadseregeknél a hadtápszolgálat vezetésére és a hadrakelt sereg, a mögöttes országrész közötti közlekedésre szükséges intézkedéseket és szabályozza azokat a kérdéseket, melyek több hadseregnél közösek.

Szükség szerint kiutalja a hadseregeknek a még rendelkezésre álló hadtáp csapatokat, rendelkezési egységeket, személyi tartalékokat, mozgó és állandó intézeteket, munkaerőket, szállító eszközöket stb. és elrendeli az esetleg szükséges kiegyenlítés módját és idejét."[2]

Az utasítás második fejezete elrendelte, hogy minden hadműveletet mind személyi, mind anyagi vonatkozásban teljesen elő kell készíteni. A felhasznált anyagok pótlásáról idejében kell gondoskodni, annak elkerülése érdekében, hogy ne forduljon elő hadműveletek kudarca anyagi előkészületlenség miatt.

Az utasítás előírta, hogy a szükségletek kielégítéséről lehetőleg több csatornán kell gondoskodni, ami biztosítja az egyik ellátási forma kiesése esetén is a csapatok ellátását.

Az utánszállításokkal kapcsolatban az utasítás kimondta, hogy az foglalja magában az összes szükségleteknek — mind a hadrakelt sereg körletéből, mind a mögöttes országrészből — a szükségleti helyekre történő szállítását. Általános elvként határozták meg, hogy az utánszállításokat úgy kell végrehajtani, hogy a szállítóeszközök lehetőleg ritkán kerüljenek váltásra, s a szállítmányok a málházás helyétől átrakás nélkül jussanak el a felhasználókhoz.

Az egészségügyi szolgálattal kapcsolatos feladatokat — mivel ez a szolgálati ág igen sok problémával küzdött — külön szeretném hangsúlyozni. Az utasítás X. fejezete szerint:

„Az egészségügyi és állategészségügyi szolgálat éppúgy kiterjed a beteg és megsebesült személyek, illetve megbetegedett és megsérült lovak ellátására és kezelésére, mint szigorú egészségügyi-rendőri szolgálatkezelés által az egészségre káros befolyások távoltartására és megszüntetésére."[3]

A ruházat és felszerelés ellátásában elv volt, hogy mozgósítás esetén az állományt elvileg új ruházattal kellett felszerelni. A ruházati hiányok pótlását a következő módon kívánták megoldani:

— a csapatok és intézetek készleteiből, továbbá az elhaltaktól és elesettektől, valamint a mögöttes országrészbe visszszállított betegektől és sebesültektől elvett készletből;

— a zsákmányolt ruházati és felszerelési készletekből;

— a hadrakelt sereg körletében történő vásárlás és harácsolás által;

— a mögöttes országrészből történő utánszállítás által.

*

Az ellátószolgálat működésével kapcsolatban már az 1913. évben végrehajtott ellenőrzések és gyakorlatok feltártak olyan hiányosságokat, melyek a tevékenységre nagymértékben kihatottak.

3 E—57. Ut. Hadtápbiztosítás 1914. Hadtudományi Könyvtár.
2 Uo. I. Fejezet.
1 Uo. X. Fejezet.

A Honvédelmi Minisztérium 1913-ban kiadott értékelése az ellátószolgálattal kapcsolatban megállapította:

„A csapatvonattal (mai terminológiával csapathadtáp — Sz. L.) való célszerű Az ellátó szolgálat működésével kapcsolatban már az 1913. évben végrehajtott intézkedés és annak olyszerű vezetése, valamint teljesítő képességének teljes mértékben való fenntartása a csapat harcképességének egyik alapfeltétele. A csapatgyakorlatok alatt szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy még sok a kívánnivaló. A csapatvonatnál alkalmazandó személyzet szakmai kiképzésének meg kell felelni a csapatparancsnoknál a hadtáp helyes alkalmazása iránti érzék fokozásának, hogy a hadtápparancsnokok rendelkezéseit és javaslatait tudják helyesen megítélni és elősegíteni.

A csapatgyakorlatok tapasztalatai azt mutatják, hogy a hadtáp csak azt a parancsot kapja, hogy a »hadtáp követi a csapatot«. Ezt a parancsot a hadtáp rendszerint szó szerint igyekszik végrehajtani abból a hiedelemből kiindulva, hogy akkor felel meg legjobban a parancsnok szándékainak, ha a hadtáp közvetlenül a csapatoszlophoz csatlakozik, s így mindig kéznél van még azon áron is, ha az ember és ló erejének utolsó megfeszítése történik, tekintet nélkül arra, hogy az hadműveleti, vagy harcászati szempontból indokolt-e vagy sem. Lépten-nyomon tapasztalható, hogy a legkisebb visszavonulás esetén vonatrészek, főleg mozgókonyhák a saját rajvonalba, vagy az elé kerülnek, sőt nem egyszer az ellenség rajvonalába kerülnek (ez a háború során többször előfordult — Sz. L.), továbbá, hogy szemrevételezés nélkül a csapatokat olyan utakra is követik, ahol a hadtáp elakad, s így a harcvonal mögött visszavonuló csapatok számára nehéz helyzetet teremtenek.

A hadtápparancsnok igen gyakran elhanyagolja a lovak és hadtápanyag állandó fenntartására irányuló kötelességszerű gondoskodást anélkül, hogy ezért bárki által felelősségre vonatnék. A hadtápkatonák étkezéséről gyakran nem gondoskodtak. Általában nagyon sok felesleges ember tartózkodik a hadtápnál, főleg a mozgókonyháknál."[4]

A gyakorlatok tapasztalatainak realitását jól jellemzi a Honvédelmi Miniszter 1914. május 13-i intézkedése, melyben megállapítja:

„A múlt évi csapatgyakorlatok alkalmából az az észrevétel merült fel, hogy a gyakorlatra kivonult hadosztályhoz beosztott hadbiztossági tisztviselők nem voltak tájékoztatva a csapatok tartózkodási helyéről és az élelmezési helyzetről. Ez okból az élelmezés minőségéről és mennyiségéről nem győződhettek meg, pedig sok esetben előfordult, hogy a legénység nem kapta meg azt, ami megillette volna. Ha a hadbiztossági tisztviselők kötelességeiket teljesítik, nem fordulhat elő, hogy az élelmezés minősége és mennyisége miatt panaszok és kifogások merüljenek fel, hogy a legénység megrövidíttessék."[5]

A következőkben szeretném az első világháború hadbiztos tábornokai által, eredeti okmányok felhasználásával megírt mű alapján érzékeltetni az anyagi szolgálat helyzetét a világháború időszakában.

Az ellátás mindig a politikai és katonai vezetés elhatározását kell, hogy szolgálja, annak biztosítása érdekében kell megszervezni és felkészíteni. 1914. tavaszán a Monarchia az alábbi háborús tevékenységgel számolt:

a) részleges mozgósítás Szerbia és Montenegro ellen: „B" (Balkán) háború,
b) általános mozgósítás Olaszország ellen: „R" (Russland) háború,
c) általános mozgósítás Olaszország ellen: „I" (Italien) háború.

4 Hadtudományi Könyvtár Sz. 3297. Észrevételek a csapatvonat alkalmazását illetőleg. HM Bp., 1914.
5 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) 8. osztály. 234. csomó. 1915. május 23. HM 1441. szám.

A fentiekből látható, hogy a katonai vezetés egyidejű orosz, olasz és balkán háborúra nem készült fel. Ilyen helyzet bekövetkezésével nem számolt.

A diplomáciai tárgyalások alatt a Szerbia—Montenegro ellen mozgósított csapatok vasúti felvonulása megkezdődött. Sőt, már harmadik napja útban volt az „R" háború esetén az északi hadszíntérre tervezett „B" csoport is.

Az orosz lépés a hadvezetőséget olyan időben érte, melyre felkészülés nem történt. Ez abban nyilvánult meg, hogy Oroszország fellépése akkor következett be, amikor a „B" csoport szállítása már megkezdődött, de még nem fejeződött be.

1914. augusztus 9-től Oroszország ellen a katonai felvonulás a teljes vasúti lehetőség kihasználásával indult meg. Galíciába naponta száznegyven száztengelyes vonat érkezett be kb. 7000 vagonnal. Az üres szerelvények visszairányítását is beleszámolva 800 száztengelyes vonat volt mozgásban mintegy 40 000 vasúti kocsival.

A kirakóállomásokról a csapatok erőltetett menetben kerültek előrevonásra, ami torlódásokat, a csapatok között feszültségeket, végső soron pedig a személyi és lóállomány kimerülését eredményezte. Pl. a 35. gyaloghadosztály 1914. augusztus 24-én pihenőnapot kért, mert a hadosztály két nap alatt rossz úton 76 km utat tett meg, ami különösen a bevonult póttartalékos állományt viselte meg, párosulva a nehéz hadi felszerelés és az augusztusi meleg okozta nehézségekkel. A napi menetnorma 25—30 km volt, egy katonának 20 kg-ot kellett vinnie.

A csapatoktól beérkezett jelentéseket a XII. hadtest vezérkari főnöke (mai terminológiával törzsfőnök — Sz. L.) terjesztette a hadseregcsoport-parancsnoksághoz az alábbi szövegben:

„. . . a hadtest valamennyi része 90 km-t tett meg az első három menetnapon, ezért feltétlen szükséges az egész hadtest számára az egynapi pihenő. Ha ily ütemben leszünk továbbhajszolva, teljesen kimerült és félig éhenhalt csapatokkal fogunk harcba lépni. Békegyakorlatoknál átlag 15 km-ben volt a hadseregek naponkénti menetteljesítménye megszabva, mert ilyen teljesítmény mellett a tömegmozgásoknál mindig előforduló súrlódások még leküzdhetők."

A háború kezdetén a szállítások területén sok gondot okozott, hogy a szállítást végrehajtó vonatok (hadtáp szállítóoszlopok — Sz. L.) tulajdonképpen rögtönzések voltak, mivel a hadtáp szállítóeszközöket a felvonulási körletben, a helyszínen felfogadott kocsisok, járművek és lovak alkották. 7—8 kocsira jutott egy tartalékos altiszt, vagy közlegény, 80 kocsit vezetett egy vonatcsapatbeli tartalékos tiszt, vagy tiszthelyettes. Érthető, hogy ezen körülmények eredménye az lett, hogy az első meneteknél a vég nélküli oszlopokhoz, egyforma menetütemhez egyáltalán nem szokott kocsisok és lovak folytonos torlódást okoztak. Ehhez járult még a parancsnoki állomány ismerethiánya a szállítóoszlopok vezetésében. Talán érthető, hogy a háború első 2—3 hónapjában a csapatok egységesen a hadtáp szállítóoszlopok miatt keseregtek, ugyanis rendszeresen akadályozták a meneteket, s amikor lőszer, vagy élelem kellett, soha nem voltak megtalálhatók.

Mivel a parancsnoki állomány békében nem szervezte a szállítást, a háború első időszakában sokszor előfordult, hogy a mélyen az ellenséges országok belsejébe, távolfelderítésre kiküldött lovashadosztályok magukkal vitték élelmezési oszlopukat, ami mintegy 400 db lovaskocsit jelentett. Ezek alapvetően 6 napi abrakot szállítottak, sok esetben dús gabonatermő területre.

*

A katonai felső vezetés a szállítási nehézségek miatt 1914 augusztusában az északi hadszíntéren a Kummer hadseregcsoport, illetve az 1. hadsereg ellátása érdekében tervbe vette a Visztula, mint szállítási lehetőség igénybe vételét.

A vízi szállítást indokolta a területen található orosz vasút korlátozott teljesítőképessége, illetve az eltérő nyomtáv. Ilyen szállítási módra azonban a Monarchia nem készült fel, erre sem műszaki, sem egyéb anyag a szükséges mennyiségben nem állt rendelkezésre. A németek az Oderánál átadtak ugyan mintegy 100 bárkát, de ezek nem játszottak lényeges szerepet az ellátásban annál is inkább, mivel az orosz seregek szeptember elején elsüllyesztették azokat.

A szállító szolgálat első jelentős csődje Lemberg és Galícia részeinek kiürítése idején éreztette hatását. A hadsereg-, valamint hadtápfőparancsnokság intézkedései eltértek egymástól, ugyanis a hadtápanyagok elszállítása a tényleges kiürítést megelőzve már augusztus 31-én megkezdődött. Az anyagi eszközök hátraszállítása a lakosságból rémületet váltott ki, a hátraszállító vonatok forgalmi akadályt okoztak a vasúton. Lembergtől nyugatra a bekövetkezett vasúti szerencsétlenség, a torlódások miatt százával álltak a vonatszerelvények. A kocsioszlopok, mivel parancsot egyáltalán nem, vagy alig kaptak, szervezetlenül, pánikszerűen vonultak vissza, amit még szeptember 3-án sem lehetett megállítani.

Az orosz hadszíntéren az első támadó hadművelet alatt (1914. augusztus 18.— szeptember 16. — Sz. L.) a beállott veszteségek, a személyi állomány kimerülése szükségessé tette a Monarchia csapatainak visszavonását, felkészítését a további hadműveletekre. A támadó hadművelet veszteségei igen nagyok voltak, amit bizonyítanak az alábbi adatok:

Veszteségek:

322 000	személy
110 000	ló
216	löveg
515	lőszerszállító kocsi
6	tábori vasútosztály
7	hadosztály egészségügyi intézet
12	tábori kórház
5	mozgó tartalékkórház
2	tábori gyengélkedőház,

ezen kívül nagyon sok mozgókonyha, jármű és anyag.

Ahogyan a csapatok támadása tért nyert, s eltávolodtak a vasútállomásoktól, az utánszállítás egyre nehezebbé vált. Az utak állapota alig tette lehetővé a fogatolt járművek számára a mozgást, s október 12-én a problémák, melyek eddig főleg élelmezésre terjedtek ki, áttevődtek egyéb, főleg lőszeranyagokra is.

A lovak — a rossz időjárás és takarmányhiány miatt — lesoványodtak, teljesítőképességük erősen lecsökkent. Ebben az időben az utánszállítás teljes megszakadása döntően azért nem következett be, mert a seregek a csapatoknál levő készletek felhasználása előtt vonultak vissza.

1914 november—december hónapban, mivel a harctevékenységek körletének gazdasági lehetőségeit a csapatok folyamatosan és maximálisan igénybe vették, az ellátás különösen nehézzé vált.

Az utánszállítást ebben az időszakban az is nehezítette, hogy a hideg idő miatt a sebesültek hátraszállításának fő módja a vasút volt, s ez korlátozta az anyagok szállítását.

A hadtápfőparancsnokság úgynevezett „Anyaggyűjtő állomásokat" csak november végétől kezdett létesíteni. Az ellátás tekintetében a háborút megelőzően olyan nézet uralkodott el, hogy a szükségleteket legcélszerűbb közvetlenül a hátországból a csapatokhoz irányítani, s így a tábori raktárak ügye nem került megoldásra. A háború azonban bebizonyította, hogy ez a módszer nem mindig alkalmazható, megoldást csak a hadseregek közelében létrehozott raktárak jelenthetnek.[6]

*

Az anyagi szolgálat felkészítésének helyzetét elemzi tanulmányában Steiner Vilmos, bemutatva a kassai katonai parancsnokság élelmezési szolgálatának munkáját.

Ebben bemutatja, hogy 1914-ben is elkészültek a hadbiztosság mozgósítási tervei, s jelentést tettek arról, hogy a kassai raktárakban tárolt mozgósítási tartalék készletek — főleg zab és liszt — a mozgósítás első szükségleteit, elsősorban pedig az útnak indítandó tábori sütődék és típusvonatok szükségletét nem fogják fedezni. Pótlásukra azonban nem történt intézkedés.

A mozgósítás elrendelése a hadbiztosságnál olyan problémákat vetett fel, melyekre korábban senki nem gondolt. A mozgósítási terv szerint a hadbiztosság teljes személyzete — kettő fő kivételével — elvonult. Az első napokban a készlethiányok, valamint az új személyek felkészületlensége okozta a legtöbb gondot.

A kassai parancsnokság Kárpátokba eső része gyorsan hadszíntérré vált. A visszavonulás következtében Galíciában hihetetlen mennyiségű élelmiszer semmisült meg. Ezért a visszavonuló hadsereg élelemellátása csaknem teljesen az utánszállításra alapozódott, ami szinte megoldhatatlan feladat elé állította a kassai hadbiztosságot.

A legsúlyosabb feladatnak a visszaözönlő sebesültek ellátása bizonyult, mert a sérülteknek csak kis részét lehetett kórházvonatokkal szállítani, nagyobb része hevenyészett, a legszükségesebb berendezéseket is nélkülöző sebesültszállító vonatokon került a mögöttes területre.

Súlyosbította a problémát a bekövetkezett kolera- és vérhasjárvány. Az „M" tervek szerint a kassai helyőrségi kórházat ezer ágy befogadására kellett kibővíteni. A háború megindulása után két hónappal Kassán már 20 000 sebesült, főleg járványos beteg zsúfolódott össze, akiknek sem orvosi, sem élelmezési ellátása nem volt megszervezve, mivel ilyen tömeg fogadására nem történtek előkészületek.

Most éreztette hatását a kiképzés azon irányzatának egyoldalúsága, hogy elsődleges a támadás. A visszavonulást — főleg ily méretekben — szinte elképzelhetetlennek tartották.

Ebben az egyébként is a végső erőfeszítést igénylő időszakban érkeztek Magyarország területére az első német csapatok, melyek ellátását a menetvonal vasútállomásain kialakított élelmezési állomásoknak kellett biztosítaniuk.

A forgalom megnövekedésén túl a nehézséget fokozta, hogy a bécsi Hadügyminisztérium távirati utasítást adott ki, mely szerint a német kívánságokat feltétlenül ki kell elégíteni.

A mai fülnek talán furcsán hangzik, de tény, hogy már 1914 őszén egy új utánpótlási cikk kezdett gondot okozni a hadtápszolgálatnak, s ez a széna- és szalmaszükséglet biztosítása volt. Semmiféle „M" tervben, vagy szabályzatban

6 Hadseregünk ellátása a világháborúban (1914—1918) 1—3. kötet. Budapest, é. n. passim.

nem vették számításba azt a lehetőséget, hogy a harctérre szénát és szalmát kelljen szállítani.

Azt, hogy milyen mennyiségről volt szó, jelzi: 1916 elejétől kezdve, ameddig a szükségletek beszerezhetők voltak, a kassai és a nyíregyházi raktárak naponta egy-egy, a miskolci élelmezési raktárak pedig naponta kettő 100 tengelyes takarmányvonatot indítottak útnak.

A vasúti élelmezési állomások egy nem tényleges élelmezési tiszt, egy-két altiszt és 20—30 beosztott élelmezési katonából álltak. A mozgósítástól kezdve a vasúti élelmezési állomások élelemmel való ellátásról, még a békében megkötött szerződések alapján, egyes helyi vállalkozók gondoskodtak. Ez a helyzet az anyaghiányok miatt rövidesen tarthatatlanná vált, s ekkor a hadbiztossághoz lettek utalva.

A nagyobb állomásokon — Hatvan, Miskolc, Sátoraljaújhely — nagyobb csapatmozgás nélkül is naponta 10 000—15 000 reggeli, ebéd, illetve vacsora került általában kiosztásra. A német szállítmányok megjelenése után a készletet ki kellett egészíteni teával, szardíniával, sajttal, vagy marmeláddal, mivel a szalonna és a szalámi nem felelt meg a német kívánalmaknak.[7]

Szállítóeszközök, utánszállítás

A hadrakelt sereg részére szükséges anyagokat a vonatcsapatoknak kellett a meghatározott időre és helyre szállítani. A vonatcsapatok két alapvető tagozatra osztódtak:

I. Csapatvonat, mely szállította a csapattest részére a naponkénti közvetlen szükségletet, részletesen:

a) mozgókonyhákat a napi ételkészítésre

b) eleségkocsikat az elrendelt élelmezési készletekkel ember és ló számára

c) málhakocsikat a legszükségesebb málha szállítására,

d) szerszám- és szerelékkocsikat a legszükségesebb szerszámok számára (tábori kohók, vágató eszközök stb.)

A csapatvonat általában kincstári járművekből állt, melyek békében a csapatoknál előtalálhatók voltak.

Annak érdekében, hogy a csapatvonat ne akadályozza a szükségesnél jobban a manőverek végrehajtását, felosztották ütközet- és málhavonatra. Az ütközetvonat a csapatvonat azon részét szállította, mely meghatározó volt az ellátás szempontjából (mozgókonyhákat, élelem-, szerszám- és szerelékkocsikat) és folyamatosan követte a csapatokat.

A málhavonat szállította mindazon eszköz- és anyagszükségleteket, melyek a harctevékenységhez nem voltak okvetlenül szükségesek.

II. Hadseregvonat, ahol a csapatok és a magasabb parancsnokságok anyagait szállították, részletesen:

1. Mozgó tartalékintézetek
   a) lőszertartalék-intézetek
   b) tábori egészségügyi intézetek
   c) tábori élelmező intézetek
   d) utász tartalékintézetek és hadihídvonatok
   e) vonat tartalékintézetek
2. A magasabb parancsnokságok vonata.

7 HL Tanulmánygyűjtemény, 659. sz. A volt kassai katonai pság. élelmezési szolgálata a világháború alatt. *Steiner* nyá. hbs.

A hadseregek várható alkalmazásából adódóan azok felszerelése háromféle volt: tábori; hegyi; vegyes.

A lényeges különbség elvileg az volt, hogy míg a tábori felszerelésnél a hadtápok kocsikból (lófogatú, önjáró) álltak, addig a hegyi felszerelésnél ezek szerepét a málhásállatok, esetleg teherhordó emberek vették át. A vegyes felszerelésnél a készletek egy részét kocsikon, másik részét málhásállatokon szállították. A csapatkötelékbe tartozó járműveken (málhásállatokon) kívül az ütközet- és eleségvonat kincstári járművekből, kincstári szerszámmal alakult, de a fogatolás a mozgósítás során bevonult lovakkal történt. Parancsnok, felügyelő és a hajtószemélyzet katona volt. A mozgósítást a csapat maga végezte, a lovakat a polgári hatóságok állították elő, s bizottság választotta ki az alkalmasakat. Annak érdekében, hogy a felvonulás gyorsítható legyen, a fogatolt járművek személyzettel együtt általában a várható alkalmazás területéről kerültek biztosításra. Ezekből alakították meg a szállítóoszlopokat és a különböző hadtáp intézeteket.

A gépkocsioszlopok békeelőkészítése gyenge volt. A gépjárművek egy része már az átvételkor hadihasználhatatlan volt, ami pedig átvételkor üzemképes volt, az a hosszú menet alatt karbantartási hiányok miatt szenvedett károsodást. A gyorsan beálló gumi- és benzinhiány tovább nehezítette használhatóságukat.

Az utánszállításban a hiányosságok közvetlenül a harctevékenységek megindulása után jelentkeztek, úgyszólván minden hadszíntéren. Az utánszállítás rendszerében a problémák okai közül kiemelném az anyagi ellátás tervezésének hiányait, a hadműveletek teljes anyagi előkészületek nélküli megkezdését. Hangsúlyozni kell, hogy a seregtest-parancsnokságok a valóságos helyzetnek meg nem felelő, túlzott szállítási igényekkel léptek fel, melyek kielégítését a Hadügyminisztérium igyekezett teljesíteni, ez viszont azzal jár, hogy a vasúti végállomásokon, elosztó állomásokon torlódások keletkeztek, az anyagot nem tudták átvenni, s ezáltal nagy része megromlott, miközben a csapatok már az első időszakban éheztek.

Az utánszállítások végrehajtását jelentősen befolyásolta az utak állapota, áteresztőképessége. A közúti hálózat mind Galíciában, mind Szerbiában gyenge volt, ami a szállítóoszlopok teljesítményének csökkenéséhez vezetett.

Az úthálózat állapota és a rendszeresített szállítóeszközök között éles ellentmondás fedezhető fel. A lőszerraktárak egy része még az 1854 M kincstári kocsikkal rendelkezett, amelyek a hegyes terepen jórészt alkalmatlannak bizonyultak.

A csapatok, látva az utánszállítás problémáit, természetesen igyekeztek segíteni magukon. Ez abban nyilvánult meg, hogy úgynevezett „vadvonatot" képeztek, ami ugyan növelte az élelmezési stb. készleteket, de csakhamar a kétszeresére emelkedett a szállítólépcsők kiterjedése, s ez akadályozta a csapatok mozgását és manőverét.

Az utánszállítást nehezítette az az elv, hogy a csapatok szükségleteit közvetlenül a hátországból kívánták biztosítani, ami azt jelentette, hogy a háború elején úgynevezett közbülső raktárak nem voltak. Ez egyben azt is jelentette, hogy a vasútvonalakon kis tételben kerültek szállításra különböző anyagok, de nem volt ritka eset, hogy főleg fegyvert szállítottak a csapatok részére, ugyanakkor a sebesültek, halottak fegyverei útban voltak a hátország felé.

Az utánszállítás helyzetére döntő hatással volt a háború lefolyásáról vallott politikai nézet, mely szerint, „mire a lomb lehullik", véget ér a háború. Ha pedig a politikai és katonai vezetés véleménye ez volt, logikus, hogy a téli szállításokra való felkészülés nem történt meg. A szállítóoszlopok téli időjárásra

történő felszerelése a következőképpen nézett ki: a mély hóban, vagy a fagyott felületű utakon a forgókerekes kocsik nehezen haladtak, a használható eszköz ebben az időszakban a szán volt. Ebből azonban a Monarchia területén kevés volt, a kerekek szántalpra való lecserélése viszont azzal a veszéllyel is járt, hogy amennyiben hirtelen olvadás áll be, a szánok gyakorlatilag alkalmatlanná válnak.

Segített a szállítási feladatok megoldásában az az intézkedés, hogy az ország területéről a kocsik és lovak saját kocsisokkal együtt vonultak be. Ezeket a fogatokat az állam bérbe vette, s így a tulajdonjog nem változott, ami azt eredményezte, hogy a kocsisok alapvető érdeke volt tulajdonuk megkímélése, a lovak és kocsik jó állapotban tartása.

*

A vasúti szállítás folyamatosságának biztosítása már a háború kezdetén meghatározó jelentőségű volt. A honvédelmi miniszter 1914. augusztus 17-én elrendelte, hogy „a vasutaknál alkalmazásban levő szolgálatköteles egyének a bevonulás alól a mozgósítás 40. napjáig való felmentése — valamint a vasútvonal parancsnokságok által elrendelt felmentések 40. mozgósítási napon túl is bizonytalan időre érvényben maradnak."

Annak érdekében, hogy a harcoló csapatok ellátása folyamatos legyen, már 1914. augusztus 23-án elrendelték a hadsereg által feladott szállítmányok soron kívüli felvételét, s azonnali továbbítását.[8]

A szállítóeszközök nagy száma, a forgalom megszervezésének hiánya miatt az előrevonások alatt olyan nagymérvű torlódások keletkeztek az utakon, hogy sok helyen szinte megbénult a forgalom, a személyi állomány lemaradt csapatától. 1914. november 19-i jelentés szerint a 39. honvéd gyaloghadosztály csapataitól az alábbi létszám maradt le a közlekedés miatt:[9]

— 9. honvéd gyalog ezredtől 900 fő
— 10. honvéd gyalog ezredtől 600 fő
— 16. honvéd gyalog ezredtől 300 fő
— 11. honvéd gyalog ezredtől 1000 fő

A szállítások végrehajtását sok esetben a vasútállomások bürokratikus munkája is befolyásolta. Egyes állomások megtagadták a katonai szállítmányok felvételét okmánykitöltés, vagy egyéb formai ok miatt, ami különösen élelemanyagnál sokszor romlást, a csapatoknál pedig ellátatlanságot okozott.[10]

1915-ben a lovak állapota — főleg az orosz hadszíntéren — annyira leromlott, hogy az az utánszállítást alapjaiban befolyásolta. A 39. honvéd gyaloghadosztály javaslattal fordult a hadtápfőparancsnoksághoz, hogy a málhásállat-vezetőket jutalommal tegyék érdekeltté a lovak állapotának javításában.

A főparancsnokság rendeletben reagált, mely tartalma: „azon javaslata, hogy málhásállatok vezetőinek jutalom utaltassék ki azon céllal, hogy a málhásállatok jobb állapotba jussanak, hogy részükre ezen személyek részéről kíméletesebb bánásmód biztosíttassék — el nem fogadható. Ha az általános tilalom dacára a málhásállat vezetők továbbra is hibáznának, úgy a fegyelem és rend elleni kihágásért bírói eljárás alá veendők."[11]

1916-ban már olyan nagymérvű volt a lovak és járművek számának csökkené-

8 HL I. Világháború. 4682. doboz. Szállítások. B. I. 76.b/44. 1914. aug. 23.
9 HL I. Világháború. 39. honv. gy. ho. 1266. doboz. 5458. o. Napi leírás. 1914. nov. 10.
10 Uo. 4682. doboz. Szállítások 1914—1918. B. I. 76/b. 38. Rendelet élelmiszerek szállítására.
11 Uo. 1276. doboz. 1915. Dec. 14. Anyagi Intézkedés, 983. o. Lovakkal való bánásmód.

se, hogy minden eszközzel igyekeztek az elöljárók visszaszorítani a csapatok igényléseit.

A hadseregfőparancsnokság 22/111. PKt. 12. számú rendeletében olvasható, hogy: „a hadseregfőparancsnokság a lovak és járművek számának a lehetőség szerinti csökkentésére törekszik. A hadtestparancsnokságoknak csak a legsürgősebb igényléseket szabad elfogadniok és továbbítaniok. Lovak utánszállítása a közeli időben ki van zárva. A csapatok, intézetek és vonatok által csak felülvizsgált, a valóságos szükségletet bizonyító beadványok terjesztendők elő."[12]

1917-ben, mivel a mezőgazdasági termelés elmaradt a szükséglettől, a hadviselés pedig egyre több járművet igényelt, olyan helyzet állt elő, amely már a csapatok harcképességére gyakorolt hatást.

1917. március 15-i feljegyzés szerint: „az utóbbi időben a csapatok lóállományának erőállapota ijesztő mértékben megromlott. Az elhullott lovak száma már oly nagy, hogy komolyan veszélyezteti a csapatok lóállományát és ebből kifolyólag harcképességét."[13]

Egészségügyi biztosítás

Az északi harctéren már 1914 szeptemberében olyan súlyos egészségügyi problémák álltak elő, melyekkel a Minisztertanács ülésén kellett foglalkozni. Az 1914. szeptember 29-i ülés jegyzőkönyvében található:[14]

„A belügyminiszter úr előadja, hogy a jelen háborúban a sebesülések és megbetegedések száma olyan nagy, mellyel szemben azok elhelyezésére a rendelkezésre álló eszközök elégtelenek. Hasonló rendkívüli követelmények támadnak a harcoló csapatok körében kitört kolera, vérhas okozta tömegfertőzés következtében.

Százszámra szállítják a hadművetelek területéről a kolerás betegeket, akiknek elhelyezése sürgős intézkedést követel. Javasolta több fűthető barakkkórház létesítését, a fővárosban és vidéken egyaránt, továbbá bizonyos útvonalak mentén fekvő vasúti állomások mellett. Erre 10 014 000 korona szükséges."

A járvány terjedése szükségessé tette, hogy minisztertanácsi szinten október hónapban ismét a járvány képezze az egyik ülésen az egyik napirendi pontot.[15] Ezen az értekezleten a belügyminiszter olyan jelentést terjesztett elő, hogy az északi harctérről visszaáramló beteg és sérült katonák által behurcolt járvány miatt számos intézkedést foganatosított a járvány terjedésének megakadályozása céljából. Ezek szerint az északi harctérről érkező katonák csak öt napi előzetes orvosi megfigyelés után kerülhetnek az ország belsejébe. Ennek érdekében 14 városban — Nyitra, Trencsén, Zsolna, Rózsahegy, Besztercebánya, Losonc, Miskolc, Kassa, Sátoraljaújhely, Ungvár, Munkács, Nyíregyháza, Szatmárnémeti, Debrecen területén — megfigyelő állomásokat állítottak fel.

A kassai és pozsonyi katonai parancsnokság területére az egységes védekezés céljából miniszteri biztosokat, más helyőrségekbe közegészségügyi felügyelőket rendeltek ki a járvány folytán elrendelt óvintézkedések végrehajtásának ellenőrzésére.

Annak érdekében, hogy kellő mennyiségű oltóanyag és szérum legyen a kolera és vérhas ellen, a belügyminiszter érintkezésbe lépett a németországi szer-

12 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen. Ló- és járműigények korlátozása.
13 Uo. 1290. doboz. 1917. márc. 15. 79/14. szám. Lóállomány kímélése.
14 Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. Magyar Országos Levéltár kiadványai, 1960. 91. o.
15 Uo. 100. o. 1914. okt. 19. A kolerával kapcsolatos intézkedések.

vekkel a kiviteli tilalom feloldása, az ország szükségleteinek kielégítése érdekében. A belügyminiszter a konstantinápolyi nagykövetség útján 45 kg ópiumot szereztetett be és a hazatérő futárral Budapestre hozatta.

A kormány által kiadott jegyzőkönyv szerint 1914. szeptember 15-től december 14-ig[16] 3285 koleraesetet jelentettek be, melyek közül 1186 a polgári lakosság körében, a többi a katonák között jelentkezett. A nyilatkozat megállapítja, hogy a fenti számok nem tüntetik fel pontosan a helyzetet, egyrészt azért, mert a hadsereg szeptember végi, illetve október elejei visszavonulása közben a beteg katonákat nagy számban tették le a vasútállomásokon anélkül, hogy őket nyilvántartásba vették volna, másrészt pedig azért, mert a katonák között előfordult tömeges megbetegedésekről nincsenek pontos adatok.

A járványok mellett igen nagy számban fordult elő öncsonkítás, megnőtt az egészségügyi szolgálatnál jelentkező nemibetegek száma.

A harctéri betegmegfigyelő állomások működését miniszteri utasítás és „Szervi határozvány" szabályozta. A harctérről érkező katonaállományú, vagy civil személyek a megfigyelőállomásokon jutottak első ízben alapos tisztálkodáshoz, ruházatukat itt fertőtlenítették, s itt kaptak megfelelő fehérneműt."[17]

A betegek vizsgálata után, szigorúan elkülönítették egymástól:

— a fertőző betegeket,

— a fertőző betegségre gyanúsakat (betegségi jelenségekkel),

— a fertőzésre gyanúsakat (azok, akik egészségesek, de fertőző betegekkel való érintkezésük folytán a fertőzésnek ki voltak téve),

— a sebesülteket és egyéb betegeket.

Néhány napi megfigyelés után kiderült, hogy melyik beteg szenved fertőző megbetegedésben. A láztalan, a ragályos betegség gyanúját nem mutató betegeket 5 napi megfigyelés után továbbszállították az ország belsejébe, a fertőző betegek viszont a megfigyelőállomáson maradtak gyógykezelésre. Azok a ragálymentes betegek, vagy sérültek is visszamaradtak, akiket sebesülésük, vagy betegségük miatt nem lehetett továbbszállítani. Megállapítható, hogy a megfigyelőállomások elsősorban valóságos szűrőkórházak voltak, amelyek feladata volt, hogy csak a nem ragályos betegeket engedjék a mögöttes országrészbe. Elsőrendű fontosságuk tehát a hátország járványtól való megvédése volt.

A megfigyelőállomások élén a belügyminiszter által kinevezett miniszteri biztosok álltak, az egész állomás egységes közegészségügyi vezetése az ő kezükben volt. A betegek és sérültek elosztását az egyes megfigyelőállomásokra a miskolci és debreceni tábori, valamint a bécsi központi szállításvezetőség irányította. Meg kell állapítani, hogy a megfigyelőállomások rendkívül gyorsan működésbe léptek, ami, ha figyelembe vesszük a felállításukkal szemben támasztott nem kevés követelményt, igen jó szintűnek mondható.

A betegforgalomra vonatkozó adatok is sok mindenre engednek következtetni. A megfigyelőállomásokon megnyitásuktól 1915. június 1-ig összesen 274 773 beteg és sebesült fordult meg.[18] A legnagyobb forgalma a debreceni állomásnak volt 60 422 beteggel, a legkisebb pedig a nyitrainak 5289 beteggel.

Ahogy a háború egyre inkább elhúzódott, a megfigyelőállomásokon is egyre több probléma vetődött fel. Különböző indokok alapján mind több olyan katona került megfigyelőállomásokra, akiknek helye az arcvonalban lett volna. A Honvédelmi Miniszter 1915. június 20-án intézkedést adott ki, mely tartalmazta: „... Előfordult, hogy egyes megfigyelő állomásokon az ápolás alatt

16 Uo. 111. o. 1914. dec. 19. Koleramegbetegedések.
17 *Gr. Mailáth József:* A harctéri megfigyelő állomásokról. Sátoraljaújhely, 1915.
18 Uo. 12. o.

levő legénységből m. kir. honvédeket, közös hadseregbelieket, sőt osztrák honvédet is visszatartottak a megfigyelő állomáson végzendő szolgálatra.

Ha a megfigyelő állomásokon m. kir. népfölkelőkön kívül a haderő egyéb kategóriájába tartozó legénység volna még alkalmazásban, úgy ezek illetékes beosztásukba való elszállítás végett az irányító hatóságoknak haladéktalanul bejelentendők."[19]

Az a tény, hogy a megfigyelőállomásokra a belügyminiszter nevezett ki biztosokat, óhatatlanul súrlódásokat okozott a katonai parancsnokok és a belügyminiszter által kinevezett személy között.

A honvédelmi miniszter 1915. február 12-én intézkedést adott ki az együttműködés javítása érdekében:[20]

„... Tapasztaltatott, hogy a megfigyelő állomások katonai parancsnokai és miniszteri biztosai között gyakran merülnek fel súrlódások és oly nézeteltérések, melyek a megfigyelő állomások fontos céljainak elérését hátráltatják.

A parancsnokság a megfigyelő állomásra háruló feladat sikeres megoldása érdekében a miniszteri biztossal a hatáskörét érintő ügyekben mindenkor egyetértőleg járjon el, azt a lehetőséghez képest támogassa, súrlódásokat okvetlenül kerüljön és arra törekedjék, hogy a kellő előzékenység gyakorlása által, sőt még önmegtagadás által is, a működésüknél annyira szükséges összhang és kölcsönös megértés mihamarabb létrejöjjön, illetve, hogy az meg ne zavartassék."

A világháború második évében már Budapesten is egyre több háborús sérült volt látható. Különösen azok keltették fel a járókelők figyelmét, akiknek valamelyik végtagja hiányzott, s beilleszkedésük a társadalomba ezáltal nehéz volt. 1916. április 8-án a honvédelmi miniszter utasítást adott ki az amputáltakkal kapcsolatban:[21]

„Tapasztaltatott, hogy Budapest terein, utcáin gyakran találkozni olyan amputáltakkal, kiknek műtéti sebe már begyógyult és mégsem kerülhettek még be a Rokkantügyi Hivatal Thimót utcai utókezelő gyógyintézetébe, hol az amputáltak művégtagjaikat átlag két hét alatt megkaphatják.

Felesleges külön hangsúlyoznom, hogy amputáltjaink ilyen állapota elsősorban magukra a katonákra, de a közvéleményre is a legrosszabb befolyással van, éppen ezért a legnagyobb súlyt helyezem arra, hogy az amputáltak a lehető legrövidebb idő alatt a gyógyintézetbe felvétessenek."

A háború alatt a mérhetetlen személyi veszteségek egyre inkább megoldhatatlan feladat elé állították a csapatokat új személyi állománnyal ellátó szerveket. Az arcvonal egyre több, a háború poklát elviselni képes katonát követelt, s ez már nem volt teljesíthető.

A Honvédelmi Miniszter 1917. július 13-án „A legénység alkalmassági fokának megítélése" tárgyában intézkedést adott ki a honvéd kerületi parancsnokságok részére, s ebben megállapította, hogy a világháború nagy emberanyagszükséglete már jóval korábban nem csak arra kényszerítette a hadvezetőséget, hogy a hadrakelt sereghez pótlási célokra idősebb állományt is bevonultasson, hanem arra is, hogy a korábban alkalmatlannak minősített állományból újból válogasson. A miniszter alapelvül azt határozta meg, hogy „ha az emberanyagban nem is válogathatunk, a csapatok állományát be kell töltenünk és fenn kell tartanunk."[22]

1914 szeptember hónapban még az időjárás sem befolyásolta az ellátást, a lóállomány ereje nem volt még felőrölve, de a 39. honvéd gyaloghadosztály

19 HL I. világháború. 4623. doboz. Egészségügy 3569. B. I. 33—1915. HM 151.055. sz. 1/a.
20 Uo. B. I. 33/47. HM 35363. sz. Súrlódások kerülése. Bp., 1915. febr. 12.
21 Uo. 4624. doboz. HM 105. 126/3—1916. Amputáltak átadása a Thimót utcai utókezelő gyógyintézetnek.
22 Uo. I. világháború. Egészségügy. 1917. HM 11927.

lőszerellátása már akadozott, amit az 1914. szeptember 11-i „Napi leírás" bizonyít.

„... Az elesettektől és sebesültektől a lőszer feltétlenül elveendő, miután a nagy lőszer elhasználás mellett pótlásra hátulról nem lehet számítani. Ahol szükséges, a lőszert ki kell egészíteni. A mai napra csak kevés lőszer utánszállítás várható, a lőszerfelhasználást szabályozni kell."[23]

Már 1914-ben világossá vált, hogy a hivatásos tisztek nagy veszteségaránya éreztetni fogja hatását a harctevékenységek vezetésében. Ezért 1914. december 20-án a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka a VI. hadtest által kiadott tapasztalatokat az alárendeltek részére megküldte. Ebben találhatók az alábbi megállapítások:

„... a csapatokat úgy kell kiképezni, hogy ne csak akkor menjenek előre, ha őket a tiszt vezeti, hanem parancsra akkor is, ha a tiszt a rajvonal mögött azt parancsolja. A tiszt meg maradjon is hátul, mert ő onnan jobban tudja őket egyöntetű felugrásra ösztökélni stb. A tisztnek elöl és külön való felugrása és az ezzel tévesen magyarázott bátorság mutatása volt az oka, hogy az első harcnapokon a legtöbb tényleges tiszt hősi halált halt."[24]

*

1915-ben már komoly problémát jelentett az úgynevezett „senki földjéről" a sérültek hátraszállítása. 1915. március 20-án az arcvonalból jelentették, hogy éjszaka a sérülteket nem lehet hátraszállítani az arcvonal elől. Egy sebesült, aki egyedül hátravonszolta magát, elmondta, hogy az arcvonal előtt 30—40 sérültet látott, akik azóta valószínű, hogy a segítség hiánya miatt meghaltak.[25]

A temetetlen holttestek mind a magyar, mind az orosz katonai vezetésnek gondot okoztak. A 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága levélben fordult a szemben álló orosz parancsnoksághoz:

„... Orosz Parancsnok! Az orosz csapatok eddig lehetetlenné tették, hogy a halottakat eltemessük. Melegebb időjárás beálltával orosz és saját katonáink holtteste feloszlásnak indul.

Közös megegyezés tárgyát képezné tehát az, hogy ki-ki saját halottait március 22-én 14.00—16.00 között temesse el. Ez idő alatt a tűzharcnak szünetelni kellene, az állások között csakis fegyvertelen katonák végezhetnék ezen munkát."[26]

A szembenálló orosz csapatok parancsnoksága az okmányra válaszolt, melyben a konkrét kérdéseket rögzítette a halottak eltemetése érdekében.

A személyi állományban beállt hiány a 39. honvéd gyaloghadosztálynál is éreztette hatását. Hadfy Imre altábornagy, hadosztályparancsnok 1915. június 2-án a 16. honvéd gyalogezrednek utasítást adott arra, hogy minden felesleges embert osszanak be a rajvonalba. Az intézkedés kitér a szakácsokra és egyéb hadtápbeosztású katonákra is. Az ezred ellátásáért felelős Róth Rezső százados az intézkedést végrehajtotta, de egyben jelentette is, hogy az utasítás végrehajtása után minden mozgókonyhánál csupán egy szakács maradt, ami az élelemellátást súlyosan befolyásolja.[27]

23 I. világháború. 39. m. kir. honv. gy. ho. 1262. doboz. Eligazítás. 1914. szept. 11.
24 Uo. 1265. doboz. 124/VI. Pótlásra küldött csapatok kiképzésére vonatkozó tapasztalatok. 1914. dec. 20
25 Uo. 1268. doboz. 1915. márc. 20.
26 Uo.
27 Uo. 1271. doboz. A m. kir. 16. honv. gy. e. pságnak, 1915. jún. 2.

Korábban utaltam arra, hogy az elöljárók felvetették a parancsnoki állomány elsőként történő felugrását rohamnál, s úgy foglaltak állást, hogy a tisztnek nem feltétlenül fontos mindig elöl lennie.

A háború későbbi szakaszában — valószínűleg sok összetevő következtében — a korábbi nézetek felülvizsgálatára volt szükség, amit bizonyít a 39. honvéd gyaloghadosztály parancsnokának 1915. október 13-i parancsa, amely többek között tartalmazta:

„... a helyes közfelfogás oda megy, hogy én, mint szakasz-, század, illetve zászlóaljparancsnok csapatommal élek-halok, és határozottan ferde, fonák helyzetbe jut az az alparancsnok, akinek csapata az ötszörös túlerővel szemben hősiesen elpusztult, maga a parancsnok ellenben — csodák csodája — ép bőrrel menekül ki a csávából. Az alparancsnokok nem csak vezetik csapatukat, hanem egyúttal személyesen vezérlik is, azzal együtt élni-halni kötelesek. Minden más felfogás tarthatatlan. Ez okból elrendelem, hogy a jövőben úgy támadásnál, mint védelemnél a szakasz-, század-, zászlóaljparancsnokok a fentiek szellemében személyesen vezéreljék csapatunkat".[28]

1915 decemberében a 39. honvéd gyaloghadosztálynál a krónikus zsírhiányt a vágásoknál nyert marhafaggyúval pótolták.[29] Az állattápban meglevő hiányok miatt elrendelésre került minden, helyszínen beszerzett és létszámon felüli ló leadása.

A hátországnak egyre nagyobb szüksége volt az arcvonalon levágott, vagy elhullott állatok csontjára. Ennek begyűjtése azonban — több okból — nem úgy haladt, mint azt a katonai vezetés tervezte. A csontgyűjtés fontosságát bizonyítja, hogy e tárgyban Arthur Arz tábornok, a VI. hadtest parancsnoka több intézkedést adott ki. Az 1915. december 12-i intézkedés szerint:

„A hadtestparancsnokság a hadtest körletében elhullatott csontfélék pénzért való átvételét szerződésileg biztosította. Ezen mozgalom eredményeihez képest — magasabb helyről esetleg nyerendő jóváhagyás után — tervbe vétetett egy, a mozgósított hadtest rokkantjait, továbbá az elesettek, vagy a háborúban elhaltak özvegyeit és árváit segélyező alapítvány létesítése.[30]

Elrendeltetik:

1. A vágásoknál nyert mindenféle csont az egyes vágóhelyen gyűjtendő, ugyanott adandók le az étkezésnél nyerhető csontok is.
2. Az összegyűjtött csont hetenként egyszer leadandó.
3. A csontok, egészségügyi szempontból, leadás előtt a húsrészektől lehetőleg megtisztítandók.

A magas ár dacára — 12,5 Korona/mázsa — a sajnos nagy szükséghez képest csak úgy érhető el kellő eredmény, ha minden tényező a maga hatáskörében igyekszik ezen nemes célt szolgáló bajtársi mozgalomért fáradozni."

A hideg idő beálltával az ellátó szolgálat területén az élelmezésen kívül a ruházati szolgálat helyzete is válságos volt. A fagyások miatt a hadtestparancsnok 1915. december 17-én intézkedést adott ki a „Ruhával való gazdálkodás" kérdéseiben, melyben kitért az alábbiakra is: „... jelenteni kell, hogy valamennyi ember el van-e látva 2 pár lábbelivel, van-e minden katonának 2 rend fehérneműje és 3 pár kapcája. Semmi szín alatt nem szabad előfordulnia annak — ami a legutóbbi fagyásoknál előfordult —, hogy az embereket ruhahiány, vagy nem megfelelő lábbeli folytán a fagy által sérelem érje".[31]

28 Uo. 1274. doboz. 436/6. op. szám. 1915. okt. 13.
29 Uo. 1276. doboz. 1915. dec. 26.
30 Uo. 1276. doboz. 345/XI. H—1915.
31 Uo. 1276. doboz. 1003. o. Ruhával való gondoskodás. 1915. dec. 19.

A háború első éve után már folyamatosan látnak napvilágot a takarékosságot, az egyes anyagokat helyettesítéssel pótlandó intézkedések. Erről olvashatunk az 1915. december 2-i „Anyagi Intézkedés"-ben:

„A mögöttes ország általános zsíradék hiánya következtében a szappanelőállítás nagy nehézségekkel járt, ezért a szappannal való különös takarékosság elengedhetetlenül szükséges."[32]

Ahogy a tiszti állomány létszáma csökkent, úgy vált egyre jellemzőbbé, hogy a hadtápszolgálat tisztjeit egyéb szolgálatok ellátásával is megbízzák. Sajnos, az egyébként is sok gonddal küzdő élelmezési tisztek voltak azok, akik saját szolgálati águk beszerzésein kívül még számtalan egyéb elvárásnak is meg kellett, hogy feleljenek. A hadosztályparancsnok intézkedésében tiltotta meg az élelmezési tisztek egyébirányú megbízását, mivel minden egyéb tevékenység a legénység élelemellátásának rovására volt csak végrehajtható. Az élelmezés helyzetét megvilágítja Hadfy tábornok 1915. február 5-i rendelete:

„Tapasztaltatott, hogy egyes gyalogezredeknél a rajvonalban levő századnak a felvételezett élelmiszer pótlékok és mellékélvezeti cikkek nem szolgáltatnak ki a kívánatos gazdagabb kiméretben. Felhívom a parancsnokságok figyelmét az e tekintetben már többször kiadott intézkedésekre, és hogy minden eszközzel hassanak oda, hogy a rajvonalban levő csapatok (esetleg a törzsek és tartalék rovására is) élelemmel a leggazdagabban elláttassanak. Tapasztaltatott továbbá, hogy a rajvonalba küldött étkezés oda rendszerint hidegen érkezik, miáltal az élvezhetetlen lesz, és a legénység egészségügyi állapotát is hátrányosan befolyásolja, valamint, hogy főzeléket és tésztát e csapatok csak szórványosan kapnak."[33]

A világháború során a hadrakelt sereghez igen nagyszámú polgári állami alkalmazott került beosztásra. A polgári alkalmazottak részére külföldi tartózkodás esetén 50%-os pótlék járt. A rosszabbodó helyzet miatt ez a pótlék 1915. január 1-i hatállyal megszűnt, ettől kezdve csak azt az illetményt kapták, amit a belföldi állomány.[34]

A háború velejárója lett a rémhírek terjesztése, a katonaállomány megrövidítése. Egy, a 39. honvéd gyaloghadosztálynál 1915. február 10-én megtartott eligazításon a parancsnok az alábbiakat mondta: „Értesültem, hogy a leghihetetlenebb — jó és rossz — hírek keringenek szájról szájra. Különösen altisztek, de tisztek is, kik az anyaországból, vagy hadtápkörletből jönnek, terjesztői az ilyen híreknek. Felhívom a figyelmet arra, hogy a IX. hadicikk 5. pontja eltiltja rossz harcjelentések terjesztését. Megparancsolom, hogy minden, ez ellen vétő haditörvényszékileg kezeltessék.

Panasz érkezett, hogy úgy az adományokból a legénységnek járó rész, valamint az egyes legénységi állományú egyének címére érkezett cikkek és pénzküldemények továbbítására nem fordíttatik a megkívánt lelkiismeretesség, úgy hogy a legénységnek szánt cikkek és pénzküldemények hivatlanok kezébe jutnak. Kimutatható, hogy a legénység részére szánt meleg alsóruha kereskedők által feltűnően magas árak mellett, más személyeknek lettek eladva.

Továbbá altisztek a legénység kárára büntetendő módon, állítólag olyképpen is gazdagodtak, hogy a legénység részére átvett pénzösszegek kiszolgáltatásán ezen összeget ugyan helyesen közölték, de emellett egy nagyobb bankjegy felváltását kérték, amire az illető katona képtelen volt. Azon ígéretnek, »a pénzt legközelebbi alkalomkor átadni« azután nem tett eleget.[35]

32 Uo. 1276. doboz. Materielle Weisungen. 335/I. 1915. dec. 2.
33 Uo. 1276. doboz. 1008. o. Anyagi intézkedés. 33/I.
34 Uo. 1277. doboz. Nr. 37/I. Bobowa, 1915. febr. 5.
35 Uo. 1277. doboz. K. ung. 39. H. Itd. 2157. ikt. szám.

Végül panasz merült fel arra nézve is, hogy dacára a csapatoknak utánszállított nagymennyiségű gyújtónak, zsidó kereskedők a legénységnek elképzelhetetlen magas árak mellett (1 doboz 12 fillér) árusítanak gyufát. Ezek nemcsak a csapatok károsodását vonja maga után, hanem alkalmas arra is, hogy a legénység bizalmát a róluk való gondoskodásban csökkentse."

1915-ben az 1915. XII. 31-i H 365/XIV. számú rendeletben rövid ideig „Élelem pótlékot" engedélyeztek a harcokban ténylegesen részt vevő, vagy állandó készültséget adó csapatoknak. 1916 január hónap végéig engedélyezte a hadtest „Egészségügyi pótlék" kiadását a harcoló csapatok részére. Ennek egy adagja 1,6 g teát, 30 g cukrot és 2 cl rumot tartalmazott.[36]

1916 elején a széna- és szalmaellátás utánszállításában jelentkező gondok miatt az előljáró elrendelte a szigorú takarékosságot, valamint a helyettesítést. A szalmát általában csakis mint lótápot, széna helyett volt szabad felhasználni. Fedezékekben és fekhelyeken szalma helyett fagyapot használatát rendelték el.[37]

A háború olyan jelenségeket is felszínre hozott, amit a katonai vezetés nem volt képes megakadályozni. 1916-ra napirenden voltak a polgári lakosság kárára katonák által elkövetett fosztogatások és lopások. Különösen azokban a körzetekben, ahonnan a polgári lakosságot kiköltöztették, a rögtönítélő eljárás ellenére mindennaposak lettek a fegyelem meglazulását jelző cselekmények. Szükségessé vált a hátországba, vagy a hadtápkörletbe induló állomány fokozott ellenőrzése.[38]

1916-ra a 39. honvéd gyaloghadosztálynál olyan helyzet alakult ki az ellátásban, ami az alábbi intézkedés kiadásához vezetett: „. . . minden felesleges, vagy hasznavehetetlen cikk (filc, felső csizmák stb.) valamint főleg piszkos fehérnemű és halottak, sebesültek (az oroszok is) talált holmijai a legnagyobb gonddal gyűjtendők és az élelmezési hivatalnak leadandók."[39]

A Monarchia gazdasági kimerülése, a háborús költségek növekedése a gazdasági vezetés részéről a felhasználások csökkentését, a takarékosság fokozottabb érvényesítését, míg a csapatok részéről az ellátási problémák viszont az egyre nagyobb készletek felhalmozására való törekvést eredményezte. A harcoló állomány igyekezett bankjegyeit aranypénzre váltani, bízva annak jobb értékállóságában. Az egységes ellátás érdekében az utasítások tiltották hazai területen bizonyos élelemanyagok felvásárlását a csapatok által.[40] Ezt azonban a háború folyamán, éppen a hiányok következtében — vagy anyagi előny reményében — nem mindig tartották be. A fentieket igazolja az 1916. január 22-én kelt rendelet, mely szerint: „Ismeretes tény, hogy nagymennyiségű hazai aranypénz, valamint a rubelérték aranypénzei is találhatók a harctéren levő tiszteknél és legénységnél, melyek ily módon tulajdonképp céljuktól elvonatnak. Ellenségeink szándéka Monarchiánkat nemcsak hadműveletileg, hanem közgazdasági téren is tönkretenni.

Ezért elsődleges hazafias kötelessége minden katonának, kinél aranypénz van, ezt közvetlenül az illetékes katonai pénztár útján bankjegy ellenében leadni, s ezáltal aranykészletünket erősíteni. Dacára azon ismételt rendeleteknek, hogy kenyér és lótáptermények, továbbá hüvelyes veteményeknek a katonaság által való megvétele a belföldön tilos, ezen cikkek parancsnokságok,

36 I. világháború. 39. honv. gy. ho. 1277. doboz. 189. op/VI Eligazítás, 1915. dec. 10.
37 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen. 1916. febr. 3.
38 Uo. 1278. doboz. Nr. 10/I. 1916. febr. 10. Anyagi intézkedés.
39 Uo. 1278. doboz. 11/7. op. sz. 1916. jan. 11. Rendszabályok fosztogatások és lopások meggátlására.
40 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen, 1916. jan. 21. Külső anyagigénylés korlátozása.

csapatok és intézetek, sőt egyes személyek által is megvétettnek, vagy lefoglaltatnak.

A gabonaneműeknek a katonaság által való megvétele az ország polgári lakossága részéről visszaélésre nyúlt lehetőséget azáltal, hogy a termelők gabonaneműkben, őrleményekben és hüvelyes veteményekben levő készletüket a fennálló tilalom ellenére magánúton adják el, s arra hivatkoznak, hogy ezen készleteket a katonaság vásárolta meg, amit nem lehet mindig kétséget kizáróan ellenőrizni."[41]

*

A világháború olyan gyorsan változtatta meg a kezdeti lelkesedést éppen az ellenkező irányba, amire kevesen számítottak. Az 1915 eleji kárpáti téli csata idejére a terep, az időjárás, az ellátás, de nem utolsósorban a békefelkészítés hiányosságai következtében a problémák tömege jelentkezett.

A mély hóban a harcoló csapatok kifáradtak, sebesültjeiket nem tudták időben hátraszállítani, ami azt jelentette, hogy sokan közülük megfagytak, mielőtt az orvosi segítség megérkezett volna. Ilyen körülmények mellett, hogy a harcérték fenntartása biztosított legyen, ember és állat számára egyaránt szükséges lett volna a fokozott táplálkozás, a meleg ruhával történő folyamatos ellátás, a pihenő alatti meleg szállás biztosítása. Mivel ezeket nem tudta biztosítani az ellátószolgálat, előfordult az a helyzet, amire békében senki nem számított. A hadosztályok lovasságának nagy részét az állatok kimerülése miatt már ebben az időben hátsóbb terepszakaszra kellett vinni. Felmerült a nagy kérdés: a szűkös utánszállítási lehetőségeken belül mi kapjon elsőbbséget: a lőszer, vagy az élelem? A válasz egyszerűnek tűnik, de mit ért a lőszer, ha a katonák tömege éhezett? Más oldalról viszont a jóllakott katona is harcképtelen, ha nincs lőszere.

Ahogy az arcvonalak megmerevedtek, egyre nehezebbé vált az első lépcsőben harcoló katonák élelemellátása. Az első vonalba az élelmet az ellenség közelsége miatt napjában csak egyszer, főleg éjszaka lehetett kiszállítani. A hideg időben a katona számára az életet jelentette a meleg tea, vagy kávé, de napközbeni kiszállítása igen nehéz volt.

Az ellátásban meglevő problémák azt eredményezték, hogy az állomány teljesítőképessége csökkent, nem lehetett nehéz terepen folyamatos támadó tevékenységet folytatni, de főleg nem volt lehetséges az ellenség üldözése. A terep, az időjárás, a nagy területi kiterjedés szükségessé tette, hogy a tartalékok az első lépcsőhöz közel kerüljenek elhelyezésre, így számukra is csak óhaj maradt a meleg épület, a tisztálkodási lehetőségek biztosítása.

Már a háború elején bizonyossá vált, hogy Oroszország a maga személyi és anyagi lehetőségeivel a veszteségeket sokkal gyorsabban képes pótolni, mint a Monarchia, és különösen Magyarország, ahol a háború elején a katonailag képzett állomány gyakorlatilag már a hadrakelt sereg kötelékében állott.

A háború későbbi időszakában az ellátás hiányát már a hátország, a lakosság széles rétegei is megérezték. Az ellátás problémáit a katonai vezetés, azon túl, hogy leírta, a gyakorlatban a második világháborúra való felkészülés időszakában sem szüntette meg.

1917-ben a csapatoktól érkező jelentések és a válaszintézkedések egyre jobban láttatták az ellátás problémáit. 1917. március 21-én az elöljáró parancsnokság egy zászlóaljparancsnok jelentésére hivatkozva — mely azt tar-

41 Uo. 1278. doboz. Materielle Weisungen. 1916. jan. 22.

talmazta, hogy a legénység nagyon le van gyengülve, s ez az állapot még fokozódni is fog — megállapítja, hogy erről szó sem lehet, legfeljebb a pihenésre szánt időt nem jól használják fel.[42]

A megváltozott helyzetet jól jellemzi 1917. március 22-én a 39. honvéd gyalogoshadosztály megbízott parancsnokának megállapítása, mely szerint: „A legutóbbi menetalakulatoknak az ezredekhez történő besorolása alkalmával néhány legénységi állományú egyént megszólítottam, s azt a kérdést intéztem hozzájuk, vajon szívesen, örömmel jöttek-e ki a harctérre? A feleletek némelyike nem a legkedvezőbb megvilágításba helyezte csapatának szellemét, amiből arra lehet következtetni, hogy az alacsony szellemi nívón álló embereknek a katonai erények emelése és az erkölcsi nevelés terén a póttesteknél nem adatott meg ama felette beható és minden esélyre kiterjeszkedő gondos oktatás, amelyre nekünk szükségünk van."[43]

Daubner ezredes, 1917. április 13-án már kénytelen volt a személyi állományban meglevő hiány miatt olyan intézkedést kiadni, melyben hivatkozik a hadosztály mögött levő tartalékok rendkívül kis mennyiségére, s ezáltal az ellenségnek arra a lehetőségére, hogy kellő ellenállás hiányában komolyan veszélyeztesse a tüzérséget. Ezért elrendelte, hogy a szakácsok, híradók, műszakiak, málhásállat-vezetők, küldöncök stb. felhasználásával osztagokat kell megalakítani, s legalább rövid ideig így kell lassítani az ellenség előnyomulását.[44]

1917. május 8-án[45] az „Anyagi utasításokban" elrendelésre került, hogy a rendelkezésre álló kenyérgabona-készlet szűkös volta miatt a hátország után (a kenyérilleték a hátországban ekkor 400 g — Sz. L.) a hadrakelt seregnél is le kell szállítani a kenyéradagokat. A közvetlen harctevékenységet nem folytató állomány kenyéradagját a harcolókéhoz viszonyítva nagyobb mértékben csökkentették. A csapatok a csökkentett normákra talán a legegyszerűbb módon reagáltak: a valóságosnál nagyobb létszámot számoltak fel az élelmezésnél, ezzel ellensúlyozva a normacsökkentést. Ellenőrzésekkor ezek általában kiderültek, amit az eredeti okmányok bizonyítanak.[46]

A háború harmadik évében a katonai vezetés már olyan módszereket vezetett be a különböző anyagok összegyűjtésére, melyekre korábban senki nem számított. Ilyen volt a zsiradékgyűjtő készülékek beállítása, amire 1917. július 7-én intézkedtek: „... a hadsereg-főparancsnokság zsiradékgyűjtő készülékeket állíttat be szappan előállítására alkalmas zsírhulladéknak az öblögető és mosogató léből való nyerésére. Ezek a konyha közelében állítandók fel, az összes öblögető víz a tölcsér alakú beöntő nyílásba öntendő, az összegyűjtött zsiradék pedig leadandó."[47]

Egyre nehezebb helyzet elé állította a vezetést a ruházati ellátás kérdése. Az 1917. július 29-én kelt „Anyagi Utasítások" — minden magyarázat nélkül is — bepillantást adnak a helyzetre: „... A hadügyminisztériumban megállapítást nyert, hogy a hasznavehetetlen cikkeknek a kiutaltak ellenében való leadása igen szomorú képet mutat. Ezen körülmény azt bizonyítja, hogy mindenfajta anyagra való takarékosságra vonatkozó, gyakran kiadott rendelet nem tartatik be. Ma amidőn többé lehetetlen a hadrakelt sereg ruhaszükségletét hiány nélkül kiutalni, a ruharaktárak készletei kiürültek, a mögöttes ország csapatai kizárólag ócska, a katonás külsőnek alig megfelelő egyenruhában járnak, a pol-

42 Uo. 1291. doboz. 1917. márc. 21. Munkaidőszabályozás, erőállapot fenntartása.
43 Uo. 1917. márc. 22. A legénység erkölcsi erejének nevelése és emelése.
44 Uo. 1292. doboz. 1917. ápr. 13., 777. szám.
45 Uo. 38. sz. Anyagi utasítások. Kenyéradag leszállítása.
46 Uo. 1292. doboz. 1917. május 20. Útközetlétszám és élelmezési létszám közötti különbözet.
47 Uo. 1293. doboz. Anyagi utasítások. 1917. júl. 7. Zsiradékgyűjtő készülélkek.

gári lakosság immár a legrendkívülibb ruha és lábbeli szükségben szenved, az ócska ruha leadása elsőrendű fontossággal bíró tényező.[48]

A télre történő ruházati felkészítés a hiányok miatt az ellátószolgálatot megoldhatatlan feladatok elé állították. Hiába rendelték el, hogy meleg ruházatot csak a leadott nyári ruházat ellenében lehet kiszolgáltatni, a katonák nagy részének nyári fehérneműje sem volt. A hiányok miatt az első vonalban harcoló állományon kívül általában csak egy takarót lehetett biztosítani.[49]

A hideg idő beálltával a ruházati hiány meghatározó tényezővé kezdett válni. Így az egyik, 1917. október 31-én keltezett intézkedés már a valós helyzetet tárja elénk. „... a szeptember hóra igényelt ruházat, felszerelés, javítóanyag és bőrről szóló elosztó mellékelten kiadatik. A készletek rendkívül szűkös volta és a hadsereg-főparancsnokság nagyon csekély kiutalása folytán az 1. hadsereg-parancsnokság a legtöbb cikket csupán csökkentett mennyiségben, vagy egyáltalán nem utalta ki. Ezen kiutalásnak elégnek kell lennie. Rendkívüli kiutalások nem eszközölhetők. A legénységnél még használatban levő cérna-ruházat legalább részbeni kicserélhetőségének megkönnyítése céljából a 6. hdt. parancsnokság 1650 zubbonyt, mint októberi kiutalást bocsátott a hadosztály rendelkezésére. Azon embereknél, akiknek ez idő szerint új gyapjúruházat ki nem volna adható, a cérnaruházaton kívül, pótlásképpen egy ócska, esetleg hasznavehetetlen gyapjúruha meghagyandó."[50]

Nem volt jobb a helyzet 1917-től az élelmezés területén sem. Nem nehéz elhinni, hogy a több éve felváltás nélkül, komoly fizikai és pszichikai megterhelésnek kitett katonaállománynak állandóan változatosabb, kalóriadúsabb táplálékra lett volna szüksége. A valóságban azonban a normák folyamatos csökkenése, a minőség romlása volt jellemző. Ezt a helyzetet tükrözi egy 1917. augusztus 10-én kiadott intézkedés: „... a csalán leveleivel eszközölt főzési és étkezési próbák igen kedvező eredményt mutattak. Ezen levelek ismételt párolása után, apróra vágva elkészítve, mint a spenót, vagy főtt burgonyával keverve, kitűnő, nagyon tápláló és ízletes főzeléket képeznek. A gyűjtés mindazonáltal a szövési célokra gyűjtendő csalánszárak kímélésével oly módon eszközölendő, hogy az alsó levelek vágassanak, vagy fosztassanak le, a csúcs azonban a csalán végleges levágásáig meghagyassék, hogy a növény sudár növésében ne szenvedjen. Az összes alakulatok utasíttatnak ezen kitűnő főzelékpótlék lehetőség szerinti gyűjtésére, hogy ezáltal a legénység élelmezésében némi változatosság is elérhető legyen."[51]

A Központi Hatalmak a tengeri háború kiszélesedésével egyidőben a katona számára oly fontos tea alapanyagától lényegében elestek, így szükségessé vált ezek pótlása más anyagokból. 1917. október 9-én a teapótlékra az alábbiak szerint intézkedtek: „... Tekintettel a tea-utánszállítás beszüntetésére, és a teában való téli nagy szükségletre, egy pótszer előállítására és így téli készlet gyűjtésére az alábbi kipróbált és bevált eljárás közöltetik:

Az eper és szederlevél, amíg zöld, gyűjtendő. Hibás, vagy ragályos betegség által megtámadott levelek ne legyenek közötte. A levelek nem a napon, hanem langyos melegítőkön, füstmentes tűzön, lapos kosarakban szárítandók, míg megfonnyadnak. A fonnyadt levelek kézzel összesodrandók. Az összesodort levelek gyenge tűzön kézzel való forgatás mellett addig szárítandók, míg merevek és sötét színűek lesznek. A további kezelés és megőrzés olyan, mint a közönséges teánál. Különösen utaltatik azzal, hogy a tél folyamán tea-utánszállításra szá-

48 Uo. 1293. doboz. 66. sz. Anyagi utasítások. 1917. júl. 29. Ócska ruha leadása.
49 Uo. 1295. doboz. 870. sz. Iratjegyzék. Anyagi utasítások. 1917. okt. 12. Téli óvszer kiutalása.
50 1295. doboz. Iratjegyzék, 1001. szám. 1917. okt. 31. Anyagi utasítások. Ruházati kiutalás.
51 Uo. 1294. doboz. Anyagi utasítások. 1917. aug. 10.

mítani nem lehet, s ezért minden parancsnokságnak (különösen kórházaknak) magának kell gondoskodni."[52]

1918-ban a csapatok egy része kivonásra került rekvirálás céljából. A lakosság igen ellenségesen fogadta a lakóházát, pincéjét feldúló katonákat. Ebben az időben egyre inkább előtérbe kerültek az állomány figyelését, levelezésének ellenőrzését elrendelő, illetve szigorító intézkedések. 1918-ra a délnyugati hadszíntéren a katonák átlagos testsúlya 55 kg volt. Ilyen körülmények között kellett a rendkívüli feladatokat megoldani.

*

A hadműveletek, a fegyveres küzdelem mindenoldalú (és ezen belül anyagi) előkészítése feltétlenül magában hordozza a győzelem, vagy a kudarc csíráját. Az első világháborúban a Monarchia hadseregére is igaznak bizonyult Moltke azon megállapítása, mely szerint egy kellően elő nem készített, hibás felkészülést a harc folyamán alig lehet jóvátenni.

Az első világháborúról joggal elmondható, hogy a korábbi fegyveres küzdelmektől eltérően már valóban az anyag, a technika, a gépek háborúja volt.

Az első világháborúra, eltekintve az első időszaktól, döntően az állásharcok voltak jellemzőek. Ez viszont általában sokkal nagyobb anyagszükséglettel jár, mint a mozgóháború. A műszaki munkák előkészítése elhúzódik, a fedezékek kiépítéséhez tömérdek anyag szükséges. Korabeli szerzők felmérték, hogy csupán 1915 decemberéig a németekhez beosztott osztrák—magyar csapatoknak kizárólag állás kiépítéséhez 333 t szög, 15 000 ablak, 105 000 tekercs kátránypapír, 90 000 szerszámkészlet kellett.

Az Isonzo-hadsereghez csupán 1917 márciusában érkezett levelek és levelezőlapok száma 15 millió volt; újság 2,5 millió, 500 000 db minta érték nélkül; 500 000 postacsomag és 100 000 ajánlott levél. Ez a hadsereg a fenti időben elküldött 23 millió közönséges levelet, 100 000 ajánlott levelet, 5 ezer csomagot. Ez mintegy 840 vagon anyagnak felel meg.[53]

Németországban 1913-ban dr. Riesser könyvet írt, melyben figyelmeztetett arra, hogy fel kell készülni a több évig tartó háborúra, de intelmét nem fogadták meg. A Monarchiának az ellátás gyakorlatilag a mozgósítás első napjától gondot okozott, hiszen már ekkor olyan tömegben vonultak be a tartalékosok, hogy ellátásuk, fedél alá juttatásuk, felszerelésük komoly problémát jelentett.

A négyéves háborúban az ellátási nehézségek, különösen az élelmezés elégtelensége miatt a harcoló csapatok sokszor a szó valódi értelmében éheztek. A hiányos táplálkozás ember és ló számára egyaránt azt jelentette, hogy egyre kevésbé tudja teljesíteni a vele szemben megszabott követelményt. A háború befejező szakaszában a ruházati ellátás hiánya miatt a katonák tömegeinek hiányzott a fehérneműje, a hó- és jégmezőkön harcoló katonák lábát alig védte valamit.

*

Munkámban szerettem volna bizonyítani, hogy az első világháború kitörése óta eltelt hetven évben nem avult el jó néhány ellátási kérdés. A rendelkezésre álló irodalom, eredeti okmányok jól szolgálhatják a tapasztalatok gyűjtését, következtetések levonását. Szerettem volna bizonyítani, hogy az anyagi szolgálat minden szintű parancsnoktól megköveteli az állandó figyelmet, a reális feladatmeghatározást.

52 Uo. 1295. doboz. 856. sz. Iratjegyzék. 1917. okt. 9. Anyagi utasítások. Teapótlék eper és szederlevélből.
53 Tanulmánygyűjtemény 40. szám. *Suhai Imre* ezds. Hadműveletek anyagi előkészítése.

Лайош Саутер

О ПРОБЛЕМАХ СНАБЖЕНИЯ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Место и роль матслужбы в ходе истории прошли значительные изменения. Появление миллионных армий, распространение современных систем вооружения в повышенной мере выдвинуло на передний план службу матснабжения.

Военное, да и политическое руководство не было в состоянии реально оценить вооруженные бои, сражения, предшествовавшие первой мировой войне. Исходя из неправильной оценки, предполагались быстро протекающие военные действия, поэтому подготовка к мобилизации экономики в мирное время едва велась, либо не проводилась вовсе. Поэтому мобилизацию экономики приходилось организовывать и проводить одновременно с боевыми действиями. Всесторонняя подготовка операций, боев и сражений безусловно носила в себе залог победы или зародыши неудачи. В первую мировую войну для армии монархии действительным оказалось заключение Мольтке о том, что неудовлетворительная или неправильная подготовка едва ли могут быть поправлены во время боя.

О первой мировой войне мы можем по праву сказать, что в отличие от предшествовавших войн это была действительно война материального снабжения, техники, машин.

В этой четырехлетней войне действующие войска много раз в буквальном смысле голодали вследствие трудностей снабжения, особенно недостатка продовольствия. Недостаточность питания приводила к тому, что ни люди, ни лошади не могли выполнять требования, которые ставились перед ними.

Большая часть вопросов снабвения не устарела и в наши дни. Снабжение и сегодня требует от командиров свех звеньев постоянного внимания и реальной постановки задач.

Lajos Szauter

ÜBER DIE VERSORGUNGSPROBLEME IM ERSTEN WELTKRIEG

Resumee

Die Stelle und Rolle des materialen Dienstes erlebten eine große Verwandlung während der Geschichte. Die Erscheinung der Massenheeren vom Millionenbestand, die Verbreitung der modernen Waffensystemen stellten den materialen Dienst allmählich in denVordergrund.

Weder die militärische aber noch die politische Führung konnten die bewaffneten Kämpfte vor dem Ersten Weltkrieg real einschätzen. Infolge der falschen Einschätzung nahmen sie einen bewaffneten Kampf von schnellem Ablauf an und für die Mobilisierung der Wirtschaft fanden Vorbereitungen in der Friedenszeit gar nicht oder kaum statt. Die Mobilisierung der Wirtschaft mußte so gleichzeitig mit der Kriegstätigkeit organisiert und durchgeführt werden.

Die Kriegsoperationen durch oder ohne die Vorbereitung des bewaffneten Kampfes von allen Seiten tragen den Keim des Sieges oder des Mißerfolges in sich. Die Feststelung von Moltke galt für das Heer der Monarchie im Ersten Weltkrieg. Er hatte gesagt, daß eine nicht richtig bedachte, falsche Vorbereitung während des Kampfes kaum könne korrigiert werden.

Über den Ersten Weltkrieg kann man mit Recht behaupten, daß er abweichend von den früheren Kriegen schon wirklich der Krieg des Materials, der Technik und der Maschienen war.

Im vierjährigen Krieg hungerten die Kämpfenden Truppen wegen der Versorgungsschwiergkelten und besonders wegen des Mangels an Lebensmittel oft wortwörlich. Die mangelhafte Ernährung bedeutete für Mann und Pferd, daß sie immer weniger die ihnen gegenüber gestellten Anforderungen entsprechen konnten.

Die meisten Versorgungsfragen sind auch heute nicht veraltet. Die Versorgung benötigt auch heute die ständige Aufmerksamkeit der Kommandeure von allen Stufen und die reale Bestimmung der Aufgaben durch sie.

SZABÓ MIKLÓS

AZ 1. REPÜLŐCSOPORT HARCAI 1942-BEN A MAGYAR FORRÁSOK TÜKRÉBEN

A szovjet—német arcvonalon dúló küzdelem csak rövid pihenést engedélyezett a Magyar Királyi Honvéd Légierő harcképes alegységeinek.

A szovjet fegyveres erők 1941 december elején megindított moszkvai ellentámadása sikeresen bontakozott ki, s ennek eredményeként a Wehrmacht elszenvedte első vereségét. A kialakult helyzetben a német hadvezetés nem nélkülözhette szövetségesei maximális erőfeszítéseit sem. Így született meg a döntés — némi huzavona után — a 2. hadsereg hadműveleti területre küldéséről.

Igaz, a Keitel vezértábornaggyal folytatott tárgyalásokon nem esett szó repülőkötelékek alkalmazásáról, a magyar seregtestnek alárendeltek egy repülőcsoportot is. Ennek biztosítása azonban nem kis gondot okozott az illetékeseknek, hiszen történetének egyik legkritikusabb időszakát élte a Magyar Királyi Honvéd Légierő. A „kivonuló" — azaz az effektív harci — ezred állományába ugyanis ekkor mindössze 1—1 távolfelderítő és kiértékelő, 2—2 közelfelderítő és vadász-, 1 bombázó-, valamint 3 ejtőernyős és 1 ejtőernyős szállítószázad tartozott.[1]

A 2. hadseregnek alárendelt 1. repülőcsoport-parancsnokság 1942 április elején alakult meg Budapesten (Parancsnok: András Sándor rep. vk. alezredes, vezérkari főnök: Németh János rep. vk. alezredes), amely ezt követően mozgósította a repülőcsoport-közvetleneket, illetve az alárendelt repülőszázadokat.[2]

A 2. hadsereg első szállítmányai 1942. április 11-én indultak útba, majd néhány nap múlva bevagonírozták az 1. repülőcsoport-közvetlen alakulatokat (1. repülő hírszázad, 1. repülő árkász század, 1. repülő szeroszlop) is. Ez utóbbiak feladata volt az 1. repülőcsoport törzsszállásának előkészítése, a műszaki szolgálat megszervezése és a híradás biztosítása. Az ezeket a kötelékeket szállító 1 és $^3/_4$-nyi 110 tengelyes szerelvény április 24-ig kirakodott a hadműveleti területen, május 5-ig pedig már három szerelvény érkezett meg a repülőcsoporttól.[3]

Időközben — április 13-án — mozgósították a Magyar Légiforgalmi RT. (MALERT) pilótáit (Berényi Attila, Gách György, Kovács Lóránd, Oszlányi Zoltán tartalékos főhadnagyokat), valamint 6 Junkers „Ju—52" repülőgépét. Ezzel megkezdődtek a 2. magyar hadsereg érdekében folyó légi szállítások, bár a rendszeres járat csak 1942 júliusban indult meg Budapest—Ungvár—Lemberg

1 Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium Elnöki (a továbbiakban — HL HM Eln.) 1.a. 1941/41000.
2 *Németh János:* A m. kir. 1. repülőcsoport hadműveleti naplója (1942. VI. 22—VIII. 24.) (Hitelesített másolata a szerző birtokában.)
3 HL Vezérkarfőnökség (Vkf) Eln. 1. Napi helyzetjelentések (a továbbiakban — NHJ) 1942/IV. 24., V. 5.

(Lvov)—Kijev—Kurszk vonalon. Az így megalakult szállítórepülő század parancsnokává hivatásos tisztet: Szervánszky Gábor századost nevezték ki.[4]

1942. április 11-e és július 27-e között — a magyar hadtörténelem eddigi legnagyobb vasúti szállítása eredményeként — a 2. hadsereg alakulatai 822 háztíz tengelyes szerelvénnyel teljes egészében kiérkeztek a hadműveleti területre.[5]

E szállítmányokkal a repülőcsoport újabb kötelékei érkeztek ki Ukrajnába. Május 27-én befutott Kijevbe a — technikai, műszaki kiszolgálást ellátó — IV/2. repülő üzemi század egy szakasza, a többi része pedig Kolomija és Vinnyica repülőtereire települt. Május 30-ára kirakodott az 1. vadászrepülő-osztálytörzs, az 1/1. vadászrepülő-század légvédelmi gépágyús félszakasza, a 216. honi légvédelmi gépágyús szakasz, a repülőcsoport vonatparancsnokság és egy repülő tábori munkásszázad, valamint a 2. repülő üzemi szállítószázad.[6]

A galántai kiléptető állomáson a következő repülőkötelékek hagyták el az országot:[7]

1942. V. 31.:
— 1. távolfelderítő osztályparancsnokság
— 1/1. távolfelderítő repülőszázad
— 5/2. vadászrepülő-század
— 1. repülő ellátóoszlop
} légvédelmi gépágyús félszakasz

VI. 1.:
— 2/1. vadászrepülő-század
— 3/1. közelfelderítő század
— 1. repülő vonat
— 1. repülő gépkocsi szeroszlop
} légvédelmi gépágyús félszakasz

VI. 3.:
— 5/2. vadászrepülő-század légvédelmi gépágyús félszakasza

VI. 4.:
— 3/2. közelfelderítő üzemi század
— 3/2. közelfelderítő század légvédelmi gépágyús félszakasza

VI. 5.:
— 4. bombázórepülő-osztálytörzs
— 4. bombázórepülő üzemi század
— 4. bombázórepülő-század légvédelmi gépágyús félszakasza.

1942. június 1-én Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. magyar hadsereg parancsnoka átvette az arcvonalszakasz-parancsnokságot.[8] E seregtest a német „B" hadseregcsoporton belül létrehozott ún. „Weichs" csoport állományába került a 2. német hadsereggel, valamint a 4. páncéloshadsereggel együtt. Ennek a hadműveleti csoportosításnak kellett a későbbiekben végrehajtania a „Blau"-hadműveletet azzal a céllal, hogy egyrészt a Kurszktól északkeletre eső körzetből Voronyezs, másrészt Volcsanszk körzetéből Osztrogozsszk irányában mért csapásokkal verje szét a voronyezsi irányban szétbontakozott szovjet erőket, majd

4 *Gaál Gyula:* Szárnyas szállítók. *Magyar Szárnyak*, (Canada) 1984/10. sz. 4. o. és *Bánhidi Antal* közlése.
5 *Dr. Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945) HM Központi Irattár kiadása, 1961. 162. o.
6 HL Vkf Eln. 1. NHJ 1942/V. 23., 29—30.
7 Uo. V. 31—VI. 5.
8 Uo. VI. 1.

ezt követően jusson ki a Voronyezs és Novaja Kalitva közötti terepszakaszon a Donhoz, s foglaljon hídfőállást annak bal partján.

Az e hadműveletre való megfelelő felkészülést azonban akadályozta, hogy sem a 2. magyar hadsereg, sem annak repülőcsoportja nem érkezett ki időre a hadműveleti területre. A hadsereg hadműveleti osztálya ugyanis arra számított, hogy a légi rész június 10-ére beérkezik[9], de ez több hetes késést szenvedett. Még ennél is nagyobb gondot okozott a későbbiekben, hogy a repülőcsoport tervezett és valóságos hadrendje több vonatkozásban jelentős eltérést mutatott:[10]

Kötelék	Tervezett		Tényleges	
	Század	Repülőgép	Század	Repülőgép
Távolfelderítő	2	6 „He—111P" 3 „Do—17" 3 „Ju—88"	1	4 „He—111P"
Közelfelderítő	1	12 „He—46"	1	12 „He—46"
Vadászrepülő	2	24 „Héja"	2	22 „Héja" 4 „Bü—131"
Bombázórepülő	2	24 „Ca—135"	1	14 „Ca—135" 3 „Bü—131" 1 „FW—58"
Szállítórepülő	1	3 „Ju—83" 3 „Ca—101"	1	3 „Ju—86" 3 „Ca—101"
Futárrepülő	1	2 „FW—58" 3 „Bü—131" 2 „Ar—96" 3 „Fi—156"	1	2 „FW—58"

Az 1. önálló távolfelderítő osztály légi része — a feltétlen németbarátságáról hírhedt — Keksz Edgár rep. alezredes parancsnoksága alatt 1942. június 12-én indult útba Konotop repülőterére, majd 15-én a Kurszktól délre, mintegy 30 km-re levő Amaszovkára települt át. Innen kezdte meg kb. június 20-ától Scsigri, Kasztornoje, Osztrogozsszk, Volokonovka térségének felderítését, fényképezését.[11]

Június közepére elkészült a törzsszállás a Kurszktól délre, a Harkovba vezető műút melletti Szolomikovszkije Dvorinál levő erdőparcellában, így 21-én az 1. repülőcsoport-parancsnokság kitelepült és megkezdte tevékenységét.

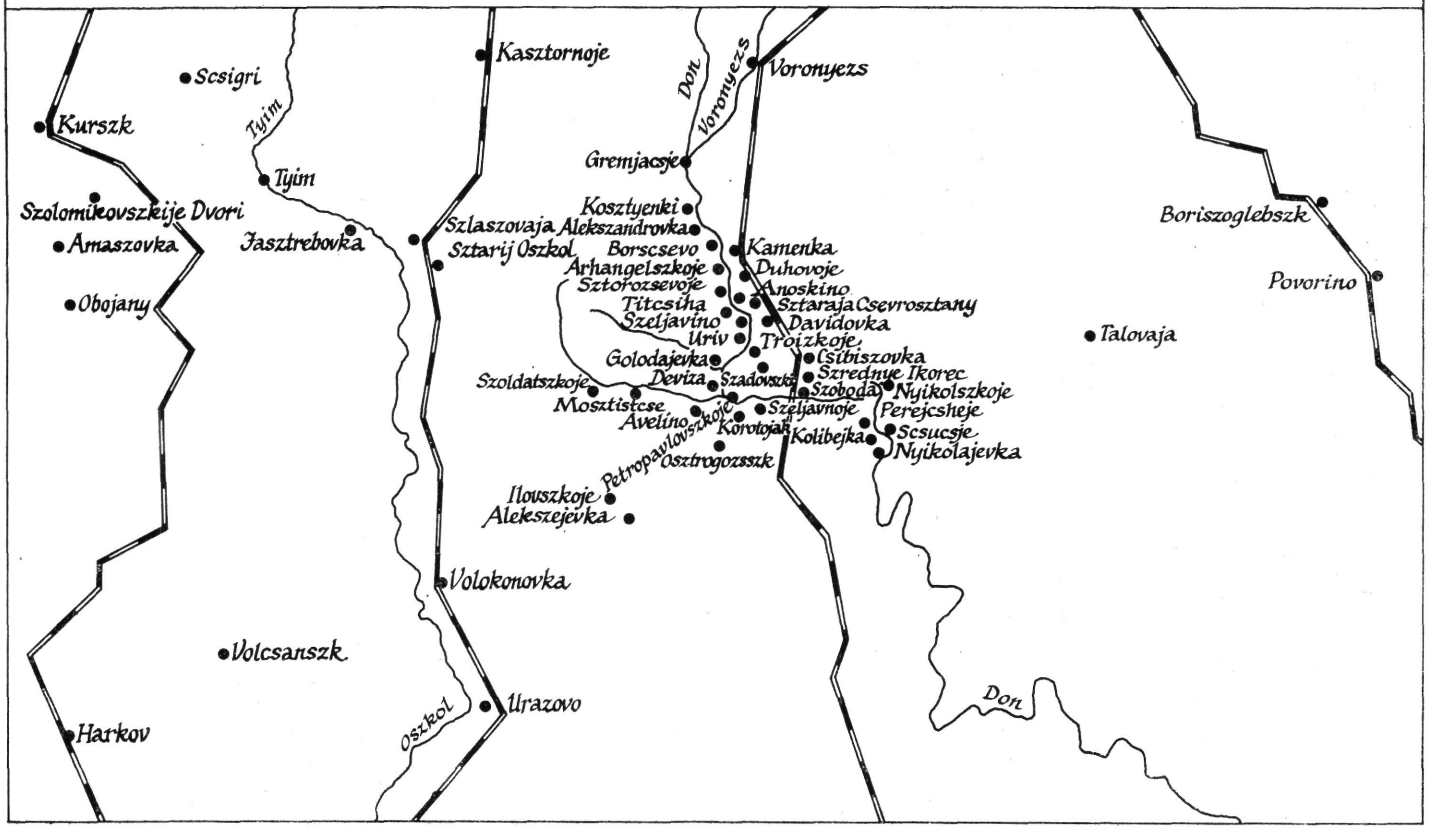
A kecskeméti 3/2. közelfelderítő század Trón Zoltán rep. százados parancsnoksága alatt 12 Heinkel „He—46" repülőgéppel június 18-án indult útba és 22-én érkezett Amaszovkára, ahol a távolfelderítő osztály alárendeltségébe lépett.[12]

A vadászrepülő-századok június 19-ére tervezett kitelepülése is késett, mivel a „Héja gépek műszaki átalakításaiban bizonyos eltolódás állott elő."[13]

Június 23-án Mocsáry István rep. őrnagynak, a 4. bombázórepülő-osztály parancsnokának vezetésével 8 Caproni „Ca—135 bis" bombázó és 3 Bücker „Bü-

9 Uo. 1942/330/2. HDS. I.a. 42. VI. 1.
10 *Németh:* i. m. 1—2. sz. mell.
11 *Péterdi A. János:* A volt m. kir. 1. honvéd önálló távolfelderítő repülőosztály vázlatos története. *Magyar Szárnyak*, (Canada), 1978/7. sz. 64. o.
12 *Gaál Gyula:* Vadászidény Uriv felett. *Magyar Szárnyak*, (Canada), 1982/11. sz. 51. o.; *Németh:* i. m. VI. 22—23.
13 HL 2. HDS. I.a. 1942/662.

AZ 1. REPÜLŐCSOPORT (2. REP. DD.) TEVÉKENYSÉGI KÖRZETE (1942)

131" repülőgép indult Debrecenből, s 24-én — egy Caproni kivételével — megérkezett Konotopra.[14]

Június 24-ére a szállítórepülő-század is megérkezett — két Bücker kivételével — Platthy Árpád rep. százados parancsnoksága alatt, a távolfelderítő osztály repülőterére.[15]

A repülőcsoport kettős alárendeltségben tevékenykedett: részben a 2. magyar hadseregében, részben Richthofen vezérezredes VIII. repülőhadtestében. A jobb együttműködés érdekében június 26-ától az 1. repülőcsoport egy-egy repülő-összekötő csoportot küldött ki a VII. német hadtesthez, valamint annak 16. motorizált hadosztályához Somorjai József rep. százados és Pálos Géza rep. főhadnagy parancsnoksága alatt.[16]

A „Weichs" csoport — alárendeltségében a 2. magyar hadsereg kijelölt kötelékeivel — 1942. június 28-án indította meg támadását a Don irányában, s kezdeti sikereket ért el két szovjet hadsereg csatlakozásán kierőszakolt áttöréssel.

A hadművelet első napján több bevetést hajtottak végre a távol- és közelfelderítő repülőgépek, melyek jelentéseit — június 26-tól — a 2. német hadseregparancsnokság repülő anyagi tisztjének is azonnal továbbítani kellett.[17]

Június 29-én Hollós János rep. századosnak, az 1/1. távolfelderítő századparancsnokának vezetése alatt harcoló hajózószemélyzet megszerezte első légi győzelmét, majd nem kis szerencsével — az oldalkormány szétlőtt rudazata ellenére — visszatért repülőterére.[18]

A 4/1. bombázórepülő-század 4 Capronija Mocsáry őrnagy parancsnoksága alatt 4 óra 40 perckor 4,1 tonna bombát dobott Kuskino falura, majd a 2. raj 3 gépe (a kötelék 4 .gépének ugyanis közvetlenül astart után olajfolyás miatt vissza kellett fordulnia) a késő délelőtti órákban mért csapást a Tyimtől délnyugatra levő szovjet védőállásokra, illetve tartalékokra, mivel ezek akadályozták a 9. könnyű hadosztály jobb szárnyának térnyerését.[19]

Emellett mind több irányú igényt támasztottak a repülőkkel szemben. A 2. magyar hadsereg hadműveleti naplójának[20] tanulsága szerint e napon a hadseregtörzs az Oszkol folyó völgyében előrenyomuló 16. német motorizált hadosztály számára követelt folyamatos légi támogatást. Alig 35 perc múlva a 7. könnyű hadosztály kért bombatámadást páncélosok ellen. András rep. vk. alezredes német zuhanóbombázók igénylését javasolta, mert a magyar vízszintes (horizontális) bombázók szórása nagy. Ezt a VIII. német repülőhadtest visszautasította, mivel neki az északon bekanyarodó 4. páncéloshadsereg tevékenységét kellett támogatnia. Ennek ellenére a III. hadtest parancsnoka újabb bombatámadást kért, amit a 4/1. bombázószázad 2. raja teljesített is.

A 16. német motorizált hadosztály lőszerutánpótlásában szintén nagy feladat hárult június 29-én a repülő szeroszlop és a szállítószázad 3 Caproni „Ca—101", illetve 3 Junkers „Ju—86" típusú gépeire, amelyek közvetlenül az arcvonal mögött leszállva 9 tonna páncéltörő gránátot juttattak el a harcolókhoz. Ennek során azonban az egyik „Ca—101" és „Ju—86" eltévedt, majd kényszerleszállt és megsérült, egy másik „Ju—86"-t pedig a németek lőtték össze, aminek következtében a személyzet egyik tagja könnyebben megsebesült.[21]

14 *Mocsáry István* magánnaplója (Hitelesített másolata a szerző birtokában) 1942. VI. 22—24.
15 *Németh:* i. m. VI. 24.
16 Uo. VI. 22., 25.
17 Uo. VI. 26.
18 Uo. VI. 29.
19 *Mocsáry:* i. m. VI. 30.
20 HL 2. HDS. I.a. Naplómelléklet 1942/90.
21 *Németh:* i. m. VI. 30.

Természetesen a szovjet légi kötelékek is igyekeztek bénítani — többek között — a magyar repülők tevékenységét. Ezt részben nappali vadászjárőrözéssel, részben éjszakai bombatámadásokkal oldották meg. Ez utóbbiban általában a partizánok segítették őket, akik a bombázandó terület közelében fellőtt rakétákkal jelölték meg a célt saját repülőik részére.[22]

Egyelőre azonban e támadásoknál nagyobb gondot okozott a repülőcsoport vezetőinek alegységeik mind több irányú alárendelése. Így pl. június 30-ával mind a 4. bombázóosztályt, mind a 3/2. közelfelderítő századot — a repülőcsoporton keresztül — a VIII. német repülőhadtest hadműveleti alárendeltségébe vonták.[23]

Június 30-ára a 2. magyar hadsereg balszomszédja: a 4 páncéloshadsereg, valamint jobb szomszédja: a 6. német hadsereg eredményesen nyomult előre azzal a céllal, hogy a Sztarij Oszkol térségében létrehozott bekerítéssel megakadályozza a 40. szovjet hadsereg visszavonulását. A 2. magyar hadsereggel való minél jobb együttműködés biztosítása érdekében július 1-én az „első derengésben indulva" a távolfelderítőknek folyamatosan tájékoztatniuk kellett a III. magyar és a VII. német hadtestek parancsnokságait a 6. hadsereg térnyeréséről, illetve a bekerített erőkről. Emellett meg kellett állapítani, milyen ellenséges kötelékek tartózkodnak a Sztarij Oszkoltól keletre levő 4 nagy erődben.[24]

Ugyancsak július 1-én több feladatot kapott a bombázószázad is. Egy 3 gépes raj Ghyczy Tihamér főhadnagy, elsőtiszt parancsnoksága alatt a hajnali órákban 3,6 tonnás bombacsapást mért a Tyimtől délnyugatra levő 267,7 magassági pontot megszállva tartó szovjet erőkre. Délután a repülőcsoport vezérkari főnökének részvételével 4 bombázó 4,8 t — egyenként tizenkét db 100 kg-os bombával — támadást indított a Jasztrebovka—Alekszejevka műúton visszavonuló harckocsi- és gépkocsioszlopok ellen. Az esti órákban újabb 3 Caproni támadta az előrenyomulást akadályozó ellenséges tartalékokat.[25]

Július 2-án a távolfelderítőknek az előző napihoz hasonló feladatokat kellett végrehajtaniuk, s jelenteniük, „de sokkal gyorsabban", mint 1-én. A közelfelderítő századnak — az e térség egyik legjobban kiépített támpontja, Tyim városáért folyó küzdelem sikeres befejezése érdekében — a város körül létrehozott harckocsiárkok jellemzőit, valamint az ellenséges és saját csapatok tevékenységét, tartózkodási helyét kellett nagyon pontosan megállapítania. A helyzetet még tovább bonyolította, hogy az esti órákban a város északi részébe betört erőket a szovjet csapatok az éjszaka folyamán kiszorították. Ezért német bombázórepülő-bevetést kértek, de ezt már 9 óra 13 perckor le kellett tiltani, mert ismét tért nyertek a magyar csapatok.[26]

Az 1. repülőcsoport fokozott hadrafoghatósága szempontjából jelentős esemény volt, hogy 1942. július 2-án Csukás Kálmán rep. vk. őrnagynak, a szolnoki 1. vadászrepülő-osztály parancsnokának vezetésével Konotop repülőterére érkezett az 1/1. vadászszázad 9 „Héja" típusú repülőgépe. Bár 12-vel indultak el, 1 a kolomijai repülőtéren leszálláskor „átvágódott", 2 pedig Kijevben maradt, kisebb javításra szorult.[27] Ennek a vadászrepülő századnak a hadműveleti területre történő kitelepülését különösen nagy érdeklődéssel követte a magyar társadalom, hiszen ennek kötelékében teljesített szolgálatot Horthy István tartalékos repülő főhadnagy, a kormányzó idősebb fia.

22 *Mocsáry:* i. m. VI. 25.
23 Uo. VI. 30., valamint *Járomy Árpád:* Csatarepülők. Bp., 1943. 199. o.
24 HL 2 HDS. Naplómelléklet 1942/88.
25 *Mocsáry:* i. m. VII. 1.
26 HL 2. HDS. I.a. Naplómelléklet 1942/95/a., 97/a., 98.
27 *Németh:* i. m. VII. 2.

A „magas állású beosztott" megérkezése az első pillanatban gondot okozott, de hamarosan megoldódott a probléma. András rep. vk. alezredes javaslatával („*egy raj* saját terület feletti biztosítási feladatokra lenne beállítva és ennek ő [Horthy főhadnagy — Sz. M.] lenne a parancsnoka") szemben vezérkari főnöke annak a véleményének adott hangot, hogy „ez feltűnő volna és az önérzetét sértené. Ehelyett: intézkedéseink a vadászokkal maradnak, mintha ő nem volna ott, a kapott feladat keretében aztán a vadászosztály parancsnoka és Szabó vezérőrnagy (a harctéren Horthy István szárnysegéde — Sz. M.) döntik el, hogy a Kormányzóhelyettesnek milyen feladatot lehet adni."[28] Lényegében ez a józan elképzelés vált gyakorlattá a későbbiekben is.

Július 2-án a távolfelderítők elveszítették az „F—701" jelű Heinkel „He—111" gépüket és személyzetét.[29]

Ebben a körzetben különben is nehéz volt tevékenykedni, mert a voronyezs—boriszoglebszki szovjet légvédelmi körzeten belül kiemelt feladat volt Voronyezs és a hozzá tartozó kb. 150 ezer km^2-nyi területen levő nagy vasúti csomópontok és vasútvonalak biztosítása. Ezt a feladatot a 3. és 4. légvédelmi, valamint a 101. légvédelmi vadászrepülő-hadosztály látta el 50 vadászrepülőgéppel, 300 légvédelmi löveggel, 3 páncélvonattal, 150 légvédelmi géppuskával és közel 80 légvédelmi fényszóróval.[30] A harci tapasztalatok alapján Voronyezs légterét két szektorra osztva oltalmazták, a vasútvonalak védelmét pedig a közös zóna- és objektumvédelem rendszerében oldották meg.

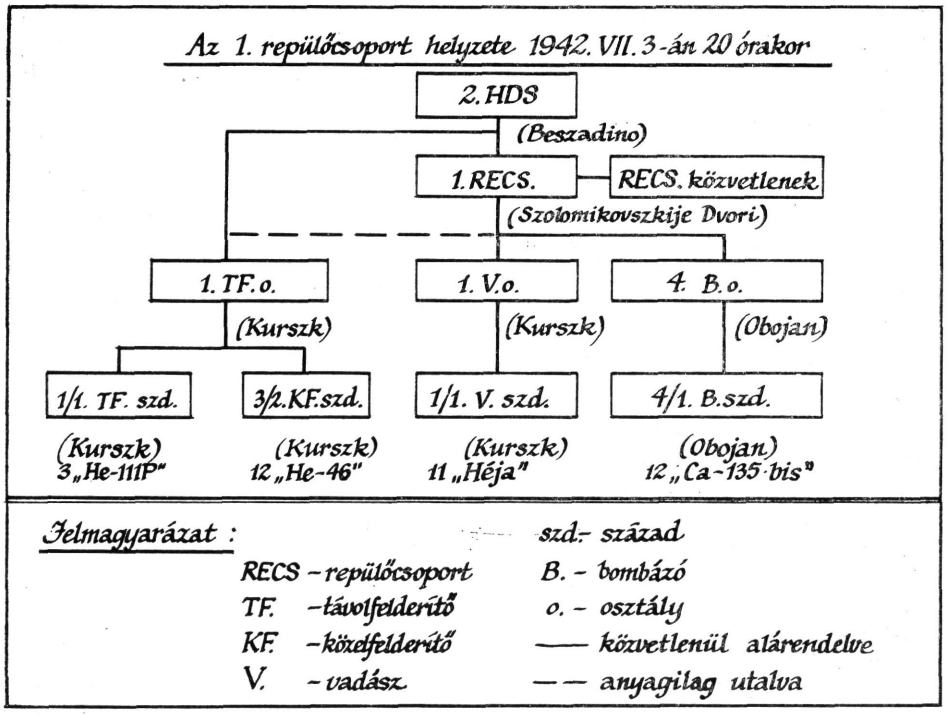
Még ennél is nagyobb gondot okozott azonban a magyar repülőknek a szovjet pilóták mind nagyobb fokú gyakorlata, eredményessége. Az e harcokban részt vett pilóta is kénytelen volt elismerni: „Átkozottul jól működik a légvédelmük, vadászaik is igen éberek. Minden ravaszságunkat elő kell vennünk, hogy őket kijátszva, feladatunkat végrehajthassuk... néha sikerül a csel, néha nem."[31]

Ezen a napon még egy veszteség érte a távolfelderítőket: a Tyim térségébe lőszert, s onnan sebesülteket szállító egyik Junkers „Ju—86" szállítógépük motorjai a visszaúton leálltak, s egy mocsaras területen végrehajtott kényszerleszállás következtében kigyulladt. A 4 hajózó és 9 sebesült életben maradt, a 10. viszont bentégett.[32]

Július 2-a fordulatot hozott az ebben a térségben folytatott küzdelemben. A 9. könnyű hadosztály ugyanis — bár jelentős: 20%-os veszteség árán — elfoglalta Tyimet.[33] Ezzel párhuzamosan a szovjet csapatok aktív védelmi tevékenysége ellenére is sikerült e nap végére Hoth vezérezredes 4. német páncéloshadseregének 60—80 km mélységig előretörni és elérni a Kasztornoje—Sztarij Oszkol vasútvonalat. Ezzel létrejöttek a 40. szovjet hadsereg szívósan védekező hadosztályai északról történő bekerítésének feltételei. Az e német páncélos seregtesttel szorosan együttműködő 6. tábori hadsereg, áttörve a 21. és 28. hadseregek védelmét, ugyancsak mintegy 80 km-es előrenyomulás után, kijutott Sztarij Oszkol és Volkonovka körzetébe. Ezzel délről bezárult a gyűrű a 40. és a 21. szovjet hadsereg egy része körül, s hézag keletkezett a Brjanszki és a Délnyugati Front csatlakozásán.[34] Így megnyílt az út a támadók előtt a voronyezsi irányban.

Az 1. repülőcsoport harci lehetőségeit javította, hogy július 3-án a kora dél-

28 Uo. VII. 3.
29 *Péterdi:* i. m. 65. o.
30 A második világháború története 1939—1945. Budapest, 1978. V. k. 179—180. o.
31 *Péterdi:* i. m. 65. o.
32 Uo., valamint *Csanádi Norbert—Nagyváradi Sándor—Winkler László:* A magyar repülés története. Budapest, 1977. 235. o.
33 *Füzi Imre:* A 2. magyar hadsereg felvonulása és megsemmisülése a Donnál. *Honvédelem*, 1983/1. sz. 113. o.
34 A második világháború... i. m. 216. o.

utáni órákban megérkezett a Kurszk közelében levő hadi repülőtérre Csukás vk. őrnagy 11 „Héja"-val. Leszállás közben 1 repülőgépnek nem jött ki az egyik futóműve, aminek következtében átvágódott, így csak 10 hadrafogható géppel rendelkezett — egyelőre — az 1/1. vadászszázad.[35]

E napon a bombázó század is kiegészült: 4 Caproni „Ca—135 bis" repülőgép érkezett Debrecenből, az ötödiknek (B—557) röviddel a start után vissza kellett fordulnia, de Rahónál égve lezuhant és 4 fős személyzete repülőhalált halt. Állítólag az egyik szárnya felrobbant.[36]

Ezekkel a kitelepülésekkel az 1. repülőcsoport hadrendje — fő vonalaiban — kialakult. (L. a fenti táblázatot!)

Július 5-én a kora hajnali órákban a 4/1. bombázórepülő-század 7 Caproni „Ca—135 bis"-e a VIII. német repülőhadtest bombázóival és vadászaival együttműködésben bombázta Voronyezst. A repülőcsoport-parancsnokság — tekintettel a várhatóan erős szovjet légvédelmi tevékenységre — hangsúlyozottan 1 csapás végrehajtását engedélyezte.[37] Még a célterület elérése előtt azonban az osztályparancsnok gépe és még 1 Caproni kénytelen volt visszafordulni motorhiba miatt. Mocsáry őrnagy 1 motorral visszaérkezett repülőterére, míg a másik gépnek a bal motorját egy légvédelmi lövedék lerobbantotta, így kényszerleszállást kellett végrehajtania, ami sikerült. Azonban nem ez utóbbi ok volt a tipikus hibaforrás, így jogosan jegyezte meg a repülőcsoport vezérkari főnöke: „Sok a baj a Ca—135-ösökkel."[38] Ezt támasztja alá a bombázókötelék elsőtisztjének az az összefoglaló megállapítása, hogy „Századunk az ekkor jócs-

35 *Németh:* i. m. VII. 3.
36 *Mocsáry:* i. m. VII. 3., 7. és 21.
37 Uo. VII. 5.
38 *Németh:* i. m. VII. 5.

kán elavult Ca—135-ös gépekkel volt felszerelve... Félesztendei harctéri műszaki mérlegünk jellemző adatai voltak..., hogy 9 alkalommal lerobbant egy-egy hengerfej és megunván eddigi dicsőséges működését, 3 alkalommal elrepült egy-egy légcsavar."[39]

A magyar vadászok e napon tájékozódó repülést végeztek oly módon, hogy eközben a közelfelderítők tevékenységi körzetében — az Oszkol és Don között — láttak el légtérbiztosítást.

A délután folyamán a németek ismételten ki akarták erőszakolni a magyar bombázók és vadászok bevetését, ezt azonban András rep. vk. alezredes a bomba- és lőszerhiányra való hivatkozással elutasította.[40]

Július 6-án a bombázószázad 6 gépe 8 „Héja" oltalmazása mellett 250 kg-os bombákkal pusztította Voronyezs északi pályaudvarát.[41]

E napon döntés született arról, hogy a vadászosztály és a 3/2. közelfelderítő század visszamaradt két raja áttelepül Szlaszovaja repülőterére. Ez egyben azt is jelentette, hogy „a közelfelderítő repülőszázad kivált az osztály kötelékéből és hadseregközvetlen intézkedési egységgé vált."[42]

Július 7-e lényegesen csendesebb nap volt, ekkor a teljes vadászosztály csak tájékozódó repülést végzett, a bombázóosztály pedig egyáltalán nem került bevetésre. Így ez utóbbi nyugodtabb körülmények között tudta az 5 üzemképtelen — 13-ból! — Caproniját javítgatni.[43]

Erre annál is nagyobb szükség volt, mert másnap két bevetési parancsot kaptak. Az elsőt a délelőtt folyamán a németekkel közösen kellett volna végrehajtani, de téves navigálás miatt a 7 Caproni Davidovka vasútállomására dobta a 28 db 250 kg-os bombát.

A második bevetésre a késő délutáni órákban került sor 6 bombázó és 6 vadász részvételével a repülőcsoport vezérkari főnökének személyes irányításával mellett a már rombolt urivi híd, s annak közelében átkelést végző szovjet csapatok ellen.[44]

Július 10-én a bombázószázad két bevetésben vett részt. Először a délelőtt folyamán 3 Caproni (a másik 2 már el sem startolt műszaki hiba miatt) támadta az urivi hidat és hídfőket. A másik támadást a déli órákban a kijelölt 5-ből ismét csak 3 tudta végrehajtani Talovaja vasútállomása ellen, amelyen keresztül jelentős nyugati irányú — a magyar erőket veszélyeztető — forgalom zajlott. Az erős légvédelmi tűz következtében mindhárom repülőgép 2—6 találatos könnyebb sérülést szenvedett. Így másnapra csak 4 repülőgép állt rendelkezésre. Mindezek alapján a bombázóosztály parancsnoka 48 órás bevetési szünetet kért, mert „átlagosan a starthoz állított gépek 50 százaléka tud csak a levegőbe emelkedni."[45]

Az 1942. július 10-i dátum azért is lényeges a 2. magyar hadsereg tevékenységében, mert ezzel lezárult egy fontos szakasz. Ekkorra a „Weichs" csoport teljesítette — legalábbis területileg — közelebbi feladatát: kijutott a Donhoz. Ugyancsak erre az időpontra a magyar seregtest második és harmadik szállítási lépcsője is kiérkezett ebbe a térségbe. Azonban ezek is nagyon súlyos helyzetben voltak, mert „ugyan nem szenvedtek 15—20%-os veszteségeket, mint a III. hadtest, de mintegy 1000 km-es gyalogmenetben agyonhajszolva érkeztek meg alkalmazási körletükbe."[46] E nappal tehát befejeződött a Donhoz való elő-

39 *Ghyczy Tihamér* visszaemlékezése. *Magyar Szárnyak*, (Canada) 1978/7. sz. 50. o.
40 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/122.
41 *Mocsáry:* i. m. VII. 6.
42 *Németh:* i. m. VII. 6.
43 *Mocsáry:* i. m. VII. 7.
44 Uo. VII. 8., valamint *Németh:* i. m. VII. 8.
45 *Mocsáry:* i. m. VII. 10.
46 *Füzi:* i. m. 113. o.

nyomulás, s kezdetét vette a 2. magyar hadsereg tevékenységének újabb, s minden eddiginél súlyosabb periódusa: a hídfőharcok, illetve a doni védelem időszaka.

A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása 1942. július 7-én a Brjanszki Front egy részéből Golikov altábornagy parancsnoksága alatt megalakította a Voronyezsi Frontot, s azt a feladatot állította a seregtest elé, hogy „bármi áron is tisztítsa meg az ellenségtől a Don folyó keleti partját, és szilárdan rendezkedjen be védelemre a parton a front teljes sávjában."[47]

Az e térségben levő magyar erők szintén azt a feladatot kapták, hogy számolják fel a szovjet csapatok kezén levő hídfőket.

Ezek a feladatok szabták meg az elkövetkező hetek eseményeit.

Július 11—12-én a bombázók üzemszünetet tartottak, így nem tudtak támogatást adni a súlyos helyzetbe került 7. könnyű hadosztálynak. Mindez igazolta Németh rep. vk. alezredes előző napi bejegyzésének helyességét, miszerint: „Ahogy előre láttam, mire csapataink elérték a Dont és szükségük volna ránk, addigra nincs bombázónk."[48] Ráadásul német segítségre is kevésbé számíthattak, mivel a kaukázusi, illetve sztálingrádi irányokban való gyors előrenyomulás biztosítása érdekében ezekben a napokban — egyebek között — délkeletre irányították át Richthofen vezérezredes VIII. repülőhadtestét. Így az 1. repülőcsoportnak a továbbiakban Bormann altábornagy harccsoportjával (állományában 9 csatarepülő-, 3 vadász- és 3 felderítő századdal) kellett együtt harcolnia. Ennek megfelelően július 12-én már ki is adták a VIII. repülőhadtestből visszamaradó „Északi repülőcsoport-parancsnokság" és a magyar légierő együttműködését szabályozó ügydarabot.[49]

A III. hadtest által kért légi szállítást sem tudta a repülőcsoport teljesíteni, mert „minden szállítógépünk részben elveszett, illetve javítás alatt állt."[50]

Július 13-án jelentősen aktivizálódott a repülőcsoport, ezen belül is különösen a bombázószázad. Főként a III. hadtest 7. könnyű hadosztálya vívott rendkívül elkeseredett küzdelmet az urivi szovjet hídfő felszámolásáért. Pálos Géza rep. őrnagy még az éjszakai órákban megadta a küzdők első vonalát és sürgette a hajnali bombatámadást.[51] Ennek megfelelően 3 óra 45 és 55 perc között Mocsáry őrnagy parancsnoksága alatt 6 Caproni 11 db 250 és 29 db 100 kg-os bombával mért csapást az Urivtól 5 km-re levő Troickoje községre, s a mellette levő barakktáborra, illetve légvédelmi ütegekre.

Alig érkeztek vissza a gépek, amikor újabb parancs érkezett: „A 7. k. ho. csapatai Urywban (Uriv — Sz. M.) lőszer nélkül, nehéz helyzetben vannak. Az Urywtól K-re 2 km-re levő 189,9 magassági pont területén ellenséges nehézpáncélosok állanak. A még bevethető gépeivel azonnal támadjon a 189,9 mag. pont területére az ellenséges páncélosok megrendítésére."[52]

Az Inokai százados, századparancsnok vezette hatos kötelékből 5 mért csapást ismételt rárepüléssel, egyes dobásokkal a parancsban meghatározott célterületre.

A 6 közül 1 Caproni még a megközelítés időszakában bombaterhével hasra kényszerült szállni. A másik gépnek visszafelé kellett hamarabb leszállni hengerfejleszakadás miatt.

Mindennek ellenére, az urivi hídfőben kibontakozott elkeseredett küzdelem további erőfeszítéseket kívánt a 4/1. bombázószázadtól. Az e napi 3. bevetési

47 A második világháború... i. m. 218. o.
48 *Németh:* i. m. VII. 10.
49 HL. 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/148. és 159.
50 *Németh:* i. m. VII. 12.
51 HL. 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/168.
52 *Mocsáry:* i. m. VII. 13.

parancsukat a német ezredparancsnoktól, Bormann ezredestől kapták, miszerint 4 Caproninak az előbbi célok ellen együtt kell működnie az ő zuhanóbombázóival. Ezek a kötelékek délben 15 percen keresztül támadták 3,5 t bombával az urivi hídfőt, s az átkelő rohamcsónakokat. Eközben az egyik bombázógép találatot kapott, de nagyobb baj nem történt. Ugyanebből a kötelékből 2 Caproni eltűnt. Mint később kiderült, az egyik a Kurszk-környéki mágneses zavarok miatt eltévedt, s a németek által megszállt területen kényszerleszállt, akárcsak Orjol közelében a másik — motorhibás — repülőgép.

Ezen a napon a közelfelderítő repülőgépek is szinte állandóan levegőben voltak, hogy folyamatosan szolgáltassanak adatokat a hadseregparancsnokságnak, illetve a bombázóknak.

A vadászok nem voltak megelégedve a számukra Szlaszovaján (Sztarij Oszkol ÉNY 18 km) kiutalt repülőtér göröngyös talajával, mert nagyon rongálta a „Héjá"-k futószerkezetét és farokkerekét. Ezért előkészületeket tettek a Sztarij Oszkol „Nyugat" repülőtérre történő áttelepülésre, amit másnap végre is hajtottak.[53]

Július 14-én az esőzések és alacsony felhőzet miatt nem volt jelentősebb légi tevékenység, mindössze a közel- és távolfelderítők hajtottak végre egy-két repülést.

Ezen a napon szerkesztette meg az 1. repülőcsoport-parancsnokság az ún. Repülőtoldalékot a 2. hadsereg Don-szakasz védelmi intézkedéséhez. Ebben a repülőcsoport vezetői rámutattak: a Korotojaktól Pavlovszkig terjedő arcvonalszakaszon — a 2. hadsereg sávjának közel egyharmadán — a közelfelderítő század nem tud jelenlegi repülőteréről (Szlaszovaja) működni, ezért ezen a szakaszon a közelfelderítési feladatokat az 1/1. távolfelderítő századnak kell átvenni.[54]

A helyzet alakulásától Hitler sem volt elragadtatva, az egész „B" hadseregcsoporttal elégedetlen volt. Ennek következtében július 15-én elmozdította a seregtest éléről von Bock vezértábornagyot, s helyére von Weichs vezérezredest, a 2. német hadsereg parancsnokává pedig von Salmuth gyalogsági tábornokot nevezte ki.[55]

A német törekvések szempontjából azonban nem személycserékre lett volna szükség, hanem — pl. a 2. magyar hadsereg vonatkozásában — a lehetőségek reális felmérésére és az ennek leginkább megfelelő intézkedésre.

Július 15—16-án a rossz időjárás miatt nem volt harcbevetés a repülőcsoportnál, sőt július 17-én is csak a másnapi támadás előkészületei folytak. Ennek keretében — a már 14-e óta a Weichs hadseregcsoportnak közvetlenül alárendelt — 1. magyar páncéloshadosztálynak egy, az urivi hídfő ellen felvonuló ezredét biztosította az egyik vadászraj. Maga a hadosztály üzemanyaghiány miatt nem volt bevethető. Bár a németek rosszallták ezt a helyzetet, ettől függetlenül kijelentették, hogy ha lesz benzin, akkor azt elsősorban a 2. német páncéloshadosztály kapja meg.[56]

1942. július 18-án megindult a III. hadtest támadása az urivi hídfő felszámolására. A tüzérségi tűz vezetése érdekében 4 közelfelderítő repülőgép — „Héja" géppárok biztosítása mellett — tüzérrepülést végzett, 2 távolfelderítő repülőgép pedig a hadsereg sávjában keresett célokat.

A magyar előrenyomulást oldalazó tűzzel akadályozó ütegek ellen egy német Junkers „Ju—87" zuhanóbombázó századot vetettek be Troickoje légteré-

53 *Németh:* i. m. VII. 13—14.
54 Uo. VII. 14.
55 *Hillgruber, A.—Hümmelchen, G.:* Chronik des Zweiten Weltkrieges. 1966. 71—72. o.
56 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/168. és 183.

ben, majd tíz percre rá ugyenerre a célra mért 42 db 100 kg-os bombával csapást a 4/1. bombázórepülő-század 4 Capronija.[57]

Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan a szovjet csapatok egy része ellentámadásba ment át. A Voronyezsi Front július 14-én kinevezett új parancsnoka: Vatutyin altábornagy arra utasította a 40. összefegyvernemi hadsereg 174. lövészhadosztályát, hogy számolja fel a korotojaki hídfőt. A támadás váratlanul érte az itt levőket. Így Karapetyan tábornok magasabbegységének sikerült felszámolnia a hídfőt, sőt ő foglalt el — átmenetileg — egy 5 km szélességű és 3 km mélységű hídfőt a Don jobb partján, amit csak egy hetes elkeseredett küzdelem után adott fel.[58]

Július 20-a ismét csendesebben telt el. A repülőcsoport nagyobb része az előretelepüléssel, illetve megfelelő repülőterek keresésével volt elfoglalva, míg a 4. bombázóosztálynak a csűrőkormányok megerősítése adott munkát, ugyanis a vasalást tartó faszerkezet meglehetősen tönkrement („alulról rothadt" — jegyezte fel az osztályparancsnok).

1942. július 21—22-én az 1. repülőcsoport-parancsnokság áttelepült Ilovszkojéra, a kultúrházba. Ugyanekkor a 3/2. közelfelderítő század a sztarij oszkoli vadászrepülőtérnek lett „társbérlője" de még 22-én megszületett a döntés: a felderítő és vadászosztályt valamint a közelfelderítő századot át kell telepíteni Ilovszkojéra a 4. bombázóosztályt pedig Sztarij Oszkolra.[59]

Az időjárás július 23-án sem tett lehetővé légi tevékenységet, így e nap egyetlen kiemelkedő eseménye az volt, hogy Rákosi Béla altábornagy, a légierő parancsnoka, szűkebb törzsével (Vörös Géza vk. ezredes, a légierő vezérkari főnöke; Incze László rep. vk. alezredes, a vezérkari osztály vezetője, valamint Aszódy vk. százados és Rakolczai Géza vk. százados) kiérkezett Ilovszkojéra, hogy megszemlélje a repülőcsoportot. Még ennél is nagyobb port vert fel az a másnapi hír, hogy a magas vendégeket szállító Heinkel „He—111" repülőgép egyik motorja leállt, s ráadásul behúzott futóval hajtották végre a kényszerleszállást a vadászok sztarij oszkoli repülőterén.[60] Ilyen körülmények között nagy szerencsének számított, hogy senki sem sérült meg. Merültek fel azonban egyéb problémák is. Így pl. Rákosi altábornagynak a bombázóosztálynál tett szemléje során derült ki, hogy az ottani légvédelmi tüzérek 80%-a „egyáltalán nem lőtt még életében" (!!) éleslőszerrel légvédelmi gépágyúval.[61] Ez a kellemetlenség aztán jelentős mértékben beárnyékolta azt a jó hírt, hogy Jány vezérezredes elismerését fejezte ki a légierő parancsnokának a bombázók tevékenységéért.

Az elkövetkező esős napok alatt csak szórványos felderítő tevékenységre került sor. A harci szünetet kihasználva július 26—27-én a bombázóosztály 8 Capronija, 3 Bückere és 1 Focke-Wulfja áttelepült.[62] Ezekre a gépekre pedig már ezen a napon nagy szükség lett volna, mivel a német és magyar erők ekkor indították meg első nagy támadásukat az urivi szovjet hídfő ellen.

A további vadásztevékenység szempontjából fontos esemény volt, hogy július 30-án megérkezett az 1. vadászosztály másik alegysége is a kolozsvári 2/1. vadászrepülő-század Keresztes Béla rep. százados parancsnoksága alatt. Ezzel az 1. repülőcsoport 11 „Héja" és 2 Bücker „Bü—131" típussal gyarapodott.[63]

57 *Németh:* i. m. VII. 17. és *Mocsáry:* i. m. VII. 18.
58 A második világháború... i. m. 376. o.
59 *Németh:* i. m. VII. 22.
60 Uo. VII. 24.
61 *Mocsáry:* i. m. VII. 24.
62 Uo. VII. 27.
63 *Németh:* i. m. VII. 30.

Hasonlóan fontos dolog volt, hogy a távolfelderítő osztály, amely a júliusi géphelyzetét így vázolta: „már csak 3 He—111-esünk maradt, ezekből is csak hol egy, hol kettő üzemképes... van úgy, hogy egy géppel három bevetést hajtunk végre egy nap (átlagosan 4—5 óra egy bevetés)"[64], e hónap folyamán 3 Dornier „Do—215" típusú repülőgépet kapott a németektől.

Július 30-án 3 „Ca—135" került bevetésre, egyenként 8 db 100 kg-os és 8 db 50 kg-os zsákmányolt bombával. Rendkívül erős légvédelmi tűzben mértek csapást a Szeljavnoje és Borscsevo közötti területen levő szovjet ütegekre. A bombázókat öt vadász biztosította, a 6. — az osztályparancsnok gépe — a légcsavarállító hibája miatt korábban visszatért repülőterére.[65]

Alig fejeződött be a bombázóraj támadása a II. hadtest újabb „2 db bármilyen repülőgépet"[66] kért ugyanoda, a hátrább fekvő ellenséges tüzelőállásokra. Minden erőfeszítés ellenére is sikertelenül zárult azonban a 7. könnyű hadosztály ellentámadása. A helyzetet még súlyosbította, hogy 30-án és 31-én éjjel a szovjet légierő nagy és sikeres bombatámadást indított a magasabbegység Urivnál és Szeljavinónál levő erőire.[67]

Mindez azt jelentette, hogy megindult a Voronyezsi Front napok óta várt támadása azzal a céllal, hogy a 6. összfegyvernemi hadsereg 25. lövészhadosztálya néhány tüzérezred és sorozatvető tüzérosztály támogatásával hídfőt foglaljon a Don jobb partján, Pervoje Sztorozsevoje községnél.

A magyar kötelékek védelmi tevékenységét nehezítette, hogy augusztus 1-én rossz idő miatt nem lehetett légierőt alkalmazni. Az augusztus 2-án hajnalban végrehajtott légi harcfelderítés viszont már megállapított két átkelőhelyet a 7. könnyű hadosztállyal szemben, azonban a bombázószázad készültségi állapotát lefújták a rossz idő miatt. Ugyanakkor 13 szovjet repülőgép két bombacsapást mért ütegállásokra a 9. könnyű hadosztály déli szakaszán.[68]

Másnap hajnalban ismét átkelést állapított meg a közelfelderítés a 7. könnyű hadosztály sávjában. A rendkívül erős légvédelmi tűz is a hídfőállás létrehozására irányuló határozott törekvést jelezte. A fogolyvallomások és a földi megfigyelés alapján a Troickoje község melletti erdőkben jelentős csapatösszevonások voltak feltételezhetők. Mivel az időjárás ekkor már lehetővé tette, 12 óra 30 és 40 perc között 3 Caproni a századparancsnok vezetésével — 5 „Héja" biztosítása mellett — csapást mért az említett területre.[69]

A felderítők eredményes tevékenységét nagymértékben nehezítette az a tény, hogy a szovjet csapatok kizárólag éjjel mozogtak, s nappal mindössze a legszükségesebb utánszállítást végezték. Így csak azok a csapatmozgások voltak megfigyelhetők, amelyek valamilyen okból átnyúltak a nappali időszakra.

Részben ezért, részben pedig a szovjet csapatok aktivizálódásának hatására az 1. repülőcsoport új felderítési rendszerre tért át augusztus 3-ával. Ennek lényege az volt, hogy különválasztották a harc- és a harcászati felderítést.[70] Az előbbi keretében 2 repülőgép tevékenykedett az egész Don-szakaszon azzal a feladattal, hogy minden rajta történő átkelést állapítson meg, valamint a folyó keleti partját 2—3 km mélységben tartsa megfigyelés alatt.

A harcászati felderítés lényegét az képezte, hogy a hadtestek védelmi sávjainak megfelelően 1—1 felderítő repülőgép kétnaponta — vagy szükség szerint — 30—40 km mélységben ellenőrzi az ellenség mozgását, tevékenységét.

64 *Péterdi:* i. m. 65. o.
65 *Németh:* i. m. VII. 31.
66 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/288.
67 *Németh:* i. m. VII. 31.
68 Uo. VIII. 2. és *Mocsáry:* VIII. 2.
69 *Mocsáry:* i. m. VIII. 3.
70 *Németh:* i. m. VIII. 3.

Ettől a naptól a németek felkerésére a repülőcsoportnak vadászoltalomban kellett részesítenie a két vasúti végállomást: Osztrogozsszkot és Kamenkát. Így a 2/1. vadászrepülő-század, amely 3-án estig áttelepült az ilovszkojei repülőtérre, már 4-én ennek ellátását kapta feladatul.

Ugyancsak augusztus 4-i esemény volt, hogy az egyik távolfelderítő, feladatvégrehajtás közben, légi harcba keveredve hármas légi győzelmet aratott, a légvédelem pedig a 9. könnyű hadosztály állásait bombázó repülőgépek közül lőtt le kettőt.[71]

A 8 óra 10 és 20 perc közötti felderítés Szrednye Ikorec és Csibiszovka között sok harckocsiból és gépkocsiból, fogatolt járműből álló oszlopot fedezett fel az úttesten és mellette is.[72] Ennek további felderítésére 3 „He—46"-t indítottak útba és 30 perces készültségbe helyezték a bombázókat, valamint a vadászokat is.

Mivel az újabb felderítési eredmények azt mutatták, hogy a felfedett oszlop a szrednye ikoreci útcsomópontban nyugati, illetve északi irányban folytatja útját, a repülőcsoport 14 óra 10 perckor elrendelte a 3 készültségben levő Caproni részére, hogy mérjen csapást erre az útelágazásra. Tevékenységét öt vadásznak kellett biztosítani. A bombázók 24 db 50 és 24 db 100 kg-os bombával szétrombolták az útkereszteződést. A bombázók külön szerencséjüknek tartották, hogy nem volt szovjet vadász-ellentevékenység, mert a „Héjá"-k olyan messziről kísérték őket, hogy csak startjukat és landolásukat látták a bombázók. Ezért Mocsáry őrnagy kérte is vezérkari főnökét, hogy utasítsa a vadászokat a 2—300 m-ről történő kísérésre, különben semmi értelme az egésznek, nem mernek szétszóródni a pontos célzáshoz.

E napon terjesztették fel a bombázóosztály eddigi veszteségét: elesett 2 tiszt és 3 legénységi állományú, illetve megsebesült 2 tiszt.[73]

Ugyancsak augusztus 5. krónikájához tartozik, hogy az 1. vadászrepülőosztályparancsnokság és az 1/1. vadászrepülő-század is áttelepült az ilovszojei repülőtérre. Abból az eseményből pedig, miszerint a távolfelderítési feladatot nem Richthofen tábornagy 4. légiflottájától, hanem az I. német repülőhadtesttől kapta a repülőcsoport, Németh alezredes arra a következtetésre jutott, hogy ezentúl ez utóbbi alárendeltségében harcolnak tovább.

Egyre fokozódott a szovjet légi tevékenység is: az éjszaka folyamán 36 repülőgép támadta a 6. könnyű hadosztály déli szárnyát, reggel pedig Sztarij Oszkol repülőtere is elszenvedte az első bombázást, bár a találatok kissé távolabb estek.

1942. augusztus 6-ával elérkezett a 2. magyar hadsereg ellen a napok óta rettegett szovjet támadás. A hadsereg hadműveleti osztálya 4 óra 5 perckor arról tájékoztatta a repülőcsoport vezérkari főnökét, hogy a 6. könnyű hadosztály sávjában az ellenség az éjszaka folyamán és hajnalban átkelt, majd hídfőt foglalt Arhangelszkoje körzetében. Tevékenységüket bombázószázadok támogatták, erős vadászbiztosítás mellett.[74]

Ebben az időben az 1. sz. közelfelderítő repülőgép is ködösítést jelentett a Don-szakaszokról (pl. Szeljavinonál), illetve 9 bombázó támadásáról tett jelentést, a 2. számú pedig lényeges ellenséges mozgásról, illetve gyülekezésről Arhangelszkoje térségében. E feszült helyzetben a pilóták is lényegesen érzékenyebben reagáltak mindenre. Így pl. korábbi jelentésükben (szinte mindben) „az első vonal nincs jelezve" megjegyzéssel napirendre tértek a dolgok fölött.

71 Uo. VIII. 4.
72 Uo. VIII. 5.
73 *Mocsáry:* i. m. VIII. 5.
74 *Németh:* i. m. VIII. 6.

Most viszont dühösen rögzítette az egyik felderítő: „Saját csapatok egyáltalán nem hajlandók az első vonalak jelölésére. Ezzel a felderítés eredményeit kétségessé teszik és esetleg saját bombatámadásnak teszik ki magukat."[75]

E hírek hallatán a repülőcsoport parancsnoka azonnal riasztotta a vadászokat, vezérkari főnöke elrendelte az összes (4!) üzemképes bombázónak a 30 perces készültséget, Trón századost pedig utasította a felderítés kiegészítésére. „egyik billegtetett, valószínűleg légi győzelmet ért el." — rögzítette a repülő- „egyik billegtetett, valószínűleg légi győzelmet ért el." — rögzítette a repülőcsoport vezérkari főnöke. Közvetlen ezután, újabb 4 „Héja" indult a felderítőket biztosítani. Egy óra múlva 11 vadász startolt ismét „kivéve a kormányzóhelyettest, aki bevetésről tért vissza."[76]

6 óra 40-kor a bombázóosztály parancsnoka is megkapta András vk. alezredes parancsát: „Seljawnoje felé átkelőben az elg. harckocsik is áthajózás alatt vannak. Támadásunk célja az átkelések, csoportosulások a Don medrében és K-i partvidékén. Voronyezstől Seljawnoje-ig vadászbombázó gépek működnek az elg. részéről. Vigyázni, mert elg. a saját sárga jelzést viseli gépein és saját rakétajeleinket is használja."[77]

Közvetlenül e parancs kiadása után érkező felderítőjelentés tudatta a repülőcsoport parancsnokával, hogy Davidovkában, valamint a 7. könnyű hadosztály sávjával szembeni falvakban — különösen pedig a Borscsevótól nyugatra levő erdőben — sok harckocsi látható. Ennek következtében András vk. alezredes az utolsó pillanatban módosította a bombázók feladatát: ez utóbbi célra kellett csapást mérniük. A 3 Caproni ezt 24 db 100 és 24 db 50 kg-os bombával végrehajtotta.

A déli órákban a 7. könnyű hadosztály — a fokozódó ellenséges nyomásra hivatkozva — kérte, hogy részesítsék fokozottabb repülőtámogatásban és vadászoltalomban. Erre azonban nem volt mód, mert éppen ekkor utasította a repülőcsoport vezérkari főnöke az urivi légtérben kivívott kettős légi győzelemről jelentő Csukás vk. őrnagyot, hogy fejezzék be oltalmazási tevékenységüket, mert a felderítők és bombázók biztosításában van rájuk nagyobb szükség. Különösen a felderítési eredményre volt szükség, Jány vezérezredes ugyanis tudni akarta, hol vannak hidak és átkelőhelyek, meddig nyomult előre az ellenség, milyen tartalékokkal rendelkezik és hol húzódik a saját első vonal?[78] Ennek tisztázására a közelfelderítő század parancsnokát küldték ki.

18 óra 30 perckor futott be Trón Zoltán százados felderítőjelentése a felvetett kérdésekre, mely szerint Averinónál komp nincs, Szpaszinszkijnál híd, vagy hídverési előkészület nem észlelhető, akárcsak Korotojáknál. András vk. alezredes szerint „a legjobb pilóta és megfigyelő ezt kétséget kizárólag megállapította."[79] Mindezek alapján a repülőcsoport vezérkari főnöke bizonyítottnak vélte azt, hogy „a gyalogság rémképeket látott."

A valóság azonban az, hogy a földi csapatoknak volt igazuk. Erre így emlékezett vissza négy évtized múltán Németh János: „a gyalogság többször jelentett hídátkelést, ugyanakkor a közelfelderítők nem észleltek hidakat. A rejtély akkor oldódott meg, amikor a Don közepén harckocsit láttak. Ekkor derült ki, hogy az oroszok vízalatti hidat építettek." Ennek a problémának magyarázatát abban látja ma a szakember, hogy „A kiküldött közelfelderítő gépek vagy szem-megfigyelést végeztek, vagy kézi kamerával ferdetengelyű felvételeket készítettek. A víz alatti hidakat függőleges felvételeken jól ki lehe-

75 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/347. és 347/a.
76 *Németh:* i. m. VIII. 6.
77 *Mocsáry:* i. m. VIII. 6.
78 *Németh:* i. m. VIII. 6.
79 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/366.

tett volna értékelni, vagyis a távolfelderítőknek kellett volna fényképezni. (Itt bosszulta meg magát Keksz alezredes különutas tevékenysége és András alezredes gyengesége.)"[80]

Ugyancsak augusztus 6-a krónikájához tartozik, hogy az 1/1. vadászszázad elsőtisztje, Horthy István főhadnagy — állítólag — megszerezte első légi győzelmét.[81] („Állítólag", mert mint az augusztusi eseményeknél látni fogjuk, e vonatkozásban több verzió merült fel, illetve, mint az e napi jelentésekből is kitűnik: a vezérkari főnök az egyik „Héja" billegtetéséből valószínűsítette a sikert; a vadász osztály parancsnoka kettős légi győzelemről tett jelentést stb...)

A késő esti órákban megérkezett a repülőcsoporthoz a hadsereg másnapi repülőintézkedése is, melyben a 10. könnyű hadosztály arcvonalán két helyen átkelt szovjet erők ellen bevetendő 1. páncéloshadosztály részére rendelt el vadászoltalmazást. Ezzel kapcsolatban tett jelentést Németh rep. vk. alezredes, miszerint a 10 rendelkezésre álló „Héjá"-val nem képes egyszerre ellátni a páncélosok oltalmazását, valamint a felderítők és bombázók biztosítását. Ezért javasolta, hogy az oltalmazástól tekintsenek el, amivel végül Jány vezérezredes is egyetértett azzal, hogy a németektől kell vadászokat kérni.

Ennek alapján a repülőcsoport vezérkari főnöke utasította a közelfelderítőket, hogy másnap a Don-szakaszon 3, a páncéloshadosztály előtt pedig 1 géppel derítsenek fel. Mivel a német összekötő tiszt a saját vadászrepülőtér súlyos megrongálódása miatt nem tett kötelező ígéretet vadászai bevetésével kapcsolatban, Csukás vk. őrnagy olyan feladatot kapott, hogy csak a két fontosabbnak ítélt közelfelderítőt biztosítsa, a többit küldje az 1. páncéloshadosztály oltalmazására.[82]

Augusztus 7-én hasonló hevességgel folyt a küzdelem a hídfő megtartásáért, illetve felszámolásáért. A felderítők folyamatos átkelésről jelentettek. A III. hadtest már a hajnali órákban vadászoltalmazást sürgetett, mivel 7. könnyű hadosztályát 30—40 bombázó támadta. A kérést azonban nem tudták teljesíteni, mivel a vadászokat a páncéloshadosztály légterébe irányították.

Délután a 4/1. bombázószázad is megkapta bevetési parancsát. A kötelék 14 óra 40 perc és 15 óra között 24—24 db 100, illetve 50 kg-os bombával csapást mért a meghatározott célokra. Eközben megállapították, hogy a Korotojak északi részén elterülő erdők csapatokkal teliek, várhatóan éjszakai átkeléshez gyülekeznek.[83]

A harcok izgalmában „malőr" is történt: a 7. könnyű hadosztály előtt ellenséges bombázandó célokat felderítő 3 német Heinkel „He—111"-t az itt tevékenykedő magyar „Héja"-pár tévedésből megtámadta és egyiküket lelőtte. A németeknek sikerült Korotojaknál saját területre leszállni és két könnyű sebesülttel megúszni a kellemetlen közjátékot.[84]

A délután folyamán a közelfelderítők két ízben is bevetésre kerültek, különösen a reggel óta súlyos harcokat vívó 7. és 10. könnyű hadosztályok helyzetének a tisztázására.

E napon gyászoltak a vadászok: Korotojak légterében az egyik szovjet bombázószázadot megtámadó géppár egyik repülőgépe súlyos találatot kapott, szárnya levált és lezuhant.[85]

Az újonnan felderített célokra másodszor is bevetették a 3 Capronit, amelyek 17 óra 30 és 40 között szórták le 3,6 tonnányi bombaterhüket a Szpaszinszkij-

80 *Németh János* és *Pálos Géza* nyilatkozata (a szerző birtokában).
81 *Járomy:* i. m. 187—188. o.
82 *Németh:* i. m. VIII. 6.
83 *Mocsáry:* i. m. VIII. 7.
84 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/403.
85 *Németh:* i. m. VIII. 7.

nál levő rohambürüre, valamint az erdőkben gyülekező élőerőre. A bombázók szerencsésebbek voltak, mint a vadászok: bár az egyiket ismét elhagyta légcsavarja, sikerült simán kényszerleszállnia a repülőtértől 20 km-nyire.[86]

A nap folyamán több ellenséges bombázószázad támadott vadászbiztosítás mellett, így tényeken alapult Pálos Géza főhadnagynak, az 1. páncéloshadosztályhoz kiküldött repülő-összekötő tisztnek az a — helyzet súlyosságát jól tükröző — jelentése, hogy a délután folyamán a páncéloshadosztály ellen „nagy légi fölény mellett 5—6-szor végeztek az oroszok alacsonytámadást 14—18-as csoportokban."[87]

A feszített alkalmazás és a veszteségek következtében a másnapi bevetésekhez már csak 3 távol- és 7 közelfelderítő, illetve egy, 10 órától pedig 6 vadászrepülőgépet lehetett figyelembe venni.[88] Így mindinkább beteljesedett a repülőcsoport vezérkari főnökének az a „jóslata", hogy éppen akkor nem áll majd rendelkezésükre repülőgép, amikor a legnagyobb szükség volna rájuk. A német kötelékek pedig nem tudtak érdemi segítséget nyújtani, hiszen fő erőiket a sztálingrádi és a kaukázusi irányokban kellett alkalmazniuk.

Augusztus 8-án a 9. könnyű hadosztállyal szemben folytatódott a szovjet csapatok átkelése, majd hullámokban való támadása. Erre való tekintettel vadászoltalmazást kértek. Mivel mindössze 4 — mire a parancsot kiadta már csak 3 — üzemképes „Héjá"-val rendelkezett az osztály,[89] egyszeri oltalmazási feladatot kaptak, András vk. alezredes pedig két géppár bevetését igényelte a német vadászoktól.

A hajnali alkalmazásról visszatért 4 felderítő repülőgép megfigyelői is súlyos helyzetről tettek jelentést. Ezek lényege az volt, hogy a 9. könnyű hadosztállyal szemben két helyen — Gremjacsjénál és Kosztyenkinál —, a 23. könnyű hadosztálynál pedig Babkánál folyik átkelés.

A délelőtt folyamán a bombázók is bevetésre kerültek. A 4 Caproni közül csak 2 tudott elstartolni, ezek is vadászbiztosítás nélkül, „mert csak 3 vadászgép üzemkész (15 közül) és ezek most voltak bevetve."[90] Így a 2 bombázó önállóan mérte 2,4 tonnás bombacsapását — rendkívül erős légvédelmi tűz mellett — a petropavlovszkojei erdőben gyülekező csapatokra. Ezt követően azt is láthatta, hogy 9 szovjet bombázó ugyanezt tette — 5 vadász kíséretében — a korotojaki magyar erők ellen.

A déli órákban a repülőcsoport vezetői megismerkedhettek új német elöljárójukkal: Helmuth Förster repülő tábornokkal, az I. repülőhadtest parancsnokával, aki Ilovszkojén szállt le, hogy tisztelgő látogatást tegyen Jány vezérezredesnél és Rakovszky vezérőrnagynál.

A délutáni repülőfelderítés, bár megelégedéssel állapította meg, hogy az első árkokban levő magyar erők kezdik használni a helyzetük jelzését szolgáló fehér lapokat, azt is kénytelen volt — nem kis megütközéssel — tudomásul venni, hogy megtévesztés céljából a szovjetek is — teljesen érthetően — ugyanezt teszik. Az ennek következtében kialakult bizonytalanságot tükrözi Németh alezredes egyik délutáni bejegyzése is, miszerint: „a 7. hadosztály előtt Szeljawnojétől északra, ahol a hadsereg I. a. (hadműveleti osztályvezető — Sz. M.) szerint egészen biztosan oroszok vannak, a saját gép fehér jelzést látott."[91]

Az augusztus 9-i reggeli felderítőjelentések általában az ismert helyzetet erősítették meg. A szokatlan eseményt az egyik közelfelderítő repülőgép szolgáltatta. A Soltész József zászlós által vezetett Heinkel „He—46"-osnak a Don

86 *Mocsáry:* i. m. VIII. 7.
87 *Németh:* i. m. VIII. 7.
88 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/195.
89 *Németh:* i. m. VIII. 8.
90 *Mocsáry:* i. m. VIII. 8.
91 *Németh:* i. m. VIII. 8.

Uriv és Voronyezs közötti szakaszán kellett harcfelderítést végrehajtania. Ennek megfelelően géppuskatámadást intézett az egyik, Urivnál átkelő uszály ellen, miközben két I—16 „Rata" típusú vadász támadta meg. A gyorsabb repülőgépekkel szemben jól bevált „szűk fordulós harcmodornak" megfelelően sikerült az egyik vadász hátába kerülni, s kivívni a légi győzelmet. Ezt követően azonban ő került súlyos helyzetbe, mert a másik „Rata" egyre inkább lőhelyzetbe jutott. A biztosnak tűnő pusztulástól az éppen ekkor felbukkant egyik „Héja" mentette meg. Így bár 22 találattal és két nagyobb roncsolással a gép testében — légi győzelmét jelezvén —, végigbillegtethetett repülőtere fölött, majd leszállhatott.[92] A másik Heinkel is csak úgy menekült meg két támadója elől, hogy inkább belerepült az erős szovjet légvédelmi tűzbe,[93] s ezúttal szerencséje volt, nem kapott találatot.

Nem úgy, mint Takács László hadnagy, vadászpilóta. Az történt ugyanis, hogy 7 óra 30 perckor 6 „Héja" indult a 7. könnyű hadosztály oltalmazására, s nem sokkal ezt követően a nap irányából megtámadta őket egy szovjet vadászkötelék. Négy magyar repülőgép légi harcba bocsátkozott — az első géppár azt hitte németek —, aminek eredményeként 2 (a hadsereg szerint 3) légi győzelmet arattak, 1 repülőgépet pedig elveszítettek. Takács hadnagy comb- és váll-lövéssel szállt le a saját elsővonalban, s a „Héja" légcsavarja is letört.[94]

Időközben adatok érkeztek arról, hogy a 19. könnyű hadosztály sávjában is átkeltek a szovjet kötelékek Kolibejka és Scsucsje térségében. Ennek megfelelően 3 bombázónak 3,6 tonna bombával azonnal csapást kellett mérnie a Scsucsjénál levő célpontokra. Ugyanezek derítették fel a Perevazsajánál levő vízalatti hidat, valamint a Duhovojénál épített nehéz hadihidat.

15 óra 32 perckor az 1. páncéloshadosztály bombatámadást igényelt az Uriv és Sztorozsevoje környékén gyülekező harckocsik és egyéb csapatok ellen. Az Uriv ellen bevetendő 4 „Ca—135 bis" közül csak 2 tudott elstartolni, amelyek kétszeri rárepüléssel 16 db 100 és 16 db 50 kg-os bombával támadták a hidat, az átkelő pontokat, illetve a csapatgyülekezéseket. A másik bevetésre 18 óra és 18 óra 15 perc között került sor 3 repülőgéppel, 3,6 tonna bombával.[95]

A Scsucsjénál betört szovjet erőkre vonatkozó újabb bombázási igényt a repülőcsoport már nem tudta kielégíteni, mivel minden üzemképes repülőgépe levegőben volt. Az itteni célok ellen Bues alezredes, német repülő-összekötő tiszt sem adhatott bombázókat, mivel azok Voronyezs térségében voltak lekötve. Ugyanakkor viszont vállalta az anoskinói átkelés akadályozását, valamint a 9. könnyű hadosztálynak nyújtandó támogatást.[96]

A délután folyamán még 1 „Héjá"-nak kellett végrehajtania kényszerleszállást, illetve elégett a postát szállító utolsó Junkers „Ju—86" repülőgép is.

A 2. magyar hadsereg minden erőfeszítésének ellenére a 25. szovjet lövészhadosztály és megerősítő kötelékei a néhány napos elkeseredett küzdelemben 1942. augusztus 9-ére Sztorozsevoje és Urivo—Pokrovszkoje körzetében birtokba vettek egy 13 km szélességű és 8 km mélységű hídfőt,[97] s minden német—magyar kísérlet ellenére egészen 1943. január közepéig, a nagy ellentámadás kezdetéig szilárdan birtokolták.

Ekkor még ez nem volt sejthető, ezért augusztus 10-ére támadást készítettek elő a hídfő visszafoglalása érdekében. Ebben közre kellett működniük a repü-

92 *Gaál:* Vadászidény... i. m. 51—52. o., valamint HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/439.
93 *Németh:* i. m. VIII. 9.
94 Uo.
95 *Mocsáry:* i. m. VIII. 9.
96 *Németh:* i. m. VIII. 9., valamint HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/433.
97 A második világháború... i. m. 377. o.

lőknek is, ezt azonban kezdetben megakadályozta a Don menti hajnali köd. Csukás rep. vk. őrnagy pl. csak 11 óra után tudta bevetni egyik rajá t.

11 órakor a III. hadtest vezérkari főnöke kért bombatámadást a 13. könnyű hadosztálynál betört ellenségre. Ennek teljesítésére 14 óra 13 és 25 perc között került sor, amikor a 3 Caproni teljes, 3,6 tonnás terhe hullott a megjelölt körzetben található tűzfegyverekre. A veszteségmentes bevetésen túl — érdekes módon — az okozta ekkor a legnagyobb örömet a bombázóosztály parancsnokának, hogy „Egy nagyszerű orosz géppisztolyt próbáltam ma ki, a személygépkocsimban kell tartani. Legalább van valami komolyabb fegyverünk."[98]

A délután folyamán a 7. könnyű hadosztály fölötti légtérben a „Héjá"-k és a szovjet „Lagg—3"-ak között harc bontakozott ki, azonban a felhőzet védelmében nem tudtak egymásban kárt okozni.

Az augusztus 11-i harcokban a repülőcsoport 4—4 távol- és közelfelderítő, 5 bombázó- és 12 vadászrepülőgéppel tudta támogatni a 2. hadsereg küzdelmét. Ez a helyzet azonban rövidesen ismét változott, mert a 2 közelfelderítő gépet kísérő 4 vadász egyikét Szadovszkijnál lelőtték.[99]

Bár a hadseregparancsnok elhatározásának megfelelően a vadászoknak a közelfelderítőket és a bombázókat, illetve a korotojaki hídfő ellen támadó csoportot kellett biztosítaniuk,[100] az 1. páncéloshadosztály kora reggeli igényét a repülőcsoport kielégítette: egy vadászrajt küldött ki oltalmazására.

Időközben tovább bonyolódott a helyzet, ugyanis kiderült, hogy az éjszaka folyamán a szovjet erők elfoglalták Korotojak nyugati részét. Ez az esemény — rövid időre — bizonytalanságot okozott a bombázók tervezett alkalmazásában, mivel letiltották a helység korábban elrendelt bombázását, de a IV. hadtest délelőtt befutott sürgetése alapján mégis elrendelték a Korotojakra és Petropavlovszkojéra mérendő csapást.

Ennek megfelelően 3 Caproni 11 óra 20 és 25 perc között, 2 rárepüléssel 3,6 tonna bombát dobott a Petropavlovszkoje területén tüzelőállásban levő harceszközökre.[101] A feladat végrehajtása során a B—551 jelű gép személyzetének — az erős légvédelmi tűzön kívül is — meleg perceket kellett átélnie. Már a megközelítés időszakában motorhiba miatt lemaradt két társától, s ebben a helyzetben érte vadásztámadás Korotojak fölött. A kibontakozott tűzharcban a szerelőlövész és a rádióslövész közösen lelőtt egy támadót, majd ezt követően a Caproni önállóan hajtotta végre feladatát. Ennek ellenére ismét megállapítható, hogy gond volt a vadászbiztosítás végrehajtásával, mivel újból bekerült a bombázóosztály parancsnokának a jelentésébe a meglehetősen gyakori mondat: „Saját vadászt csak a tűzcsapás után látott egyik gépünk."

Az 1. vadászosztály parancsnoka 15 órakor azt az utasítást kapta, hogy egy rajával (4 „Héja") biztosítsa a Korotojakot támadó bombázókat, majd maradjon légterében 90 percen át, illetve a fennmaradó raja a VII. hadtest sávjába kiküldött közelfederítő repülőgépet biztosítsa. A 3 Caproni 17 órakor végrehajtotta feladatát. E támadással párhuzamosan német zuhanóbombázókat is bevetettek a petropavlovszkojei célpontok ellen.[102]

Az e napi kemény harcokban a szovjet légierő e térségben harcoló kötelékei is fájdalmas veszteséget szenvedtek, ugyanis a bombázók már említett légi győzelmén túl a hadsereg napi helyzetjelentése 10, a légvédelem által lelőtt szovjet repülőgépről tett említést.[103]

Augusztus 12-én a vadászosztály parancsnokát utasították a bombázó biz-

98 *Mocsáry:* i. m. VIII. 10.
99 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/457. és 482.
100 *Németh:* i. m. VIII. 11.
101 *Mocsáry:* i. m. VIII. 11.
102 Uo.
103 *Németh:* i. m. VIII. 11.

tosítására, ezt követően pedig oltalmazniuk kellett a Korotojak és Mosztistcse térségében küzdő csapatokat. A 3 Caproni 3,6 tonna bombával támadta a Potudany-menti csapatgyülekezéseket, s eközben nagyobb átkelést derített fel Korotojak térségében. A bombázóosztály parancsnokának rossz ómen volt ez a bevetés. Maga is úgy rögzítette naplójába, hogy „Kutya ronda volt ez a bevetés; folyt a törzsben a benzinem, a benzingőztől egészen kábult vagyok, a benzinnyomás leesett stb. Rohadt érzés keringeni 3× a vadászok miatt és 6× rárepülni a célra ilyen masinával! Csakhogy megúsztuk!"[104] Mocsáry őrnagy nem tudhatta, hogy a fogalmazása így lett volna pontos: „Most *még* megúsztuk!", ugyanis ez volt utolsó visszatérése.

A déli órákban újabb igény érkezett a repülőcsoport-parancsnokságra: az 1. páncéloshadosztály Szoldatszkoje és Jezdacsnaja területére csoportosít át, részesítsék vadászoltalomban. Ennek megfelelően ment újabb utasítás a vadászoknak: 12 óra 30 és 15 óra 30 között 1—1 négyes raj tevékenykedjen az adott légtérben.[105]

A délután folyamán újabb bevetési parancsot kapott a bombázóosztály: a korotojaki hídat és környékét kellett lefognia, pusztítania. A 3 repülőgép teljes bombaterheléssel érkezett a célterület fölé. A hídtól délre levő templom, nyugatra levő kápolna körzete és az északi hídfő kapott telitalálatot.[106] Különösen ez utóbbinál észlelt robbanások jelezték a csapás eredményességét. Összességében megfelelően támogatták az 1. páncéloshadosztály támadását. Emellett az Osztrogozsszkból Korotojak felé vezető úton, valamint Mosztistcsénél derítettek fel nagy harckocsierőket.

A hadsereg hadműveleti osztálya arról tájékoztatta a repülőcsoport vezérkari főnökét, hogy 13-án reggel erőfeszítéseket tesznek a korotojaki hídfő megtisztítására. Ennek megfelelően a vadászoknak Sztorozsevoje és Korotojak légterében kellett biztosítaniuk a felderítőket, a Don szakasz középső részén a bombázókat, emellett Sztorozsevoje és Szvoboda térségében szabad vadászatot engedélyeztek számukra.[107] Mindehhez rendelkezésükre állt 2 távol- és 7 közelfelderítő, 4 bombázó, és 12 vadászrepülőgép,[108] valamint az igényelt német zuhanóbombázó-kötelék.

Egy későbbi iratból az is kitűnik, hogy a 2. magyar hadsereg légterében 1942. augusztus 1-e és 12-e közötti időszakban légi harcban 4, a légvédelmi tüzérség által pedig 25 szovjet repülőgép semmisült meg.[109] (Tehát a korábban jelentett légi győzelmek egy részét nem akceptálták!) Ezzel szemben 2 lelőtt magyar gép állt, ami viszont nem homályosíthatja el azt, hogy arányait, vagy pótolhatóságát tekintve mit jelentett ez!

A IV. hadtest augusztus 13-i támadása — minden előkészület ellenére is — elmaradt, mivel a „12. k. ho. veszteségei a rossz vezetés miatt igen megnövekedtek ... a csapatokat a súlyos veszteségek demoralizálták." Ezért Csatay Lajos altábornagy, a IV. hadtest parancsnoka „szükségesnek látja ezen csapatok kivonását, fegyelmezését, kézbevételét, ha kell megtizedelését, hogy újra alkalmazhatók legyenek."[110]

A reggeli légifelderítő jelentések általában nyugalomról tájékoztattak, mindössze Babkánál észleltek új lejárót a Donhoz, illetve a 9. könnyű hadosztály arcvonalán kisebb támadást. E tevékenység során a távolfelderítő század utolsó „He—111" repülőgépe súlyos légi harcba bonyolódott, melynek során „egy el-

104 *Mocsáry:* i. m. VIII. 12.
105 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/497. és 507.
106 *Mocsáry:* i. m. VIII. 12.
107 *Németh:* i. m. VIII. 12.
108 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/501.
109 Uo. 1942/548.
110 *Dr. Horváth Miklós:* A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Budapest, 1958. 72. o.

lenséges gépet biztosan, egy másikat pedig valószínűleg lelőtt."[111] Eközben a Heinkel hidraulikája megsérült, így kénytelen volt hasra szállni. A személyzet egy könnyű sebesüléssel „megúszta" a nehéz helyzetet.

A IV. hadtest, majd a hadsereg hadműveleti osztályának kérésére, illetve utasítására a repülőcsoport vezetése elrendelte a tervezett bombázás végrehajtását. A pontos időben beérkezett 3 Caproninak ismét 10 percet kellett köröznie, amíg a vadászok felzárkóztak, de ezt követően is leszakadtak, a célterület fölött magukra hagyták őket. A Korotojak elleni bombázás eredményeként komoly veszteség keletkezett a templom körül összetömörült gépkocsikban, a hídfőben lőszerkocsik kaptak találatot és sikerült megszakítani a híd középső részét is. A bombázók Korotojak irányában erős harckocsi- és gépkocsiforgalmat figyeltek meg, illetve látták amint az 1. páncéloshadosztály erői két csoportban (mintegy 50—50 harckocsi) harcban álltak az ellenséggel Mosztistcse nyugati szélén.[112]

A nap folyamán többször érkeztek hírek nagyobb ellenséges támadásokról, de ezeket a légi felderítés adatai nem erősítették meg.

A másnapi tevékenység során 1 távol- és 6 közelfelderítő, valamint 3 bombázó- és 11 vadászrepülőgép volt alkalmazható.[113]

Augusztus 14-én a reggeli órákban a felderítők Sztorozsevoje és Korotojak körzetére összpontosítva — 4 vadász biztosítása mellett — elvégezték a szükséges megfigyeléseket, majd a „Héják" szabad vadászatra tértek át.[114]

A hadsereg hadműveleti osztálya — miután megállapítást nyert, hogy az urivi híd ép —, 13 órára bombatámadást kért e műtárgy ellen. A repülőcsoport vezérkari főnöke személyesen akart meggyőződni a csapás eredményéről, ezért ő is részt vett a bevetésen. Mivel várható volt, hogy a szovjet fél erős légvédelemmel oltalmazza a hidat, Németh rep. vk. alezredes úgy intézkedett, hogy a 3 Caproni egy rácsapás során, egy sorozatban oldja ki a 24 db 100 és 24 db 50 kg-os bombáját.[115]

A kötelék 13 óra 15 perckor startolt el — majd 25 perc múlva Ilovszkoje fölött csatlakoztak hozzájuk a „Héjá"-k, amik feltűnően hamar ott voltak és géppáronként, szabályosan kísérték őket. A bombázóosztály parancsnoka nem is felejtette el megjegyezni, hogy e szokatlan esemény Németh alezredes jelenlétének köszönhető.

A bombázók 14 órakor mérték első csapásukat a megadott célterületre, azonban a vezérgép néhány másodperc múlva légvédelmi találatot kapott. Az égő roncs Urivra zuhant, magával rántva az osztályparancsnokot, a szerelőlövészt és a rádióst. A repülőcsoport vezérkari főnöke és a megfigyelőtiszt ejtőernyővel kiugrott. Németh rep. vk. alezredes bokáját törte, azonban a segítségükre sietők támogatásával mindketten visszajutottak csapattestükhöz.[116]

Ezzel az eseménnyel jelentős veszteség érte az 1. repülőcsoportot, s csökkent az — amúgy sem nagy létszámú — gépállomány is, ami a következő napokban így alakult:

111 *Németh:* i. m. VIII. 13., valamint HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/514.
112 *Mocsáry:* i. m. VIII. 13., valamint HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/511.
113 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/517.
114 Uo. 1942/527.
115 *Németh:* i. m. VIII. 14.
116 Uo.

Bevethető repülőgépek száma[117]
(1942. augusztus 15—18.)

Dátum	Távol-felderítő	Közel-felderítő	Bombázó	Vadász
VIII. 15.	1	6	5	15
VIII. 16.	2	7	5	12
VIII. 18.	1	9	5	10

Az élet — pontosabban a háború — folyt tovább. Az események mai vallatója azonban az eddigieknél is nehezebb helyzetbe került, mivel a repülőcsoport azon két tagja fejezte be harctéri tevékenységét — átmenetileg, vagy mindörökre —, akik részletes naplót vezettek. Pontosabban: ez a két feljegyzés vált hozzáférhetővé. Ezek végére érve a kutatónak csak az elvétve fellelhető levéltári anyagok, s egy-két más hírmorzsa áll rendelkezésére, így az 1. repülőcsoport tevékenysége még inkább mozaikszerűvé válik az érdeklődők számára.

Augusztus 15-én a felderítés súlypontját ismét Korotojak képezte, a vadászok és bombázók végezték szokványos feladatukat. Ennek megfelelően a reggeli órákban a „Héják" biztosítottak 2 „He—46"-ot, majd Uriv, Korotojak és Mosztistcse légterében nyújtottak oltalmazást elsősorban az 1. páncéloshadosztály és a IV. hadtest érdekében. A bombázók 3 bevetésben, közel 12 tonna bombával támadták Petropavlovszkojét és Urivot. Ez utóbbi község hídjának hiányzó középső nyílását az éjszaka folyamán ugyanis szükséganyagokkal használhatóvá tették a szovjet hidászok. A III. és IV. hadtestnek „erőltetett bevetésekkel való támogatása"[118] következtében a repülőgépeknek műszaki pihenőre volt szükségük.

Ennek megfelelően másnap csak a legszükségesebb repüléseket végezték el, majd augusztus 17-én ismét nagyobb lendülettel vetették magukat harcba. A reggeli órák meghozták a közelfelderítő század újabb légi győzelmét. A kibontakozott légi harcban sikerült a szűk forduló során megfelelő lőhelyzetbe kerülve az egyik vadászt lelőni, majd ezt követően egy keskeny horhosba „lenyomott" géppel eltűnni az üldözők szeme elől.[119]

A távolfelderítői jelentés szerint a Bobrov melletti erdőben kirakodás folyt, ami ellen András vk. alezredes német bombázók bevetését igényelte, mivel a 4/1. század Capronijai a Petropavlovszkoje és Szpaszinszkij körzetében gyülekező erőkre mértek csapást.[120] A vadászok ismét csak erőltetett bevetésekkel tudták megoldani a felderítő- és bombázórepülőgépek biztosítását, valamint oltalmazási feladataikat. Ez utóbbi vonatkozásában Korotojak volt a lényegi kérdés, e napon is itt folyt leginkább a szovjet csapatok átkelése.

1942. augusztus 20-án a Korotojak és Petropavlovszkoje térségében hosszú ideje folyó véres harcok támogatására, a repülőcsoport bizonyos feladatainak átvállalásával, a déli órákban 6—6 német bombázó mért csapást 30 percenként e terület legfontosabb célpontjaira. Ezzel párhuzamosan a 4/1. bombázórepülőszázad is megpróbálta szétrombolni a scsucsjei hidat, de eredménytelenül. Ennek kapcsán fordult a repülőcsoport parancsnoka azzal a kéréssel a hadsereg-

117 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/533., 549. és 581.
118 Uo. 1942/549., 560. és 562.
119 Uo. 1942/581, valamint *Gaál:* Vadászidény... i. m. 52—53. o.
120 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/575.

törzshöz, hogy „ne bombáztassanak hidat, ezt csak véletlenül lehet eltalálni. Ez még zuhanóbombázónak is nehéz."[121] — érvelt András rep. vk. alezredes.

Mindezeket az eseményeket elhomályosította azonban a nép „szenzációja": a kormányzóhelyettes halála. Mivel ezzel a problémával a magyar történetírás keveset foglalkozott, így a felületes ismeretek, vagy hallomások talaján álló, világnézetileg jócskán befolyásolt végletes megítélések — a hadak útján önfeláldozóan küzdő hős, illetve a gyenge repülőtudású, iszákos és elkényeztetett dzsentri legendája — keverednek a köztudatban.

Az események reális megítélésében segítenek a balesettel kapcsolatban felvett és fentmaradt jegyzőkönyvek, valamint néhány visszaemlékezés, illetve a higgadt megítélést elősegítő néhány évtized.

Horthy István tartalékos rep. főhadnagy repülőbalesetével kapcsolatban az első óráktól kezdve nagyfokú bizonytalanság uralkodott. András Sándor rep. vk. alezredes, az 1. repülőcsoport parancsnoka még 20-án este olyan javaslattal élt a hadseregparancsnok felé, hogy „két jegyzőkönyv készüljön: egy a hivatalos és egy a nyilvánosság számára."[122] Jány vezérezredes ezzel kapcsolatos álláspontját a Kormányzó Katonai Irodája főnökének döntésétől tette függővé — közölte Pálos Géza, aki jelen volt e megbeszélésen. Annak a jegyzőkönyvnek a szövege viszont ismert, amit András alezredes másnap a hadseregparancsnoknak, a „repülő főcsoportnak", valamint a kormányzó főhadsegédének terjesztett fel. Eszerint „1942. VIII. 20-án 05 óra 07 perckor vitéz Horthy István rep. főhadnagy feladatának hű teljesítése közben *a feladat által megkövetelt* (kiemelés tőlem — Sz. M.) alacsony magasságból lezuhant és hősi halált halt."[123]

Melyek is voltak a tények? Horthy István augusztus 11-én repült utoljára, majd az őt meglátogató, illetve önkéntes vöröskeresztes ápolónői szolgálatra — átmenetileg — Kijevbe érkező feleségével való találkozásra három napos szabadságot kért és kapott. Az augusztus 15—18-i napokat együtt töltötték Kitzinger tábornoknak, Ukrajna főparancsnokának villájában. Augusztus 19-én jelentkezett ismét szolgálattételre századparacsnokánál.

Jány vezérezredes szeptember 5-i feljegyzése szerint: „Kiew-ből való visszatérése után VIII/19-én a rep. csoportnál való működését befejezettnek jelentettem ki és VIII/20-án már a 6. k. ho-t kellett volna meglátogatnia." Ezt látszik megerősíteni (?) Pálos Géza, akit „Németh vk. alezredes ugrása (14-i balesete — Sz. M.) után András vk. alezredes berendelt a repülőcsoport harcállás-pontjára. Így VIII. 20-án reggel Andrással együtt mentem ki — rögzítette 41 évvel későbbi nyilatkozatában az egykori repülő — a zuhanás színhelyére, majd még délelőtt visszatértem a harcállás-pontra. Itt kaptam (tehát a *szerencsétlenség* ismertté válása után! — Sz. M.) a 2. hadseregparancsnokságtól felküldött Hughes-táviratot, amely szerint a Kormányzó Katonai Irodája Horthy kormányzóhelyettes repüléseit azonnali hatállyal leállítja és elrendeli számára a földi csapatok látogatását VIII. 20-tól. A táviratot átvevő rep. őrmester (emlékezetem szerint Rohoncfalvi őrmester) a postakönyvet hozzám hozta, mivel abban *az átvétele idejének rovata VIII. 19-ére volt kiállítva (kiemelés tőlem* — Sz. M.) Én ezt 20-ára javítottam, majd a délután visszatérő András alezresnek jelentettem."[124] Hogy ennek ellenére bevetésre indult augusztus 20-án — s ha a hadseregparancsnok idézett nyilatkozata nem utólagos önigazolás —, azzal magyarázható, hogy a kormányzóhelyettes 24 harci bevetéssel rendelkezett, s a jubileumi 25. eléréséhez „külön engedélyt kért és kapott"[125], még-

121 Uo. 1942/625.
122 Uo.
123 Uo. 1942/647.
124 HL HM Eln. o. 1942/50455., valamint *Pálos Géza* nyilatkozata.
125 *Zuna Edgár* nyilatkozata. *Magyar Szárnyak*, (Canada) 1978/7. sz. 28. o.

pedig valószínűleg magától Jány vezérezredestől. Pálos Géza, mint szemtanú szerint: „VIII. 19-én délután Jány Horthyval hosszasan sétálgatott a reptéren. Lehet, hogy ekkor közölte (vadászrepülő-szolgálata befejezett voltát — Sz. M.) ... közvetlenül az érdekelttel, kihagyva a szolgálati utat." S ha valóban erről volt szó, akkor valószínű, hogy Horthy István engedélyt kért a 25. bevetésre, és Jány vezérezredes beleegyezett. Csak így lehetett, hogy amikor 19-én 22 óra 25 perckor megérkezett az intézkedés, miszerint 20-án két közelfelderítő repülőgépet kell kísérni, Csukás rep. vk. őrnagy azon kérdésére: „Ki következik sorra?", Szabó Mátyás rep. százados, századparancsnok azt jelentette, hogy „vitéz Horthy István Kormányzóhelyettes Úr Őfőméltósága és kísérője Nemeslaki Zoltán őrmester, mint egyik géppár; Bánlaky György fhdgy. és kísérője Szabó István hdp. őrmester, mint második géppár kerülnek bevetésre sorra."[126]

Miután Szabó százados tisztázta a közelfelderítőkkel az együttműködés rendjét, a kormányzóhelyettesnek is megszabta feladatát. Eszerint a Szvoboda légterébe küldött „He—46"-t kellett elkísérnie 4 óra 55 perces indulással úgy, hogy azt *500 méter magasságban* veszi fel a közelfelderítő repülőtér fölött.

Horthy főhadnagynak a Heinkel jobb oldalán kellett előrenyomulnia. A kormányzóhelyettes biztonsága érdekében még azt is meghatározták, hogy rossz idő esetén 1500 méter alatt a Donon át a kísérését nem folytathatják, hanem rakéta kilövésével jelt adnak a biztosított gépnek és visszatérnek saját légtérbe. Jó idő és a kísérés sikeres befejezte esetére Szvoboda és Kamenka légterében szabad vadászatot engedélyeztek számukra azzal, hogy 110 perc elmúltával vissza kell érkezniük a repülőtérre.

Horthy István azon kérdésére, hogy kísérése közben felbukkanó egyes ellenséges repülőgépeket üldözőbe vehet-e, azt a választ kapta, hogy a géppár feladata a közvetlen biztosítás és ezalatt egyes megfigyelt gépekért a biztosítandó gépeket elhagyni nem lehet.

Nemeslaki őrmester pedig azt kapta alapvető feladatul, hogy „állandóan a Kormányzóhelyettes Úr mellett legyen és azt szemmel tartsa."

Horthy főhadnagyot augusztus 20-án 4 óra 15 perckor ébresztette komornyikja: Farkas György tartalékos honvéd, majd „percek alatt felöltözött és a legjobb hangulatban indult a bevetésre."[127]

A kormányzóhelyettes V—421 jelű „Héja" gépét 4 óra 40 perckor motorpróbázta le Tóth János címzetes őrmester Horthy István, valamint Bodó András főtörzsőrmester, az 1/. vadászrepülő-század hangármestere, Kocsis István törzsőrmester, főszerelő; Mészáros Ferenc tartalékos c. szakaszvezető, segédszerelő, továbbá Kovács János c. őrvezető, Landesz József honvéd és Bebesi Antal tart. szakaszvezető jelenlétében. A motorpróba során mindent rendben találtak, amit az üzemi felülvizsgálati jegyzőkönyvbe is bevezettek. A repülőgép annál is inkább kifogástalan állapotban lehetett, mivel 2 nappal korábban hajtották végre motorján a „nagyápolás"-t, kapott megerősített farokorsót stb ... Mindezt tanúsította Kocsis törzsőrmester és Tóth őrmester is.[128]

Ilyen előzmények után indult bevetésre a géppár. A kb. 2 km szélességű ilovszkojei erdő északi oldalán volt a vadászrepülőtér, míg a közelfelderítőké a délin. Az időjárás kedvezett a repülésnek, jók voltak a látási viszonyok, a felhőzet 600 és 1000 m közötti és 10 km/ó sebességű északnyugati szél fújt.[129]

Az 5 óra 7 perckor — ekkor állt meg az áldozat órája — bekövetkezett szerencsétlenséget megelőző percek eseményeit így foglalta össze Nemeslaki Zoltán őr-

126 HL HM Eln. o. 1942/50455 3/b. sz. jegyzőkönyv.
127 Uo. 12. sz. jegyzőkönyv.
128 Uo. 3/a. sz. jegyzőkönyv.
129 Uo. 7. sz. jegyzőkönyv.

mester 1942. augusztus 20-án 14 óra 30 perckor: „Géppárunk közvetlenül Bánlaky fhdgy. úr géppárja után indult. Az indulás után nagy balkörön jutottunk el a kf. reptér fölé, ahol a géppárunk által kísérendő kf. repgépet észrevettem. Az észrevétel pillanatában a kf. repgép előttünk kb. 1 km-rel kb. 200 m magasságban, nagyjából K-i irányba repült. A mi géppárunk nagyjából ÉK-i irányban repülve, 300 m magasságban igyekezett megközelíteni a kf. gépet. Mivel a kf. gépet kb. 300 km-es sebességgel értük be és haladtuk túl, érzésem szerint a Főméltóságú Úr egy bal körrel szándékozott a kf. géphez helyes viszonyba kerülni. E bal körön is megpróbáltam a Főméltóságú Urat követni, de mivel forduló közben a gépem az erőltetett húzástól megrázkódott, a forduló ívét enyhítettem, de közben a Főméltóságú Úr gépét állandóan figyeltem. Eközben arra lettem figyelmes, hogy a Főméltóságú Úr gépe teljes bedöntésű bal fordulóból egy pillanat alatt jobbra átperdült, egy pillanatra háthelyzetbe került és onnan orrát leadva bal dugóhúzóban perdült. A gép kb. másfél fordulatot perdült gyorsütemben, majd egy felet lassúbb ütemben, melynek a végén a perdülés csaknem megszűnt. Ezután kb. 70 fokos szögben a gép földnek ütközött és felrobbant."[130]

Hasonló módon mondta el a történteket a levegőből végignéző Bánlaky György rep. főhadnagy azzal az eltéréssel, hogy ő 400 méteresnek ítélte a magasságot, ahol dugóhúzóba perdült a „Héja", s mintegy 5 perdülés után csapódott be.[131]

Baranyai Elek százados, a 3/2. közelfelderítő század Horthy-géppár által kísérendő Heinkel „He—46"-ának megfigyelőtisztje úgy vallott, hogy a „Héjá"-k kb. 350 m magasságban érkeztek a közelfelderítő repülőtér fölé, ahol egy nagy kört írtak le. Ezalatt próbálták ki a Heinkkel géppuskáit, majd 200 m magasságban repülve elindultak Korotojak felé. Ekkor a vadászok kb. 400 méterrel mögöttük és 100 méterrel fölöttük repültek. Egy-két másodperc múlva „az tűnt fel nekem, hogy a géppár első gépe balra lefelé éles forduló mozgást végez és ebből bal dugóhúzóba megy át. A földre érésig a repgép kb. három perdülést végzett. Az utolsó perdülések már laposabbak voltak úgy, hogy az volt az érzésem, hogy talán sikerül a repgép földbe ütközését elkerülni."[132]

Baranyai százados még megemlítette, „a dugóhúzóperdülések felénél észrevettem, hogy világító pisztolyból kilőtt csillagok esnek le a gép közelébe", ilyesmiről azonban egyetlen más szemtanú sem tett említést.

Wágner Károly zászlós, a kísérendő repülőgép pilótája teljes mértékben osztotta megfigyelője nézetét azzal a különbséggel, hogy érzése szerint a dugóhúzó nem laposodott el. Ő volt az, aki először fogalmazta meg — minden valószínűség szerint helyesen — a baleset okát: „Benyomásom szerint a repgép kevés sebességgel végrehajtott, túldöntött és túlhúzott fordulóból került dugóhúzóba."[133]

Trón Zoltán százados, a közelfelderítő század parancsnoka és Freyer Frigyes százados a becsapódás után kb. 10 perccel érkezett a baleset színhelyére. (Egy 1978. március 24-i nyilatkozat szerint Zuna Edgár hadnaggyal futott oda Trón százados a géphez de a baleset után hét órával felvett jegyzőkönyv adatai feltétlenül hitelesebbek. Nem valószínű továbbá a nyilatkozat azon része sem, mely szerint: „Mikor a gép közelébe értünk, Trón »Zsiga« két ujjal felvett a földről egy tenyérnyi nagyságú, hajjal benőtt koponyadarabot és bedobta azt a tűzbe."[134] Miért tette volna ezt — bármelyik — bajtársa maradványaival is a

130 Uo. 3/c. sz. jegyzőkönyv.
131 Uo. 3/d. sz. jegyzőkönyv.
132 Uo. 3/e. sz. jegyzőkönyv.
133 Uo. 3/f. sz. jegyzőkönyv.
134 *Zuna:* i. m. 27. o.

tapasztalt parancsnok? Nem beszélve arról, hogy ő is tudta: a balesetkivizsgáláskor, azonosításkor így lett volna fontos bizonyíték, s nem elégve. Egyéb pontatlanságok is szerepelnek nyilatkozatában: szerinte 10—11 óra tájban kezdték a gépről a rádobott földet lekaparni, de a tűz újralobbant, így csak 14 óra körül sikerült ez a művelet. Ezzel szemben — a jegyzőkönyvek adatai szerint — a műszaki kivizsgálási jegyzőkönyvet 8 óra 30 perckor vették fel, s az orvosi lelet tényálladék megszerkesztése is befejeződött 12 óra 30 percre. No, de az esemény szempontjából nem az a lényeges kérdés, hogy ki érkezett oda másodiknak, vagy mikor aludt el a tűz! Trón századosék mintegy 25 méterre közelítették meg a roncsot. „Azonnal láttam, hogy a gép teljesen össze van törve és hogy a hatalmas láng miatt abban élő ember már nem lehet"[135] — vallotta.

A vadászgép lövedékei is sorra felrobbantak a tűzben, ezért kénytelenek voltak visszahúzódni mintegy 5 percig. Ezt követően — tehát kb. 5 óra 25—30 perc körül — érkezett be személygépkocsija, s a rajta levő katonák kezdték meg a tűz oltását kézi tűzoltókészülékkel és föld ráhányásával. Mindez azonban eredménytelennek bizonyult a haboltó megérkezéséig.

Dr. Han László orvos százados 12 óra 30 perckor már „gépbe diktálta" a „Héja" roncsai között fellelt összeégett tetem megvizsgálásával kapcsolatos tapasztalatait. Eszerint a kormányzóhelyettes feje, arca a beépített jobb oldali géppuska tokfedelére csapódott rá, így a halál oka: „agyhűdés, amely a repülőgép földet érése pillanatában bekövetkezett koponya szétroncsolódása által jött létre."[136]

Amint híre futott Horthy István halálának, azonnal különböző verziók láttak napvilágot, s közülük egyik-másik tartja magát napjainkig is. Így pl. az ország németellenes körei — társadalmi és osztályhelyzetre való tekintet nélkül — hajlamosak voltak németek által irányított szabotázsra gondolni. Ezt a nézetet vallotta még 1978-ban is Horthy Istvánné, írván: „Fogható bizonyíték nincs, sem mellette, sem ellene, hogy szabotázs lett volna az ok, de hogy súlyos körülmények vannak, amelyek arra mutatnak, az elvitathatatlan."[137] Ezt az állítását arra alapozta hogy szállásukon — amely minden bizonnyal lehallgatókészülékkel volt felszerelve, de amire ők akkor nem gondoltak — sok olyanról beszélgettek, ami a németek számára nem lehetett hízelgő, például arról, hogy a háború elveszett; de adott át férjének üzenetet a kormányzótól és Horthy István is vázolta előtte a hazatérte utánra vonatkozó terveit. Mindezek alapján feltételezhette, hogy a náci illetékesek a merénylet végrehajtása mellett döntöttek.

Nos, való igaz, hogy „A fiatal Horthy zsidó származású nagytőkések köreivel való kapcsolatai és angol orientációja miatt egyáltalán nem volt kedvelt a németek szemében."[138] Bár azt sem lehet tagadni, hogy a németek mesterei voltak az ilyen akcióknak, mégsem valószínű, hogy — szó szerint — 1—2 nap alatt (hiszen augusztus 15-től 18-ig voltak együtt Kijevben) meg tudták volna ezt szervezni. A repülőgép tökéletes műszaki állapotáról különben nemcsak az indulás előtti motorpróbán részt vettek nyilatkoztak egybehangzóan, hanem a 8 óra 30 perckor megtartott műszaki kivizsgálást megejtő bizottság is. Eszerint: „A fellelhető kormányszervek megvizsgálása alapján a bizottság arra következtet, hogy azok a levegőben épek voltak. A kormányszerveken található sérülések a felcsapódás következtében fellépő erőhatások eredményei. A bizottság a gép deformációiból — helyzetéből, valamint a motor befúródási mértékéből azt állapítja meg, hogy a gép kb. 45 fokos szögben, kissé balra dőlve, 400 km körüli

135 HL HM Eln. o. 1942/50455 3/h. sz. jegyzőkönyv.
136 Uo. Orvosi lelet.
137 A Kormányzóhelyettes özvegyének 1978 májusában kelt levele Ormay Józsefhez. *Magyar Szárnyak*, (Canada,) 1978/7. sz. 28. o.
138 Magyarország története, 8. k. 1918—1919, 1919—1945. Budapest, 1976. 1074. o.

sebességgel, orral és bal szárnnyal ért földet."[139] Mindezek alapján a Kárfelvételei jegyzőkönyv[140] is úgy rögzítette a káresetet megelőző okot, hogy „v. Nagybányai Horthy István pilóta Kf. gép felvétele közben erősen szűkített fordulót hajtott végre 300 méteren és dugóhúzóba esve a földnek zuhant, a gép kigyulladt és elégett."

Mindez megerősíteni látszik azt a megállapítást, hogy „A Valóság száraz és drámaiatlan. Egy rossz, ehhez a géptípushoz nem értő, elkényeztetett pilóta ügyetlenül manőverezett és lezuhant."[141] Mégis, ez a megfogalmazás szintén egyoldalúnak, túl kategórikusnak tűnik. Azt ugyanis, hogy Horthy István rossz pilóta lett volna, nehéz elfogadni. Nemcsak azért, mert a korabeli sajtó magától értetődő áradozással ünnepelte repüléseit. Inkább azért, mert aki a korabeli, nem túlzottan szervezett repülőirányítás mellett kis, 90 lóerős Arado „Ar—79" sportgéppel megtette a Budapest—Bombay—Budapest utat, nászútként körberepülte a Földközi-tengert, annak valamilyen pilótatudással rendelkeznie kellett. Természetesen nem tette mindez „Magyarország legelső sportrepülőjévé", a „legbátrabb, leglelkesebb vadászrepülő"-vé, mint a halála után írták.[142] De talán a legfontosabb: egy kivételével — ő is inkább más indítékú kölcsönös ellenérzés miatt — nem volt olyan egykori pilóta, aki kétségbe vonta volna Horthy István pilótatudását.

Akkor marad az István napi leittasodás? Ez sem állja meg a helyét. Nemcsak azért, mert szárnysegéde, Szabó László vezérőrnagy „Határozottan állította, hogy a harctérre való kivonulásának napjától kezdve a kormányzóhelyettes egyetlen korty alkoholt sem fogyasztott, sőt a dohányzást is abbahagyta. Valótlan tehát, hogy augusztus 19-én este ittas lett volna. Vacsorája rántott levesből állt. Mint református ember, névnapját is máskor ünnepelte."[143] Ezt állandó — így a szerencsétlenségkor is — kísérője, Nemeslaki Zoltán szintén megerősítette. Bajtársai ugyanis e „minőségére" hivatkozva biztatták: kérjen engedélyt Horthy Istvántól felköszöntésére. Nemeslaki őrmester ezt meg is tette, mire: „megköszönte, de közölte, hogy ő protestáns, tehát nem most tartja a névnapját."[144]

Áttekintve a leggyakoribb nézeteket megállapítható, hogy egyik sem állja meg a helyét. Legvalószínűbbnek tűnik, hogy a baleset oka részben a repülőgép bizonyos tulajdonságainak, részben vezetője pillanatnyi, de végzetes hibájának a következménye volt.

A „Héja" típusú repülőgép ugyanis hajlamos volt a dugóhúzóba perdülésre. Ennek oka az volt, hogy e repülőgépnek a kormányfelülete kicsi volt a pörgő légcsavar tömegéhez képest. „Mindennek következtében a giroszkopikus nyomaték bukófordulóban az instabilitás tényezőit tovább növelte. Ezt a káros hatást csak úgy tudtam elhárítani, hogy a bukófordulót levett gázzal végeztem el."[145] — magyarázta az egykori híres repülőgéptervező, tartalékos pilóta. Ő maga háromszor végrehajtotta ezt a manővert — természetesen kellő magasságon —, és sikerült „kivennie" gépét a dugóhúzóból.

Mások is a korábbiaktól eltérő, „más repülőtulajdonságú, szokatlan gép"[146]nek, vagy egyszerűen csak „rosszindulatú"[147]-nak jellemezték ezt a típust. Má-

139 HL HM Eln. o. 1942/50455 9. sz. jegyzőkönyv.
140 Uo. 6. sz. jegyzőkönyv.
141 *Mattheidesz Konrád:* Egy legenda vége. *História*, 1982/2. sz. 25. o.
142 Horthy István a sportember. *Vasárnapi Újság*, 1942/35. sz. 555. o., valamint *Pados Pál:* Horthy István a fronton. *Magyar Szárnyak*, 1942/17. sz. 6—7. o.
143 *Lakatos Géza:* Ahogyan én láttam. München, 1981. 50. o.
144 *Nemeslaki Zoltán* nyilatkozata (a szerző birtokában).
145 *Bánhidi Antal* nyilatkozata.
146 *Vadas József:* A „Héja" — Re 2000 — vadászgép. *Magyar Szárnyak*, (Canada), 1978/7. sz. 30. o.
147 *Ormay József:* A Kormányzóhelyettes Úr halálával kapcsolatos adatgyűjtésünk eredménye. *Magyar Szárnyak* (Canada), 1978/7. sz. 20. o.

sokkal is megtörtént ilyen „bepördülés", de a nagyobb magasság és tapasztalat, alaposabb típusismeret birtokában úrrá tudtak lenni gépükön.

A baleset Horthy Istvánban rejlő egyik okát egyes szakemberek abban látják, hogy „egy 38 éves tartalékos nem való vadászrepülő frontszolgálatra"[148], amikor a 20—26 éves szervezet képes leginkább megfelelni a nagyfokú fizikai megterhelésnek. Mégis, talán a másik ok a legdöntőbb, amit a „Héjá"-kat hadműveletekben először kipróbáló Gyenes László egykori rep. százados — akinek börgöndi századánál sokat gyakorolt Horthy — így foglalt össze: „Ami a Héját illeti: nem volt neki való ez a nehéz kolosszus. A gyakorló gépekkel soha nem volt semmi problémája, jó érzékkel repült. Vannak pilóták, akik tízszer is körülrepülhetik a Földet, ami a kilométer-teljesítményt illeti, de attól még nem lesznek vadászpilóták." E két nézetet látszik alátámasztani, illetve kiegészíteni egy harmadik pilóta, Pálos Géza okfejtése: „Horthy »jó« pilótaságának megítélésénél figyelembe kell venni, hogy légi harcban a pilóta nem repül (pilotírozik), hanem a gépével céloz. A repülőgép vezetése másodlagos, mindaz amit érzékei szállítanak, automatikus reflexeket vált ki a repülőgép vezetőjében. Ezt az idősebb generáció (30—40 év között), az időnként repülő (tartalékos) pilóta csak egészen kivételes képesség esetén tudja teljesíteni."

Valóban, egyes kimutatások szerint Horthy főhadnagy a 345 óra 27 perces repülési összidejéből mindössze 75 órát töltött ezen a típuson. De a többi harci gépen sem gyakoroltak túlzottan sokat a tartalékosok. Bánhídi Antal tartalékos rep. főhadnagy — aki egy időben együtt gyakorolt Horthy Istvánnal — ezzel kapcsolatban leírta, hogy egy-egy gyakorló repülés (formában tartás) mindössze „két-három felszállásból és fordulózásokból állott".[149]

Mindez összevágni látszik — egy magát megnevezni nem szándékozó repülőtiszt Horthy Istvánról kialakított véleményével: „Vagány, stramm ember volt, de vadászpilóta-tudása messze elmaradt attól, hogy komoly harci gépen repüljön."

Tehát az adott géptípusra nem a kellő fokozatossággal rákerült, annak hibáit a tragikus esetben kis magasságon ellensúlyozni nem tudó, a vadászpilóta-szolgálatra nem a legalkalmasabb korú és tapasztalatú Horthy István veszítette életét 1942. augusztus 20-án.

Bár nem tekinthetjük a szerencsétlenség körülményeivel kapcsolatos nézetünket tévedhetetlennek, vagy kutatásunkat lezártnak, mégis azt kell mondani: ez tisztázottabb, mint Horthy István légi győzelmének kérdése. E téren ugyanis még több ellentmondás merült fel.

Mint az augusztus 6-i események vázolásánál jeleztük, „állítólag" ekkor lőtt le a kormányzóhelyettes egy szovjet vadászt.[150] A repülőcsoport vezérkari főnöke valószínű" légi győzelmet jegyzett be naplójába név nélkül[151] az azonban — közvetve — kitűnik, hogy az adott géppár egyik repülőgépét Horthy István vezette. Mindenesetre érdekes, hogy — amennyiben ő szerezte — nem említették meg külön a kormányzóhelyettes légi győzelmét.

Zavarólag hat az is, hogy az Összefoglaló helyzetképben 4 ellenséges repülőgép lelövéséről adtak közre adatot[152], s az szintén ismert a korábbiakból, hogy az 1. repülőcsoport hadinaplója 3 távolfelderítői és 1 közelfelderítői légi győzelmet ismert el.[153] Persze, e téren szintén lehet tévedés, annál is inkább, mert

148 *Ormay József:* Nem volt, aki nemet mondjon. *Magyar Szárnyak*, (Canada), 1978/7. sz. 33. o.
149 HL HM Eln. o. 1942/49770., valamint *Bánhidi Antal* nyilatkozata.
150 *Járomy:* i. m. 187-188. o.
151 *Németh:* i. m. VIII. 6.
152 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/548.
153 *Németh:* i. m. VIII. 4. és 9.

egy szeptemberi kimutatás szerint augusztus folyamán a távolfelderítők csak 2 légi győzelmet arattak.[154]

Az is elgondolkodtató, hogy ha ilyen hatalmas túlerejű (2 bombázó- és 2 vadászszázad, 36 repülőgép) ellen érte el győzelmét az ország második embere — még a kijevi kirándulás néhány napját is figyelembe véve —, miért csak rá közel 2 hétre, augusztus 19-én íródott meg ez a riport, ami két ízben is megjelent. (Igaz, a két leírás között is fellelhető bizonyos eltérés.)[155]

A Honvédelmi Minisztérium Elnöki osztályán úgyszintén feltűnt egy pontatlanság: „A repülő baleseti jelentés szerint... a repülőgépvezető utoljára 1942. VIII. 11-én repült. Ez az adat ellentétben látszik állani azzal a jelentéssel és kitüntetési javaslattal, mely szerint a Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága VIII. 18-án légi győzelmet aratott."[156] Ezt a malőrt — az iratgyűjtőn eszközölt bejegyzésével — úgy magyarázta meg Jány vezérezredes, hogy „A Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága légi győzelmét kísérő vadászpilótája igazolta. E légi győzelem VIII. 10. körüli napokban történt. A kitüntetési javaslatot VIII. 18-án soronkívül akartam felterjeszteni, a javaslattételre a rep. csoport már korábban megtette lépését. E győzelem betetőzése volt kiváló lelkiismeretességgel végzett eddigi repülő szolgálatának."

Tehát köd, ellentmondás van bőven. De nem is az a lényeg, hogy Horthy István 45 napos frontszolgálata alatt aratott-e egyetlen légi győzelmet, vagy sem. Sok, nála fiatalabb vadászpilóta lényegesen hosszabb periódusban még ennyivel sem dicsekedhetett. Mindezt az események összekuszált, sokszor kibogozhatatlan voltának érzékeltetésére vázoltuk.

Ezzel azonban nem ért véget a háború! Tovább folytak az ún. hídfőcsaták, amiket az 1. repülőcsoport a korábbiakhoz hasonlóan támogatott — lehetőségei szerint.

A 2. magyar hadsereg újabb, nagyobb lélegzetű támadása 1942. augusztus 28-án indult meg a korotojaki hídfő ellen. Támadásukat siker koronázta: szeptember 3-ára a szovjet csapatokat visszavonták e területről. Az 1. repülőcsoport — melynek élelmezési létszáma szeptember 1-én 5597 fő volt — az augusztus 25-e és szeptember 4-e közötti időszakban légi harcban 4 szovjet repülőgépet lőtt le.[157]

A szovjet csapatok további védekezése lehetővé tette a német—magyar erőknek, hogy ezúttal közvetlen német vezetés mellett tegyenek erőfeszítéseket az urivi hídfő felszámolására. E támadás tervét Langermann páncélos tábornok, a XXIV. páncélos hadtest parancsnoka dolgozta ki, s ő volt a harccselekmények közvetlen irányítója is. Az erők zömét azonban a magyarok adták, hiszen az 1. páncélos-, valamint a 7., 12., 13. és 20. könnyű hadosztályok mellett mindössze egy német hadosztály vett részt a küzdelemben.[158]

Az e harcokban tevékenykedő Török—Szoó közelfelderítő kettős szeptember 12-én megszerezte második légi győzelmét.[159] A kis „He—46"-ot úgy sikerült forgatni, irányítani, hogy szűk fordulót téve, kedvező lőhelyzetbe jutott a sokkal gyorsabb vadásszal szemben. Az urivi hídfő kérdését azonban ez sem oldotta meg. Langermann páncélos tábornok hiába változtatta az elkövetkező napokban a támadás irányait, sem az urivi templomdombot, sem a közeli Szeljavino községet nem tudta birtokba venni.

154 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/800.
155 *Dr. Pados Pál:* A Kormányzóhelyettes Úr légigyőzelme. *Magyar Szárnyak*, 1942/18. sz. 21. o., valamint *uő.:* Két Héjja két század Rata ellen. Uo. 1942/21. sz. 9. o.
156 HL HM Eln. o. 1942/50455.
157 *Dr. Horváth:* i. m. 27. és 97. o., valamint HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/808.
158 *Adonyi Ferenc:* A magyar katona a második világháborúban 1941—1945. Klagenfurt, 1954. 45. o.
159 *Gaál:* Vadászidény... i. m. 53. o., valamint HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/1087.

Az 1. repülőcsoport a későbbiekben részben a harcok intenzitásának csökkenésével, részben az időjárás mind kedvezőtlenebbé válásával kevésbé feszített igénybevételnek volt kitéve. Igaz, ez is relatívnak ítélhető, hiszen a szeptember elején 100. bevetésén túljutó 1/1. távolfelderítő osztály ebben az időben már mindössze 3 repülőgéppel rendelkezett annak ellenére, hogy augusztus és szeptember folyamán a 4. légiflottától újabb 3 Heinkel „He—111" és 4 Dornier „Do 215 B—4" típusú repülőgépet kapott.[160] Így a napi 1—2 bevetés sem volt kevés. A hónap folyamán (szeptember 5—24.) a repülők 6 ellenséges repülőgép lelövésével elérték — kinttartózkodásuk alatti — 25. légi győzelmüket, melyből a távol- és közelfelderítők 12, illetve 3, a bombázók 1, a vadászok pedig 9 lelövéssel részesedtek.[161]

A Luftwaffe mind nagyobb mérvű személyi vesztesége arra kényszerítette a német hadvezetést, hogy további lépéseket tegyen a magyar légierő fokozottabb bevonása érdekében. Ennek eredményeként szeptember végén elindult hadműveleti területre a mátyásföldi 5/2. vadászszázad előkészítő részlege, hogy biztosítsa a légi rész kitelepülését.[162] Hasonló céllal vezényelték Inokai András százados, századparancsnok vezetésével 1942. október 7-én Poltavára a 4/1. bombázószázad 1. raját a Boelcke-féle 27. német éjjeli bombázóezredhez, a Heinkel „He—111" típusú repülőgépre történő átképzésre.[163] Ugyanettől az időtől kezdve a 1/-. vadászrepülőszázad egy részét Bánlaky György főhadnagy parancsnoksága alatt fokozatosan átképezték a Messerschmitt „Me—109F 4B"típusokra, majd a későbbiekben 12 ilyen harceszközzel látták el őket. A probléma az volt, hogy a századot ezt követően alárendelték az 52. német vadászezred 3. osztályának.[164]

Ezzel párhuzamosan konkrét előkészületeket tettek az áttelelés előfeltételeinek megteremtésére. Ennek megfelelően az 1. önálló távolfelderítő osztály 1942. október elején elfoglalta „téli szállás"-át a harkov—osnavai repülőtéren.[165]

A 4/1. bombázórepülő század visszamaradt része október 21-én települt át a hangárokkal is rendelkező Urazovóra.[166]

A 3/2. közelfelderítő század „boldogítóbb" utasítást kapott. Miután a hadsereg hadműveleti osztálya október 25-én parancsban jelentette be, hogy „A magyar KF. rep. szd. gépeinek elhasználódása következtében működését beszüntette. A továbbiakban a magyar hds. arcvonala előtt német KF. egységek fognak felderíteni"[167], felkészülhettek hazatelepülésükre. A század a hadiszerencsével is elégedett volt. Elavult, korszerűtlen Heinkel „He—46"-aival úgy harcolta végig a közel 4 hónapos feszített időszakot, hogy 3 légi győzelmet aratott, s mindössze 1 repülőgépe tűnt el.

A 4/1. bombázószázad október 31-én kapta utolsó bevetése parancsát. A Mocsáry őrnagy örökébe lépett osztályparancsnok, Schiller József rep. százados vezetésével indult a 6 üzemképes Caproni Szvoboda légterébe, hogy bombázza a Don bal partján felderített ütegállásokat és lőszerraktárt. E bevetés során az egyik repülőgép telitalálatot kapott, aminek következtében felrobbant. Ezzel a 4. bombázóosztály ez évi személyi vesztesége 11-re emelkedett. A szerencsétlenséggel lezárult a 4/1. bombázó század harctéri szereplése a Don térségében. A 4 hónap alatt — nem hivatalos adatok szerint — 265 bombázófeladatot haj-

160 *Péterdi:* i. m. 66—67. o., valamint *Csanádi—Nagyváradi—Winkler:* i. m. 236. o.
161 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/903., 947, és 1087.
162 *Terrai Emil* közlése (A szerző birtokában).
163 *Ghyczy Tihamér:* Az első hazatérés. *Magyar Szárnyak,* (Canada), 1980/9. sz. 12. o.
164 *Csanádi—Nagyváradi—Winkler:* i. m. 236. o.
165 *Péterdi A. János:* A m. kir. honvéd önálló távolfelderítő osztály története II. r. (1942. október—1944. szeptember) *Magyar Szárnyak,* (Canada), 1979/8. sz. 41. o.
166 *Ghyczy:* Az első... i. m. 12. o.
167 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/1211.

tottak végre 1062 repülőbevetéssel, melynek során közel 1700 tonna bombát dobtak.[168]

Az októberben mind ritkábban bevetett vadászoknak be kellett érniük 4 légi győzelemmel.[169]

A kialakult helyzetben, mint a szovjet, mind a német részről „mindent Sztálingrádhoz!" alapvető törekvés következtében a november hónap meglehetősen eseménytelenül zajlott az 1. repülőcsoport — pontosabban: 1942. október 15-étől 2. repülődandár[170] — alakulatai számára. A 4/1. bombázórepülő-századnak viszont rendkívüli ünnepe volt a november 10-i nap, ekkor érkezett meg ugyanis az oly régen várt hazatelepülési parancs. Úgy látszik a 2. repülődandár új parancsnoka, Fráter Tibor rep. ezredes is egyetértett a bombázórepülő-osztály egykori parancsnokának azon korábbi megállapításával, miszerint „lehetetlen gondolat lenne ittmaradni (télire — Sz. M.) favázas gépeinkkel."[171] Így a poltavai raj kivételével a 2—3. raj 6 üzemképes Caproni „Ca—135 bis"-e másnap startolt hazai irányba, azonban a rossz időjárás miatt kénytelenek voltak 4 napot Poltaván vesztegelni, ezért csak november 15-én szálltak le Debrecen repülőterén. Az átképzős raj duplán szomorú volt, hiszen számukra kitolódott a hazatérés időpontja, másrészt „Nem voltunk elragadtatva a He—111-esre szóló döntéstől. Megbízhatóbb ugyan és nem annyira sebezhető, mint a Ca—135, de öreg és lassú típus ez is, szintén csak vízszintes vetésre alkalmas. Érthető módon mi már modernebb, gyorsabb, ütőképesebb zuhanó vagy csatarepülőgépekre vágytunk volna"[172]— emlékezett vissza a század megbízott parancsnoka.

A repülők egy része tehát átképzéssel, másik része a hazatelepüléssel volt elfoglalva, míg a megmaradt néhány harceszköz ellátta a legszükségesebb feladatot. Ennek során november második felében egy vadászpilóta ért el légi győzelmet.[173]

Az október óta Kovács Endre rep. alezredes parancsnoksága alatt tevékenykedő távolfelderítő osztály december elején kapott a németektől 4 Junkers „Ju—88D" típusú repülőgépet, azonban a parancsnok örömébe azonnal üröm is vegyült: ezekkel „igen meg vagyunk elégedve, csupán egy kifogásunk van: csupa öreg szériából származó gépet kapunk, melynek rádiós és szerelő lövészállása nincs páncélüveggel ellátva, s igen könnyen sebezhető" — panaszkodik az egyik volt pilóta.[174]

Így peregtek tehát a hadműveletekben részt vett magyar repülőerők napjai 1942 végén. Sokan azt hitték, hogy közeledik a megpróbáltatások vége, s nem is sejtették, hogy mindez a vég kezdete csupán.

Миклош Сабо

БОИ 1-ОЙ АВИАЦИОННОЙ ГРУППИ В 1942 ГОДУ В СВЕТЕ ВЕНГЕРСКИХ ИСТОЧНИКОВ

Резюме

Автор статьи первым ставит перед собой задачу на основании сохранившихся архивных источников, заметок того времени, боевых журналов, сообщений печати, а также на основании связанной с данной темой отечественной и зарубежной литературы показать действия 1-ой авиационной группы, входившей в состав 2-ой венгерской армии.

Автор дает краткое описание формирования, штатно-организационной структуры авиагруп-

168 *Ghyczy:* Az első... i. m. 12—13. o.
169 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/1053., 1141. és 1302.
170 HL Vkf Eln. 1. 1943/4571.
171 *Mocsáry:* i. m. VIII. 5.
172 *Ghyczy:* Az első... i. m. 13—14. o.
173 HL 2. HDS. pság. Naplómelléklet 1942/1577.
174 *Péterdi:* A m. kir.... i. m. II. r. 41. o.

пы. После чего он показывает порядок её перебазирования в оперативный район и бой в период выхода к Дону. Всё это рассматривается во взаимосвязи с операциями 2-ой венгерской армии и с показом действий затронутых воинских частей Воронежского фронта.

Автор детально останавливается на конкретных боевых задачах и возможностях подразделений авиационной группы, особенно в период так называемых «боев за плацдарм»,.

Автор пытается внести свою лепту в окончание сорокалетнего спора: на основании современных протоколов, а также с помощью оставшихся еще в живых свидетелей и сослуживцев он старается дать реальный ответ и вскрыть причину смерти заместителя регента.,

Настоящая статья окажет помощь в ознакомлении с фактическими действиями Венгерских Королевских Гонведских ВВС в период второй мировой войны.

Miklós Szabó

DIE KÄMPFE DER ERSTEN FLIEGERGRUPPE IM JAHRE 1942 IM SPIEGEL DER UNGARISCHEN QUELLEN

Resumee

Der Verfasser hat als Erster unternommen, uns mit der Tätigkeit der Ersten Fliegergruppe der 2. ungarischen Armee im Jahre 1942 auf Grund der erhalten gebliebenen Archivquellen, zeitgenössischen Aufzeichnungen, Kriegstagebücher, Pressberichte und mit dem Thema im Zusammenhang stehenden ungarischen und ausländischen Literatur bekannt zu machen.

Nach der Schilderung der Bildung und der organisatorischen Struktur dieses Fliegerverbandes macht er uns mit der Reihe ihrer Aussiedlung aufs Operationsgebiet und dann mit ihren Kämpfen beim Herausgelangen zum Don bekannt. Er macht all dies eingebettet in die Schilderung der Kriegsoperationen der 2. ungarischen Armee und der Tätigkeit der getroffenen Verbände der Front von Woroniesch.

Er beschäftigt sich ausführlich mit den konkreten Kampfaufgaben und Möglichkeiten der Abteilungen der Fliegergruppe besonders zur Zeit der sog. „Brückenkopfkämpfe".

Er versucht an der Abschliessung einer Debatte von vier Jahrzehnten mitzuwirken: er bestrebt sich mit der Hilfe zeitgenössischer Protokolle so wie noch lebender Augenzeugen und Kameraden eine reale Antwort auf die Frage nach den Ursachen des Todes des stellvertretenden Reichsverwesers zu geben.

Diese Studie hilft uns die wirkliche Tätigkeit der Ungarischen Königlichen Honvédluftwaffe während des zweiten Weltkrieges bekannt zu machen.

KÖZLEMÉNYEK

BALLÓ ISTVÁN

A FELEDÉS HOMÁLYÁBÓL...

Jung János Hadi mesterséget tárgyazó könyvéről[1]

Jelen munkámmal emléket kívánok állítani a száz évvel ezelőtt született Markó Árpádnak[2], aki a XVII—XIX. század hadtörténeti kérdéseivel foglalkozó műveivel maradandót alkotott. Jelentős érdemeket szerzett — más területek mellett — e három évszázad hadtörténeti és történettudományi dokumentumainak felkutatásával, amelyekkel nagyban hozzájárult a korszak reálisabb megismeréséhez, megítéléséhez, az utána pályára lépett hadtörténészek tájékozódásához.

Zrínyi Miklós hadtudományi műveinek megírásával (melyeket 1646 és 1661 között vetett papírra) megteremtette a magyar hadtudomány alapjait. Ezekben az írásokban összefoglalta és rendszerezte a hadtudomány addigi magyar ismereteit, eredményeit. Rendkívül meggyőzően tárta fel a táborozást, a hadseregszervezést, az anyagi ellátást, valamint a háborúra vonatkozó filozófiai- és lélektani kérdéseket. Olyan „fundamentumot" hozott létre, amelyre szilárdan lehetett volna építeni és megfelelőképpen továbbfejleszteni a magyar hadtudományt, hadtörténetírást. Borítsunk fátylat most közel 150 esztendőre és idézzük fel az 1807-es esztendőt. Hadi dolgainkat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ez az év fordulópontot jelentett, hiszen akkor Magyarországon olyan magyar nyelvű könyv jelent meg, amely a hadtudománnyal foglalkozott. Akkor jelent meg ugyanis Szekér A. Joachim kiadásában a Hadi tudomány[3] című munka. Ez lenne tehát az első magyar nyelven megjelent hadtudományi mű? Hogyan is vélekedik maga Szekér A. Joachim a könyv bevezetésében? „... Most ollyan munka jelenik meg a' Magyar Világ előtt melly a Hadi-Mesterségnek fő tárgyait magába foglalja, 's azt Magyarúl tanítja. Ez a' maga nemében Magyar nyelven leg-első könyv, minthogy ezen tárgyról írt Magyar Munka mind eddig még nem jött a világ eleibe!"[4]

1 *Jung János:* A hadi mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása. A leg-jobb régi, és újabb Írókból összve szedve. Pesten. Találtt Eggenberger József könyvárosnál. 2. kötet 1807—1808. (Országos Széchenyi Könyvtár, a továbbiakban — OSZK).

2 *Markó Árpád:* (Rozsnyó, 1885. okt. 12 — Budapest, 1966. szeptember 17.) 1906-ban végezte el a bécsújhelyi Katonai Akadémiát, majd csapattiszti szolgálatot teljesített. 1921-ben a Hadilevéltárba helyezték, ahonnan 1940-ben a régi levéltári osztály vezetőjeként (1938-tól ezredesi rangban) vonult nyugalomba. A MTA tagja 1934 és 1949 között, 1965-ben a történettudományok doktora lett. Főbb művei: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér (Budapest, 1934), II. Rákóczi Ferenc 1676—1735 (Budapest, 1935), A liptói kuruc hadjárat 1709 augusztusában (Budapest, 1935), Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái (Budapest, 1939), Gróf Zrínyi Miklós (Budapest, 1942), Futaki gróf Hadik András tábornagy (Budapest, 1944), Elfelejtett magyar hadvezérek (Budapest, 1944), Egy elfelejtett magyar író-katona. Jakkó László huszárkapitány 1781—1833 (Budapest, 1960), Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai törökországi emigrációja alatt 1850—1851-ben (Kéziratos doktori disszertáció) A felsorolt műveken kívül összeállította az MTA katona tagjainak életrajzát és tudományos munkásságát. (MTA kézirattár.)

3 *Szekér Aloysius Joachim:* Hadi tudomány... Pesten, Hartleben Konrád Adolf Könyvárosnál a' Vátzi útszában 1807.

4 *Szekér:* 1807, Bevezetés VII. o.

Ez a kijelentés elgondolkoztató! Ott van a Zrínyi által írt hadtudományi művek egész sora — mondhatjuk. Említsük meg a legfontosabbakat: Tábori Kis Tracta (1646—1651), Vitéz hadnagy (1650—1653), Mátyás király életéről való elmélkedések (1656). E művek léte igaz. Az is igaz viszont, hogy Zrínyi Miklós hadtudományi írásai nyomtatásban először csak 1853-ban jelentek meg Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc munkássága nyomán akkor adták ki egyben valamennyi költői művét és prózai alkotását is. 1807-ben Zrínyi hadtudományi munkái kevésbé voltak ismertek, hiszen addig csak „Az török áfium ellen való orvosság" került kinyomtatásra 1705-ben, Forgách Simon (II. Rákóczi Ferenc tábornagya) munkálkodása eredményeként. Zrínyi egyéb művei Szekér A. Joachim életében csak kéziratos másolatokban[5] voltak elérhetőek.

Szekér A. Joachim állítását sokáig nem vonták kétségbe, hiszen az ellenkezőjét érvekkel és hiteles forrásokkal sem történész, sem hadtörténész nem bizonyította. Azt viszont — a későbbi időszakot vizsgálva — megállapíthatjuk, hogy Szekér A. Joachim kijelentését a korszak és a kérdés kutatói megismételték.

Így megemlíthető Markó Árpád, aki a francia forradalom és a napóleoni háborúk időszaka katonai nyelvét vizsgáló cikkében[6] leírta, hogy Szekér A. Joachim 1807-ben kiadott Hadi tudomány című könyve méltán tekinthető a legelső magyar nyelvű ilyen természetű úttörő alkotásnak. A későbbiekben megállapította, hogy Szekér példáját két év múlva követte Jakkó László. Az Újhadi tudomány lelke című könyvével[7], s ezzel az utóbbi megállapításával egyet is érthetünk. Az Értekezések a történeti tudományok köréből című sorozat 18. füzetében[8] Markó Árpád részletesen elemzi Zalárdi Jakkó László életét és munkásságát. Itt újra megismétli a korábbi kijelentését, miszerint ebből a korszakból csak két magyar nyelvű könyv ismeretes: Szekér A. Joachim: Hadi tudománya (1807) és Jakkó László: Az Újhadi tudomány lelke (1809) című műve.

Ács Tibor — Raksányi Imre reformkori hadtudományi munkásságát vizsgálva[9]— ugyancsak megemlítette a XIX. század első éveinek hadtudományi munkáit. Az alábbiakat írta le: „... Most jelenik meg először nyomtatásban az első két kiemelkedő magyar nyelvű hadtudományi mű: szerzőjük Szekér Alajos Joachim és Jakkó László. A Hadi tudomány című nagy jelentőségű művét Szekér Alajos Joachim 1807-ben adta ki, amelyben jól, áttekinthetően rendszerezi és tárgyalja kora hadtudományát..." Később így folytatja: „... Jakkó László 1809-ben jelenteti meg Az Új Hadi tudomány lelke című munkáját, amelyben a hadvezetés alapelveit és alkalmazási módjait ismerteti..."[10]

Összevetve Szekér A. Joachim, Markó Árpád és Ács Tibor megállapításait — melyeket az első magyar nyelven megjelent hadtudományi művekre tettek —, azok egyértelműnek látszanak. A legelső magyar nyelven megjelent hadtudományi munkának Szekér A. Joachim Hadi tudományát tekintették, amely 1807-ben jelent meg.

Ugyanakkor felvetődhet a kérdés: tényleg ez-e a legelső nyomtatásban megjelent magyar nyelvű hadtudományi könyv? Ismeretes-e más olyan magyar nyelvű alkotás, amely hadi tudománnyal, vagy hadi mesterséggel foglalkozott

5 „Zrínyi Miklós prózai munkáinak szövege egy gyűjteményes másolatból, az úgynevezett Bónis-féle kéziratból ismeretes, ebből maradt fenn." (*Kovács Sándor Iván:* A Bónis-kódex titka. Népszabadság, 1984. január 13.)

6 *Markó Árpád:* A magyar katonai nyelv fejlődéstörténete. IV. közlemény. [Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1959. 2. szám. 299. o.]

7 *Zalárdi Jakkó László:* Az Újhadi tudomány lelke. (Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.)

8 *Markó Árpád:* Egy elfelejtett magyar író-katona. (Jakkó László huszárkapitány 1781—1833) Budapest, 1960. 13—14. o.

9 *Ács Tibor:* Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. HK 1974. 3. sz. 467. o.

10 *Ács Tibor:*, 1974. Uo.

volna? Zrínyi Miklós hadtudományi tevékenysége óta valóban közel 150 évnek kellett-e eltelni ahhoz, hogy megjelenjen az első magyar nyelvű hadtudományi munka? A hadi mesterségnek milyen hadtörténeti értékű alkotásai voltak ismertek?

A reguláris, állandó nemzeti hadseregről alkotott elképzeléseket — amelyeket Zrínyi Miklós körvonalazott —, a Rákóczi szabadságharc igyekezett megvalósítani. E törekvés jegyében jelentette meg 1705-ben Forgách Simon kuruc tábornok nyomtatásban először Zrínyi Miklós Az török áfium ellen való orvosság című munkáját.

Ez az írás tartalmában és műfajában lényegében politikai röpiratnak tekinthető. Fontos és lényegbevágó kérdéseket vizsgált Zrínyi. Jól látta a korszak politikai, katonai arculatát. Ebből a jól felépített és „megszerkesztett" iratból is mérhetetlen hazaszeretete, nemzetéért érzett felelőssége árad. Ne bántsd a magyart..."[11] kijelentése évszázadokon át „vezérfonalként" maradt fenn. Végigtekintve az országgal szomszédos államokon, levonta a következtetést, hogy másra nem, csak a magunk erejére számíthatunk, támaszkodhatunk. Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, állapította meg, majd levonta fő következtetését: a megoldás a magyar nemzeti hadsereg létrehozása. Itt mindenképpen érdemes megállnunk egy pillanatra. Ugyanis ez az érdekes gondolatsor és okfejtés még egyszer meg fog ismétlődni a magyar történelem során. Miről is van szó? Zrínyi világosan látta, hogy az ország, a nemzet veszélyben van. „Szomszédaink" mind el vannak foglalva saját gondjaikkal, vagy éppen ellenséges érzülettel viseltetnek irántunk. Egyszóval mástól nem várhatunk segítséget. Egy megoldás van tehát: erős, nemzeti hadsereg létrehozása — az ország megvédésére, a függetlenség kivívására és biztosítására.

Szinte teljesen ugyanerre a felismerésre és következtetésre építette fel Kossuth Lajos 1848. július 11-én — a honvédség megajánlására megtartott — előadói beszédét. A szomszédos népek vizsgálatánál Kossuth is megállapítja, (igaz, hogy 187 évvel később), hogy a szabadság és függetlenség kivívását csak erős nemzeti hadsereggel lehet biztosítani, ezért kellene, hogy a kormány „... a szükséghez képest 200 000 fegyverest állíthasson, vagyis a jelen disponibilis haderőt 200 000-re emelhesse és ezen első percben 40 000 embert mindjárt kiállíthasson és a többit a szerint s úgy, mint a szükség fogja kívánni[12]..."

Érdekes és szinte teljesen megegyező a „helyzetelemzés" és következetetés Zrínyinél és Kossuthnál. Kritikus helyzetben másra nem, csak a saját magunk erejére támaszkodhatunk. Ennek viszont az önálló, erős, nemzeti hadsereg a feltétele. Mindezek Zrínyi szerint csak úgy valósulhatnak meg, ha jól felkészített, kiképzett, hadi tudománnyal „felvértezett" ifjakkal rendelkezünk. Zrínyi Áfiuma, mint politikai röpirat, lényeges és jelentős körülményeket tárgyal, azonban semmiképpen sem tekinthető olyan munkának, amely a hadi tudomány, vagy hadi mesterség összegezését tartalmazta volna. Igaz, hogy ezt a szerző célja sem és a munka terjedelme sem tette lehetővé (31 lap).

A Rákóczi-szabadságharc időszakában azonban nem csak az Áfium megjelentetése említhető hadtörténeti értékű dokumentumként. Mindenképpen fontos a vezénylő fejedelem azon tevékenysége, amelyet a csapatok egységes arculatára, fegyelmi helyzetének megszilárdítására fordított. A kuruc hadsereg számára 1705-ben adtak ki először nyomtatott szabályzatokat. Az 1705. május 1-i keltezésű 40 oldalas Hadi Edictumnak[13] fegyelmi, illetve Szolgálati Szabályzat

11 *Zrínyi Miklós* Hadtudományi munkái. Budapest, 1976. 311. o.
12 *Gracza György:* Az 1848—49-iki Magyar Szabadságharc története II. k. Budapest, 41. o.
13 Hadtörténelem (Kiad. a) Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1954. 304. o.

jellege volt. Ugyanezzel a dátummal jelent meg a várparancsnokok kötelességeit tartalmazó Instructio, utasítás. A Nagyszombatban 1706 novemberében napvilágot látott Hadi Regulák avagy Articulusok c. ideiglenes szabályzat[14] lényegében az előző évben kiadott edictum rövidített, sűrített változata volt. Ezek előzményeit láthatjuk egyébként a Bujdosók hadiszabályzatában[15] (1670), Thököly 1681-es kiáltványában és katonai szabályzatában.[16]

A Rákóczi-szabadságharc időszakában a legjelentősebb hadtörténeti értékű alkotás kétségtelenül az 1707. évi ónodi országgyűlés elé terjesztett és azon jóváhagyott Regulamentum Universale[17] (általános hadiszabályzat) és az Edictum Universale[18] (általános hadi törvénykönyv) volt. A Regulamentum Universale nem csak a csapatok szervezetét, a tisztek és katonák fizetésének rendjét szabályozta, hanem többek között az ellátás rendjét, a „hadi szemléket", a „beszállásokat" is rendszerezte. Ebből a korszakból nem ismeretesek magyar nyelvű hadtudományi művek, viszont miként láthattuk — jelentős hadtörténeti értékű szabályzatok láttak napvilágot.

A szatmári békekötéstől az 1759-ig terjedő időszakot átvizsgálva újból megállapíthatjuk a tényt: magyar nyelvű hadtudományi művek nem ismeretesek. Erre a tényre csak némi magyarázattal szolgál az a megállapítás, hogy kardforgató elődeink sokszor több éven keresztül, hadjáratról-hadjáratra járták és küzdötték végig a csatatereket. Ebben az időszakban a Habsburg-birodalom császári-királyi haderejében 1737-ig nem voltak egységes, központilag szerkesztett szabályzatok. Az ezredek tulajdonosai adtak ki hol német, hol magyar nyelvű szabályzatokat. Feltétlenül figyelemre méltó Hadik András azon szabályzata,[19] amelyet ezredtulajdonos korában adott ki. Ugyanakkor említést érdemel gróf Károlyi Ferenc 1736-ban kiadott lovassági szabályzata.[20] Részletesen tárgyalják ennek az időszaknak a katonai nyelvezetét és a katonai szabályzatait e terület kutatói.[21]

Az 1759-es esztendőt mindenképpen célszerűnek látszik alaposabban szemügyre vennünk. Akkor adtak ki ugyanis egy kis alakú nyomtatott könyvecskét Kassán, amelyet báró Fáber Krisztián Farkas írt német nyelven; magyarra Dobay Székely Sámuel fordította le.[22] Ez a munka mindenképpen figyelemre méltó és gyarapítja az amúgy is szegényes — nyomtatott — hadtörténeti értékű dokumentumaink számát. Terjedelme és tartalma miatt azonban ez sem tekinthető hadtudományi műnek. Ezt a tényt, valamint azt a lehangoló igazságot, hogy még mindig nem rendelkezett az a kor hadtudományi művekkel, maga Fáber is keserűen állapította meg: „... az Hadi mesterséghez se könyvből, se tanítótól, sem más írásból nem lehetett tanulnunk, hanem a mit néha egynehány vezérek és tisztek önnön maguknak feljegyezgettek és nékünk kezünkbe került, hasznunkra vált ..."[23]

Fáber könyvének első részében „illemkódex" szerűen vázolta mindazokat az erényeket és jó tulajdonságokat, amelyekkel a katonáknak rendelkezniük kell. A későbbiekben áttekintette hadtudományunk helyzetét. Nincs tehát magyar

14 *Kerekes Zoltán:* Elődeink szabályzatai — Szabályzataink elődei (Kiad.) Az MN Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központja, Budapest, 25. o.
15 *Rohonyi Gábor:* A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból. HK 1954. 4. sz. 241. o.
16 Thököly Kiáltvány (OSZK. fol. lat. 3763); Thököly Katonai Szabályzata *Rohonyi:* 1954. 241—242. o.
17 *Rohonyi:* 1954. 242. o.
18 *Rohonyi:* 1954. 242. o.
19 *Markó Árpád:* Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. III. Közlemény. HK 1959. 1. szám 152. o.
20 *Markó Árpád:* 1959. 154. o.
21 *Dr. Sztripszky Hiador:* A magyar vezényszó történetéhez. *Századok* 1909. II. füzet, 129—142. o., III. füzet. 203—217. o. *Éble Gábor:* Károlyi Ferenc és kora (Budapest, 1893) 597—623. o. *Markó Árpád:* Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez HK 1959. 1. sz. 152—153. o.
22 Hadi embernek oktatása, mellyet a magyar katona ifiúságának kedvéért rövid írásba foglalt báró *Fáber Krisztián* Farkas, nagy méltóságú gróf Pálffy Leopold Magyar Gyalog Seregének vezérlő ezeres kapitánya. Kassán 1759.
23 *Fáber:* 1759. 110. o.

hadtudományi könyvünk! — ezt többször is megállapította. Miben állott akkor addigi hadi tudományunk? Erre is megadta a választ. „... Ez az egész hadi tudomány pedig a mostani időkig nem másban állott, hanem tsak a fegyver forgatásának gyakorlatában, vagy, a mint mások nevezik az exercirozásban ..."[24] Pedig a hadtudományi tárgyú könyvek kiadását ő is fontosnak, sőt szükségesnek tartotta. Ezt a nézetét könyvében — többek között — az alábbiakban foglalta össze: „... A katona gyakorlás nélkül, a tiszt tudomány nélkül annyit ér, mint semmi ..."[25]

Régóta foglalkoztatott az a kérdés, hogy Szekér A. Joachim Hadi tudománya tekinthető-e a legelső magyar nyelven kiadott hadtudományi műnek, valamint az, hogy Kiss Károly munkássága előtt csak Zalárdi Jakkó László írásai számottevőek-e? Kiss Károly életét, hadtudományi tevékenységét tudományos igényességgel Ács Tibor[26] dolgozta fel.

Kutatásaim eredményeként akadtam rá Jung János Hadi mesterséget tárgyazó könyvére. Ez a mű nem található meg a Hadtudományi Könyvtárban; a Hadtörténeti Múzeum könyvtárában, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Könyvtárának könyvei között sem. Ugyanakkor nem szerepel a Ludovika Akadémia Tanári Nagy Könyvtára Bibliográfiájában,[27] a Magyar Irodalom Bibliográfiájában,[28] de Raksányi Imre 1848-ban kiadott Honvédelmi Szövétneke[29] — amely több oldalon sorolja fel az addig ismert hadtudományi műveket — sem említi Jung könyvét. A Hadtörténelmi Közlemények Bibliográfiája[30] a szerzőről és a műről nem tartalmaz adatokat. Eddigi ismereteink szerint csak a Szinnyei József által szerkesztett Magyar írók élete és művei könyvsorozat tartalmaz néhány sort Jung Jánosról, amelyben megemlíti az általam megjelölt munkát is.[31] A részletesebb kutatás és vizsgálódás arra a meglepő eredményre és következtetésre juttatott, hogy: *Az első nyomtatásban kiadott olyan magyar mű, amely hadtudománnyal, hadi mesterséggel foglalkozik, nem Szekér A. Joachim Hadi tudománya, hanem Jung János Hadi mesterséget tárgyazó könyve.* (Igaz, Jung könyvének csak az első kötete jelent meg 1807-ben, a második 1808-ban.) Ezt kellett megállapítanom azután, hogy részletesen áttanulmányoztam a korabeli újságokat,[32] amelyekre az OSZK folyóirattárában nyílt lehetőségem. Kiinduló alapként ehhez Dezsényi Béla — Nemes György jól rendszerezett sajtótörténeti könyve szolgált.[33]

Az OSZK — témához kapcsolható — katalóguskartonjai átvizsgálásakor pedig egy olyan anyagra[34] bukkantam, amely arra késztetett, hogy még behatóbban vizsgáljam át az 1807—1808-as esztendők anyagait, eseményeit. Ez a Híradás címen kiadott ismertető megállapította, hogy Magyarországon még nincs olyan mű, amely tisztán hadi tudománnyal foglalkozna, most van először nyomtatás alatt ilyen. Majd az alábbiakat teszi közzé: „Oh fájdalom! tsak egyre sem talál, a ki a Hadi tudományoknak vizsgálódásában valaha munkálkodott és az illyeten munkáját közre bocsátotta volna. Azon számtalan nagy vitézek, a kikkel a Magyar Hazánk méltán dicsekedhetik, s a kiknek hírek és nevek egész Európa előtt ismeretes, mind tsak Idegenektől szerezték Hadi tudo-

24 *Fáber:* 1759. Uo.
25 *Fáber:* 1759. 134. o.
26 *Ács Tibor:* Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága 1793—1866. Budapest, 1982.
27 Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia Tanári Nagy Könyvtárának Címjegyzéke. Budapest, 1910.
28 *Kókay György:* A magyar irodalom bibliográfiája 1772—1849. Budapest, 1975.
29 *Raksányi Imre:* Honvédelmi Szövétnek. Posony, 1848. 124—127. o.
30 Magyar Katonai Folyóiratok repertóriuma III. rész. HK Budapest, 1979.
31 *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1980—81. Utánnyomás sorozat, V. k. 720—721. o.
32 *Hazai Tudósítások* 1807., *Hazai és külföldi tudósítások* 1808., *Magyar Kurír* 1807, 1808.
33 *Dezsényi Béla—Nemes György:* A magyar sajtó 250 éve. Budapest, 1954.
34 *Híradás* 1807. (627. 457/A).

mányaikat, és ezért, hogy hazájokat jobban tudják védelmezni, kéntelenek voltunk idegen nyelveket tanulni.[35]

A „Híradás" a későbbiekben megemlíti a művet is: Hadi Mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak sommás Elő-adása, majd felsorolja főbb fejezeteit. Ebben eddig így nincs is semmi rendkívülinek látszó állítás. Meglepő fordulat az ismertető végén következik be: „... midőn már ezen Hír-adásunk a Prés alatt volt, akkor tétetett közönségessé. Jelentés által bizonyos ugyan Hadi dolgokat tárgyazó munka, illyen czím alatt: Hadi tudomány ..."[36]

Ez viszont már fordulatot jelent, hiszen — a „Híradásban" megjelölt Hadi mesterség fő fejezeteit összehasonlítva Szekér A. Joachim Hadi tudományával — egyértelműen beigazolódott a tény, hogy két műről van szó. Ezt a „Híradás" is megállapította: A Hadi tudomány nem azonos a Hadi mesterséggel.

Mindezekből az alábbi következtetés vonható le: a két kézirat, a két szerzőtől megközelítően egyidőben kerülhetett a könyvnyomtatókhoz. Mivel addig ilyen tárgyú könyv még nem jelent meg, kezdetben azt hihették, hogy egy és ugyanazon könyvről van szó.

Ez a kettősség is csak megerősítette bennem korábbi elhatározásomat, hogy még részletesebben vizsgáljam át az 1807—1808-as esztendőket és megtaláljam a Hadi mesterséget tárgyazó könyvet. Ez hamarosan sikerült is az OSZK-ban.

A Hazai Tudósítások 1807. évi VIII. száma,[37] amelyet Szent Jakab havának 25. napján (július 25.) adtak ki, az új könyvek rovatnál feltünteti, hogy Eggenberger József könyvárusnál kapható a Hadi Mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományok summás elő-adása I. kötet. Ugyancsak a Hazai Tudósítások 1807. évi XIX. száma,[38] amelyet Kisasszony havának 2. napján (szeptember 2.) adtak ki, az új könyvek rovatnál tudatja, hogy 4 ft-os áron Hartleben Konrád Adolf könyvárusnál a Váci utcában kiadták Szekér A. Joachim: Hadi tudomány című könyvét. A két munka előszavát (bevezetését) összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy csak Szekér A. Joachim Hadi tudományának bevezetése tartalmaz pontos keltezést (1807. május 1.), Jung könyvének előszava pedig semmiféle dátumot nem tüntet fel.

Láthattuk tehát, hogy a Hazai Tudósítások VIII. és XIX. számai tudatták, hogy a művek megjelentek. A jelzett újság korábban megjelent számai csak arra utaltak, hogy a megjelölt könyvek hamarosan meg fognak jelenni. Ilyen értelmezésben tehát a Hazai Tudósítások bemutatott számait hitelesnek kell tekintenünk a két mű megjelenését illetően. A Hadi tudomány és a Hadi mesterség kiadásának időpontját más dokumentumokkal nem sikerült megerősítenünk. Nem vezetett eredményre Hartleben Konrád könyvkiadó, valamint Fáy András kéziratos anyagának (elszámolásai a könyvkiadókkal) átvizsgálása.[39] Nem jutottam pontosabb adatokhoz a Helytartótanács könyvkiadásra kiadott engedélyeiről[40] készült mikrofilm felvételek átvizsgálása során sem.

Az eddigi kutatásaink szerint mégis méltán hitelesnek kell elfogadnunk a Hazai Tudósítások 1807. évi VIII. és XIX. számait, amelyekből egyértelműen megállapítható, hogy az első magyar nyelven nyomtatásban megjelent Hadi mesterséggel (hadi tudománnyal) foglalkozó könyv Jung János Hadi mesterséget tárgyazó könyve, amely hozzávetőlegesen 40 nappal előbb jelent meg, mint Szekér A. Joachim Hadi tudománya.

Az egykori újságcikkekből, majd a megjelent könyvek előszavaiból az derült

35 Uo. 3., 4. o.
36 Uo. 8. o.
37 *Hazai Tudósítások* 1807. évi VIII. száma, 64. o.
38 *Hazai Tudósítások* 1807. évi XIX. száma, 156. o.
39 Fol. Hung. 1066, Quart. Hung 477. OSZK. Kézirattár.
40 Magyar Királyi Helytartótanács, Repertórium Revisionis Librorum 1783—1848 (C—60), Országos Levéltár Mikrofilmtára.

ki, hogy csak egy bizonyos hadi tudományi (mesterségű) könyv kerül hamarosan kiadásra, de a másik mű létezéséről hírt nem adtak.

Gondoljuk csak meg: 1807-ben nem volt az országban olyan nyomtatásban megjelent magyar munka, amelynek tárgya a hadi tudomány (hadi mesterség) lett volna. Érthető módon még a nyomtatás időszakában több újságcikk, híradás tudatta, hogy hamarosan a legelső ilyen tárgyú könyv fog megjelenni. Ezeket a gondolatokat igazolja az a tény, hogy Szekér A. Joachim a maga művét a legelső ilyen jellegű könyvnek tartotta. Jung János viszont azt írta, hogy nincs hadi írott munkája Magyarországnak. Hartleben Konrád Adolf könyvárus szintén azt hirdeti, a Hazai Tudósítások 1807. évi Kisasszony havának 15. napján kelt számában, hogy a Hadi tudomány a legelső ilyen jellegű munka.

Eddigi vizsgálataink és eredményeink alapján feltehetően egymással nem találkoztak és egymás munkájáról nem tudtak a szerzők.

Szekér 1752. július 5-én született Komáromban. Az alsóbb iskolái elvégzése után 1768-ban belépett a Ferences rendbe, itt kapta meg a Joachim nevet. Tanulmányait később Nagyszombatban, Pesten és Budán folytatta, 1778-ban hittani és bölcseleti vizsgáit dicsérő bizonyítvánnyal fejezte be. Több városban volt szónok, hittantanár. 1785-ben megírta a Magyarok Eredete című könyvét. E műben az egyházra és a római szentszékre tett megállapításai, világi gondolkodásmódja és életfelfogása miatt szembekerült elöljáróival. Megoldásként végül sikerült a ferences rendet elhagynia és 1794-ben a szentkereszti ciszterci rendbe lépett. Azonban itt sem volt végleges maradása; a korábbi nézeteltérések kiújulása következtében tábori papnak szegődött a Splényi gyalogezredbe. Az alakulattal együtt Ausztriába, majd Olaszországba vándorolt, jelen volt a marengói csatában (1800. június 12—14.). Olaszországi útjáról hazatérve 1806-ban megírta és kiadta a „Marengói Tsata" című művét. A Hadi tudomány című könyvet 1807-ben adta ki Pesten. 1810. szeptember 26-án halt meg Kolozsvárott.[41]

A Hadi tudomány a kor ismeretei szerint foglalta össze a hadtudomány addigi ismereteit. Az első részben a csapatok rendeltetését, állományát, majd az ország fekvésének katonaföldrajzi értékelését találjuk. A későbbiekben nélkülözhetetlen tudnivalók következnek; a hadsereg mozdulatai, síkvidéki és hegyvidéki menetekkor, a táborhely megválasztása, a folyón való átkelés, a folyóvizek védelme, a védő háború, az ütközetek, a városok ostroma, a megszállott várak ostrom alóli felszabadítása, a gyalogság és lovasság szolgálata, „hadi forgása".

Jung János Hadi Mesterséget tárgyazó munkája a Szekér A. Joachim által kiadott műtől eltér, több vonatkozásban is. Mivel hasonló könyv még nem jelent meg, (így Szekér A. Joachim — Hadi tudománya sem!) ezért vállalkozott arra, hogy egy olyan könyvet ad ki, amely alapot adhat a magyar hadtudomány és hadi mesterség továbbfejlesztéséhez. Ilyen meggondolás alapján mindenképpen fontos, úttörő munkának kell tekintetnünk. Igaz, a mű egy részét külföldi szerzőktől vette át, mégis, az egészet egybevetve, olyan alkotás ez, amely feltétlenül említést érdemel, helyét, jelentőségét a magyar hadtörténelem nyomtatott dokumentumai között feltétlenül meg kell jelölnünk.

41 Részletes életrajzát megírta *Czapáry László*, a Székesfehérvári Ciszteri főgimnázium 1887/88-ban kiadott Értesítőjében: Szekér Joachim Alajos élete és művei címen. Foglalkozik munkásságával még: *Lázár Béla:* Szekér Alajos Joachim életéhez. (*Figyelő-Irodalomtörténeti Közlöny* Budapest, 1888., XXIV. k., 152—156. o.) *Lékai Lajos:* A magyar történetírás 1790-től 1810-ig című könyvében a 70—71. és a 188. oldalon, *Sinkó Ferenc:* A Magyar Robinson és írója címen (*Vigilia* 1953. július. 355—359. o.), *Szinnyei József* ismert munkája szintén részletesen ír róla.

A szerző — Jung János — 1778-ban született Pesten, tanulmányait is itt végezte el. Már fiatal korában élénk figyelemmel kísérte a történelmi eseményeket, lázasan olvasgatta a történelmi tárgyú műveket. Bécsben több évig volt ügyvéd, majd történelmi érdeklődése végül is munkásságában is megmutatkozott. A magyar történelemtudomány rendkívüli tanára lett a bécsi egyetemen és a Mária Terézia Akadémián. Az 1807—1808-as nemesi felkelő seregben főhadnagyként találkozhatunk vele. Bécsben halt meg 1828. március 22-én.

A mű szerkezeti felépítése

A munkáját Jung két kötetben írta meg:

I. kötet: A hadi mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása. A leg-jobb régi és újabb íróktól összve-szedve 1807.

Az első kötet elején ajánlás található, amelyet P. Marczibányai Istvánhoz[42] írt. Az előszót az első kötet tartalomjegyzéke követi, majd a 167. oldalig tart A hadi mesterségnek rövid históriája. A leg-régibb időktől fogva egész a puskapor feltalálásáig című rész.

II. kötet: A hadi mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása. A leg-jobb régi és újabb íróktól összve-szedve 1808.

A tartalomjegyzéket követi A hadi tisztnek szükséges tudományokról L'Loyd[43] és De La Roche Aymon[44] szerént című fejezet, mely a 100. oldalig tart.

A kötet második felében található Az Artilleriáról vagy is az úgy nevezett pattantyúsi mesterségről B. Unterberger Cte, De La Roche Aymon, Manvillon 'SA szerént című rész is.

Az első kötet a hadi mesterség rövid történetét foglalja össze a legrégibb időktől a puskapor feltalálásáig (167 oldalban). A második kötet összesen 273 oldalt foglal magában és a „hadi tisztnek" legfontosabb ismereteit rendszerezi, így többek között a Geográfiát, Topográfiát, Artilleriát.

A könyvet „Nagy Méltóságú, Méltóságos Puchói Marczibányi István úrnak, Ő császári s' Királyi Felsége Belső Titkos Tanácsosának, Arany Sarkantyús Vitéznek Ő Excellenciájának" ajánlja.

Az ezután következő 10 oldalon köszönő sorok következnek abból az alkalomból, hogy a közösség, a nemzet javára Puchói Marczibányi István 50 000 forintot ajánlott fel. Vagyonából ilyen nagyságú összeggel kívánt hozzájárulni a felállítandó Magyar Hadi Akadémia költségeihez. E nemes szándék tiszteletének bizonyítására, valamint a hadtudományi ismeretek könnyebb oktatása céljából ajánlja munkáját. Mivel Jungnak vagyona nem volt, ezért ő ezzel a könyvvel tudott hozzájárulni hadügyünk jobbításához.

42 *Marczibányi István* (Makó 1752. július 25—Buda 1810. december 21.) Az irodalom és a tudomány pártfogója és mecénása. Jogi tanulmányait Egerben végezte. 1780-tól a temesi kerület tartományi biztosa és kir. tanácsosa, később Csanád vm. alispánja, 1800-tól udvari tanácsos, 1800-ban Pestre, majd Budára költözött. Birtokai jövedelméből magyar tudományos és irodalmi munkák jutalmazására és nyelvtudományi pályázatok kitűzésére nagy összegű alapítványt tett.

43 *Henry Humphrey L'Loyd* (1720—1783): Az egyik legjelentősebb angol katonai szakértő. Szinte valamennyi fontosabb európai hadseregben szolgált. Francia, porosz, majd osztrák szolgálatban részt vett a hétéves háborúban. Rendkívül alapos katonai, földrajzi, kartográfiai és geometriai ismeretekkel rendelkezett. Mint katonai író a hadtudomány örök törvényeit vizsgálta, nagy jelentőséget tulajdonított a terep és a hadszíntér szerepének. Főbb művei: A legutóbbi németországi háború története (London, 1781), Katonai emlékiratok (1780), Tanulmányok a hadművészet általános törvényeiről (Wien, 1785).

44 *De la Roche Aymon:* francia lovastiszt. A francia forradalom elől elmenekült Poroszországba, ahol mint lovassági tiszt szolgálta végig a napóleoni háborúkat. Részt vett a porosz sereg, főleg a könnyű csapatok szervezésében. A restauráció alatt Franciaországba visszatért, ahol gazdag harctéri tapasztalatait, melyeket a lovasságnál szerzett, könyvben foglalta össze.

A'

HADI MESTERSÉGET

TÁRGYAZÓ SZÜKSÉGESSEBB

TUDOMÁNYOKNAK

SUMMÁS

ELŐ-ADÁSA.

A' leg-jobb régi, és újjabb Írókból

öszve-szedve.

ELSŐ KÖTTET

PESTEN,

Találtatik Eggenberger Jó'sef Könyvárosnál.

1807.

A'

HADI MESTERSÉGET

TÁRGYAZÓ SZUKSÉGESSEBB

TUDOMÁNYOKNAK

SUMMÁS

ELŐ-ADÁSA.

A' leg-jobb régi, és újjabb Írókból

öszve szedve.

MÁSODIK KÖTTET.

PESTEN,

Találtatik Eggenberger Jó'sef Könyvárosnál.

1808.

Magasztos pátosszal vezeti be gondolatait. „Magyarországnak Alkotmánya mint erős kőszál a »felháborodott tenger közepén« ellent tudott állni a dagályos haboknak és Európa legdűhösebb és mindent felforgató szélvészének, amely a hadi fundamentumon épült. Ez az Alkotmány régen felül haladta a Lycurgus és Solon által megalkotott »Kormány rendeket«, valamint a roppant Perzsa Birodalmat is.

Egész Európa »magasztalja« a magyar vitézséget, melynek záloga: a nemzet gondolkodásmódja, erkölcsi tulajdonságai, a hazaszeretet, a fejedelmekhez való hűség, állhatatosság és a bátor szív. A hadtudományokban is elegendőképpen munkálkodott a hadakozó nemzet, hiszen Polybius[45] Caesar, Vegetius[46] és Frontinus[47] »tapasztalatait« is ismerték."

Megállapítja a szomorú valót: „Óh fájdalom! Csak egyre sem találna aki a Hadi Tudományoknak illyetén vizsgálásában valaha fáradozott volna. Nincs tehát Hadi írott munkája Magyar Országnak!"[48]

A szerző ezután ezzal folytatja, hogy Európában a magyarok elsők között éltek a puskaporral és a nehéz lövő eszközökkel. Hunyadi, Zrínyi, Nádasdy és a többi nagy vitéz magukat hadi tetteikkel halhatatlanokká tették. Röviden áttekinti a magyar nép megpróbáltatásait a népvándorlástól a XVII. századig. A hazafiak toll helyett kénytelenek voltak szüntelenül fegyvert fogni a Haza védelmére.

Mivel országunk akkor még nem rendelkezett hadi írott munkával, ezért iránta való szeretet bírta ennek a műnek a kiadására. Ahogy a cím is mutatja, más nevezetes íróktól szedte össze ebben a formában, s kiadása nem egyéb, mint a közjó szolgálta.

A magyar nyelvet kevésbé érti, ezért munkáját németül írta le. Magyarra fordítását hazaszeretetüktől lelkesedve Stettner Máthé és Légrádi Pál[49] végezték el.

„A' mennyiben tehát ezen munkának betse abban állana, hogy ez anyai nyelven jelenik meg, annyiban a Tit. Uraknak nemes fáradozasok enyimnél nagyobb köszönetet érdemel."[50]

A Hadi mesterségnek rövid históriája. A 'leg-régibb időktől fogva a puskapor fel-találásáig

Rövid történeti áttekintést ad a hadtudomány kialakulásáról. Az egyes embereknek évszázadokkal ezelőtt ugyanúgy, mint most, legfőbb célja az volt, hogy magukat minden külső támadó erő ellen megvédelmezzék. A hadi mesterség eredetét, kezdetét vizsgálva megállapíthatjuk hogy a tudományok között az egyik legrégibb, melynek célja az ember és tulajdonának védelme minden külső és belső erő ellen.

A hadi tudományról és hadi mesterségről szóló feljegyzéseket már megtalál-

45 *Polübiosz:* Görög történetíró. Született Megalopolisban i. e. 210 táján, meghalt 128 táján. Megírta többek között Róma történelmét az I. pun háborútól Karthágó és Korinthosz feldúlásáig (i. e. 264—164-ig). Csak az első 5 könyv maradt meg teljesen.

46 *Vegetius Flavius Renatus:* Római katonai író I. sz. 400 körül a hazai véderő fejlesztéséért írt egy 4 könyvből álló lelkesítő munkát „Epitome rei militaris" címen, amelyben régibb történetírók és katonai szakemberek műveit adta kivonatban.

47 *Frontinus Sextus Julius:* Kiváló római mérnök és író (i. sz. 40—103) m, három ízben konzul, 76—78-ig alvezér Britanniában; Írt hadicselekről egy „Strategemata" c. művet, tele hadtörténeti anekdotákkal.

48 *Jung:* 1807. Elöljáró-Beszéd XVII. o.

49 Stettner Máthé és Légrádi Pál — valószínű közelebbi ismeretségben voltak Junggal. Eddigi vizsgálataink alapján pontos adatok nem ismertesek. Németül jól tudó ügyészek voltak, akiket hazaszeretetük arra késztetett, hogy a németül megírt művet magyarra lefordítsák.

50 Jung: 1807. Elöljáró-Beszéd. XXVI. o.

juk a görög mitológiában, mondákban. A Tigris folyó mellett élő népek és az egyiptomi papok krónikái is tettek már említést azokról. A hadi tudományok kezdeteit az ókori népek történetére vezethetjük vissza. Jung megemlíti a Hérodotosz által megírt tudósításokat, amelyekben katonai (hadi) írásokkal találkozhatunk. Rátér az ázsiai „kóborló-csorda" népek hadi seregére, amelyeknél legfőképpen lovassággal találkozhatunk.

A hadi tudomány a despotizmus („a vas ostor") alatt nyögő fegyveres sokaság által kevésbé fejlődött. Nagy lendületre — a perzsa birodalomban — Kűrosz idejében kapott. Elénk tárul ez a hatalmas birodalom, melynek határa a Közép tengertől[51] az Indus folyóig terjedt. Ennek a roppant kiterjedésű birodalomnak volt része Babilónia, Káldea, Fönícia. Megismerjük a perzsa haderőt, amely kezdetben csak perzsákból állt, idővel kiegészítették más ázsiai nép katonáival. Ezt a sereget több írásában megemlíti Xerxész; látjuk a sokféle hadi népet; mind más ruhákban, fegyverzetben. A sorokat olvasva megelevenedik előttünk ez a tarka, soknemzetiségű hadi sereg; gyapotruhákban az indiaiak, oroszlánbőrökkel borított afrikai szerecsenek, mongol és buharai pusztákról jött kóborlók, vadásznépek, teveháton járó arabok, föníciai hajósok és ázsiai görögök. A birodalom királyát védő testőrző sereget „halhatatlan seregnek" hívták, mert a 10 000 főre megállapított létszámát mindig ugyanannyira pótolták.

Ezután a görögök hadi tudományának leírása következik, amely olyan szintre emelkedett, hogy a későbbi korokban is vizsgálták elveit, törvényszerűségeit. A hadi mesterség (tudomány) nagy fejlődésen ment keresztül a trójai, majd a peloponnészoszi háborúk időszakában. Az első thébai háború után tovább fejlődött. Változtak a hadrend elemei is (harci szekerek, lovasság, gyalogság) Spárta és Athén népei Lükurgosz és Szolón bölcs törvényei alatt a világon leghatalmasabbakká lettek. A hadi mesterség a tudomány szintjére emelkedett. A köztársaságnak legelső kötelessége volt: az ifjúság nevelése, oktatása, a hadtudományi ismeretekre.

Rendszerezi a görög haditudomány felosztását:

1. *Taktika:* (tartalmazza többek között a hadi sereg felállítását, mozdulásait...)
2. *Stratégia:* (a sereg vezérlését foglalja magában, de mindazon ismeretek megtalálhatók itt, amelyek a „hadi plénumra" tartoznak).
3. *Poliorketika:* (a várvívás mestersége)
4. *Naumachika:* (a tengereken való hadakozás módjainak leírása).

Megismerjük a spártai nevelés és a spártai hadisereget. A hadi szolgálatot 20 és 60 éves kor között kellett adni. A hadi sereg három részre tagozódott:

1. *Hoplíták* (nehéz gyalogság)
2. *Lovasság*
3. *gyalogság* (könnyű)

Ismét átélhetjük a leuktrai és a maratoni csatát, megjelenik előttünk a különböző helyzetekben hadakozó spártai hadsereg. Olvashatjuk a spártai hadviselést, az ellenséggel való megütközés módjait. A történelem homályból felvonul előttünk a görög sereg félelmetes főereje a falanx, megtudjuk méreteit, harci alkalmazását.

A hadtudomány és a történelem színpadán új nép, új erő jelenik meg: Róma. A hadi mesterség további fejlődésében fontos szerepet játszottak a katonai tribunusok, akik megválasztásuk után consuli hatalommal is bírtak. A régi falanx tökéletesedett — kisebb csoportokra osztották —, mozgékonysága, „manőve-

51 Földközi tenger.

rező képessége megnövekedett; kialakultak a légiók. Duilius ez idő tájt felállítja az első hadiflottát. A hadi tudomány sokat fejlődött a pun háborúk alatt.

Az ókori birodalmak (népek) ideje — a virágzáson túljutva — leáldozott. A történelem vihara egyes népeket, birodalmakat eltüntetett.

Majd a germán harcosok bemutatása következik. Megismerkedhetünk hadi seregükkel, amelynek fő erejét a lovasság és a gyalogság alkotta. A katonák a falanxhoz hasonló alakzatot vettek fel, az ellenség csapásaitól magukat pajzsokkal védték.

Ázsia földjéről új nép telepedett át a Kárpát medencébe — a magyarok. A vitézséget nem lehetett elég korán kezdeni, ugyanis a gyermeket kis kortól fogva megtanították lovagolni és célba lőni, de a kardforgatásra és a lándzsadobásra is kiképezték. Megjelennek „kalandozó őseink", látjuk alkalmazott harcmódjaikat. Hitelesnek mondható módon tárul elénk az államalapítás utáni évszázadok hadi helyzete, a hadi sereg összetétele, az állandó sereg (ordinaria), melyhez tartoztak a főispánok bandériumai (mindig a király parancsaitól függtek) és rendkívüli katonaság (extraordinaria); „az egész sereg: Fel-kelésnek neveztetett, melynek fő vezére volt a Nádor Ispán Generális."

A szerző több példát említ meg azzal kapcsolatban, hogy királyaink milyen sokat tettek az ország (így a hadtudomány) felvirágoztatásáért, hiszen sok tudóst, építőmestert (várépítőt is) „vitéz idegeneket" hívtak az országba. Lehetetlen tehát, hogy a hadakozás taktikáját meg nem tanulhattuk volna.

A 'puska pornak, ágyúknak, mozsaraknak, mináknak és a lövő fegyvereknek fel-találásáról

Visszatekint Jung a görög, római hadak által használt nehéz lövő eszközökre. Kétféle volt ismert:

1. számszerij (vagy catapulta)
2. nyeles kézíj (ballista)

A számszeríjak szolgáltak a mai ágyúk helyett, mivel ezek a nyilakat és a gerendákat csak vízszintesen lőtték ki. A nyeles kézíjak pedig a mai (akkori) mozsarak gyanánt szolgáltak; az ezek által kilőtt kövek, nyilak görbe, vagy íj lövéssel repültek be az erődökbe. A számszeríjak kisebb neméhez tartozott a scorpio és a polybolon — apró kézi eszközök —, amelyeknek kezeléséhez egy ember is elegendő volt. A csak köveket hajító eszközt onagernek nevezték. Ezeket a fegyvereket már Nagy Sándor idejében ismerték és használták. A rómaiak Jeruzsálem ostromlásakor 300 számszeríjjal és 40 nyeles kézíjjal rendelkeztek.

A hadi tudomány (mesterség) történetében és fejlődésében új szakasz kezdődött a puskapor feltalálásával. Rövid áttekintést kapunk a puskapor feltalálásának körülményeiről, megismerjük az ezekről alkotott nézeteket. Több példát említ Jung a puskapor hadi alkalmazására. Egyesek szerint Salamon magyar király már 1073-ban a Belgrád vára alatti csatát ágyúkkal vívta. Megemlíti a XIV—XV. századi Magyarországot, amikor a városokban mindenütt puskaport és lövő eszközöket tartottak. A „pattantyússág" Mátyás király alatt volt a legjobb, melyet egész Európa ismert. Találkozunk Orbán mester erdélyi ágyúöntő műhelyével is. A puskapor és ágyúk után a „bombik" következnek. A legelső alkalmazójának egyesek Ernest Mansfeld[52]-et tartják, aki 1588-ban Wachten-

52 *Mansfeld, Peter Ernst:* gróf (később herceg) hadvezér, született 1517. július 15-én, meghalt 1604. május 22-én. Részt vett többek között V. Károly 1535. és 1543. évi hadjáratában.

donk várának ostroma alkalmával használta. Zrínyi Miklós az 1566. évben használta a bombikat, mozsarakat, petárdákat. A törökök 1543-ban Esztergom várát mozsarakkal támadták. Pozsonyban 1439-ben ágyúöntő műhely volt.

A hadi tisztnek szükséges tudományokról L'Loyd és La Roche Aymond szerént

Jung e rész elején vázolta a hadi tudomány (mesterség) lényegét. „A hadi mesterség nem az ember öldöklését tárgyazó mesterség, hanem a nemzetek védelmére (minden külső és belső ellenség ellen), valamint a hazafiak tulajdon-viszonyainak oltalmazására szolgáló tudomány." A hadi tudományon mindazon tudományokat érti, melyek a hadi mesterség változhatatlan szabályain és törvényein épülnek. Két része van a Theoria és a Praxis — vagyis vizsgálandó és gyakorló. Az első csupán csak a hadi mesterség „reguláit" adja elő, az utóbbi pedig azon szabályokat, amely a különböző helyzetekre való helyes alkalmazás módjaira tanítanak és szorosabb értelemben ez a hadi mesterség. A hadi mesterség históriájából kitűnik, hogy a „régiek" a Theóriának szükségéről és a Praxisnak fontosságáról annyira meg voltak győződve, hogy közönséges „oskolákban" tanították a hadi mesterség reguláit, rendszabályait. Példaként említi, hogy az athéni ifjút csak akkor küldték a hadseregbe és csak akkor tanulta a hadi tudományok gyakorló részét, a hadi taktikát a háborúban, ha annak vizsgáló részét, a hadi mesterség reguláit előbb az iskolában jól megtanulta.

A Mathesisról

Jung a klasszikusok nyomán a matematikai ismeretek összességét két részre bontja:

a) Az úgynevezett *Mathesis pura,* amely a „nagyságoknak mindenféle alkotórészeit magában foglalja. Részei a »szám mesterség« (aritmethica) és a föld mérés (Geometria).

b) *Mathesis applicata:* amely a nagyságok összeköttetéseire hozott közönséges tételeknek, vagy tanító igazságoknak és szinte az emberi élet sokféle foglalatosságaira és szükségleteire való helyes alkalmaztatás módját adja elő — amaz Physica, ez pedig Technica, applicata Mathesisnek neveztetik"

Megemlíti a „régiek" közül az e területen munkálkodó tudósokat: (Pütagóraszt, Arisztotelészt, Euklidészt, Thálészt . . .). Ismerteti a fizika és a technika alkotó részeit, területeit. Megállapítja, hogy minden részterület igen fontos és kapcsolódik a hadi tudományhoz, hadi mesterséghez. Így megemlíti például, hogy a hadi mesterségnek főbb része és minden ütközetnek lelke a „Pattantyúsi Mesterség", amely a geometriára épül. A hadi erősítő tudomány, a táborhelyek megválasztása, a tábor-ütés mind a geometriára épül. A hadi sereg menete (marsa), a hadi sereg mozdulása, az induló-(menet)-sebessége az összecsapás pontos ideje és helye elképzelhetetlen matematikai számítások nélkül. Elkerülhetetlenül fontos a Földnek, a terepnek leírása, vagyis a geográfia és a topográfia.

A Geographiáról

Röviden ismerteti annak az addigi ismeretek szerinti fogalmát. Megtudjuk, hogy olyan tudomány, amely az ország fekvésével, természeti adottságaival, ég-

hajlatával, erkölcseivel, szokásaival, népességével, gondolkodásával, igazgatásával, földmívelés módjával és kereskedelmével foglalkozik.

„A hadi tudományra nézve a föld-leírás vagy geográfia csak akkor érdemli meg a tudomány nevet, ha az mind természeti, mind erkölcsi állapotát és minden legtitkosabb „rugóját" felfedi, valamely országnak vagy köztársaságnak, hogy ezekből annak meg-támadó és védelmező erejét meg lehessen határozni." Nagyon fontos dolog a „Hazával" határos országok hadi állapotának ismerete. Egy országnak nem csupán kiterjedését, lakosságának — városainak számát kell ismerni, hanem főleg az ellenség erejét és hadi alkotmányát kell jól tudni. Mindezeken túl fontos dolog egy ország földrajzi fekvése, hogy az hegyvidéki, vagy sík terepen helyezkedik-e el.

A hely leírásáról vagy Topographiáról

Ebből a kis részből megtudjuk a topográfia jelentőségét. „Nemcsak valamely ország természeti és erkölcsi tulajdonságainak az ismerete fontos (föld írás), hanem a hely leírását tárgyaló tudomány is elengedhetetlenül szükséges. Nem elég valamely ország fekvésének általános ismerete, hanem mindazokat ismerni kell, amelyek a hadi mozdulásához kapcsolódnak" (ilyenek — a folyók, hegyek, utak, városok — stb.).

„A hely leírásnak két része van:

a) *vizsgálódó rész:* (hadi planumok kidolgozása) milyen irányból, milyen útvonalon, hol kell az ellenségre támadni,

b) *gyakorló rész:*

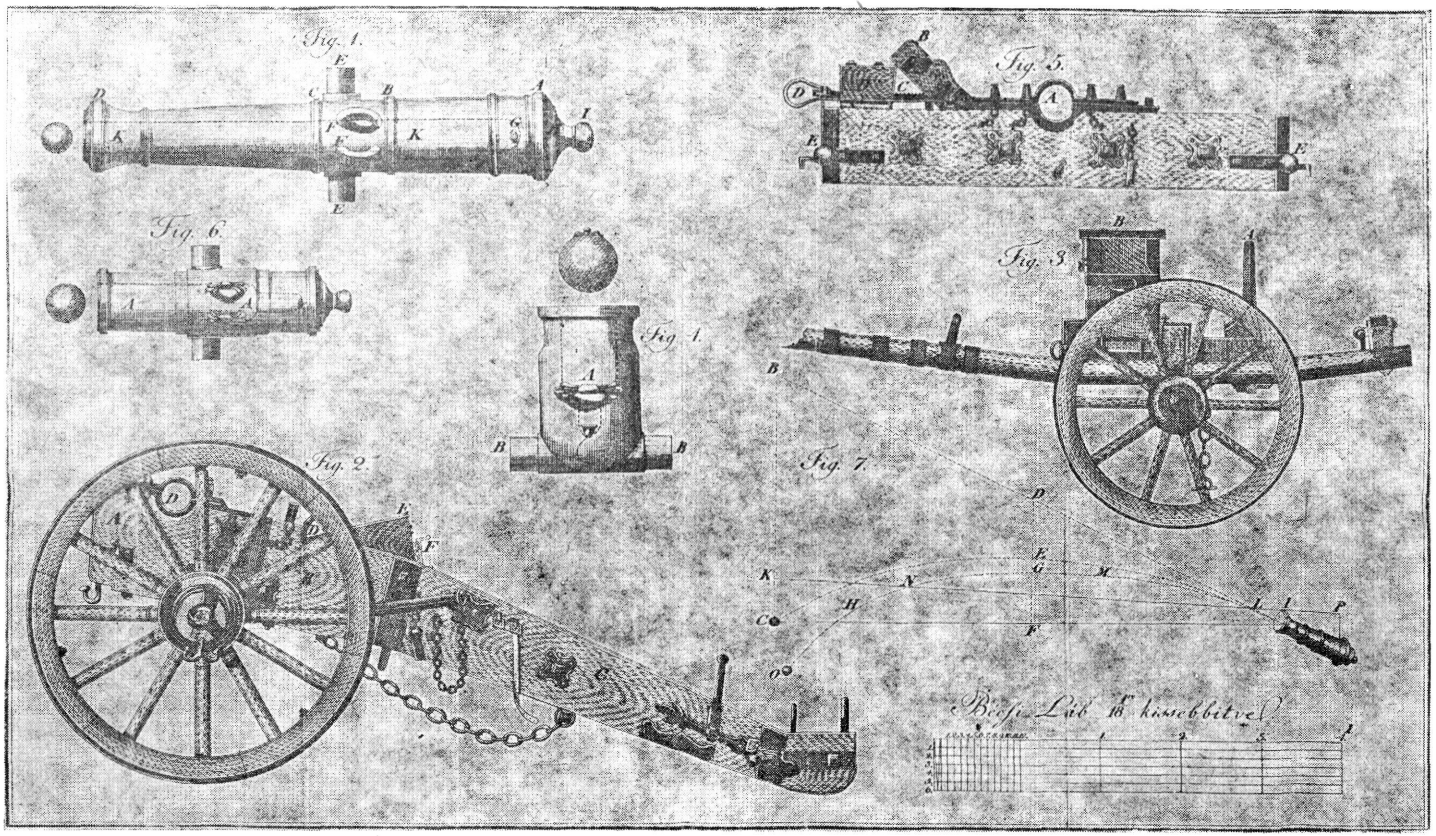
A hadi seregnek nagyon fontos az ellenséges ország »Földabroszának« ismerete." Sokszor a hadviselés módját is meghatározza az ország kiterjedése, földrajzi-természeti viszonyai, vízrajza, de minden ország esetében fontos szereppel bírnak az ország természeti határai, síkvidéki-e, vagy hegyek, folyók övezik-e. Nem lényegtelen az ország kiterjedése sem, zömök, avagy hosszan elnyúló-e az. Ezután több európai ország területi kiterjedését vizsgálja hadi szempontból (Auszria, Németország, Franciaország, Oroszország . . .)

A hadi szemmértékről

„Azon tehetség, ami szerint valamely »környéket« első tekintettel úgy megismerhetünk, hogy akár hadi intézetek, akár hadi mozdulások esetében azonnal használni lehet — hadi szemmértéknek nevezik. Aki ilyen szemmértékkel bír, az bármely tájon elképzelheti magának a csatateret és meg tudja határozni, hogy oda milyen létszámú, milyen hadi sereg és lövő eszköz szükséges, milyen hadimozdulatok és »forgások« lehetségesek."

A katonai pallérozódásról és tökéletesítésről

A „katonai rendnek" meghatározott saját „tudományai," erkölcsi tulajdonságai vannak. Az egyik az elmének, a másik pedig az erkölcsnek „pallérozásában" áll. Nagyon fontos dolog a hadi tisztnél a gyakorlás. A „pallérozódás" a hazaszeretet, a becsületet erősíti, de segíti a katonát a magasabb rang megszerzésében. Legjobb út erre a világ történészeinek folyamatos olvasása, mert ez világosíthatja meg az elmét és ez „gerjeszthet a katonák szívében nemes érzékenysé-

A „nehéz vagy nagy lövő eszközök" a képes mellékletben

get". Ilyen jellegű művek rendszeres olvasásakor ismerheti meg a katona a nagy tetteket bemutató különféle példákat, ezek szorgalmas tanulmányozásával juthat oda, hogy nem kerülhet olyan helyzetbe, amit nem várt, vagy előre nem látott.

Egyszóval a „Históriák" olvasása által szerzi meg a katona a háborúban az állhatatosságot, tűrőképességet, a hidegvérrel való döntést valamely jeles cselekedetre, a nagylelkűséget, az emberi szeretetet — következésképp a „pallérozódást" és „maga tökéletesítését".

Az artillériáról, vagyis az úgynevezett pattantyús mesterségről

Az artilléria, vagyis a pattantyús mesterség, az újabb hadi mesterségben éppen az, mint a „régieknél" a hajító szerekkel, vagyis a számszeríjjakkal, nyeles kézijakkal és több más azon időbeli „hadi rontó eszközökkel" való helyes bánásmódról tanító tudomány volt. A puskapor feltalálása óta a lövedékek még nagyobb rontó erővel lőhetők ki.

Ezután részletes bemutatása következik a puskapor alkotórészeinek, a puskapor csoportosításának „nemei" szerint; melyek három félék lehetnek:

„1. Czél lövő puskaporok
2. Burst-Muskéta és ágyú porok
3. Vettető porok."

Az érdekesség kedvéért bemutatom a „czél lövő" puskaport: 80 rész kétszeresen tisztított salétromból, 12 rész tiszta kénkőpor és 14 rész veres gyűrű, vagy mogyorófa szénből áll. A szeme finom, egyenlő, kemény és fényes. „A lövő eszközöket" két nagy csoportra osztja:

„*A nehéz, vagy nagy lövő eszközök:* (ágyúk, habiczák, mozsarak)

könnyű vagy kis lövő eszközök: (karabélyok, pisztolyok, hosszú puskák, vagy muskéták)."

Részletesen és szakszerűen mutatja be az egyes „lövő eszközöket" és a „munitiókat vagy lövő szereket". A nehéz lövő eszközöket képes melléklettel is szemlélteti. (L. a 873. oldalon!)

A különböző űrméretű ágyúk, mozsarak csoportosítását kaliberük, lőtávolságuk alapján 17 táblázatban ismerteti az olvasóval. Az I. és II. táblázat az ostrom és várbeli ágyúkat, illetve a tábori ágyúkat tartalmazza. (L. a 875. oldalon!)

A tábori szekerekről és „szekerezésről" kiemelten emlékezik meg. A szekerekkel nemcsak a nehéz lövő eszközöket vontatják, hanem a muníciót (lőszereket), élelmiszereket és egyéb anyagokat is ezekkel szállították.

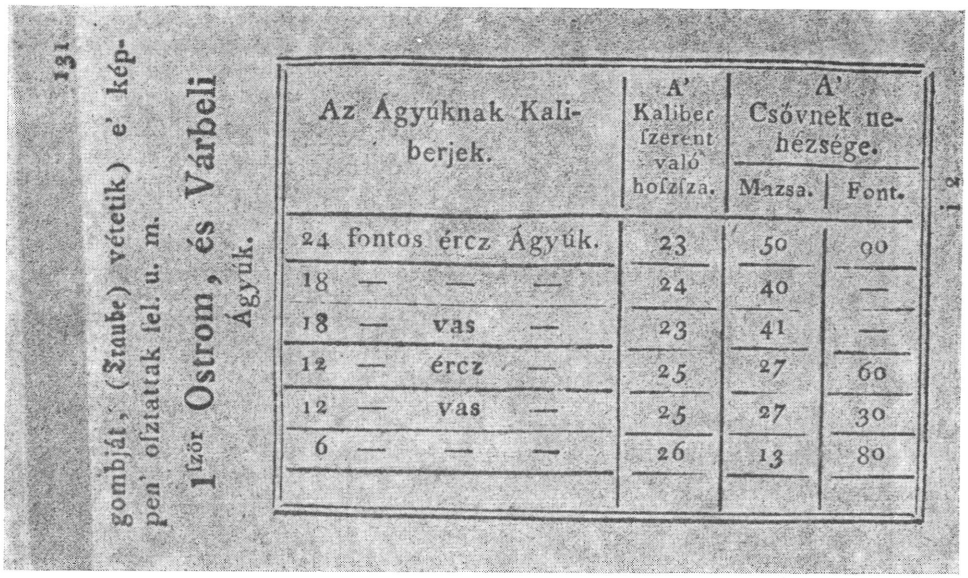
Megismerkedhetünk a csajkákkal és az azokhoz tartozó lövő eszközökkel is. Ezeket az apró hadihajókat szélesebb folyóvizeken szokták használni. Ezután részletezi, csoportosítja a csajkákat. Szakszerűen írja le a célzás fortélyait, a lövő eszközök kalibereit, az irányzás és a lőtávolságok közötti összefüggéseket.

A fejezet végén találjuk a kisebb lövő eszközök (vagyis a puskák, muskéták, pisztolyok) csoportosítását, rövid bemutatását. Rendszerezi és ismerteti a gyalogság és a lovasság lövő eszközeit.

Végezetül néhány jó tanáccsal látja el a fegyvert forgató vitézt:

„*A töltésről, aránzásról, lövésről és a fegyvereknek tartásáról való némely észrevételek*":

— „Minél kisebb a golyóbis körül való közhely a puska csőbe, annál meszszebb és egyenesebben megy az."

131

gombját, (Zraube) vétetik) e' képpen' olztattak fel u. m.

1ször Ostrom, és Várbeli Ágyúk.

Az Ágyúknak Kaliberjek.	A' Kaliber szerént való hoszsza.	A' Csővnek nehézsége. Mázsa.	font.
24 fontos ércz Ágyúk.	23	50	90
18 — — —	24	40	—
18 — vas —	23	41	—
12 — ércz —	25	27	60
12 — vas —	25	27	30
6 — — —	26	13	80

132

2ször Tábori Ágyúk.

Az Ágyúknak Kaliberjek.	Kaliber szerént való hoszsza.	A' Csőv nehézsége. Mázsa.	font.
18 fontos ércz Ágyúk.	16	20	86
12 — — —	16	14	50
6 — — —	16	7	40
3 — — —	16	4	34
1 Hegy-Ágyúk	11	1	75

Innen kitetzik, hogy ha a' Várbeli-Ágyú a' Tábori-Ágyúval egy Ka-

— „Nagyobb töltéssel nagyobb távolságra lehet ugyan lőni a golyóbist, de azért annak nem kell mértéken felül lenni."

— „A cső üre és a gyújtó lyuk tiszták legyenek."

— „A szerszám jó erős, a kova pedig éles legyen."

— „Többszöri lövés után a cél kova, gyújtó lyuk és a serpenyő mindenkor jól meg tisztíttassanak."

— „A lövésben arra szoktassa magát az ember, hogy egyenesen és erősen álljon."

A lövés, célzás, fegyverhasználat után rátér az egyik legfontosabb követelményre, mintegy összefoglalásként, mely szerint nélkülözhetetlen az újoncok (rekruták) kiképzése, a lövés mesterségének begyakorlása különböző célokra és távolságokra.

Jung János Hadi Mesterséget tárgyazó műve nem ismeretlen, hanem egy méltatlanul elfelejtett alkotás. A szerző tudományos megalapozottsággal igyekezett a hadi mesterség addigi ismereteit rendszerezni és bemutatni. A munka értékét csak növelte az a tény, hogy addig magyar nyelven kiadott olyan könyv, amelynek tárgya a hadtudomány (hadi mesterség) lett volna, nem volt.

Szekér A. Joachim, Markó Árpád és Ács Tibor megállapításait, amelyeket a legelső magyar nyelven kinyomtatott hadtudományi műre tettek — a bemutatott dokumentumok alapján módosítanunk szükséges.

Kiss Károly hadtudományi munkásságát megelőzően előfutárként egy újabb olyan személyt ismertünk meg, akinek munkásságát és művét újabb határkőnek kell tekintetnünk. Jung könyve olyan alkotás, amely feltétlenül bővíti a magyar hadtudomány amúgy is „szegényes kelléktárát". Ezzel a munkával és Szekér A. Joachim valamivel később megjelent Hadi tudományával kiteljesedik az 1807-es esztendő és gazdagabbá válik hadtudományi (hadtörténeti) irodalmunk.

BARCY ZOLTÁN

A MAGYAR LÉGVÉDELMI TÜZÉRSÉG FEJLESZTÉSE ÉS REJTÉSE 1922—1938

A Trianonban 1920. június 4-én megkötött békeszerződés Magyarországon 1921. január 26-án lépett életbe.[1] A békeszerződés számszerűen meghatározta a magyar hadsereg létszámát, fegyverzetét és összetételét, továbbá elrendelte, hogy az életbelépésétől számított három hónapon belül Magyarország katonai erőit a megszabott mértékig le kell szerelni és az így feleslegessé váló hadianyagot ki kell szolgáltatni a Szövetséges és Társult Főhatalmaknak. A 108. cikk kimondta, hogy csak olyan és annyi alakulatot szabad fenntartani, melyek a csatolt táblázatokban fel vannak sorolva.

A gyaloghadosztály szervezetét és legnagyobb létszámát tartalmazó I. táblázat egy tábori tüzérezredet írt elő három tábori, vagy hegyi tüzérosztállyal, összesen 8 tábori, vagy hegyi üteggel.

A vegyesdandárt tárgyaló III. táblázat egy 3 üteges tábori, vagy hegyi tüzérosztályt engedélyezett.

A fegyverzet és lőszer legnagyobb mennyiségét felsoroló V. táblázat is csak tábori és hegyi ágyút, illetőleg tábori tarackot említ. Sehol sincs említés légvédelmi tüzér csapattestről, vagy löveganyagról, sőt a 117. cikk előírta, hogy „a megengedett mennyiséget meghaladó minden fegyvert, lőszert és hadianyagot, ideértve a repülőelhárítás mindennemű eszközét", ki kell szolgáltatni.[2]

A hadsereg 1921 február hóban hét körletparancsnokság alatt 8 vegyesdandárból, 2 lovasdandárból és közvetlen alakulatokból állt. Ezen belül csak a budapesti körletparancsnokság közvetlen csapatai között szerepel két légvédelmi ágyús üteg, Gellért-őrség elnevezéssel.[3] Ezt a haderőt az előírásoknak megfelelően le kellett csökkenteni, mégpedig 7 vegyesdandárra, 4 huszárezredre, 3 utászszászlóaljra, 1 önálló tábori tüzérosztályra és 1 autógéppuskás- és ágyús osztagra.

Légvédelmi alakulat az új hadrendben nem szerepelt, felállítása tiltva volt.

Azonban a katonai vezetésnek kezdettől fogva nem állt szándékában a békeszerződés katonai tárgyú rendelkezéseit maradéktalanul végrehajtani és annak ellenére, hogy mindenfajta mozgósítás tilos volt, sőt annak előkészítését sem volt szabad megszervezni, kidolgoztak egy felriasztási (mozgósítási) tervet, mely 3 hadtestparancsnokság, 8 gyaloghadosztály, 1 lovashadosztály és közvet-

1 7200/921. M. E. rendelet, 1921. szeptember 2.
2 XXXIII. t. c. Az 1920. június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. In: Magyar Törvénytár 1921. évi törvénycikkek. 197—327. o.
3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Vezérkari főnökség (a továbbiakban — VKF) anyaga 1999/Hr. —1929.

len csapatok felállítására készült.[4] Ennek 7. melléklete intézkedett — a tüzérségen belül — a légvédelmi alakulatok felállításáról:

Felriasztás („Fr.") esetén az autógéppuskás- és ágyús osztag megalakítja a Gellért-őrséget, vagyis a budapesti légvédelmi parancsnokságot. A budapesti körletparancsnokság segítségével felállít egy mobil 8 cm-es 14 M repülőgépelhárító (repel) ágyús szakaszt 2 löveggel és 2 géppuskával, továbbá egy fényszóró szakaszt 1 db 120 cm-es autós és 1 db 110 cm-es 16 M fényszóróval. Az alakulat gépkocsin való szállításra volt tervezve és alárendelték a Vezérkari Főnökségnek. Ugyancsak a budapesti körletparancsnokság felállítja a budapesti üteget 6 löveggel — ebből 1 szakasznak a fogatolása biztosítva volt[5] — és kiállít 18 db repel-géppuskát. Az autós osztag másodsorban még hadseregközvetlen légvédelem felállítására is ki volt jelölve, hogy megalakítson egy fogatolt ágyús szakaszt és egy vasúti teherkocsira szerelt középsarkas szakaszt. A teljes légvédelem 12 löveg és 20 géppuska.

Meglepő, hogy a felriasztási tervezet a tábori tüzérséghez viszonyítva — melyet majdnem megháromszorozott — milyen csekély számú légvédelmet állított be. Ennek oka az anyag hiányára vezethető vissza, hiszen a román megszállás után csak 2 db 5/8 M középsarkas és 10 db 14 M fogatolt légvédelmi ágyú maradt meg, ezek is irányzóeszközök és műszerfelszerelés nélkül.[6]

A 8 cm-es 14 M légijáróműelhárító löveget a Skoda-gyár közvetlenül a világháború kitörése előtt gyártotta le 3 példányban Hollandia és Románia számára.[7] Ezeket a hadsereg átvette és elrendelte folyamatos gyártásukat. A 7,65 cm-es űrméretű lövegcső majdnem megegyezett az 5 M tábori ágyú csövével, a löveg külseje is tábori ágyúra emlékeztetett, de csöve 70°-ra volt emelhető és alapjául a talajra fektetett ún. lövegágykerék szolgált, melynek peremén gördült körülforgatásnál a löveg két kereke. Az 5 M és 5/8 M tábori ágyú lőszerét tüzelte 500 m/sec kezdősebességgel. Az 5 M lőszermozdonyra felkapcsolva hatosfogat húzta.[8]

A 8 cm-es 5/8 M középsarkas légijáróműelhárító ágyú annak felismerése nyomán született hogy a háborúban beigazolódott a középsarkon szabadon körülforgó légvédelmi löveg nélkülözhetetlensége. Kézenfekvő volt az 5/8 M tábori ágyú csövének és felső lövegtalpának felhasználása, amely egy 1250 kg súlyú öntöttvas talpgyűrűre helyezett középsarkas állványon nyugodott. A fogasívet átalakították 75° emelkedésre. A löveget mozgó daru emelte be tüzelőállásába, szétszedve két teherben szállították. A tűzkészültség elérése órákat vett igénybe.[9]

Az 1922-ben kialakított új hivatalos nyílt hadrendben a Szövetségközi Ellenőrző Bizottság némi változtatást írt elő, többek között törölte az önálló tábori tüzérosztályt és az autógéppuskás és ágyús osztagot és helyettük 4 önálló tábori, illetőleg hegyi üteget írt elő. A módosítás végrehajtása után jelent meg a Honvédelmi Miniszter (HM) 5000/eln. 1.—1922. sz. rendelete, mely nyilvánosságra hozta a honvédség új szervezetét. Ebben a tüzérség hadrendje a következőképpen alakult:

4 HL VKF 91/felv. vk. hdm.—1921.
5 HL VKF 360/hdm. 5.—1921.
6 HL VKF 5384/I. eln. VI.—1. d. 1928.
7 *Rieder, Rudolf:* Das österreichisch—ungarische Artilleriegerät im Weltkriege. In: *Kerchnawe, Hugo:* Ehrenbuch unserer Artillerie. Wien, 1935. I. k. 208. o.
8 F—21. Tüzér ismeretek. 14 m 8 cm légijáróműelhárítóágyú. Budapest, 1918.
9 *Muther, Alfred:* Das Gerät der leichten Artillerie vor, in und nach dem Weltkrieg. IV. Teil. Flugabwehrwaffen. Berlin, 1929.

Vegyesdandáronként egy-egy tábori tüzérosztály 3 üteggel (1. hegyi ágyús, 2. tábori ágyús, 3. tábori tarackos) és egy nehéz aknavető századdal. A feloszlatott önálló tüzérosztály 3 ütegét átszervezték:

1. önálló hegyi ágyús üteggé Hajmáskéren,
2. önálló tábori ágyús üteggé Budapesten,
3. önálló tábori tarackos üteggé Hajmáskéren.

Az autógéppuskás és ágyús osztagból megalakult a 4. önálló tábori ágyús üteg Budapesten.

A felső vezetés igyekezett kijátszani a békeszerződés szigorú rendelkezéseit. Több alakulatot nem szerelt le, ezeket — más minisztériumok hatáskörébe utalva — fedőneveken megtartott, pl. 3 utász század a Belügyminisztérium kebelébe került és az „árvízvédelmi század" elnevezést viselte.

A légvédelmi tüzérség első rejtett alakulata a 4. önálló üteg lett. Már elődje, az autós osztag is légvédelmi tüzér alosztályok anya-alakulata volt, most ezt a feladatot az utód-üteg vette át. A gellérthegyi Citadellában helyezték el és nem tábori ágyúkkal, hanem 8 cm-es 14 M repel-lövegekkel szerelték fel, melyek alakjukban hasonlítottak az 5/8 M tábori ágyúkhoz. A Hajmáskérről felszállított 2 db 5/8 M középsarkas repel-ágyú is az üteghez tartozott.

A Vezérkari Főnökség (VKF), mely rejtve a HM VI. osztályának fedőneve alatt működött, kidolgozta „Intézkedés a légvédelmi szolgált megszervezésére békében, védelmi készültség és felriasztás esetén" c. utasítását.[10] Ez már elöljáróban leszögezte, hogy a trianoni rendszabályok tiltják légvédelmi alakulatok fenntartását és szervezését, ezért rejtve kell az anyagot tárolni és az előkészületeket burkolni kell. Minden vegyesdandárhoz egy tökéletesen kiképzett légvédelmi tüzértiszt beosztását tervezte; az országot 7 légvédelmi körzetre osztotta, élükön egy-egy légvédelmi parancsnokkal. Vegyesdandáronként hírközpont alakítandó, melyekhez figyelőörsök tartoznak.

A fővárost két légvédelmi gyűrű vette körül, a tágabb a „Budapest légvédelmi gyűrű", a szűkebb a „Gellért-őrség légvédelmi gyűrű" volt. Hírközpont a Citadellában helyezkedett el, a figyelőörsök települési helyei a Hármashatárhegy, a Jánoshegy, a Sashegy, a Rákosi gyakorlótér víztornya és az Angyalföldi vasúti háromszög voltak.

Az előző évi rögtönzött hadihadrendet teljesen átdolgozták és 9 légvédelmi üteg felállítását tervezték. Eddig az alakulatokat csak az autós osztag (most a 4. önálló üteg) és a budapesti körletparancsnoság állította föl; az új hadrend már területileg szétszórva állapította meg a felállító csapattesteket. (L. a 880. oldalon!)

Mint kitűnik, a súlypont továbbra is a főváros légvédelme maradt, melynek megszervezése az 1. vegyesdandár-parancsnokság feladata lett. Löveganyaga csupán az 1—3. ütegeknek volt, bár ezeknek is hiányzott a híradófelszerelése, hiányos volt a ruházat és a felszerelés.

Az új hadihadrend azokat az ütegeket, melyeknek még nem voltak lövegeik, gépkocsizó ütegnek jelölte meg, bár az új löveganyag kérdése még el sem volt döntve. Nyilvánvaló volt, hogy a középsarkas 5/8 M löveget elsősorban beépítve lehetett használni, mozgatása nehézkes és időtrabló volt. Legjobb megoldásnak a világháborúban használt Erhard-féle gépkocsizó löveg lemásolása mutatkozott, bár ennek akadályt szabott a hazai gépkocsiipar fejletlen állapota és a szóbajöhető gépkocsik nagy súlya.

A HM megrendelte Diósgyőrött 20 db 5/8 M repel-ágyú legyártását, ezt azonban hamarosan 23 db-ra módosították. A csöveket 1922 augusztusáig kellett volna leszállítani, de a gyártás 1924-ig elhúzódott. A lövegtalpak sajtolását a

10 HL VKF 1259/F. H. H. VI.—1. c. 1922 l. 2/titkos H. M. —6. 1923. alapszámon.

Felállított üteg			Felállító alakulat-állomáshely	Alkalmazási hely
1.	2 db	5/8. M. löveg	4. önálló üteg	Budapest
2.	4 db			
3.	4 db	14. M. löveg		
4.	2 db			
5.	4 db	5/8. M. gépkocsizó löveg	1. tábori tüzér osztály	Váci átjáró és felvonulási körzet
6.	4 db			
7.	4 db		2. tábori tüzér osztály	Hajmáskér
8.	4 db		5. tábori tüzér osztály	Szolnok
9.	4 db		7. tábori tüzér osztály	Miskolc

1. sz. hadrend

Magyar Kir. Állami Gépgyár végezte, a lőszer szállítását a Weiss Manfréd Rt. csepeli lőszergyára vállalta.[11]

Jelentős lépésnek tekinthető, hogy megkezdték a szabályzattervezet kidolgozását, mely rendszerbe foglalta a világháborúból fennmaradt szervezési és harcászati elveket, sőt újat is igyekezett alkotni. Annak ellenére, hogy a tervezet főleg a 14 M és 5/8 M ütegekkel foglalkozott, nyíltan kimondta, hogy ezek a lövegek már nem korszerűek és modern gépvontatású ütegekre kell törekedni.

11 HL VKF 5381/T. VI.—1. d. 1928.

Bár évekbe telt, míg a hadvezetőség végül is eldöntötte, hogy a gyártásba adott 5/8 M ágyúkat gépkocsira fogják szerelni, a tervezet egyforma jelentőséggel tárgyalta a fogatolt és a gépkocsizó alakulatok szervezetét.

A kormányzat nem akart belenyugodni a légvédelmi tüzérség eltiltásába, ezért 1923-ban felkérték a Külügyminisztert,[12] hogy interveniáljon a Nagykövetek Tanácsánál a gáz- és légvédelem engedélyezése érdekében. Kifejtették, hogy a légvédelmi tüzérség nem támadó fegyvernek, hanem indokolt önvédelemnek tekintendő, hiszen az ország ipari centrumát képező fővárost a csehszlovák repülőgépek egy órán belül elérhetik. A szintén legyőzött Németország helyzetére hivatkoztak, amelynek a békeszerződés feltételei megengedték, hogy Königsberg erődjében 10 db légvédelmi löveget tartson.

Egyidejűleg a VKF kidolgozta az 1923. március 1-én életbelépő új, titkos hadihadrendet, melyben az eddigi 8 gyaloghadosztály helyébe 14 vegyesdandár (hadosztály) került, de a 9 db légvédelmi ágyús üteg számát nem növelték. Továbbra is csak három ütegnek volt löveganyaga, a többinél a gépkocsik is hiányoztak.

A HM Katonai Főcsoportfőnöksége július 23-án értekezletet tartott, mely a gyártás alatt álló 5/8 M középsarkas ágyúk javára döntött, mivel az elavult, de mozgékony 14 M ágyúk gyártásának beindítására sem anyagi fedezet, sem idő nem állt rendelkezésre. Különben ezt a löveget azért is túlhaladottnak ítélték, mert ballisztikai szempontból csak a középsarkas löveget tartották továbbfejleszthetőnek. Mivel más megoldás nem mutatkozott, elrendelték valamennyi középsarkas löveg gépkocsira szerelését és megbízást adtak egy löveggépkocsi szerkesztésére. Ez a munka két évet vett igénybe, kivitelezése újabb két évet.

A hadihadrend 9 légvédelmi ágyús ütegével szemben a békehadrendben csak egyetlen légvédelmi alosztály létezett, a 4. önálló üteg, de ez is csak rejtve, hiszen nyíltan tábori ágyús ütegként szerepelt. A hadihadrend számára ez az üteg csak az 1—4. ütegeket állította fel, a többi 5 üteg anya-alakulata nem volt olyan helyzetben, hogy mozgósítás esetén ezeket az ütegeket felállítsa. A kijelölt tábori tüzérosztályok személyi állományt nem tudtak biztosítani, hiszen légvédelmi lövegek hiányában kiképzést se folytathattak. Ezen az állapoton kívánt segíteni a HM, amikor elrendelte az 5—9. légvédelmi ütegek rejtett felállítását. Az 1. tüzérosztály Budapesten, a 2. tüzérosztály Hajmáskéren, az 5. tüzérosztály Kecskeméten és a 7. tüzérosztály Miskolcon megalakított egy-egy tüzér irányzó tanfolyamot (TIT). Ez a fedőelnevezés színleg a tábori tüzérség továbbképzését kívánta jelezni, valójában egy csökkentett létszámú, kb. szakaszerősségű légvédelmi ágyús alosztályt takart.

A békeszerződés katonai feltételei az alakulatok létszámát aránylag magasra szabták, hiszen nem keret-, hanem zsoldos hadsereget engedélyeztek, melynél nem létezett külön béke- és hadilétszám. Egy tábori üteg minimális létszáma 122 fő volt, egy hegyi ágyús ütegé 204 fő. Ez tette lehetővé, hogy az érintett tüzérosztályok kellő számú tisztet és legénységet vezényeljenek az új alosztályok feltöltésére, melyek csak látszólag tartoztak kötelékükbe, fegyelmi és kiképzési ügyeiket a tüzér irányzó tanfolyamok szemlélője intézte. A budapesti irányzó tanfolyamnál magasabb létszámok voltak, mert ez két üteg magvát képezte. Lövegeket egyelőre nem kaphattak, mert az új ágyúk számára még nem készültek el a gépkocsik, ezért fából gyártott lövegutánzatokat csináltattak, melyeken csak az irányzógépek voltak acélból. Az új gépkocsikra csak 1925-ben kezdődhetett meg a lövegek felszerelése. A győri Magyar Waggon és Gépgyár Rt. 35

12 HL VKF 5230/titkos VI.—1. c. 1923.

lóerős, 3 tonnás Rába V. típusú gépkocsija láncmeghajtásával és tömörgumis kerekeivel elavultnak számított, de ez volt a legnagyobb teherbírású gépjármű, amelyet a hazai ipar képes volt előállítani.

Az év folyamán a Légügyi Hivatal igazgatója — valójában a rejtve kiépítendő Légierő parancsnoka — átiratot intézett a HM-hez melyben a csehszlovák repülőgépek gyakori berepülései és határsértései miatt egy légvédelmi üteg áthelyezését kérte Szombathelyre.[13] A VKF hozzájárult volna, de aggályai voltak az esetleges tűzmegnyitással kapcsolatban, mert ebben az esetben lehullott volna a lepel a gondosan álcázott légvédelmi alakulatokról. Újból mérlegelés tárgyává tették a kérdést, hogy tulajdonképpen tiltják-e a légvédelem létezését a békefeltételek. Végül is a békeszerződés 117. cikkére hivatkozva a kérdés függőben maradt. Más lett a helyzet 1926-ban, amikor is a békeszerződés feltételeinek betartását felülvizsgáló Külföldi Katonai Ellenőrző Bizottság, működését befejezve, elhagyta az országot. Ekkor a kormány úgy érezte, hogy óvatosan és rejtve tovább lehet tágítani a tiltó rendelkezések szorongató előírásait, ezért nemcsak titokban, hanem nyíltan is megkísérelték a fejlesztést az engedélyezett előírásokon belül és ennek kapcsán három évre ütemezett tervet dolgoztak ki a békehadrend gyarapítására. A légvédelmen belül tervbe vették két új irányzó tanfolyam felállítását a folyamőrség állományában. Azonban ezek helyett három üteg felállítására került sor.

A békeszerződés 120. cikke a dunai folyamrendészet ellátására lehetővé tette a M. Kir.Folyamőrség felállítását nyolc őrnaszáddal, összesen 21 db 7 cm-es löveggel. Ezekből csupán 2 db volt meg a „Szeged" őrnaszádon.[14] A fennmaradó kontingens terhére egy légvédelmi tüzérosztály felállítását határozták el a folyamőrség keretében 3 gépkocsizó üteggel. Személyzet bőségesen állt rendelkezésre, mert az engedélyezett 3420 főnyi létszámból csak 1627 főt használtak fel, beleértve az árvízvédelmi századok és egy rejtett híradó század állományát.[15] A megvalósításra 1928-ban került sor, amikor 50 alosztállyal és 34 (ezred-, osztály-) parancsnoksággal növelték a békehadrendet. A leplezésnek többféle módját használták fel.

Az első és legegyszerűbb mód a fedőnév használata volt, amikor a honvédségen belül megneveztek egy alakulatot vagy parancsnokságot, mely mögött egy rejtett alakulat volt; pl. a nehéztüzér-osztályparancsnokságot Hajmáskéri Táborparancsnokságnak nevezték. Ennek a módszernek egy változatával parancsnokságokat is álcáztak oly módon, hogy a rejtettet egyszerűen helyettesnek nevezték, pl. a rejtett 6. utászszászlóalj-parancsnokságot „3. utászszászlóalj-parancsnokhelyettesnek" hívták.

Gyakran alkalmazták az ún. ikeralakulat szervezését, főleg ütegeknél és műszaki századoknál. Ez azt jelentette, hogy a nyílt üteg (század) létszámát az engedélyezetten felül annyira feltöltötték, hogy két teljes értékű alosztályt képezzen, amelyeket ezentúl szakaszoknak neveztek: pl. a nyíltan „3. üteg I. szakasz"-nak nevezett alakulat valójában egy teljes üteg volt, mely a titkos hadrendben a „3. üteg" nevet hordta, a nyílt „3. üteg II. szakasz" pedig a titkos hadrend 6. ütege lett. Az állománytáblázatok „Nyílt" és „Rejtett" rovatokban tartalmazták a valódi illetőleg látszólagos létszámot és anyagot, tehát fenti ütegek mindegyikének 2 nyílt és 2 rejtett lövege volt.

13 HL VKF 6380/titkos VI.—1. a. 1925. Javaslatát azzal is alátámasztotta, hogy a kiképzés hatékonyabban végrehajtható egy repülőtér közelében, ahol állandóan rendelkezésre állnak a légi célok.

14 HL Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban — HM) anyaga, 18.562/Eln.—1925. A békeszerződés nem írta elő az őrnaszádok lövegszámát, hanem csak az űrméretét. Mivel eredetileg négy őrnaszád négy-négy 7 cm-es löveggel, kettő két-két löveggel és egy 1 löveggel volt felszerelve, ez eredményezte a fenti lövegszámot.

15 HL VKF sz. n. 58. doboz, 196. folio.

Más módozat szerint idegen miniszteri tárcák terhére állítottak fel alakulatokat, melyek nem szerepeltek a „Nyílt" hadrendben. Ilyen testületek voltak a rendőrség, csendőrség, vámőrség és a folyamőrség; így pl. az új huszárszázadokat „csendőr lovas alosztály"-nak, a páncélos osztályt „rendőr újonciskolának" nevezték, az új légvédelmi tüzérosztályt „folyamőr légvédelmi osztály"-nak, tehát nem alkalmazták sem a „honvéd" sem a „tüzér" megnevezést.

Elszórtan az is előfordult, hogy — bár a külföldi katonai attasék árgus szemmel böngészték a Honvédségi Közlönyt, vagy a kiadott szabályzatokat — bevallottan áthágták a tiltó rendelkezéseket. Így a Honvédségi Közlöny 1928. július 9-i száma leközölte a HM 8500/eln. 1.—1928. sz. rendeletét, mely többek között elrendelte, hogy az eddigi 4. önálló ütegen kívül az 1. önálló üteg is légvédelmi tüzér üteg lesz. Továbbá megalakította a Budapesti Légvédelmi Parancsnokságot, Hajmáskéren pedig a Légvédelmi Iskolaparancsnokságot. Mivel a 2. önálló üteg beolvadt az (engedélyezetten) felállított lovastüzér osztályba, az üresen maradt 2. számot ezentúl a 4. önálló üteg viselte.

Ezzel a rendeletével a HM nyílt csapatnemmé nyilvánította a légvédelmi tüzérséget. Bár a békefeltételek változatlanok maradtak, a győztes hatalmak szemet hunytak és nem protestáltak az intézkedés ellen. Ennek azért volt nagy jelentősége, mert az eddig gondosan titkolt löveg- és műszerszerkesztést egyszerűbben és kevesebb költséggel lehetett végrehajtani, így megszűnhettek a fából készült lövegutánzaton történő, de a valóságot csak megközelítő kiképzési módszerek.

Azonban a titkos fejlesztési terv ezzel nem érte be és a békehadrend számára is egy 3 üteges és két 2 üteges légvédelmi tüzérosztály megalakítását irányozta elő. Az első a folyamőr osztály lett, a Budapesti Légvédelmi Parancsnokságból és a Légvédelmi Iskolaparancsnokságból pedig valójában egy-egy rejtett osztályparancsnokság alakult. Az előbbi alá a 2., utóbbi alá az 1. önálló üteget rendelték, melyek ikreződtek. Mint a titkos rendelet kimondta: „... a két légvédelmi tüzérosztály-parancsnokság a nyílt honvédségen belül rejtő elnevezések alatt nyíltan ..." alakult meg. Továbbá: „... a két osztályparancsnokság 2. ütegei a nyílt honvédségen belül rejtve, mint ikerütegek ..." alakulnak meg. Ezentúl az üteget egyszerűen szakasznak nevezték, melynek 2 nyílt és 2 rejtett lövege volt.[16]

Az új alakulatok az irányzótanfolyamokból és a 4. önálló ütegből alakultak meg: az

1. önálló üteg I. szakasz a Hajmáskéri irányzótanfolyamból, az
1. önálló üteg II. szakasz a Miskolci irányzótanfolyamból, a
2. önálló üteg I. szakasz a Budapesti irányzótanfolyamból, a
2. önálló üteg II. szakasz a 4. önálló üteg átszámozásából, a
folyamőr 3. üteg[17] a kecskeméti irányzótanfolyamból, a
folyamőr osztályparancsnokság pedig a Budapesti irányzótanfolyamból és a 4. önálló ütegből.

Az új ütegek csak most kapták meg az új 5/8 M gépkocsizó légvédelmi ágyúkat. Az 1. és 2. folyamőr üteg csak a következő évben alakult meg, de csak az egyik kapott lövegeket mert a másik az új löveganyag kipróbálására volt kijelölve.

Időközben ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy az 1905-ben szerkesztett lövegcsövek nem felelnek meg a modern légvédelem követelményeinek. A hazai lö-

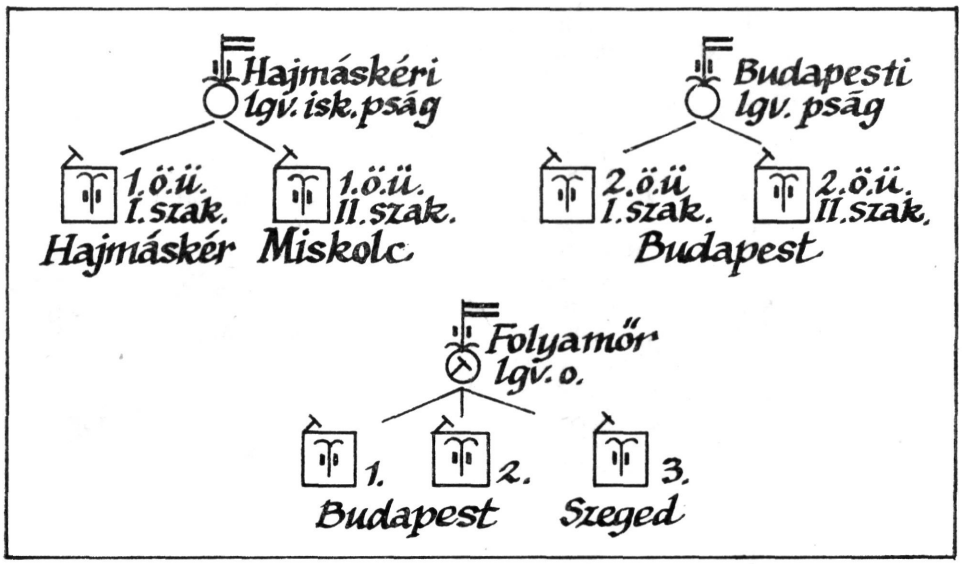
16 HL HM 1430/T. 1.—1928.

17 A titkos fejlesztési rendelet még azt is előírta a kecskeméti irányzótanfolyam parancsnokságának, hogy az útbaindított legénység Szegedre már folyamőr egyenruhában érkezzék meg. Különben a folyamőr légvédelmi osztály tisztjei szolgálaton kívül tüzéregyenruhát is hordhattak.

vegtervezés eredménytelensége miatt az érdeklődés a külföldi lövegek felé fordult. A nagynevű löveggyárak közül a svéd Bofors-gyár nyújtotta a legnagyobb választékot. Azonban a békeszerződést azt is előírta, hogy külföldről nem szabad hadianyagot vásárolni, hanem azt az egyetlen hazai hadianyaggyárban kell előállítani, ezért megoldásként csak egy külföldi löveg gyártási engedélyének megvásárlása mutatkozott. Ezért a HM 1929-ben megvásárolta a Bofors-gyár 80 mm-es L/50 légvédelmi ágyújának terveit és gyártási jogát.[18]

A nálunk 8 cm-es 29 M gépvontatású légvédelmi ágyúnak nevezett löveg középsarka kereszttalpon nyugodott; menetben egy kétkerekű szállítótengelyre billentették. A lövedéket 14,9 km távolságra és 9,3 km magasságra magasságra 750 m/sec kezdősebességgel lőtte, tűzharcát központi irányzással automatikus lőelemképző vezérelte, a kezelők csak a lövegre szerelt jelfogókat egyeztették, melyek a mindenkori lőelemeket: az oldal- és a magassági szöget, valamint a gyújtó számára a röpidőt mutatták.

A HM „A fegyveres nagy honvédség 1930. júl. 1-től érvényes hadrendje" című titkos rendelete a légvédelmi tüzérséget így ábrázolta:

2. sz. hadrend

A folyamőr osztály 2. ütege 1931 elején kapta meg az első 4 új löveget, időközben folyt az 1930-ban megrendelt újabb 5 löveg gyártása és 1931-ben még 40 új löveget rendeltek meg. Az új 12 üteg képezte az 1935-re tervezett Előd-hadrend alapját. A légvédelem fokozódó kiépítése kapcsán szükségessé vált egy olyan szerv létesítése, mely egy kézben egyesíti a vezetési és fejlesztési kérdéseket Ebből a célból alakult meg az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP), az egész légvédelmi tüzérség magasabb parancsnoksága.[19]

A tábori tüzérségtől egyre jobban eltávolodó légvédelmi tüzérség számára Hajmáskér, a „tüzérség Mekkája", szűknek bizonyult, ami nemcsak képletesen értendő, mert a 29 M új löveg nagy lőtávolsága miatt a hajmáskéri lőteret nem használhatta. A HM tehát megszüntette a Légvédelmi Iskolaparancsnokságot,

18 HL VKF 5142/T. VI.—1. d. 1933.; HM 107.443/eln. 3. a.—1929.
19 HL VKF 105.433/eln. VI.—1. 1933; VKF 105.495/eln. VI.—1. 1934; HM 115.000/eln. 1. a.—1933.

illetőleg áthelyezte Miskolcra, ahol is a Miskolci Légvédelmi Parancsnokság nevet kapta; egyidejűleg az 1. önálló üteg I. szakaszát Székesfehérvárra helyezte át. Részben a további kiépítés előkészítésére, részben a távol elhelyezett ütegek irányítására megalakult két csökkentett állományú osztályparancsnokság. A látszat megóvása érdekében most is fedőneveket alkalmaztak, ezért ezek az „osztályparancsnok-helyettes" elnevezést kapták. Szegeden megalakult a folyamőr osztályparancsnok-helyettes, Székesfehérváron a miskolci légvédelmi parancsnokhelyettes.

Már az előző évben megkezdődött a fegyvernemi szemlélők szervi határozványainak kidolgozása,[20] a munka 1933-ban készült el.[21] A nyílt fegyvernemek szemlélői a „m. kir. honvéd" megjelölést kapták (pl. m. kir. honvéd tüzérségi szemlélő), a rejtett alakulatoknál hiányzott a „honvéd" megkülönböztetés: m. kir. légvédelmi szemlélő.

Az Előd-hadrend kifejlesztése 1935-ben fejeződött be, ekkor már készen álltak az 1931-ben rendelt 29 M lövegek. A békeszervezet nem változott, csak a békehadrend ütegeit fegyverezték át az új anyagra, a fennmaradó 5 ütegnyi új anyag és régi löveganyag a mozgósításkor még felállítandó 14 üteg anyagát képezte. A totális mozgósítási tervbe kilenc 2 üteges osztály és 3 önálló üteg tartozott. A kivonuló osztályokat 201-gyel, a honi osztályokat 301-gyel, az önálló ütegeket 351-gyel kezdődő számsorba osztották:

Kivonuló és honi légvédelem

Budapest	201/1—2.	301/1—2. gk. 302/1—2. gk. 303/1—2 gk. 304/1—2 fog. 305/1—2 fog.
Székesfehérvár	202/1.	
Hajmáskér	202. opság, 202/2.	352. ö. gk.
Szolnok	203. opság, 203/2.	353. ö. gk.
Miskolc	203/1.	306. opság, 306/1. gk.
Bánhida		351. ö. gk.
Ózd		306/2. beép.

Alapvetően megváltozott a hadi- és békehadrend 1936-ban, részben az Előd III.-hadrend megszületésével, részben egy új harceszköznek, a légvédelmi gépágyúnak a rendszeresítésével. A 40 mm 36 M gépvontatású légvédelmi gépágyút szintén a Bofors-gyártól vásárolt licenc alapján gyártották. 120 lövés/perc tűzgyorsasággal és 850 m/sec kezdősebességgel lőtte páncélgránátját és légvédelmi repeszgránátját. A löveg 4 fúvott gumiabroncson gördült, melyekről a tüzelőállásban a talajra billentették. Lőelemképzős irányzéka a 3000 m-en belüli légi célok ellen igen pontos tűzre képesítette. A HM 112 db-ot rendelt meg a MÁVAG-nál.[22]

Az új hadihadrend a kivonuló alakulatokat fejlesztette azon megokolással, hogy azok a honi rendszerben is felhasználhatók. Ez volt az előfutára a jövőben kialakítandó Huba-hadrendnek, mely nagyarányú fejlesztést tartalmazott. A gépágyúkon kívül még két 29 M ágyús üteget is megrendeltek az Előd III.-hadrendhez, mely szakított a 2 üteges osztályokkal és 4 üteges osztályokra fektette a súlyt, 3 ágyús és 1 gépágyús üteggel. Így az Országos Légvédelmi Parancsnokság rendelkezésére állt az 1—5. légvédelmi tüzérosztály és két önálló gépágyús üteg, továbbá a honi rendszer 6 régi gépkocsizó ütege.

20 HL HM 103.931/Elnökség—1932 lásd 125.000/Elnökség—1934. alapszámon.
21 HL HM 102.321/Elnökség—1933 lásd fenti alapszámon.
22 HL HM 43.400/eln. 3. a.—1937 alapszámon. Az első megrendelés csak 100 db-ra szólt.

Az új hadihadrend a hadműveleti egységeknek is biztosított szaklégvédelmet, mert minden vegyesdandárnak (mozgósításkor: hadtestnek) egy-egy gépágyús üteget adott, ezenfelül a hadtestekbe tartozó gyalogos- és lovasdandároknak egy-egy 2 löveges gépágyús szakaszt. A hadrend a fejlesztés alatt álló légierőről sem feledkezett meg és 10 hadirepülőtér légvédelmére 10 gépágyút rendelt.

A békehadrend merőben megváltozott, melyet két szempont is befolyásolt. Elsősorban figyelembe vette a jövőbeli Huba-hadrend célkitűzését, mely minden vegyesdandárnak egy-egy teljes légvédelmi tüzérosztályt szánt. Ezért a vegyesdandárok már békében vegyes ágyús-gépágyús üteget kaptak, melyeknek kiképző üteg lett a neve, azonkívül a két lovasdandár közösen egy gépágyús kiképző szakaszt. A régi alakulatok zöméből a távlati hadrend személyi állományának biztosítására kiképző- és iskola-csapattesteket alakítottak, csupán a folyamőr osztály maradt meg, melynek 3. ütegét gépágyúkkal látták el.

A HM is Budapesti Légvédelmi Iskolaosztállyá szervezte át a Budapesti Légvédelmi Parancsnokságot, alárendelt ütegei megtartották eddigi álcázó megnevezésüket. A 29 M ágyúkkal felszerelt 2. önálló üteg I. szakasza változatlan maradt, de a II. szakaszból vegyes üteg lett: 4 db 5/8 M gépkocsizó löveggel és egy 2 löveges gépágyús szakasszal. A Székesfehérvári Légvédelmi Parancsnokság a Székesfehérvári Légvédelmi Iskolaosztály nevet kapta, az 1. önálló üteg I. szakaszát átfegyverezték 5/8 M gépkocsizó lövegekre, azonban a II. szakaszból 3 löveges új gépágyús üteg lett ugyancsak Székesfehérváron, míg az eredeti 1. önálló üteg II. szakasza Miskolcon átalakult Miskolci Légvédelmi Iskola-alosztállyá 2 db 5/8 M gépkocsizó löveggel. A szegedi 3. folyamőr üteg elvesztette folyamőr jellegét és egyenruháját, áthelyezték Szolnokra, ahol szintén 2 db 5/8 M gépkocsizó lövegre átfegyverezve a Szolnoki Légvédelmi Iskola-alosztály nevet kapta. Pótlására a budapesti folyamőr osztálynál egy új 3. üteg alakult 5 db gépágyúval.[23]

Az áttekinthetőség érdekében a hadrend ábrázolása nem vette figyelembe az eddigi osztályok fényszóró- és figyelőszakaszait. A régi löveganyagra történt átfegyverzéseket azzal indokolták, hogy ily módon biztosítják a honi rendszer magvát képező ütegek személyzetét, míg a 29 M anyagra és az új gépágyúkra zömmel a vegyesdandár kiképző ütegek képeznek ki megfelelő számú tartalékost. Ezeket az alosztályokat már a leendő hadtest-osztályok tervbevett helyőrségeibe telepítették.

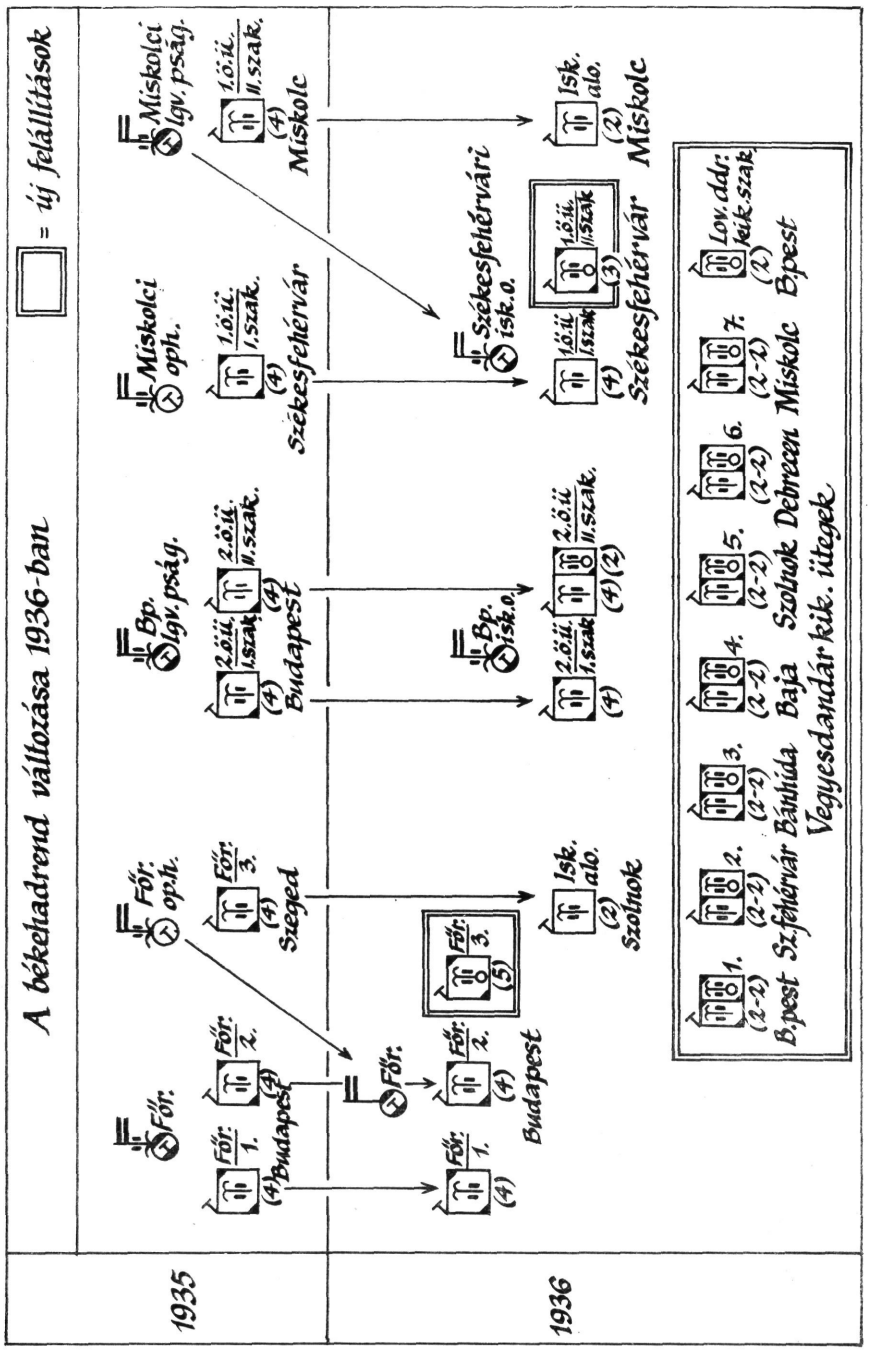
Az 1937. évi békeszervezési rendelet[24] egy lépést jelentett visszafelé, korrigálni kívánta az előző évi szervezési rendelet túlzottan jövőbe tekintő elképzeléseit, melyek bár a Huba-hadrend megvalósítását célozták, de úgyszólván lehetetlenné tettek egy gyors mozgósítást az Előd III. hadrend felállítására. Ugyanis a hadrend a meglevő 12 modern ágyús ütegből hetet a vegyesdandárok jövőbeli osztályait képviselő kiképző ütegeknek adott ki és így csak 5 üteg maradt a Fővezérség számára. Az 1937. évi rendelet olyan békeszervezetet alkotott, mely megfelelt az Előd III. hadrend beosztásának: modern, tűzerős osztályok a felső vezetés számára, gépágyús ütegek és szakaszok a seregtesteknek. A honi rendszer ütegei nem kaptak helyet a békehadrendben, mozgósítás esetén felállításuk a békealakulatok feladata lett. Röviden összefoglalva, a békehadrend a hadihadrend gerince volt.

Ennek megfelelően a parancsnoklási viszonyok is megváltoztak. Minden vegyesdandárnál egy-egy légvédelmi parancsnoki helyet rendszeresítettek és békében valamennyi légvédelmi tüzéralakulat — az előbbi légvédelmi parancsnokok útján — a Honvédség Főparancsnokságának lett alárendelve. Az OLP magasabb

23 HL HM 6000/eln. 1. a.—1936.
24 HL HM 10.000/eln. 1. a.—1937.

parancsnoki jellege megszűnt, a csapatok mozgósításkor fővezérségközvetlen légvédelemre és a seregtestek légvédelmi tüzérségére tagozódtak. A honi rendszer az első csoportba tartozott.

A békehadrend a következő képet nyújtotta:

3. sz. hadrend

Az 1. légvédelmi tüzérosztály helyben a Budapesti Iskolaosztályból alakult, három 29 M ágyús üteggel és egy gépágyús üteggel, fényszóró- és figyelőszakasszal.

A 2. légvédelmi tüzérosztály a folyamőr légvédelmi osztály lett, mely levetette az 1928 óta hordott folyamőr egyenruhát és kikerült a Belügyminisztérium, VI. d. osztályának látszólagos alárendeltségéből. Egyébként a tisztek a régi egyenruhát kényelmes öltözetben még egy évig, szolgálaton kívül két évig kihordhatták; utóbbi az altisztekre is vonatkozott. Az osztály ugyanolyan összetételű lett, mint az 1. osztály.

A fentiekből kitűnik, hogy a HM az 1937. évi szervezési rendeletében a fedőnevek egy részét megszüntette, vagy enyhítette. Például a vegyesdandárok harmadik (rejtett) gyalogezrede, mely idáig a „Határőrkerületi parancsnokhelyettes" megnevezést viselte, most a „Határőr ezred" nevet kapta de még mindig nem nevezték ezeket gyalogezredeknek, bár semmiben sem különböztek azoktól, legfeljebb abban, hogy (zöld-) hajtókájukon vörös szegélyt viseltek. A légvédelmi tüzérség most elvesztette fedőneveit, megszűnt a folyamőr-, iskola- és önálló üteg álcázás és csapattestei a „honvéd légvédelmi tüzér" nyílt elnevezést hordták.

A 3. légvédelmi tüzérosztályt a Székesfehérvári Légvédelmi Iskolaosztály alakította meg ugyanott; szervezte csak abban különbözött az 1. és a 2. osztályétól, hogy kettő 29 M ágyús ütege volt három helyett.

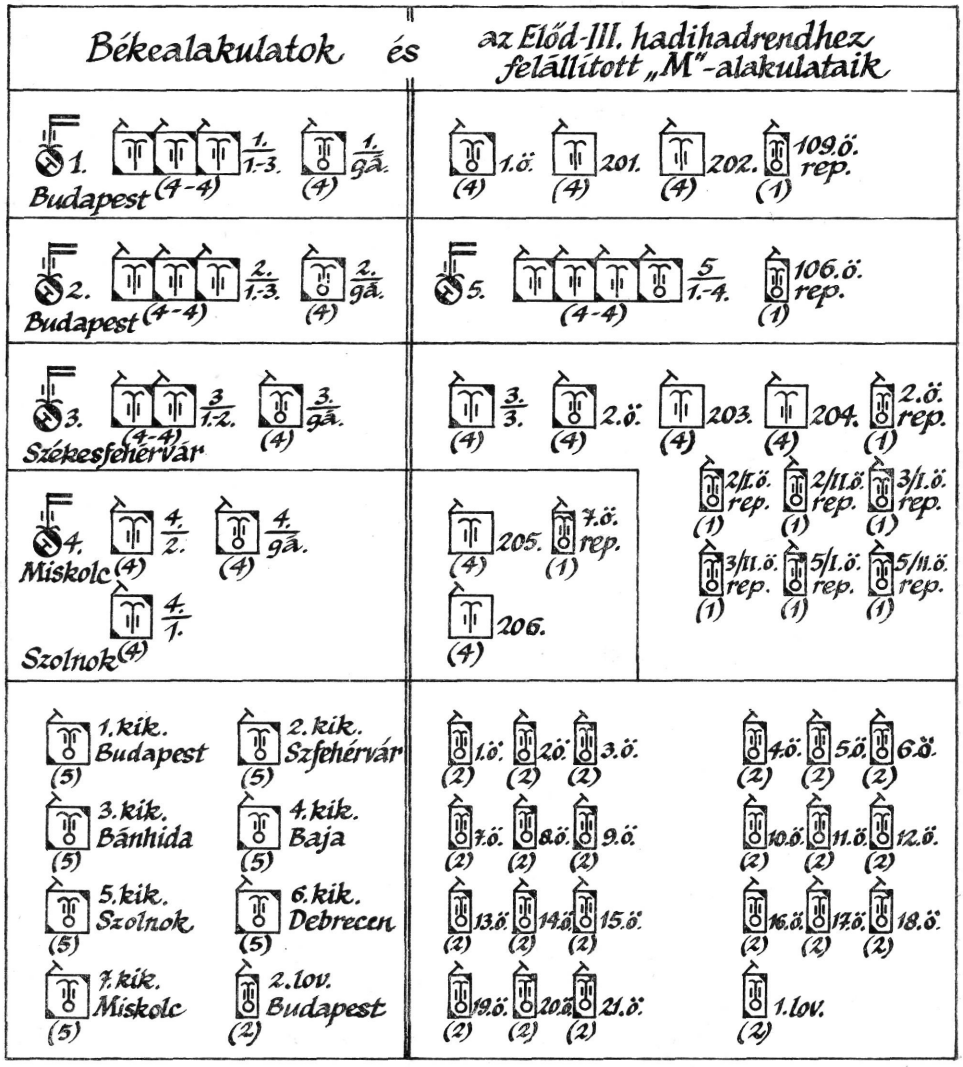
A 4. légvédelmi tüzérosztály Miskolcon alakult meg, 1. ágyús ütegét a továbbra is Szolnokon maradó otthoni Iskola-alosztály képezte, Miskolcon volt a Miskolci Légvédelmi Iskola-alosztályból alakult 2. ütege, az újonnan felállított gépágyús üteg, továbbá a régi figyelő ésa fényszóró szakasz.

A vegyesdandárok légvédelmi kiképző ütegei elvesztették eddigi vegyes ágyús üteg, továbbá a régi figyelő és a fényszóró szakasz.
A lovasdandár kiképző szakasz változatlan maradt. (4. sz. hadrend, l. a 889. oldalon!)

A légvédelmi tüzérségnek 1932-ig nem voltak fényszórói; az előző évi lőgyakorlatra az egyesített fényszórószakaszok 1 db 110 cm-es és 1 db — az első világháborúból származó — 120 cm-es gépkocsizó fényszóró szerelvényét rendelték ki. Végre 1932-ban megrendeltek Olaszországból egy-egy Galileo-féle 120 és 150 cm-es légvédelmi fényszórót és egy Ronchi-féle fülelőkészüléket, mely a 150 cm-es lámpa célkutatását volt hivatva megkönnyíteni.[25] A fényszórószakasz, melynek szerelvényei a „30 M légvédelmi-" megjelölést kapták, a folyamőr légvédelmi osztály állományába került, ahonnan 1935-ben áthelyezték őket a Budapesti Légvédelmi Parancsnokság állományába.[26]

A honvédség 1920-ban négy olyan fényszóróval rendelkezett, melyeket a világháborúban légvédelmi célra is használtak: 2 db 16 M 110 cm-es tábori szerelvénnyel, 1 db 15 M 110 cm-es erőd-fényszóróval és 1 db 16 M 120 cm-es autós fényszóróval. Még ebben az évben megvásároltak Ausztriától 8 db 16 M tábori fényszórót; az egész üzlet lebonyolítása a legnagyobb titoktartással történt. A megrendelő a Röck-gépgyár lett, aki az árut az újpesti Phöbus Rt-nek és a mezőtúri, karcagi és nagykőrösi mezőgazdasági üzemeknek továbbította. Visszaigazoló levelében a szállító sem katonai anyagról írt, hanem anyagnemenként különböző fedő-elnevezéseket használt: nagyteljesítményű ívlámpák mozgófényképszínházaknak, vetítőberendezés, transzformátorok, daru- és szellőztető

25 HL HM 107.777/eln. 3. a.—1932. A szállítás elhúzódott, mert lírabeszerzési nehézségek miatt nem tudták kifizetni a firenzei gyárban tárolt szerelvényeket.
26 HL 1. vegyesdandár (a továbbiakban — 1. vdd.) anyaga, 1296/Eln. III. a.—1937.; 1. vdd. 32.642/Eln. III.—1935. lásd 1. vdd. 6569/Eln. III.—1936 alapszámon.

4. sz. hadrend

alkatrészek, eke-tartozékok, benzin-elektromos cséplő- és szántóberendezések.[27] Ezek a műszaki csapathoz kerültek, majd 1922-ben a három utászszázló-alj állományába, ahol egyesített fényszórószakaszok név alatt összevonták a szerelvényeket.

Mivel csak a folyamőr légvédelmi osztálynak volt fényszóró szakasza, a 10 db (5 szakasz) 110 cm-es tábori szerelvény, továbbá az erődfényszóróból és az a 120 cm-es autós fényszóróból képezett vegyes szakasz légvédelmi felhasználását vették tervbe, ezért az 1933 évi szervezési rendelet[28] megalakított a Budapest- és a Miskolci Légvédelmi Parancsnokságnál egy-egy 16 M 110 cm-es tábori fényszórókból összeállított szakaszt, ezeken kívül a HM kiadott a folyamőr lég-

27 HL HM 83.130/eln. 4.—1920.
28 HL HM 115.000/eln. 1. a.—1933.

védelmi osztálynak és a székesfehérvári miskolci légvédelmi parancsnokhelyettesnek[29] 2—2 db fényszórót, bár előbbihez be volt osztva a kísérleti jellegű 30 M gépvontatású szakasz.

A 16 M 110 cm-es szerelvényeket 1916 végén, a háború gyakorlati tapasztalatai alapján szerkesztették, azonban minden kiváló tulajdonságuk ellenére sem voltak alkalmasak légvédelmi feladatra. A haditechnikusok számára új probléma volt egy speciális légvédelmi fényszóró megtervezése, ám a Monarchia összeomlásáig nem került megvalósulásra a számos idevágó terv és ötlet. Mozgatásukhoz szükséges lovakat a csapattestek nem kaptak, laktanyán kívüli kiképzéshez az ugyanazon helyőrségben állomásozó tábori tüzér vagy fogatolt vonatalakulattól kellett előfogatot igényelni. A rendelkezésre álló mennyiség is kevés volt, ezért a HM az olasz hadfelszerelési hitel terhére 1936-ban megrendelte az Előd III. hadrendből még hiányzó 7 szakasz anyagát.[30]

A 37 M 120 cm-es gépkocsizó fényszórót — melyet a világítóállásban terepjáró járművéről a talajra helyeztek — kiadták a fényszóró szakaszoknak, melyek régi anyagukat átengedték a honi rendszernek. Békében az 1—4. légvédelmi tüzérosztálynak egy-egy 37 M szakasza volt, mozgósításkor az 1. és a 2. osztály megalakított egy második szakaszt, sőt a 2. osztály az általa felállítandó 5. osztály számára is kiállított 2 szakaszt. Mivel ily módon a szükséglet 8 szakasz volt, az 1. osztály második szakaszául a 30 M gépvontatású szakaszt kapta meg. A békehadrendből kiváló 16 M anyagot — és a vegyes szakaszt — a honi hadrend hat 5/8 M ágyús ütegéhez osztották be.

Az Országos Légvédelmi Parancsnokság felkészült az egész országra kiterjedő légvédelmi figyelő- és riasztó-szolgálat megszervezésére. Már 1934-ben beállította 250 figyelőörs, 60 szárnyközpont és 8 kerületi központ első felszerelésének költségeit.[31] Az 1933. évi szervezési rendelet a fényszóró szakaszokkal egyidejűleg minden osztálynál egy gépkocsizó légvédelmi figyelőszakaszt is rendszeresített, melynek központja egy gépkocsiba épített 32 M tábori rádióállomást kapott a hírszórás céljára; az 5 figyelőörs mindegyike csupán távbeszélő készülékkel rendelkezett, de tervbe vették 33 M járőr-rádióval történő felszerelésüket. 1935-ben a központ R/7, az őrsök R/6 rádiókat kaptak. Az Előd III. hadrendben mindegyik légvédelmi tüzérosztály számára biztosítva volt a figyelőszakasz anyaga.

Magyarország 1938-ban kimondta fegyverkezési egyenjogúságát és az ún. „Győri program" keretében a légvédelmi tüzérség fejlesztésére megrendelte a Huba I. hadrendhez szükséges 80 db 29 M légvédelmi ágyút és 186 db 36 M légvédelmi gépágyút. Még az Előd III. hadrend volt érvényben, amikor a HM felfüggesztette az 1938. évi békeszervezési rendelet végrehajtását és szeptember 23-án elrendelte[32], a légvédelem, továbbá a repülőcsapat és a folyamerők állományának megerősítését és utasította a békealakulatokat, hogy szeptember 26-ig állítsák fel a „Különleges hadrendben" előírt csapatokat. Ez az Előd III. hadrend fedőelnevezése volt: a rendelet továbbra sem használta a „Felriasztás" vagy „Mozgósítás" kifejezést, sőt a létszámemelést azzal leplezte, hogy az a légvédelem további kiépítése és a legénység átképzése miatt történik. A magasabb vezetés annyira következetesen alkalmazta a „Különleges hadrend" kifejezést, hogy ebből félreértések is adódtak. Például amikor a Felvidék megszállása

29 HL HM 6397/eln. 3. c.—1934; 1. vdd. 33.812/Eln. III. a.—1935. Az anyagot az 1. vdd. 72.513/Eln. III. a.—1934. sz. rendelet tanúsága szerint csak a következő évben vette át a két alakulat.

30 HL HM 19.284/eln. 3. b.—1937. Ezeket a szerelvényeket a VKF 2519/eln. 1. vkf.—1938 sz. rendelet tanúsága szerint a felsőbb vezetés nem tartotta kielégítőnek és csupán azért vásárolták meg ezeket, mert csak Olaszország volt hajlandó hitelt nyújtani.

31 HL VKF 105.684/Eln. VI.—1. 1934.

32 HL HM 42.723/eln. 1. a.—1938.

után a VKF felszólította az I. hadtestparancsnokságot, hogy vonja felelősségre a mulasztókat, akik egyes alakulatoknak nem fizették ki a felriasztásra illetékes pénztárellátmányt, az I. hadtest parancsnoka piros irónnal ráírta az aktára:

„Mert nem volt FR.!"

Életbe lépett az Előd III. hadrend, megtoldva a frissen felállított 2. gépkocsizó dandár számára alakított gépágyús üteggel és a két lovasdandár-üteggé bővített gépágyús szakaszokkal.[33] Mivel a HM elrendelte, hogy az összes alakulat vegye fel „különleges" megnevezését, az 1—5. légvédelmi tüzérosztály a 100-as számrendszerbe került, mely a fővezérségközvetlen csapatokat jelezte. A két önálló gépágyús üteg a 106. és 107. számokat kapta. Mivel most az arab számozású vegyesdandárok római számú hadtestekké bővültek, melyeknek közvetlen alakulatai szintén hadtestük római számát viselték, az 1—7. vegyesdandár kiképző ütegek az I—VII. önálló gépágyús üteg elnevezést kapták. Ugyanígy I., II. és VII. önálló légvédelmi figyelőszakaszoknak nevezték az 1., 2. és 7. gépágyús kiképző ütegek által „M"-alakulatként felálló szakaszokat. A szintén mozgósított honi légvédelmi ágyús ütegek és honi fényszóró szakaszok a 201—206. számokat viselték.

A négy légvédelmi tüzérosztály a mozgósítással egyidejűleg megalakította az 1—4. légvédelmi tüzér pótüteget, a vegyesdandár kiképző ütegek pedig az 1—7. légvédelmi gépágyús pótszakaszokat. A pótalakulatok egyelőre nem rendelkeztek anyaggal. Az előírt hadihadrenddel szemben hiányosságok is előfordultak. Így nem mozgósított a II. önálló gépágyús üteg és a VI. hadtest három gépágyús dandárszakasza közül nem állították fel a 17. és 18. önálló gépágyús szakaszokat. Utóbbi azzal magyarázható, hogy a megszállásban résztvevő VI. hadtest csak a 17. dandárát mozgósította.[34]

Ily módon az 1938 őszi mozgósítással megszűnt az addig rejtve nyilvántartott hadihadrend és annak valamennyi alakulata nyílt megnevezést vett fel.

33 HL VKF 3219/eln. 1. vkf.—1938., V. melléklet.
34 HL HM 618/Bbk. 1. a.—1938.

MŰHELY

SZAKÁLY SÁNDOR

A MAGYAR TÁBORI CSENDŐRSÉG JELVÉNYEI, 1924—1944

Az ellenforradalmi Magyarország hadseregében — 1921-ig Nemzeti Hadsereg, 1921-től m. kir. honvédség — a tábori rendészeti (tábori rendőri) szolgálat ellátására tábori csendőrséget, illetve azt kiegészítendő, feladatának ellátásában segítséget nyújtandó, csapatcsendőrséget szerveztek.[1] Mindkét rendészeti szervezet konkrét felállítására és alkalmazására a hadsereg részleges, vagy teljes mozgósítása esetén került sor. A tábori és csapatcsendőrség feladatául elsősorban a rendfenntartó, az ellenőrző és az útrendészeti tevékenységet szabták. E feladatok ellátására, a tábori és csapatcsendőrség tényleges alkalmazására a két világháború közti években 1938 őszéig nem került sor. Az 1930-as évek második feléből vannak szórványos adataink arra vonatkozóan, hogy kisebb-nagyobb fegyvergyakorlatok, alkalmazó megbeszélések során tábori és csapatcsendőrőrsök felállítására — ha alacsony létszámmal is — volt példa.

A tábori csendőrség első, a szabályzatokban lefektetett feladatok ellátására történő alkalmazására 1938 őszén, a Felvidék visszacsatolásakor került sor. A Felvidék katonai közigazgatásának megszűnte után a felállított tábori csendőrség őrseit, osztagait megszüntették, a feladatot ellátó csendőröket békebeosztásaikba vonultatták be. A tábori csendőrség őrseinek, osztagainak ismételt felállítására és alkalmazására az „országgyarapítás" következő lépcsőiben került sor. Kárpátalja, Észak-Erdély, majd a Délvidék visszacsatolásakor játszott — ha nem is jelentős — szerepet a tábori és csapatcsendőrség. E két tábori rendészeti szervezet állandó jellegű és növekvő feladatú alkalmazására Magyarországnak a Szovjetunió elleni hadbalépését — 1941. június 27. — követő időkben került sor. A második világháború éveiben 1200—2000 fő között mozgó tábori csendőrséget az 1943-ban kinevezett Tábori Rendészet Főnökének rendelték alá, aki személyében és szolgálati alkalmazása tekintetében is a honvéd vezérkar főnökének volt alárendelve.

A szabályzati szinten szervezeti kereteit már az 1920-as évek elején kiépített tábori csendőrség tagjainak megkülönböztetésére, szolgálati alkalmazásuk jelölésére az évek folyamán különböző jelvényeket rendszeresítettek. E rövid közleményben ezeknek a tábori és részben csapatcsendőri jelvényeknek az évek folyamán bekövetkezett változásait igyekezzük nyomon követni, a róluk rendelkezésre álló ismereteket összefoglalni. Tesszük ezt többek között azért, mert az ellenforradalmi korszak hadserege és a különböző erőszakszervezetek — csendőrség, rendőrség stb. — különleges feladatokat ellátó tagjainak megkülönböztető jelvényeiről viszonylag kevés ismeret áll a rendelkezésünkre és ezek pótlása bizonyos apróbb hiányokat eltüntethet, kisebb részletkérdések — pl. kronológiai problémák — megoldásához segítséget nyújthat.

1 A tábori és csapatcsendőrség megszervezésére és második világháború alatti tevékenységére l.: *Szakály Sándor:* A Horthy-hadsereg tábori csendőrségének megszervezése és alkalmazása a második világháború idején (1938—1944). Hadtörténelmi Közlemények, (a továbbiakban — HK) 1981/3. 376—402. o.

A tábori rendészeti feladatokat ellátó katonák, csendőrök, rendőrök jelölésére minden korban és hadseregben megkülönböztető jelvényeket, jelzéseket használtak. Vonatkozik ez a megállapítás az ellenforradalmi Magyarország hadseregének tábori rendészeti feladatokat ellátó közegeire is. Az ő megkülönböztető jelvényeikre, jelzéseikre vonatkozó hiteles adatokat 1924-től kísérhetjük figyelemmel.

Az ellenforradalmi Magyarország hadserege tábori csendőrségének jelvényeire vonatkozó első rövid utalás — 1924-et megelőzően — még 1921-ből maradt fenn.[2] A csendőrség felügyelőjének „Cső. fel. 523/1921. számon megjelent rendelete — „Szabályzat a m. kir. csendőrség egyenruhájáról. (Rendelet tervezet)"[3] — a 28. pontban a különleges kiképzési ágak és alkalmazások között említette a következőt:

„Rendszeresíttetik:	J	Mely csapatalakulat
NEVEZETESEN	E	és személyek részére
.....	L	.....
.....	V	.....
	É	
Tábori csendőrségi —	N	Tábori csendőrök számára
.....	Y	....."

A rendelettervezetben említetten kívül sajnos közelebbi adat, a jelvény leírása — esetleg rajza — nem maradt fenn. Mivel tervezetről van szó elképzelhető, hogy maga a jelvény, vagy tervezete, illetve annak leírása el sem készült. Ezt a feltevést látszik igazolni a fentebb idézett rendeletnek a következő része, amely a rendszeresítendő jelvények majdani viselési módját szabályozza: „A szakképzettségi jelvények (tehát a tábori csendőrségi jelvény is — Sz. S.) a legénységi és rangosztályba nem sorolt havidíjasok részére pakfonból sajtoltatnak és galvánikus úton ezüstöztetnek, a tisztek (tisztviselők) részére pedig aranyozott tombakból készülnek. A szakképzettségi jelvények (így a tábori csendőrségi jelvény is — Sz. S.) a bal felkar elülső odalának közepén, zubbonyon, köpenyen és mentén egyaránt, egy-egy a csendőrség számára előírt hajtóka színű és az ábrák szerinti alakú szegélyposztó alátéttel felvarva (!) viselendők. A szakképzettségi jelvények ábrái később adatnak ki."[4]

Nem tudjuk mi lett az idézett tervezett sorsa, de feltehetőleg ebben a formában nem nyerte el az illetékesek tetszését, mivel a későbbiek során a gyakorlatban nem az említett jelvény, hanem az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregében „jól bevált"-nak tekinthető *fekete-sárga színű karszalag*[5] módosított formája honosodott meg a magyar hadseregben.

Az 1924-ben kiadott Harcászati Szabályzat[6] szerint a tábori csendőrök (a csapatoknál az erre a feladatra alkalmazott egyének), valamint a törzsalakulatok olyan *fehér színű, zöld szegéllyel* ellátott *karszalagot* viselnek a bal karon, a legfelső ruhadarab felett, amelynek a közepén, a *zöld szegéllyel párhuzamosan 0,5 cm széles piros csík fut.*[7] Ez a karszalag tizennégy éven keresztül maradt „rendszerbe állítva" a magyar királyi honvédségben.

2 Korábbi adatok nem álltak a rendelkezésünkre, annak ellenére, hogy vannak olyan tények, amelyek azt bizonyítják, hogy a Nemzeti Hadseregben már 1919-ben is teljesítettek szolgálatot tábori csendőrök. Erre vonatkozóan lásd Somogyi Mátyás csendőr törzsőrmester 1928-ban Horthy Miklóshoz címzett kérvényét. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Honvédelmi Minisztérium Elnöki 20. osztály (a továbbiakban — HM Eln. 20.) 1940. 210.632. sz. Az említett iratból az nem deríthető ki, hogy milyen megkülönböztető jelvényt viseltek a Nemzeti Hadsereg tábori csendőrei.

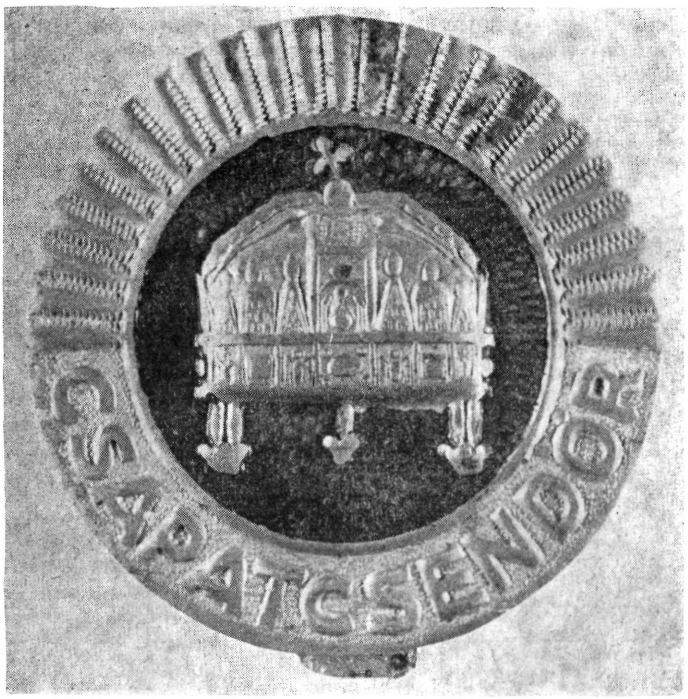
3 HL Karhatalmi és csendőralakulatok. 5. csomó, A csendőrség felügyelőjének iratai, 1919—1944.

4 Uo.

5 „Indoklás az E-táb. rend. szolg. tervezethez" HL HM Eln. 20. 1942. 98.427.

6 Harcászati Szabályzat I—II. Rész. Bp. 1924. (A Harcászati szabályzatokat a továbbiakban HSz-szel jelöljük, megkülönböztetésre a kiadás éve szolgál.)

7 HSz 1924. II. Rész, 3. számú melléklet.

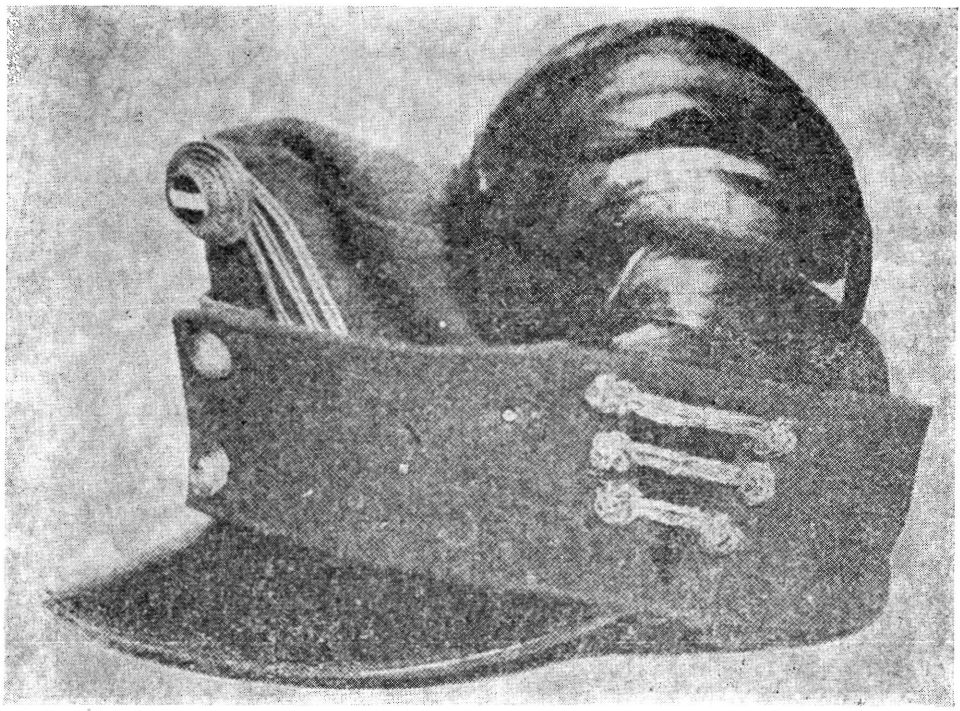
42 M csapatcsendőr jelvény. 1942—1944 között volt rendszeresítve

Tizennégy év eltelte után, 1938-ban, kisebb módosítás történt az 1924-ben bevezetett karszalagon. Az új Harcászati Szabályzat[8] — amely 1938-ban még csak mint tervezet jelent meg — a szolgálati alkalmazást feltüntető karszalagok között szereplő *„Zöldszegélyes karszalag"*-ról a következőket mondta ki: „A karszalag fehér, mind a két szélét 0,5 cm széles zöld csík szegélyezi. Viseli: a) Tábori csendőrök és a csapatok (törzscsapatok) tábori rendőri szolgálatra alkalmazott közegei..."[9] Amint ezt ebből a leírásból is látjuk, a változás a korábbiakhoz képest mindössze annyi volt, hogy a keskeny — 0,5 cm széles — piros csík lemaradt a karszalagról. A karszalag viselési módját a Harcászati szabályzat tervezet változatlanul hagyta. Továbbra is megmaradt a „bal karon a legfelső ruhadarab felett" forma.

Röviddel ezek után a korábbiakhoz képest jelentősebb változás történt a tábori csendőrjelvény ügyében. Az 1939-ben immáron végleges formában kiadott Harcászati Szabályzat[10] az előbbiekben leírt karszalag helyett tábori csendőr és csapatcsendőr jelvényeket rendszeresített és azokról a következőképpen rendelkezett: „A tábori csendőrök *»Tábori csendőr«* a csapatcsendőri szolgálatra alkalmazott honvédek *»Csapatcsendőr«* felírású és nyilvántartási sorszámmal ellátott fémből készült jelvényt viselnek a bal mellen."[11]

Hogy ezek a jelvények milyen kivitelben készüljenek, milyen formájúak legyenek, miként viseljék azokat, arra a honvédelmi minisztérium 20. (csendőrségi) osztályának fennmaradt íratai alapján következtethetünk. A karszalag kontra jelvény váltást ugyanis kisebb vita előzte meg 1939 első hónapjaiban. Ebben a vitában részt vett a csendőrség felügyelője, a Honvédelmi Minisztérium Elnökség A. osztálya, a honvéd vezérkar főnöke 4. osztálya, a Honvédelmi Mi-

8 HSz 1938. I—III. Rész, Bp.
9 HSz 1938. II. Rész, 9. számú melléklet.
10 A véglegesített Harcászati Szabályzat I. és II. része 1939-ben, a III. része 1940-ben jelent meg.
11 HSz 1939. II. rész, 6. számú melléklet.

Táboricsendőr-sapka

nisztérium 20. és 2. r. (ruházati) osztálya, valamint a csendőrség szabályzatszerkesztési és tanulmányi bizottsága, illetve ezek képviselői.

A csendőrség szabályzatszerkesztési és tanulmányi bizottsága 1939. január 26-án terjesztette elő javaslatát a különböző csapat- és táboricsendőr-jelvények ről.[12] Ezeket a jelvénytervezeteket, az említett bizottság felhívására a különböző csendőrkerületi parancsnokságoktól küldték be az ügyben illetékes szabályzatszerkesztési és tanulmányi bizottságnak.

A csendőrség szabályzatszerkesztési és tanulmányi bizottsága javaslatában kiemelten hangsúlyozta, hogy a táboricsendőr-jelvényt — bármelyik benyújtott jelvénytervezetet is fogadják majd el — „... nyilvántartás végett ... 1-től folytatólagos sorszámmal kellene megjelölni"[13] ezenkívül „... kívánatos, hogy úgy a tábori csendőr mint a csapatcsendőr jelvény homályos kivitelben készüljön, nehogy messziről feltűnjék".[14] Vitéz Falta László altábornagy,[15] aki ekkor a csendőrség felügyelője volt, 1939. február 7-én, a javaslathoz fűzött megjegyzésében hangsúlyozta, hogy a tábori csendőrök részére külön jelvény rendszeresítését a maga részéről nem tartja szükségesnek, mivel azok (mármint a tábori csendőrök — Sz. S.) „... felismerhetők a hajtókájukról és a járőrvezetői jelvényről, amit szolgálatban viselnek, valamint a tábori sapkán alkalmazott kicsinyített csendőrségi tollforgóról is".[16] A csapatcsendőrök részére pedig „... az 1.

12 Összesen öt tábori és egy csapatcsendőr jelvény tervezetét mutatta be a bizottság. HL HM Eln. 20. 1942 80.308.

13 Uo.

14 Uo.

15 *Falta László* altábornagy (Apátfalva, 1884. 11. 24—Bp. 1939. 09. 07.) a csendőrség felügyelője (1938. 02. 01—1939. 09. 07). Katonai pályafutásának részletesebb adatait lásd: *Szakály Sándor:* Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) hadseregének felső vezetése. Adattár I. rész A—K. HK 1984/2. 370. o. (a továbbiakban *Szakály* I.)

16 HL HM Eln. 20. 1942. 80.308. Falta altábornagy véleményéhez ceruzával valaki a következő három rövid megjegyzést írta: „Ez volt! Kérdés, hogy a jövőben lesz-e? Múltban is sok zavar volt."

minta szerint készült jelvényt javaslom rendszeresíteni »Csapatcsendőr« felírással"[17] — írta ugyanott Falta László altábornagy.

A Honvédelmi Minisztérium 20. osztálya a csendőrség szabályzatszerkesztési és tanulmányi bizottságának azon javaslatával értett egyet, amely külön tábori csendőr és külön csapatcsendőr jelvények rendszeresítését tartotta célszerűnek.[18] Az osztály csapatcsendőr jelvénynek az „ezüst babérkoszorúval övezett füstölgő bombát" javasolta.[19]

A jelvényvitában a „konzervatívnak" tekinthető „karszalag álláspontot" a Honvédelmi Minisztérium 2. r. osztálya képviselte, feltehetőleg az új jelvény rendszeresítése folytán várható anyagi és adminisztrációs többletkiadás miatt. A 2. r. osztály véleménye szerint az 1938-ban tervezetként megjelentetett Harcászati Szabályzatban rendszeresített „zöldszegélyes karszalag" megfelelne a céloknak.[20]

Végül is — a minden valószínűség szerint — a vezérkar főnökének az álláspontját is képviselő 4. vkf. osztály elképzelése „diadalmaskodott" a vitában, mivel az általuk javasolt tábori csendőr és csapatcsendőr jelvényeket *(L. a 894. oldalon!)* rendszeresítették 1939-ben. (Meg kell jegyeznünk, hogy a Honvédelmi Minisztérium Elnökség A. osztálya a 4. vkf. osztály által képviselt elképzeléssel értett egyet és a vitában támogatta is azt.[21])

A jelvények megjelenésére — annak ellenére, hogy azokat az 1939-ben megjelent Harcászati Szabályzattal[22] már rendszeresítették — 1941-ig, pontosabban 1942-ig kellett várni.[23] Ekkor adták ki és jelent meg az 1942. évi 7. számú Honvédségi Közlönyben (Szabályrendeletek) az 532.584/2. r.—1941. számú HM körrendelet, amely — a rendelet szövege szerint — rendszeresítette a csapatcsendőr és táboricsendőr-jelvényeket és közölte a rajzaikat is.[24] E rendelet előírta, hogy a tábori csendőr és csapatcsendőr jelvényeket, a tábori csendőrök, illetve a csapatcsendőri szolgálatra alkalmazott személyek „... mindig a megfelelő ruhadarabon a bal mellen a zubbonyzseb középvonalán, illetve a köpenyen az ennek megfelelő helyen kell" hogy viseljék.[25] A jelvények nyilvántartásáról is a honvédelmi minisztérium rendelete intézkedett. Erről a kolozsvári IX. honvéd hadtest 1941. október 16-án keltezett 52. számú Bizalmas Hadtestparancsnoksági Parancsában a következőket olvashatjuk:

„Tábori csendőrjelvények és csapatcsendőr jelvények nyilvántartása (16.267/VI.81941.)

A H. M. Úr f. é. szeptember 27-én kelt 500.559/2. r. 1941. sz. rendelete értelmében a tábori csendőrjelvény felveendő a G—54. Ut. IV. Részletes jegyzékébe, a II. Anyagcsoport 114/b., a csapatcsendőr jelvény pedig a 114./a. rovat száma alatt".[26]

Több mint két éven keresztül használták ezeket a jelvényeket a tábori és csapatcsendőrök. Kicserélésükre, új jelvények rendszeresítésére 1944 augusztusában került sor. Mielőtt azonban rátérnénk az új jelvény bemutatására — úgy véljük — szólnunk kell az 1942 és 1944 között eltelt évek alatt alkalmanként előfordult ideiglenes — szabályzatok, honvédelmi mininisztériumi rendeletek által nem rendszeresített — jelvények, jelzések használatáról is.

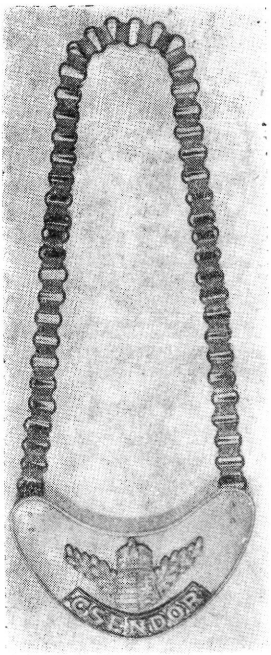
Egy ilyen ideiglenes, megkülönböztető jelvény használatáról vitéz Jány Gusz-

17 Uo.
18 HL HM Eln. 20. 1942. 80. 309.
19 Uo.
20 Uo.
21 Uo.
22 HSz 1939. II. Rész, 6. számú melléklet.
23 Nem ismerjük, mi lehetett a késés oka, de a több mint kétéves „csúszás" néha furcsa dolgokat produkált. Az észak-erdélyi bevonuláskor például a lakosság a nemzetiszínű karszalagot viselő munkaszolgálatosokat több helyen csapat-, illetve tábori csendőrnek nézte és lelkesen fogadta őket. HL 2. magyar hadseregparancsnokság iratai 1940—1943. 25. csomó. Sodró László alezredes jelentése.
24 Honvédségi Közlöny (Szabályrendeletek) 1942/7. a [továbbiakban — HK(Szab.)]
25 HK (Szab.) 1942/7.
26 HL Kolozsvári IX. hadtestparancsnokság iratai 1940—1944, idézett számú Bizalmas Hadtestparancsnoksági Parancs.

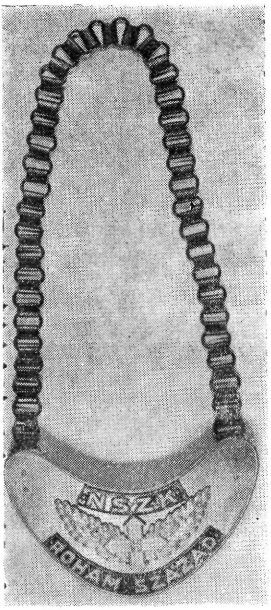
táv vezérezredesnek, a 2. magyar hadsereg parancsnokának, hírhedtté vált és sokat idézett 1943. január 24-én keltezett hadseregparancsából értesülhetünk.[27] Ennek a hadseregparancsnak a 8. pontjában a következőket olvashatjuk: „Minden áp. a legkeményebb emberekből állítson össze mielőbb 1—1 táb. cső osztagot, kiket *karszalaggal*, rajta »*cső*« felírással és igazolvánnyal kell ellátni."[28] (Kiemelések tőlem — Sz. S.)

Alig több mint egy hónappal az idézett hadseregparancs megjelenése után — 1943. március 3-án — vitéz Vargyassi Gyula vezérőrnagy, a 23. könnyű hadosztály parancsnoka szinte szó szerint megismételte hadosztályparancsnoki parancsában az 1943. január 24-i hadseregparancs 8. pontját. Ő is tábori csendőrség szervezésére és „cső" felírású karszalagok kiadására adott parancsot.[29]

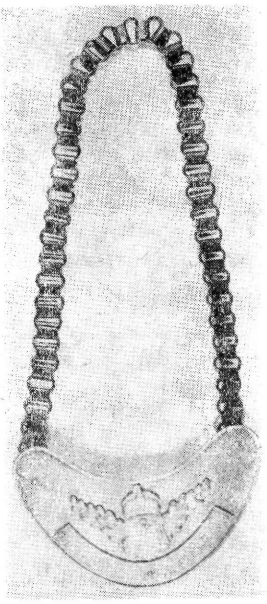
Az alkalmanként használt ideiglenes táboricsendőr-jelvények után központi intézkedés született új tábori és csapatcsendőr jelvények rendszeresítéséről. Erről az 1944. augusztus 17-én keltezett 60.322/eln. 2. r.—1944. számú HM körrendelet intézkedett, amely kimondta 44 M (Mintájú — Sz. S.) tábori és csapatcsendőr jelvény rendszeresítését.[30] Ez a jelvény, formáját és méretét tekintve szinte teljesen megegyezett a német hadsereg tábori csendőreinek a jelvényével. Minden bizonnyal az ő jelvényüknek a „magyarításáról" lehetett szó.

A 44 M tábori- és csapatcsendőr-jelvény

A nyilas Nemzeti Számonkérés Szervezet Roham Századának jelvénye

A Tábori Biztonsági Szolgálat tagjainak jelvénye

Ez az új jelvény már a tábori és a csapatcsendőrök számára is ugyanolyan formában és kivitelben készült, ezért ebben az esetben már egy jelvényről kell beszélnünk. A HM körrendelet a 44 M tábori és csapatcsendőr jelvénnyel kapcsolatban kimondta, hogy az „... a hozzátartozó lánccal nyakba akasztva, min-

27 Jány Gusztáv hadseregparancsát teljtartalmúlag közli: *Szakály Sándor:* Három dokumentum a 2. magyar hadsereg doni katasztrófájáról. HK 1981/4. 639—641. o.

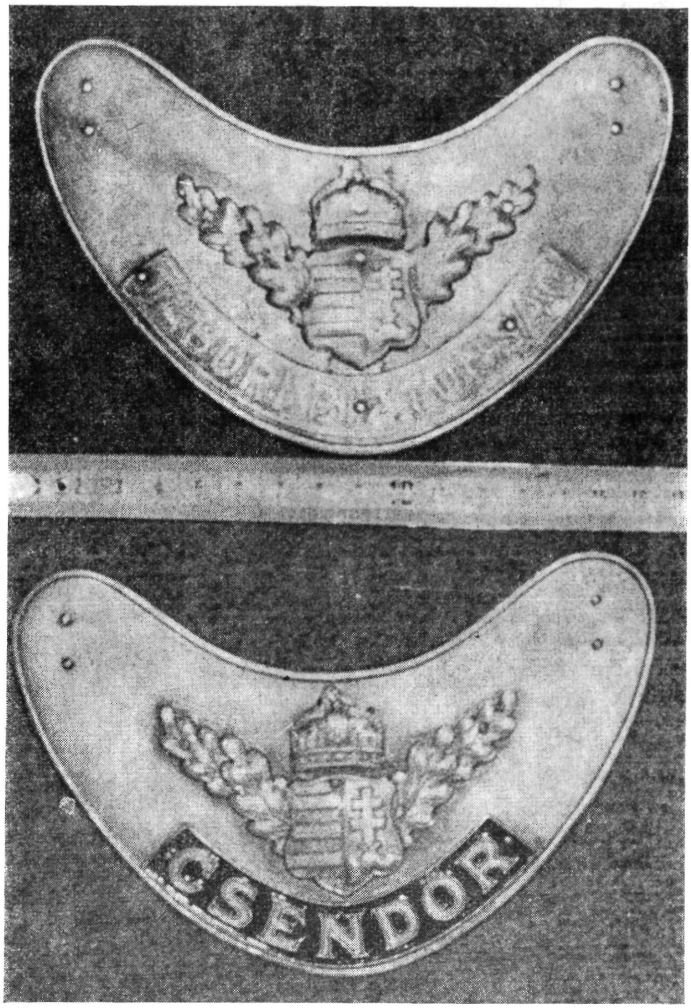
28 Uo. 640. o.

29 HL 2. magyar hadseregparancsnokság iratai 1940—1943. 24. csomó 567. fólió.

30 HK (Szab.) 1944/36. A rendelet egyúttal hatályon kívül helyezte az 532.584/2. r.—1942. (helyesen: 1941.— Sz. S.) számú rendeletet és intézkedett a régi jelvények bevonásáról.

dig a legfelső ruhadarabon a mell közepén viselendő"[31] ezenkívül „... a jelvény viselésére jogosultakat igazolvánnyal kell ellátni, mely igazolványban a jelvény hátsó oldalán lévő sorszámot is fel kell tüntetni".[32] Ezen utóbbi intézkedéssel az esetleges visszaéléseket igyekeztek meggátolni.

Az 1944 augusztusában rendszeresített 44. M. tábori és csapatcsendőr jelvényt nem sokáig használták a tábori és csapatcsendőrök. A nyilas hatalomátvétel — 1944. október 15—16. — után ugyanis megindult a tábori és csapatcsendőrség és a rendőrség egy részének egy egységes Tábori Biztonsági Szervezetbe történő összevonása. Erről az egységes Tábori Biztonsági Szolgálatról, illetve annak felállításáról a 100.482/Elnökség — 1944. számú körrendelet intézkedett, amely 1944. november 28-án jelent meg Beregfy Károly vezérezredes, a

A Tábori Biztonsági Szolgálat (felül), illetve a 44 M tábori- és csapatcsendőr-jelvény (alul)

31 HK (Szab.) 1944/36.
32 Uo.

honvédelmi miniszter és egyben a vezérkar főnöke (később a honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnoka elnevezést viselte) aláírásával.[33]

A Beregfy vezérezredes által kiadott rendelet 2. számú mellékletének VI. fejezetében — amely a Tábori Biztonsági Szolgálatot végzők jelvényeiről intézkedik — a következőket olvashatjuk: „10. A T. B. szolgálatot végzők a 3. melléklet szerinti jelvényt viselik. (Ez a melléklet sajnos nem került elő, de rendelkezésünkre állt az eredeti jelvény, ezt l. a 897. oldalon [jobb oldalt], illetve a 898. oldalon [felül] — Sz. S.)

A jelvény a hozzá tartozó lánccal nyakba akasztva mindig a legfelső ruhadarabon a mell közepén viselendő. Biztosabb rögzítés céljából a jelvény hátsó oldalán lévő közlpső (sic!) kamónak megfelelően egy 2 cm hosszú és 1 cm széles — a ruházat színével és minőségével egyező anyagból készült hurkot kell a megfelelő ruhadarabra felvarrni.

A jelvény viselésével kapcsolatban a Tábori Rendészeti Szolgálat című utasításban[34] foglaltak a mértékadók.

A jelvény viselésére jogosultakat igazolvánnyal kell ellátni, mely igazolványban a jelvény hátsó oldalán lévő sorszámot is fel kell tüntetni.

11. A jelvénnyel visszélőket hadbíróság elé kell állítani."[35]

Az 1944 decembere és 1945 februárja között megalakult Tábori Biztonsági Szolgálat tagjai a 44 M tábori és csapatcsendőr jelvénnyel teljesen megegyező méretű és formájú jelvényt viseltek, melyen a „Tábori Biztonság" felirat „díszelgett".[36]

A nyilas katonai és belügyi vezetés 1944 őszén életre hívott egy, feladataiban a Tábori Biztonsági Szolgálathoz hasonló, de annál szélesebb jogkörrel felruházott szervezetet, a Nemzeti Számonkérés Szervezetét.[37] Ez a szervezet, amely a nyilas Belügyminisztérium VII. (közbiztonsági és igazgatásrendészeti) osztályának d. alosztálya volt Orendy Norbert csendőr alezredes (később ezredes) vezetése alatt,[38] szintén rendelkezett saját jelvénnyel. Az Orendy által — feltehetőleg a Belügyminiszter, Vajna Gábor számára — készített feljegyzés 6. pontja „N. Sz. K. és rohamszázad jelvény rendszeresítésé"-ről szól.[39] Sajnos, a jelvény alapszabályait tartalmazó melléklet nem került elő, viszont egy eredeti jelvény a rendelkezésünkre állt. Ez a Nemzeti Számonkérés Szervezete rohamszázadáé volt, amelynek parancsnoka Szathmáry százados volt.[40] Minden bizonnyal nem lehetett nagy eltérés a N. Sz. K. és a N. Sz. K. rohamszázad jelvénye között. Feltételezésünk szerint a különbség a jelvényen nem szereplő, illetve szereplő „Roham Század" felirat lehetett.

E rövid közleményben megpróbáltuk összefoglalni az ellenforradalmi Magyarország hadserege tábori rendészeti feladatokat ellátó szerveinek jelvényeiről rendelkezésünkre álló ismereteket. Reméljük, ezzel apró segítséget adtunk az ellenforradalmi korszak erőszakszervezeteinek történetével foglalkozó kutatóknak, olvasóknak.

33 HL Filmtár, 1719. számú doboz, 100.482/Elnökség—1944. számú körrendelet. *Beregfy Károly* vezérezredes (Cservenka, 1888. 02. 12—Bp. 1946. 03. 12.) 1944. 10. 16—1944. 12. 20. honvédelmi miniszter és a honvéd vezérkar főnöke, 1944. 12. 20—1945. 05. 01. honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnoka. Részletesebb katonai pályafutásának adatait lásd: *Szakály* I. 363. o.

34 A Tábori Rendészeti Szolgálat nem utasítás, hanem szabályzat volt, 1942-ben jelent meg Budapesten.

35 HL Filmtár, 1719. számú doboz, 100.482/Elnökség—1944. számú körrendelet.

36 Erről a jelvényről *Hollós Ervin:* „Rendőrség, csendőrség, VKF 2." című könyvében (Bp., 1971.) a 126. oldalon téves leírást ad. A jelvényen, az általa megadott „Tábori biztonsági szolgálat" felirattal ellentétben csak „Tábori Biztonság" szerepelt, továbbá a jelvény nem fluoreszkált „szürkülettől a nappali világosság beálltáig", de máskor sem.

37 *Teleki Éva* könyvében — Nyilas uralom Magyarországon. 1944. október 16./1945. április 4. Bp. 1974. — a 122. oldalon 1944. október 26-ra teszi a szervezet megalakításának időpontját. Egy Orendy Norbert által készített feljegyzés 1944. november 1-et említ. Orendy feljegyzését lásd: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) K 775 Nyilas Belügyminisztérium iratai I—1. (Katonaügyek) 1945. szám nélkül.

38 OL K 775 IV—1. 1945. szám nélküli. A Belügyminisztérium személyzeti és ügybeosztása 1945. január 25-től.

39 OL K 775 I—1. 1945. szám nélküli. Orendy Norbert ezredes által átadott feljegyzés.

40 OL K 164 A Nemzeti Számonkérés Szervezet Parancsnokság iratai 1945. Szám nélküli.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

TARDY LAJOS

SVÉD SZEMTANÚ A ROMHÁNYI CSATÁRÓL ÉS 1710 MÁS ESEMÉNYEIRŐL

A nagy eszmék megvalósulását ígérő forradalmaknak, elnyomás alatt élő nemzetek függetlensége kivívásáért indult szabadságharcoknak évszázadok óta ismert kísérő jelensége, hogy közeli és távolabbi országokból — egyesével vagy akár kötelékekben — az események színhelyére tódulnak a megmozdulással rokonszenvezők, annak sikeréért vérük ontására is kész elvbarátok. De nyomukat követik azok is, akiknek talpa alatt saját hazájukban, vagy tartozkodásuk pillanatnyi helyén forróvá vált a talaj s a szabadságharcok színhelyén csupán ideiglenes menedékhelyet keresnek.

A Rákóczi-szabadságharc utolsó nagy és egyben sorsdöntő ütközete a Nógrád megyei Romhány község mellett megvívott csata volt. Bár mind a császáriak, mind a kurucok saját győzelmükként könyvelték el a sok áldozatot követelő küzdelem kimenetelét, a gazdagon kibontakozott magyar hadtörténeti irodalom — élén a rendkívül szabatos, magas tudományos igényeket kielégítő *Markó Árpád*dal — végső soron arra a következtetésre jutott, hogy az adott helyzetben a döntetlen eredmény is a császáriak végső győzelmét mozdította elő.

A hadtörténészek főleg, de nem kizárólag a bécsi Hadilevéltár anyagára támaszkodva a romhányi csata kezdeti kuruc sikerének kivívásában kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a csatában részt vett külföldi — lengyel, tatár, litván, főleg pedig svéd[1] — segédcsapatok fellépésének. Mind az egykorú források, mind az utókor szakirodalma egyetértenek abban, hogy az ütközet első szakasza egyértelmű magyar győzelmet ígért, de a zsákmányszerzés lehetőségétől megittasodott kuruc csapatok rávették magukat a menekülő ellenség otthagyott poggyászára, időt engedve ily módon a tapasztalt császári tiszteknek alegységeik újrarendezésére s ezzel a hadiszerencse megfordítására[2].

A források kiemelik, hogy a fejedelem csapatai közül egyedül a svéd egységek nem estek a kínálkozó gazdag zsákmány bűvöletébe, de viszonylag csekély létszámuk miatt egymaguk természetesen nem lehettek képesek a már biztosnak tekinthető győzelmi lehetőségek kiaknázására.

Miképpen kerültek II. Rákóczi Ferenc fejedelem seregébe a svéd — s velük együtt a szóban forgó lengyel — csapatok?

A csatában részt vett svéd csapategységek egy tisztjének az utókorra maradt, hazai szakirodalmunkban eddig tudtommal nem publikált naplója értékes adatokkal gazdagítja ismereteinket. Ez az írásmű rávilágít arra, hogy a kitűnően harcoló svéd katonákat és tiszteket vajmi kevés érzelmi szál fűzte II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához, Magyarország sorsához; egyedüli céljuk az volt,

1 Schneidern naplójában francia alakulatról is megemlékezik.

2 Ennek is megvannak az előzményei a magyar hadtörténetben. Pl. az 1596. évi mezőkeresztesi csatát Báthory Zsigmond és szövetségesei már megnyerték, de aztán a zsákmányszerzés mámorában időt engedtek a töröknek sorai rendezésére s a nagy diadalt végzetes vereséggé változtatták.

hogy mielőbb odasiethessenek rajongott hadvezérük, a török földre menekült XII. Károly alaposan megtépett lobogója alá.

Erasmus Henrik Schneidern von Weismantel svéd tiszt — aki hadipályáját 1749-ben gárdaőrnagyi rangban fejezte be — 1688-ban született Erfurtban és 18 éves korában lépett be XII. Károly seregébe. Ezrede — legnagyobb fájdalmára — nem követhette a királyt a szerencsétlenül zárult oroszországi hadjáratba, hanem azt a feladatot kapta, hogy támogassa Leszczyński Szaniszló, a svédbarát lengyel király megingott hatalmát Lengyelországban. A Szaniszló király uralmát védelmező lengyel—svéd haderő rendkívül szorongatott helyzetbe került, amikor jelentős orosz erők vonultak be lengyel területre. A kijevi lengyel vajda, *Potocki*, és a svédek parancsnoka, *Gustav Züllich* ezredes vezetése alatt álló csapatok kénytelenek voltak délkeleti irányban kitérni az orosz cári erők átkaroló hadműveletei elől. Mint *Samuel E. Bring*, Schneidern von Weismantel naplójának közreadója írja, „hihetetlen fáradalmak s a legnehezebb körülmények között, szüntelenül harcolva sikerült a Kárpátok zord hágóin előbb Magyarországra, majd Erdélybe eljutniuk s II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel *cselszövevényekben gazdag* érintkezésbe lépve" végül csatlakozni tudtak urukhoz, a törökországi Benderben várakozó XII. Károlyhoz.

A svéd hadsereg tisztjének magyarországi feljegyzései terjedelmesek, belőlük csak azokat a részleteket emeltük ki, amelyek új adatokkal bővítik a romhányi csata lefolyására és a svéd csapatok szereplésére vonatkozó ismereteinket, vagy más okoknál fogva érdemlik meg a figyelmet. Mint a közreadó ismételten kiemelte előszavában: a szerző rossz kézírása, a kézirat állapota, az útba ejtett helységek, valamint a személyek nevének gyakori kibogozhatatlansága nem öregbíti a napló használhatósági értékét. E fogyatékosságokért azonban bőségesen kárpótolják mind a kutatót, mind az olvasót az érezhetően reális, hangulatelemző részletek, amelyekből kitűnik: nem pénzvágy, s nem is a magyar ügy iránti rokonszenv vezette őket a fejedelem zászlaja alá, hanem a körülmények vaskényszere. Ennek ellenére emberül helytálltak a kényszerű fegyverforgatásban, bárha — most már tudjuk — legfeljebb félszívvel, hiszen Schneidern egyáltalán nem leplezi a „lázadó" Rákóczival szemben érzett fenntartásait (bár a fejedelem emberi nagysága iránti akaratlan tiszteletét olykor kifejezésre is juttatja), a kivérzett, rosszul vezetett kuruc sereg fegyelmezetlensége miatti lenézését.

De beszéljenek önmagukért a német születésű, Landsknecht-alkatú svéd tiszt naplószerű feljegyzéseiből rövidített formában kiragadott részletek:

„1709. november 28-án Krivka falunál parancsnokunk követet küldött Rákóczi fejedelemhez azzal a megbízatással, hogy eszközöljön ki engedélyt a szabad átvonulásra Magyarországon keresztül Havasalföldre. Borló környékén kevés híján *Kropotov* orosz brigadéros kezébe kerültünk, aki tőlünk alig negyed mérföldre tábozott kalmük csapataival.[3] Sietve visszavonultunk és december elsején a Latorca-patakon immár negyvenedik ízben átkelve két mérföldnyi Munkács alatt tábort vertünk s miután egy darabig Rákóczi fejedelem megbízottjára várakoztunk, Huszt felé folytattuk utunkat. Rosztoka falunál ért utol bennünket Rákóczi követe. Ez vezérünk tudtára adta, hogy a táj terméketlen, a hadak már teljesen felélték, ezért igyekezzünk a közeli sík vidékre, ahol a fejedelem gondoskodni tud ellátásunkról. Ez jó hír volt, hiszen a szinte áthatolhatatlan hegyormok között menetelve kizárólag vízen és keletlen-ízetlen zabkenyéren éltünk — nagy ínségünkben ez utóbbi is már-már olyan ínyencfalat-számba ment, mint a cukor. Rákóczi biztatására a híres-nevezetes munkácsi vár érintésével Podheringig vonultunk, majd Munkács városán át Benedikéig meneteltünk, ahol letáboroztunk. Másnap átkeltünk a Laborcon, elhaladtunk Nagymihály mellett és Dubroka faluban töltöttük az éjszakát.

Másnap, december 12-én, kijelölt szálláshelyeinken megkaptuk a beígért főzőüstöket, majd újból Nagymihály érintésével átkeltünk a Laborc vízén és Sztárára érkeztünk.

3 A kalmük csapatok részvételére l. Ocserki isztorii Kaimückoj ASzSzR. Dooktjabrszkij period. Moszkva, 1967. 157–158. o.

Itt ember és ló megkapta a maga porcióját, sőt Rákóczi fejedelem a tisztek asztalára nagyszerű bort küldetett. Két hétig jól pihentünk, de ekkor ismét tudomásunkra hozták, hogy tartásunk nehézségekbe ütközik és mivel utunkat még nem tudjuk folytatni — Törökországban tartozkodó királyunkról még nem kaptunk jobb, valóban megbízható híreket —, helyesebb lesz, ha követjük Rákóczi seregét téli szállására.

December 27-én ez meg is történt. Átkeltünk a Laborcon, majd a Bodrogon és Újhely, továbbá Patak érintésével — ahol javában aratott a döghalál — a Bodrog mentén Zsadányban szálltunk meg. Itt magunkhoz vettük a pestis miatt gazdátlanná vált csodálatos borkészlet egy részét, majd december 30-án Liszka és Bénye[4] érintésével folytattuk utunkat a szőlőhegyek között és a Szántó melletti Kér[5] faluban táboroztunk le."

Eddig a szerző előadásából az csendült ki, hogy a háborútól-járványoktól sújtott, ínséges Magyarországon milyen gondos és tisztes ellátásban részesültek a Rákóczi fejedelem szövetségese, Nagy Péter cár által üldözött, zárt rendben menekülő svéd katonai egységek. *Schneidern* 1710. január 1-én kelt naplófeljegyzéseiben azonban a hálának addig sem túlságosan gazdagon csorduló érzelmei fokozatosan a gyanakvásnak, majd kifejezetten a rosszindulatnak adnak helyet.

„Eddig azt mondták, csak azért kell a Rákóczi-hadakat követnünk, hogy ilyképpen jobb szálláshoz és ellátáshoz jussunk. De hamisjátékosoknak bizonyultak. Csak azért jártak a kedvünkben, hogy melléjük álljunk. Előbb azt az álhírt terjesztették körünkben, hogy őfelsége a svéd király már nincs is az élők sorában, s hiú reményeket táplálunk. Rákóczi fejedelem még pénzt is kiosztatott, méghozzá nem csak nekünk, tiszteknek, de legénységünknek is. Amikor ódzkodtunk ennek elfogadásától, azt állították, hogy a pénzt a mi vezérünk vette fel kölcsönképpen Rákóczitól. Rá akartak szedni bennünket, hogy harcba vethessenek a császáriak ellen. Vezéreinket Kassán szállásolták el, a fejedelem udvarában, mi pedig vezéreink távollétében nem hozhattunk olyan döntést, hogy inkább átállunk a császáriakhoz, semmint hogy ellenük harcba bocsátkozzunk. Kassára küldött embereinket a mi megtévesztett parancsnokaink dolgukvégezetlen bocsátották vissza, mire úgy határoztunk, hogy egy emberünket átküldjük a császáriakhoz, átállásunk módozatainak megtárgyalása céljából. Ez bizony nehezünkre esett, hiszen katonai eskünk, becsületünk parancsnokainkhoz kötött bennünket, ugyanakkor Isten ellen való lett volna, ha egy lázadót támogatunk törvényes urával szemben. Gondolataink folyton e körül jártak, de kénytelenek voltunk a kuruc [corutz] sereget követve a Hernád partján továbbvonulni.

Pere faluban négy napon át táboroztunk, majd átkeltünk a Hernádon, elhaladtunk a pestis következtében szinte teljesen kihalt Szikszó mellett, ezután pedig a Sajón is átjutva Ónod érintésével január 5-én Emődre érkeztünk.

Január 6-án Eger irányában folytattuk utunkat és a régi sáncerődítéssel védett Poroszlóban éjszakáztunk. Hetedikén pihentünk, majd Apáti [Jászapáti] községben öt napon át pihentünk, azonban az arra portyázó császári lovasok és rácok miatt folytonos készenlétben kellett állnunk.

Január 13-án és 14-én Mezőtárkányban állomásoztunk, majd Forró mellett átkeltünk a Bene patakon és január 18-ig Fügeden [Nagyfüged] táboroztunk. Ekkor Szécsényt (ahol a császáriak elsáncolták magukat) bal felől megkerülve Hort faluba jutottunk.

Maga Rákóczi fejedelem is itt táborozott egész haderejével a hegyoldalon a nagy hidegben, de olyan furfangosan, hogy a maga hadnépét a császári erők és a mi csapataink között helyezte el. Ezzel elejét vette minden veszélynek, amelyet mi jelenthettünk számára.

Tizenkilencedikén is Hort községben táboroztunk és Rákócziék nagy mennyiségű lőszert osztattak ki köztünk, de nekünk eszünk ágában sem volt, hogy ezeket az ő ellenségeire lődözzük ki.

Január 20-án Rákóczi hadnépével együtt mi is felkerekedtünk; nekünk a bal szárnyon Hort[6] faluban jelöltek ki szállást.

Másnap, huszonnegyedikén, ébresztő után parancs érkezett, hogy egész haderőnk álljon csatarendbe a mezőn. Ennek megtörténte után lóháton odaérkezett Rákóczi fe-

4 Olaszliszka és Legyesbénye.
5 Abaújszántó és Abaújkér.
6 Schneidern-nél: Holdy (talán Hatvan, vagy Heréd).

jedelem és minden egyes ezred előtt beszédet tartott. A franciáknál francia, nálunk német, a lengyeleknél lengyel nyelven, míg honfitársaihoz magyarul szólt. Végre nevén nevezte a gyermeket — vagyis feltárta, hogy mi, ha a szükség úgy kívánja, hűségesen fegyvert fogunk mellette és ennek fejében ki-ki megkapja közülünk pénzben, jutalomban mindazt, ami dukál neki. Bennünket ez a lehető legkínosabban érintett és senki sem kívánt válasszal élni. Nem mintha féltünk volna a harctól; ezt aztán igazán megszoktuk, de nem akartunk foltot ejteni becsületünkön. Még azt sem adták tudtunkra, hol s merre az ellenség és abban a hitben éltünk, hogy túlságosan közel nem lehet hozzánk.

A kurucokkal együtt nekünk is fel kellett kerekednünk és Kövesd[7] falu mellett századok szerint igyekeztünk tábort ütni. Az éj folyamán azonban rengeteg hó esett s teljesen befedett bennünket, mivel hogy nem volt módunk a sátrak felverésére.

Másnap, miután némileg letakarítottuk magunkról a havat, megindultunk a császári hadak előttünk teljesen ismeretlen vadkerti sáncait megrohamozni. Kis magyar kötelék alkotta az előhadat, utána mi a derékhadat s bennünket követett az egész magyar sereg.

Romhány falu alatt egy kis átkelőhelyre leltünk, melyen csaknem túl is jutottunk, s már-már megközelítettük a mögötte elsáncolt tábort, de a gázló közepén a kuruc élővéd a császári oldalon harcoló rácokba ütközött, akiket a sáncok mögül előtörő derékhad követett. A legnagyobb sietséggel kellett átküzdenünk magunkat a túlsó partra; tisztjeinknek még parancskiadásra sem nyílt lehetőségük, csak harcállásaik kialakításával foglalkozhattak. Közben a császáriak folytatták előnyomulásukat, míg ezalatt hátunkban a magyarok azt figyelték, hogy mi mitévők vagyunk. Csapattestünket a következőképpen rendeztük: a jobb szárnyon mi álltunk fel a dragonyosezreddel együtt, középen a lovasság, a darabontok[8] és a Züllich-ezred, míg az egész bal szárnyat a lengyel hadosztály alkotta. Saját jobb szárnyunkon néhány ezer Rákóczi-talpas harcolt mellettünk. A császáriak mögött láp és folyóvíz; mögöttünk pedig egy falu és ingoványos talaj. Még mielőtt mindkét rész csatarendbe állhatott volna, megindult a kölcsönös ágyútűz.

Ha a császáriak tudtak volna valamit a mi szándékunkról, nem nyomultak volna olyan erőltetett iramban ellenünk. De túl sokat ez sem változtatott volna helyzetünkön: két tűz közé szorultunk: a hátvédet képező Rákóczi-csapatok hátulról tartottak szemmel bennünket, míg elölről a császáriak tüze zúdult reánk. Bár kelletlenségünket kifejezésre tudtuk juttatni, mindazonáltal — tekintet nélkül aggályainkra — kénytelen voltunk harcba bocsátkozni.

Már annyira egymás közelébe jutottunk, hogy kézifegyvereinkkel elérhettük egymást. Először karabélyainkból akartunk tüzet nyitni, de amikor a császáriak részéről két erős sortűz csapott soraink közé, kivont karddal reájuk rontottunk, még mielőtt feleszmélhettek volna. Ezzel máris megtörtük csatárláncukat, s zűrzavart keltettünk soraikban. Üztük-hajtottuk őket át a lápon, át a folyón, fel a hegyoldalra. De még mielőtt ezt véghez tudtuk vinni, kétségbeesett ellenállást tanúsítottak, s ha végül is visszavonulásra kényszerültek, tüzelésünket ezalatt is állandóan viszonozták.

A császári seregek csatát vezénylő tábornokai De Croix herceg és Sickingen voltak. Ez utóbbinak a metresze egy pompás hintóból szemlélte a színjátékot, mintha csak esküvőre igyekezett volna. A hintó közvetlen közelében a lengyelek és a császáriak heves tűzváltásba bonyolódtak és ez társalkodónőjének életébe került. A hintót a lengyelek hatalmukba kerítették, minden, ami benne volt, az ő zsákmányukká vált, a szerencsétlen asszonyt pedig kivonszolták belőle és talán fel is koncolták. Rákóczi tábornoka, Csáky Mihály gróf vezényelte a magyarokból álló utóhadat, de amikor sikerült betörnünk a császáriak arcvonalába, visszavonulást rendelt el, melynek okát nem lehet tudni. A gyalogságot mindössze néhány császári svadron támadta meg, de ez is elegendő volt a visszaszorítására. Egészen a faluig üldözték őket. A császári derékhadban már nem akadt olyan kötelék, amely csatarendben harcolt volna, csupán az a néhány svadron, amely szinte ellenállás nélkül aprította a gyalogság sorait.

Mi a visszavonulók nyomában az ingovány mögött teljességgel részekre szakadoztunk és csak üggyel-bajjal tudtuk ismét összeszedni embereinket. A lengyelek tekintélyes része azonban tovább üldözte a császáriakat, túl a hegyen is. És jóllehet a császáriak közül — kivéve a gyalogság ellen harcolókat — már senki sem tanúsított ellenállást, mindazonáltal sáncaik mögül néhány száz harcosból álló friss segítség érkezett és egyenesen a csatamező felé tartott.

7 Mezőkövesd.
8 Palotások, udvari gyalogosok.

Mihelyt ezt észleltük, s felfedeztük azt is, hogy csaknem valamennyi magyar — ráadásul ilyen szerencsés kimenetelű ütközetben — cserben hagyott bennünket, mi is, felzárkózva, együttesen visszafelé indultunk. Elhaladtunk a friss segítséget hozó császáriak előtt, anélkül, hogy tűzváltásra került volna sor köztük és köztünk. Ők nem mozdultak, mi pedig szép csendben a falun át visszahúzódtunk, anélkül, hogy ők követtek volna bennünket. Most itt volt a lehetősége annak, hogy megadjuk magunkat nekik, de nem akadt közöttünk senki, akit erre rá lehetett volna bírni. Ugyanis attól tartottunk, hogy most már nem kapnánk pardont és nagy bosszúságunkra kénytelenek voltunk ismét csatlakozni a megfutamodott Rákóczi-sereghez.

A darabontok közül néhányan azonban mégis rászánták magukat az átállásra és néhány tisztjükkel megadták magukat a császáriaknak. Hogy ott miként fogadták őket, még nem ismeretes előttünk. A magyarok azt beszélik, hogy pórul jártak, ám ezt a hírt nem kell okvetlenül készpénz gyanánt elfogadni.

Mindkét részről sokan estek el, vagy sebesültek meg. Részünkről jó néhány derék tiszt maradt holtan a csatatéren, s magasra rúgott a sebesültek száma, mely a lengyelekével együtt kétszáz embert tett ki.

Alkonyatkor hátrább vonultunk és Guta községben maradtunk, ahol a magyarok már tábort vertek. Csak csodálkozni lehet, hogy ilyen emberek megjelennek a csatamezőn, ütközetet kezdeményeznek, aztán pedig, jóformán mielőtt egyetlen puskalövés eldördülne, menekülőre fogják a dolgot. Talán ügyüknek különlegesen jogtalan volta készteti őket erre, bár azt sem lehet tagadni: akadtak köztük olyanok is, akik bátor katonák módjára küzdöttek.

Ami bennünket illet, több okunk volt a sajnálkozásra, mint az örvendezésre, amiért ebben a jogalapot nélkülöző vállalkozásban részt vettünk. Sebesültjeink — ezek főleg tisztek voltak — bekötözése után tovább vonultunk Hatvantól[9] két mérföldnyire, a Buda fővárostól négy mérföldre fekvő Aschly[10] faluba, majd onnan Valkóra, ahol a hó végéig maradtunk. Ez idő alatt sebesültjeinket részint Gyöngyös városába, részint az egri várba szállítottuk át.

Most már ellátási okokból együtt kellett vonulnunk a magyarokkal. Újból felkerekedtünk és a Dunától bal kézre haladva február 2-án Gomba faluban ütöttünk tábort s itt töltöttük a következő napot is. Élelmezésünket rendesen megkaptuk, másnap pedig átvonultunk Sikhoffba [?]; itt két hétig maradtunk.

Sok szó esett arról az ajándékról, amelyet Rákóczi fejedelem szándékozik kiosztani csapattesteinknek. De ennek kapcsán a magyarok nem csináltak titkot abból sem, hogy mielőtt felvennők a pénzt, egyezzünk bele abba, hogy Rákóczi szolgálatába lépünk és felesküszünk reá. De egyetlen ember sem akadt közöttünk, aki ebbe belement volna. Csak Smigielski Ádám ezredének óbestere, a francia Charrière, a fejedelem híve támogatta ezt. De amikor felismerték (ti. a magyarok — T. L.), hogy bennünket sem szépszerével, sem erőszakkal nem lehet erre kényszeríteni, teljesen elhallgattak, mindazonáltal a fejedelem mégis ezerkétszáz császári forintot fizetett ki jócskán megfogyatkozott ezredünknek.

Ezt követően a Duna és a Tisza közötti síkságon, a török határvidék felé meneteltünk. Cegléd városáig jutottunk el, ez négy mérföldnyire fekszik Kecskeméttől.

Néhány napi vesztegléS után ismét útra keltünk, most visszafelé, és Gyöngyöstől három mérföldre, Jászberény mezővárosban egy fél hónapot időztünk.

Jászberényi állomásozásunk ideje alatt kaptuk azt az örömhírt, hogy ő svéd királyi felsége életben van, miként azt a törökországi Benderből érkezett levél tanúsítja.

Itt, Jászberényben embereink húshoz és kenyérhez, lovaink pedig abrakhoz jutottak. Azután ideérkeztek azok a bajtársaink is, akik a tél beállta előtt Kassán maradt parancsnokaink mellett tartózkodtak, bár megfogyatkozott létszámban, mert többen a pestis martalékául estek, többen pedig még e betegségben szenvedtek. Egyébként egész menetelésünk során pestis-sújtotta falvakon haladtunk keresztül, mi több, érintkeztünk, ettünk-ittunk lakosaikkal, sőt beszállásoltuk magunkat olyan házakba is, amelyekben pestisben elhalt, kiterített halottak feküdtek. A jóságos Isten megóvott bennünket a ragálytól; alig néhány bajtársunk esett a mirigykór áldozatául.

Közben Rákóczi sok ezer zsáknyi búzát halmozott fel, hogy a még birtokában lévő érsekújvári vár őrzőit ellássa élelemmel. Minthogy ennek szekérrel történő lebonyolítása eleve lehetetlen volt, azt a cselt eszelte ki, hogy az egész sereg szálljon nyeregbe és kî-ki vigyen oda lóháton egy-egy zsák búzát. Sem az ő, sem a mi embereink nem mutattak erre nagy hajlandóságot, lettek légyen bár tisztek, vagy közemberek.

9 Püspökhatvan.
10 Acsa (?).

Erre maga a fejedelem helyezett maga mögé a lovára egy zsák búzát[11] s példáját követték a generálisok és a tisztek, mind egy szálig. Charrière, Smigielski tábornok Rákóczihoz hű ezredese maga is ekként cselekedett és megparancsolta nekünk, hogy kövessük példáját. Jóllehet nem szívesen, de mégis kénytelenek voltunk engedelmeskedni s ilyképpen az egész sereg lóhátra rakta a búzaszállítmányt.

Érsekújvár felé meneteltünk. Éjszakára Gödöllő faluba érkeztünk. Itt Rákóczi tábornoka, Károlyi Sándor, akkora sereg élén, amekkorát mi tettünk ki, átvette tőlünk az összes búzával telt zsákot, hogy aztán másnap az egészet átadja Esterházy Antal kuruc generálisnak. Esterházynak ügyesen, a császáriaktól miben sem zavartatva sikerült az egész szállítmányt a várba bejuttatnia.

Alig egy napi pihenő után Buda alá vonultunk, de az átellenes oldalon, a pesti erőd közelében, nehogy az élelmiszerszállítmány híre szertefusson, majd ismét visszafelé, Kóka faluba. Másnap újból Jászberényben táboroztunk, aztán — miként már korábban — Eger irányába vettük az utunkat, éspedig a Tisza folyásától jobb kézre, egy mérföldnyire Jászapátitól, Jászkisér faluig. Itt táborozott a fejedelem is."

Április 2-án a naplóíró feljegyzi, hogy a lengyel egységeket Rákóczi — élelmezési okokra hivatkozva, de valójában más megfontolásból — leválasztotta a svédekről és Szeged környékén, Kecskeméten biztosított számukra szállást. A svédeket Esterházy tábornok vette körül seregtestével: a fejedelemnek az volt a szándéka, hogy szolgálatába kényszeríti őket, éspedig a következő módon:

„Az oroszok néhány ezrede ott állt a magyar határon és parancsnokuk követet küldött Rákóczihoz, hogy a kijevi vajdát, Potockit minden katonájával együtt szolgáltassa ki neki, ellenkező esetben betörnek Magyarország területére és ők maguk gondoskodnak kézrekerítésükről. Ezt az alkalmat használta fel Rákóczi arra, hogy kérdést intézzen Potockihoz: a cár kezére akarja-e adni magát és harcosait, vagy pedig inkább az ő szolgálatába lép. A jószándékú vajda tanácstalanságában otthagyta Kassát és elindult Eger felé, hogy valamiféle kedvezőbb megoldás megtalálása reményében felvegye velünk a kapcsolatot. De a furfangos fejedelem már megtette a szükséges intézkedést ennek meghiúsítására. Potocki fegyveres kíséretét mindössze Grudzinski egyetlen lovasszázada szolgáltatta, a mi reguláris egységeinket pedig teljesen körülzárták a fejedelem alakulatai, míg a lengyelek — akiknek derékhadát Soltyk ezredes, elővédjét Zvojski főstrázsamester vezényelte és akiktől azt reméltük, hogy nem hagyják magukat kuruc szolgálatba kényszeríteni — vajmi messze táboroztak tőlünk.

Amikor Esterházy serege megérkezett, elkezdtek nekünk parancsokat osztani, sőt fel is akartak esketni bennünket, de sem rábeszélés, sem kényszer nem hozta meg számukra az eredményt. Charrière ezredes már tudtunkra adta, hogy ő belépett a fejedelem szolgálatába, néhány francia nemzetiségű darabonttal együtt. A helyzet már odáig fajult, hogy tudtunk és beleegyezésünk nélkül altisztjeinket, sőt közembereinket is kezdték besorozni.

Potocki nem tudott segíteni sem önmagán, sem mirajtunk. Ha a lengyelektől nem választanak le bennünket, fegyverrel a kézben kitörhettünk volna, éspedig vagy a császáriakhoz, vagy pedig Havasalföld irányában.

De a baj sohasem jár egyedül. Híre jött, hogy Soltyk óbestert egész ezredével együtt Kecskeméten lerohanták a császáriak és teljesen tönkreverték. Éjnek idején érkeztek a város alá, hatalmukba kerítették a kapukat és csak az tudott kitörni, aki karddal a kézben vágta át magát az ellenségen, a kapuknál tüzelőállást elfoglaló gyalogosok és az ágyúk között. Ennek az akciónak során a császáriak nyolcszáz foglyot ejtettek, míg a többiek, csúnya sebektől borítva, lóháton tudták kimenekíteni magukat.

Amikor mindez Strasnik főstrázsamester tudomásra jutott és egységével a többiek segítségére akart sietni, addigra a császáriak elvonultak. Mindez április ötödikén esett meg a lengyelekkel, akik rendetlenül és lázongva közeledtek és a fejedelemtől azt

11 Rákóczi, szinte elhallgatva példamutató bátorságát, minderről csak így emlékezik meg Emlékirataiban: „...Martius vége felé az élelmiszerek készen lévén az elszállításra, Károlyit elküldém, hogy hadaival erőltetett menettel nyomuljon előre, s helyezze őket el Pest körül, hogy három vagy négy napig pihentetvén a hadakat, két erős menettel elérheti Érsek-Újvárt. A kitűzött napon megrakattam gabonával az egész velem lévő hadakat, egész udvarom népét, és mindenkit, a ki csak lóra ülhetett. Még magam is megrakodtam, s azzal vittük Károlyi után, a ki mihelyt megrakodott, elindult — és daczára a Garam és Nyitra áradásának, hajók segedelmével, s az ellenség vigyázatának kijátszásával, az egész szállítmányt szerencsésen bevitte Újvárba. (II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. V. kiad. Közli *Thaly Kálmán*. Pest, 1872, 272—273.)

követelték, hogy haladéktalanul adasson ki részükre szabad elvonulást biztosító útlevelet. A fejedelem erre azt válaszolta, hogy ő ilyen okmányt semmiképpen sem fog kiadni, de ha erőszakos úton kívánnak hazajutni, ezt megkísérelhetik, hiszen Magyarországra is útlevél nélkül érkeztek. De azért ennek elejét kívánta venni és arra utasította a határon táborozó Bercsényit, hogy tartsa szemmel a lengyeleket.

Ám nemcsak a magyarok között akadtak eszes emberek, s ezek is jól tudták: ahol nem segít a bátorság, ott talán segíthet a furfang. Két sorscsapást ugyan már el kellett szenvednünk, de végül is Isten útmutatása alapján megtaláltuk a helyes utat.

Mivel a lengyel csapatok nagyon leromlott állapotban voltak, Potocki arra kérte a fejedelmet, jelöljön ki számukra néhány helyet pihenőtáborozás céljából. A fejedelem, abban a reményben, hogy ezzel magához édesgetheti őket, igen kényelmes kvártélyt jelölt ki Ónod mögött. Szentiványi[12] komisszáriust adta mellékük a pihenőtáborok megszervezése céljából. De nekünk, a reguláris alakulatoknak tapodtat sem volt szabad mozdulnunk és Potocki vajda is csak hosszú könyörgés után érte el a fejedelemnél, hogy saját személyének őrzésére ezredeink állományából ötven közembert és tizenhat darabontot kapjon, saját tisztjeik alatt. Többet a fejedelem nem engedélyezett, annak ellenére, hogy valamennyi alakulat Potocki alá tartozott.

Potocki vajda tőlünk három mérföldnyire tartózkodott és április 11-én ugyanakkora létszámban a mieinknek kellett volna leváltaniuk az előző őrséget. Csakhogy a vajda nem csak bennünket tartott ott, hanem a leváltott őrséget is, sőt küldöttje éjnek idején felkerese táborunkat azzal az üzenettel, hogy két napon belül felkerekedik és átvágja magát Havasalföldre, igyekezzünk tehát mindnyájan csatlakozni hozzá.

Törzstisztjeink azonban túlságosan nagynak ítélték a kockázatot. Ami engem illet, szívesebben szántam rá magam a legsúlyosabb veszély vállalására is, mintsem hogy továbbra is ebben a mezei hadban maradjak és egy pártütőt szolgáljak. Ezért úgy határoztam, hogy az éjszaka folyamán egész századommal a lápon keresztül az előőrsök között átlopakodunk. Nappal szemrevételeztem a terepet, ami nem ütközött nehézségbe, mivel engedélyünk volt a kilovaglásra. Őrmesteremen, Johan Rittelinsenen kívül — akivel együtt cserkésztem be a szóban forgó környéket — senkivel sem közöltem a szándékomat.

A továbbiakban megtudjuk, hogy a szökést megelőző est folyamán miként tárta fel a napló szerzője a helyzetet a legénységének és azok milyen tökéletesen egyetértettek szándékaival. A szökés lebonyolítása mesteri ügyességgel ment végbe és lovastul-fegyverestül, veszteség nélkül sikerült. Ugyanis az ezred Rákóczi hadiszállása közelében, a falu közepén, parasztházakban nyert elhelyezést — minden századra egy parasztporta jutott — de a naplóíró, Schneidern századának szállása előzőleg porig égett s ezért engedélyt kapott arra, hogy a falu szélén lévő két csűrben táborozzon le.

Utolsó percben érte el a század a már induló Potocki vajdát, akinek vezetése alatt az egész had a Sajón, majd a Hernádon átkelve szabályosan menetelt Szerencs, Tállya, Mád, Tarcal, Keresztúr és Tokaj érintésével Olaszliszkáig.

A Potocki mellé kirendelt, velük együtt vonuló, mit sem sejtő Szentiványi komisszárius itt szándékozott az alakulatok számára kijelölni a szálláshelyeket.

„Ekkor hozták tudomására a valóságot, vagyis azt, hogy Havasalföld felé kívánjuk folytatni utunkat. Tisztes őrizet alá helyeztük, mivel el akartuk kerülni, hogy Rákóczi túlságosan hamar szerezzen tudomást cselünkről. Egészen korán felkerekedtünk, keresztülvonultunk Patak és Újhely városokon (Tállyától Újhelyig terem a legjobb magyar bor), az embereket és a poggyászt dereglyéken szállítottuk át a Bodrogon, a lovakat átusztattuk és ilyképpen már biztonságban érezhettük magunkat. Szürnyegnél bocsátotta el vezérünk a komisszáriust, az ő révén megizenve Bercsényinek és a fejedelemnek, hogy hová igyekszünk. Egyben írásban megköszönte a jóltartást, Grudzinski pedig a fejedelemtől kapott tábornoki rangját. Boldogak voltunk, hogy sikerült túljárnunk a fejedelem eszén!

12 Feltehetően Szent-Iványi Ráfael, 1706-ban Hont vármegye alispánja, egyszersmind „Rákóczi híve, ki őt, mint tapasztalt, ügyes férfiút vitte különös szolgálatára". (*Nagy Iván:* Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. k. Pest, 1863. 633. o.; vö. II. Rákóczi Ferenc és nevezetesebb kortársainak kiadatlan eredeti leveleik. Kiadja: *P. Szathmáry Károly*. Pest, 1861.)

Másnap, vagyis április 15-én, a halban dúslakodó Tisza partján meneteltünk. Az azt követő napon sem pihentünk és 17-én már Beregszászra érkeztünk, ahol szintén sok és jó bor terem."

Aztán Huszt és Técső útbaejtésével közeledtek az országhatárhoz, ahol sikerült megnyerniük a félelmetes hegyi rablók jóindulatát és — rendkívüli viszontagságok árán — Schneidern és társai végre elérték céljukat. De az mégis csak a sors fintorának bizonyult, hogy amikor április végén a Törökországban időző XII. Károly futárja reájuk bukkant, ettől arról kellett értesülniük, hogy a hazájától távol is nagy terveket szövögető király Benderből arra utasítja őket: hagyják el Rákóczit és csatlakozzanak a császáriakhoz. Mindehhez Schneidern mélabúsan hozzáfűzi: „csakhogy ekkorra már elhagytuk Magyarország határait s ilyképpen megszűnt a parancs végrehajtásnak a lehetősége..."

Nem vitás, a svéd király német nemzetiségű tisztje valóban komolyan vette a katonai esküt és sem ő, sem bajtársainak többsége nem volt hajlandó kivonni magát az adott szó kötelező ereje alól. De — értékelve a romhányi csata svéd segédcsapatainak szereplését — Schneidern nem tudta valamennyi Magyarországon harcoló svéd erőt csatlakoztatni Potocki József vajda lengyel hadához, csupán egyetlen századot. Így XII. Károly katonáinak a Rákóczi-szabadságharcban vitt szerepét egyedül ennek alapján megítélni nem volna helyes. Schneidern Rákóczi-ellenessége feltehetően nem jellemezte a nálunk harcoló svéd kötelékek általános hangulatát, bár az igazságnak nyilván sok elemét tartalmazta, hiszen ezek az alakulatok nem a magyar szabadság kivívásának előmozdítása, hanem önmaguk biztonságba helyezése, majd a vezérükhöz való csatlakozás érdekében kerültek hazánkba. Ugyanakkor a szász Schneidern jobban rokonszenvezett a német császáriakkal, mint a számára ismeretlen nyelvet beszélő, tőle minden tekintetben távolabb álló magyarokkal, akiknek országába őt és társait csak a hadihelyzet forgandósága, a pillanatnyi kényszer sodorta és akikben — ez egyre-másra kitűnik feljegyzéseiből — nem szabadságharcosokat látott (ezt a fogalmat talán nem is ismerte), hanem törvényes uralkodójuk ellen okkal—ok nélkül fellázadt, fegyelmezetlen rebelliseket.

Ami a fegyelmezetlenséget illeti, a XII. Károly nagyszerűen fegyelmezett seregében kiképzett tiszt alighanem megközelítette ítéletében a valós helyzetet: a rendkívül elhúzódott, általában túlerő ellen vívott szabadságharcban a képzett tisztekben, a felszerelésben és hadtápban mutatkozó állandósult hiányosságok 1710-ben nyomban feltűnhettek a jól képzett tisztnek, nem is szólva arról, hogy a sok nemzetiségű, az egységes vezetést voltaképpen nélkülöző sereg morálisan is megrendült, hiszen a már megnyert romhányi ütközetet a zsákmányszerzéstől elkábult, nélkülöző magyarok végül is elvesztették. Bizony elvesztették még akkor is, ha Kassán és másutt Te Deumot zengtek a kivívott győzelemért...

De nem vitás az sem, hogy Schneidern mélységes hálátlansággal viseltetett az őket — halálos veszedelemben forgó menekülteket — oly bőkezűen fogadó, élelemmel, pénzzel nem fukarkodó, I. Péter cár irányában nem csekély kockázatot vállaló fejedelem iránt, s annak minden cselekedetét csak a maga szűk landsknecht-szemléletén keresztül ítélte meg. Voltaképpen azonban ura és parancsolója, XII. Károly szellemében járt el, amikor otthagyta Rákóczi hanyatló zászlaját — ezt a svéd király Törökországból küldött, Schneidern naplójából megismert utasítása egyértelműen bizonyítja.

II. Rákóczi Ferenc megragadó tömörséggel sokszor szinte azonosan, egyes nem jelentéktelen részletekben azonban egészen eltérően adja elő mind a romhányi csata lefolyását, mind a további svéd vonatkozású eseményeket[13].

[13] II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai. I. m. 264—276. o.

Romhányban, a csata színhelyén, több mint fél évszázad óta emlékoszlop hirdeti a Rákóczi-vezette szabadságharc oly fontos eseményének emlékét. Az oszlop egyik oldalán svéd feliratú bronztábla örökíti meg azoknak a bátor svéd harcosoknak emlékét, akik — ma már tudjuk: királyuk szándékát nem ismerve, lényegében annak ellenére — a magyar szabadságért küzdve áldozták fel életüket a csatamezőn. Irántuk érzett kegyeletünket és hálánkat aligha csökkenti, ha az egykorú résztvevő naplófeljegyzései nyomán egyben-másban módosítanunk kell a svédek és lengyelek hangulati hozzáállásáról, szándékairól, indulatairól, pártállásukról kialakított képünkön.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

ZALKA ANDRÁS

TELJES CSENDBEN
Kapcsolat Moszkva és a Kárpátok között

A N. Je. Zsukovszkij Katonai Repülőmérnöki Akadémia — egyetem — 5. évfolyamának elvégzése után kihelyeztek a frontra gyakorlatra, hogy megismerjük az ezredmérnök gyakorlati ténykedését. Tulajdonképpen hasonló beosztásba kerülhettünk az oklevél megszerzése után.

Amikor egyhónapi gyakorlat után visszakerültem a frontról, folytattam a diplomamunkám — kisméretű szállító repülőgépet terveztem.

Éppen, hogy befejeztem tervezési munkámat, beadtam a disszertációt és az államvizsgán megvédtem a tervemet, amikor behívtak a minisztériumba. Magas termetű, ezredesi rendfokozatú férfit találtam a számomra megjelölt szobában. Jelentkeztem az előírásos módon, ő mosolyogva hozzám lépett, kezet nyújtott és bemutatkozott:

— Kudrávcev Nyikoláj Antonovics — mondta, és mintha már régi ismerősök lettünk volna, megkérdezte: — Hogy sikerült a diplomavédése?

— Hát a felesége, Vera Vasziljevna hol tart? — Aztán rövid beszélgetés után feltette a kérdést:

— Andrej Mihájlovics — kezdte és továbbra is mosolygós maradt az arckifejezése, mintha a legártatlanabb témáról akarna beszélni, bár sejtettem berendelésem célját. Kissé gondolkozott, aztán megismételte:

— Andrej Mihájlovics, volna-e kedve, habár ez, amiről szólni kívánok, nem is kedv kérdése... Volna-e kedve vállalkozni, kirepülni Magyarország területére és részt venni a felszabadítási harcokban? Aztán hozzátette: megjegyzem ez nagyon veszélyes feladat. A magyar fasisztákon kívül, most ott vannak a németek is...

— Természetesen — válaszoltam, különösebb meggondolás nélkül. Hiszen folyt a véres, pusztító háború — igaz ebben az időben már kedvezőbb feltételek között. A fasiszta német hadsereg folyamatosan vonult vissza az elfoglalt területekről — „rugalmasan" elszakadtak az ellenségtől, ahogyan ők megfogalmazták — ám a vad is akkor a legveszélyesebb, ha halálos sebet kap, így hát a veszély a győzelmes visszafoglalási harcokban még növekedhet is.

Arról van szó — folytatta kedélyesen Nyikoláj Antonovics — mint bizonyára tudja, mi csapatokat, kisebb egységeket küldünk az ellenség által megszállt területekre, ahol a helyi lakosság az ellenség megjelenésétől kezdve, hősiesen küzd hazája felszabadításáért.

Maga képzett tiszt — igaz, hogy más katonai szakmában —, kap maga mellé nem nagy létszámú csapatot, amelyet a leszállás helyszínén egészítenek ki nagy tapasztalatú, már a területen hosszabb idő óta harcoló katonákkal, tisztekkel. Ahogy a mi csapataink szorítják visszafelé az ellenséget, amilyen mértékben szabadítjuk fel hazánk területét és a leigázott szomszéd országok népeit, magukat úgy kell az ellenség háta mögött vonulniuk és azt a feladatot ellátni, amit mi rendszeresen küldünk rádión.

Nyikoláj Antonovics szobájának egyik falán függönnyel takart térkép volt. Odahívott és magyarázni kezdett.

— Látja, jelenleg itt vagyunk — mutatott ceruzájával a térképre, de holnap és holnapután bizonyára még előbbre megyünk. A zászlócskák a térképen az Északkeleti Kárpátok felé néztek.

Terveink szerint a maga csapata, Andrej Mihajlovics, ezen a szakaszon kezdené meg tevékenységét — mutatott a térképre. Itt már megfelelő bázisaink vannak, de emellett a maga csapata különlegesen kiválasztott emberekből áll össze.

Elképzelésünk szerint — ha a szovjet hadsereg nem halad túlságosan gyorsan előre — az első napokban, hetekben itt lehetne mozgási térségük — rajzolta körbe a térképen ceruzájával a terepet. Ez még kárpát-ukrán — a maguk régi osztrák—magyar elnevezése szerint „ruszinok", vagy kisoroszok lakta — terület. Tehát csapatában lesznek ottani, helyi származású emberek is. Aztán a kialakuló helyzettől függően mennek nyugatra, vagy délre — mutatta a térképen a Kárpátoktól délre eső magyarlakta területeket —, vagy nyugatra, a jelenleg még a fasiszta Tiso kormányozta szlovákiai Tátrák felé. Ezért is alakulatában, a kárpátaljai ukránokon kívül, magyarok és szlovákok is lesznek. Így rendelkezni fog minden olyan nemzetiségű harcossal, amely népcsoportok tevékenységük területét lakják.

Maga, mint gyakorlott internacionalista — úgy tudom a spanyol polgárháborúban, a Nemzetközi Brigádokban harcolt — biztosan fog tudni bánni a többnemzetiségű csapatával.

Nyikoláj Antonovics ezután rátért a technikai részletek ismertetésére és a kapcsolattartás elmagyarázására.

— Ezt ugyan nem magának kell végezni — ott van a technikai személyzet, rádiósok, rejtjelezők —, de minden eshetőségre számítva a parancsnoknak is el kell tudnia látni a legalapvetőbb feladatokat.

A következő napokban ugyanabban az időben látogattam meg Nyikoláj Antonovicsot és más munkatársaival folytattuk a teendők megbeszélését, begyakorlását.

Amikor a felkészülésemmel készen voltunk, következett a csoport átvétele. Nyikoláj Antonovics bemutatta egyik munkatársát, Pável Viktorovics Nyeszterovot.

— Ő fogja magát elkísérni és bármire szüksége lesz, mindent biztosít a munka jó elvégzéséhez. Sok sikert és jó egészséget kívánok a feladatok végzéséhez.

Kezet nyújtott és mi Pável Viktoroviccsal elhagytuk a helyiséget.

A helyiérdekű villamosvasúttal utaztunk Pihorka állomásig. A vonat kb. 40 perc, a hétvégi pihenőházak telepéig még 15 perc gyalogút volt. Egyedül álló pihenőházhoz érkeztünk. Az öreg, égbenyúló törzsű fenyőfák majdnem összefüggő koronát képeztek és körbefogták az épületet.

Mikor megérkeztünk, az udvarban, az erdő szélén különböző nemzetek egyenruháját viselő katonák álldogáltak. Voltak köztük, akik magyar hadsereg tiszti, vagy legénységi ruháját hordták, voltak akik a csehszlovák hadsereg tiszthelyettesi és legénységi ruháját.

Pável Viktorovicsot már ismerték.

Köszöntésük után Pável Viktorovics pihenj-t vezényelt és röviden kezdte:

— Bemutatom önöknek Andrej Mihajlovics főhadnagyot, aki mától kezdve a parancsnokuk. Holnap megkezdjük a kiképzést.

Valamennyien elmosolyodtak. Várták már, mikor kezdődik a kiképzés, különösen a magyarok, akik eddig fogolytáborban voltak; még az antifasiszta iskolán, ahova néhányan bejutottak, sem érezték magukat szabad embereknek. De a harci kiképzés és a csapatba beosztás más körülményeket jelentett.

A magyar részleg parancsnoka Ékes István hadnagy, a csehszlovákoké Michal Králka volt. Odajöttek hozzánk és bemutatkoztunk egymásnak. Aztán a csapat többi tagjával is megismerkedtem, egyenként beszélgettem el velük.

A lassúság ellenére jól haladtunk, a napi tervet mindig végrehajtottuk. A fiúk rendkívüli módon igyekeztek. A kiképzés mellett maradt idő tornára, sportolásra, mivel a frontszolgálat, aztán különösen a fogság, ahonnan ezeket a harcra vállalkozókat kiválasztották — igaz önkéntes jelentkezés alapján — eléggé legyengítette őket.

A szláv részleg tagjai, a szlovákok és ukránok, a megalakulóban levő csehszlovák hadsereg katonái az Ural környékén, Buzulukban készültek a harcokra, hazájuk felszabadítására. Onnan önkéntes jelentkezés alapján kerültek hozzánk, az ejtőernyős bevetésre készülő alakulatba.

A magyar részleg a hadifoglyok közül, szintén önkéntesként, a krasznohorszki antifasiszta iskolából érkezett.

A közös kiképzés hamarosan összekovácsolta a két csoportot. Esténként, a pihenő idején és vacsora után, az erdőből száraz fát gyűjtöttünk és tábortűz mellett énekelgettünk. Hol a szlovák—ukrán, hol a magyar részleg zendített rá egy-egy dalra.

A parancsnokok után sorban megismerkedtem a csoportok többi tagjaival is. Először Králka rendelte hozzám beosztottjait. Mindegyikről mondott valami jellemzőt, életrajzának néhány adatát, a már frontot jártakról néhány szóval többet.

Figyeltem a bemutatottakat, fellépésüket, magatartásukat. Egy-egy kérdést tettem fel és gondolkoztam, milyen feladatokra lennének alkalmasak?

Feltűnt Háber Viktor nyugodt, meggondolt válasza, csendes szerénységet sugárzó tekintete. Jól beszélt magyarul, szlovákul, mondhatnám anyanyelvi szinten, elég jól tudott cseh nyelven és valamelyest németül, mint a Szlovákiában nevelkedett fiatalok egy része abban az időben. Kettő, három, néha négy nyelven is megtanultak gyermekkorukban játszópajtásaik között. Ha valakinek a sorsa úgy hozta és középiskolába is bekerült, megerősíthette, elmélyíthette nyelvi tudását. Viktor 30 év körüli, magas szőke férfi volt. Cina Feri különös vonzalommal viseltetett iránta, mivel Viktor részt vett a 402. munkaszolgálatos század felszabadítási akcióiban. Cina Feri, mint ismert, erdélyi, börtönből szabadult kommunista volt abba a századba beosztva.

Felderítő osztagunk parancsnoka Háber Viktor lett; sajnos hősi halált halt a németekkel vívott súlyos harcok közben, Lendák falu közelében.

A csehszlovák csoportban a másik, aki első látásra megragadta a figyelmemet, Szepessy József volt. Zömök termetéből sugárzott az erő és tekintete elárulta jószándékát. Beregszászi magyar munkáscsalád sarja, később sok hősies, veszélyes harcban vett részt, saját kérésére, bár egyidejűleg kitűnően látta el a csapat szakácsi teendőit is. A háború után hosszú évtizedeken át tartó barátság fűzött hozzá.

Sorolta és röviden ismertette aztán Králka a részlege többi tagjait.

— Iván Mihajlovics Legar kárpátaljai, érhetően beszél magyarul — mondta Králka —, a csehszlovák ifjúkommunisták szövetségének volt tagja. Kitűnt fegyelmezett magatartásával, mindig gondos külsejével, tettrekészségével. Bármilyen feladattal bíztuk meg — még ha különlegesen veszélyes volt is — készséggel vállalata és kiválóan teljesítette.

Suhajda Imrich már több bevetésben vett részt, amiről a zubbonyán függő kitüntetései beszéltek. Erős, kisportolt testalkata a gyakorlatokon mindenkit bámulatba ejtett. Ő csak szlovákul és csehül beszélt, de természetesen értett oroszul, mint a szláv származásúak többsége. Kitűnt a szabályok, utasítások pontos, lelkiismeretes betartásával.

Petriga Péter és Bobrják Jan következett.

— Ők is kárpátaljaiak — mondta Králka. Látható volt, hogy az „idősebb" korosztályból kerültek ki, szívesen vállalkoztak a harcokra. Az első napokban, hetekben az ejtőernyős leereszkedés, „bevetés" után nagy segítséget nyújtottak helyi ismereteikkel, baráti kapcsolataikkal, de nem bírták az erős megterhelést. a hegyi meneteléseket, később engedéllyel lemaradtak, a helyi lakosság közötti feladatok végzésére.

Plasztunyák Andrej ugyancsak kárpátaljai volt, ő is beszélt magyarul. A terhelő hegyi menetelések során testes alkata miatt sokat szenvedett, alig bírta, de nem engedte el magát, becsülettel végigküzdötte velünk az egész időszakot.

Unofrej Iván volt köztünk a legidősebb. Sovány, sötét, napbarnított bőrű, kissé kopaszodó ember volt. Keveset beszélt magyarul. Emberszerető, bajtársait tisztelő embernek ismertük meg, szerényen, hallgatagon viselkedett.

Mócza Iván ukránul, ruszinul és cseh nyelven beszélt. Sapkája alól előbújt szőke, göndör haja, mindig mosolygott, ha beszéltem hozzá. A veszélyes feladatokra is vidáman ment és jókedvvel mesélt a feladat végrehajtásáról, kissé eltúlzottan, kiszínezve, dramatizálva a részleteket.

Petrov Iván jó harcos hírében állott — ezt bizonyította is később, a feladatok végrehajtásában. Nem sokat beszélt, de pontosan cselekedett.

Lenesinák Iván alacsony, minden iránt buzgón érdeklődött, állandóan volt valami mondanivalója. Feladatunk végrehajtásának félidején megbetegedett és lemaradt.

Pitel Michal volt a csoport legfiatalabb tagja. Homonna környékéről származott, helyi ismereteivel, kapcsolataival ő is sokat segített az első napokban, a menet megkezdésekor. Ukránul, szlovákul, cseh nyelven, és mint a többiek a csoportban, ő is beszélt oroszul. Önfeláldozó, jó harcos volt. A feladatok befejezése előtt külön küldetéssel eltávozott tőlünk.

Aztán Ékes István mutatta be a magyar csoport tagjait.

Ács István volt az első, aki odajött. Nehézkes léptekkel járt, nyugodt, egyenletes paraszti járása a falusi-tanyasi utakon mozgó ember jellegzetes lépéseit idézte. Vigyázzba vágta magát, de leintettem:

— A katonás magatartás dicséretes — mondtam —, most azonban csak barátságosan elbeszélgetünk.

Céltudatosan végigharcolta velünk az egész időszakot, bár lábán a régebbi fagyás kiújult és rendszeres kezelés hiányában csak átmeneti segítséget nyújthattunk számára. A háború után lehetősége nyílt a teljes gyógyulásra és a felszabadult Magyarországon pótolta a szegényparaszti élet miatt elmulasztott iskolákat. Katonatisztként szolgált és később nyugdíjasan töltötte hátra levő életét.

Sok harci bevetésben vett részt, mindig szótlanul, pontosan teljesítette feladatát. Mivel csak magyarul beszélt, ha lehetett, Cina Ferivel és Szepessy Jóskával együtt közösen küldtük a feladatokra, vagy a szlovák—ukrán csoport magyarul is beszélő bajtársaival.

Csorba Lajos következett, ő is a csendes, mosolygós emberek közé tartozott, túlzott szerénysége kiemelte bajtársai közül. A felszabadulás után előbb funkciót vállalt, aztán szerény tisztviselőként élt.

Harsányi János érdeklődő természetű volt, meg akarta érteni a körülötte történő eseményeket. Jószándéka és tettrekészsége már az első napokban megmutatkozott.

A későbbi években a Magyar Néphadsereg egyik vezető hadtörténésze lett.

Cina Ferenc erdélyi kommunista már megjárta a román és magyar börtönöket és a munkaszolgálat megaláztatásait. Állandóan tovább akarta képezni magát. Sikerült is neki sokat tanulni; végül is ipari vállalat vezetője lett Bukarestben, ahol nyugdíjas éveit is töltötte.

Sallai Elemér magas, sportos termetével, a bokszolókéra jellemző tompa orrával tűnt ki és fiatal kora ellenére ősz haja mutatta a munkaszolgálatos században elszenvedett borzalmakat. A megpróbáltatásokat, szörnyűségeket a „Mozgó Vesztőhely" című könyvében írta meg.

Különböző katonai funkciókat töltött be, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tanszékvezető tanári beosztásából ment nyugdíjba.

Solymosi József katonás magatartása később is megmutatkozott, fegyveres testületnél szolgált, vezérőrnagyi, magas beosztásból ment nyugdíjba.

Palásthy László Solymosival együtt szolgált, ezredesként vonult nyugállományba.

Nagy István és Egyed András ugyancsak a fegyveres testületeknél szolgáltak nyugdíjazásukig.

Már a kiképzés befejezésénél tartottunk, amikor megkeresett engem Vass Zoltán és Fazekas Mária. A párt megbízásából jöttek, azzal a kéréssel, hogy engedjem át a magyar csoportot, más feladatok elvégzésére kívánják őket felhasználni.

Mosolyogva válaszoltam:

— Nem hozzám kell fordulniuk, én nem rendelkezem ilyen hatáskörrel. Főnökeimhez, parancsnokaimhoz kell kérésüket intézniük.

Ők válaszként visszamosolyogtak.

— Ezt az utat már megjártuk, mondták nevetve, ott azt a választ kaptuk, hogy most már csak magától függ, elengedi-e őket, vagy sem.

Végül is Ács István és Cina Feri kivételével a magyar csoport egyelőre más feladattal visszamaradt — legnagyobb bánatukra. Így a szlovák—ukrán csoportban levő Szepessy Józseffel együtt három magyar fiú jött velem.

A kiképzés befejeződött. Még egy gyakorló ejtőernyős ugrás maradt hátra a kirepülés előtt az „élesben" végrehajtandó ugrás biztonságosabbá tételéhez, mint ahogyan a gólyák is próbarepüléseket végeznek fiókáikkal a nagy út előtt. Erre csak azért volt szükség, hogy az addig ejtőernyővel soha nem ugrottak is személyes élményeket szerezzenek és meggyőződjenek az ugrás „veszélytelenségéről". (A repülőgépen az ejtőernyő úgy volt felszerelve, hogy ugrásnál, zárjához kötött zsinór elszakadásakor, automatikusan, két-három másodperc elteltével kinyílott a levegőben.!)

1944. július 20-án Moszkva belvárosának közepén, valahol a Kirov utca közelében, a harcba indulók megkapták az ugráshoz a „saját" ejtőernyőjüket, amit két nappal előbb kipróbáltunk. Mindenki kapott egy rend új ruhát, egy kis hátizsákot. Ebben a „kis" hátizsákban sok minden elfért, amire egy partizánnak szüksége lehetett: borotvakészülék, szappan, törülköző, fogkefe, váltó fehérnemű és más használati tárgy. Mindez olyan ügyesen volt elhelyezve, hogy komoly „tanfolyam" nélkül még a felét sem lehetett visszarakni.

Kiosztották a kézifegyvereket is: a ZB golyószórót, a PPS pisztolyt. Mindenki felírta a számát, nehogy összecserélődjenek.

Ugyanazon belvárosi épület udvarán gyülekeztünk a következő napon is korán reggel. Konzerveket osztottak még ki, hogy az első napokban ne legyen gondunk az élelmezésre, amíg a lakossággal fel tudjuk venni a kapcsolatot.

Feleségem, Vera Vasziljevna és apósom, Vaszilij Afanászijevics kísértek el. Ott álltak, szomorúan nézegették készülődéseinket. Nagy út előtt álltunk, tudtuk valamennyien. Ha valaki a frontra ment, érezte maga körül, maga mellett, mögött „sajátjainak" nagy tömegét, a biztonságos ellátást, sebesülés esetén a fronton is, aztán a hátországban a gondos orvosi kezelést. Lehetősége volt a rokonsággal a rendszeres levelezésre.

Mi viszont az ellenség „háta" mögött leszünk, ha a helyi lakosság, a nép támogat is, csak titokban teheti, mert a partizánok támogatása halálos veszedelmet jelentett. Ezt a fasiszta hadsereg, a megszálló parancsnokság felhívásokban tette közhírré.

Csoportom tagjai, mikor megkapták az ellátmányt, különösen azok, akik már megjárták a frontot, egy zsákba gyűjtötték a konzervejeik nagy részét. Példájukat követték a többiek és a zsákot odaadták apósomnak.

— Jó lesz ez maguknak, nekünk meg elég, amit ott szerzünk.

Mikor megláttam, mit csinálnak, vissza akartam adatni, de a frontot megjárt harcosok, Králka, Szepessy, meg még néhányan lehurrogtak.

— Hiszen itt alig kapnak valamit a jegyre, mi meg szerzünk ott magunknak, amennyi kell!

1944. július 22-én a reggeli órákban csoportunk már a repülőtéren válogatta holmiját a csomaghordó autóból. Megebédeltünk a repülőtéren és késő délután,

felszerelésünkkel megterhelve, kimentünk a már készenlétben álló repülőgéphez és sorban felszálltunk a terepszínűre festett nagy gépbe.

Két fiatal lány is feljött velünk, akiket a központban már előzőleg megismertem. A lányok hátán a szokásos, mindenkinél levő hátizsákon kívül még egy-egy ládaszerű csomag is volt. A rádió és az elemtelep, hogy bárhol működtethessük.

Zsána és Sura alig töltötték be a huszadik évüket, majdnem egyforma magasak, középtermetűek voltak. Sura világos szőke, Zsána kissé sötétebb hajú, de mindkettő szép, mint általában az egészséges fiatalok.

Egy repülőtiszt állt a gép ajtajában, sorban engedte be a felszállókat és mutatta a helyet, ahová le lehetett ülni a repülőgép hosszában elhelyezett padokra. Így széles sáv maradt a repülőgép belsejében a személyzet mozgásának biztosítására.

Cina Feri a katonai zsákján és fegyverzetén kívül még egy csomagot cipelt.

— Hát abban mi van? — kérdezte az ajtóban segítkező tiszt a szokatlan formájú zsákra mutatva.

— A könyveim — felelte Feri.

— Hát azok most itt maradnak, a front mögött nem hurcolhatja, elég lesz a feltétlen szükséges teher, erről maga is hamar meg fog győződni. Megőrizzük, és ha majd visszatér, Moszkvába megkapja. Már vette is el Feri kezéből a szeretett csomagot és átadta a földön várakozó szerelőnek.

Felzúgtak a motorok, fülsiketítő zajt csapva megindult a gép, gurult, aztán rákapcsolt a pilóta és nagy sebességgel futott a felszállópályán. Látszott, hogy mindenki felsóhajtott, mikor érezték a földtől elszakadást, a nyugodtabb, egyenletes emelkedést.

Közeledett a front vonala. A repülő magasabbra emelkedett, hogy kikerüljön a légelhárító tüzérség hatótávolságából. Hirtelen aztán süllyedt a gép, látszott a tapasztalatlan „utasokon", hogy megrémültek, de az újból egyenletessé vált emelkedés megnyugtatta őket. Ez többször is megismétlődött, csökkenő megdöbbenés kíséretében.

A frontvonal felett, sárgás, tűzpiros csíkok repültek alattunk — a légelhárítás lövedékei. Az arcvonal mögött bizonyos távolságra a repülőgép kissé leereszkedett. Sötét éjszaka volt, alig lehetett látni valamit. Néhány perc múlva a hegycsúcsok közötti fennsíkon láthatóvá vált a megbeszélt, csillag alakú tábortűz — az ejtőernyős leszállás helyének jelzése.

A kiugrás nem kezdődött el. Később kaptunk tájékoztatást, hogy az időjárási viszonyok veszélyeztetik az ugrást, ezért vissza kellett fordulni.

Újból emelkedett a gép és még egyszer átrepült a frontvonalon.

Rovno repülőterén ismét elkezdődött az idegfeszültségben töltendő várakozási idő. Mindenki túl szeretett volna lenni az első szakaszon, az ejtőernyős leereszkedés végrehajtásán.

Kétnapi várakozás után, a késő esti órákban megismételtük az előző napi beszállási procedúrát. Ekkor a repülésben „tapasztalt" ejtőernyősök már nyugodtabban ültek a padon. Nem lehetett látni a két nappal korábbi feszült várakozást, hogy lesz, mint lesz? Igaz, még hátra volt a leereszkedés, ami sok ismeretlent tartogatott.

A frontvonal átrepülésekor, mint előző alkalommal, szálltak felénk a lövedékek, de magasabban repültünk és hamarosan magunk mögött hagytuk a föld e háborgó szakaszát és újra megláttuk a csillag alakban égő „tábortűz" villogását, ahol vártak bennünket.

A tiszt kinyitotta a repülőgép ajtaját. Elsőnek magam indultam a nyitott ajtóhoz. A tiszt kezet nyújtott és mormolt valamit fejével bólogatott, bátorításként, majd elhagytam a gépet. Utánam sorban, a megegyezés szerint, a többiek ugrottak.

Már ismertem az ejtőernyő kinyílásakor az erős rántást, aztán a nyugodt

ereszkedést. A levegőben lassan szálltam, eltávolodva az utánam ugróktól, bár a sötétség miatt alig lehetett látni valamit.

Csendes, nyugodt volt az éjszaka, de a kis szellő, a légmozgás vitt magával, sodort és láttam, hogy távolodom a tábortűztől. Alig tudtam gondolataimat összeszedni. Hiába kíséreltem meg az ejtőernyő köteleit huzigálni, hogy valamelyest kormányozzam magam. Egy hatalmas lombos fára ereszkedtem. Tudtam mi a teendőm, ha erdőre ereszkedünk, aszerint cselekedtem. Mintha hallottam volna az oktató figyelmeztető szavait: „lábakat összeszorítani, arcot eltakarni"...

Szerencsém volt, az óriási fa lombjai felfogták az ernyőt és viszonylag simán értem a lombokba, a fa törzséhez közel meg tudtam kapaszkodni. Csak később vettem észre, hogy a nyakamba akasztott gépfegyver leszakadt rólam és a fán magasban fennakadt. Lassanként, az ágakba fogódzva, a fa törzséhez közeledtem és megkapaszkodtam. Kiszabadítottam magam az ejtőernyő kötéséből és a vastag ágakon lefelé kúsztam. Mind lejjebb ereszkedve már nem volt több ág, csak a hosszú, vastagodó törzs maradt az utolsó, legalsó ág alatt. Átöleltem a törzset és csúsztam lefelé. A mókus jutott eszembe, milyen könnyedén fut leföl a fa törzsén, vagy a villanyszerelő kapaszkodó kampóival biztonságosan mászik a villanypóznán...

A fa törzse lefelé vastagodott, már nem is tudtam átölelni és lezuhantam a földre.

A sötétség és az izgalom miatt csak ekkor éreztem, hogy egy lejtőn álló fáról ereszkedtem le. A fa alatti puha talajon gurultam egy keveset, aztán ülve gondolkoztam és szétnéztem magam körül. A sötétben is ki lehetett venni, hogy hatalmas fák voltak minden oldalon. Hold nem világított, a sűrű lombok eltakarták a messzi csillagok pislákoló fényeit. Igaz, az átélt izgalom, a koromsötétség és bódultság hatására akkor még nem is tudtam volna tájékozódni.

A földetérés megnyugtató tudata aztán megindította gondolkodásomat. A földön voltam, az ejtőernyőm pedig a fa tetején fennakadva, legalább 25—30 m magasban. Az első teendőm az ejtőernyő összegombolyítása és elrejtése lett volna, de erről le kellett mondanom.

A bajtársaim megkeresése volt a következő feladatom. Elővettem elemlámpámat és leadtam a megbeszélt jeleket előre-hátra, jobbra-balra. Aztán „kakukk-kakukk" — kiáltoztam volna, de alig jött ki hang a torkomon.

Vártam egy ideig, megismételtem a jeleket és viszonzást láttam. Újra elemlámpa-jeleket adtam le, ismét válaszjel jött. Egymáshoz közeledve Háber Viktorral borultunk egymás nyakába.

Folytattuk a többiek keresését és kiderült, hogy néhányan már együtt vannak és hasonlóan keresik társainkat.

Később Cina a maga földetérését így mesélte el: „Amikor a fák között megláttam a tűz körül ülő német ruhájú katonákat, a vér megfagyott az ereimben. Hasra feküdtem és figyelni kezdtem. Eszembe jutottak az oktatónk szavai: a fasiszta németek is tüzeket csinálnak, hogy azokkal magukhoz csalják a partizánokat.

A tűz körül álló német katonaruhás emberek halkan beszélgettek egymással. Szívem nagyokat lüktetett és tanácstalanul álltam, hogy most mit csináljak? Legszívesebben egy sorozatot adtam volna rájuk, hogy megsemmisüljenek. Tovább figyeltem, de hiába, nem bírtam megállapítani milyen nyelven beszélnek. Vártam még egy darabig, hátha jön valaki a társaim közül. Még közelebb kúsztam, hogy megközelítsem a német ruhás embereket, akikről egy pillanatra sem vettem le a tekintetem. Néhány perc múlva megláttam Móczát, egyik partizán bajtársamat, akit távolról megismertem a cseh katonasapkája alól kilógó göndör hajáról. Ő egyenesen a tűz irányába ment. A német ruhás katonák, amikor meglátták Móczát, megölelték és össze-vissza csókolták. Akkor én is levettem görcsösen feszülő ujjamat a ravaszról és megkönnyebbülve engedtem ki a tüdőmből a levegőt. Puskámat nyakamba vettem és boldogan siettem a tűz felé.

Mócza oroszul bemutatott a német ruhás katonáknak, mint harcostársát, akivel együtt dobták le ejtőernyőn."

Nem sokat időztünk, indultunk társaink megkeresésére, mielőtt teljesen megvirradt volna. Már Moszkvában megegyeztünk abban, hogy az erdőben nem szabad kiabálni, hanem kakukkot utánzó hangot adunk le jelzésül. Nemsokára egyik társunk rekedt kakukkolással válaszolt.A hang irányába menve megtaláltuk Bobrjákot, meg mellette Plasztunyákot, akik egymásra találtak és ott vártak a többiekre. Bobrják nyöszörgött, mert megütötte a lábát esés közben: Plasztunyák pedig automata fegyverének fából készült részét törte szét esésnél. Felkaptuk Bobrjákot és a tűzhöz cipeltük. Aztán lassanként megtaláltuk a többi társainkat is, az öreg Unofrej és a fiatal rádióslány, Sura kivételével.

Most már többen indultunk a még hiányzó társak megkeresésére. Már kivirradt, mire megtaláltuk Králka bajtársunkat, aki ernyőjével fennakadt egy hatalmas fa tetején, és az ágakról lógott nagy magasságban. Ejtőernyőkből egy hálóformát készítettünk és abba ugrasztottuk.

Egy sűrű parcellában megtaláltuk Unofrej bajtársunk holttestét. Ernyője szétszakítva, fején nagy ütés nyoma, a vér befolyt a ruhájába.

Végre Surát is megtaláltuk, akinek esés közben megsérült a hátgerince és eszméletlenül feküdt a pázsiton.

Gyorsan összeszedtük a fennakadt ernyőket, hogy az előírás szerint elrejtsük azokat.

Azután hozzáláttunk első halottunk eltemetéséhez. Egy részünk sírt ásott, mások zöld ágakat gyűjtöttek, amelyeket elhelyeztek a sír alján. A halottat saját ernyőjébe tekertük be és elhelyeztük a sírgödörben.

Én fejfát készítettem egy fahasábból és a szlovák fiúk segítségével ráírtuk: „Itt nyugszik Unofrej Iván, aki hősi halált halt a hazája és népe felszabadításáért folyó harcban." Zsana rádióslány virágot szedett.

A temetésen az éppen megérkezett partizánokon kívül a tűz körül ülők is részt vettek.

Estére a közelben levő partizánalakulat táborába mentünk. A tábor parancsnoka — Jefim Prohorovics, ahogy bemutatkozott — elmondta, hogy egy másik alakulat várakozó helyére kellett volna érkeznünk, mert ők Szaburov csapatához tartoznak és szintén vártak egy csoportot. Ahová bennünket szándékoztak ledobni, ettől a helytől kb. 10 km-rel odébb van, de nincs nagy baj, már küldtek is értesítést a mi csapatunknak, mondta vidáman.

Még elgondolni is rossz volt, mi lett volna, ha olyan helyen ereszkedünk le, ahol fasiszta németek várnak a mieink helyett — ahogyan erről az oktatók beszéltek a kiképzés idején. Arra is kitanítva, mi a teendő ilyen helyzetben, mert a partizán nem adja életét olcsón . . .

Közben Zsana Csajkinova két fiú segítségével már dobta is fel egy magas fára az antenna huzalát és kísérletet tett az első rövid távirat elküldésére.

Fél óra sem telt bele, örömmel jött jelenteni, hogy sikerült kapcsolatot teremtenie. A Központban örömmel vették a jó hírt: megérkeztünk a megjelölt körzetbe, 253543 fogadott, indulunk tovább a megadott útvonalon, holnap a megadott időben jelentkezünk.

Ebben az időben a Kárpátokban már több partizánalakulatunk tevékenykedett egymás mellett. A hegyekben nagy területek voltak a partizánok kezén. Itt tevékenykedett már Kovpak hadosztálynyi csapata és több más kisebb-nagyobb partizánegység.

A legtöbb csapatnak az volt a feladata, hogy nyugtalanítsa az ellenséget, akadályozza mozgásában. Ilyenek voltak a nagyobb létszámú, olykor több ezres alakulatok, mint a Kovpak-, Fjodorov és Naumov-csapat. Ezen kívül feladatuk volt még a lakosság bátorítása, lelkesítése: jön a felszabadulás . . . itt vagyunk, tartsatok ki, jön a felszabadulás . . .

A mienkhez hasonló kisebb alakulatok feladata szűkebb területre korlátozó-

dott: a lakossággal való kapcsolat révén a fasiszta alakulatok megfigyelése; erőnkhöz mérten, hasonlóan a nagyobb alakulatokéhoz, ahol lehetséges volt, károkat okoztunk, vonatok, hidak robbantásával, kisebb helyőrségek felszámolásával zavartuk az ellenséget.

Másnap megérkezett a mi egységünk parancsnokának a helyettese, Jevgenyij Jurijevics. Megköszöntük Jefim Prohorovicsnak a vendéglátást és felszedelődzködtünk, felmentünk abba a táborba, ahol ezidőben N. P. Surkov (Prokopjuk) ezredes csapatai helyezkedtek el. Nekik kellett volna várni bennünket, ők vártak is, csak jó néhány kilométerrel távolabb.

Az ejtőernyős leszállásunk helyétől 10—12 km-re volt a tábor. Megindultunk az enyhén emelkedő hegyoldalon. Hárs, cser, juhar, kőris, nyír erdők mellett mentünk el. Aztán magasabbra tölgyesek kísértek útonkon, bükkösök alkották az erdőt. Amint feljebb mentünk már csak fenyőfák között haladtunk.

Jevgenyij Jurijevics erős tempót diktált. Néhány embere, akiket magával hozott, részben elöl, részben hátul haladt. A hátulsók feladata volt vigyázni, nehogy valaki lemaradjon. Erre szükség is volt.

A mi kis alakulatunk többségén az egyhén emelkedő hegyoldalon is mérhetetlen fáradtság vett erőt. Lihegve, zihálva vonszoltuk magunkat felfelé.

Amikor aztán még meredekebb rész következett, többen leroskadtak a fáradtságtól, de „a sereghajtók' kérlelték őket, menjenek tovább, már nem sok van hátra.

Mikor láttam, hogy nagyon nehézzé vált a felfelé menetelés, kértem Jevgenyij Jurijevicsot, tartsunk pihenőt, mire ő mosolyogva állította meg a menetet és megjegyezte: „két-három hét múlva ti sem fogjátok megérezni a »dimbet-dombot.« De most sietnünk kell, még sötétedés előtt fel kell érkeznünk a táborba."

Végre teljesen kimerülten megérkeztünk a 1785 m magas csúcs közelében lévő tisztásra.

Már egészen besötétedett. Jevgenyij Jurijevics intézkedett, hogy csoportunk kapjon enni, inni és kijelölte számunkra a szálláshelyeket.

A hold és a csillagok világa volt a lámpásunk. Engem a parancsnokhoz kísért.

— Nyikoláj Petrovics — nyújtotta a kezét és megölelt.

— Na hogy érzed magad Andrej Mihájlovics? — kérdezte és még hozzátette: — Mi újság otthon?

Amikor átadtam az üzenetet, hátizsákomból elővettem a leveleket.

— Ezt majd később — mondta — és átadta segédtisztjének, aki egy üveget adott parancsnokának és a körül ülő többi tisztnek pohárkákat osztott szét.

— Előbb koccintsunk a sikeres megérkezésetekre és a további győzelmes harcainkra! Nyikoláj Petrovics töltött nekem, magának, aztán továbbadta az üveget és a többiek is töltögettek. Azután egy gerezd fokhagymát nyomott a kezembe.

A hold sarlója „C" betűt mutatott, ami az oroszoknak mutatta, hogy öregedik a hold. A sztárij szó kezdőbetűje alapján. Az éjszaka a magas hegycsúcs közelében még hidegebbnek tűnt. Dideregtem és nagyon fáradtnak éreztem magam a számomra is szokatlan hegyi menetelés után. Örültem a tüzes italnak, amit poharamban tartottam.

Koccintottunk, felhajtottuk a „szamogont" — a falusiaktól szerzett vodkát — és mindenki rágcsálni kezdte a fokhagymát. Én is úgy tettem és meglepődve tapasztaltam, milyen jólesett a vodka után.

Emlékeztem, gyerekkoromban a vöröshagymát is utáltam, a fokhagymára pedig rá se tudtam nézni. Ha a felnőttek hagymaevésre kényszerítettek, gyűjtögettem a számban, mint a hörcsög az élelmet, és alkalmas pillanatban kirohantam, hogy kiköpjem a hányingert okozó hagymát. Csodálkoztam magamon, milyen gyorsan változik az ízlésem.

Csak később tudtam meg, hogy milyen nagy jelentősége volt a vitamindús fokhagyma fogyasztásának. Nyikoláj Petrovics csapatában sokan voltak, akik

már 2—3 éve tevékenykedtek az alakulatokban és a hiányos táplálkozás súlyos egészségügyi megpróbáltatásnak tette ki szervezetüket. Hullottak a fogaik, a fokhagyma egyik eszköze volt az ilyen és más betegségek megelőzésének.

— Most már biztosan fáradt vagy — mondta rövid beszélgetés után Nyikoláj Petrovics és megkérte Jevgenyij Jurievicsot:

— Kísérd Andrej Mihajlovicsot a kettesbe.

A parancsnoki sátor mellé mentünk és alighogy ledőltem, mély álomba merültem.

Másnap korán reggel ébredtünk. A tábor már talpon volt. Nyikoláj Petrovics a parancsnokokkal beszélgetett ami bizonyára utasításokkal végződött, mert hol egyik, hol másik parancsnok tisztelgett, fordult és ment a dolga után.

Én vártam és nézelődtem. A tábor egy tisztás körüli erdőben helyezkedett el, magas növésű és sűrű erdő szélén. Kevés sátort lehetett látni. Az emberek többsége gallyakból, fűből készített magának fekvőhelyet. Már csak két tiszt maradt a parancsnok közelében, mikor meglátott engem.

— No hogyan aludtál, kipihented-e a fáradalmakat? — kérdezte és bemutatott a mellette álló tiszteknek.

Anatolij Dimitrijevics Belov — mutatott a Jevgenyij Jurijevics mellett álló magas, szőke, kissé kövérkés tisztre. Kezet szorítottunk, én is megmondtam a nevem.

— Úgy gondoltuk, hogy Belov kapitánnyal indulnátok a feladatra. Neki már nagy tapasztalata van a fasiszták elleni harcban. A veled jött harcosokhoz még kiválogattok 60—80 tapasztalt, harcedzett, erősen felfegyverzett embert.

Néhány napot készülődtünk, ellenőriztettük a fegyvereket, közben én megismerkedtem az új emberekkel. Anatolij Dimitrijevics pedig a velem érkezettekkel.

Sura Miscserkova meggyógyult, így ő is jöhetett velünk. Anatolij Dimitrijevics még két rádiót hozott magával Jását és Ványát.

Felsorakozott az egységünk, elbúcsúztunk Nyikoláj Petrovicstól, Jevgenyij Jurijevicstől és a többi, alighogy megismert és megkedvelt bajtárstól.

Elindultunk a csúcs közeléből és hosszú, elnyújtott, egyesével-kettesével menetelő oszlopban vonultunk előbb lefelé, a szomszédos hegyek között fekvő falu felé. Szép, napsütéses délután volt. Alig meneteltünk egy-másfél órát, sűrű fekete felhők jelentek meg az égen, mintha besötétedett volna. Villámlott, menydörgött és nagy cseppekben kezdett esegetni az eső. Kisvártatva záporrá fokozódott. Mi csak meneteltünk. Kellemetlen volt az erős eső, vert bennünket minden oldalról.

Már láttuk a falu házait, templomának tornyát, de bizony az még messze volt, csak a magasból tűnt közelinek, vagy talán csak vágyaink szerint akartunk minél hamarább fedél alá kerülni és a vágy növeli a reményt?

Lassanként teljesen átáztunk és már a testünkön éreztük a vizet. Ettől kezdve a lassan nedvesedő ruha kellemetlenségét is alig éreztük. Olyan egyenletesen esett az eső, mintha sohasem akarná abbahagyni. A víz már a testünkön is csordogált a ruha alatt.

— Ez már az özönvíz kezdete — szólt a mellettem lépkedő Králka.

— Inkább nézz szét hátul, nem marad-e le valaki — szóltam neki válaszként, bár tudtam, hogy a menet élén a tempót diktálók és a sereghajtók között meg volt szervezve az állandó kapcsolat, hogy tudják, mikor lehet gyorsítani, mikor kell lassítani. Most hegyről lefelé haladtunk így mindenki könnyebben bírta, csak itt-ott csúszós lett az út.

Anatolij Dimitrijevics időnként odajött hozzám és kérdezte, hogy bírom? Aztán mosolyogva tette hozzá, hogy ez csak esővíz. Ez még csak kibírható, de ha a golyók vagy a szilánkok repülnek...

— A csapatod nagyszerű legényekből áll, panasz nélkül menetelnek ebben a pocsék időben, jó harcosok lesznek!

Beesteledett, mire leérkeztünk Nasicsnej falu határába. A falutól nem nagy

távolságra az erdőben megálltunk. Anatolij Dimitrijevics kérte: jelöljek ki az újak közül két harcost, akik három másikkal a régebbiek közül együtt mennek be szétnézni, mi a helyzet a faluban?

Alig egy óra telt el, jöttek vissza a felderítésből és magukkal hoztak egy falusi embert.

— Két héttel ezelőtt voltak itt német fasiszták, összeszedtek marhát, disznót, tyúkot, gabonát és elvonultak. Utasításként hagyták, hogy egy hónap múlva mi mindent kell előkészítenünk, amikor újra jönnek — mondta a falusi.

Bevonultunk a faluba, megállt az eső. Voronovot jelöltük ki szállásmesternek. Már megszokta ezt a munkáját, gyorsan előhívta a sztárosztát, a falu bíráját, és vele együtt jelölte ki a házakat, kiket hová, melyik családhoz költöztethet be. A szakaszparancsnokok saját szakaszukkal mentek.

Anatolij Dimitrijevicsnek és nekem egy házban szervezett szállást. A rádiós lányok és a két rádiósfiú, a mellettünk levő házba kerültek.

Tüzet rakattunk a háziakkal, levetkőztünk és szárítani kezdtük ruházatunkat.

A falu bírája jött be hozzánk ijedt képpel. — A németek legyilkolnak bennünket, ha megtudják, hogy maguk itt voltak!

— Ne féljen öreg! — szólt rá Anatolij Dimitrijevics.

— Inkább nézzen utána, legyen elég kenyér, hús, krumpli a házakban, ahol a mieink vannak, ne csak azokat terheljük, akiknél szállást kapunk. Háború van, tegye azt, amit mondtam, a németekkel meg majd mi számolunk!

Másnap felfrissülve, száraz ruhában folytattuk útunkat. Újabb menetelés kezdődött, de most megint felfelé mentünk, vagy három napig, főként éjszaka, mivel a nappalokat pihenőkre, alvásra és a falvak lakosaival való kapcsolattartásra használtuk ki. A többség pihent, aludt.

Már ezekben a napokban is megmutatkozott, milyen bölcsen volt összeválogatva csapatunk. Mindig akadt valaki közöttünk, akinek ismerőse, távoli rokona élt a faluban, aminek közelében áthaladtunk.

Ezen a vidéken különösen jó szolgálatot tett Péter Petriga és Jan Bobrják, akik bementek az útunkba eső falvakba és mindig valamelyik volt barátjukkal, ismerősükkel tértek vissza. Azok elmesélték az utóbbi hetek, hónapok eseményeit, a közelükben elhaladt vonatokat, teherautókat, tankokat. Csodálkoztunk, hogy a falusiak milyen jól megjegyezték az elvonult katonai alakulatok harci eszközeinek feliratait és megközelítő mennyiségüket.

Egy-két napnál nem maradtunk hosszabb ideig egy helyen. Mentünk, meneteltünk egyik hegyről a másikra, egyik falu közeléből a másikhoz. Ugyanis a fasiszta német seregek is lassan vonultak vissza a Vörös Hadsereg nyomása alatt, a mi hátunk mögött...

Egy alkalommal Petriga ment be a soron következő faluba, Plasztunyák kíséretében. Alig két óra múlva két falubeli ismerősükkel tértek vissza. Iván, az egyik 40 év körüli parasztember, magas piros arcú férfi volt. Nagy örömmel fogadták érkezésünket.

— Nálunk jártak azelőtt németek, de már hetek óta nem voltak itt, pedig előírták, mit kell összegyűjtenünk, mire legközelebb jönnek — mondta.

Elbeszélgettünk Ivánnal és társával, aztán visszamentek a faluba.

Másnap arra lettünk figyelmesek, hogy Iván vezetésével a falubeliek, szépen felöltözve, dúsan megrakott szekereken hozzák a sok finom enni-innivalót. Meglepődtünk a látogatáson, mi is örültünk, de aggódásunkat is kifejeztük, hogy ez talán még könnyelműség és korai. Iván és társai erősködtek, legyünk nyugodtak, az egész körzet már az ő uralmuk alatt van és a németek nem jönnek ide vissza. Nagy mulatságot csaptak, harmonikán játszottak és táncoltak. A mi fiaink is boldogok voltak, a helybeli lányok pedig már a visszatért, elfelejtett örömmel szórakoztak.

Anatolij Dimitrijeviccsel megbeszéltük, hogy röviden be kell fejezni a mulatozást. Figyelmeztettük Ivánt, legyenek óvatosak, mert a németek, a szlovák fasisztákkal együttműködve, még uralják az ország nagy részét, és ha a Vörös

Hadsereg közel van is, még nem verte ki őket az országból, még sok kárt tehetnek.

Elbúcsúztunk Ivánéktól és a falusiaktól, akik már azt hitték, hogy eljött a felszabadulásuk. A mi megjelenésünkkel azt remélték, hogy vége a szenvedéseiknek és a német—szlovák fasiszták garázdálkodásainak, rablásainak. Folytatnunk kellett utunkat és az út során elérkeztünk egy vasútvonalhoz, amely kettészelte az erdőt és amelyen át kellett haladnunk a következő hegycsúcs felé.

A vasútvonalat német katonaság őrizte, gépfegyverekkel és cirkáló őrséggel — ezt jelentették az előreküldött felderítőink.

Rövid megbeszélést tartottunk a szakaszparancsnokokkal és a térképet tanulmányozva elhatároztuk, át kell kelnünk a vasúton, de előbb ártalmatlanná kell tennünk a gépfegyverállásokat és a cirkáló járőröket.

Alighogy kimondtuk a határozatokat, Voronov szakaszparancsnok jelentkezett.

— Parancsnok elvtárs, engedje meg, hogy én legyek megtisztelve az egyik gépfegyver ártalmatlanná tételével!

Még be sem fejezte jelentkezését, máris Petuhov szólalt meg, aki mindig versengett Voronovval a haditettek végrehajtásának elsőbbségében.

— Hogyan fogjátok végrehajtani? — kérdezte Anatolij Dimitrijevics a két bátor fiút, akik már azelőtt is élen jártak a legkomolyabb és legveszedelmesebb vállalkozásokban.

— Egészen közel lopózkodom, kúszom az álláshoz és a kézigránátköteget bedobom a gépfegyverfészekbe — mondta Petuhov.

— Ahogy már megszoktuk — tette hozzá Voronov.

— Rendben van! — mondta Anatolij Dimitrijevics.

— Pontosan 3 órakor mindenki a vasút közelében lesz, fellövök egy fehér rakétát, az lesz az átkelés helye. A rakéta megjelenésekor az előkészített gránátokat célba kell dobni. Ugyanakkor két golyószóró — Háber Viktor és Ács Pista — célba veszik a cirkáló járőröket és így biztosítjuk az egész alakulat gyors átkelését.

— Ha maradnak olyanok, akik nem tudtak átkelni reggel 4 óra 30 perckor — a közeli erdő felé mutatott —, ott gyülekeznek, további utasításért.

— Akik átjutottak, ugyancsak 4 óra 30 perckor a vasúton túli erdőben találkoznak a piros rakéta jelzésének közelében. Mindenkinek igyekeznie kell, mert onnan azonnal tovább kell haladnunk!

Az ég tiszta volt, a csillagok ragyogtak, a hold világított. Mindenki figyelmesen, éberen várta az átkelés idejét. A két rádiós lány, Zsana és Sura, halkan beszélgetni kezdett. Anatolij Dimitrijevics rájuk szólt:

— „Abszolutnaja tyisina"! — teljes csendet! Mint máskor, a veszélyes helyeken tilos volt a legkisebb zaj is. A lányok azonnal elhallgattak.

Körbejártam a csendben pihenő, várakozó fiúkat. Világító számlapú órámra néztem, már 2 óra is elmúlt. Megegyezés szerint parancsot adtam az előbbre kúszásra. Kettő óra 45 perckor egészen közel kerültünk a vasútvonalhoz. Már hallottuk a cirkáló járőrök csizmája alatt a kő csikorgását. Aztán a másik irányból is jött a cirkáló őrség. Beszélgettek, cigarettára gyújtottak.

Az órámon 3 órát láttam. Ebben a pillanatban hallatszott a pisztoly dördülése, a magasban megjelent a megbeszélt rakétajelzés.

A gránátok robbanása és a golyószórók elhallgatása után rohanva vágtunk át a síneken.

Alig néhány perc telt el és a vasúton túli erdőrészben a szakaszparancsnokok jelentkeztek a megjelölt helyen. Mindenki rendben átkelt.

Még túl kellett jutnunk az országúton is, ami mellett már szélesebb erdősáv húzódott, de még 10 kilométert is meg kellett tennünk, amíg ismét a biztonságot nyújtó erdőbe érhettünk a virradat előtt.

Az úton átkeléshez ismét biztosítani kellett az esetleges, arra haladó katonai járművek elleni védekezést. Ismét Voronov és Petuhov jelentkeztek, de Anatolij

Dimitrijevics a másik két szakasz golyószórósaiból jelölt ki egyet-egyet a jobb- és baloldali védelem biztosítására, míg az alakulat behatol az erdő sűrűjébe.

Ideje is volt a sietségnek, mert a távolból az úton fénypontok jelezték gépjárművek közeledtét. Megbújtunk az erdőben, figyeltünk. Harckocsik vonultak az országúton, amik ellen bizony kevés sikerrel vehettük volna fel a harcot golyószóróinkkal. Bármilyen kiválóak voltak is azok, más célra szolgáltak.

A harckocsik elvonulása után folytattuk utunkat a mind sűrűbb és biztonságosabbá váló erdő belseje felé, hegynek felfelé.

Már virradni kezdett mire megérkeztünk a hegy erdőkkel sűrűn borított területére. A csúcs közelében, egy tisztás szélén, de még a fák között helyezkedtünk el, nehogy egy repülőgép esetleg felfedezze ottlétünket.

Pihenés következett a megerőltető, izgalmakkal teli átkelések után. Közben a szakácsok, Szepessy József vezetésével, hozzákezdtek az étel készítéséhez.

Iván információja szerint új táborunktól alig 10 km távolságra szlovák katonaság táborozott.

Tanácskoztunk, hogyan lehetne kapcsolatot teremteni a katonai alakulat parancsnokával. Eszembe jutott a beszélgetés a kiképzés kezdetén, ki hová való? Legar és Mócza ezen a vidéken szolgáltak. Hívattuk a két fiút, elbeszélgettünk velük. Kiderült, hogy jól ismerik a környéket. Háber Viktor vezetésével, akit a felderítő részleg parancsnokává igyekeztünk felkészíteni, beküldtük a fiúkat a faluba azzal a feladattal, hogy igyekezzenek érintkezésbe lépni az alakulattal. Ha ez lehetséges, hívjanak meg hozzánk egy-két tisztet.

Másik három bajtársunkat Suhajda vezetésével élelmiszer beszerzésre küldtük a faluba, köztük volt Cina Feri és Ács Pista is.

Az élelmiszerbeszerzők dél körül már visszajöttek, de Háberékről egész estig semmi hírünk nem volt.

Késő este volt már, amikor jelentette az őrség, hogy jönnek és szlovák tiszt is van velük.

Beérkeztek a táborba — amit tulajdonképpen csak ágakból hevenyészett fekvőhelyek jelentettek az erdőben.

Háber jelentette:

— A parancsot teljesítettük, meghívtam beszélgetésre Sammo Tibor kapitány urat, aki készséggel és örömmel vállalkozott, hogy táborunkba látogasson.

Elbeszélgettünk a kapitánnyal. Tájékoztatott alakulatáról és a környéken elhelyezett más szlovák csapatokról, amelyeknek fő feladata a szlovák—lengyel és szlovák—magyar határ védelme volt. Ő, mint a zászlóalj parancsnoka, nem régen érkezett vissza a frontról és most ide osztották be. Elmondta még, hogy kevés német alakulat állomásozik itt, ez a határterület nekik most nem fontos, beljebb, a főútvonalon mozognak és változó helyőrségeket tartanak a városokban, községekben, főleg idősebb katonákból.

— A szlovák hadsereg, igaz, hogy fasiszta kormányzás alatt van, de az orosz hadsereggel szemben nem fog ellenállni — tette hozzá a kapitány. — A szlovák tisztek többsége szimpatizál az oroszokkal és várják az orosz hadsereg bevonulását.

Mi is tájékoztattuk Sammo Tibor kapitányt, hogy hol tart a Vörös Hadsereg és van remény arra, hogy rövidesen ideérnek a csapatok.

Megegyeztünk, hogy amíg itt állomásozunk, rendszeresen fogunk találkozni.

Mikor a kapitányt visszakísértük az erdő széléig, Legar elmesélte, hogy a faluban ismerősöket talált — volt katonatársának a szüleit —, akik tudták, hogy Vavracséknál lakik a faluban a zászlóaljparancsnok.

— Vavracs a falu kovácsa volt, szép házban lakott. Elmentünk hozzá és ő készséggel bemutatott vendégének — mondta Legár.

— Azért is jöttünk olyan későn, mert a tisztnek csak sötétedés után volt tanácsos a mi társaságunkban elindulni. A tiszt így is egyedül ment az erdőig és csak az erdőben csatlakoztunk hozzá.

Nagyon megörültünk a kapcsolatnak és vártuk, milyen fejleménye lesz ezen összeköttetésnek?

Másnap a megbeszélt időben és helyen megjelent Sammo kapitány, magával hozott egy másik, alacsonyabb termetű, feketehajú, sötét bőrű tisztet, szintén kapitányi rendfokozat volt a zubbonyán. A nyakában — mintha nyakkendő lenne — az ismert vaskereszt, amit Hitlerék csak komoly érdemekért adományoztak.

Mikor az őrség hozzánk vezette őket, bemutatkozás után a kapitány azonnal a vaskeresztre mutatott.

— Azzal ne törődjenek, ennek birtokában még többet tehetek a mi közös ügyünkért

— Elmondhatom önöknek — folytatta —, hogy a mi katonáink — tisztjeink többsége együttérez az oroszokkal. Ha ideérkeznek, mi ellenállás nélkül átállunk és készek vagyunk harcolni a németek ellen, noha megfenyegettek, hogy terrorintézkedésekkel az átállók, „árulók" családtagjait is kiirtják.

Közölte még, hogy ő Čatloš miniszter hadseregparancsnok vezérkarához tartozik és jelenleg a közelben állomásozó hadosztály törzsében van.

— Örülök, hogy végre találkozhattam az orosz hadsereg képviselőjével. Bármire szükségük van, mi kérésüket készek vagyunk teljesíteni. Ezt a felső parancsnokainktól kapott titkos felhatalmazás alapján közlöm!

Azután kérésünkre felsorolta a Szlovákiában állomásozó német csapatok elhelyezését és raktárainak helyét. Ezek nem voltak jelentős erők, és viszonylag nem voltak nagyok a helyőrségek sem.

Ekkor megszólalt az eddig hallgató Sammo Tibor kapitány.

— A falu bírája szólt nekem, hogy önök élelmet gyűjtöttek be a falu lakosságától. Holnaptól kezdve mi ellátjuk önöket, mondják meg, miből, mennyit, és hová szállítsuk?

Mi örültünk a szlovák katonák ilyen barátságos magatartásának, megköszöntük segítőkészségüket és meghatározott mennyiségű élelmet kértünk, amit pontosan le is szállítottak.

A szlovák kapitányok azt gondolták, hogy hosszabb ideig itt fogunk állomásozni.

Táviratban tájékoztattuk Központunkat a kapcsolatról. A Központ fokozott óvatosságra intett bennünket: A jól felfegyverzett német hadsereg a közelben van. A Kárpátokhoz közel érkezett Vörös Hadsereg előnyomulását, ostromát akarják megállítani.

A szlovák hadsereg a fasiszta németek szolgálatában tevékenykedik. Az utóbbi időben azonban a németek megbízhatatlanságuk, a Vörös Hadseregbe való tömeges átállásuk, „dezertálásuk" miatt visszarendelték őket a frontról.

A mi feladatunk további területekre terjedt ki. Nem maradhattunk sokáig egy helyen. A német csapatok közelségét kerestük és legközelebb, amikor feljött táborunkba Sammo kapitány, már éppen készülőben voltunk. Megmondtuk neki, milyen útvonalon kívánunk elvonulni. Ő készséggel vállalkozott elkísérésünkre.

Megindultunk a kialakult, megszokott, szakaszonkénti, módon; egyesével-kettesével vonultunk, ahogy az út, vagy a hegyi ösvény megengedte. Cipeltük terhünket, a fegyverzetet és a málhát.

Lassan mentünk a magas hegyormok árnyas fái között. Szívtuk az erdő kellemes, frissítő illatát, fejünk felett zizegtették lombjukat az ősi fák.

A szlovák—lengyel határ vonalán haladtunk. A régi magyar határ kövei még itt-ott helyükön voltak, sőt egy-egy I. világháborús bunker is ott éktelenkedett.

Ismét esni kezdett az eső. A hegyi ösvényen, amin haladtunk, az eső hatására erősen átázott a talaj. Puhává, latyakossá vált, mélyen belemásztunk a sárba. Aztán áttértünk olyan utakra, ahol már szekér is járt. Itt még mélyebb lett a sár, néhol már a csizmába is jutott belőle.

Az eső zuhogott, mintha soha nem akarna megállni, folyt a víz az úton, magával sodorva az ázott földet.

Az első napi menetelésre emlékeztem, akkor csak az eső kellemetlenkedett, a sziklás talaj csak csúszóssá vált, de most a sár még fárasztóbbá, nehezebbé tette menetelésünket.

Sammo kapitány zokszó nélkül jött velünk, egyik csúcstól a másikra, még bátorított is bennünket. Már 3 órája meneteltünk. Megállítottuk a menetet. Elbúcsúztunk a kapitánytól és folytattuk utunkat a következő magaslatig.

Ahogy elfoglaltuk a csúcs közelében táborhelyünket, felderítőket küldünk ki a két hegycsúcs közötti völgybe, a falvakba. A Sammo kapitánytól kapott információ alapján tudtuk, hogy délebbre, 15—20 km-re állomásozik Josef Husár alezredes a csapataival.

Alig két órai távollét után a felderítők visszaérkeztek. Magukkal hoztak egy negyven év körüli németet, aki rémült tekintettel lépkedett Mócza és Ács között.

A német elmondta, hogy a faluban alig vannak. Jelenleg csak azért van harminc emberük, mert a faluban lévő lóápolóból — a régi uradalmi lovászat istállóiban helyezték el — a kigyógyított lovakat a harcoló alakulatokhoz viszik.

Különben, a négy szlovák csendőrön kívül, egy német állatorvos, meg kilenc német segítője tartózkodik a faluban. Fegyverzetük csak puskákból, meg golyószórókból áll.

Elmondta még azt is, hol állomásoznak, melyik házakban laknak.

Gyorsan felszedelődzködtünk és a hídhoz mentünk, hogy még az őrségváltás előtt áthaladhassunk a falun.

Petuhov megmutatta a híd mellett, a bokorban fekvő másik német őrt akit először tettek ártalmatlanná, mire a másik német, akit felhoztak „nyelvnek", mikor közrefogták, eldobta fegyverét és szó nélkül felemelete a kezét.

Bementünk a faluba és a német által megjelölt házban tényleg ott volt a százados állatorvos, a többiben a német katonák.

Először a szlovák csendőröket leptük meg — a németekkel együtt a híd védelmét látták el. Mikor észrevettek, kilőttek az ablakon, de Legár, Ács és Cina golyószóróival azonnal elhallgattatták őket.

A lövöldözésre a többi házban lakó németek is próbáltak ellenállni de álmukból felriadva nem tudták, milyen erőkkel állnak szemben. Egyik-másik ingben-gatyában, a kertek alján kísérelte meg a menekülést, de a falut körülvevő őreink egyenként tették ártalmatlanná őket.

A „nyelv" csak részben mondott igazat. Tényleg volt a faluban lóápoló részleg, de a németek több, mint 60-an lehettek.

Az egészséges lovakat felmálháztuk a raktárakban található tartalék élelmiszerrel, ruházattal, fegyverekkel, lőszerekkel és azonnal tovább indultunk a kijelölt, 1540 m-es csúcs felé.

Szokásunkhoz híven a faluból egy parasztot vittünk magunkkal, aki jól ismerte a hegyi ösvényeket, megmutatta nekünk a legrövidebb, és viszonylag jól járható utat a csúcsig.

Falusi vezetőnk sovány arcán látszott, hogy életét a hegyek között töltötte. A hegyi levegő, a fák lombjai között is besugárzó nap barnára festette arcát.

A falusi velünk maradt, míg azon a hegyen állomásoztunk, aztán a szomszéd faluba vonultunk be. Németek ott nem voltak.

Rövid pihenő után a bennünket eddig kísérő parasztot visszaengedtük falujába, de amikor estefelé tovább indultunk, megparancsoltuk, hogy az éjszakát még ott töltse. Mi pedig a másik faluból egy másik parasztot vettünk magunk mellé, aki a térkép és iránytű mellett biztos segítséget nyújtott a hegyi meneteléskünkben.

Augusztus közepén erősödött a kapcsolatunk a szlovák városi, falusi lakos-

sággal. Mind gyakrabban jártak fel hozzánk, táborunkba a civilek, de sűrűsödött a katonák látogatása is. A szlovák lakosság mozgolódása erősödött.

A közelünkben állomásozó katonai alakulatok parancsnokai közül is többen feljártak a táborunkba.

Ebben az időben ismét összetalálkoztunk Nyikoláj Petrovics Prokopjuk ezredes csapatával, amely a nagyobb létszámú csapatok közé tartozott és több más alakulattal együtt nagy területen helyezkedtünk el a hegyekben.

A szlovák katonai parancsnokok közölték velünk, hogy katonáik között erősödik a hangulat, hogy egyesülni akarnak az orosz csapatokkal — sokan azt gondolták, a hegyekben állomásozó, a német helyőrségeket gyakran támadó és olykor megsemmisítő alakulatok már a Vörös Hadsereg csapatai. Terjedtek is legendákba illő hírek, melyeknek egy része való volt.

Közölték velünk a szlovák tisztek, hogy katonáikat már nehezen tudják visszatartani ettől a lépéstől.

Besztercebánya és környéke már a szlovák lakosok felszabadított területévé változott.

Egyik nap arra lettünk figyelmesek — az őrségben lévők jelentették — hogy kiküldött felderítőink kíséretében nagy létszámú szlovák katonaság vonul fel könnyű és nehéz fegyverzetével együtt a hegyekbe, táborunk felé.

Anatolij Dimitrijevics jóváhagyásával eléjük mentem. Az egyik ismerős őrnagy és százados jött velem szemben — ők már többször is jártak nálunk, a táborunkban. Közölték velem, hogy a szlovák katonaságot nem lehetett tovább a laktanyákban tartani, nem akarnak a németekkel együttműködni, mert eddig is csak alantas szerepeket kaptak, gyakran megalázták őket, „oroszbarátnak" tartják a szlovák hadsereget, megbízhatatlanoknak tekintik őket,

— Ami az oroszbarátságukat illeti, az igaz is — mondták mosolyogva.

Megállítottuk a hegyekbe vonuló csapatokat. Néhány szlovák tiszt kíséretében felmentünk a táborunkba.

Nyikoláj Petroviccsal, Anatolij Dimitrijeviccsel megtanácskoztuk, mi tévők legyünk?

Több zászlóaljnyi egység, teljes felszereléssel, a környéket még uraló német hadsereg közepén, megfelelő utánpótlás, hátország nélkül a hegyekben reguláris hadseregként nem működhet. Ez csak a partizán harcmód, taktika és stratégia ismeretében lehetséges.

Azonnal értesítettük Központunkat a kialakult helyzetről.

A Központ tájékozottabb volt. A más területeken működő alakulatok információi is rendelkezésükre álltak. A CSKP és Szlovák KP vezetői Moszkvában tárgyaltak a kialakult helyzetről. Ők ott a Központban tudták azt is, amiről mi csak felületesen, a mi szűkebb területünkre terjedően tájékozódhattunk.

A Szlovák Nemzeti felkelés már javában folyt és a felszabadított területek ellen a német fasiszta hadsereg nagy erőket vetett be, nehogy a román példa megismétlődjön.

A Szlovák Kommunista Párt és más demokratikus pártok vezetésével komoly szervezkedés folyt a szlovák hadsereg néhány vezetőjének bekapcsolásával. A fasiszta szlovák kormány, és a legfelsőbb hadseregvezetők népellenes, áruló politikája folytán azonban a németek segítségével leverték a hetekig ellenálló hősies szlovák nemzeti felkelést.

Központunk utasítására megbeszélést tartottunk a táborunkba érkezett szlovák csapatok tisztjeivel.

Tájékoztattuk őket, hogy a Vörös Hadsereg a közelben van, ám hogy milyen irányban folytatja támadását, és mikor jut erre a területre, még nem ismeretes.

— Mint önök is tudják — magyarázta Nyikoláj Petrovics a helyzetet —, nem nagy távolságban tőlünk, mondhatnám itt a közelben, erős német alakulatok várják a szovjet csapatok támadásait. A németek készülődnek azok megállítására és visszaverésére.

Ha önök így, egy nagy alakulatban maradnak együtt, az esetleges német támadást — amely itt még komoly túlerőt képes kialakítani — nem tudják feltartóztatni és csak a saját pusztulásukat idéznék elő.

Központunk utasítására javasoltuk a szlovák tiszteknek: őszintén tájékoztassák katonáikat a valóságos és lehetséges helyzetről. További javaslatunk lényege a következő volt: önkéntes jelentkezés alapján alakítsanak kisebb egységeket, amelyek mozgékonyak, ütőképesek és váratlan támadásokkal gyengítsék, üldözzék, pusztítsák a szlovák falvakat kiraboló és terror alatt tartó német fasisztákat, és a velük egy húron pendülő szlovák fasiszta Hlinka-gárdistákat. Ezzel tehetik a legtöbbet a Vörös Hadseregért és a saját hazájuk felszabadításáért, ami már nincs messze.

Tanácskozásra gyűltek össze a szlovák tisztek. Rövid megbeszélés után közölték velünk elhatározásukat: maradnak és tanácsaink szerint járnak el.

Ezután Nyikoláj Petrovics felhívta a figyelmüket arra, hogy nagyon nehéz feladatra vállalkoznak. Tartsák be az önkéntes jelentkezés elvét. Csak az maradjon, aki jól meggondolta és vállalja az ezzel járó megpróbáltatásokat.

A tisztek jelentős része ezek után úgy döntött, hogy visszamegy helyőrségébe. A tiszthelyettesek közül is visszatértek néhányan.

— Jól van — mondtuk —, de fegyverzetét mindenki itthagyja a szlovák katonák számára.

Szomorúan vonultak el, hátra sem néztek a falu felé ballagók és bizonyára jól hallották ottmaradt társaik gúnyolódó kiáltásait.

Még két napig állomásoztunk a hegycsúcs közelében. Közben a velünk maradt kisebb számú szlovák tiszttel és a nagyobb számú tiszthelyettessel a legénységből 150—200 főnyi alakulatokat állítottunk össze. Kioktattuk őket — amennyire a rövid idő megengedte — a partizán harci taktika szabályaira.

Ezek a megalakult szlovák partizánalakulatok egy ideig a közelünkben maradtak, és amikor már tapasztalatot szereztek, külön-külön vonultak az általunk javasolt irányba és önállóan tevékenykedtek.

A mi alakulatainkba is több szlovák katona állt be, csatlakoztak az addig is velünk harcoló szlovák fiúkhoz.

Alig vonultunk tovább a nevezetes hegy környékéről, a szomszéd hegycsúcsok közelében elhelyezkedve észleltük, hogy alig néhány órája elhagyott helyünket, a hegycsúcs környékének erdőségeit erős bombázás és tüzérségi tűz alá vették a németek.

Órákig tartott a féktelen robbanásokkal kísért támadás, de szerencsénkre — és Nyikoláj Petrovics időben hozott, bölcs döntésének köszönhetően — mi már biztonságban szemléltük a dühödt, de haszontalan, ártalmatlan támadást, ami csak az erdőségben okozott kárt.

Az újonnan megalakult szlovák partizánalakulatok is megelégedéssel figyelték, és örömmel állapították meg, milyen veszélybe kerültek volna, ha megfelelő felderítés, tájékozódás nélkül maradunk ugyanazon a helyen, vagy területen. Ők is boldogan figyelték a németek esztelen támadásait, akik az erdő mélyébe behatolni akkor sem merészeltek; már megtanulták, hogy csak óriási veszteségeket szenvedhetnek, anélkül, hogy a legkisebb eredményt is elérnék. Csak légi és tüzérségi támadásokkal próbálkoztak, legtöbbször eredmény nélkül.

Mindezek ellenére, mikor a helyi újságokat néhány nap múlva felhozták hozzánk, nevetve olvasták és nekünk is lefordították új szlovák barátaink, hogy a németek dicsekedve kérkedtek az újságban, nagy hangon hirdették: kifüstöltük, megsemmisítettük a veszedelmes bandákat a hegyekből...

Ilyen híreket előző és későbbi útjaink során is gyakran tapasztaltuk. Leggyakrabban akkor támadták meg az általunk előzőleg tényleg elfoglalt hegységek részeit, amikor mi már néhány csúccsal arrébb figyelhettük a dühös, elkeseredett támadásokat.

Arról azonban az újságokban nem írtak, hogy a helyőrségükbe visszatérő szlovák tiszteket, tiszthelyetteseket letartóztatták és marhavagonokba zsúfolva, fogolyként hurcolták Németországba.

Augusztus közepe felé járt az idő. A forró nappali meleg még az erdőben is éreztette hatását, bár árnyas helyek mindig akadtak pihenésre.

Az éjszakákat leggyakrabban meneteléssel töltöttük, helyet változtattunk, ekkor hegynek felfelé sem volt olyan kellemetlen, mint a forró nappalokon.

Hegyről lefelé nehezebb volt az éjszakai menetelés, különösen lovakkal. A lovak a meredek lejtőn nehezen haladtak lefelé, csak cikk-cakkban vezetve volt számukra kényelmes. Annál jobban bírták a meredeken a felfelé járást, kapaszkodást. A katonák közül többen felfelé menet a ló farkába kapaszkodtak, úgy húzatták magukat.

Ebben az időben jól vettük a rádióval a híreket és rendszeres beszámolókat tartottunk a Vörös Hadsereg által végrehajtott hadműveletekről, a felszabadított városokról, területekről.

A környező falvak, városok lakossága is értesült a Vörös Hadsereg sikereiről, Románia lépéséről stb. Ezek a hírek tovább növelték a szlovák lakosok közötti, amúgy is meglévő népszerűségünket és még nagyobb lelkesedéssel támogattak bennünket.

A szlovák nép túlnyomó többsége bennünket segített és várta a felszabadító szovjet csapatokat. Azonban voltak a szlovákok között, ha nem is nagy számban, Hlinka-gárdisták, akik kegyetlen terrort alkalmaztak; a németek szövetségében álltak, a fasiszta Tiso-kormánnyal együtt hűséges támaszai voltak a német fasisztáknak és azokkal szorosan együttműködtek.

Szlovákia területén is éltek német ajkú csehszlovák állampolgárok — a néhány évszázaddal ezelőtt ide telepített németek leszármazottai. Gyakran már alig, vagy egyáltalán nem is tudtak németül, vagy még az egy-két évszázad előtti dialektusok valamelyikén beszéltek.

A fasiszta németek háborús sikerei az első években azzal a reménnyel kecsegtették ezeket az őshonos nép közé telepített, már-már teljesen beolvadt-asszimilálódott németeket, hogy ők nagynémet „hazafiak", amit az árja elméletet terjesztő fasiszták is tápláltak és ún.„volksdeutsch" — volksbundista — csapatokat is szerveztek a férfiak egy részéből.

Október közepén felderítőink jelentették, hogy az erdőben, tőlünk nem messze gyakorlatozik egy századnyi csoport, civil ruhában, fegyverekkel felszerelve és német vezényszavakra végzik gyakorlataikat.

Leküldtünk egy szakaszt Voronov vezetésével, nézzék meg, mifélék ezek a fegyveres civilek?

Mire szakaszunk a civil század közelébe ért, úgy látszott, már befejezték gyakorlatukat és katonás rendben, kemény lépésben meneteltek falu felé vezető úton. Hangosan, harsányan énekelték a fasiszta indulókat.

Szakaszparancsnokunk, Voronov, gyorsan a menetelő civil fegyveresek elé és mögé vezényelt néhány golyószórást. Megparancsolta nekik, hogy adjanak le néhány sorozatot a menetelő csapat feje felett, elölről, is hátulról is.

A lövések hallatára a csapat megállt, figyelni kezdtek. Ekkor előlépett Voronov, egyedül, és felszólította őket: körül vannak véve, rakják le a fegyvereket.

Mikor ez megtörtént, vezényelt nekik: húsz lépést előre! Teljesítették a parancsot.

Négy „szervező" szakaszparancsnok volt közöttük azokat külön állították közben előjött szakaszunk emberei. A többieknek megmondta Voronov:

— Most menjetek haza falutokba! Megsemmisíthettünk volna valamennyiteket, de mivel egyszerű paraszt- és munkásembereknek látszotok, most kegyelmet kaptok tőlünk. Még egyszer ne fogjatok fegyvert a nép ellen, mert akkor könyörületre nem számíthattok!

A négy szakaszparancsnok közül az egyik tényleg németországi német volt. A vallatásnál elmondta, hogy a partizánok elleni harcra kívánták felhasználni a szlovákul jól beszélő és helyi ismeretekkel rendelkező német származású lakosokat.

A négy parancsnokot az összeszedett fegyverekkel együtt bekísértük a táborunkba, ahol részletesen tájékoztattak bennünket a volksbundista mozgalomról. A németek győzelme esetén a „Nagynémet birodalomban" fontos szerepet szántak ezeknek az évszázadok óta ide — Közép-Európába — telepített német származásúaknak. „Trójai falovaknak" tekintették és akarták felhasználni őket.

Olykor előfordult, hogy kifogyott az élelmünk, és a német csapatok bekerítési hadműveletei miatt nem mehettünk a közeli falvakba élelmiszerbeszerzésre.

Az erdő közelében — ahol éppen állomásoztunk — megerősített német szakaszok cirkáltak, a szomszédos falvakban pedig nagyobb gépesített egységek tartózkodtak. A szakaszok olykor vérebeket is vezettek magukkal, amelyeket felhasználtak a partizánok elleni harcaikban.

Általában a hegyi falvak lakosai még békeidőben is sokkal nehezebben éltek, mint a völgyekben, a viszonylag jobb földdel rendelkezők ...

A Spisska Magura hegyekben, Ostuna falu közelébe érve, előre küldtem két emberemet, hogy vizsgálják meg a települést. Vannak-e ott németek, vagy szlovák katonák és főleg Hlinka-gárdisták?

Ebben az időben, szeptember hónapban, már erős repülő és tüzérségi támadásokkal kísért „tisztogató" hadműveleteket végeztek a németek.

A Szlovák Nemzeti Felkelés még tartott. A hozzánk folyamatosan érkező — a túlerővel rendelkező németek által szétvert — szlovák katonák nem adták meg magukat, hanem az erdős hegyekben menedéket keresve újabb felszabadító harcokra készültek. A szlovákok tájékoztattak bennünket a németek hollétéről, és feltételezhető erejükről. Ezért is fokozott figyelmet kellett fordítanunk a falvakban a felderítésre.

Míg Voronov és társa felvette a falubeliekkel a kapcsolatot, mi a hegy sűrű erdőjének a szélén várakoztunk. Lovaink kissé beljebb, kipányvázva legeltek.

Voronov már második napja volt távol, és csak egyszer küldött jelentést, lovasfutárral.

— Még nem jönnek a németek, de kitartunk — üzente. — A szomszéd faluban, Jávorinában már jártak. Mi itt akarjuk őket nagy „tisztelettel" fogadni. Díszsortűzzel várjuk őket, ahogyan magas vendégekhez illik.

Harmadnap érkeztek a németek, hat teherautóval jöttek, és külön egy kocsin szakasznyi, felfegyverzett katona.

Voronov gépfegyverét pontosan úgy telepítette hogy a falu bejárata előtt 2—300 méterrel már sehová ne lehessen kitérniük az esetleges menekülni szándékozó németeknek.

Egészen közel engedte a lassan haladó kocsikat, és mikor már alig 50—100 méterre megközelítették az állást csak akkor vezényelt halkan: Tűz!!

A teherautók megálltak, az első kocsi kerekeit kipukkasztották a golyók.

A németek döbbenten néztek körül. A második sorozatnál néhányan leugrálták a teherautókról. A felállított golyószórósok és a géppuska tüze leterítette a menekülni szándékozókat. Látszott, hogy a még életben maradottak pánikba estek. Többen fegyverüket eldobva, feltartott kézzel álltak egy helyben.

Voronov előre küldött három golyószórást. Ács Pista intett nekik és magyarul kiáltott rájuk: lefelé a kocsikról, és a halálfélelemtől megrettent németeket sorba parancsolta.

Összeszedték a fegyvereket és ami értéknek számíthatott a hegyi harcban, aztán sorban felgyújtották a teherautókat, melyek füstölve, magas lánggal égtek.

Tíz német maradt életben, a többi a kocsik közelében szanaszét feküdt.

A felsorakoztatott németeket golyószórós harcosok fogták közre és a fegyvereket, kiürítve, magukkal a németekkel cipeltettük a hegyekbe, táborunkba.

Nagy örömmel fogadtuk a táborban a Voronov-szakaszt és a magukkal hozott foglyokat. Anatolij Dimitrijevics maga kezdett beszélgetni egy kiválasztott, értelmesebbnek tűnő némettel — az egység parancsnoka volt.

A kihallgatás simán folyt. A németek különösebb nógatás nélkül készségesen válaszoltak kérdéseinkre.

Anatolij Dimitrijevics kérdezgetett és a német szakaszparancsnok pontosan sorolta fel addigi állomáshelyeik listáját, alakulataik számát, parancsnokaik nevét. Legutóbb a Dirle Wagner ezred Lengyelországból Szlovákiába vezényelésével kerültek ide, az „áruló" szlovák katonák lázadásának leverésére — úgy mondta, mint a leckét betanult gyerek. Mellettük volt a Horst Wessel SS hadosztály és még egy páncélos hadosztály.

Elmondta még a német, hogy Szlovákiában most Höffle SS tábornok a vezénylő főparancsnok. Alárendelték neki a Magyarországból és Lengyelországból ide vezényelt csapatokat is.

Most tisztogató akciók folynak. A falvakat kell átfésülniük és a bujkáló szlovák katonákat összeszedni, a partizánokat pedig megsemmisíteni.

Azután felsorolta alakulataik számát, parancsnokaikat és jelenlegi elhelyezési körleteiket.

Mi a kapott híreket azonnal továbbítottuk a Központnak.

Egy alkalommal, amikor élelmiszerünk ismét fogytán volt, 16 főből álló csoportot állítottunk össze, akiknek feladatául adtuk a közeli falu és környéke felderítését, továbbá lehetőleg élelem beszerzését.

Lindák falu környékét nézték meg először felderítőink, aztán bementek a faluba. A feladatot megfordítva hajtották végre, először az élelmet gyűjtötték össze. Szlovák Hlinka-gárdisták voltak a faluban, akik a partizánok megérkezésekor gyorsan elmenekültek, támadni nem merészeltek. A falu bírája azonban, aki ún. volksdeutsch volt, telefonon azonnal értesítette a szomszéd faluban a Szlovák Nemzeti Felkelés leverésére érkezett német zászlóaljparancsnokságát.

A németek gépesített alakulatai rövid időn belül megérkeztek, és körülvették a falut.

Egy falubeli fiú beszélte el később, aki egy a harcokon kívüli ház tetejéről nézte végig a csatát: a partizánok úgy helyezkedtek el, hogy sokáig harcban maradhassanak. Viszonylag jól védett helyről vették fel a harcot a német túlerővel szemben. Nem tehettek mást, be voltak kerítve.

Két nagy mulasztást követtek el: nem ellenőrizték a falu telefonját és nem biztosították az elvonulási lehetőséget, pedig ezek a partizán taktika fontos alaptörvényei.

A faluban lefolyt harc után a németek nem mertek feljönni a hegyekbe, mivel jól tudták, hogy csak a sík terepen, falvakban képesek túlerejüket összpontosítani és egységes fegyverzetükkel — túlerővel — győzedelmeskedni.

A németek felálltak a falu két végén — mesélte a fiú —, előbb aknavetőkkel lőtték a falut; mint máshol is, az elrettentést, a megfélemlítést alkalmazták. Nagy pusztítást okoztak a falu házaiban és a lakosokban.

Kimenekülni nem lehetett. Háberék ugyan megkísérelték a kitörést, ami a németeknek is sok áldozatba került, de végül is körbekerítették a falut, gépfegyverekkel ellenőrizték a kijáratokat, szétlőtték a védőállásokat, könnyű tankjaik végigjárták a falu utcáit, pusztítottak, romboltak.

Késő estig tartott a harc, sötétedés után a németek visszavonultak a szomszédos megerősített faluba, magára hagyva a félig elpusztított, sok helyen nagy lánggal égő falut.

A németek nem ismerték a hegyekben levő partizánerőket és tapasztalatból tudták, hogy a partizánok éjszaka biztosan ellentámadásba mennek.

Mi a hegyekben figyeltük a harc kimenetelét, megkíséreltünk a faluban rekedt bajtársaink segítségére menni, hogy elterelő harccal elvonjuk a németek figyelmét és lehetőséget biztosítsunk a menekülésre a bekerítésből, de amikor kiküldött felderítő csoportunk tájékoztatásából megismertük a felvonult németek erejét, az aknavetőket, tankokat, a falut körülvevő gépfegyverállásokat, szomorúan kellett beismernünk, hogy kis létszámú alakulatunk teljes pusztulását jelentette volna a nyílt harcba bocsájtkozás.

Ketten maradtak élve 16 emberünkből, Háber Viktor is az elesettek között volt.

Éjszaka tényleg újabb csoportot küldtünk ki a csata felderítésére. A falu házai még órákig égtek, sok volt a holttest, civilek és német katonák. A mi bajtársaink némelyikét csak a ruházatáról lehetett felismerni, mert az aknavetők és tanklövedékek szétroncsolták őket.

Bánatosan, nagy szomorúsággal hagytuk el e helyet, ahol egész tevékenységünk kezdete — ejtőernyős bevetésünk — óta legnagyobb veszteségünket szenvedtük el.

A falu lakosai elsősegélyben részesítették sebesültjeinket, visszahoztuk őket a faluból. Halottainkat eltemettük; Szlovákia felszabaduása után díszsírhelyre kerültek és mindig ott van síremlékükön a hála és megemlékezés koszorúja...

Október vége felé már hideg idők jártak a Kárpátokban. A csehszlovák—lengyel határon átkelve Corostyn—Korostienka terület felé vettük utunkat. Ismét — már nem is tudtuk hányadszor — a Dunajec folyón kellett átkelnünk, amely némely szakaszán már befagyott és elég erős jég képződött rajta.

A kialakult szokásunkhoz híven itt is egy falusi parasztot vettünk magunk mellé kísérőnek, aki jól ismerte az átkelési helyeket

November eleje volt, amikor parancsot kaptunk, hogy északi irányba folytassuk utunkat: Zakopane, Stary Sącz, Nowy Sącz városok irányába. Ez már ismét lengyel terület volt, mint bevetésünk kezdetén.

Radzejovka közelében, egy 1265 méteres csúcsnál pihenőre tértünk. Másnap reggel, amikor ki akartunk menni sátrunkból, meglepődve észleltük, hogy óriási tömegű hó vett körül. A sátor kijáratát eltorlaszolva harminc-negyven centiméternyi esett az éjjel; csendben, észrevétlenül lepett meg bennünket. Az eső kopogtatta volna sátrunkat, de a hó hangtalanul takart be.

Megkezdődött a téli hadjárat. Hóval köszöntött minket az októberi forradalom közelgő évfordulója.

Közelünkben állomásoztak a „Csapajev" partizáncsapat alakulatai, Szavélij Lesnyikovszkij vezetésével, akit röviden „Leonyid" parancsnoknak neveztek. Ők is utasítást kaptak a Központtól, hogy vegyék fel velünk a kapcsolatot és a további intézkedésig működjünk együtt.

A „Csapajev" alakulat tőlünk néhány kilométerre egy nagyobb turistaházban helyezkedett el. Több kisebb-nagyobb faépület is volt egymás közelében.

Felderítő csoportjaink gyakran járták a környező falvakat és a városok közelébe is le-lelátogattak. Mindig értékes hírekkel tértek vissza, amiket azonnal továbbítottunk a Központnak. Olykor foglyokat, „nyelvet" hoztak magukkal.

Lengyel földön gyakran találkoztunk lengyel partizánokkal. Ezen alakulatok egy része az „Armija Krajowához" tartozott, mely a Londonban székelő emigráns lengyel kormány irányítása alatt állt. Más lengyel alakulatok is működtek a hegyekben, amelyek a „Armija Ludowa" (Népi Hadsereg) nevet viselték.

Jó harci barátságban éltünk a lengyel alakulatokkal, néha közösen támadtuk a német helyőrségeket.

Egyik nap felderítőink olyan hírekkel jöttek vissza, hogy a Vörös Hadsereg már felszabadította az általunk ellenőrzött területeket. Anatolij Dimitrijevics maga mellé vett két harcost és személyesen kívánta ellenőrizni az örömteljes hír valódiságát.

Eltelt egy nap, aztán a második, Anatolij Dimitrijevics kis részlegével nem

tért vissza táborunkba, ami már egy Stary Sącz és Nowy Sącz közötti helységben volt, a Dunajec folyó közelében.

Negyedik nap egy szovjet tiszt kíséretében jöttek vissza. A tiszt kérdéseket tett fel, kik vagyunk mi? Mikor igazoltuk magunkat és Anatolij Dimitrijevics tájékoztatóját megerősítettük, hogy már negyedik éve a területrablók csapatainak háta mögött folytatunk harci tevékenységet, örömmel mutatkozott be: Jakov Andrejevics Lebegyev őrnagy volt, XII. hadtest munkatársa. Bizalmatlansága feloldódott, megölelte Anatolij Dimitrijevicset, aztán engem, sorban kezet fogott a körünkben levő parancsnokokkal és elbeszélgettünk.

Katonás rendbe fejlődött csapatunk dalolva vonult be Nowy Sączba, ahol egy szép házban kaptunk kényelmes elhelyezést.

Állományunkat is a közeli házakban helyezték el.

Ettől kezdve ellátásunkról a Vörös Hadsereg városparancsnoka gondoskodott.

1945 január utolsó napjai is elérkeztek, a pusztító háború — a németek folyamatos visszavonulásából érezhető és tudott volt — a végéhez közeledett. A Vörös Hadsereg kemény és sok áldozatot követelő harcokban űzte nyugat felé a még elkeseredetten védekező, menekülő, a feladni kényszerült területeken mind nagyobb pusztítást maguk mögött hagyó megszállókat.

Parancsot kaptam a Nowy Sącz-ban állomásozó katonai parancsnok közvetítésével — mi már beszüntettük Moszkvával való rádiókapcsolatunkat — a Központunktól, hogy a lehető legrövidebb időn belül jelentkezzem Zakopánéban, az ott állomásozó parancsnokságon.

Február elején közölték velem, hogy a 4. hadsereg állományába tartozom és a Központi volt parancsnokságom utasítása szerint Debrecenben kell jelentkeznem a már ott működő Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál, Vorosilov marsall törzsében.

Nagyon megörültem, hogy közel tízévi — Románia, Belgium, Franciaország, Spanyolország, Szovjetunió — távollét után ismét visszatérhetek szülőföldemre, Magyarországba.

Visszamentem Nowy Sącz városába, ahol bajtársaim is készülődtek bevonulni a parancs szerinti csapatukhoz.

Elbúcsúztam bajtársaimtól, akikkel hónapokon át sok veszélyben éltünk, harcoltunk a fasiszták ellen.

Ács, Cina és Szepessy csak néhány nappal később indulhatott, nekem azonnal mennem kellett.

Előbb teherautón utaztam. Papírjaim minden közlekedési eszközre érvényesek voltak. Csak mutatnom kellett a papírokat a szovjet teherautókon utazó tiszteknek és készséggel felvettek, vittek, amíg útirányomban haladtak.

Aztán a rendszertelenül járó vonatra szálltam fel. Egy Poprád és Késmárk közötti kis faluból származott Kalach. Mikor elindultam, megkért, ha arra megyek, üzenjek szüleinek, megvan, él és rövidesen hazajön.

Éppen a falujánál állt meg a vonatunk. Beüzentem Kalach szüleinek. Mikor a vonat indulni készült, a vonat felé sietett egy öregnek tűnő bácsi — Kalach apja volt. A lassan gördülő vonatról csak kiabálva mondhattam neki: él a fia, Borisz, egészséges, rövidesen hazajön.

Örömtől könnyes szemét törülgette a jó hír hallatára, másik kezével meg integetett felém búcsúzóul.

Sárospataknál értem el a magyar határt egy tehervagonban ...

SZEMLE

JEAN FLORI

L' IDEOLOGIE DU GLAIVE
Préhistoire de la chevalerie

(Genève, Droz, 1983. 173 o.)

A lovagság intézménye a Szerző szerint viszonylag későn alakult ki. Csak 1175—1180 táján jut túlsúlyra Nyugat-Európa országaiban. Nehéz megállapítani a lovagság kialakulásának kezdetét. A történészek többsége *L. White* a kengyelről szóló tanulmányának megjelenése óta a *IX.* századra teszi a lovagság kialakulását. E nézetet újabban egyesek bírálják, így *B. S. Bachrach.* A Szerző szerint nem biztos, hogy a kengyel jóvoltából a hónalj alá fogott lándzsával történő roham taktikája (shock-combat) gyorsan elterjedt. Ehhez egységes társadalmi réteg és fegyverzet kellett, közös felkészülés. Valószínű, hogy a taktika kialakulása helyenként más-más gyorsasággal zajlott le. A lovagság kialakulása a XI. század első felére tehető. A jelen kötet eddig a korszakig vizsgálja a lovagság történetét. E kötetet egy másik fogja követni, mely a lovagság további történetéről szól majd.

A Szerző megállapítja — s ez a magyar kutató számára különösen hangzik — hogy a lovagság történetéről olyan sok a forrás, hogy átvizsgálásukhoz *egy emberélet nem elég.*

E források többségükben egyházi jellegűek. Részletesen foglalkozik a könyv — a lovagság előzményeként — a kereszténység és a háború viszonyával.

A kereszténység első három századában teljes mértékben elítélte a háborút, a katonai szolgálat teljesítését (Origenes, Tertullianus) — az evangéliumi tanítás erőszakellenességére hivatkozva. Álláspontjuk nem feltétlenül Római Birodalom-ellenes, — azt mondják, ők majd imádkoznak a Birodalomért, de nem harcolnak. Ez az álláspont nem volt tartható Konstantin után, mikor a Birodalom lakóinak többsége keresztény lett, s a Birodalmat nyilván nem lehetett csak imádkozással megvédeni. A keresztény írók keresik a Bibliában azokat az idézeteket, melyek azt igazolják, hogy a keresztény részt vehet a Birodalom védelmében. Ilyeneket főként az Ótestamentumban találnak. E tendencia a barbár inváziók idején erősödött meg és Szent Ágoston kibékíti az Újszövetséget a háborúval, kidolgozva az ***igazságos háború*** elméletét. Az igazságos háború — védelmi háború. Célja a gonoszok megbüntetése, a fenyegetett, vagy megsértett jogok védelme.

A papok ezután sem onthatnak vért, de az igazságos háborúban a keresztény katonák is részt vehetnek, sőt kötelesek is részt venni. Később pontosítják az igazságos háború fogalmát. Eszerint a háború akkor igazságos, ha: 1. Feltétlenül szükséges, mert minden békés törekvés kudarcot vallott; 2. Igazságos ügyben vívják: célja az önvédelem, vagy az elrabolt javak visszaszerzése; 3. A közhatalom rendelte el.

Az egyházi állam kialakulása, védelmének szükségessége a longobárdok, normannok, szaracénok ellen az *igazságos háborútól* a *„szent háborúig"* vezetett.

A szent háború elmélete — mely a muzulmánoknál kezdettől fogva létezett, sőt máig is megvan — a X. században terjed el a keresztény világban, a pápák nyilatkozataiban nyomon követhető II. Istvántól (752—757) IX. Leóig (1049—1054), s logikusan következnek belőle a keresztes háborúk.

A IX. század végéig nincs nyoma, hogy a „milites"-nek nevezett hadakozóknak külön ideológiájuk lett volna. Alávetett, szolgáló társadalmi réteg. Társadalmi emelkedésük a IX. század vége után kezdődik. A később lovaginak számító ideálokat a X. század végéig a királyoknál találjuk meg. A keresztény egyház igyekezett moralizálni a király funkció-

ját, a királyra bízva a szegények támogatását. Az egyházat is a király kardjának kell megvédenie. Lovagi etika ekkor még nincs, hadseregekkel csak a fejedelmek rendelkeznek.

A IX—X. századi egyházi források a „miles" szóval általában a szerzetest jelölik, a harcost inkább *bellator*-nak, *pugnator*-nak, *vir bellicosus*-nak, *agonista*-nak nevezik. De ezek az elnevezések is inkább a harcosok *vezetőire* vonatkoznak, elsősorban a fejedelmekre.

A királyi (és hercegi) hatalom lehanyatlása után Aquitániában alakítja ki az egyház az örökös kisháborúk ellen a Treuga Dei mozgalmat. Ez korlátozza a harcosok tevékenységét, s közelebb hozza egymáshoz a nagyurakat és szegényebb milleseket. Mindkettőjüket egyre gyakrabban nevezik lovagoknak. A XI. század elején az új politikai erőcentrumok a kasztellániák.

A királyi hatalom lehanyatlása után a „potentes", a „minores principes", a „principes militum" hatalma és terrorja következik. Soraik közül igyekszik az egyház új védelmezőket nyerni. Ha ez nem sikerül, a fegyvertelen népet, az „inermes"-t igyekszik felfegyverezni, beleértve a papokat is. Ez idegenszerű, majdnem „forradalmi" és elvetélt kísérletnek bizonyul.

A „milites" ideológiai elismerése még 1030 táján sem nagyon érezhető. Szent Ágoston óta a kereszténység ismeri az igazságos háború fogalmát, de a „miles"-en még sokáig marad némi árnyék, mert vért ont, ha igazságos ügyért is.

A „miles"-ek nagyméretű erkölcsi felemelkedése akkor következik be, mikor a pápák harcba keverednek szomszédaikkal, lendületet nyernek a spanyol visszafoglaló háborúk, s elindulnak a keresztesháborúk.

Mint látjuk, *J. Flori* fejtegetései elsősorban eszmetörténeti jellegűek. Sok fontosat megtudhatunk belőlük a lovagság kialakulásáról és kíváncsian várjuk készülő újabb kötetét, a jelen kötet folytatását.

Borosy András

BOLLA ILONA

A JOGILAG EGYSÉGES JOBBÁGYOSZTÁLY KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat 100.

(Akadémiai K., Budapest, 1983. 294 o.)

Bolla Ilona monográfiája — amelynek megjelenését a szerző sajnos nem érhette meg — az akadémiai könyvkiadásban szokásos késéssel látott napvilágot. „Az egyházi, királyi és magánúri birtok szolgáltató népeinek útja a jogilag egységes jobbágyságba" címmel kandidátusi értekezésként már 1974-ben elkészült. Azóta új eredményei és szempontjai a témával foglalkozó nem egy történeti munkát gazdagítottak.

A hazai feudalizmus első századainak rétegeződése, átalakulása a történeti szakirodalomban sok bizonytalanságra adott okot és számos vitát indított el. Köztudomású, hogy az egyházi írástudók tevékenysége nyomán a társadalmi állapotot jelölő latin terminológia alapvetően átvételekből — a karoling-kori világi és a korabeli nyugati egyházi gyakorlatból — tevődött össze. Ez azonban csak a kezdet volt, hiszen a 11. és 14. század közötti időszakban a kategóriákat jelentő elnevezések tartalma differenciálódott, miként a liber és a libertas kifejezések jogi háttere is. A kor rendkívül rétegezett és relativizált szabadságszemléletének megközelítésére és rendszerezésére a szerző a közszabadság fogalom fejlődésének és tartalomváltozásainak vizsgálata alapján vállalkozik, meggyőző európai kitekintéssel.

A könyv első fejezete azt vizsgálja, hogy a XI. században különféle függési viszonyokba kényszerített szolgáltató és katonáskodó rétegek mellett a régi társadalmi rend közszabad elemei milyen mértékben maradtak meg, illetve paraszti részük hogyan tagolódott be az úri szolgáló népek közé. Elemzi a liber és libertas fogalmak alakulását Szent István korától a XIV. századig az archaikus szabadságfogalom továbbfejlődését a későbbi parasztszabadság és nemesi szabadság irányába. E fogalmak fejlődésének vázlata nem azonos egyik társadalmi osztály történetével sem, hanem a jogilag egységessé váló parasztság és ne-

messég rétegeinek és joguk összetevőinek előzményeit ismerteti meg.

Így például jelentős jogtörténeti megfigyeléseket tesz az István-kori törvények kézirat-hagyománya alapján. A legkorábbi kézirat őrizte meg a tanúbizonysággal való ünnepélyes felszabadítás aktusát. A nyugaton főleg a VII—IX. században jellemző gyakorlat Magyarországon ekkor korszerű volt, megfelelt az itt szokásos egyféle teljes szabadság adás szokásának. A későbbi kódexek az eredeti értelmét vesztett „libertus" szolga-felszabadításra vonatkozó artikulust elhagyták, a kifejezés előfordulásait elváltoztatták.

A kötet további két fejezete az alávetett osztály rétegeinek — servus, libertinus, liber — fejlődését a különféle birtoktípusok — királyi, egyházi, világi — keretében mutatja be. A szakirodalom által viszonylag mellőzött világi birtok tárgyalása külön hangsúlyt kap (második fejezet). Ezt az indokolja, hogy a világi birtoktípusnak — a korábbi archaikus jegyek megőrzése mellett is kimutatható — mobilitása, hagyományokhoz kevésbé kötött volta miatt a jogilag egységes jobbágyosztály a világi birtok vezetésével formálódott ki. A sokféle liber csoportot a XIII. században új, nagyobb kategóriák váltották fel. A fejlődés az egységes jobbágyparasztsággal párhuzamosan kialakuló országos nemesség társadalmi és jogi egységesülésével zárult. A XIV. század végére végleg eltűnik az eredeti servus és liber állapot, mert ebben az időszakban hordozói már az ignobilisek osztályához tartoznak. A régi közszabadság egyes jogi elemei a servus állapot kötöttségeinek egy részével a paraszti jogban olvadtak össze.

A Bolla Ilona tanulmányában jelzett problémakörökhöz eddigi hadtörténetírásunk sok szállal kapcsolódott, mivel a tárgyalt korszakban számos lényeges változás játszódott le: Könyves Kálmán reformja, a páncélos, lovagi fegyverzetű lovasság jelentőségének megnövekedése, a királyi birtokok bomlásával és a serviens réteg kialakulásával a királyi várbirtokra alapozódott hadszervezet gyökeres átalakulása. Ezekről a változásokról már korábban készültek tanulmányok pl. Váczy Péter és Mályusz Elemér tollából (A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. = Századok 61—62., 1927—28; A magyar köznemesség kialakulása. = Századok 1942). Az újabb szakirodalom szintén foglalkozik e nagy társadalmi átalakulás kérdéseivel, a várjobbágyokra támaszkodó hadseregszervezés felbomlásával (pl. Molnár József: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. = Hadtörténelmi Közlemények (HK) 6., 1959; Borosy András: Az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa. = HK 30., 1983.).

A kötet a korábbi hadtörténeti munkáknál többet foglalkozik I. Kálmán hadszervezeti reformjával, a szegényebb közszabadok hadkötelezettségének szabályozásával. A szerző ezzel hozza kapcsolatba a Freisingi Ottó által megőrzött kollektív hadszervezeti formát, amire Anonymus „rustici" kifejezése is utalhat. A földvagyon nélküli közszabadok számának növekedése miatt a független közszabadok vagyoni és társadalmi polarizálódását Kálmán intézkedése a dénáradót fizetők körének szűkítésével sem odázhatta el. Közülük majd a XIII. század elején a katonáskodáshoz elegendő vagyonnal rendelkezők „servientes regis" néven kezdtek elkülönülni.

A királyi birtok népeinek útját elemezve a várjobbágyok sorsáról összefüggő képet alkothatunk. A várjobbágyok jogi helyzete a közszabadságétól eltérő gyökerű, viszonylagos libertassal jellemezhető (király szabadjai, „Königsfrei"). Ez — életmódjuktól, társadalmi helyzetüktől függetlenül — megkülönböztette őket a királyi serviensektől. Végeredményben a jobbágyok földjeivel a király tulajdonosi hatalmánál fogva rendelkezett. A XIII. századi nagy társadalmi átrétegződés ellenére a várjobbágyság szerepe még a század második felében is jelentős maradt. Mindenekelőtt azért, mert a nemesi vármegyerendszer még nem épült ki teljesen és ahol tovább működött, ott a régi királyi szervezeten belül a várjobbágyság megőrizte régi szerepét.

A nemesi osztályba a királyi birtokszervezet jobbágyai egy részének sikerült csak bejutnia, bár legnagyobb számban éppen a várjobbágyoknak. (Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke alapján megállapítja, hogy V. István 26 nemesítő oklevele közül 17-et, Kun László 56 nemesítő oklevele közül 34-et állított ki várjobbágyok részére.) Így a várjobbágy-elem az alakuló nemesség egyik fontos összetevőjévé vált. A nemességet közvetlenül nem nyert várjobbágyok familiárisként világi urakhoz csatlakozhattak, vagy szerencsés esetben nemesítés nélkül is kiválhattak a királyi birtokszervezetből. Károly Róbert idején — főként ahol a királyi birtok nem bomlott fel — a jobbágyok és a várjobbágyok régi kiváltságos helyzetüket tovább őrizhették meg. A XIV. század második felében azonban a „nobilis jobagio" elnevezés egyre inkább a nem nemesek megjelölésével vált egyenértékűvé. Az ekkor megjelenő „jobagiones castrenses" kife-

jezés már egyaránt vonatkozik a hajdani várnépekre és a paraszti sorba süllyedt várjobbágyokra. „Sorsuk alakulása érdekes példája annak az aktív visszahatásnak, amelyet a jog bizonyos körülmények közt és meghatározott körben a társadalmi életre gyakorolhat". (254. o.)

Bolla Ilona műve olvasójának legnagyobb nyeresége, hogy nem csak egy meghatározott réteg, a várjobbágyok, vagy várnépek helyzetéről kap átfogó képet, hanem a több évszázadot bemutató tanulmányban a közszabadsággal rendelkezők és az azt nem élvező rétegek fejlődésének útját együttesen követheti nyomon. A törvények és a feldolgozott hatalmas okleveles forrásanyag számos, eddig, nem, vagy félreértelmezett helye, terminusa kap meggyőző, újszerű gondolatmenettel összekapcsolt értelmezést e társadalomtörténeti szintézisben. A megjelent mű azonban nemcsak a társadalomtörténészek, hanem a korai magyar hadtörténelem kutatói számára is fontos alapmunka.

Veszprémy László

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

EGYÜTT VAGY KÜLÖN UTAKON
Nemzet és Emlékezet

(Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 229. o.)

A tanulmány alcíme utal a kötet pontosabb tartalmára: A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának *történetéhez*. A kötet tehát nem a Kossuth-emigráció román-kapcsolatainak történetét tárgyalja, hanem ennek történetéhez szolgáltat a további megértést szolgáló új adatokat.

A tanulmány mottója utal a szerző szándékára, hiszen az idézetből a szerző kiemelte a: „MOSTAN PEDIG ÚJRA KELL MEGKEZDENI EGY BIZTOS ALAPOT VETNI" tagmondatot. Hogy miben, milyen téren látja szükségét az *új alap* vezetésének, azt a mű tartalmi felépítése árulja el. A Kossuth-emigráció román kapcsolatai jobb megértéséhez ma is szükségesnek látja a kapcsolat román feltételeinek pontosabb megismerését. Úgy érzi, hogy a nemzeti önállóságért küzdő politikai erők nemzetközi együttműködésének lehetőségét, vagy lehetetlenülését nem a pillanatnyi történések, jelen idejű mozzanattöredékekből összeállítható diplomácia hatásmechanizmusa befolyásolja, hanem hosszú évtizedek, e vezető rétegek közötti együttműködést előkészítő, a belső társadalmi fejlődés meghatározó mozzanatai.

Szerző ezért ezúttal román szomszédaink fejlődésútjának megismerését kívánja szolgálni a mű első fejezetével. A román nemzettudat fejlődése a XIX. század második harmadában valóban olyan kulcs a román—magyar kapcsolatok megértéséhez, amelynek megismertetésére a magyar olvasóközönséggel, régen jelent meg magyar nyelvű feldolgozás.

A mű második fejezete 1863-ig foglalkozik a román—magyar kapcsolatok helyzetmegítélésének változásaival. A III. fejezet az 1864. évi magyar—román kiegyezési kísérlet története. Klapka György és gr. Arthur Seherthoss tevékenységét ismerteti.

A sorozat a művelt nagyközönség érdeklődésére tart számot. Erre utal legalábbis, hogy a szerkesztőség nem tette lehetővé szöveg közti jegyzetek alkalmazását. Ugyanakkor a kötet végén *Források és irodalom* címen a szerző által felhasznált igen tekintélyes számú és a kérdés tanulmányozásának mélységét érzékeltető bő irodalmat sorol fel, amely nem csupán a további levéltári kutatások lehetőségét jelöli meg az átnézett levéltári állagok felsorolásával, hanem az egykorú és nem egykorú irodalomról és újságcikkekről is tájékoztat. Itt utal a Szerző azokra a történész kortársakra is, akiknek biztatása, tanácsa a kutató számára nélkülözhetetlen támasz.

A személyes vonatkozásokhoz tartozik a Szerző bemutatása. Borsi-Kálmán Béla az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folyó történészképzés állandó megújulási folyamatának a személyiségre visszaható új vonásait hordozza magában. Diákkori érdeklődése, akkor hátrányosnak tűnően, megoszlott a történelem és irodalomtörténet között. Irodalmi érdeklődése azonban segített kialakítani modern történet-

írói stílusát, amely gördülékeny, szemléletes, tömören lényegre törő. Mondanivalóját igényesen, de közérthetően adja elő. A képzés új vonásainak előnyeire és hátrányaira utal e kötet címoldalára írt egyik annotációja, volt tanárának: „... Tanár Úrnak, egy hajdani, összecsapott szemináriumi dolgozat helyett, barátsággal..."

Talán ide tartozik az is, hogy szerzőnk a nyelvész Kálmán Béla felszólítására, miután vele rokonságban nincs, volt kénytelen megkülönböztetésül a Borsi előnevet felvenni, mint történész szakíró.

Borsi-Kálmán Béla e kötetével új, eddig a közvélemény számára nem ismert történészt avatunk, akiben az eddig elért eredmények, az idősebb kutatók iránti tisztelet és megbecsülés szerves egységben tapasztalható a történészi igényességgel, az új eredmények felmutatására törekvéssel, a jó ügy előmozdításának bátorságával.

Miért érdemel figyelmet Borsi-Kálmán Béla tanulmánya?

A kötet tanulmányainak szerkezeti felépítése az első olvasásra feltűnő aránytalanságot mutat. A román nemzettudat kialakításáról szóló fejtegetés a 15—79. oldalakon olyan pontos, átfogó jellegű társadalomrajz, amelynek olvasása közben óhatatlanul érzékelhetők egy, az I. Tóth Zoltán által a román nacionalizmus kezdeteiről írott munkához mérhető, összefoglaló mű hiányai a magyar szakirodalomban. A rendkívül sodróan, olvasmányosan kifejtett társadalmi fejlődésút fő mozzanatait a Szerző valóban ügyesen, nem 1848/49 mindkét oldalon tragédiához vezető végkimenetéhez vonja össze. Helyesen ismeri fel, hogy a polgári-nemzeti államiság kialakításáért folytatott küzdelem nem ért, nem érhetett véget a forradalom és szabadságharc vereségével. A vereség csak alkalom volt annak felismerésére, milyen jelentősége lehetne a polgári-nemzeti szabadságküzdelmek összefogásának. De ugyanakkor annak felismerésére is, hogy Európában a nagyhatalmi egyensúlypolitikát az új polgári-nemzeti államok létesítésére törekvő csoportok nem hagyhatták figyelmen kívül.

A Szerző érdeme, hogy az első fejezetben, a korábbi magyar nyelvű publikációkhoz képest, ilyen mélységben és összefüggésben, elsőként olvasható a román nemzeti mozgalom e fejlődésszakaszának áttekintése. Az erdélyi mellett a moldvai és havasalföldi nemzeti mozgalmak útját, egymástól eltérő vonásait ismerteti. A román nemzeti egységmozgalom fejlődésében a román polgárosodás politikai erőinek e három, területileg elkülönülten kialakult csoportja a század derekán még nem vált homogén nemzetpolitikai egységgé. Ugyanakkor a polgári-nemzeti egység megteremtésének előfeltételeit, a szerves társadalmi fejlődés belső erői létrehozták. A bizánci—görög, majd az azt felváltó moldvai német, havasföldi francia, erdélyi latin orientáció a polgári államiság vezető köreinek politikai elentéteit befolyásolta. Az eltérő polgári-nemzeti fejlődésutat járt csoportok politikai tapasztalatának összegeződése azonban előnyös volt. A nemzeti államiság érdekvédelme szempontjából jól felkészült, kellő nemzetközi tapasztalatokkal rendelkező, érdekeit sokoldalúan védeni képes vezető réteget eredményezett. Ez a vezető réteg képes volt arra, hogy a román polgári államiság alapelemeit kiépítse és megerősítse, de ugyanakkor gyenge volt arra, hogy az éppen elnyert állami önállóság megszilárdításán túlmenően a környező államok sorsának alakításába aktívan beleszólhasson, hiszen létét és viszonylagos önállóságát a környező államoknak, illetve a térségben befolyással rendelkező hatalmaknak köszönhette.

A tanulmány *második fejezete* más szempontból jut az eddigi kutatásokhoz mérten új eredményre, helyesebben megerősíti, összegzi a többi kutatásokban érintett, de összefüggően nem vizsgált problémát: Mennyiben volt megalapozott a magyar emigráció helyzetelemzése a Balkánról 1863-ig? A Szerző a vezetők rendelkezésére álló információk értékét kísérelte meg áttekinteni és elemezni. Sorra vette a Kossuth és Klapka rendelkezésére állott ügynökök felkészültségét a feladat ellátására. Rámutatott, hogy Kossuthék ügynökei nem rendelkeztek kellő ismeretekkel a román társadalmi fejlődésről és a román politikai erőkről. Az informátorok közül senki nem került közelebbi kapcsolatba az 50-es és 60-as évek politikai kulcspozícióiba került személyiségekkel, pl. Cuza fejedelemmel, Kogălniceanuval. Inkább az ellenzék bizonyos köreivel volt összeköttetésük. A havasalföldi magyarok között Oroszhegyi Józsa orvos, vagy Koós Ferenc református lelkész Bukarestben mélyreható ismereteik ellenére sem játszottak informátorként szerepet.

Az emigráció információszerzésének fő iránya nem az együttműködés, a politikai erők árnyalatai közötti erőviszonyok felmérése, hanem a fejedelemség külpolitikai helyzete, és különösen Erdély ügyében tanúsított magatartása volt a döntő kérdés. A magyar és román polgári nemzeti államért küzdők táborában Erdély Eris almája volt. Kölcsönös volt a gyanakvás, egymás erőinek lebecsülése, ugyanakkor az aspiráció Erdély területé-

re. Ez a magyarok részéről az 1848. évi uniótörvény érvényességének elismertetése, a románok részéről viszont Erdély jövőbeni annektálásának óhaja formájában jelentkezett. Voltaképpen a két végletes álláspont áthidalására az egyoldalúan Kossuthék által tett javaslatoknak, mint hatalmon nem lévők taktikai ígérgetésének, kevés hatása volt, sőt inkább bizalmatlanságot keltett.

Az emigráció hiányos információi azonban leginkább a magyar polgári nemzeti állam függetlenségéért vívott küzdelem felkelés, vagy hadjárat formájában folytatható módozataival kapcsolatosan voltak szembetűnőek. Elsősorban a francia kormány magatartásának megítélése volt túlzottan optimista. A francia kormány támogatta a román állami függetlenséget, mert az az Oszmán Birodalom felszámolásának része volt. Nem támogatta ugyanakkor a magyar államiságért folytatandó háború tervét, mert az a Habsburg birodalom létét tette kérdésessé, ami Franciaországnak nem volt érdeke. A magyar emigráció túlzottan optimistán ítélte meg a szerb, román, lengyel, olasz és magyar mozgalmak érdekazonosságának értékét a nagyhatalmak politikájában: a nagyhatalmaknak nem állott érdekében e törekvések együttes támogatásával a Habsburg és Oszmán Birodalmak térségét radikálisan átrendezni. Az átrendezést a török birodalomra igyekeztek lokalizálni. Ezért a Havasalföld Erdéllyel határos területeire irányuló fegyverszállítások és a román állam égisze alatt létesített fegyverraktárak végül mind a román fejedelemség fegyvertárát bővítették. A fejedelem ezeket a fegyvereket sorra lefoglaltatta. Az illegális szervezkedést a Habsburg birodalom területén a lengyelek és részben a magyarok számára ugyan hallgatólagosan támogatta, de csak addig, amíg ez ellen a Habsburg diplomácia nem tiltakozott.

A fenti határok között létrejött együttműködési kísérlet fontos dokumentumait közli a tanulmány: az 1859. évi Klapka—Cuza-egyezmény két változatát, a Bălăceanu-féle konvenció szövegét a fegyverszállításokról, az 1861. évi Klapka—Cuza-egyezményt. Elemző ismertetést olvashatunk a Kossuth-féle konföderációs elképzelésekkel kapcsolatos sajtóvitákról. Ezek jellegzetessége, hogy a román politikusok olasz és francia lapokban visszautasították a tervet azzal, hogy a magyarok nem őszinték, tervük Erdély magyar hegemónia alá vonását célozza. Kossuth engedményeit Erdélyre vonatkozóan a tervezett katonai manőverrel összefüggésben szövegezte meg. 1862. február 7-én Vukovics Sebőnek a lelkére kötötte: „Ne felejtsd, hogy... Kolozsvárhoz Oláh földön, Szegedhez Szerb földön, Siklóshoz Horvát földön lehet csak jutni."

A tanulmány eredetiben közli az 1862. évi Duna-konföderációs tervezetet, amelyet Helfy elhamarkodott módon közölt az Alleanzában és ezzel a tervezet csupán az európai sajtó gúnyolódó és elutasító szenzációjává vált rövid időre, anélkül, hogy felhasználható lett volna titkos tárgyalások irányelvéül. Meghiúsította Canini román—magyar békítő közreműködését, az olasz diplomata ma is elismerésre méltó, önként vállalt misszióját is.

Sikertelen volt az emigráció kísérlete, hogy a föderáció elfogadtatása érdekében az olasz uralkodó támogatását megnyerje azzal, hogy az olasz uralkodó család egy tagja legyen annak vezetője. (Türr küldetése).

A tanulmány a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagjai közötti meghasonlás egyik mozzanatához is új adatokat fűz. Megvilágítja azokat a mozzanatokat, amelyek Kossuth és Klapka elhidegüléséhez, majd szakításához vezettek. Rámutat arra, hogy ebben milyen szerepe volt a forradalomcsinálás lehetetlensége felismerésének Kossuth részéről és a katonai akció lehetőségéhez makacsul ragaszkodó Klapka részéről vallott nézetek különbözőségének. Szerző e két elképzelés ütközésének román vonatkozásait újszerűen mutatja be.

A kötet harmadik tanulmánya a Kossuthtal szakított, önállósult Klapka további politikai kalandjainak magyar—román epizódjait rajzolja meg 1863/64-ben.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság felbomlását és sikertelen akcióit követően az emigránsok egy része a megkezdett út folytatására vállalkozott, Kossuthnál is kevesebb sikerrel. Az ilyen „kalandor"-kísérletek közé tartozott Komáromy György és gr. Csáky Tivadar vállalkozása: a svájci „klikk", amely magát Genfi Magyar Comité-nak nevezte. A francia és az olasz diplomáciával azt igyekeztek elhitetni, hogy Kossuthékkal szemben ők a hazai forradalmi tömegmozgalom külhoni megbízottjai ennél fogva a magyar nemzet akaratának legilletékesebb képviselői. Klapka tábornok megnyerésével sikerült is az olasz kormánytól egy előre nem látható, jövőbeni katonai akció hosszú távú előkészítésére rendszeres és viszonylag nagy összegű anyagi támogatást elnyerniök. A támogatást az olasz kormány mindaddig folytatta, míg ki nem derült, hogy Klapka ügynökeivel az olasz kormány elképzeléseit meghaladó, sőt keresztező, azonnali akciók előkészítésére

és megvalósítására törekszik. Az alkalmat az 1863. évi lengyel felkelés kínálta. A magyarországi és szileziai fegyverszállítási kísérleteket azonban a Habsburg-hatalom elhárító szervei rendre felderítették és meghiúsították. Ezen túlmenően Cuzát is rákényszerítették, hogy a lengyel—magyar együttműködés tervének romániai területén tervezett részleteit meggátolja és tevékenységüket megakadályozza. A Szerző e kaland fontos ausztriai, magyarországi és romániai vonatkozásait világítja meg. A román magatartás változásához hozzájárult, hogy a fejedelemség központja 1863-ban Bukarestbe helyeződött át. Itt a fejedelem nem vonhatta ki magát az Erdélyre aspiráló román ellenzék hatása alól, jóllehet személy szerint a magyar—lengyel szabadságtörekvésekkel szimpatizált. A kaland érdekes mozzanata, hogy Klapka, részben az olasz kormány tudtával, Garibaldit is megkísérelte megnyerni a vállalkozásnak, aki ezt elutasította. Garibaldi átlátta az olasz kormány szándékát, egy romániai kalanddal kívántak megszabadulni kellemetlenné vált személyétől. A kaland másik mozzanata: románul nem tudó ügynökök által kíséreltek meg a romániai magyar lakosság toborzását egy fegyveres akcióhoz.

Cuza elutasító magatartását 1863—64-ben a tanulmány két mozzanattal magyarázza: Klapka kalandja egyes ügynökök működése révén abba a gyanúba keveredett, hogy tervei között a Cuza elleni összeesküvés támogatása is szerepel. Továbbá, hogy Cuza az erősödő ellenzéki mozgalmat — Cogălniceanu miniszterelnöki kinevezésével, új választójogra épített törvényhozó gyűléssel, a kolostorok államosításával és egy a Románia létét megalapozó, államközi szerződésben is jelzett, reformpolitikai ígéret gyors megvalósításával, többek között agrárreform bevezetésével — legyengítette. Ugyanakkor a fejedelem, ügyes diplomáciával, külpolitikai pozícióit megerősítette Törökországban, Franciaországban, sőt Oroszországban és a Habsburg-birodalomban is. Így Klapka utolsó kiérlete, Seherr Thosz Romániába küldésével Cuza fejedelem megnyerésére, eleve sikertelen volt. Cuza közölte az ügynökkel, Románia segítségére csak akkor számíthatnak, ha arra Franciaországtól kapnak hivatalos felszólítást, de az olasz kormány és a magyar emigránsok tervei önmagukban Románia számára nem kecsegtetőek. Cuza Klapka iránti személyes rokonszenvét fejezte ki azzal, hogy szorult anyagi helyzetére tekintettel 40 ezer frank kölcsönt utalt ki neki.

Amennyire érdeme a tanulmánynak, hogy a román társadalomfejlődés sajátosságait a romániai politikai erők fejlődésével szerves összefüggésben újszerűen rajzolja meg, továbbá, hogy a román egykorú és az utóirodalomban is gyakran előforduló motívumot a magyar emigráció információhiányáról és az ebből következő lenéző magatartást magyar nézőpontból elsőként elemzi, az igazság kedvéért jelezni kívánom azt is, miben hagy a tanulmány hiányérzetet elolvasása után.

A magyar emigráció működéséről az utóbbi években megjelent feldolgozások és a korábbi iratközlések arról tanúskodnak, hogy a magyar történészek fő problémája továbbra is az irreálisnak bizonyult cselekménysorozatok realitásmagvának keresése. Ebből a szempontból részben az angol, de főként a francia kormány magatartásának — és ez utóbbinak alárendelten az olasz, szerb, román álláspont — elemzése állt a központban. A marxista történetírás, Marx és Engels summázottan elítélő véleményét igyekezett felülbírálni. Ezen a téren különösen Kovács Endre tanulmányai voltak részletezőek. Vagyis, hogy a társadalmi forradalom és a nemzeti függetlenség ügye a történeti folyamatokban nem azonos jelenség, csupán a történelem véletlen eseménysorozatai kapcsolhatják azt időlegesen egybe. Így a társadalmi forradalom kilátásai szempontjából Marxék által értelmetlennek minősített olasz—francia kaland, a magyar nemzeti ügy szempontjából, az adott történelmi pillanatban a politikai cselekvés el nem mulasztható alkalma volt. A magyar emigránsok számára legalább a magyar nemzeti állam ügyének ébrentartására adott alkalmat az európai politikai életben. Borsi-Kálmán Béla tanulmánya is ezt a kérdést igyekszik megvilágítani a román kapcsolatok feltárásával. Arra azonban, hogy miért szorult háttérbe Kossuth a Magyar Nemzeti Igazgatóságban, hogy miért nem jött létre Erdély ügyében érdemi közeledés Kogălniceanu és Kossuth között, nem kapunk a csoportellentéteken túlmutató választ. Így pl. kifogásolható, hogy bár megkísérelte Klapkával kapcsolatosan annak a kettősségnek a bemutatását, amely más vonatkozásban Cuza magatartásában is megfigyelhető: a magyar függetlenségi háború előkészítésével párhuzamosan csaknem olyan élénken figyelte és igenelte a Habsburg hatalom hangulatváltozását a magyar, illetőleg a román kérdés Habsburg-birodalmon belüli megoldására. Sajátos módon szerző nem is említi, hogy Klapka és Cuza álláspontjának azonossága eredményezi szakításukat a politikai-katonai együttműködésben: ez pedig nem egyéb, mint a Habsburg-hatalom belső átalakí-

tásával kapcsolatos egyezkedési hajlandóságok megerősödése, a tartományi autonómiák visszaállítása ígéretével. A Szerző említi, hogy 1860—61—62-ben Klapka a függetlenségi háború kilátásainak elenyészését látta az országgyűlés egyezkedési szándékában, de titokban igenelte azt, Erdély uniójának érvényesítését remélve. De nem említi, hogy 1863-ban Cuza figyelmét nem kerülhette el a Magyarország részvétele nélkül működött csonka birodalmi tanácsban az először és utoljára Ferenc József által mesterségesen létrehívott román többségű nagyszebeni országgyűlés küldöttségének részvétele Bécsben a tanácskozásokon. Az sem, hogy az erdélyi országgyűlés (román) követeit a bécsi birodalmi tanács 1863. október 23-án ünnepélyesen fogadta. Feltehető tehát, hogy 1863—64-ben Cuza a Habsburgoktól az erdélyi románok helyzetének javítását tapasztalta, míg a magyaroktól csak teljesíthetetlen ígéreteket várhatott. Ez indoka lehetett elzárkózásának, hiszen reálpolitikus volt. Az 1865/66.év, Klapkának a poroszországi Seherr Thosz-szal együtt realizált, de sikertelen kalandja, a román kapcsolataik teljes megromlása jegyében, teljesen a porosz támogatásra szűkült. 1865-ben Seherr Thosz elkövette azt az ostobaságot is, hogy Cuzától valamiféle lovagias elégtételt követelt, mert 1864-ben őt kiutasították Romániából. Erre a mozzanatra a tanulmány hívja fel a figyelmet.

Az olvasmányosságot fokozza az igen nagy számú személyes hagyatéki jellegű forrás (levelezés, naplók, feljegyzések) felhasználása és megszólaltatása, a tárgyalások, személyes kapcsolatok rekonstruktív leírására való törekvés, a történelmi szituációk szinte közelfényképezés jellegű felidézésére, a történész egészséges személytelenségével. A körülmények és történések részletes rajzával a Szerző az olvasóra bízza a tanulságot, de ugyanakkor sokténye zős gondolkodásra és sokténye zős megoldások végiggondolására ösztönöz. Mindezzel a mai történetírásunk korszerű módszereit alkalmazza.

Tóth Ede

KÉT HELYTÖRTÉNETI KIADVÁNYRÓL

CSIFFÁRY GERGELY

Életutak — életsorsok

CSIFFÁRY GERGELY

Akiket visszavártak

(Eger, 1985.)

Figyelemre méltó kezdeményezések eredményeivel gazdagította a magyar antifasiszta mozgalom és felszabadulásunk történetének irodalmát a Heves megyei Levéltár. Ez év elején Életutak — életsorsok címmel gyűjteményt jelentetett meg, amely 96 olyan, születésével, tevékenységével illetve hősi halálával Heves megyéhez kötődő személy életútját mutatja be, akik itthon, vagy külföldön részesei voltak az antifasiszta fegyveres küzdelmeknek. Kilencen a spanyol nép szabadságharcában tűntek ki. Huszonnégyen hadifoglyokból lettek antifasiszták, majd szovjet partizánok, a szovjet hadseregben frontpropagandisták, néhányan ejtőernyősként kerültek bevetésre Kárpát-Ukrajna, Észak-Erdély, Szlovákia, illetve Észak-Magyarország területén. Mások a francia, jugoszláv, szlovák partizánok soraiban küzdöttek a népek szabadságáért, egy Heves megyei pedig a prágai felkelők oldalán vett részt a fasiszták elleni fegyveres harc utolsó óráiban. Ketten a görög partizánháború súlyos megpróbáltatásait élték át, majd évek múlva nálunk találtak új hazát és Heves megyében új otthont. Többen a hazai ellenállás fegyveres harcaiban edződtek meg, a MOKAN csoport, a Budai Önkéntes Ezred és más harci csoportok tagjaiként, néhányan a szovjet hadseregben szolgáltak. Megtalálhatók a megyeiek a 2. Ukrán Front alárendeltségében működő vasút- és híradóépítő, vasútbiztosító alakulatokban is és nem kevesen

lettek az új magyar hadsereg 1. és 6. hadosztályának önkéntes katonái. A 96 személy között szerepel Szőnyi Márton szovjet ejtőernyős partizán és csoportparancsnok, aki 12 társával 1944. augusztus 8-án Heves megye területén ért földet és itt halt hősi halált; dr. Bodó Jenő, a jugoszláv partizánháború honvéd-partizán zászlóaljának parancsnoka; Győrbíró Ferenc egyike annak a 14 antifasiszta magyar tisztnek, aki Dálnoki Miklós Béla átállásra felszólító parancsával átment az arcvonalon és el is jutott az V. magyar hadtest parancsnokságára, ott azonban a nyilasok elfogták; Valasek József illegális kommunista, aki a Nógrádi-egység partizánjaként halt hősi halált 1944. december 28-án az abroncsospusztai összecsapáskor és sorolhatnánk még a neveket, életsorsokat, melyek messze túlnőttek egy megye határain. Az életutak bemutatása mellett — három kivételével — az olvasó fényképről is megismerheti a gyűjtemény szereplőit.

Április 4-re, felszabadulásunk 40. évfordulójára újabb kötet látott napvilágot Egerben: összeállítás a megye területén hősi halált halt szovjet katonákról. A bevezetőben Barta Alajos, az MSZMP Heves megyei Bizottságának első titkára írja: „Nem szokványos könyvet tart kezében az Olvasó. Belelapozva csak nevek sorait látja, feszes rendben, egymás után. Neveket, amelyek így csokorba kötve oly sokat mondanak nekünk, a 40 éve szabad hazában élőknek. Ezek a nevek ugyanis katonahősöket, harcos életeket, korai halálokat takarnak, olyan embereket, akik a legdrágábbat, az életüket adták megyénk felszabadításáért."

A Magyarország felszabadításáért folyó hadműveletekben 140 000 szovjet ember áldozta életét. Közülük közel *ötezren* az akkori Heves megye területén 1944. október 17—december 24. között vívott elkeseredett harcokban haltak hősi halált. Ezek felkutatását tűzte célul a Heves megyei Levéltár.

Mindkét kötet anyagának gyűjtéséért, összeállításáért és kiadásra előkészítéséért Csifféry Gergelyt, a Heves megyei Levéltár munkatársát illeti elsődlegesen az elismerés és a dicséret. Fáradhatatlanul, másokat is lelkesítve és bevonva végezte el ezt a nem könnyű munkát, mert tudta, hogy szükség van a haladó és forradalmi életsorsok bemutatására és szent kötelesség a szovjet hősök pontosabb megismerése, nem utolsó sorban azért is, mert „nagyon sok olyan hozzátartozó él, aki nem tudja, hol van ma Magyarországon apja, testvére, fia sírja, s ezért évtizedekkel a pusztító háború után is fáradhatatlanul keresik, keresztetik szeretteiket."

A kutatás elindításához alapul szolgált néhány névsor, hősökre vonatkozó anyag, újságcikk és a téma egyetlen magyar kiadványa, az 1981-ben megjelent Hősök című kötet, melyet a szovjet és a magyar hadtörténészek állítottak össze a magyarországi harcokban a Szovjetunió Hőse címet kapott szovjet katonákról. A kutatás során összeírták a megye területén lévő szovjet emlékműveket, leírták róluk a neveket, egyeztették a rendelkezésre álló névsorokkal, névsortöredékekkel, pontosították, kiegészítették azokat, összevetették más dokumentumokkal. A sok utánjárást, türelmet igénylő munka eredményeként feltárták, hogy a megye területén 89 település felszabadítása során 4914 szovjet katona halt hősi halált, 1495 személyre vonatkozóan adatok, ebből 487-ről részletes személyi adatok váltak ismertté. A hősi halált halt szovjet emberek közül 11 nő volt. Csifféry Gergely a 487 személyre vonatkozó adatok alapján reprezentatív statisztikai kimutatásokat is készített, melyek igen figyelemreméltóak és talán országos érvényű következtetésekhez is támpontul szolgálhatnak.

A Magyarország területén folyó hadműveletekben tanúsított kiemelkedő helytállásukért a Szovjetunió Hőse kitüntetésben részesült katonák közül — Csifféry Gergely kutatásai szerint — *négy* a Heves megyei harcok során halt hősi halált. A. P. Visenyevszkij alhadnagy Andornaktályánál (eltemetve Egerben), B. V. Zsigulenko gárdafőhadnagy Hatvannál (eltemetve Hatvanban), P. D. Kozinyec szakaszvezető Tarnaszentmiklósnál (eltemetve név nélkül [!] ugyanitt), Tyerentyev géppuskás pedig a Kiskörénél vívott harcokban tűnt ki személyes bátorságával (ez utóbbi Csifféry feltételezése szerint Kiskörén van eltemetve úgyszintén név nélkül).

A kötetben a gyűjtőmunka egyik eredményéről, a megye területén található szovjet emlékművekről és sírokról térképvázlat ad áttekintést. E szerint a megyében 71 településen található szovjet emlékmű és sírhely. Tíz helyen van emlékmű, 53 helyen emlékmű katonasírokkal, és 11 településen szovjet katonasír, emlékmű nélkül. A kiadványban pontos kimutatás tájékoztatja az olvasót a megye egy-egy településének felszabadítási időpontjáról, az eltérő dátumok keletkezésének okairól; az egyes települések felszabadításáért elesett szovjet katonák számáról, esetleges áttemettésük helyéről stb.

A kutatás során azt is megállapítot-

ták, hogy a megye területén található 164 román és 4 angol katona sírja is.

Az Akiket visszavártak... című kiadvány rendkívül értékes munka. Tudatilag-érzelmileg hasonló felmérések országos kiterjesztésére és elvégzésére ösztönöz. Csifféry találóan idézi Robert Rozsgyesztvenszkij Rekviem című versének néhány sorát:

„... Idézzük most keseregve
számláljuk,
sorra
a hűlt neveket.
Nem a holtnak
kell ez a szemle —
de, ki élsz:
Teneked!"

Godó Ágnes

OSZVOBOGYITYELNAJA MISSZIJA SZOVJETSZKIH VOORUZSENNÜH SZIL V EVROPE VO VTOROJ MIROVOJ VOJNE

(Voennoje Izdatyelsztvo, Moszkva, 1985. 639 o.)

A II. világháború idején a Szovjetunió döntő szerepet játszott a fasiszta Németország, majd az imperialista Japán szétzúzásában. A Vörös Hadsereg nemcsak hazája szabadságát és függetlenségét védte meg, hanem harcai során felbecsülhetetlen támogatást nyújtott más országok népeinek nemzeti és szociális felszabadításukért vívott küzdelmeihez.

A szovjet hadseregnek ez a tevékenysége egyenesen és törvényszerűen következett a Szovjetunió Kommunista Pártjának és kormányának mindvégig a proletár internacionalizmus alapján álló kül- és belpolitikájából, amely sohasem választotta el a szovjet állam sorsát Európa és a világ más országainak sorsától. Ez a legvilágosabban a II. világháború idején jelentkezett. 1941. július 3-i rádióbeszédében Sztálin, a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának elnöke azt mondta: „A fasiszta elnyomók ellen folyó össznépi honvédő háború célja nemcsak a hazánkat fenyegető veszély megszüntetése, hanem segítségnyújtás a fasizmus igája alatt nyögő valamennyi európai népnek."

Ez a segítség mindenekelőtt abban állt, hogy a szovjet nép és hadsereg a szovjet—német arcvonal csatáiban felőrölte a Wehrmacht erejét. Az ellenség itt szenvedte el a legnagyobb veszteségeket élő erőkben és haditechnikában. A német haderő személyi veszetesége a keleti fronton négyszer nagyobb mint a nyugat-európai és a földközi-tengeri hadszíntereken együttvéve, ez a különbség az elesettek és sebesültek számát tekintve hatszoros volt. Itt semmisült meg az ellenség haditechnikájának döntő része: a harckocsik és rohamlövegek 75%-a, repülőgépek több mint 75%-a és a tüzérségi lövegek 74%-a.

A Szovjetunió harca megerősítette Európa népeinek hitét a fasiszta iga alóli felszabadulásban és kedvező körülményeket teremtett az antifasiszta felszabadító háborúk kifejlődéséhez. A Vörös Hadsereg győzelmeinek hatására a megszállt Európában folyó fegyveres felszabadító mozgalmak mind tömegesebbek és hatásosabbak lettek. A keleti hadszíntéren elszenvedett veszteségek arra kényszerítették a hitleri hadvezetést, hogy csapatainak egy részét fokozatosan kivonja a megszállt európai országokból. Így 1941—1944. között 212 hadosztályt dobtak át Nyugat-Európából a keleti frontra, ami igen kedvező feltételeket teremtett a partraszálló angol—amerikai haderők számára.

1944 márciusától, amikor a szovjet csapatok elérték államuk határát, a Vörös Hadsereg felszabadító küldetése már a szabadságukért küzdő népek harcának közvetlen segítésében is megnyilvánulhatott. Ezt az SZKP állandó ideológiai munkája készítette elő, amely a harcosokat és az egész szovjet népet a proletár internacionalizmus szellemében más népeknek, valamint hagyományaiknak és szokásaiknak tiszteletére nevelte. Ami a német néphez és más ellenséges országok lakosaihoz való viszonyt illeti, a párt felhívta a katonák figyelmét: ne engedjék magukat a vak gyűlölettől vezettetni, tegyenek különbséget ezen országok háborút kirobbantó vezető körei és a dolgozók közt, akik jórészt szintén az előbbiek áldozatai.

A reakciós burzsoá történetírás azt az állítást terjeszti, mintha nem felszabadítóként, hanem népeinek akarata ellenére lépett volna a Vörös Hadsereg az európai országok földjére. A kötetben publikált dokumentumok tanúsítják, hogy a szovjet hadsereg aláírt kormányközi

szerződések, illetve a háborús helyzet követelményei alapján folytatott hadműveleteket a fasiszták által megszállott területeken.

A Vörös Hadsereg felszabadító tevékenységével már számos szerző foglalkozott tudományos összefoglaló művekben és memoárokban. Eddig azonban nagyon kevés olyan dokumentum jelent meg nyomtatásban, amelyek a felszabadított országoknak nyújtott katonai és anyagi segítséget mutatják be. Felmérve e probléma alapos és sokoldalú bemutatásának fontosságát, a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériumának Hadtörténelmi Intézete és Központi Levéltára *„A szovjet fegyveres erők felszabadító küldetése Európában a második világháború idején"* címmel elkészített és kiadott egy, a Szovjetunió által az európai népeknek nyújtott segítséget dokumentáló **forrásgyűjteményt.** A kiadvány célja — mint azt a szerkesztők az előszóban megfogalmazták —: „Az SZKP és a szovjet kormány Európa leigázott népeivel kapcsolatos politikájának feltárása, a Szovjetunió, valamint a Vörös Hadsereg szerepének bemutatása az európai országok fasizmus alóli felszabadításában és a második világháború története mindennemű hamisítójának leleplezése dokumentációk alapján."

A kötetben közölt források az 1941 júniusától a háború befejezését követő hónapokig tartó periódust ölelik fel. A dokumentumok abban a sorrendben vannak csoportosítva ahogy Dél-, Kelet-, Közép- és Észak-Európa országait felszabadította a Vörös Hadsereg. Az 512 dokumentumot tartalmazó kiadvány 11 fejezetre oszlik. Az egyes fejezetek a Szovjetunió háborús célkitűzéseivel, valamint Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Albánia, Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, Norvégia, Dánia, Ausztria és Németország felszabadításával kapcsolatos dokumentumokat mutatnak be. Itt kell megemlíteni, hogy a szerkesztők a kötet összeállításakor a második világháború után kialakult határokat vették figyelembe.

Az egyes fejezetekben közreadott dokumentumok az alábbi kérdéskörök szerint csoportosulnak:

a) A szovjet csapatok által vívott harc az ország felszabadításáért.

b) A szovjet hadsereg és a nemzeti fegyveres erők együttműködése.

c) A Szovjetunió által a felszabadított ország lakosságának nyújtott sokoldalú anyagi segítség.

Az egy témakörön belül levő források keletkezésük időrendjében nyertek elhelyezést. Minden fejezet előtt (kivéve az elsőt) rövid bevezető ad áttekintést az egyes országok felszabadításáért folytatott harc méreteiről, jellegéről, jellemző sajátosságairól.

Az *első fejezet* feltárja a Szovjetuniónak a tengelyhatalmakkal szembeni háborús célkitűzéseit, meghatározó szerepét a fasizmus szétzúzásában, az SZKP-nak, a szovjet kormánynak a fasiszta Németország által leigázott népekkel kapcsolatos politikáját és a Szovjetunió küzdelmét a béke háború utáni megszilárdulásáért, amely megakadályozza a fasizmus újjáéledését és egy új világháború kitörését.

A *második fejezet* Románia felszabadításáról szóló dokumentumokat tartalmaz. A fejezet első része a frontparancsnokságok jelentései alapján mutatja be a szovjet hadsereg erőfeszítéseit Románia felszabadításáért 1944 márciusától. Külön figyelmet szentel a nagysikerű iasi-kisinyovi hadműveletnek, amely kedvező feltételeket teremtett a német szövetséggel szakító, 1944. augusztus 23-i román nemzeti felkeléshez. A fejezet második felében találhatók a Romániával 1944. szeptember 12-én kötött fegyverszünettel, valamint az ennek értelmében Németország ellenében hadba lépő 1. és 4. román hadsereg tevékenységével kapcsolatos dokumentumok. A fejezet végül bemutatja a román hadifoglyokból 1943 októberében megszervezett Tudor Vladimirescu, valamint az 1945 tavaszán megalakított Horia, Closca, Krisan nevét viselő önkéntes gyaloghadosztályok felállításában és felszerelésében nyújtott szovjet segítséget.

A *harmadik fejezet* első része a Vörös Hadseregnek a cári Bulgária ellen készített haditerveit, valamint az 1944. szeptember 9-i győztes bolgár nemzeti felkelés eredményeként békés bevonulássá vált hadműveleteit tárja fel. A második részben a bolgár Népfrontkormány parancsára a fasiszta Németország ellen a szovjet csapatok oldalán hadba lépő 1., 2., és 4. bolgár hadsereg harcairól szóló dokumentumok kaptak helyet. A fejezet utolsó része a képzett katonai káderek hiányával küzdő bolgár nemzeti hadseregnek nyújtott szovjet személyi és kiképzésbeli segítséget tárgyalja.

A *negyedik fejezet* első felének dokumentumai a Vörös Hadsereg és a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg által közösen tervezett és végrehajtott belgrádi hadműveletet, valamint a két hadsereg Jugoszlávia felszabadításában való

további szoros együttműködését mutatják be. A fejezet második felében kaptak helyet a Szovjetunió által Jugoszlávia népeinek nyújtott nagyjelentőségű politikai-diplomáciai, valamint anyagi-technikai segítség forrásai.

A kötet *ötödik fejezete* Magyarország felszabadításával foglalkozik. Húsz dokumentumot közöl a magyar területen lezajlott debreceni és budapesti támadó hadműveletről, valamint a Vörös Hadsereg háború alatti utolsó nagy védelmi hadműveletéről, a balatoni csatáról. A Főhadiszállásnak a magyarországi harcokra vonatkozó irányelvei, illetve a 2. és 3. Ukrán Frontok jelentései mellett közlésre kerül a Magyarországra lépő Vörös Hadseregnek a magyar néphez szóló felhívása, valamint a Budapest védőihez intézett szovjet ultimátum szövege is. A fejezet második része a szovjet—magyar katonai együttműködést ismerteti. Több jelentést közöl a Buda felszabadításában részt vevő magyar önkéntesekről, valamint az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti szerződés értelmében a fasizmus elleni harcra felállított és szovjet főparancsnokság alárendeltségébe utalt 2 magyar vasútépítő dandár és 2 gyaloghadosztály tevékenységéről. A fejezet harmadik részében az új magyar honvédség megteremtésében és a magyar gazdasági élet helyreállításában nyújtott szovjet segítségről szóló dokumentumok szerepelnek.

A Vörös Hadsereg közvetlenül ugyan nem vett részt Albánia felszabadításában, de a Szovjetunió 1945 júniusa és szeptembere közt jelentős anyagi, technikai és személyi segítséggel járult hozzá az albán néphadsereg megteremtéséhez és megerősítéséhez. Erről szóló dokumentumokat mutat be a kötet *hatodik fejezete.*

A Lengyelország felszabadításáról szóló *hetedik fejezet* a Lengyelországért vívott harcok alatt keletkezett parancsok, jelentések ismertetésével kezdődik. A fasizmus elleni szovjet és lengyel fegyveres együttműködést feltáró második rész első dokumentumának kelte 1943 októbere. Ettől az időponttól követik nyomon a közölt források a szovjet és lengyel hadsereg — amely létszámát és erejét tekintve a legjelentősebb volt a Szovjetunió területén alakult idegen haderők között — közös harcait 1945 májusáig. A fejezet igen érdekes részét képezik a Lengyelországnak a második világháború idején nyújtott szovjet katonai, politikai és gazdasági segítséggel foglalkozó iratok. Itt kaptak helyet többek közt a szovjet kormánynak és hadvezetésnek a varsói felkeléssel kapcsolatos állásfoglalását tartalmazó dokumentumok.

A Csehszlovákia felszabadítását bemutató *nyolcadik fejezet* első része az 1944 szeptembere és 1945 májusa közt csehszlovák területen folyó harcokat dokumentáló iratokat tartalmaz. A fejezetnek a szovjet—csehszlovák katonai együttműködésről szóló második része a Szovjetunióban alakult 1. önálló csehszlovák zászlóaljból lett 1. csehszlovák hadtest harcait mutatja be a szovjet hadsereg oldalán 1943 januárja és 1945 májusa közt. A fejezetet itt is a Szovjetuniónak a csehszlovák haderő felszerelésében, ellátásában valamint az ország felszabadított területein a normális élet megindításában játszott szerepét bemutató dokumentumok zárják.

A *kilencedik fejezet* a Vörös Hadseregnek az észak-európai területek felszabadításáért vívott harcait foglalja össze. A fejezet első részében kerül közlésre a szövetségesek és a londoni norvég kormány közti egyezmény, amely szabályozza a norvég területre lépő felszabadító erők és a helyi hatóságok viszonyát, valamint az 1944 októberében és novemberében Észak-Norvégiát felszabadító szovjet 14. hadsereg harcjelentései. A fejezet második részében kaptak helyet a felszabadult területeken megalakult norvég önkéntes alakulatok ellátásához és felszereléséhez adott szovjet segítség dokumentumai. A fejezet záró része a dán Bornholm szigeten levő német flottabázis 1945 májusában történt elfoglalásáról és a sziget dán közigazgatásának való visszaadásáról szóló iratokat tartalmaz.

Az Ausztria felszabadításáról szóló *tizedik fejezet* a szövetséges külügyminiszterek 1943 októberi moszkvai értekezlete alapján kiadott deklarációval kezdődik, amely nem ismerte el Ausztria Németországhoz való csatolását, és az 1938. március 14. előtti határok visszaállítását tűzte ki célul. Ezt követik az ausztriai hadműveletekben résztvevő 3. és 2. Ukrán Frontok jelentései, illetve a Legfelsőbb Főhadiszállás által az e térségben harcoló frontok parancsnokságainak kiadott direktívák. A fejezet második részét a Vörös Hadsereg által megszállt osztrák területek lakosságának nyújtott élelmiszersegélyekről, valamint a közlekedési vonalak és az önálló osztrák államigazgatás helyreállításához adott szovjet támogatásról szóló dokumentumok foglalják el.

A kötet *tizenegyedik,* befejező *fejezete* a fasizmus németországi szétzúzását tárgyalja. A fejezetnek a németországi hadműveleteket bemutató része a jaltai konferenciának Németország háború utáni helyzetét meghatározó döntésével

kezdődik, amelyet a németországi harcokban résztvevő szovjet magasabbegységek harcjelentéseiből való válogatás követ. Az összeállításnak ezt a részét a berlini helyőrség, majd Wehrmacht fegyverletételéről szóló egyezmény szövege zárja le. A fejezet második felében a lerombolt Németországnak az élet újraindításához adott szovjet anyagi, műszaki és politikai támogatás dokumentumai olvashatók.

A dokumentumgyűjteményt a háború utáni évek és napjaink jelentős külföldi politikai, állami és katonai vezetőinek nyilatkozataiból válogatott szemelvények zárják, amelyek méltatják a Szovjetunió fegyveres erejének a fasizmus megsemmisítésében és Európa népeinek felszabadításában szerzett elévülhetetlen érdemeit.

Befejezésül néhány szó a kiadvány szerkesztési megoldásairól. A források feldolgozása „A történelmi dokumentumok kiadása a Szovjetunióban" szabályai szerint történt. A dokumentumok és iratok az egyes fejezetekben témakörönként, azon belül időrendi sorrendben helyezkednek el. Minden közölt dokumentum — amelynek címe röviden tükrözi annak tartalmát — folyamatos sorszámozású. A közölt forrásanyag többsége teljes terjedelmű és először került kiadásra. Egyes dokumentumok és irat-anyagok rövidített formában kerültek közlésre. Az elhagyott szövegrészeket — amelyek nem tartoznak a kiadvány témájához, vagy felesleges részleteket tartalmaznak — pontsorral jelölték. Az elhagyás okairól lábjegyzet tájékoztatja az olvasót, ugyancsak lábjegyzetek tartalmazzák a kihagyott szöveg rövid kivonatát. A nem értelemzavaró helyesírási és stilisztikai hibákat minden megjegyzés nélkül kijavították. Ott, ahol a szöveg hibáinak, tévedéseinek kijavítása valamilyen nehézségbe ütközött, „a szövegben" megjegyzés került. A kötet már korábban kiadott dokumentumai lelőhelyeként az előző kiadványok szerepelnek, míg a most először publikált levéltári források alatt a „levéltárból" megjegyzés szerepel. Az esetleges visszakeresést, vagy kutatásokat talán jobban megkönnyítené a levéltári jelzetek részletesebb megadása.

A dokumentumgyűjteményt minden bizonnyal nagy figyelemmel tanulmányozzák majd a korszak történetével foglalkozó kutatók és érdeklődők. Remélhetőleg e kötetet még több hasonló jellegű kiadvány követi majd, amelyek újabb bepillantást engednek a szovjet levéltárak külföldi kutatók előtt még kevésbé ismert anyagaiba.

Bonhardt Attila

VOENNO-ISZTORICSESZKIJ ZSURNÁL
(Szovjetunió)

1985. 1—6. SZ.

A folyóirat első számának minden tanulmánya a visztula—oderai hadművelet egészével, vagy valamely részkérdésével foglalkozik a hadművelet 40. évfordulója alkalmából. Közülük *Sz. Rugyenko:* „A visztula—oderai hadművelet 40. évfordulójára" c. tanulmányát (1985. 1. sz., 11—21. o.) emeljük ki. A hadművelet idejére Németország súlyos válságba került. Csaknem az összes szövetségesét elvesztette, súlyos ember- és anyagveszteségeket szenvedett el. Csak 1944 nyarán és őszén 1,6 millió embert, 6700 páncélost, 28 000 löveget és aknavetőt, több mint 12 000 repülőgépet vesztett a szovjet—német fronton.

Ettől függetlenül a fasiszta hadsereg még elég erős volt, s a következőkkel rendelkezett: 9 420 000 ember (a 350 000 más nemzetiségű katona nélkül); ez 295 (köztük 34 páncélos és 16 gépesített) hadosztályt és 30 dandárt jelentett. A 16 magyar hadosztállyal és dandárral, valamint a 4 olasz hadosztállyal és dandárral együtt ez 315 hadosztályt és 32 dandárt jelentett, amelynek nagyobb része a szovjet—német fronton volt.

A hadászati helyzet a szovjet—német front középső részén a következő volt: a német hadvezetés mindenképpen igyekezett megtartani Lengyelország fontos ipari területeit, különösen a sziléziai, lódzi, poznani és a kielce—radomi körzetet. A német vezetők többször kijelentették, hogy ezek elvesztése esetén Németország képtelen folytatni a háborút. Ezenkívül Németországba Lengyelországon keresztül vezetett a legrövidebb út, és a hitleristák a Visztulát tekintették az utolsó megbízható természeti akadálynak. A Visztula és az Odera között 300—500 km mélységben 7 védelmi vonalat építettek ki.

A szovjet csapatok felkészítése a hadműveletre, amely a nagy honvédő háború egyik legnagyobb hadászati támadó hadművelete volt, még 1944 őszén kezdődött. A szovjet hadvezetés elképzelése az volt, hogy hatalmas csapásokat mér a poznani és a breslaui irányban, az egész mélységben áttöri a védelmet, szétszórja a védekező csapatokat elszigetelt csoportokra és részenként semmisíti meg őket. A hadműveletben az 1. Belorusz Front vett részt Zsukov parancsnoksága, és az 1. Ukrán Front Konyev parancsnoksága alatt. A két frontnak volt 2 203 700 embere, több mint 33 500 lövege és aknavetője, több mint 7000 harckocsija és önjáró lövege, 5000 harci repülőgépe. Ilyenképpen a szovjet csapatok túlereje emberben 3,9-szeres, tüzérségben 6,7-szeres, harckocsikban és önjáró lövegekben 5,7-szeres, repülőgépekben 7,9-szeres volt.

Az 1. Belorusz Front parancsot kapott, hogy verje szét az ellenség varsó—radomi csoportosítását és legkésőbb a hadművelet 11—12-ik napján érje el Lódz vonalát (150—180 km) és a továbbiakban folytassa a támadást Poznan irányában.

Az 1. Ukrán Front feladata az volt, hogy az 1. Belorusz Fronttal együttműködve semmisítse meg az ellenség kielce-radomi csoportosítását és legkésőbb a hadművelet 10—11-ik napjára nyomuljon előre 120—150 km-t, majd folytassa a támadást Breslau irányába. Az 1. Belorusz Front jobb szárnyával együttműködött a 2. Belorusz Front bal szárnya, az 1. Ukrán Front balszárnyával pedig a 4. Ukrán Front jobb szárnya.

Az áttörési szakaszokon, amelyek a frontok arcvonalának 15%-át tették ki, nagy hadműveleti összpontosítást hoztak létre: 230—250 löveget és aknavetőt, 80—115 harckocsit és önjáró löveget, 13—17 műszaki százados egy arcvonalkilométerre.

Nagy figyelmet fordítottak a hadműveleti álcázásra, amelyet repülőgépekről ellenőriztek. A németek nem tudták felfedni az összevont erők mennyiségét, a támadás időpontját. A felderítésük úgy tudta, hogy az 1. Belorusz Frontnak 31 hadosztálya van, holott 68 volt. A főhadiszállás tanácskozásán Hitler december 24-én azt erősítgette, hogy az oroszok a Visztula vonaláról nem szándékoznak komoly támadásba átmenni.

A támadás tervezett időpontja 1945. január 20. volt. Az Ardennekben kialakult nehéz helyzet miatt azonban Churchill január 6-án levélben kérte Sztálint, hogy hozzák előre a támadást.

Az 1. Ukrán Front csapatai, a rendkívül rossz időjárás ellenére, január 12-én támadást kezdtek. Hogy meggyorsítsák az áttörést, bevetették Ribalko 3. gárda-harckocsihadseregét, Leljusenko 4. harckocsihadseregét, a 25., 31. és 4. gárda-harckocsihadtestet. Az elkeseredett ellenállást letörték, két napig tartó súlyos harcokban visszaverték a páncélos ellencsapásokat, és 25—40 km mélyen áttörték a védelmet. Január 15-én elfoglalták Kielcét, január 17-én elérték Krakkó elővárosait.

Az 1. Belorusz Front támadása január 14-én kezdődött. Még aznap áttörték a védelmet 10—12 km mélységben. Január 16-án támadásba ment át az 1. Lengyel Hadsereg is. 17-én éjjel átkeltek a Visztulán és a 61. hadsereg övezetében délről elérték Varsót. A front csapatai 4 nap alatt 100—130 km-t nyomultak előre. A frontok a 10—12 napra tervezett előrenyomulást 4—6 nap alatt megvalósították. A németek kénytelenek voltak csapatokat átdobni a nyugati frontról és a szovjet arcvonal más részeiről.

Az 1. Belorusz Front csapatai január 25-én bekerítették az ellenség 62 ezer fős poznani helyőrségét, 26-án elérték a régi német határt. Február 3-án este elérték az Oderát, átkeltek rajta és hídfőket létesítettek a balparton. Berlinig 60 km maradt. Ekkorra az 1. Ukrán Front csapatai szintén elérték az Oderát és átkeltek rajta.

Ezzel a hadművelet, amely a háború befejező szakaszának egyik legnagyobb hadművelete volt, elérte célját. Felszabadult Lengyelország jelentős része, a hadműveletek áttevődtek Németország területére, miközben hatalmas hadseregcsoport semmisült meg. Mindössze 23 nap alatt áttörték az ellenség mélyen tagolt védelmét a Visztula és az Odera között, 500 km-t nyomultak előre. Megsemmisült az ellenség 35 hadosztálya, 25 hadosztály elvesztette állományának 50—70%-át. Fogságba esett 147 000 katona és tiszt, zsákmányoltak kb. 14 000 löveget és aknavetőt, 1400 páncélost és rohamlöveget stb.

A hadművelet sajátosságai közé tartozik, hogy a tagolt védelemnek megfelelően a frontok hadműveleti felépítésében voltak első és második lépcsők, erős gyorsan mozgó csapatok és tartalékok.

Az áttörés összes szakaszainak szélessége nem haladta meg a 73 km-t, a 4. napon a támadás 500 km arcvonalra szélesedett ki, a támadás végére pedig a csapatok 1000 km széles arcvonalon tevékenykedtek.

A támadás napi átlaga 25 km volt, egyes napokon elérte a 45 km-t, a harckocsi- és gépesített csapatok pedig esetenként elérték a napi 70 km-t. A honvédő háború folyamán mind a harckocsi-, mind pedig az összfegyvernemi

csapatok itt érték el a leggyorsabb előrenyomulási ütemet. Jellemző volt még az is, hogy a gyorsanmozgó csapatok gyakran messzire elszakadtak a támadás első lépcsőjétől. Az 1. Belorusz Front 1. és 2. gárda-harckocsihadserege esetében ez az elszakadás időnként elérte a 90 km-t.

Ugyancsak évfordulós cikk *P. Batov:* „A kelet-pomerániai hadművelet 40. évfordulójára" c. tanulmánya (1985. 2. sz., 14—20. o.). 1945 február elejére a szovjet hadsereg felszabadította Lengyelország jelentős részét és a katonai tevékenységet áthelyezte Németországba. 60 kmre állt Berlintől. Az ellenségnek azonban sikerült megtartania Kelet-Pomerániát és arra készült, hogy innen erős csapást mér a „Visztula" hadseregcsoport erőivel az 1. Belorusz Front jobb szárnyára, szétzúzza a Warta folyótól északra lévő csapatokat, megveti a lábát Pomerániában és megszilárdítja a helyzetét a berlini irányban.

A pomerániai hadseregcsoport komoly veszélyt jelentett a berlini főirányban tevékenykedő szovjet csapatok számára. Ezért a Főhadiszállás 1945. február 8-i direktívája megbízta a Rokosszovszkij marsall parancsnoksága alatt harcoló 2. Belorusz Frontot azzal, hogy semmisítse meg a hadseregcsoportot, és egyben felmentette a Frontot a kelet-poroszországi hadműveletben való részvétel alól.

Február 10-én a 2. Belorusz Front (5 összfegyvernemi és 1 repülőhadsereg, 3 önálló harckocsihadtest, gépesített és lovashadtest), együttműködve a Balti Flottával, hadműveleti szünet nélkül megkezdte a támadást. Az előrenyomulás azonban lassú volt, nehezítette a helyzetet a tavaszi sár, az erdős-mocsaras terep, a repülésre alkalmatlan időjárás és az ellenségnek az előkészített védelemben tanúsított makacs ellenállása. Azonkívül a csapatok, a kelet-poroszországi támadás idején súlyos veszteségeket szenvedtek, kimerültek voltak és pihenőre volt szükségük. A hadművelet kezdetekor a 45 hadosztályból 26 lövészhadosztály személyi állománya nem haladta meg a hadilétszám átlagos 35%-át, a többinél pedig az átlagos 42%-ot, a csapatoknak mindössze 263 használható harckocsijuk volt.

A csapatokat az elkeseredett harcokban február 19-én megállították a Tczew—Czersk—Chojnice vonalon. A „Visztula" hadseregcsoport parancsnoksága február 16. és 20. között támadást kezdett Altdamm és Stargard térségéből azzal a céllal, hogy az Oderánál Küstrintől északra lévő szovjet csapatok hátába kerüljön. Szükségessé vált, hogy a Berlinre mérendő döntő csapás előtt a legrövidebb időn belül szétzúzzák a keletpomerániai hadseregcsoportot, de látható volt, hogy ehhez a 2. Belorusz Front erői nem elegendőek. Ezért a hadműveletbe bevonták a Zsukov parancsnoksága alatt harcoló 1. Belorusz Front jobb szárnyát is.

A Főhadiszállás terve az volt, hogy a 2. Belorusz Front csapásokat mér Közlin általános irányban, az 1. Belorusz Front pedig Kolberg irányában; szétvágják a hadseregcsoportot, a nagyobb részét elvágják a Wermacht főerőitől és a Balti Flottával együttműködve megsemmisítik. A 2. Belorusz Front, miután elfoglalta Közlint és kiért a Balti-tengerhez, keletre fordul, folytatja a támadást Gdynia és Danzig (Gdask) irányában, megtisztítja az ellenségtől Pomeránia keleti részét, elfoglalja az összes kikötőket Danzigtól Kolbergig. Az 1. Belorusz Front pedig nyugatra fordul, előrenyomul az Oderaöbölhöz és megtisztítja a folyó jobb partját az ellenségtől. A 2. Belorusz Front támadását február 24-én, az 1.-ét március 1-én kellett elkezdeni.

A frontok a feladatoknak megfelelően átcsoportosították erőiket, hogy a támadás irányában kialakítsák a szükséges erőfölényt. A 2. Belorusz Front főcsapásának irányában az áttörés 17 km-es szakaszán a gyalogságnál csaknem 3-szoros, a harckocsiknál 2-szeres, a lövegeknél 3-szoros erőfölényt alakítottak ki. A támadás gyors ütemének biztosításához a két front a következő gyorsanmozgó alakulatokat vonta össze: 2 harckocsihadsereg, 6 önálló harckocsi- és gépesített hadtest, 3 lovashadtest, önálló harckocsidandárok, valamint harckocsi- és önjáró-tüzérezredek.

A harcok már február 22-én elkezdődtek az egész arcvonalon, mert a németek támadást indítottak. A 2. Belorusz Front bal szárnya február 24-én ment át támadásba. A 19. hadsereg az első napon 10—12 km mélységben áttörte az ellenség védelmét. A résbe február 25-én reggel bevetették a 3. gárda-harckocsihadtestet, amely egy nap alatt 40 km-t nyomult előre. A 70. hadsereg, mivel makacs ellenállásba ütközött, csak 4—6 km-t tudott előrenyomulni, a front többi hadseregei pedig a korábbi arcvonalon folytatták a harcot. A következő napokban a támadás sikeresen haladt. Március 3-án a 3. gárda-harckocsihadtest elérte a Balti-tenger partját, a következő napon pedig a 19. hadsereg csapataival együtt elfoglalta Közlint. Ezzel elvágták a Kelet-Pomerániában lévő csapatok visszavonulásának útját.

Az 1. Belorusz Front jobb szárnya március 1-én ment át támadásba. Az 1. gárda-harckocsihadsereg március 4-én elérte

a tengerpartot Kolberg térségében, a 2. gárda-harckocsihadsereg élcsapatai pedig a következő nap reggelén elérték az Oderát Kammien körzetében. Az ellenség kelet-pomerániai hadseregcsoportját részekre szabadalták.

A 2. Belorusz Front csapatai folytatták a támadást északi és keleti irányban. A 2. Belorusz Frontnak átadott 1. gárda-harckocsihadtest március 12-én elérte a Danzigi-öböl partját Gdyniától északra. A front középső része és jobb szárnya szintén elérte az öböl partját és elfoglalta Sopotot. Az ellenség danzigi csoportját is két részre vágták.

Március 28-án a 70. és 19. hadsereg csapatai elfoglalták Gdyniát, a 2. csapásmérő hadsereg, valamint a 65. és 49. hadsereg csapatai március 30-án befejezték a danzigi csoport szétzúzását és elfoglalták Danzig város-erődöt. A Gdyniáért és Danzigért folyó harcokban részt vett az 1. lengyel harckocsidandár is.

Danzig elestével megszünt létezni az ellenség nagy haditengerészeti támaszpontja, ahol a tengeralattjárók személyzetének kiképzése folyt.

Az 1. Belorusz Front csapatai északnyugati irányban folytatták a támadást, március 20-ra megtisztították az ellenségtől a tengerpartot a saját övezetükben, elérték az Odera alsó folyását és felszámolták az ellenség utolsó hídfőjét a folyó jobb partján.

Danzig és Gdynia felszabadításával befejeződött a kelet-pomerániai támadó hadművelet. A 2. német hadseregnek a maradványait, amelyeket Gdyniától északra szorítottak a tengerhez, április 4-re teljesen megsemmisítették, azok a csapatok pedig, amelyeket blokád alá vettek a Hel-félszigeten és a Visztula deltájánál Danzigtól délkeletre, 1945. május 9-én kapituláltak.

A sikeres támadás eredményeként megszűnt létezni az ellenség nagy kelet-pomerániai hadseregcsoportja. Több mint 21 hadosztályt és 8 dandárt szétvertek, közülük 6 hadosztályt és 3 dandárt megsemmisítettek. A németek nemcsak súlyos veszteségeket szenvedtek, hanem hadászati felvonulási területet is vesztettek. Az, hogy a szovjet csapatok elérték a tengert, lehetővé tette a Balti Flottának, hogy jobb támaszpontokkal rendelkezzen és sikeresebben valósítsa meg a Kurlandon és Kelet-Poroszországban a tengerhez szorított német csapatok blokádját.

A hadseregcsoport szétzúzása lehetetlenné tette a német parancsnokságnak azt a szándékát, hogy csapást mérjen a berlini irányban tevékenykedő szovjet hadseregcsoport szárnyára. Ezen kívül a Főhadiszállás számára lehetővé vált, hogy 11 felszabadult hadsereget, köztük a 2. és az 1. Belorusz Front két harckocsihadseregét, átirányítsa a berlini hadművelet végrehajtásához.

A 3. szám közli az M. V. Frunze születésének 100. évfordulójára szervezett hadtudományi konferencia teljes anyagát: a megnyitó beszédet, az „M. V. Frunze — a szovjet állam kiemelkedő hadvezére és katonai teoretikusa.", valamint az „M. V. Frunze katonapolitikai tevékenysége." címmel tartott két főreferátumot, 8 korreferátumot és a zárszót.

A 4. számnak csaknem minden tanulmánya és közleménye a berlini hadművelet egészével és részkérdéseivel foglalkozik a 40. évforduló kapcsán. Ezek közül *I. I. Guszakovszkij:* „A berlini hadművelet 40. évfordulójára" c. (1985. 4. sz., 8—17. o.) összefoglaló tanulmányával foglalkozunk részletesen.

1945 áprilisában a katonai tevékenység kiterjedt Németország jelentős részére. Keletről támadott a szovjet hadsereg, nyugatról a szövetségesek hadseregei. A hadművelet kezdetére az 1. Belorusz Front főerői 60—70 km-re voltak a fasiszta Németország fővárosától.

A német főparancsnokság kidolgozta Berlin védelmének hadászati tervét. Ennek az volt a lényege, hogy bármilyen áron fel kellett tartóztatni a szovjet csapatok előrenyomulását és ezalatt különbékét kell kötni az Egyesült Államokkal és Angliával. A nyugati szövetségesek kettős játéka táplált ilyen reményeket a fasiszta vezetésben. A nemzetiszocialista párt április 3-i irányelveiben írták a következőket: „A háború nem Nyugaton, hanem Keleten dől el... A tekintetünket csak Keletre kell irányítanunk, függetlenül attól, hogy mi fog végbemenni Nyugaton. A keleti front tartása a feltétele a háború menetében történő változásnak". Az ilyen tervek meghiúsításának legjobb biztosítéka a hadművelet gyors előkészítése és végrehajtása volt. Meg kellett előzni egyes nyugati vezetők Berlin elfoglalását célzó terveinek megvalósítását is.

Berlin nemcsak a fasizmus fellegvára volt, hanem az egyik legnagyobb hadiipari központ is. A berlini irányban a fasisztáknak sikerült hatalmas erőket összevonni: 1 000 000 embert, 10 400 löveget s aknavetőt, 1500 páncélost és rohamlöveget, 3300 katonai repülőgépet. Mélyen tagolt védelmet készítettek elő, amelynek az alapját az odera—neissei védelmi vonal és a berlini védelmi körlet alkotta. Az Odera—Neisse vonal három 20—40 km mély védelmi körzetből állt. Az összes lakott helyeket védelmi

pontokká képezték ki. Felhasználva az Odera zsilipjeit és a csatornákat, előkészítették egy sor körzet elárasztását. Műszaki szempontból a Küstrinnel szemben levő terület volt megerődítve a seelowi magaslatokon.

A berlini védelmi körlet három (külső, belső és városi) védelmi övből állt. A külső védelmi gyűrű 25—40 km-re volt a város központjától, a belső a külvárosok peremén húzódott.

A berlini hadművelet lényege az volt, hogy három front csapásaival áttörjék az Odera—Neisse védelmi vonalat, majd mélységében kifejlesztve a támadást kerítsék be a fő csoportosítást a berlini irányban és miután ezzel egyidejűleg részekre szabdalják, részenként semmisítsék meg azt. Ezután kellett folytatni az előrenyomulást az Elbához.

A döntő csapás méréséhez a három szovjet front állományában volt 2,5 millió ember, 41 600 löveg és aknavető, 6250 harckocsi és önjáró löveg, 7500 harci repülőgép, köztük 800 távolsági bombázó.

Az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front támadása a 2. és 16. repülőhadsereg támogatásával április 16-án reggel kezdődött. A legbonyolultabb helyzet az 1. Belorusz Front támadási sávjában alakult ki. Itt három előre elkészített és az ellenséges csapatok által megszállt védelmet kellett áttörni. Ezeket egymás után kellett áttörni és már a hadművelet első napján harcba kellett vetni a harckocsihadseregeket. A csapatok csak a hadművelet negyedik napján fejezték be az oderai védelmi vonal áttörését, nyomultak előre 30 km-t, és vált lehetővé a számukra, hogy kifejlesszék a támadást Berlin ellen és elkezdjék a bekerítést északról.

Az 1. Ukrán Front támadása kedvezőbb körülmények között folyt. Az ellenség védelmi vonala a Neisse mentén jelentősen gyengébb volt, mint a küstrini hídfő előtt. Ezért a front csapásmérő csoportja ködfüggöny védelme alatt átkelt a Neissén és a második napon harcba vetett harckocsihadseregekkel együttműködve, három nap alatt 30 km-t nyomultak előre. Az 1. Ukrán Front sikeres támadása olyan fenyegető helyzetet teremtett az ellenség számára, hogy délről mélyen megkerüli a berlini csoportot. A németek azon kísérletei, hogy a „Közép" hadseregcsoport tartalékainak és a visszavonult 4. páncéloshadsereg csapatainak felhasználásával megváltoztassák a csata menetét, sikertelenek maradtak.

Az 1. Belorusz Front támadásának lassú üteme az oderai védelmi vonal áttörésénél olyan veszélyt teremtett, hogy nem lesz lehetséges a berlini csoport bekerítésének feladatát időre megoldani. Ezért a Főhadiszállás megparancsolta az 1. Ukrán Front parancsnokának, hogy a 3. és 4. gárda-páncéloshadsereggel mérjen csapást Berlinre délről. A 2. Belorusz Frontnak, miután átkelt az Oderán, főerőit délnyugati irányban kellett kibontakoztatnia és meg kellett kerülnie a várost északról.

Amíg az 1. Belorusz és az 1. Ukrán Front csapatai áttörték az Odera—Neisse védelmi vonalat, a 2. Belorusz Front befejezte a hadműveletre való felkészülést. Hogy a főerők számára a legkedvezőbb feltételeket teremtsék meg a támadáshoz, a front élcsapatai április 18—19-én átkeltek a Keleti-Oderán, áttörtek a Keleti-Odera és a Nyugati-Odera közötti területen és átkeltek a Nyugati-Oderán, ami kedvező kiindulási helyzetet teremtett a csapásmérő csoportok számára. Április 20-án reggel a csapásmérő csoport főerői, tüzérségi előkészítés után, támadásba mentek át. A védelem áttörése a bal parton Stettin és Swedt között jelentős befolyást gyakorolt a berlini hadművelet menetére, mivel így a német parancsnokságnak nem sikerült átdobnia a 3. harckocsihadsereget az 1. Belorusz Front támadási sávjába.

Ilyenképpen április 20-ára mind a három front támadási sávjában kedvező feltételek alakultak ki ahhoz, hogy folytassák a berlini csoport bekerítését és szétszabdalását célzó hadműveletet.

A német parancsnokság elkeseredett kísérleteket tett, hogy megakadályozza csapatai bekerítését. Az Elbánál védekező 12. hadseregnek április 22-én megparancsolták, hogy forduljon arcvonallal keletre és induljon el Potsdam—Berlin felé és egyesüljön a 9. hadsereggel. Ezzel egyidejűleg F. Steiner hadseregcsoportja, amely a fővárostól északra tevékenykedett, parancsot kapott, hogy mérjen csapást a várost északról és északkeletről bekerítő szovjeg hadseregcsoport szárnyára. A 9. hadsereg parancsot kapott, hogy húzódjon nyugatra és egyesüljön a 12. hadsereggel Berlintől délre. Ezeket a terveket azonban nem sikerült megvalósítani.

A védelem áttörése után a bekerítést végző két front mozgása folgyorsult. Április 24-én az 1. Belorusz Front 8. gárdahadserege és 1. gárda-harckocsihadserege Berlintől délkeletre találkozott az 1. Ukrán Front 3. gárda-harckocsihadseregével és 28. hadseregével. A német 9. hadsereg főerőit és a 4. páncéloshadsereg erőinek egy részét elvágták Berlintől és a tőle délkeletre eső erdőkben bekerítették. Április 25-én az 1. Belorusz Front 47. és 2. gárda-harckocsihadserege Ketzin térségében egyesült az 1. Ukrán Front 4. gárda-harkocsihadseregével.

A berlini csoportosítást két részre vágták. Ugyanakkor a frontok erőik egy részével folytatták a támadást nyugati irányban és az Elbán találkoztak a 9. amerikai hadsereggel. A részekre szabdalt erők megsemmisítése megkezdődött. A blokád feltörésével kapcsolatos német remények szertefoszlottak Wenck 12. hadseregének ellencsapásait elhárították. A 12. német hadsereg megmenekült része az amerikaiak által épített hidakon átkelt az Elba bal partjára és ott megadta magát az amerikaiaknak. A berlini védelem felszámolása május 2-ig folyt.

A 2. Belorusz Front csapatai átkeltek a Nyugat-Oderán, áttörték a nyugati parton lévő védelmet, május 3—4-én elérték a Balti-tengert és az Oderát, ahol találkoztak a 2. angol hadsereggel.

A fasiszta Németország katonai erőit szétzúzták, az utolsó német kormány megbízottjai Karlshorstban aláírták a feltétel nélküli kapitulációt.

A berlini hadműveletben a szovjet csapatok szétzúzták az ellenség 70 gyalogos, 12 páncélos, 11 gépesített hadosztályát, megsemmisítették légierőinek nagy részét. Foglyul ejtettek 480 000 katonát és tisztet, zsákmányoltak 11 000 löveget és aknavetőt, több mint 1500 páncélost és rohamlöveget, valamint 4500 repülőgépet.

A berlini hadművelet volt az európai háború befejező hadművelete. A szerző által felsorolt jellemző vonások közül megemlítünk néhányat. A hadműveletet igen rövid idő alatt (13—15 nap) készítették elő. Ezt az általános katonai helyzet határozta meg és elsősorban azoknak a német terveknek a megsemmisítése, hogy viszályt szítsanak a szövetségesek között.

Jellemző vonás az is, hogy a három front támadása egyidejűleg zajlott le 300 km-es sávban, egyidejűleg törték át a védelmet több helyen, ami lehetetlenné tette az ellenséges erők átcsoportosítását és arra kényszerítette az ellenséget, hogy hadműveleti tartalékait részenként vesse be.

A védelem áttörése keskeny szakaszokon történt, ami lehetővé tette az erők és eszközök nagyfokú összpontosítását. Az 1. Belorusz Frontnál pl. a 44 km-es áttörési szakaszon (a front egész arcvonalának 25%-a) összpontosították a lövészhadosztályok 55%-át, a lövegek és aknavetők 61%-át, a harckocsik és önjáró lövegek 79%-át. Az 1. Ukrán Frontnál az 51 km-es áttörési szakaszra (az egész arcvonal 13%-a) vonták össze a lövészhadosztályok 48%-át, a lövegek és aknavetők 75%-át, a harckocsik és önjáró lövegek 73%-át. Ez lehetővé tette a csapatok mély tagolását, második lépcsők, sikerkifejlesztő erők és tartalékok kialakítását. Mindez biztosította a támadás rendkívül gyors ütemét.

Az ellenség bekerítése és megsemmisítése egységes folyamatot képezett, a harcok éjjel-nappal folytak.

Teljesen új tapasztalatokkal szolgált a nagyváros elfoglalásának módszere. A támadás tervét előre részletesen kidolgozták. A várost rohamozó minden hadsereg számára pontosan meghatározták a támadási sávot. Az egységeknek és alegységeknek konkrétan kijelölték az elfoglalandó utcákat, tereket, objektumokat. A lövész alegységeket harckocsik és önjáró lövegek támogatták, amelyek közvetlen irányzással semmisítették meg a tűzfészkeket, ellenséges lövegeket stb.

A berlini hadműveletben aktívan részt vett az 1. és 2. Lengyel Hadsereg is.

Az 5. szám minden tanulmánya a fasiszta Németország felett aratott történelmi győzelem okait, tapasztalatait, különböző aspektusait tárgyalja. Közülük *Sz. A. Kartyenyev:* „A Szovjetunió gazdasági győzelme a nagy honvédő háborúban" c. (1985. 5. sz., 22—27. o.) cikkét emeljük ki.

A nagy honvédő háború a szovjet társadalom és állam, valamint a gazdasági rendszer kemény próbáját is jelentette. Az imperializmus leghatalmasabb erőivel vívott küzdelem meggyőzően bizonyította be a haladó társadalmi rendszer kimeríthetetlen belső lehetőségeit, hatalmas erejét és legyőzhetetlenségét. A Szovjetunió gazdasági győzelmének alapjait sok évvel a háború előtt lerakták. Az ország ötéves tervek idején megvalósított iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának eredményeként olyan gazdasági-társadalmi átalakulás ment végbe, amely nagy jelentőségű volt az anyagi védelmi alapok megerősítése szempontjából.

A 30-as évek végére a Szovjetunió jelentős és fejlett iparral rendelkezett, amely képes volt modern gépeket, munkapadokat, közlekedési eszközöket, kiváló műszereket, vegyianyagokat és nagy termelékenységű eszközöket gyártani. Az ipari össztermék mennyisége 1940-ben 7,7-szer haladta meg az 1913. évit. Évenként 31,1 millió tonna kőolajat, 165,9 millió tonna szenet termeltek ki, 48,3 milliárd kWóra villanyáramot és 18,3 millió tonna acélt állítottak elő.

A háború kezdetekor igyekeztek olyan változtatásokat végrehajtani, hogy az ipar gyorsan át tudjon állni a háborús termelésre. Fejlesztették a harckocsigyártó üzemeket, repülőgépgyárakat, lőszergyárakat. Míg a második ötéves tervben az egész ipari termelés 2,2-szeresére

nőtt, a hadiiparé 3,9-szeresére. Nőttek az állami tartalékok és hadianyag tartalékok.

A párt és szovjet állam különös figyelmet fordított a harckocsik, a repülő és tüzérségi eszközök termelésének emelésére. A harckocsik gyártásába bekapcsolódott a cseljabinszki és sztálingrádi traktorgyár, valamint a szormovszki hajógyár. Egy sor vállalat megkezdte a harckocsi-motorok, páncélzat és tornyok gyártását. Nagy munka folyt a repülőgépgyárak építése és rekonstrukciója terén. Megnövelték a katonai kutató intézetek, tervező irodák anyagi lehetőségeit. Gyorsított ütemben folyt az új típusú harckocsik, repülőgépek tervezése és sorozatgyártásának beindítása.

Ha nem is sikerült mindent megvalósítani, amit elkezdtek, a legfontosabb célokat sikerült elérni.

A katonai-gazdasági versenyt nagyon kedvezőtlen körülmények között kellett elkezdeni. A fasiszta Németország, amikor készült a Szovjetunió elleni támadásra, kihasználta az elfoglalt és függő országok gazdasági lehetőségeit. Elvitte ezekből az országokból az ipari és mezőgazdasági termékeket, felszereléseket, közlekedési eszközöket, nagy mértékben alkalmazta a külföldi dolgozók kényszermunkáját. Ebben az időben a fasiszta Németország katonai-gazdasági tartalékai kb. másfél-kétszeresen meghaladták a Szovjetunióét. A támadás előtt 2,5-szer több szerszámgépe, a gépiparban 1,5-ször több munkása volt. 1940-ben 2,5-szer több szenet termelt, sokkal több alumíniumot, villanyáramot, acélt, cementet, mozdonyt és teherautót állított elő. A szovjet határ irányába vezető vasutak áteresztőképessége kb. kétszerese volt a határ felé tartó szovjet vasutakénak. A német ipar teljesen át volt állítva a haditermelésre.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a Szovjetunió a háború első hónapjaiban elvesztett egy sor gazdaságilag fontos körzetet. Az ellenség által elfoglalt területen állították elő az ipari termékek egyharmadát, itt voltak az alapvető gabonatermő területek. A katonai termeléshez szükséges jelentős mennyiségű felszerelés és anyag veszett el.

A támadás után azonnal megkezdődött a gazdaság átállítása, és minden törekvés arra irányult, hogy biztosítsák a fegyveres erők szükségleteit és minél hamarabb biztosítani lehessen a haditechnikai fölényt az ellenséggel szemben. A szovjet munkások hősi helytállása következtében rövid idő alatt termelésbe lehetett állítani az evakuált üzemeket. Pl. a harkovi traktorgyár felszerelését szállító utolsó szerelvény október 19-én érkezett meg az új helyre és a hozott anyagokból összeszerelt első 25 db T—34-est december 8-án elküldték a frontra. Az evakuált üzemek számára közvetlenül a sztyeppén húzták fel az üzemi épületeket, kemény fagyban és viharos szélben dolgozva. Ezek olyan határidőkre történtek, amelyekre nem volt példa a világ iparának történetében.

Gyökeresen megváltozott a nemzeti jövedelem elosztása. Míg 1940-ben a nemzeti jövedelem 15%-a ment katonai kiadásokra, addig 1942-ben 55%-a. A katonai kiadások 1941 és 1945 között 582,4 milliárd rubelt tettek ki.

Megváltozott a termelés szerkezete. A gépgyárak csökkentették a polgári célú termelést és növelték a fegyverek és haditechnikai eszközök gyártását. A motorkerékpárgyártást átállították lövészfegyverek gyártására, a traktorgyárakat harckocsik, az óragyárakat robbantószerkezetek gyártására.

A fontos területek elvesztése miatt 1941 vége és 1942 eleje a legnehezebb időszak volt a szovjet gazdaság számára. Az ipari termelés csökkentését csak 1941 decemberében sikerült megállítani. 1942 nyarára viszont nemcsak hogy sikerült helyreállítani a hadiipar korábbi kapacitását, hanem sikerült meg is haladni a korábbi szintet. A legfontosabb hadiipari üzemek napi tervek szerint dolgoztak, ami lehetővé tette a termékek elosztásának pontos megtervezését. A vaskohászat elsajátította a finom acélötvözetek és hengereltáruk gyártását. A kuznyecki és magnyitogorszki kombinátok, valamint a régi urali gyárak váltak a haditechnikához és lőszerekhez szükséges acél fő szállítóivá. A vaskohászat 1940-hez viszonyítva, 1945-ben 2-szer több szerkezeti acélt, 3,5-szer több hengerelt acélt, több mint 2-szer több csövet gyártott. A Kuznyecki medence, Karaganda és más medencék bányászai biztosították a kohászat számára a kokszolható szenet. Ennek kitermelése az ország keleti körzeteiben 7,9 millió tonnáról (1940) 18,4 millió tonnára növekedett (1945).

Hatalmas munkát végzett az építők kétmilliós hadserege. Összegyűjtötték és felszerelték az evakuált felszereléseket, új gyárakat és erőműveket építettek, csővezetékeket fektettek le, bányákat nyitottak, kohókat, Martin-kemencéket, vasútvonalakat építettek. Rövid idő alatt felépítették pl. az Urali Alumíniumgyárat Novokuznyeckban, egy csőgyárat Cseljabinszkban, új gépgyárakat Novoszibirszkben és Krasznojarszkban, a központi körzetekben, valamint az Észak-Kaukázus, Ukrajna és Belorusszia felszabadított területein.

Különösen bonyolult körülmények között dolgozott az első időszakban a me-

zőgazdaság. Ellenséges megszállás alá került a vetésterület 74%-a, csökkent a munkaerő, hiányoztak a gépek. A gyors helyreállítás eredményeként 1944-ben már 19,2 millió tonnával több gabonát sikerült begyűjteni, mint 1943-ban. A mezőgazdaság biztosította a lakosság és a hadsereg számára az élelmiszert, az ipar számára a nyersanyagot.

A fasiszta Németország és a Szovjetunió között az egész háború alatt kegyetlen harc folyt azért, hogy mennyiségi és minőségi fölényre tegyenek szert a haditechnika és a hadrakelt seregek szükségleteinek jobb kielégítése terén. A szovjet gazdaság, amely kisebb lehetőségekkel rendelkezett és kedvezőtlenebb körülmények között dolgozott, súlyos harcokban a maga javára fordította a küzdelmet. 1942 végére a hadrekelt seregekben a haditechnika alapvető eszközei terén az erőviszonyok a Szovjetunió javára változtak meg, és az előny ettől kezdve nőtt.

A gazdasági verseny az egész háború alatt olyan körülmények között folyt, hogy Németország több alapvető ipari terméket állított elő, mint a Szovjetunió. Ettől függetlenül a Szovjetunió jelentősen megelőzte Németországot az alapvető fegyverek és haditechnikai eszközök gyártása terén. Évi átlagban a tábori tüzérségi lövegek gyártása terén 2-szeres, az aknavetőknél 5-szörös, a páncéltörő fegyvereknél 2,6-szoros volt a szovjet fölény, de valamelyest elmaradt a szovjet ipar a légelhárító ágyúk gyártása terén. Míg a Szovjetunió 1942 és 1945 között havonta több mint 2000 harckocsit gyártott, a német ipar 1944 májusában érte el a havi 1450 darabos maximumot.

A szocialista gazdasági rendszer fölényét a katonai termelés önköltségének csökkenése jelenti. Míg a háború elején a katonai termelés elsősorban a termelési arányok megváltoztatása és a munkások számának növelése eredményeként nőtt, a későbbiekben már főként a belső tartalékok jobb kihasználása, a munka termelékenységének emelése eredményeként nőtt. Pl. míg 1941-ben egy IL—4-es repülőgép előállításához 20 000 munkaórára volt szükség, 1943-ban már csak 12 500 munkaórára. Ugyanezen idő alatt a PE—2-es repülőgép előállítása 25 300 munkaóráról 13 200 munkaórára csökkent. A 76 mm-es ezredágyú előállítása 1200 munkaóráról 800-ra, a hadosztály-ágyúé 2200-ról 600-ra csökkent. A harckocsigyártásban a T—34-es előállítása 8000 óráról 3700-ra, KV harckocsié 14 600-ról 7200-ra csökkent.

A hadiipar termelésében döntő szerepet kezdtek játszani a keleti területek — az Ural, a Volga-vidék, Nyugat-Szibéria. A katonai termelésben az Ural az első helyre került az ország gazdasági körzetei között. Az Ural adta az egész katonai termelés 40%-át, itt állították elő a közepes harckocsik 60, a nehéz harckocsik 100%-át.

Nagyon nehéz kérdés volt a munkaerő biztosítása. 1942-ben a munkások és dolgozók száma az 1940-es 31,2 millióról 18,4 millióra csökkent. Ettől kezdve fokozatosan nőtt, 1944-ben 23,6 millió, 1945-ben 27,3 millió volt. A nők aránya az 1940-es 38,4%-ról 1944-ben 57,4%-ra nőtt.

A hátország a hábrú évei alatt több mint 10 millió tonna lőszert, több mint 16 millió tonna üzemanyagot, 40 millió tonna élelmiszert és takarmányt, 12—15 millió tonna más szükséges anyagot adott a hadseregnek. Ilyenképpen a fasiszta Németország és szövetségesei felett aratott győzelem nemcsak politikai, katonai, hanem gazdasági győzelem is volt.

A honvédő háború egyes részkérdéseinek tárgyalása mellett a 6. szám érdekes vitacikket közöl *N. K. Glazunov* tollából „A polgári történészek hamisításai a nagy honvédő háború következményei és tanulságai terén" címmel (1985.6. sz., 64—70. o.).

Azok miatt a rendkívül komoly, történelmi jellegű következmények miatt, amelyek a második világháború eredményeként gyakoroltak befolyást a világ népeinek sorsára, a polgári történészek rendkívül sok kérdésben hamisítják a háború történetét. A meghamisított koncepciók legjelentősebb szállítója az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, az NSZK és Japán történetírása. A tőkés piacot elöntő szélsőséges hamisítások mellett a legfontosabb, hivatalos jellegű fordítások a hadtörténész kollektívák által írt művek, mint pl. a világháború 85 kötetes története az Egyesült Államokban („Az Egyesült Államok hadserege a második világháborúban"), a 80 kötetes angol történet („A második világháború története"), az NSZK-ban megjelent 10 kötetes („A német Reich és a második világháború"), valamint a 96 kötetes japán mű („A háború hivatalos története a nagy Kelet-Ázsiában").

A sok meghamisított kérdéskör közül a szerző a következőket említi meg:

A háború okainak meghamisítása és a Szovjetunió megvádolása azzal, hogy közreműködött a háború kirobbantásában. Nem tudnak megbékélni a nyugati hatalmak magatartása által kiváltott 1939-es szovjet—német megnemtámadási szerződéssel, expanzióval vádolják a Szovjetuniót és azt állítják, hogy ez a

szerződés tette „elkerülhetetlenné a háborút Európában". Elfelejtik azt, hogy éppen Anglia és Franciaország utasította el Moszkvában a kollektív biztonsági szerződést, és ők utasították el a fasisztaellenes katonai szerződés aláírását. Anglia és Franciaország magatartása következtében kialakult az a Szovjetuniót fenyegető reális veszély, hogy két fronton kell háborút viselnie, Németország és Japán ellen. Ezt az imperialista tervet hiúsította meg a Szovjetunió a saját biztonsága érdekében.

Az elég világos, hogy az imperialista háborút az agresszív blokk robbantotta ki és az előkészítésben fontos szerepet játszott a „megbékéltetés" politikája, a müncheni egyezmény.

Igen elterjedt Nyugaton a hitlerista Németország „preventív háborújának" a koncepciója. A reakciós nyugati történészek (a nyugatnémet E. Helmdach és L. Hildebrand, az angol D. Irving és mások) „expanzivista" államnak ábrázolják a Szovjetuniót, és Hitler „preventív háborúját" mintegy „felszabadító célokkal" ruházzák fel azon a címen, hogy Hitler nem tudott megbékélni az „orosz expanzióval". A német támadást úgy igyekeznek bemutatni, mint csupán választ „az orosz fenyegetésre".

A hamisítás másik területe az, hogy tagadják, csökkentik, vagy elhallgatják a Szovjetunió döntő szerepét a fasiszta Németország és a militarista Japán szétzúzásában, ugyanakkor túlértékelik az Egyesült Államok és Nagy-Britannia szerepét. Azt az alapelvet hirdetik, hogy a háború kimenetele nem a szovjet—német fronton dőlt el, hanem tizenegy „nagy csatában", amelyek közül csak egyet, a sztálingrádit nyert meg a Szovjetunió. Első helyre az észak-afrikai és a csendes-óceáni hadszínteret teszik, és csak másodrendű szerepet tulajdonítanak a szovjet—német frontnak. Az amerikaiak azt bizonygatják, hogy Japán szétzúzásában az atombombák játszották a fő szerepet. A legdurvább hamisítás az, hogy elhallgatják a németek Moszkva alatti vereségét, a kurszki csatát, a belorussziai stb. hadműveleteket. Természetesen kellemetlen arra emlékezni, hogy Németország és szövetségesei különböző időszakokban 190—245 hadosztályt tartottak a szovjet—német fronton, és a második front megnyitásáig csak 9—21 hadosztályt más frontokon.

A történelem még nem ismert korábban olyan ember- és hadieszközkoncentrálást, mint amilyen a szovjet—német fronton volt. A különböző időszakokban a két félnek 8—12,8 millió embere, 84—165 ezer lövege és aknavetője, 5,7—20 ezer harckocsija és önjáró lövegje (rohamlövegje), 6,5—18,8 ezer repülőgépe tartózkodott itt. Aktív katonai tevékenységgel telt el 1418 napból 1320, vagyis 93%. Az észak-afrikai, olaszországi és nyugati hadszíntéren 2069 napból 1094. vagyis 53%. A szovjet—német front főszerepének tagadása a Szovjetunió tekintélyének csökkentését célozza.

A nyugati történetírás, Roosevelt, Churcill, Eisenhower és más vezetők egykorú értékelései ellenére igyekszik leértékelni a szovjet hadművészet színvonalát és idealizálja az Egyesült Államok hadseregének hadművészetét. H. Salisbury, J. Erickson, J. Hoffman és mások, felmagasztalják a nyugati csapatok minden sikeres ténykedését, belebocsátkoznak az észak-afrikai, olaszországi vagy a csendes-óceáni „szigetharcok" minden kisebb eredményének hosszadalmas leírásába, gyakran „döntőeknek" értékelve kis jelentőségű harcokat, s ugyanakkor igyekeznek bebizonyítani, hogy a szovjet hadsereg nem a hadművészetben lefektetett elvek szerint harcolt. Ugyanakkor a szovjet hadsereg több mint 50 hadászati hadműveletet hajtott végre frontcsoportokkal, kb. 250-et frontméretben és ezrével hadsereg-méretben.

Közismert, hogy a nyugati történetírás meghamisítja a Szovjetunió külpolitikáját és azt állítja, hogy a Szovjetunió a fasiszta csapatok üldözése közben okkupációs célzattal lépett a volt fasiszta, vagy megszállt államok területére.

És végül a nyugati történészek igyekeznek bebizonyítani azt, hogy az Egyesült Államok hadigazdasága rendkívül nagy, csaknem döntő szerepet játszott a Szovjetunió győzelmének biztosításában. Ezért rendkívül felnagyítják a lend-lease keretében kapott segítség mértékét és jelentőségét. Az „America" című folyóirat szerint a lend-lease keretében az Egyesült Államok 14 000 repülőgépet, 6200 harckocsit, 1800 önjáró löveget szállított a Szovjetuniónak, amerikai számítások szerint 11 milliárd, valójában 9,8 milliárd dollár értékben. Az amerikai szállítások a szovjet haditermelés mindössze 4%-át tették ki. Az élelmiszerszállítások szintén nem voltak jelentősek. A gabona- és lisztszállítmányok évi középértéke az Egyesült Államokból és Kanadából a Szovjetunió gabonatermelésének 2,8%-ával volt egyenlő. Ugyanakkor háború alatt az Egyesült Államok kapott a szövetségesektől, többek között a Szovjetuniótól ellen-lend-lease formájában — 7,3 milliárd dollár értékű nyersanyagot.

Lengyel István

MILITÄRGESCHICHTE
(Német Demokratikus Köztársaság)

1984

Terjedelmi csökkenés, de a megszokott színvonal és tartalmi színesség jellemzi az NDK Nemzeti Néphadserege Hadtörténelmi Intézete népszerű folyóiratának, a Militärgeschichtének az 1984., immáron 23. évfolyamát. A szerkesztőség az 1984-es évfolyam számaiban — a korábbiakhoz viszonyítva is — nagyobb teret biztosított az újkori, legújabbkori — elsősorban német hadtörténelmi — témáknak. A megjelent publikációk többsége XX. századi német és egyetemes történeti eseményekből merítette témáját.

A folyóirat egy-egy évfolyamának ismertetésekor már megszokottnak tekinthető formában, német és egyetemes történeti bontásban, kronológikus sorrendben haladva tekintjük át a Militärgeschichte 1984. évfolyamának tudományos termését. A lehetőségekhez mérten valamennyi tanulmányról, közleményről, dokumentumösszeállításról megemlékezünk, de jelöljük az érdekesebb „tudományos hírek" kategóriába sorolt írásokat is.

A tüzérség nem a legrégibb, de az egyik legdinamikusabban fejlődő fegyverneme volt a különböző korok hadseregeinek. A tüzérség XV. századi megjelenése óta számos munka foglalkozott és foglalkozik e fegyvernem történetével. Az első munkák már a XVI. században napvilágot láttak. Az NDK Hadseregmúzeumának (Drezda) munkatársai — *Manfred Kunz* és *Eva Papke* — összeállítást készítettek a múzeumban található olyan ritka kiadványokról, amelyek a tüzérség fejlődésének, történetének kérdéseit tárgyalják. A Militärgeschichte 1984/2. számában megjelent írás — Ritka könyvek a tüzérség korai történetéhez az NDK Hadseregmúzeumában — hasznos segítséget nyújthat minden, a tüzérség történetét kutató történésznek, hiszen a szerzők munkájukhoz csatolták a múzeum tulajdonában lévő könyvek listáját. A bibliográfia feltünteti a könyvek szerzőjét, a kiadás évét, helyét a mű nyelvét és címét.

A XVII—XVIII. századi szász választófejedelemség hadseregével ismerteti meg az olvasót *Frank Bauer*, az NDK Hadtörténelmi Intézetének munkatársa. A szerző munkájában (1984/1. szám) — A szász választófejedelemség hadseregének szervezéséhez és felépítéséhez a XVII—XVIII. század fordulóján — a választófejedelemség hadseregének megszervezését, felszerelését és létszámviszonyait, valamint a különböző hadjáratokban vállalt szerepét vizsgálja.

Ugyancsak *Frank Bauer* tollából olvashatunk megemlékezést „Jeladás 1809-ből" címmel a folyóirat 1984/3. számában. A XVII—XIX. század német hadtörténelmének kutatója az 1809. évi észak-németországi Napóleon-ellenes felkelési kísérlet 175. évfordulójára készítette el írását. A németországi függetlenségi mozgalmak 1809-ben érték el a csúcspontjukat és franciaellenes felkelés(ek)be csaptak át. A mozgalom legismertebb katonai vezetői Ferdinand Babtista von Schill és Wilhelm Kaspar Ferdinand Freiherr von Dörnenberg voltak. Az igazán össze nem hangolt, elszórt fegyveres felkeléseket a franciák gyorsan leverték. A napóleoni uralom megszűntére 1813-ig kellett várniuk a feudális német államoknak. 1809 csak előfutára lehetett 1813 sikeres felszabadító harcainak.

Szorosan kapcsolódik témáját tekintve Frank Bauer írásához, *Michel Bunners* írása. A wismari Szent Lélek templom papja a Napóleon-ellenes népi felszabadító harcok egyik pap alakjáról, Otto Gottlieb Böclerről írt „hadörténeti vázlatot, „A papban egy tábornok veszett el!" Epizód az 1812-es esztendőből címmel. (1984/2. szám).

Ugyancsak a népmozgalom, illetve a népi mozgalmak fegyveres akcióit a témája *Herbert Peters*, a Lipcsei Kereskedelmi Főiskola tanára írásának (1984/4. szám). Szászország 1848/49-ben a rajnai tartomány mellett a forradalmak, felkelések másik legjelentősebb központja volt. A szász városok közül is kiemelkedett Erfurt, amely hosszú hetekig védte magát a túlerő ellen. A támadók azonban győztek és a legyőzöttekre súlyos börtönbüntetés várt.

Közismert, hogy az első világháborút megelőzően több helyi háború élezte a nemzetközi helyzetet. Ezek közé tartozott az olasz—török háború 1911—1912-ben. E háború történetének egyik hatása olvasható ki *Bruno Hübner* és *Jürgen Lampe* (a Hadtörténelmi Intézet munkatársai) dokumentumösszeállításából. A két kutató „A forradalmi német szociáldemokrácia magatartása az olasz—török háborúval kapcsolatban 1911/12" című doku-

mentumösszeállításban olyan korabeli szociáldemokrata állásfoglalásokat, felhívásokat tesz közzé, amelyek a háború ellen „szavaznak". Ugyanez nem mondható el 1914-ben!

Az első világháború kirobbantásában jelentős felelősség terheli a német imperializmust. A világháborút megelőző hetek német törekvéseit foglalta össze tanulmányában (1984/2. szám) *Willibald Gutsche* professzor, az NDK Tudományos Akadémiája Központi Történettudományi Intézetének munkatársa. Írása azokat a politikai, gazdasági, társadalmi és katonai összefüggéseket vizsgálja, amelyek a német imperializmus 1914 nyári tevékenységét motiválták.

Míg Gutsche professzor a világháború kitörését közvetlenül megelőző helyzetet elemezte munkájában, addig *Helmut Otto* professzor, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa már az első világháború egyik sokat emlegetett csatájának a lefolyását vázolta. „Valóság és legenda. Az 1914 augusztusi tannenbergi csata" címet viselő írás a német és orosz front egyik legelső, nagy csatájának a jelentőségét vizsgálta a marxista hadtörténetírás szemszögéből. A tannenbergi „határcsatában" a német 8. hadsereg, kihasználva a túlerőben levő, de rosszul vezetett orosz hadseregek hibáit, bekerítette, majd szinte teljesen megsemmisítette a 2. orosz hadsereget, később pedig súlyos vereséget mért az 1. orosz hadseregre. E csata volt Hindenburg és Ludendorff tábornokok karrierjének egyik kiindulópontja. Tannenbergi tettük egy legenda alapját képezte, de a legenda nem egyenlő a valósággal. (1984/3. szám)

Az első világháborút követő években Németországban, a Weimari Köztársaságban vezető szerep jutott a német szociáldemokratáknak. Németország Szociáldemokrata Pártjának véd(erő)politikáját vizsgálta írásában *Helga Gotschlich,* az NDK Tudományos Akadémiája Központi Történettudományi Intézetének munkatársa. (1984/6. szám)

A weimari Németország véderejét a Reichswehr képezte. E hadsereg első fegyverkezési programjáról olvashatunk a folyóirat 1984/4. számában *Heinz Sperling,* az NDK Tudományos Akadémiája Központi Történettudományi Intézete munkatársának tollából. A szerző azt vizsgálja, milyen szerepet vállalt a felfegyverzési programban a „Heereswaffenamt".

A Reichswehrt a fasiszta hatalomátvétel után új véderő, új hadsereg, a Wehrmacht váltotta fel. Ez, a fasiszta érdekeket mindenben kiszolgáló hadsereg szállta meg többek között 1940-ben Dániát. A kis skandináv országban folytatott német megszálló politikáról készített tanulmányt *Reinhard Abraham,* a greifswaldi Ernst-Moritz-Arndt Egyetem oktatója (1984/6. szám). Mint írja, a második világháború időben és térben történő kiterjedésével, valamint a német vereségekkel arányban nőtt a megszállt Dániában a német erőszak és terror. A német hadsereg egyre több fegyvert, élelmiszert és munkaerőt igényelt a királyságtól. A német megszálló politika szigorúbbá válása maga után vonta a dán ellenállási mozgalom felélénkülését, ami egyre több és sikeresebb akcióban nyilvánult meg.

A megszállás körülményeiről, a megszálló Wehrmacht tevékenységéről írt visszaemlékezést *Bernhard Watzdorf* ezredes. A Reichswehr, majd a Wehrmacht egykori tisztje írásában — Benyomásaim a Wehrmacht törzstisztjeként a megszállt Norvégiában (1942—1944) — norvégiai emlékeit idézi a folyóirat 1984/3. számában.

„A fasiszta közrendészeti rendőrség jellegéhez és háborús alkalmazásához" — adta írása címének *Norbert Müller,* a Hadtörténelmi Intézet munkatársa. A fasiszta Németország rendőrsége két nagy részre osztható — biztonsági és közrendészeti részre. Ezen utóbbihoz tartozott a csendőrség, a rendőrség, a közlekedési rendőrség stb. Az írás a szerző szakértői véleményének kibővített részlete, amelyet a 310. rendőrzászlóalj egykori tagjai ellen lefolytatott büntetőperhez készített. (1984/6. szám)

1984-ben volt a Hitler-ellenes katonatiszti merénylet és sikertelen puccskísérlet negyvenedik évfordulója. Erre az eseményre emlékezett írásában — „Politikai realizmus és katonai felelősségtudat" — *Kurt Finker* professzor, a potsdami „Karl Liebknecht" pedagógiai főiskola tanára. Munkájában a katonatiszti csoportok Hitler-ellenes megnyilvánulásait, a Stauffenberg ezredes nevével fémjelzett merénylet okait, célját vizsgálta. Írása emléket állít a náciellenes, hazafias tiszteknek, tábornokoknak.

A Hitler-ellenes 1944. július 20-i merénylet 40. évfordulójára emlékezve Berlinben tudományos tanácskozást rendeztek az NDK Történelmi Társulata és az NDK Tudományos Akadémiája Központi Történettudományi Intézete szervezésében. Az 1944. július 20-i merénylet helye az antifasiszta ellenállási mozgalom történetében címmel megrendezett ülésről a folyóirat 1984/6. számában olvashatunk beszámolót.

Az 1944-es esztendő krónikájához tartozik még *Norbert Müller* írása is az 1984/3. számból. A szerző, rövid vázlatos áttekintését adja a német Közép hadseregcsoport megsemmisítésének.

A hagyományoknak megfelelően számos tanulmány, közlemény foglalkozik az NDK Nemzeti Néphadserege történetével, a hadsereg fejlődésével, az ország életében betöltött szerepével. A csapattörténettől, az ideológiai képzésig számos témát felölelő írásokat most csak röviden, cím szerint említjük.

Hans Höhn ezredes, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa a folyóirat 1984/1. számában a Nemzeti Néphadsereg szárazföldi erőinek alkalmazási viszonyaiban bekövetkezett változásokat vizsgálja.

Karl Greese és *Rüdiger Wenzke* közös munkája (1984/5. szám) Kapcsolat az NDK népe és hadserege között az 1956—57-es években — az egyik nehéz időszakban kialakult és megerősödött viszonyt tárgyalja.

A baráti Csehszlovákia hadserege és az NDK Nemzeti Néphadserege között kialakuló fegyverbarátság történetének öt éves időszaka a témája *Rüdiger Wenzke* írásának — A fegyverbarátság kiépítése a Nemzeti Néphadsereg és a Csehszlovák néphadsereg között — a folyóirat 1984/1. számában.

Günther Glaser professzor, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa írása napi aktuális témát boncolgat. A szerző az NDK védelmi erőinek a béke megőrzéséért vívott harcát mutatja be az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején. Mint írja, az NDK védelmi erői is hozzájárulnak ahhoz, hogy Európában béke honol.

Az NDK-ban komoly hagyományai vannak a fegyvernemi és csapattörténetírásnak. *Jürgen Willisch* a Nemzeti Néphadsereg vadászrepülő erőinek történetéről ad képet a kezdetektől az 1980-as évekig. A szerző — a Hadtörténelmi Intézet munkatársa — felvázolja a közel harminc éves fejlődést, áttekintést ad a különböző repülőgéptípusokról és a vadászrepülő erők feladatairól. A folyóirat 1984/1. számában megjelent munka főleg a repülés története iránt érdeklődök számára nyújthat segítséget.

Hasznos összeállítást készítettek a Hadtörténelmi Intézet munkatársai — *Wolfgang Eisert, Klaus-Ulrich Keubke* és *Rüdiger Wenzke* — és tettek közzé a Militärgeschichte 1984/5. számában. A szocializmus 35 évének megbízható fegyveres védelme című összeállítás az NDK hadtörténelmének kronológiája.

Az említett összeállítás egyik készítője, *Klaus-Ulrich Keubke* az NDK Nemzeti Néphadserege egyenruháinak történetét, változásait dolgozta fel a folyóirat 1984/5. számában közzétett dolgozatában. A tanulmányt hasznos rajzok egészítik ki, amelyek szemléletesen mutatják be a több évtizedes fejlődést, változást.

A nem német, illetve a nem az NDK hadtörténetét feldolgozó írások közül első helyen említhetjük *Pável Zsilin* altábornagynak, a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma Hadtörténelmi Intézete parancsnokának az írását. A tanulmány a Voenno-isztoricseszkij Zsurnal 1983/3. számában megjelent orosz nyelven. A Militärgeschichte most ezt közölte németül A marxizmus—leninizmus klasszikusai a háborúról és a hadtörténelemről címmel az 1984/2. számban.

Két XVII. századi hadseregreformer és hadvezér tevékenységével ismerteti meg az olvasót *Herbert Langer* professzor, a greifswaldi Ernst-Moritz-Arndt Egyetem professzora és *Editha Kross*, a lipcsei Karl-Marx Egyetem munkatársa. Langer írásában (1984/3. szám) II. Gusztáv Adolf svéd király hadseregszervező és hadvezéri tevékenységéről rajzol képet, arról a hadvezérről akit a hadtörténetírás a legkiválóbbak közé sorol. Editha Kross a kortárs nagy hadvezér és hadseregreformer, Oliver Cromwell tevékenységét idézi a folyóirat 1984/6. számában.

XVII. századi témáról készítette el tanulmányát *Helmuth Schnitter* alezredes, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa. Írása az 1983 júniusában Bécsben megtartott nemzetközi tudományos ülésszakon elhangzott referátum kibővített anyaga. Az 1984/1. számban megjelent írásról a Hadtörténelmi Közlemények 1983/4. számában Zachar József már szólt, ezért nem térünk ki az ismertetésére.

Az 1800-as évek forradalmi mozgalmai között kiemelkedő jelentőséggel bírt az 1830—31-es lengyelországi forradalom. Az 1830 júliusi francia forradalom hatására külső támogatásban is reménykedő lengyel hazafiak mozgalma kudarcba fulladt. A belső megosztottság, a külső segítség hiánya a kísérlet bukásához vezetett. *Kurt Holzappel*, a lipcsei Karl-Marx Egyetem oktatója tanulmánya e forradalmi kísérlet, elsődlegesen külpolitikai vonatkozásait vizsgálja Francia kiegyezéspolitika és a porosz semlegesség között. A lengyel felkelés 1830/31 címmel a folyóirat 1984/5. számában.

A dél-amerikai kontinens „hadtörténelme" általában kevésbé ismert az ol-

vasók előtt. *Detlef Wahl* írása — Az argentin pampa-indiánok kipusztítása a sivatagi háborúban 1879/80-ban — az 1879 80-ban lefolyt „sivatag meghódítása" néven lefolyt irtó hadjárattal, annak gazdasági, politikai céljaival ismertet meg bennünket.

A XX. századi történeti témák közül első helyre kívánkozik két, a fiatal Szovjet-Oroszország harcaival foglalkozó tanulmány. *Alekszander Kovtanadze* ezredes, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézetének munkatársa a Militärgeschichte 1984/1. számában tette közzé munkáját — Katonai szakemberek a Vörös Hadseregben 1918—1920 — címmel. A szerző az októberi forradalom utáni hadseregszervezést, illetve a lenini „káderpolitikát" mutatja be. A szerveződő Vörös Hadseregnek képzett katonai vezetőkre volt szüksége, így a cári hadsereg számos volt tisztjét, tábornokát helyezték vezetői posztokra, vagy alkalmazták tanácsadóként.Ezeknek a katonáknak a zöme becsülettel szolgálta a fiatal szovjet államot és a későbbiek során is a hadsereg soraiban maradt. Többségük különböző tisztképző iskolákban, illetve a Frunze Katonai Akadémián tanított. Voltak olyanok is akik a második világháború harcaiban is részt vettek. A tanulmány hasznos kiegészítője a szerző összeállítása, amely a Vörös Hadseregben vezető posztokon szolgált egykori cári tisztek, tábornokok rövid életrajzát közli.

A fiatal szovjet állam harcaiba enged bepillantást nyerni *Sonja Striegnitz* tanulmánya. A berlini Humboldt Egyetem munkatársa. A német internacionalisták a szovjethatalomért vívott harcban 1917—1920 címet viselő munkájában az oroszországban hadifogságban lévő németek forradalmi mozgalmát, a Vörös Hadseregben folytatott harcát mutatja be. A német internacionalisták több ezres csoportjai 1920-ig harcoltak a szovjethatalomért, akkor a német és a szovjet—orosz kormány megállapodása értelmében visszatértek Németországba. Közülük számosan a német kommunista mozgalom tagjai, vezetői lettek. Többen az üldözések elől visszatértek a Szovjetunióba, ahol részt vettek a második világháború harcaiban és többen az NDK fegyveres erőinek, biztonsági szerveinek lettek megszervezői, vezetői.

Internacionalistáról olvashatnak a Militärgeschichte olvasói az 1984/1. számban is. *Györkei Jenő* kollégánk Zalka Mátéról írott munkája — Zalka Máté — Lukács Pál: Forradalmár és katona — Zalka Máté életútját, a spanyol polgárháborúban vívott harcát mutatja be.

Számos hosszabb-rövidebb írás foglalkozik a második világháború eseményeivel. Az 1984/2. számban *Klaus Gessner*, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa az Oradour-sur-Glane-i mészárlásra emlékezik. A békés francia városkát a „Der Führer" 4. SS páncélgránátos ezred I. zászlóalja 3. századának katonái szinte a földdel tették egyenlővé. 642 embert mészároltak le, köztük 241 asszonyt és 202 gyereket. A borzalmas mészárlás emléke ma is él, memento a ma embere számára.

Ugyancsak a folyóirat 1984/2. számában olvashatunk egy dokumentumösszeállítást az oradouri mészárlásról. 1983. május 25. és 1983. június 7. között a berlini bíróság tárgyalta Heinz Bart egykori SS-Obersturmführer ügyét. Az oradouri mészárlás egykori résztvevője közel negyven évvel tette után került a bíróság elé, amely életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. A dokumentumösszeállítás az NDK Hadtörténelmi Intézetének szakvéleményét tartalmazza (Waffen-SS, Oradouri mészárlás, Katonai-politikai helyzet Franciaországban 1944-ben stb.) részletet közöl a védőbeszédből és az ítéletből. A per, amelynek anyagából a jelzett részleteket olvashatjuk, bizonyítja, hogy az NDK-ban a háborús és népellenes náci bűnök nem évülnek el!

A második világháborús témakörbe tartozó írások között találjuk *Uwe Müller* tanulmányát, aki a csehszlovák hadsereg arculatáért vívott harcot mutatja be 1941 és 1945 között. A hadseregért, a hadsereg arculatának kialakításáért vívott harcot a Csehszlovák Kommunista Párt nyerte meg, amely a legtöbbet tette az új csehszlovák hadsereg felállításáért. A folyóirat 1984/2. számában megjelent írás hasznos adalékokkal szolgál a csehszlovák hadsereg történetének megismeréséhez.

A szovjet hátországban folytatott nehéz, emberfeletti munka ismerhető meg *Korlo Zkitisvili* írásából. Zkitisvili vezérőrnagy munkája a Kaukázuson túli területek második világháború alatti gazdasági tevékenységét, e területeknek a győzelemhez való hozzájárulását elemzi. A szerző méltatja a Kaukázuson túli terület népeinek önfeláldozó munkáját, amely komoly gazdasági segítséget jelentett a nagy honvédő háború harcainak a megvívásához.

A második világháború egy-egy eseményéhez kapcsolódik *Olaf Groehler*, a hazánkban is jól ismert NDK hadtörténész és *Sabina Möhner* írása. Groehler a második front megnyitásáról emlékezik meg, míg Sabina Möhner a jugoszláv fő-

város, Belgrád felszabadításáról írt megemlékezést. A két írás a Militärgeschichte 1984/3., illetve 5. számában olvasható.

A második világháborút követő eseményekkel is számos tanulmány, közlemény foglalkozik. Ezeket, a teljesség igénye nélkül, csak röviden — szerzővel és címmel említjük. Valamennyi munka aktuális, politikai problémákat is felvet, amelyek számos esetben már túlmutatnak a hadtörténelem területén.

Nyikolaj Bugaj szovjet hadtörténész írása — A katonai kérdés néhány aspektusa a szocialista forradalomban — az 1984/5. számban jelent meg.

Leonard Gavrilov szovjet történész a szocialista forradalmak forradalmi hadseregeiről jelentetett meg írást az 1984/4. számban.

Skorodenko ezredes írása a kommunista pártok szerepét vizsgálja a Varsói Szerződés hadseregei fegyverbarátságának erősítésében (1984/4.).

A harmadik világ forradalmi mozgalmaival foglalkozik *Walter Hundt* — A fegyveres erők az algériai forradalomban (1947—1983) — és *Henner Fürtig* — Az iráni hadsereg szerepe a forradalom előtt és alatt 1978—1979 — című tanulmánya. (1984/5., 1984/6.)

Az olasz újfasiszta mozgalmak, a terrorizmus kérdését elemzi írásában *Hermann Mierecher* a folyóirat 1984/5. számában. A szerző az MSI szervezetét, nemzetközi kapcsolatait mutatja be, utalva arra a veszélyre amelyet az olasz újfasiszta mozgalmak indítottak el Európában.

Az 1950-es, 1970-es évek eseményeiről olvashatunk még a Militärgeschichte 1984. évfolyamában. *Rainer Lamprecht* a Vietnami Demokratikus Köztársaság elleni USA agresszió huszadik évfordulójára emlékezett az 1984/4. számban.

Ugyanő az Egyesült Államok 1954-es Guatemalai agressziójáról írt (1984/3. szám).

Bernhard Heinemann A Militärgea franciák 1953/54-es vietnami „Navare-tervéről" közölt összeállítást, (1984/3.), míg *Wilfried Lulei* a Dien Bien Phu-i 1954-es döntő francia vereségről, a vietnami hazafiak sikeréről írt. (1984/2. szám.)

Bernhard Heinemann A M ilitärgeschichte 1984/1. számában Hollandia Indonézia elleni katonai agressziójának (1945—1949) történetét vázolta.

Birgit Bley az ANZUS katonai szövetség szerepét vizsgálta az 1970-es években (1984/1. szám), *Wolfgang Baatz* pedig az USA afrikai stratégiájáról ad képet, ugyancsak az 1970-es évekből. (1984/3. szám).

A röviden ismertetett, illetve jelzett tanulmányok, közlemények mellett még olvashatunk a Militärgeschichte 1984. évfolyamának egyes számaiban a tetanuszról, hadtörténelmi tapasztalatok alapján, a Pearl Harbor-i kérdésről, a Bundeswehrben folyó lelki felkészítésről, a helikopterek alkalmazásáról, az 1934-es februári bécsi munkásfelkelésről stb.

Az NDK reprezentatív hadtörténelmi folyóiratának 1984. évi tudományos „termését" olvasva elmondhatjuk, hogy a szerkesztők a tőlük megszokott színvonalon — és a bevezetőben már jelzett — sokszínűséggel dolgoztak, a folyóirat mél tán népes olvasótábora javára.

Szakály Sándor

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

40 ÉV A MAGYAR NÉPHADSEREGBEN.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum ünnepi megemlékezése 1985. szeptember 24.

Ünnepi állománygyűlésen és tudományos tanácskozáson emlékeztek meg 1985. szeptember 24-én a Hadtörténeti Intézet és Múzeum dísztermében arról, hogy az újjászervezett intézmény 40 évvel ezelőtt kezdte meg tevékenységét a Magyar Néphadseregben.

A jelentős eseményen megjelent *Kárpáti Ferenc* altábornagy, az MN politikai főcsoportfőnöke, *Nárai István* vezérőrnagy, az MN kiképzési főfelügyelője, *Szórádi Zoltán* vezérőrnagy, az MN hadtápfőnöke, a honvédelmi miniszter helyettesei, *Rátkai Ferenc* művelődési miniszterhelyettes, *Kosáry Domokos* akadémikus, a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának elnöke, *Mucsi Ferenc*, az MTA Társadalomtudományi Főosztályának vezetője, *Rottler Ferenc*, a TIT főtitkára; a Honvédelmi Minisztérium tábornokai és vezető beosztású tisztjei, a katonai tudományos intézmények és tanintézetek, továbbá a társ fegyveres testületek és szervezetek, a polgári tudományos, felsőoktatási és közművelődési intézmények számos vezetője és képviselője, valamint az ünnepelt intézménynek otthont adó I. kerület párt-, állami és társadalmi vezetői.

Megnyitó beszédet *Liptai Ervin* vezérőrnagy, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója mondott.

Ezt követően *Kárpáti Ferenc* altábornagy emelkedett szólásra. Felidézte, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeum már a Magyar Néphadsereg első hadrendjében szerepelt és kezdettől fontos szerepet töltött be. Röviden szólt a Múzeum és a Levéltár tevékenységének újrakezdéséről, továbbá az ezekből kinőtt Intézet, Könyvtár, Térképtár és a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége munkájának megindulásáról. Ezt követően átadta a Honvédelmi Minisztérium Katonatanácsa és a honvédelmi miniszter személyes üdvözletét, kifejezte az eddig megtett úttal kapcsolatos elismerést és további tudományos, közművelődési és hazafias-honvédelmi nevelési sikereket kívánt az intézmény vezetésének és egész személyi állományának. Végül átadta Liptai Ervin vezérőrnagynak a honvédelmi miniszter elismerő oklevelét.

A felolvasásra került miniszteri oklevél a következő szavakat intézi a Hadtörténeti Intézet és Múzeum állományához:

OKLEVÉL
a Magyar Népköztársaság
honvédelmi miniszterétől

Elismerésemet fejezem ki a Magyar Néphadsereg szervezetében négy évtizede működő Hadtörténeti Intézet és Múzeum személyi állományának az eredményes munkáért.

Az Intézet az elmúlt negyven esztendőben mind magasabb színvonalon végzett tevékenységével: a magyar történelmi múlt fegyveres küzdelmeinek, szabadságharcos forradalmi és internacionalista hagyományainak kutatásával, a kutatás eredményeinek sokoldalú közreadásával fontos hivatást töltött be hazánk tudományos és kulturális életében. Munkája szervesen járult hozzá a történettudomány fejlődéséhez, szocialista hadtudományunk kibontakozásához. A Múzeum, a Levéltár, a Könyvtár és a Térképtár a hadtörténelem tárgyi és írásos emlékeinek gyűjtése, feldolgozása, a kutatás és az ismeretterjesztés szolgálatába állítása terén országosan elismert eredményeket ért el.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum személyi állományának munkássága hozzájárul dolgozóink, az ifjúság szocialista tudatának, történelemszemléletének alakításához, hazafias honvédelmi és internacionalista neveléséhez. E munkásság eredményei tükröződnek az iskolai, egyetemi tankönyvekben, tudományos, szépirodalmi és képzőművészeti alkotásokban, a tömegkommunikáció különböző területein, az emberek gondolkodásában és szolgálják a társadalmunk előtt álló célok elérését.

Kívánok a jubileum alkalmából a Hadtörténeti Intézet és Múzeum személyi állományának jelentős feladataik teljesítéséhez további sikereket, erőt, egészséget.

Budapest, 1985. szeptember 24.

Oláh István vezérezredes,
a Magyar Népköztársaság
honvédelmi minisztere

Az ünnepi állománygyűlés következő részében az évfordulót tartó intézményt köszöntő felszólalásokra került sor.

A Magyar Tudományos Akadémia és a társ tudományos intézmények nevében *Mucsi Ferenc* méltatta a megtett utat és kívánt további sikereket.

A történész kollégák nevében *Heckenast Gusztáv*, az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezető-helyettese szólt közvetlen szavakkal.

Az elhangzott köszöntéseket az intézmény nevében az elnöklő *Liptai Ervin* vezérőrnagy köszönte meg.

A megemlékezés első részének záróakkordjaként *Kárpáti Ferenc* altábornagy kitüntetéseket és dicséreteket adott át.

Szünetben az intézmény vezetése, a kitüntetésben, elismerésben részesítettek és a meghívottak részére *Kárpáti Ferenc* altábornagy fogadást adott.

A fogadáson pohárköszöntőt mondott *Rátkai Ferenc* is, aki a művelődési tárca és a közművelődési társintézmények üdvözletét, jókívánságait tolmácsolta.

Szünet után *Horváth István* vezérőrnagy, a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnökének első helyettese vette át az elnöki tisztet, és megnyitotta a tudományos tanácskozást.

Elsőként *Godó Ágnes* ezredes, a Hadtörténeti Intézet igazgatója, főigazgatóhelyettes kapott szót. Referátumában hadtörténetírásunknak az elmúlt negyven évben megtett útjával foglalkozott.

Bevezetőben hangsúlyozta, hogy a hadtörténeti kutató és feldolgozó munka a komplex intézmény egész tudományos kollektívájának a feladata és nem korlátozódik a kutató történészek tevékenységére. Így volt ez kezdettől fogva. Ha az egyes részlegek különböző időpontokban jöttek is létre és különböző szervezeti változásokon mentek is át, az intézmény tudományos dolgozói mindig megoldottak hadtörténészi feladatokat.

Ilyen irányú kötelezettségüket felismerték azok a levéltárosok, múzeológusok, akik 1945 április végén hozzákezdtek a hadtörténet írásos és tárgyi emlékeinek megmentéséhez. Írásaikkal kezdettől a nemzet felemelkedésének széles nemzeti összefogáson alapuló programját szolgálták. A huszonöt éves ellenforradalmi rendszer, a vesztett háború és a háborús veszteségek nyomasztó lélektani hatásának ellensúlyozására, a nemzeti önbecsülés helyreállítására munkájuk középpontjába a függetlenségi és szabadságharcos hagyományok felidézését állították. E tevékenység csúcspontját az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centennáriumának megünneplése jelentette.

Az ötvenes évek első felében megszületett munkákat a kor politikai igényei határozták meg. A függetlenségi és szabadságküzdelmek egyoldalú kiemelése, nem egy esetben sematikus ábrázolása, a parasztság katonai szerepének túlhangsúlyozása, egyes hadvezérek történelmi jelentőségének túlértékelése, az átmeneti időszakok figyelmen kívül hagyása, a forradalmi osztályharc fegyveres küzdelmeinek háttérbe szorítása azonban az akkori tevékenységnek csak az egyik oldala — hangsúlyozta az előadó. Az akkoriban megszületett marxista—leninista hadtörténetírás egy új, fiatal történészgeneráció munkásságának az eredménye volt. „Alapkutatásaik eredményeképpen máig is értékes tanulmányok, okmánypublikációk, könyvek készültek, amit igazolhatnak az 1954-ben újra induló Hadtörténelmi Közlemények 1954—1956 közötti számai is." — emelte ki a másik oldalt Godó ezredes.

1957 után a magyar hadtörténetírásban is új fejlődési szakasz bontakozott

ki. Intézményünk elsőként összegezte az 1956-os ellenforradalmi események adatait. Intenzívebben folytatódott az oroszországi magyar internacionalisták történetének kutatása. A hazai és a szovjet tudományos intézetekkel való alkotó együttműködés eredményeként megszületett forráskiadvány nem csak hadtörténeti, hanem politikai jelentőségű is volt. Elsőként munkatársaink kezdték meg a spanyol polgárháború magyar önkéntesei történetének kutatását és jelentettek meg erre vonatkozó műveket. Osztályharcos forradalmi katonai történetünk feltárásának szükségességét felismerve, a Magyar Tanácsköztársaság és a magyar antifasiszta küzdelem vonatkozásában, alapkutatások alapján, ugyancsak monográfiákkal, dokumentumkötetekkel, népszerű munkákkal jelentkeztek az 1959-es, 1965-ös, 1969-es és 1970-es évfordulókon.

A hatvanas évektől erősödtek kapcsolataink a hazai polgári és katonai tudományos és oktatási intézményekkel. Ezekről tanúskodik számos közös rendezvény és kiadvány. Kiemelést érdemel a széles összefogással megszületett, kéziratban már együtt álló magyar ellenállási lexikon. Ugyancsak a hatvanas évek közepétől teremtődtek meg a nemzetközi együttműködés kiszélesítésének a feltételei a testvéri országok hadtörténészeivel. Tovább erősödtek tudományos kapcsolataink a Szovjetunió Hadtörténeti Intézetével. A szovjet hadtörténészekkel való tudományos együttműködés gyümölcseként születtek meg az internacionalistákra, a magyarországi felszabadító harcokra vonatkozó közös kötetek. A bolgár, a jugoszláv és a lengyel testvérintézménnyel való kapcsolatok alapján mód nyílt kölcsönös kutatásra és elkészülhettek közös munkák. Külön kiemelést érdemel nemcsak a történetírói teljesítmény, hanem a politikai jelentőség miatt is a szocialista országok tudományos akadémiáinak díját elnyert közös vállalkozás, a Varsói Szerződésben egyesült tagországok hadtörténeti intézetei által összeállított egykötetes második világháború-történet.

Godó ezredes ezt követően felidézte, hogy az elmúlt közel három évtized alatt az intézményben folyó kutatások eredményeként jelentős tudományos eredmények születtek. Ezek hozzájárultak a magyar és az egyetemes hadtörténetírás számos kérdésének tisztázásához, az ismeretek pontosításához, egyúttal hazai, sőt nemzetközi elismerést is szereztek intézményünknek és természetesen az egyes munkatársaknak is. Az egyes kutatott témák közül kiemelte azokat, amelyek a középkori zsoldossággal, a török háborúkkal, a XVII. századi függetlenségi küzdelmekkel, a huszárság hazai létrejöttével és európai elterjedésével, a Rákóczi-szabadságharccal, a Habsburg-birodalom állandó hadseregébe tagolt magyar alakulatokkal, a magyarországi hadállítás módjával, az idegenbe került kuruc katonák sorsával, az 1848/49-es honvédsereg katonai vezetésével, az önálló magyar hadsereg megalakulásával, Bosznia és Hercegovina okkupációjával, az első világháborúval, az 1919-es magyar honvédő háborúval, a Horthy-korszak hadigazdaságával, katonapolitikájával, hadseregének felső vezetésével, második világháborús szereplésével, hazánk felszabadításával, az antifasiszták tevékenységével kapcsolatosak. Ezt követően azt domborította ki, hogy a most lezáruló ötéves tervben új lendületet nyert a Magyar Néphadsereg történetének kutatása, és hogy intézményünk a tárcaszintű kutatási főirány kutatóbázisa.

Befejezésül az előadó arról szólt, hogy a hadtörténeti kutatásban és a hadtörténetírásban megtett negyven esztendőt méltóan reprezentálja az intézmény eddigi legnagyobb vállalkozása, a külső szerzők bevonásával, a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadóval való alkotó együttműködésben megjelentetett Magyarország hadtörténete, két kötetben. E szintézis fogadtatása egyúttal azt is jelzi, hogy intézményünk tevékenysége megfelel a hadsereg és a társadalom

elvárásainak; a magyar marxista—leninista hadtörténetírás országos hatókörű műhelye a Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

Hetés Tibor alezredes, a Hadtörténeti Múzeum igazgatója, főigazgató-helyettes bevezetőben felidézte, hogy a magyar hadtörténeti múzeológiát 1945 tavaszán újra kellett alapozni. A régi személyi és szervezeti kereteket szétrombolta a háború, a Veszprém megyei somlóvári kastélyba evakuált muzeális értékekről nem voltak megbízható információk, míg a helyben maradottakat maga alá temette a rommá vált múzeumépület. Mire a múzeum újraéledt, elpusztult, eltűnt a korábban őrzött anyag 70%-a!

A múzeumi tevékenység újrakezdésének jogi alapját a Honvédelmi Minisztérium 1945. április 24-én kelt 22 757. számú elnöki intézkedése és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság május 5-én kiadott engedélyező hozzájárulása jelentette. A múzeum vezetését az a szemlélet hatotta át, hogy a magyar hadtörténelem haladó hagyományainak ápolásával, bemutatásával támogassa az új Magyarország társadalomépítő munkáját. Ennek szellemében indult meg az elhurcolt javak visszaszerzése és a gyűjtőmunka. Korántsem általános és magától értetődő volt a múzeumnak az a törekvése, hogy a közelmúltat és a jelent is bevonja gyűjtőkörébe.

Az úttörő törekvések első szülötte a budapesti Vármegyeházán 1947. március 15-én megnyitott, a Partizánszövetség és a Partizán Barátok Szövetsége közreműködésével készített kiállítás volt. Ez volt az első olyan magyarországi kiállítás, amely forradalmi és szabadságküzdelmeink tükrében egységes folyamatként ábrázolta múltunkat Dózsától az antifasiszta ellenállásig.

Ugyanebben a szellemben nyílt meg a helyreállított múzeumi részben 1949. május 21-én, Buda 1849-es felszabadításának centennáriumán, az első állandó kiállítás. Az előadó hangsúlyozta, hogy a történeti feldolgozatlanság, a múzeumi anyag hiányossága, a kor hangulatát tükröző romantikus-dekoratív szemlélet, egyes állásfoglalások és értékelések torzult volta ellenére is „a kiállítás rendezőkönyve a formálódó marxista—leninista történetírás korai hajtása, míg a bemutatott anyag a régebbi és frissen gyűjtött darabok újszerű együttese volt". Az új tudatos vállalását tükrözte a kiállítás vezetője is, és az akkor megfogalmazott szavak évtizedekre szóló programadást jelentettek: „A kiállítás szabadságharcos hagyományainak ápolásának szolgálatában áll, ugyanakkor hangsúlyozni szeretné azt a szándékot is, hogy népünk új honfoglalásában, a szocializmus országának építésében az intézet felismerte a maga helyét és feladatát, abból maga is tevékeny részt kér, s a haladó modern történetszemlélet tudományos elveit és igazságait nemcsak megértette, hanem azokat munkájában alkalmazni is kívánja." — idézte Hetés alezredes.

A további úttal kapcsolatosan kiemelte az előadó, hogy a tervek és az elkészült kiállítások határozottan azt mutatják, a tematika az idő előrehaladtával, a lehetőségek növekedésével, a múzeális anyag gyarapodásával, a történettudományi feldolgozások szaporodásával terebélyesedett, az irányvétel pedig egy állandó magyar hadtörténeti kiállítás felépítésének irányába mutatott.

A korszerűbb kiállításszemléletet és történelemszemléletet megvalósító múzeum ugyan teret adott belső vitáknak, azonban a történeti múzeológia élvonalában haladt. Jól jellemezte ezt, hogy 1957—1960 között kiállításaival tevékenyen hozzájárult a tudományos—kulturális élet konszolidációjához. A hazai múzeológiában kezdeményező volt az a törekvése, hogy a jelenkorig kívánta bemutatni a hadtörténelmet.

Az addig megtett út elismerését is jelentette, hogy az 1963. évi 9. számú törvényerejű rendelet a Hadtörténeti Múzeumot a 11 országos múzeum közé

sorolta. A hatvanas évek legjelentősebb eredménye egyébként a jelentős gyűjteménygyarapodásra épülő, még korszerűbb szemléletű állandó kiállítások létrehozása volt. Az előadó ezzel kapcsolatosan kiemelte azt a nehézséget, hogy a múzeológusoknak olyan időben kellett a döntően az új- és legújabb kort bemutató kiállításokat létrehozniok, amikor a magyar hadtörténelem szintézise még csak igény formájában fogalmazódott meg, ugyanakkor e korszakok történettudományi feldolgozásában is még csak részeredmények voltak. A rendezők tudományos igénye így szükségszerűen tette e kiállításokat narratívvá.

Az utolsó másfél évtizedre áttérve az előadó az ugrásszerű gyűjteménygyarapodásról szólt. 1984-ben már 134 000 tárgy volt a múzeumban. Ugyanakkor kialakult a tipológikus gyűjteménystruktúra. Nem hallgatta el a megismerés, állagmegóvás, feldolgozás, bemutatás terén mutatkozó nehézségeket. Ezt követően a tudatos kiállításpolitikára tért át, amelynek legkifejezőbb eredményességi mutatója, hogy az elmúlt negyven év alatt négy millió látogató fordult meg a múzeumban, közülük 40% iskolás korú volt, akik valamilyen foglalkozási formában is részt vettek az utóbbi másfél évtizedben. Végül azt hangsúlyozta, hogy a legutóbbi periódusban „a hadtörténetírás friss eredményeinek adaptációja minden korábbinál színvonalasabban érvényesült, de néhány területen szinte bizonyítható módon hatottak vissza a kiállítási megoldások is a tudományos és népszerűsítő munkákra".

Harmadik referátumként *Czigány István* százados, a Hadtörténelmi Térképtár igazgatója a többi közgyűjtemény elmúlt negyven esztendejét idézte fel. Bevezetőben arról szólt, hogy az újjászervezett Hadi Levéltár, amelynek állományába tartoztak a hadtudományi könyvek és a hadtörténelmi térképek is, 1945-ben azzal kezdte tevékenységét, hogy a kitelepített és helyben maradt, a harccselekményeket túlélt anyagokat egybehordja. A megmaradt iratok, könyvek, térképek állagának megóvása, rendezése és feldolgozása azonnal megkezdődött.

A közgyűjtemények életében jelentős fellendülést az 1950-es évek hoztak, amikor előbb a Hadtudományi Könyvtár, majd a Hadtörténelmi Térképtár kivált a Hadtörténelmi Levéltárból, és önálló gyűjteménnyé szerveződve új életet kezdett élni.

A levéltárosok az alaprendezés elvégzését követően megkezdték a szükséges segédletek elkészítését, majd egyes iratanyagok közzétételét. A könyvtárosok kidolgozták a legmegfelelőbb nyilvántartási rendszert, majd megkezdték a szükséges katalógusok elkészítését. A térképtárosok rendezték a gyűjteményi anyagot, majd nyilvántartásba vették.

A közgyűjteményekben született publikációk közül az előadó kiemelte a levéltárosok által a Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak és a második világháború irataiból válogatott dokumentumköteteket, a könyvtárosok által készített repertóriumokat, így a Hadtörténelmi Közlemények régi folyamairól és új folyamáról készültet, a térképtárosok által készített tudományos publikációkat egy-egy térképről, térképgyűjteményről.

A kevésbé látványos napi munka illusztrálásaként Czigány százados kiemelte, hogy a Hadtörténelmi Levéltár mintegy hatezer folyóméter és állandóan gyarapodó iratanyagával az ország legnagyobb levéltárai közé tartozik és nem csak országos szaklevéltári, hanem közhivatali működést is folytat. A Hadtudományi Könyvtár állományába már 100 000-nél több kötet könyv, 30 000 kötetnyi szabályzat, 25 000 kötetnyi folyóirat és újság tartozik. Ez a gyűjtemény is országos szakkönyvtárként látja el feladatait. A Hadtörténelmi Térképtár

immár megközelítőleg 200 000 egységet rejt, gyűjteménye az országban páratlan.

Mindhárom gyűjtemény folyamatosan a hadtörténelmet kutatók rendelkezésére áll. Kiemelte az előadó, hogy olyan nélkülözhetetlen anyagok kutathatók itt, mint a levéltár Generalkommando-, ezernyolcszáznegyvennyolcas, első világháborús, vagy tanácsköztársasági különgyűjteménye, a könyvtár történelmi hadiszabályzat-gyűjteménye, a térképtár katonai felvétel-gyűjteményei. Ehhez hozzátette: „Hagyománnyá vált, hogy gyűjteményeinket évente felkeresik a katonai tanintézetek és az egyetemek hallgatói. Ilyen alkalmakkor részletes tájékoztatást nyújtunk gyűjteményünk anyagáról és a kutatás szabályairól. Számos alkalommal előfordult már, hogy az itt megjelent hallgatók később mint kutatók tértek vissza gyűjteményeinkbe."

A három gyűjtemény kutatóforgalmának alakulását elemezte ezt követően Czigány százados. A nagyarányú lekötöttség hangsúlyozása mellett kiemelte, hogy a levéltárosok, könyvtárosok, térképtárosok jelen vannak szakmai jellegű tudományos rendezvényeken. Ugyanakkor tanulmányok, fondjegyzékek, bibliográfiák, katalógusok közreadásával teszik le újra és újra névjegyüket a hazai tudományos életben.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozta az előadó: „a különböző tudományos és ismeretterjesztő műveket lapozgatva láthatjuk, hogy komoly és színvonalas szakkönyvek megírása elképzelhetetlen e három forrásgyűjtemény használata nélkül, szóljanak akár a közelmúlt, vagy a régmúlt történeti és hadtörténelmi eseményeiről."

A tudományos tanácskozás az elnöklő *Horváth István* vezérőrnagy zárszavával ért véget.

RAVASZ ISTVÁN DEZSŐ

A NÉPEK BARÁTSÁGÁNAK ÚTJÁN

Kőszegi kultúrtörténeti konferencia 1985. július 1—5.

Négy, ma már barátságban egymás mellett élő nép képviseletében öt delegáció ült össze Kőszegen 1985. július elseje és ötödike között a Mogersdorf Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion soron következő, XVII. ülésszakán, hogy az osztrák, horvát, szlovén és magyar történészek megismerjék egymás kutatómunkájának legújabb eredményeit a konferencia soros tematikájában: Állam és társadalom a Pannon-térségben a két világháború között.

A szimpozion rendezvénysorozata 1969-ben indult útjára a mogersdorfi jegyző, dr. Julius Moser kezdeményezésére. Résztvevői minden év júliusának első hetében összeülnek, s évente más és más témában cserélik ki véleményüket, valamint kutatási eredményeiket országaik történelmi múltjának aktuális kérdéseiről. A tanácskozás nevében szereplő „kultúrtörténeti" szót a szimpozion tágan értelmezi: az emberi kultúra szerves részét képezi az állam és a társadalom is, hiszen az emberi értelem, az emberi fejlődés során jöttek létre.

Stájerország delegációját *Hans Dattinger*, a tartományi tanács kulturális referense és *dr. Ferdinand Hauptmann*, a grazi egyetem munkatársa vezette. A burgenlandi delegáció *Hans Sipőtz*nek, a tartományi tanács kulturális referensének és *dr. August Ernst*nek, a Tartományi Könyvtár munkatársának a vezetésével érkezett, a horvátországi delegáció élén *Marian Cuculič*, a Horvát Művelődési Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának elnöke és *dr. Ivan Kampus*, a zágrábi egyetem munkatársa állt. A szlavón delegációt *Boris Frlecz*, a Szlavón Köztársaság Parlamentje Végrehajtó Bizottságának alelnöke és *dr. Bruno Hartmann*, a maribori egyetem munkatársa vezette, a magyar delegáció élén pedig *dr. Bor Zoltán*, Vas megye Tanácsa Végrehajtó Bizottságának elnöke, valamint a Történelmi Társulat képviseletében *dr. Vörös Károly* állt.

A szimpoziont elsején délután *Sarlós István*, az Országgyűlés Elnöke, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja nyitotta meg. Megnyitó beszéde előtt az öt küldöttség politikai vezetői köszöntötték az egybegyűlteket. Az ünnepélyes megnyitón Kőszeg város tanácsának elnökhelyettese díszokleveleket adott át a szervezésben és a lebonyolításban hosszabb ideje tevékenyen részt vevő tanároknak, tudósoknak, kutatóknak, köztük posztumusz *dr. Julius Mosernak*, aki néhány héttel a XVII. szimpozion megrendezése előtt hunyt el. Róla a jelenlevők egyperces néma felállással emlékeztek meg. Este a résztvevőknek Sarlós István az Írottkő Szálló halljában fogadást adott.

Az ünnepélyes megnyitást követően *dr. Stier Miklós* olvasta fel *dr. Ránki György* vitaindító, s a fő témát összefoglaló referátumát A modern állam szerepének változásai Közép-Kelet-Európában a két világháború között címmel. Előadásában Ránki György szólt többek között az állam fogalmának újraértékeléséről a Monarchia felbomlását követően Magyarországon, Ausztriában és a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban. Elemezte a XX. század huszas éveiben még meglevő, múlt századvégi liberalizmus utóvédharcait, s a tisztikar és az állami hivatalnokok szerepét mindhárom utódállamban. Bemutatta a föderalista és a centrista irányzat harcát a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban, Gömbös Gyula kísérletét a nyílt fasiszta diktatúra bevezetésére Magyarországon és a politikai struktúra változásait általában, mindhárom országban. Előadását azzal a megállapítással zárta le, hogy a térség népeinek a második világháború időszakában bekövetkező tragédiáját (többek között) az okozta, hogy mindhárom ország egyaránt a totális állam kiépítésének irányába haladt a harmincas évektől kezdődően.

A szimpozion további négy munkanapján összesen tíz előadás hangzott el. Mindegyikük kapcsolódott valamilyen formában dr. Ránki György bevezető referátumához. Tartalmuk ismertetése nem látszik most szükségesnek, ugyanis még az év vége előtt a szervező bizottság külön kötetben adja ki a konferencia anyagát, az előadások és a hozzászólások teljes szövegével. Érdemes azonban felsorolni, az előadásokat elhangzásuk sorrendjében; címük szemléletesen tartalmazza mindazt, amit készítőik a tanácskozáson közkincscsé tettek:

Arnold Suppan (Bécsi Egyetem): Állam és társadalom a Pannon térségben a két

világháború között. Ausztria, Jugoszlávia és Magyarország összehasonlítása;

Dusan Plečaš (Eszéki Egyetem): Az állami szervek megtorló intézkedései a munkásmozgalommal szemben Horvátországban 1919—1941;

Sipos Péter (Párttörténeti Intézet, Budapest): Állam és munkásmozgalom Magyarországon a két világháború között;

France Filipie (Maribori Egyetem): A szlovén munkásmozgalom viszonya az államhoz és a társadalomhoz;

Jurij Perovšek (Ljubljanai Egyetem): A szlovén nép önrendelkezésének érvényesülése a Szerb—Horvát—Szlovén államban 1918-ban;

Wolfgang Mantl (Grazi Egyetem): Az alkotmányfejlődés: az újonnan létrejött osztrák állam problémája;

Hrvoje Matkovie (Zágrábi Egyetem): A jugoszláv államrend kérdése a horvátországi pártok programjaiban és politikai tevékenységeiben, 1918—1921;

Alfred Ableitinger (Grazi Egyetem): Az osztrák állam gyengesége a katonai szervezetekkel való konfliktusaiban;

Roland Widder (Mattersburgi Politológiai Intézet): Nyelv és konfliktus. A politikai kultúra elemei Burgenlandban az Első Köztársaság idején;

Vonyó József (Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs): A kormánypárt és a közigazgatás a Dunántúlon a totalitárius törekvések idején.

Az ülésszaknak a kőszegi Gyógypedagógiai Intézet adott helyett, melynek munkatársait a lebonyolításáért csak elismerő szavakkal lehet illetni. Az egykori katonai alreáliskola hatalmas és gondozott parkja előtt az érkezőket a három ország állami zászlaja fogadta. A konferenciatermet öt zászló, a magyar, a stájer és burgenlandi tartományi, a horvát, illetve a szlovén díszítette. Az eladásokat és az azokat követő vitákat vezeték nélküli rádiólánc, valamint megfelelő számú kisméretű vevőkészülék és fülhallgató segítségével valamennyi résztvevő az anyanyelvén követhette. A fordítógép technikai rendszere lehetővé tette, hogy ha valaki elfáradt, kimenjen egy kávét vagy egy üdítőt elfogyasztani a terem előtt létesített büfébe úgy, hogy közben hallgathatta az éppen folyó előadást vagy hozzászólást.

A szervező bizottságot dicséri a konferencia „olajozott" lefolyásán túl a járulékos programok gazdagsága. Július elsején délután a szimpozion résztvevői a Jurisich-várban találkozhattak először Bartha László kolozsvári származású, Kőszegen alkotó festőművész kiállításának megnyitóján. Másodikán este a helybeli plébániatemplomban adták elő Händel Alexanderfest-ét. Harmadnap a Jurisich-vár udvarán nemzetközi folklórestet rendeztek. Kétszer szerveztek egész délutánt kitevő kirándulást. Harmadikán a résztvevőket az ún. Kőszeghegyalján kalauzolták végig, útba ejtve egy ma is működő, de már műemlékké nyilvánított vízimalmot Kőszegszerdahelyen, a Szent Vid kápolnát és a melette folyó bronzkori ásatásokat Velem felett, illetve a faluban egy népművészeti alkotótábort. Másnap a szervezők a küldöttségek tagjainak a történelmi Sopront, a fertődi Esterházy-kastélyt és a nagycenki Széchenyi-kúriát, illetve mauzóleumot mutatták meg. Külön ki kell emelnünk a rendezvény főszervezőjét, „házigazdáját" és mindenesét, Tilcsik Györgyöt, a Vas megyei Levéltár igazgatóját.

Az előadások a Pannon-térség viszonyait elemezték. Ez a megnevezés, mint azt Sarlós István is bizonyította megnyitó beszédében, igen szerencsés. Utal a Kárpát-medence délnyugati negyedében élő népek összetartozására úgy, hogy maga az elnevezés egyik népnek sem sajátja, hiszen keletkezése a Római Birodalom időszakára esik, amikor a Dunántúl, a mai Stájerország, Burgenland, Horvátország és Szlavónia egy állam részét képezték, egy ország területét alkották.

A Pannon-térségben élő népek, mint Sarlós István is rámutatott, nem egyenlő mértékben ugyan, de viszonylag elmaradottak a világ vezető államainak színvonalától, amely többek között éppen azért következett be, mert e népek fogták fel és állították meg az Oszmán Birodalom nyugat felé irányuló hódító törekvéseit. Összefogásukat ez is indokolná, s ma már indokolja is. Azt az összefogást, amely nem mindig volt ilyen egyértelmű e népek történelmében. A történészeknek, s a szimpozion résztvevőinek éppen ezért kell az elmúlt időszakok történelmével foglalkozniuk, éppen ezért kell a népek nem egy esetben bekövetkezett egymás ellen fordulásának okait elemezniük, hogy az többet ne következhessen be, az egyet nem értés időszaka többé ne térhessen vissza. Ez a nemes feladat pedig kiemeli a Mogersdorf Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozion jelentőségét, s a Pannon-térség népei haladásának eszmei élvonalába emeli azt.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1983

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet
Katonai múzeum-, levéltár és könyvtárügy
A hadtudomány és a hadtörténelem elméleti kérdései
A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadművészet története
A haditechnika története
Hadijog, háborús bűnök
Hírszerzés
Katonai kiképzés és nevelés története
Megemlékezések, életrajzok

III. HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem
Középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem
  Az első világháború
Legújabbkori hadtörténelem
  A két világháború közötti korszak hadtörténelme
    A második világháború
    A második világháború politikai és diplomáciai története
    Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál
    Katonai propaganda
    A második világháború hadművészete
    Haditengerészet
    Légierő és légvédelem
    A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
    Nyugati hadszíntér
    Afrikai földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
    Keleti hadszíntér
      A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata
      Az 1942—1943. évi hadműveletek
      Az 1944—1945. évi hadműveletek
    Távol-keleti hadszíntér
    Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
  A második világháború utáni időszak hadtörténelme
    A Varsói Szerződés és a szocialista országok hadseregei
    A NATO és a kapitalista országok hadseregei

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEK

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Armejszki Pregled	AP
Armor	A
Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bojova Priprava	BP
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Defense Nationale	DN
Europäische Wehrkunde	EW
Fáklya	F
Glasnik RV i PVO	GRV
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenstvi	HV
Isztoricseszki Pregled	IP
Isztorija SzSzSzR	ISzSzSzR
Italia Contemporanea	IC
Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies	RUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommuniszt Vooruzsennüh Szil	KVSz
Korunk	KO
Lengyelország	LE
Mezsdunarodnaja Zsizn'	MZs
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik	MT
Militärwesen	M
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
NATO's Fifteen Nations	NFN
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Österreichische Militärische Zeitschrift	ÖMZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Przeglad Historyczny	PH
Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique des Armées	RHA
Revue Internationale d'Histoire Militaire	RIHM
Revue Militaire Soviétique	RMSov
Revue Militaire Suisse	RMS
Revue Roumaine d'Histoire	RRH
Rivista Militare	RM
Der Schweizer Soldat	SS
Der Soldat	S
Soldat und Technik	SUT
Tehnika i Vooruzsenie	TIV
Truppendienst	TR
Truppenpraxis	TRP
Tül i Sznabzsenie	TISz
Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal	UIZs
Vesztnik Drevnej Isztorii	VDI
Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü	VPO
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte	VfZ
Voenna Miszöl	VOM
Voennaja Müszl'	VM
Voenno Isztoricseszki Szbornik	VISz
Voenno Isztoricseszkij Zsurnal	VIZs
Voennüj Vesztnik	VV
Vojni Glasnik	VG
Vojno Delo	VD

Vojnoistorijski Glasnik	VOG
Voproszü Isztorii	VI
Wehrtechnik	WT
Wojsko Ludowe	WL
Wojskowy Przeglad Historiczny	WPH
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft	ZfG

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet

1. A jugoszláv történelmi irodalom bibliográfiája 1977—1979. — VOG, 1983. 1. sz. 353—365., 2. sz. 395—405., 3. sz. 381—398. p.
2. A történelmi irodalom bibliográfiája. 1979. 2—4. r. Összeáll. L. Tafta, T. Isticioaia-Budura. — RRH, 1983. 2. sz. 183—195., 3. sz. 273—284., 4. sz. 403—412. p.
3. A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent könyvek és tanulmányok bibliográfiája. — RHDGM, 129. sz. 1983. 123—141., 130. sz. 119—137., 131. sz. 139—144., 132. sz. 107—124. p.
4. A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája 1977—1981. — VOG, 1983. 1. sz. 367—376., 2. sz. 405—413., 3. sz. 397—410. p.
5. *Harz,* M.—*Olech,* U.—*Zielinska,* B.: A második világháború irodalmának bibliográfiája. — WPH, 1983. 1. sz. 285—303., 4. sz. 302—330. p.
6. *Harz,* M.—*Olech,* U.— *Zielinska,* B.: A lengyel hadsereg története 1943—1948. Bibliográfia az 1973—1982-ig megjelent irodalomról. — WPH, 1983. 2—3. sz. 714—760. p.
7. *Wollstein, G.:* Poroszország történetével foglalkozó irodalom áttekintése. — MM, 1983. 1. sz. 91—116. p.
8. *Bernecker,* W. L.: A spanyol polgárháború. (1936—1939.) Bibliográfia. — MM, 1983. 1. sz. 117—162. p.
9. *Beer,* A.: Irodalomjegyzék a légiháborúk tanulmányozásához. — TRP, 1983. 11. sz. 838—839. p.
10. *Beer,* A.: Irodalomjegyzék a tüzérség történetéről. — TRP, 1983. 3. sz. 185—187. p.
11. *Spivak,* M.: Bibliográfia a tunéziai hadjáratról. — RHA, 1983. 1. sz. 50—51. p.
12. *Löwis of Menar,* H. v.: Konfliktuskutatás 1982—1983. Bibliográfia. — BZK, 1983. 4. sz. 99—150. p.
13. *Petrov,* M.—*Geseva,* J.: Az orosz sajtó és a bolgár nemzeti felszabadító mozgalom. (1878—1903.) — VISz, 1983. 3. sz. 77—89. p.
14. *Diesener,* G.: Hadtörténeti propaganda a „Freies Deutschland" c. 1943-ban a Szovjetunióban alapított újságban. — MG, 1983. 3. sz. 333—342. p.
15. *Munzel,* O.: 25 éves a „Kampftruppen". — KTR, 1983. 6. sz. 220—221. p.

Katonai múzeum-, levéltár és könyvtárügy

16. *Bertin,* P.: A francia gyalogság öt évszázada. Kiállítás a Gyalogsági Múzeumban, Montpellier-ben. — RHA, 1983. 1. sz. 114—117. p.
17. *Prost,* L.: A hadművészet és hadtörténelem napóleoni múzeuma. — RHA, 1983. 3. sz. 114—115. p.
18. *Massip,* R.: A francia haditengerészet múzeuma. — RHA, 1983. 2. sz. 116—119. p.
19. *Bellec,* F.: A francia haditengerészet múzeumai. — RHA, 1983. 4. sz. 104—107. p.
20. *Prasky,* F.: A Milánói Haditengerészeti Múzeum kincsei. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 2. sz. 68—74. 3. sz. 108—111. p.
21. *Augsburger,* U.: A svájci hadtörténeti múzeumról. — SS, 1983. 5. sz. 10—11. p.
22. A svájci hadtörténeti múzeumok. — ASMZ, 1983. 7—8. sz. 380—381. p.
23. *Iliev,* Il.: Az 1903. évi ilinden-preobrazsenii felkelés katonai ereklyéi a Nemzeti Hadtörténeti Múzeumban. — VISz, 1983. 3. sz. 206—213. p.
24. *Rilszka,* M.—*Iliev,* I.: A Balkán-háború a bolgár művészetben. Retrospektív kiállítás a Balkán-háború 70. évfordulója emlékére. — VISz, 1983. 1. sz. 208—212. p.
25. *Gosztony,* P.: Látogatás a lisszaboni hadtörténeti múzeumban. — SS, 1983. 9. sz. 16—18. p.
26. *Gottier,* B.: A pardai finn páncélos múzeum. — SS, 1983. 2. sz. 18—19. p.
27. *Schmon,* W.: A 7,5 cm 33 mintájú hegyi ágyú múzeumba kerül. — SS, 1982. 1. sz. 18—19. p.
28. A szovjet „Győzelem" rend alapításának 40. évfordulójára. — RMSov, 1983. 11. sz. 44. p.

29. *Zubarev, A.—Egorsin, V.*: A legmagasabb katonai rendfokozat a generalisszimusz. — VIZs, 1983. 3. sz. 78—82. p.
30. A hősiesség jelvényei. Szovjet kitüntetések története. — RMSov, 1983. 10. sz. 48. p.
31. *Bernklau, W.*: A vaskereszt kitüntetés története. — EW, 1983. 3. sz. 133—135. p.
32. *Bertin, P.*: Régi francia gyalogezredek jelvényei. — RHA, 1983. 4. sz. 124—129. p.
33. A francia haditengerészet jelvényei. — RHA, 1983. 4. sz. 108—111. p.
34. A francia haditengerészet jelvényei 1983-ban. — RHA, 1983. 2. sz. 123—129. p.
35. A tunéziai hadjáratban részt vett francia alakulatok jelvényei. — RHA, 1983. 1. sz. 120—123. p.
36. *Otto, H.—Studanski, R.*: A német katonazene története az első világháború végéig. — MG, 1983. 6. sz. 674—688. p.
37. *Ermilov Sz.*: Örök megemlékezésül. (Nagy Honvédő Háborús emlékművek a Szovjetunióban.) — VIZs, 1983. 9. sz. 80—83. p.
38. *Szimakov, E.*: Győztes fegyverek. (A német fasizmus felett aratott győzelem 25. évfordulóján állított hősi emlékművek.) — VIZs, 1983. 1. sz. 79—82. p.
39. *Baklanov, A.*: „A sztálingrádi csata." Egy körkép felállítása a csata 40. évfordulójára. — VIZs, 1983. 1. sz. 83—86. p.
40. *Barnett, C.*: Angol katonai levéltárak. — JSAHR, 246. sz. 1983. 77—79. p.
41. *Sluka, V.*: Áttekintés a Hadtörténelmi Levéltár anyagáról. — HV, 1983. 4. sz. 138—144. p.
42. *Valis, Z.*: A Lengyel Légió dokumentumai a Hadtörténelmi Levéltárban. — HV, 1983. 3. sz. 133—140. p.
43. *Zaprjanova-Todorova, A.*: Személyi iratok mint történelmi források. — VISz, 1983. 6. sz. 173—174. p.
44. *Kuhnt, M.—Volker, E.*: Az NDK Katonai Levéltára támogatja a csapattörténetírást. — M, 1983. 8. sz. 96—98. p.
45. *Klimov, I.*: A győzelem krónikája. (Könyvek a Nagy Honvédő Háborúról.) — VIZs, 1983. 1. sz. 87—89. p.
46. *Murmanceva, V. Sz.*: A Nagy Honvédő Háborúban harcoló és dolgozó nők hőstetteinek legújabb irodalma. — VI, 1983. 9. sz. 119—124. p.
47. *Ratkos, P.*: Anonymus Gesta Hungarorum c. munkájának forrásértéke. — HC, 1983. 6. sz. 825—866. p.

A hadtudomány és hadtörténelem elméleti kérdései

48. *Vad, E.*: Lenin Clausewitz „A háborúról" c. művéről. — EW, 1983. 4. sz. 177—178. p.
49. *Doepner, F.*: Meghamisította Brühl **gróf Clausewitz írásait?** — EW, 1983. 5. sz. 245—248. p.
50. *Doepner, F.*: „Reform" és „reakció" a 19. században. (Scharnhorst, Gneisenau, Boyen, Clausewitz.) — KTR, 1983. 2. sz. 73—74. p.
51. *Brill, H.*: Homer Lea tábornok és katonai teoretikus. Az amerikai geopolitika egyik megteremtője. — EW, 1983. 11. sz. 544—545. p.
52. *Hübner, B.—Lampe, J.—Otto, H.*: A német szociáldemokraták parlamenti harca a béke biztosításáért és a leszerelésért 1875—1895. Engels „Le tud-e szerelni Európa?" c. művének keletkezéséről és hatásáról. — MG, 1983. 6. sz. 613—626. p.
53. *Brühl, R.*: Örökség és hagyomány a német hadtörténelemben. — MG, 1983. 6. sz. 689—693. p.
54. *Ilari, V.*: A katonai tudományok Olaszországban. Történeti bevezetés. — RM, 1983. 2. sz. 13—26. p.
55. *Zsilin, P. A.*: A marxizmus—leninizmus klasszikusai a háborúról és a hadtudományról. — VIZs, 1983. 3. sz. 10—20. p.
56. *Zsilin, P. A.*: A marxizmus—leninizmus klasszikusai a háborúról és a hadtörténelemről. — HV, 1983. 6. sz. 36—48. p.
57. *[Szredin]* Sredine, G.: A marxizmus—leninizmus elvei a háborúról és a hadseregről. — RMSov, 1983. 10. sz. 5—8. p.
58. *Schnitter, H.—Lampe, J.*: Karl Marx a háborúról és a hadseregről. — M, 1983. 2. sz. 25—30. p.
59. *Helmert, H.—Koschulla, R.*: Karl Marx és a fegyveres hatalom. A forradalmi munkásmozgalom katonapolitikájának elvi megalapozása. — MG, 1983. 2. sz. 133—143. p.
60. *Bormotova, V.*: Karl Marx N. G. Csernüsevszkij hadtörténeti nézeteiről. — VIZs, 1983. 5. sz. 87—88. p.
61. *Babin, A.*: Karl Marx katonaelméleti öröksége. — VIZs, 1983. 3. sz. 3—9. p.
62. *Gorbunov, V.*: Lenin a szocialista hazát védelmező háborúk sajátosságairól. — VIZs, 1983. 11. sz. 3—10. p.
63. *Lavrusa, Ju.*: Lenin és az SZKP a fegyelemről, mint a harckészültség legfontosabb alkotórészéről. — VIZs, 1983. 9. sz. 3—9. p.

64. *Utkin,* B.: Lenin és az SZKP a szovjet nép eszmei neveléséről és a Szovjet Fegyveres Erőkről. — VIZs, 1983. 8. sz. 3—12. p.
65. *Lizicsev,* A.: Lenin és az SZKP az éberség fokozásának szükségességéről. — VIZs, 1983. 6. sz. 3—11. p.
66. *Rübkin,* E.: Lenin és az SZKP az imperializmusról, mint az állandó háborús veszélyforrásról. — VIZs, 1983. 4. sz. 3—10. p.
67. *Vovk,* V.: Lenin hadtörténeti öröksége és a jelenkor. — VIZs, 1983. 10. sz. 10—15. p.
68. *[Szkrülnik]* Skrylnik, A.: Ideológia és háború. — RMSov, 1983. 8. sz. 6—8. p.
69. *[Levcsenkov]* Levtchenkov, A.: Háború és politika. — RMSov, 1983. 12. sz. 19—21. p.
70. *Lider,* J.: A szovjet hadtudomány. — ÖMZ, 1983. 2. sz. 140—152. p.
71. *Hoffmann,* H.: A hadtörténelem szerepe korunk osztályharcában. — MG, 1983. 4. sz. 389—396. p.
72. *Nesvabda,* F.: A hadtörténetírás módszertana. — Vita. — HV, 1983. 1. sz. 190—200. p.
73. *Sztojanov,* Zs.: A hadtörténelem módszertani problémái a „Voenno Isztoricseszki Szbornik" 1927—1943. évfolyamaiban. — VISz, 1983. 5. sz. 174—190. p.
74. *Casadio,* F.: A konfliktusok elemzésének módszerei. — RM, 1983. 6. sz. 80—91. p.
75. *Rychtarik,* K.: A gyakorlat és elmélet dialektikája. — HV, 1983. 2. sz. 99—116. p.
76. *Ochrana,* F.: Az ember — tudomány — haditechnika rendszerének jövője. — HV, 1983. 2. sz. 135—155. p.
77. *Georgiev,* K.: A dokumentumok szerepe a történeti kutatás folyamatában. — VISz, 1983. 2. sz. 216—229. p.
78. *Rybecky,* V.—*Mahler,* O.: A Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikája történetének módszertani kérdéseiről. 1955—1981. — CCH, 1983. 3. sz. 338—348. p.
79. *Paterinszki,* A.—*Zaprjanova-Todorova,* A.: A jelenkori burzsoá történetírás kritikájának módszertani problémái. — VISz, 1983. 1. sz. 188—200. p.
80. *Jakusevszkij,* A.: A kurszki csatáról szóló burzsoá hamisítások kritikája. — VIZs, 1983. 8. sz. 29—37. p.
81. *Antonov,* J.: Tíz éve alapították a bolgár vezérkar hadtörténeti intézetét. — VISz, 1983. 6. sz. 169—172. p.
82. *Lappalainen,* M.: Finnország hadtudományáról. Kutatómunka a finn Hadtudományi Intézetben. — MA, 1983. 2. sz. 73—75. p.
83. *Showalter,* D.: Hadtörténelem a Német Szövetségi Köztársaságban és az NDK-ban, 1980—1982. Az időszaki irodalom áttekintése. — MA, 1983. 2. sz. 71—72. p.
84. *Schmidt,* W.: Az NDK történész szövetségének megalapítása 1958-ban és szerepe a marxista—leninista történetírás kialakításában az NDK-ban az ötvenes és hatvanas években. — ZfG, 1983. 8. sz. 675—690. p.
85. *Brühl,* R.: A katonai hatalom szerepe a társadalmi átalakulásban. — MG, 1983. 5. sz. 517—521. p.
86. *Giertz,* H.: Az európai szocialista forradalmak katonai kérdései. — MG, 1983. 1. sz. 76—87. p.
87. *Mack,* K.: Az 1683-as nagy fordulat — Bécs török megszállása és hatása a Balkánra. Nemzetközi Történész Konferencia Bécsben 1982. november 24—25. — ÖO, 1983. 1. sz. 145—150. p.
88. *Brandt,* F.—*Hennicke,* O.: Hadtörténeti Tudományos Konferencia korunk osztályharcáról. — MG, 1983. 4. sz. 459—464. p.
89. Tudományos ülésszak Varsóban 1983. október 26-án a Lengyel Néphadsereg megalakulásának 40. évfordulóján. — WPH, 1983. 4. sz. 14—95. p
90. *Bugai,* N.: A nemzeti területek szovjetjeinek hadtörténeti kérdései egy rigai konferencián. — MG, 1983. 4. sz. 465—466. p.
91. *Hrabe,* J.: A polgári katonaszociológia a katonai szervezésről. — HV, 1983. 6. sz. 138—154. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

92. *Aerny,* F.: A morgarteni csata és Svájc történetének oktatása. — RMS, 1983. 2. sz. 57—62. p.
93. *Collins,* J. M.: Hogyan támaszkodnak a stratégák a történelem tanulmányozására. — MR. 1983. 8. sz. 30—44 p.
94. *Kiriljuk,* V.: Hadtörténeti munka a Kaukázuson túli katonai körzet csapatainál. — VIZs, 1983. 2. sz. 59—63. p.
95. *Zsuravlev,* M.: Hűség a népek barátsága és testvérisége iránt. (Harci hagyományok.) — VIZs, 1983. 2. sz. 38—42. p.
96. *Baryla,* J.: A történelem szerepe az ifjúság hazafias nevelésében. — WPH, 1983. 2—3. sz. 12—15. p.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadművészet története

97. *Jadziak,* E.—*Herman,* H.: A háborús tapasztalatok felhasználásáról. (Az ókortól napjainkig.) — MW, 1983. 2. sz. 68—73. p.
98. *Wolf,* J.: Az összfegyvernemi harc jellemzőinek fejlődése. — M, 1983. 8. sz. 54—58., 9. sz. 49—53. p.
99. *Bradley,* C.: A mozgékonyság, tűzerő és a túlélési képesség összefüggésének ciklusossága 1600-tól napjainkig. — A, 1983. 1. sz. 21—25. p.
100. *Schnitter,* H.: A törzsi felkelőktől a középkori polgárőrségig. A gyalogság fejlődése a 14. századig. — MG, 1983. 1. sz. 66—75. p.
101. *Schnitter,* H.: „A csatamező királynője." A gyalogság története a 15. sz.-tól a 18. század végéig. — MG, 1983. 4. sz. 434—446. p.
102. *Dederer,* J. M.: Nathanael Greene tábornok déli hadjárata (1780—1781.) és Mao Ce-tung mozgó hadviselése (1934—1935.). — MA, 1983. 3. sz. 115—121. p.
103. *Bellamy,* Ch.: Dzsingiz kán örökösei: a tatárok hatása az orosz és a szovjet hadseregre. — RUSI, 1983. 1. sz. 52—60. p.
104. *Bagrov,* V.: Fedor Fedorovics Usakov admirális (1744—1817.) flottaparancsnoki művészete. — VIZs, 1983. 8. sz. 81—85. p.
105. *Szavuskin,* R.: Az egymást követő támadó hadműveletek elmélete és keletkezésük kérdései. (1921—1929.) — VIZs, 1983. 5. sz. 77—83. p.
106. *Glantz,* D.: A szovjet harcrend és hadműveleti felépítés fejlődése. (1917—1945.) — MR, 1983. 2. sz. 2—12. p.
107. *Carell,* L.: A szovjet villámháború-elmélet. — ASMZ, 1983. 10. sz. 545—550 p.
108. *A szovjet fegyveres erők légiereje,* — RMSov, 1983. 8. sz. 23—25. p.
109. A szovjet fegyveres erők haditengerészete. — RMSov, 1983. 7. sz. 23—25. p.
110. *Kapitanec,* I.: Hazánk legrégibb flottája. A Balti-tengeri flotta. — VIZs, 1983. 5. sz. 73—77. p.
111. *Hovrin,* N.: 200 éves a Fekete-tengeri Flotta. — VIZs, 1983. 4. sz. 86—91. p.
112. *Mihajlovszkij,* A.: Őrségen a szovjet sarkvidéken. (50. éves a Vörös Zászlóval kitüntetett Északi flotta.) — VIZs, 1983. 6. sz. 89—94. p.
113. A szovjet fegyveres erők hadászati rakétacsapatai. — RMSov, 1983. 11. sz. 16—18. p.
114. A szovjet fegyveres erők páncélosai. (A harckocsizók napja — szeptember 11.) — RMSov, 1983. 9. sz. 22—25. p.
115. A szovjet fegyveres erők hadtápbiztosítása. — RMSov, 1983. 10. sz. 16—18. p.
116. A szovjet fegyveres erők híradószolgálata. — RMSov, 1983. 5. sz. 23—25. p.
117. A szovjet fegyveres erők vasúti csapatai. — RMSov, 1983. 6. sz. 16—18. p.
118. A szovjet fegyveres erők katonai építő alakulatai. — RMSov, 1983. 12. sz. 16—18. p.
119. *Böhme,* H.: Az imperialista államok légiháborúval kapcsolatos elmélete és gyakorlata a múltban és a jelenben. 1—2. r. — M, 1983. 7. sz. 44—49., 8. sz. 48—53. p.
120. *Kozlov,* M.: Az Egyesült Államok hadászati koncepciójának fejlődése a második világháború utáni évektől napjainkig. — VIZs, 1983. 10. sz. 69—77. p.
121. *Szlobodenko,* A.: Az amerikai nézetek fejlődése a nukleáris fegyverek harci és hadműveleti alkalmazásáról a második világháború után. — VIZs, 1983. 1. sz. 63—68. p.
122. *Hamilton-Smith,* L. J.: A forradalmi hadviselés stratégiájának fejlődése Vietnamban, 1946—1964. — AQ, 1983. 3. sz. 328—339., 4. sz. 439—450. p.
123. *Metz,* K. H.: Kisháború a nagyháborúban: a gerillaháború. — MM, 1983. 1. sz. 7—30. p.
124. *Cagnoli,* S.: A hidász ezred száz éve (1883—1983.) — RM, 1983. 4. sz. 128—134. p.
125. *Burcul,* M.: A jugoszláv műszaki fegyvernem 40 éves fejlődése és összhangja a követelményekkel. — VG, 1983. 1. sz. 8—12. p.
126. *Pawlik,* G.: Az osztrák haditengerészet történetéből. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 1. sz. 22—23., 1983. 1. sz. 29—30. p.
127. *Juba,* F.: A Földközi tengeri hajózás orvosi szolgálatának története. — Marine — Gestern, Heute, 1983. 1. sz. 4—7. p.
128. *Balaev,* N.: A tábori posta történetéből. (A 17. századtól a Nagy Honvédő Háborúig.) — VIZs, 1983. 12. sz. 61—63. p.
129. *Suant,* J.: A két világháború között: a parancsnoklás híradóeszközökön keresztül. — RIHM, 55. sz. 1983. 231—237. p.

A haditechnika története

130. *Kopenhagen,* W.: Fegyvergyűjtemény. — Armeerundschau, 1983. 1. sz. 45—48., 2. sz. 63—66., 3. sz. 69—72., 4. sz. 45—48., 5. sz. 53—56., 6. sz. 69—72., 7. sz. 69—72., 8. sz. 39—42., 9. sz. 39—42., 10. sz. 45—48., 11. sz. 45—48., 12. sz. 63—66. p.
131. *Böcsvarov,* I.: A középkori bolgár kardok néhány konstrukciós sajátossága. — VISz, 1983. 2. sz. 170—178. p.
132. *Ehinger,* P.: Amikor a golyó még „repült". [18—19. sz. fegyverekről.] — SS, 1983. 5. sz. 23—25. p.
133. *Nibler,* F.: A géppuska története. — TRP, 1983. 12. sz. 892—900. p.
134. *Child,* W. G.: Tábori kovácsműhelyek az angol hadseregben, 1700—1900. — JSAHR, 246. sz. 1983. 67—76. p.
135. *Wojtarik,* J.: Az 1863—1864. évi lengyel felkelés fegyverzete. — WPH, 1983. 1. sz. 67—73. p.
136. *Acerra,* M.: Hadihajó-építő gyárak feladatai Suffren idején Franciaországban. — RHA, 1983. 4. sz. 62—71. p.
137. *Bilzer,* F. F.: A „Drache" és a „Salamander" — az első páncélos fregattok a k. u. k. haditengerészetnél. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 2. sz. 65—66. p.
138. *Bilzer,* F. F.: A k. u. k. haditengerészet „Kaiser" nevű sor- és páncélozott hajói. — Marine — Gestern, Heute, 1983. 4. sz. 113—145. p.
139. *Sieche,* E.: A k. u. k. haditengerészet tengeri aknái. — Marine — Gestern, Heute,1983. 3. sz. 100—103. p.
140. *Brunne,* V.: A gyorsnaszádok fejlődése és szerepe a második világháború előtt és alatt. — M, 1983. 5. sz. 49—54. p.
141. *Jakubov,* V.—*Szkibinszkij,* N.: A vegyi fegyverek elleni védekezés történetéből. (Első világháború, Nagy Honvédő Háború.) — VIZs, 1983. 1. sz. 74—79. p.
142. *Beaver,* D. R.: Irányelv és politika: az amerikai hadügyminisztérium gépesítési és egységesítési programja a kerekes szállító járművek részére, 1920—1940. — MA, 1983. 3. sz. 101—108. p.
143. A szovjet hadiipar történetéből. — MTT, 1983. 2. sz. 82. p.
144. A szovjet repülőgépipar története. 1. r. — ÖMZ, 1983. 6. sz. 519—528. p.
145. *Kürsener,* J.: A levegő veteránjai a 2. világháborúból. Jak—11., Mustang P—51, stb. — SS, 1983. 1. sz. 8. p.
146. *Mörz,* K.: A Mannerheim és a Maginot-vonal. — ÖMZ, 1983. 2. sz. 131—135. p.
147. *Hnizdo,* B.: A tudományos-technikai haladás vívmányaival való katonai visszaélések. — HV, 1983. 3. sz. 108—116. p.

Hadijog, háborús bűnök

148. *Vaughn,* Th.: Az erkölcs: a háború tizedik parancsolata? — MR, 1983. 5. sz. 23—39. p.
149. *Higginbotham,* R.: Esettanulmány a hadijogról szárazföldi hadviselés során. (Angol—búr háború 1899—1902.) — MR, 1983. 1. sz. 58—66. p.
150. *Browning,* C. R.: A Werhmacht titkosrendőrsége és a zsidók tömeges kivégzése Szerbiában. — MM, 1983. 1. sz. 31—48. p.
151. *Polojac,* M.: Bírósági intézmények a népfelszabadító háborúban 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 191—195. p.
152. *Despot,* M.: Egyes kérdések a népfelszabadító háborúról Mosor hegység térségében, a nemzetközi jog megvilágításában. — VOG, 1983. 2. sz. 83—95. p.
153. *Boberach,* H.: A szárazföldi hadsereg és a légierő katonáinak átirányítása az SS halálbrigádokba a koncentrációs táborok őrzésére 1944-ben. — MM, 1983. 2. sz. 185—190. p.
154. *Liko,* K.: Az 1977. évi kiegészítő jegyzőkönyv az 1949-es genfi egyezményhez. — ÖMZ, 1983. 5. sz. 392—395. p.

Hírszerzés

155. *Giambartolomei,* A.: Az olasz titkosszolgálat, 1861—1945. — RM, 1983. 3. sz. 57—71. p.
156. *Grigorev,* A.: Éjszaka támad a Zeppelin. A rádiófelderítés történetéből. — MTT, 1983. 6. sz. 280. p.
157. *Defrasne,* J.: A francia parancsnokság magatartása az 1919 és 1940 közötti műszaki és ipari forradalom katonai következményeivel szemben: a „hírszerzés"-faktor. — RIHM, 55. sz. 1983. 185—209. p.
158. *Wheeler,* D. L.: A rend szolgálatában. A portugál politikai rendőrség és a brit, a német és a spanyol hírszerzés, 1932—1945. — Journal of Contemporary History, 1983. 1. sz. 1—25. p.
159. *Skenderija,* N.: A biztonsági és a hírszerző szolgálat kialakulásának jelentősége a népfelszabadító háború alatt 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 277—285. p.
160. *[Korocsenko]* Korotchenko, I.: A szovjet felderítőszolgálat a Nagy

Honvédő Háborúban. — RMSov, 1983. 6. sz. 44—45. p.

161. *Baskirov,* I.: A felderítés mestere. (V. N. Szimbircev, felderítő a Nagy Honvédő Háborúban.) — VIZs, 1983. 1. sz. 39—42. p.

162. *Maslo,* A.: Harc az ötödik hadoszlop ellen a Népfelszabadító Háborúban. — VG, 1983. 1. sz. 91—94. p.

163. *Nazarewicz,* R.: A Harmadik Birodalom titkosszolgálata és diverziós akciói a felszabadított lengyel területeken, 1944—1945. — WPH, 1983. 2—3. sz. 340—353. p.

Katonai kiképzés és nevelés története

164. *Misev,* R.: Bolgárok kiképzése orosz katonai tanintézetekben a felszabadulástól a 19. század végéig. — VISz, 1983. 6. sz. 49—59. p.

165. *Schulze-Kössens,* R.: A junkeriskolák hatása a Waffen SS fejlődésére. — Der Freiwillige, 1983. 6. sz. 6—8., 7—8. sz. 55—57., 9. sz. 29—30. p.

166. *Karaljuk,* A.: Lenin és az SZKP a hazafias és internacionalista nevelésről a szovjet fegyveres erőknél. — VIZs, 1983. 12. sz. 3—11. p.

167. *Szin'kov,* V. M.: A Vörös Hadsereg hivatásos tisztjeinek felkészítése Ukrajnában, 1919—1920-ban. — UIZs, 1983. 2. sz. 84—87. p.

168. *Stähli,* H.—K.: A svájci hadsereg hegyi-harckiképzésének története. — SS, 1983. 12. sz. 42—45. p.

169. *Iovlev,* A.—*Bokarev,* V.: A tartalék csapatparancsnoki állomány kiképzési rendszerének kialakulása és fejlődése a két háború közötti időszakban. — VIZs, 1983. 8. sz. 86—91. p.

170. *Gareev,* M.: A csapatok harckiképzésének tapasztalataiból a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZs, 1983. 4. sz. 11—20. p.

171. A Frunze Katonai Akadémia. — RMSov, 1983. 12. sz. 11—12. p.

172. *Duda,* H.: A lengyel népi légierő technikai személyzetének kiképzése. (1943—1945.) — WPH, 1983. 4. sz. 113—128. p.

173. *Grzelak,* Cz.: A katonai főiskolai rendszer a Lengyel Nemzeti Hadseregben. (1944—1947.) — WPH, 1983. 1. sz. 47—101. p.

174. *Wrzeszcz,* S.: Kultúra és kiképzés a Lengyel Néphadseregben. — WPH, 1983. 2—3. sz. 289—321. p.

175. *Sálik,* V.: A vezetőképzés módszertana. — HV, 1983. 2. sz. 117—134. p.

176. *Ryska,* M.: A parancsnokok aktivitása, vezetési stílusa. — HV, 1983. 6. sz. 106—121. p.

177. *Hyska,* K.: A katonák fegyelmi helyzetének elemzése. — HV, 1983. 4. sz. 99—107. p.

178. *Lascsenko,* P.: A katonai vezetők önképzése. — VIZs, 1983. 9. sz. 10—19. p.

Megemlékezések, életrajzok

179. *Sielicki,* F.: Egykori Kosciusko-frontkatonák. — WPH, 1983. 2—3. sz. 322—339. p.

180. *Hoff,* P.: Franciaország hadügyminiszterei 1871—1914-ig. — RHA, 1983. 4. sz. 72—85. p.

181. *Poletaev,* O.: A polgárháború hősei. — VIZs, 1983. 2. sz. 53—58., 5. sz. 45—59., 8. sz. 52—56., 12. sz. 29—33. p.

182. *Bahareva,* O. P.: James *Aldridge* a második világháborúról. — UIZs, 1983. 6. sz. 118—124. p.

183. *Zaharov,* A.: Vaszilij Mihajlovics *Altfater,* a Szovjet Köztársaság tengerészeti erőinek első parancsnoka, 100 éve született. — VIZs, 1983. 12. sz. 80—82. p.

184. *Olejnik,* L. V.—*Szlin'ko,* I. I.: E. I. *Aniszimenko,* a partizánparancsnok. — UIZs, 1983. 10. sz. 115—117. p.

185. *Polikarpov,* V.: 100 éve született Vladimir Alekszandrovics *Antonov-Ovszeenko.* — VIZs, 1983. 3. sz. 94—96. p.

186. *[Mihajlov] Mikhailov, V.: V. A. Antonov-Ovszeenko,* a forradalom harcosa. — RMSov, 1983. 3. sz. 44. p.

187. *Vidal,* Ph.-J.: Jean-Baptiste-Charles *Baurot* tábornok. 1773—1847. — RHA, 1983. 4. sz. 130—131. p.

188. *Rudenko,* Sz.: 80 éve született Afanaszij Pavlan'tevics *Beloborodov* hadseregtábornok. — VIZs, 1983. 1. sz. 93—96. p.

189. 90 éve született Ivan Panfilovics *Belov,* elsőosztályú hadseregparancsnok. — VIZs, 1983. 6. sz. 94—96. p.

190. *Birnstiel,* F.: Hermann von *Boyen* hadseregtábornok, porosz hadügyminiszter. (1771—1848.) — KTR, 1983. 1. sz. 36—38. p.

191. *Azovcev,* N.: Dicsőség a polgárháború és a Nagy Honvédő Háború hősének. 100 éve született Szemen Mihajlovics *Budennüj* marsall. — VIZs, 1983.4.sz.47—53.p.

182. *Bugai,* N.: Sz. M. *Budennüj* — a legendás szovjet lovastábornok. — MG, 1983. 2. sz. 163—175. p.

193. *Kozlov,* L.: Népi hős, katonai vezető. Sz. M. *Budennüj* marsall születésének 100. évfordulójára. — RMSov, 1983. 4. sz. 34—35. p.

194. *Gocev,* D.: 80 éve halt meg Goce *Delcsev.* (Forradalmár, az 1903. évi

macedóniai fegyveres felkelés halottja.) — VISz, 1983. 3. sz. 119—132. p.

195. *Gennaro,* A.: Francesco *De Sanctis* halálának századik évfordulójára. — RM, 1983. 5. sz. 96—105. p.

196. *Guszarevics,* Sz.: Katona, hadvezér, teoretikus. 100 éve született Alekszandr Il'ics *Egorov.* — VIZs, 1983. 10. sz. 50—55. p.

197. *[Mihajlov]* Mikhailov, V.: A. I. *Egorov* marsall születésének 100. évfordulójára. — RMSov, 1983. 10. sz. 46—47. p.

198. Jean-Julien *Fonde* tábornok halálára. 1908—1983. — RHA, 1983. 4. sz. 138. p.

199. *Redanszkij,* V.: 100 éve született Lev Mihajlovics *Galler* tengernagy. — VIZs, 1983. 11. sz. 92—94. p.

200. *Nevler,* V. E.: Giuseppe *Garibaldi* a népek szabadságának és a békének harcosa. — VI, 1983. 7. sz. 96—106. p.

201. *Guszakovszkij,* I.: 80 éve született Andrej Lavrentevics *Getman,* hadseregtábornok. — VIZs, 1983. 10. sz. 94—96. p.

202. *Marinov,* Il: Dimitör Gorov (1840—1881.). Forradalmár, részt vett az 1876. évi áprilisi felkelésben. — VISz, 1983. 2. sz. 208—215. p.

203. *Grigorovics* ,D. F.: A. A. *Grecsko,* a Szovjetunió marsallja, 80 éves. — UIZs, 1983. 10. sz. 121—124. p.

204. *Ivanov,* Sz.: Andrej Antonovics *Grecsko,* a Szovjetunió marsallja. Megemlékezés 80. születésnapjáról. — VIZs, 1983. 10. sz. 55—60. p.

205. *Popov,* N.: 90 éve született Innokentij Andreevics *Halepszkij,* 2. osztályú parancsnok. — VIZs, 1983. 7. sz. 94—96. p.

206. *Harfield,* A. G.: Frederick *Hardy* vezérőrnagy visszaemlékezései. — JSAHR, 248. sz. 1983. 228—245. p.

207. *Beloborodov,* A.: 80 éve született Georgij Ivanovics *Hetagurov* hadseregtábornok. — VIZs, 1983. 4. sz. 92—94. p.

208. *Baranov,* B.: Repülőmotorok tervezője. A. *Ivcsenko* születésének 80. évfordulójára. — RMSov, 1983. 11. sz. 45. p.

209. *Blankart,* F. A.: Karl Jaspers és a béke. (Születésének 100. évfordulóján.) — ASMZ, 1983. 11. sz. 625—626. p.

210. *Nedjalkov,* N.: 90 éve született Ivan Atanaszov *Kinov* vezérezredes. — VISz, 1983. 3. sz. 214—221. p.

211. *Kazakov,* K.: 80 éve született Nikolaj Ivanovics *Krülov,* A Szovjetunió marsallja. — VIZs, 1983. 4. sz. 54—58. p.

212. *Kuropieska,* J.: A szerző visszaemlékezései a Lengyel Néphadseregben töltött szolgálati idejére (1945—1947.). — WPH, 1983. 2—3. sz. 425—451. p.

213. *Kozlowski,* E.: Tadeusz *Kutrzeba* tábornok visszaemlékezéseiből. — WPH, 1983. 2—3. sz. 493—510. p.

214. *Birnstiel,* F.: Paul von *Lettow-Vorbeck* tábornok. (1870—1964.) — KTR, 1983. 3. sz. 126—128. p.

215. *Zsecsev,* N.: A nép barátja, a forradalom vezére. (Vaszil *Levszki,* forradalmár, 1837—1873.) — VISz, 1983. 1. sz. 3—19. p.

216. *Filimosin,* M.: 70 éve született Szemen Mihajlovics *Lobov,* a Szovjetunió flottaadmirálisa. — VIZs, 1983. 2. sz. 93—96. p.

217. Tüzérségi fegyverek tervezője. M. *Loginov* születésének 80. évfordulójára. — RMSov, 1983. 11. sz. 46. p.

218. *Povalij,* M.: Kommunista, katona és hazafi. 85 éve született Rodion Jakovlevics *Malinovszkij.* — VIZs, 1983. 11. sz. 68—73. p.

219. *Nejedly,* M.: Zdenek *Nejedly* és a nemzeti felszabadító harc hagyományai. — HV, 1983. 1. sz. 69—76. p.

220. *Ageev,* A.: Alekszandr Alekszandrovics *Neznamov* katonai-elméleti öröksége. — VIZs, 1983. 11. sz. 84—89. p.

221. *Pavlovszkij,* I.: 70. éve született Georgij Efimovics *Peredelszkij,* a tüzérség marsallja. — VIZs, 1983. 4. sz. 95—96. p.

222. *Kurocskin,* P.: 80 éve született Issza Alekszandrovics *Pliev* hadseregtábornok. — VIZs, 1983. 11. sz. 90—92. p.

223. Alekszandr. Ivanovics *Pokrüskin,* a Szovjetunió hőse, a légierő marsallja 70 éves. — VIZs, 1983. 3. sz. 61—67. p.

224. *[Laricsev]* Laritchev, N.: A. I. *Pokrüskin,* a légierő marsallja. — RMSov, 1983. 3. sz. 42—43. p.

225. *Brüning,* G.: Joseph Wenzel *Radetzky* gróf táborszernagy. (1766—1858.) — TR, 1983. 1. sz. 11—16. p.

226. *Brühl,* R.: Gerhard Johann David *Scharnhorst* és a történelmi tapasztalatok. — MG, 1983. 3. sz. 290—298. p.

227. *Otto,* H.: Alfred von *Schliffen* gróf a német imperializmus vezérkari főnöke és katonai teoretikusa. (1833—1913.) — MG, 1983. 1. sz. 99—100. p.

228. *Pupüsev,* N.: Alekszandr Szergeevics *Scserbakov* vezetése alatt. Visszaemlékezés. — VIZs, 1983. 8. sz. 40—51. p.

229. *Szokolov,* Sz.: Hetven éve született Ivan Nikolaevics *Skadov* hadseregtábornok. — VIZs, 1983. 5. sz. 89—91. p.

230. Georges *Spillmann* tábornok. 1899—1980. — RHA, 1983. 1. sz. 79. p.

231. *Plasowski,* T.: Karol *Swierczewski*

tábornok utolsó szolgálati útja. (1947. március 23—28.) — WPH, 1983. 4. sz. 96—112. p.

232. *Panov,* K.: Vladimir Genov *Szerafimov,* az 1912—1913. évi Balkán-háború legendás ezredese. — VISz, 1983. 1. sz. 181—187. p.

233. *Lappo,* D. D.: Anton Vladimirovics *Sztankevics,* a vörös tábornok. — VI, 1983. 6. sz. 178—182. p.

234. *Timofeeva-Egorova,* A.: „Tarts ki, húgocskám!" (Egy csapatrepülőgép navigátorának visszaemlékezései.) — VIZs, 1983. 3. sz. 68—74. p.

235. *[Alekszandrov]* Alexandrov, Z.: *Tuhacsevszkij* marsall. Születésének 90. évfordulója alkalmából. — RMSov, 1983. 2. sz. 36—37. p.

236. *Szergeev,* Ja.: 90 éve született Mihail Nikolaevics *Tuhacsevszkij,* a Szovjetunió marsallja. — VIZs, 1983. 2. sz. 91—93. p.

237. *Viktorov,* O.: Andrej *Tupolev* születésének 95. évfordulójára. — RMSov, 1983. 11. sz. 42—43. p.

238. A haza szolgálatában. 75 éve született Dmitrij Fedorovics *Usztinov,* a Szovjetunió marsallja, honvédelmi miniszter. — VIZs, 1983. 10. sz. 5—9. p.

239. *Papke,* E.: Az ostromművészet királya. Sébastien Le Prestre de *Vauban* születésének 350. évfordulóján. — MG, 1983. 2. sz. 215—216. p.

240. *Sevcsenko,* V.: 90 éve született Mihail Vladimirovics *Viktorov,* a flotta első osztályú zászlóstisztje. — VIZs, 1983. 12. sz. 82—84. p.

241. *Timofeev,* E.: 100 éve született Sztepan Szergeevics *Vosztrecov,* a polgárháború hadtestparancsnoka. — VIZs, 1983. 12. sz. 85—87. p.

242. *Langer,* H.: „Hadseregmester" *Wallenstein.* Születésének 400. évfordulóján. —MG, 1983. 5. sz. 616—618. p.

243. *Wróblewski,* J.: A 30. Szudéta ezredben szolgáltam. — WPH, 1983. 2—3. sz. 452—461. p.

244. *Rudenko,* Sz.: 85 éve született Matvej Vaszilevics *Zaharov,* a Szovjetunió marsallja. — VIZs. 1983. 8. sz. 57—60 p.

245. *Procházka,* Z.: P. A. *Zsilin* 70. születésnapja. — HV, 1983. 4. sz. 135—137. p.

III. HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

246. *Meier-Wecher,* H.: Timoleon katonai és politikai tevékenysége. (i.e. 411—337.) —MM, 1983. 2. sz. 7—30. p.

247. *Burke,* E. M.: II. Fülöp és Nagy Sándor. — MA, 1983. 2. sz. 67—70. p.

248. *Wartelle,* A.: Vercingétorix lovassága a Caesar elleni harcokban. (i.e. 52.) — RHA, 1983. 1. sz. 88—101. p.

249. *Parfenov,* V. N.: A római köztársaság utolsó hadserege. (i. e. 49—42.) — VDI, 1983. 3. sz. 53—65. p.

250. *Vogel,* W.: A római katonák Germánia határsáncain. — TRP, 1983. 1—4. r. 4. sz. 258—259., 5. sz. 334—336., 6. sz. 411—413., 7. sz. 487—491. p.

251. *Wirth,* H.: Római légiók Germániában. 1. r. — KTR, 1983. 6. sz. 245—246. p.

252. *Watkins,* T. H.: A római légiók erődítményei és a modern Európa városai. — MA, 1983. 1. sz. 15—24. p.

253. *Hartke,* W.: Matematikai kalkulus (számítás) a római stratégiában. — MG, 1983. 3. sz. 312—332 p.

254. *Ivanov,* R.: Magas rangok és centuriók a római hadseregben alsó és felső Moesiában. (1—3. sz.) — VISz, 1983. 2. sz. 153—169. p.

Középkori hadtörténelem

255. *Kajmakamova,* M.: A bolgár—bizánci háború a bolgár krónikák megvilágításában. (7. sz. vége — 11. sz. eleje) — VISz, 1983. 5. sz. 68—84. p.

256. *Schmutzer,* J.: A 933. évi merseburgi csata évfordulójára. — MG, 1983. 1. sz. 97—98. p.

257. *Hermann,* J.: A luzsiceiek 983. évi június 29-i függetlenségi harca, felkelése — okok, politikai — katonai előzmények, a felkelés lefolyása és hatása. — MG, 1983. 5. sz. 552—556. p.

258. *Sternberg,* Ja. I.: Az orosz—magyar kapcsolatok története a XI. század közepén. — UIZs, 1983. 12. sz. 84—91. p.

259. *Mitev,* J.: A bolgár nép harca a Magas Porta beolvasztási politikája ellen a 14—19. században. — VISz, 1983. 5. sz. 34—49. p.

260. *Lungu,* R.: Észrevételek Vlad Tepes havasalföldi fejedelem dél-dunai törökellenes harcával kapcsolatban. (1461 tele — 1462.) — RRH, 1983. 2. sz. 147—158. p.

261. *Zseljazkova,* A.: Balkáni etnikai elemek az oszmán fegyveres erőkben a 15—16. században. — VISz, 1983. 6. sz. 75—89. p.

262. *Laube*, A.: Martin Luther a háborúról és a békéről. — MG, 1983. 5. sz. 567—576. p.
263. *Krosigk*, E. v.: Luther és a parasztháború. — EW, 1983. 12. sz. 595—599. p.
264. *Lot*, F.: Hadseregek szemtől szembe a Dreux-i csatában. 1562. december 17. — RHA, 1983. 3. sz. 40—45. p.
265. *Bérenger*, J.: A francia hadseregek és a vallásháborúk. — RIHM, 55. sz. 1983. 11—26. p.
266. *Waechter*, W.: A földesúri hadseregnek vezető út. 2. r. — KTR, 1983. 1. sz. 45—46. p.

Újkori hadtörténelem

267. *Sztecjuk*, E. I.: Az orosz és ukrán nép harca a nemesi Lengyelország és a szultáni Törökország agressziója ellen a XVII. század második felében. — UIZs, 1983. 3. sz. 47—56. p.
268. *Romanak*, A.: Hadsereg és társadalom a 17—18. sz.-ban Csehországban. — HV, 1983. 2. sz. 75—98. p.
269. *Hardacre*, P. H.: John Bridges ezredes. Egy cromwelli katona Írországban, 1658—1659. — JSAHR, 245. sz. 1983. 3—9. p.
270. *Reith*, W.: Brandenburg—Poroszország megveti lábát az aranyparton. 300 éve építették fel a Gross-Friedrichsburgi erődítményt. — EW, 1983. 3. sz. 135—136. p.
271. *Schnitter*, H.: A törökök Bécs előtt. Az 1683. évi kahlenbergi csata 300. évfordulója. — MG, 1983. 3. sz. 299—311. p.
272. *Düriegl*, G.: A bécsi csata, 1683. — — TR, 1983. 3. sz. 260—263 p.
273. *Hailwax*, H.: 1683. Bécs török ostroma. 1—3. r. — S, 1983. 3. sz. 6—9. 5. sz. 6—10. sz. 5. p.
274. *Weck*, H. de.: 1683-ban a törökök ostromolták Bécset... — RMS, 1983. 9. sz. 395—397. p.
275. *Bonczak*, J.: Egészségügyi szolgálat az 1683. évi bécsi hadjáratban. — WPH, 1983. 1. sz. 27—46. p.
276. *Kopcan*, V.: Bécs ostroma 1683-ban és Szlovákia. — HC, 1983. 4. sz. 498—520. p.
277. *Allmayer-Beck*, J. Ch.: Az 1683-as bécsi döntés politikai feltételei. — ÖMZ, 1983. 5. sz. 428—433. p.
278. *Wimmer*, J.: A bécsi győzelem 300. évfordulójára. — WPH, 1983. 1. sz. 3—26. p.
279. *Karnahl*, O.: Bécs felszabadításának 300. évfordulója. — Der Freiwillige, 1983. 9. sz. 22—23., 10. sz. 14—15., 11. sz. 23—25., 12. sz. 27—28. p.
280. *Little*, H. M.: A hadbiztosság első jelei a hétéves háború alatt Németországban. — JSAHR, 248. sz. 1983. 201—214. p.
281. *Neuburg*, V. E.: A brit hadsereg a 18. században. — JSAHR, 245. sz. 1983. 39—47. p.
282. *Emsley*, C.: Katonai zendülések és népi felkelések Angliában, 1790—1801. — JSAHR, 245. sz. 1983. 10—21., 246. sz. 96—112. p.
283. *Dojnov*, Szt.: Az orosz—török háború a 18—19. században, és a bolgár nemzet megalakulása. — VISz, 1983. 2. sz. 98—123. p.
284. *Belovinszkij*, L. V.: Orosz gárdaegységek a 18—19. században. — VI., 1983. 9. sz. 94—105. p.
285. *Taillemite*, É.: A francia haditengerészet és tengerészeti vezetés az amerikai függetlenségi háború folyamán. — RHA, 1983. 4. sz. 20—31. p.
286. *Boudriot*, J.: Csatahajók az amerikai függetlenségi háborúban. — RHA, 1983. 4. sz. 44—49. p.
287. *Bonnichon*, Ph.: Észrevételek a haditengerészet tisztikaráról XVI. Lajos uralkodásának végén (1786—1791). — RIHM, 55. sz. 1983. 29—48. p.
288. *Bodinier*, G.: A királyi hadsereg tisztjei és a forradalom. — RIHM, 55. sz. 1983. 49—66. p.
289. *Bertaud*, J . P.: A hivatásos tisztek és a nemzeti hadsereg a francia forradalom idején. — RIHM, 55. sz. 1983. 71—80. p.
290. *Devos*, J.—C.—*Devos*, D.: A tisztek véleménye és pályafutása a direktórium és a konzulátus alatt. — RIHM, 55. sz. 1983. 81—100. p.
291. *Humbert*, J: Az 1794. évi Edenkoben melletti csata. — RHA, 1983. 3. sz. 116—119. p.
292. *Bertin*, P.: A 152. colmari gyalogezred története 1794-től napjainkig. — RHA, 1983. 4. sz. 112—120. p.
293. *Wyatt*, R. J.: Suffolki önkéntesek Worlingworth-ban, 1798—1802. — JSAHR, 246. sz. 1983. 92—95. p.
294. *Chaduc*, G.—J.: A heliopolisi csata. 1800. március 20. — RHA, 1983. 4. sz. 122—123. p.
295. *Quoy-Bodin*, J.—L.: A hadsereg és a francia szabadkőművesség a császárság alatt. A szabadkőműves veszély jele Waterloonál. — RHA, 1983. 3. sz. 46—53. p.
296. *Karpowicz*, M. K.: A Varsói Hercegség tisztjei. A császári gárda könnyűlovas ezredének állománya. — PH, 1983. 4. sz. 631—650. p.
297. *Dunaevszkij*, V. A.: Az 1812. évi honvédő háború és Szibéria. — VI, 1983. 8. sz. 98—102. p.
298. *Francev*, O.: Matvej Ivanovics Platov. (Az 1812. évi Honvédő Háború

hőse, a doni kozák körzet katonai atamánja.) — VIZs, 1983. 10. sz. 40—47. p.

299. *Stüssi, J.—Streiter,* K. H.: Berezina 1812. november 28. — ASMZ, 1983. 3. sz. 131—134. p.

300. *Finková,* D.: A kulmi csata, 1813. — HV, 1983. 3. sz. 64—84. p.

301. *Allen,* R. S.: Cecil Bisshopp hátrahagyott iratai az 1812. évi brit—amerikai háborúról. — JSAHR, 245. sz. 1983. 22—29. p.

302. *Hickey,* D. R.: Amerikai kereskedelmi korlátozások az 1812-es háború idején. — The Journal of American History, 1981. 3. sz. 517—538. p.

303. *Vidalenc,* J.: A katonai mesterség gyakorlásának feltételei Franciaországban: kísérlet a hivatásos hadsereghez való visszatérésre (1815—1818). — RIHM, 55. sz. 1983. 103—125. p.

304. Winfield Scott tábornok műszakijai. (Mexikói háború 1846—1847.) Írták: G. Swan, K. McGraw stb. — MR, 1983. 3. sz. 61—69. p.

305. *Spira* György: A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1849-ben. — ÖO, 1983. 2. sz. 197—222. p.

306. *Sevcsenko,* V.: Az orosz flotta dicső győzelme. A sinopi tengeri ütközet 130. évfordulójára. (Az orosz és török hajóraj ütközete az 1853—1856. évi krími háború idején.) — VIZS, 1983. 11. sz. 82—84. p.

307. *Paviot,* J.: A kanghili csata, 1955. szeptember 29. — RHA, 1983. 1. sz. 118—119. p.

308. *Wright,* M.: Sir William Fenwick Williams, Karsz védője. — AQ, 1983. 1. sz. 74—80. p.
[Kmety György tevékenységével is foglalkozik.]

309. *Delureanu,* S.: Mazzini és Garibaldi tervei egy új Közép-Kelet-Európáról. (1859—1870.) — RRH, 1983. 2. sz. 159—168. p.
[Kossuth, Klapka, Türr, Pulszky, Frigyesy tevékenységéről is.]

310. *Paviot,* J.: Francia csapatok Kínában a második ópiumháborúban. Erődítések a Pei-Ho folyó mellett. 1860. augusztus 21-i összecsapás. — RHA, 1983. 2. sz. 120—122. p.

311. A porosz reformok hatásai és határai. Vita. Résztvevők: E. Engelberg., W. Schmidt stb. — MG, 1983. 2. sz. 186—188. p.

312. *Hammond,* K.: A porosz nagyvezérkar hatása az amerikai hadügyre a 19. sz. végén. — AQ, 1983. 4. sz. 451—462. p.

313. *Mors,* H.: Franz Siegel tábornok az amerikai polgárháborúban. (1861—1865.) — EW, 1983. 8. sz. 383—387. p.

314. *Ionescu,* A.-S.: Románok részvétele az amerikai polgárháborúban. — RRH, 1983. 1. sz. 71—78. p.

315. *Tarczynski,* M.: Az 1863—1864. januári felkelés 120. évfordulója. — WPH, 1983. 1. sz. 47—66. p.

316. *Dangl,* V.: Az osztrák—magyar hadsereg szervezete különös tekintettel Szlovákiára, 1868—1914. — HV, 1983. 4. sz. 78—98. p.

317. *Mains,* A. A.: Indiai segédcsapatok az angol haderőben. (1868—1945.) — JSAHR, 247. sz. 1983. 160—185. p.

318. *Rausch,* J.: A cattarói felkelés 1869-ben. 1—2. r. — ÖO, 1983. 1. sz. 95—126., 2. sz. 223—249. p.

319. *Barreau,* J.: A francia tengerészeti egységek fejlődése 1871-től 1950-ig. — RHA, 1983. 2. sz. 4—19. p.

320. *Masson,* Ph.: Tengerészeti forradalom és személyzet. — RIHM, 55. sz. 1983. 161—166. p.

321. *Carles,* P.: Az altiszti mesterség fejlődése a kötelező katonai szolgálat viszonylatában 1872-től 1878-ig. — RIHM, 55. sz. 1983. 129—140. p.

322. *Costantini,* A.: A kötelező katonai szolgálat intézménye és következményei a nemzeti hadseregre (1872—1914.). — RIHM, 55. sz. 1983. 145—158. p.

323. *Moores,* D.: A zulu haderő 1879-ben. — AQ, 1983. 1. sz. 67—73. p.

324. *Barber,* L. H.: Új-Zéland és Oroszország a 19. sz. utolsó negyedében. — AQ, 1983. 2. sz. 187—191. p.

325. *Pavlovszka,* Cv.: A Különleges Bolgár Forradalmi Bizottság Pravecben. (A 19. sz. második felében.) — VISz, 1983. 1. sz. 51—69. p.

326. *Könev,* N.: Mincso Köncsev pópa visszaemlékezései a Sztara Zagora környéki forradalmi mozgalmakra. (A 19. sz. 60-as 70-es évei.) — VISz, 1983. 5. sz. 120—130. p.

327. *Mitev,* J.: A Gjurgevói Központi Bizottság határozatai az 1876-os népi fölkelésről. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 101—127. p.

328. *Markova,* Z.: A nemzetközi szolidaritás egy megnyilvánulása a bolgár áldozatok megsegítésében 1876-ban. — VISz, 1983. 5. sz. 104—110. p.

329. *Rasov,* G.: Az orosz csapatok harci tevékenysége Kutlovic, Berkovic és Petrohan körzetében és a Szófia elleni roham az 1877—1878. évi felszabadító háborúban. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 128—152. p.

330. *Dojcsinova,* E.: Az 1877—1878. évi felszabadító háború egy francia haditudósító visszaemlékezéseiben. — VISz, 1983. 1. sz. 153—163. p.

331. *Sztoilov,* Sz.: Dokumentumok a várnai „Sipka" népfölkelők és harci tár-

saság tevékenységéről az 1877—1878. évi orosz—török háborúban. — VISz, 1983. 5. sz. 11—119. p.

332. *Sztefanov,* P.: Makarij archimandrita segítsége az orosz felderítésnek 1877-ben. Dokumentumok. — VISz, 1983. 2. sz. 190—201. p.

333. *Winkler,* H.: A török Dunai Flottilla az 1877—78-as háborúban. — Marine — Gestern, Heute, 1983. 3. sz. 79—81. p.

334. *Sieche,* E.: A Harvey-Torpedó 1877—78-ban. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 4. sz. 133. p.

335. *Ivanov,* I. A.: Orosz póznás torpedóhajó a Dunán 1877—78-ban. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 4. sz. 130—132. p.

336. *Sztatelova,* L.: A fegyveres erők létrehozása Kelet-Ruméliában. (1879.) — VISz, 1983. 6. sz. 14—29. p.

337. *Mazsdrakova-Csavdarova,* O.: Ceko Petkov vajda a nemzeti felszabadító harcban, a saját kéziratának magyarázata szerint. 1879—1880. — VISz, 1983. 6. sz. 126—140. p.

338. *Vecsev,* D.: Ünnepség a Sipka-szorosnál, 1902. szeptember 28-án. (Fogadalmi templom és kórház, II. Miklós cár ajándékából, az 1877-i csata emlékére.) — VISz, 1983. 6. sz. 90—102. p.

339. *Cucchi,* G.: Vittorio Bottego tüzérkapitány. (Az Afrikai Különleges Hadtestben 1887—1892.) — RM, 1983. 5. sz. 79—95. p.

340. *Defrasne,* J.: A francia fegyveres erők helyzete a fashodai incidens (1898) előtt. 2. r. — RHA, 1983. 1. sz. 102—113. p.

341. *Petrov,* T.—*Janakiev,* N.: Damjan Gruev koncepciója és forradalmi katonai tevékenysége. — IP, 1983. 3. sz. 58—67. p.

342. *Panajotov,* L.: Az 1903. évi ilindeni-preobrazseni felkelés okai és jellege. — VISz, 1983. 3. sz. 24—37. p.

343. *Mincsev,* D.: A harctevékenység megtervezése a forradalmi körzetben az 1903. évi ilinden-preobrazseni felkelés idején. — VISz, 1983. 5. sz. 20—33. p.

344. *Paszkov,* R.: A bolgár katonák részvétele és szerepe az 1903. évi ilindeni-preobrazseni felkelésben. — VISz, 1983. 3. sz. 142—158. p.

345. *Nasztev,* A.: Felkelés a szerszkói forradalmi körzetben. (Macedónia, 1903.) — AP, 1983. 10. sz. 40—44. p.

346. *Hrisztov,* Hr.: Az ilindeni-preobrazseni felkelés 1903-ban és a bolgár nemzeti forradalom néhány kérdése. — VISz, 1983. 3. sz. 3—23. p.

347. *Petrov,* T.: Az 1903. évi ilindeni-preobrazseni felkelés résztvevőinek jelképei. — VISz, 1983. 3. sz. 176—184. p.

348. *Eldörov,* Sz.: A bomba mint fegyver az 1903. évi ilindeni-preobrazseni felkelésben. — VISz, 1983. 5. sz. 50—67. p.

349. *Biljarszki,* C.—*Petrov,* T.: Petör Jurukov irataiból. (Adalékok a nemzeti felszabadító harc történetéből Tikveskóban.) — VISz, 1983. 1. sz. 134—152. p.

350. *Cörnusanov,* K.: Merénylet Szolunban 1903-ban. — VISz, 1983. 3. sz. 159—175. p.

351. *Biljarszki,* C.: Az ilindeni-preobrazseni felkelés a forradalmi Gevgelij körzetében, Ilija Konsztantinov Doktorov visszaemlékezéseiben. — VISz, 1983. 3. sz. 194—205. p.

352. *Sopov,* J.—*Lalkov,* M.: Az 1903. évi ilindeni-preobrazseni felkelés az európai diplomácia szemével nézve. — VISz, 1983. 3. sz. 64—76. p.

353. *Sipcsanov,* I.: A külföldi hírügynökségek közleményei és időszaki kiadványaik az 1903. évi ilindeni-preobrazseni felkelésről. — VISz, 1983. 3. sz. 187—193. p.

354. *Damjanov,* Sz.: A francia diplomácia és társadalom állásfoglalása az 1903. évi ilindeni-preobrazseni felkeléssel kapcsolatban. — VISz, 1983. 3. sz. 38—63. p.

355. *Trajkova,* V.: A görög közvélemény és az ilindeni-preobrazseni felkelés (1903.) — VISz, 1983. 3. sz. 102—118. p.

356. *Hrisztova,* El.: Az 1903. esztendő macedóniai eseményeinek tükröződése az osztrák—magyar sajtóban. — VISz, 1983. 3. sz. 90—101. p.

357. *Kennedy,* P.: Kontinentális kötelezettségek és speciális összefüggések a 20. századi brit külpolitikában. — RUSI, 1983. 3. sz. 9—12. p.

358. *Schulte,* B. F.: A német hadsereg, 1900—1914. — EW, 1983. 5. sz. 239—244. p.

359. *Feist,* J.: A német tüzérség az első világháború előtt. — EW, 1983. 9. sz. 440—444. p.

360. *Radusinovic,* M.: Tervek és intézkedések a kotori öböl megerősítésére a 20. század első tíz évében. — VOG, 1983. 3. sz. 229—240. p.

361. *Vego,* M.: Az Ausztria—Magyarország és Olaszország közötti haditengerészeti fegyverkezési verseny kezdete 1904—1905. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 2. sz. 54—59. p.

362. *Popov,* Zs.: Bolgár—orosz katonapolitikai kapcsolatok az orosz—japán háborúban, 1904—1905. — VISz, 1983. 1. sz. 175—180. p.

363. *Mitrikov,* V. I.: Az Oroszországi Szo-

ciáldemokrata Munkáspárt kronstadti katonai szervezete 1906-ban. — VI, 1983. 9. sz. 177—180. p.

364. *Komarov,* E. N.: Az 1905—1907-es forradalom Oroszországban és a nemzeti felszabadító mozgalom Indiában. — NAA, 1983. 4. sz. 48—57. p.

365. *Krüger,* H.: A fegyveres nemzeti felszabadító harc hagyományai Indiában 1917 előtt. — MG, 1983. 5. sz. 576—592. p.

366. *Vitetti,* E.: A máltai lovagrend az olasz—török háborúban, az első és a második világháborúban. — RM, 1983. 3. sz. 93—99. p.

367. *Lalkov,* M.: A Balkán félsziget 1906—1914 között Conrad von Hötzendorf tábornok szemszögéből. — VISz, 1983. 2. sz. 124—136. p.

368. *Markov,* G.: Bulgária függetlenségének deklarálása és elismerése az 1908—1909-es években. — VISz, 1983. 5. sz. 3—19. p.

369. *Sztoilov,* P.: A bolgár hadsereg vezetése és vezérkari intézményei a felszabadulás utáni időktől a Balkánháború kezdetéig, 1912—1913-ig. — VISz, 1983. 1. sz. 113—133. p.

370. *Marin,* G.: A Bolgár Kommunista Párt forradalmi tevékenysége a légierőnél 1912—1928 között. — VISz, 1983. 1. sz. 164—174. p.

371. *Trifonov,* Szt.: A trákiai katonai kormányzóság. (1912. november 10. — 1913. július 10.) — VISz, 1983. 6. sz. 30—48. p.

372. *Molhov,* Ja.: A bolgár tüzérség harctevékenysége a drinápolyi erőd bevételénél. (1912. december — 1913. március.) — VISz, 1983. 2. sz. 22—33. p.

373. *Kujumdzsiev,* B.: A drinápolyi erőd parancsnokának fogságba ejtése 1913. március 13-án. — VISz, 1983. 1. sz. 97—102. p.

374. *Dimitrov,* D.: A műszaki csapatok részvétele az Adriai erőd megszállásában. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 48—57. p.

375. *Antonov,* G.: A bolgár haditengerészet részvétele az 1912—1913. évi Balkán-háborúban. — VISz, 1983. 2. sz. 62—72. p.

376. *Markov,* G.: A bolgár főparancsnokság joga és felelőssége a Balkánháborúban, 1913-ban. — VISz, 1983. 2. sz. 50—61. p.

377. *Daszkalov,* G.—*Ivanov,* I.: A bolgár főparancsnokság görög képviselőjének visszaemlékezései az 1912—1913. évi Balkán-háborúra. — VISz, 1983. 5. sz. 131—139. p.

378. *Hrisztov,* D.—*Karaivanov,* V.: Bulgária fő problémái a Balkán-háborúban. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 16—47. p.

379. *Markov,* G.: Bulgária és szövetségesei a Balkán-háború alatt. (1912—1913.) — IP, 1983. 1. sz. 31—48. p.

380. *Koroleva,* E.—*Cserkezova-Szavova,* M.: Segítség a baráti Bulgáriának. (Oroszok részvétele az 1912. évi Balkán-háborúban.) — VISz, 1983. 6. sz. 118—125. p.

381. *Georgiev,* G.: Hány emberrel segítették a környező országok az 1912—1913. évi Balkán-háborút? — VISz, 1983. 1. sz. 86—96. p.

382. *Nojkov,* Szt.: A német és az osztrák—magyar vezérkar értékelése a bolgár hadseregről az 1912—1913. évi Balkán-háborúban. — VISz, 1983. 2. sz. 34—49. p.

383. *Damjanov,* Sz.: Az antant politikája Bulgáriával szemben a Balkánháború idején. (1913.) — VISz, 1983. 2. sz. 3—21. p.

384. *Kalikov,* A.: A Balkán-háború a hazai és külföldi sajtóban. — IP, 1983. 2. sz. 64—72. p.

385. *Sipcsanov,* I.: A külföldi sajtó a bolgárok győzelméről az 1912—1913. évi Balkán-háborúban. — VISz, 1983. 2. sz. 73—84. p.

386. *Lalkov,* M.: A bolgár nemzeti-területi probléma Ausztria—Magyarország Balkán-politikájában, 1914. augusztus—szeptemberi időszakban. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 202—218. p.

Az első világháború

387. *Lampe,* J.: Rosa Luxemburg harca a militarizmus és a háború ellen. — HV, 1983. 3. sz. 56—63. p.

388. *Schaufelberger,* W.: Svájc Franciaország és Németország között. 1914—1939. Katonai — hadászati észrevételek. — RMS, 1983. 12. sz. 521—532. p.

389. *Ersov,* A.: Szergej Mironovics Kirov a szociálpolitikai problémákról a háborúban és a hadseregben. (Balkánháború és az első világháború.) — VIZs, 1983. 1. sz. 69—74. p.

390. *Saul,* K.: Az ifjúság a háború árnyékában. Katonai előképzés — hadigazdasági bevetés — iskolás hétköznapok Németországban. 1914—1918. — MM, 1983. 2. sz. 91—184. p.

391. *Geiss,* I.: A manipulált háborús felelősség kérdése, A német birodalmi politika az 1914. évi júliusi bukás idején és a német háborús célok a Külügyminisztérium referálásának tükrében, 1919—1931. — MM, 1983. 2. sz. 31—60. p.

392. *Winkler*, A.: Az „Enns" és az „Inn" monitorok az első világháborúban. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 2. sz. 60—64. p.
393. *Winkler*, H.: A k. u. k. Dunai Flottilla gőzösei az első világháborúban. — Marine — Gestern, Heute, 1983. 1. sz. 16—17. p.
394. *Vego*, M.: Az osztrák—magyar partvédelem 1914-ben. — Marine — Gestern, Heute, 1983. 2. sz. 52—59. p.
395. *Csikós*, S.—*Baumgartner*, L.: Kórházhajók a Dunán 1914—1918. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 1. sz. 10—13. p.
396. *Baumgartner*, L.:A „Zenta" kiscirkáló pusztulása 1914. augusztus 16-án — Marine — Gestern, Heute, 1982. 4. sz. 143—152. p.
397. *Sieche*, E.: Az osztrák diplomácia és Anton Haus admirális memoranduma 1915 márciusában. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 3. sz. 93—104. p.
398. *Baumgartner*, L.: Ausztria—Magyarország Dunkerque-je? Ellentmondó híradások a szerb hadsereg Albániából történő átcsoportosításáról 1915—16. telén. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 2. sz. 46—53. p.
399. *Bilzer*, F. F.: Robbanás a „Zara" nevű torpedóhajón 1917-ben. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 1. sz. 14—21. p.
400. *Humbert*, J.: Elhibázott támadás 1914. decemberében Artois-nál. — RHA, 1983. 3. sz. 54—66. p.
401. *Pesquies-Courbier*, S.: Az 1. francia bombázócsoport tevékenysége az első világháború alatt. — RHA, 1983. 3. sz. 88—106. p.
402. *Liddle*, P. H.: 1915: a loosi tragédia. — AQ, 1983. 2. sz. 176—186. p.
403. *Terraine*, J.: Douglas Haig tábornagy védelmében. — AQ, 1983. 3. sz. 340—341. p.
404. *Radmanovic*, M.: Zendülés az osztrák—magyar hadihajókon a kotori öbölben. (1918. február 1—3.) — VOG, 1983. 3. sz. 203—226. p.
405. *Betschmann*, W.: Párizs ostroma az első világháborúban, 1918. — SS, 1982. 3. sz. 16—19. p.

Legújabbkori hadtörténelem

A két világháború közötti korszak hadtörténelme

406. *Gavrilov*, L.: Az orosz hadsereg katonatömegei a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelméért. — MG, 1983. 5. sz. 522—537. p.
407. *Proszkurin*, I.: A bolsevik párt munkájának tapasztalataiból az októberi fegyveres felkelés haditechnikai előkészítésében. — VIZs, 1983. 10. sz. 78—82. p.
408. *Griebel*, E.: A lenini eszmék érvényesülése a hadseregépítésben a Vörös Hadsereg megalakulása idején. — M, 1983. 2. sz. 12—18. p.
409. *Cslijanc*, A.: Lenin és a politikai szervek; a pártpolitikai apparátus létrehozása a szovjet fegyveres erőkben. — VIZs, 1983. 2. sz. 12—17. p.
410. *Szaladkov*, I. I.: Frunze Belorussziában 1917-ben. — VI, 1983. 7. sz. 182—185. p.
411. *Volkovinszkij*, V.: Frunze részvétele a Vörös Hadsereggel együttműködő munkáspatronálók megszervezésében. — VIZs, 1983. 3. sz. 75—78. p.
412. *Polikarpov*, V. D.: Önkéntesek 1918-ban. — VI. 1983. 2. sz. 23—40. p.
413. *Vinogradov*, V. N.: A „két Románia" és Szovjet-Oroszország, 1917—1918. Besszarábia megszállása. — ISZSZSZR, 1982. 5. sz. 30—49. p.
414. *Cservinkin-Korolev*, I. I.: A német imperializmus és az ellenforradalmi Ukrán Központi Tanács megegyezése Breszt-Litovszkban 1918-ban. — UIZs, 1983. 3. sz. 17—28. p.
415. *Gerbanovszkij*, Sz.: Forradalmár katonaiskolások Vrangelék ellen. Visszaemlékezés. — VIZs, 1983. 9. sz. 58—64. p.
416. *Szurguladze*, P. A.: Új forrás az angolok 1918—1920. évi, Kaukázuson túli intervenciójának történetéhez. — ISZSZR, 1983. 3. sz. 152—153. p.
417. *Olijnik*, N. N.: Partizánmozgalmak a harkovi területen Denikin rendszere ellen, 1919. június—december. — UIZs, 1983. 11. sz. 75—83. p.
418. *Grebenkin*, N.: A hadsereg kommunistáinak részvétele a pártmunkában és a szovjetek szervezésében Szibériában 1919—1921-ig. — VIZs, 1983. 8. sz. 76—80. p.
419. *Silincev*, N. M.: A Vörös Hadsereg néhány Kelet-Poroszországban internált egysége, 1920-ban. (A varsói hadművelet során estek fogságba.) — ISZSZSZR, 1983. 2. sz. 121—130. p.
420. *Reent*, A. P.: Az Ukrán Vörös Hadsereg kiegészítése munkásokkal 1920-ban. — UIZs, 1983. 3. sz. 28—34. p.
421. *Zsukov*, Ju.: A kulturális emlékek megóvása a nyugati front övezetében 1920-ban. — VIZs, 1983. 3. sz. 1923. januárig. — VIZs, 1983. 5. sz. 83—86. p.
423. *Abdullaev*, K. N.: A baszmacsok likvidálása Közép-Ázsiában (1921—1924.) a Vörös Hadsereg sajtójának tükrében. — ISZSZSZR, 1983. 1. sz. 88—92. p.

424. *Berezovszkij,* N.: Komszomolisták mozgósítása a vörös flottába, 1922—1923-ban. — VIZs, 1983. 7. sz. 78—80. p.
425. *Berezovszkij,* N.—*Mel'nik,* N.: A kommunista haditengerészek második összoroszországi tanácskozása. (1923. április 23—26. Moszkva.) Dokumentumok. — VIZs, 1983. 4. sz. 34—38. p.
426. *Mezslauk,* F. K.: Valerij Ivanovics Mezslauk Ukrajna hadügyi népbiztosa tevékenysége a polgárháború éveiben. — VIZs, 1983. 2. sz. 69—72. p.
427. *Chan,* A.: A kínai légierő 1916—1928. — AQ, 1983. 1. sz. 81—89. p.
428. *Zaron,* P.: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a lengyel függetlenségi mozgalom. — MW, 1983. 11. sz. 71—77. p.
429. *Selth,* A.: Az 1918—1921. évi ír háború és előzményei. — RUSI, 1983. 1. sz. 44—47. p.
430. *Dreetz,* D.: Népi forradalom Németországban az imperializmus, a militarizmus és a háború ellen 1918-ban. — MG, 1983. 6. sz. 727—729. p.
431. *Susini,* J.-L.: A német szabadcsapatok és a weimari köztársaság (1918—1933). — RHA, 1983. 3. sz. 67—75. p.
432. *Doepner,* F.: A birodalmi hadügyminiszter szerepe a weimari köztársaságban. — KTR, 1983. 1. sz. 39—40. p.
433. *Sperling,* H.: Felkelés Hamburgban 1923-ban. — VISz, 1983. 4. sz. 186—194. p.
434. *Sperling,* H.: Az 1923. évi hamburgi felkelés. — MG, 1983. 5. sz. 614—615. p.
435. *Dutailly,* H.: Motorizáció és gépesítes a francia szárazföldi hadseregben. (1919—1940.) — RIHM, 55. sz. 1983. 213—227. p.
436. *Bergougnoux,* Ph.: Egyezmények a haditengerészeti fegyverzet korlátozásáról. (1920—1940.) — RHA, 1983. 3. sz. 76—87. p.
437. *Buffotot,* P.: A francia parancsnokság légi doktrínája a két világháború közötti időszakban. — RIHM, 55. sz. 1983. 169—182. p.
438. *Dobrinov,* D.: A Bolgár Kommunista Párt és a Belső Macedón Forradalmi Szervezet közötti kapcsolatokról. (1919—1923.) — VISz, 1983. 4. sz. 136—153. p.
439. *Mitev,* J.: Fasiszta puccs 1923. június 9-én és antifasiszta felkelés 1923. júniusában. — VISz, 1983. 4. sz. 154—164. p.
440. *Todorov,* D.—*Panov,* J.: Felkelés 1923. júniusában Szevlijevo térségében. — VISz, 1983. 4. sz. 179—185. p.
441. *Kalonkin,* M.: Katonai szervezetek és harctevékenység az 1923. júniusi felkelés idején Pleven körzetében. — VISz, 1983. 4. sz. 165—178. p.
442. *Bonev,* N.: Antifasiszta felkelés 1923 júniusában és szeptemberében Veliko-Tirnovo körzetében. — VISz, 1983. 4. sz. 86—100. p.
443. *Vaszilev,* L.: Az 1923. évi júniusi események Bulgáriában a belga időszaki sajtóban. — VISz, 1983. 4. sz. 195—199. p.
444. *Dimitrova,* Szt.: A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága balszárnyának tevékenysége az 1923. évi antifasiszta felkelés előkészítésében. — VISz, 1983. 4. sz. 13—28. p.
445. *Tisev,* D.: A Bolgár Kommunista Párt politikai stratégiája és taktikája az 1923. évi szeptemberi felkelés idején. — VISz, 1983. 4. sz. 3—12. p.
446. *Jancsev,* V.: Az 1923. évi szeptemberi felkelés fegyveres erői. — VISz, 1983. 4. sz. 42—53. p.
447. *Kukov,* K.: Harci cselekmények az 1923. évi szeptemberi felkelésben. — VISz, 1983. 4. sz. 54—70. p.
448. *Gincsev,* G.: Az 1923. évi szeptemberi felkelés Szófia körzetében. — VISz, 1983. 4. sz. 71—85. p.
449. *Ruszev,* At.: A felkelő osztagok harctevékenysége Sztarozagora körzetében 1923. szeptemberében. — VISz, 1983. 4. sz. 101—113. p.
450. *Trifonov,* D.: A nők részvétele az 1923. évi szeptemberi felkelésben Bulgária északnyugati részén. — VISz, 1983. 4. sz. 114—126. p.
451. *Boev,* B.: Az 1923. évi szeptemberi felkelés szerepe a munkás-paraszt szövetség létrejöttében. — VISz, 1983. 4. sz. 29—41. p.
452. *Vekov,* A.: A szovjet közvélemény és az 1923. évi szeptemberi felkelés. — VISz, 1983. 4. sz. 127—135. p.
453. *Trifonov,* D.: A szeptemberi felkelés 60. évfordulójára. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 3—15. p.
454. *Kratochvil,* J.: A CSKP V. kongreszszusának katonai programja. (1925.) — HV, 1983. 3. sz. 39—55. p.
455. *Halbersztadt,* J.: Josef Pilsudski és a döntések mechanizmusa Lengyelországban, 1926—1935. — PH. 1983. 4. sz. 677—723. p.
456. *Wenzke,* R.: A háborúellenes parasztmozgalmak Németországban, 1929—1933. — MG, 1983. 4. sz. 425—433. p.
457. *Petzold,* J.: A fasiszta diktatúra alternatívája? Kurt von Schleicher tábornok kormányzói koncepciója. — MG, 1983. 1. sz. 16—31. p.
458. *Petzold,* J.: A német nagyburzsoázia

és a fasiszta diktatúra kialakítása. — ZfG, 1983. 3. sz. 214—232. p.

459. *Bünger*, S.: Nagy-Britannia uralkodó köreinek reakciója a német fasiszta hatalomátvételre. — ZfG, 1983. 11. sz. 1004—1010. p.

460. *Paulus*, G.: Militarizmus és fasizmus viszonya az imperialista Németországban. — MG, 1983. 3. sz. 261—279. p.

461. *Murray*, W.: Az erő stratégiája, a villámháború és a gazdasági nehézségek: náci hadászat az 1930-as években. — RUSI, 1983. 1. sz. 39—43. p.

462. *Wilhelmus*, W.: A fasiszta Németország és Svédország, 1933—1939. — ZfG, 1983. 11. sz. 969—981. p.

463. *Fleming*, S. E.: Spanyol-Marokko és a „nemzeti felkelés", 1936—1939. A protektorátus katonai, gazdasági és politikai mozgósítása. — Journal of Contemporary History, 1983. 1. sz. 27—42. p.

464. *Mares*, A.: Francia katonai attasék működése a második világháború kitörése előtti években Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában, Csehszlovákiában és Lengyelországban. — RHA, 1983. 1. sz. 60—71. p.

465. *Reau*, E.: Édouard Daladier és a francia katonai hatalom képe 1938-ban. — RHA, 1983. 3. sz. 26—39. p.

466. *Dutailly*, H.: Franciaország katonai ereje 1938-ban. — RHA, 1983. 3. sz. 4—9. p.

467. *Nouschi*, M.: A francia tengeri hatalom 1937—1938-ban. — RHA, 1983. 1. sz. 53—59. p.

468. *Carlson*, V.: A Hossbach-memorandum. (1937. november.) — MR, 1983. 8. sz. 15—29. p.

469. *Ádám* Magda: Magyarország és a müncheni egyezmény. — RHDGM, 132. sz. 1983. 1—21. p.

470. *Facon*, P.: A francia légierő felső vezetése és a müncheni válság. — RHA, 1983. 3. sz. 10—17. p.

471. *Vickar Haight*, J.: Az európai repülésügy és a müncheni válság. — RHDGM, 132. sz. 1983. 23—40. p.

472. *Nesvabda*, F.: A csehszlovák polgári hadsereg útja a müncheni egyezmény után. — 1. r. — HV, 1983. 6. sz. 70—91. p.

473. *Nesvabda*, F.: A burzsoá csehszlovák hadsereg és honvédelem a fasiszta Németország agressziója ellen. 1938. 1—2. r.— HV, 1983. 1. sz. 101—121,. 2. sz. 3—20. p.

474. *Vaisse*, M.: A Szovjetunió katonai erejének értékelése 1938-ban a francia katonai vezetés körében. — RHA, 1983. 3. sz. 18—25. p.

475. *Acskaszov*, V. I.—*Jur'ev*, M. F.: A Szovjetunió szerepe Kína nemzeti-felszabadító háborújában a japánok ellen. — VI, 1983. 9. sz. 41—56. p.

476. *De Risio*, C.: A be nem vallott háború. A szovjet—japán konfliktus 1938—1939-ben. — RM, 1983. 2. sz. 126—138. p.

477. *Myers*, A.: A halhin-goli csata: szovjet stabilizáció a Távol-Keleten. — MR, 1983. 4. sz. 60—65. p.

478. *Batehin*, L.: A kommunista párt intézkedései a légierők fejlesztésére a háború előtti években. — VIZs, 1983. 8. sz. 69—75. p.

479. *Golubev*, P.: A kommunista párt intézkedései a Szovjetunió haditengerészeti flottájának fejlesztésére és megerősítésére a Nagy Honvédő Háború előestéjén. (1937—1941.) — VIZs, 1983. 9. sz. 65—72. p.

A második világháború

A második világháború politikai és diplomáciai története

480. *Schickel*, A.: Elkerülhető lett volna a második világháború? Amerikai titkos akták új kérdéseket vetnek fel. — EW, 1983. 2. sz. 70—73. p.

481. *Wingeate Pike*, D.: Franco és a tengelyhatalmak, 1939—1945. — Journal of Contemporary History, 1982. 3. sz. 369—407. p.

482. *Cserkaszov*, P. P.: Francia gyarmatosító politika a második világháborúban. — VI, 1983. 7. sz. 81—95. p.

483. *Lambrev*, K.: A bolgár nép fegyveres harcának néhány külpolitikai aspektusa a második világháború idején. — VISz., 1983. 1. sz. 70—85. p.

484. *Baxter*, C. F.: Winston Churchill: katonai stratéga? — MA, 1983. 1. sz. 7—10. p.

485. *Kettenacker*, L.: A brit-szovjet szövetség és Németország problémája, 1941—1945. — Journal of Contemporary History, 1982. 3. sz. 435—458. p.

486. *Amort*, C.: Szövetségi szerződés Csehszlovákia és a Szovjetunió között, 1943. december 12. — CCH, 1983. 6. sz. 834—852. p.

487. *Szavin*, A.: Japán Szovjetunió elleni agresszív terveinek meghiúsítása 1942—1943-ban. — VIZs, 1983. 1. sz. 48—46. p.

488. *Sokolowski*, M.: Berlin az angol—amerikai tervekben 1944—1945. — WPH, 1983. 2—3. sz. 480—492. p.

489. *Constantiniu*, F.: Egy diktatúra agóniája. Az Antonescu-rendszer diplomáciája a felkelés küszöbén. — RRH, 1983. 3. sz. 201—212. p.

490. Feljegyzés Hitler és Teleki Pál magyar miniszterelnök tárgyalásáról.

Bécs, 1940. november 20. — VOG, 1983. 1. sz. 325—328. p.

491. Feljegyzés Hitler és Bárdossy László magyar külügyminiszter tárgyalásáról, München, 1941. március 21. — VOG, 1983. 2. sz. 285—287. p.

492. Feljegyzés Hitler és Sztójay Döme berlini magyar nagykövet tárgyalásáról. Berlin, 1941. március 27. — VOG, 1983. 1. sz. 329—330. p.

493. Feljegyzés Hitler és Sztójay Döme berlini magyar nagykövet tárgyalásáról. Berlin, 1941. március 28. — VOG, 1983. 2. sz. 288—290. p.

494. Feljegyzés Hitler és Sztójay Döme berlini magyar nagykövet tárgyalásáról. Berlin, 1941. április 19. — VOG, 1983. 2. sz. 290—293. p.

495. Feljegyzés Hitler és Horthy Miklós tárgyalásáról. Klessheim, 1943. április 16. — VOG, 1983. 3. sz. 270—281. p.

496. A belgrádi magyar konzul jelentése Hennyey Gusztáv és Sztójay Döme részére Milan Nedic szerb miniszterelnökkel folytatott tárgyalásairól. Belgrád, 1944. szeptember 19. — VOG, 1983. 2. sz. 294—297. p.

Hadi-, gazdasági és társadalmi potenciál

497. *Ruge*, W.: Hitler és a monopoltőke. — HC, 1983. 4. sz. 559—569. p.

498. *Sijcsuk*, V. A.: A munkások részvétele az Ukrán Szocialista Köztársaság nyugati területein a katonai-hazafias szervezetekben a Nagy Honvédő Háború előestéjén. — UIZs, 1983. 6. sz. 75—79. p.

499. *Kovacsev*, K.: Várna lakosainak segítsége a szovjet parancsnokságnak 1939—1944-ben. — VISz, 1983. 5. sz. 140—158. p.

500. *Knabe*, C.: A Kola-félsziget és a murmanszki vasút stratégiai fontossága 1941—1945-ben és ma. — Der Freiwillige, 1983. 4. sz. 26—28. p.

501. *Ladeszov*, V.: A lakások helyreállítására létrehozott szervezet munkája a leningrádi blokád idején. — VIZs, 1983. 9. sz. 42—46. p.

502. *Vukcevic*, S.: A megszállt jugoszláv városok mint a káderek és az anyagi eszközök forrása a népfelszabadító háborúban. — VOG, 1983. 2. sz. 119—135. p.

503. *Szmidt*, T.: A biztonsági szolgálat tevékenysége a lengyel munkáspártban. (1943—1945.) — WPH, 1983. 2—3. sz. 354—362. p.

Katonai propaganda

504. *Verbilo*, A.: A lenini eszmék ösztönöztek a hőstettekre és vezettek győzelemre. (Pártpolitikai munka a Nagy Honvédő Háborúban.) — VIZs, 1983. 1. sz. 32—38. p.

505. *Pankratov*, N.—*Szemin*, V.: A szovjet nép győzelmének ösztönzője és szervezője a kommunista párt. — VIZs, 1983. 1. sz. 3—12. p.

506. *Szannikov*, N.: A földalatti nyomdák felhasználásának tapasztalatai C. L. Kunikov őrnagy deszant osztagában. — VIZs, 1983. 2. sz. 72—74. p.

507. *Zajcev*, A. D.: Pártpolitikai munka a sztálingrádi csatában — ISzSzSzR, 1983. 1. sz. 16—26. p.

508. *Volkov*, A.: A csapatoknál folyó pártpolitikai munka néhány kérdése a voronyezsi fronton a kurszki csata időszakában. — VIZs, 1983. 7. sz. 50—55. p.

509. *Milcsev*, J.: Politikai-nevelő és kulturális tömegmunka a 16. tüzérezred 3. zászlóaljánál a honvédő háborúban. (1944—1945.) — VISz, 1983. 6. sz. 149—155. p.

510. *Rosi*, A.: Az ellenséges propaganda arculata a Népfelszabadító Háborúban. — VG, 1983. 4. sz. 71—79. p.

511. *Humenski*, J.: A katonai lelkészség szerepe a Lengyelország függetlenségéért vívott harcban, 1939—1945. — WPH, 1983. 2—3. sz. 259—289. p.

A második világháború hadművészete

512. *Gajvoronszkij*, F.: A szovjet hadművészet fejlődésének néhány tendenciája a Nagy Honvédő Háború tapasztalaai alapján. — VIZs, 1983. 5. sz. 12—20. p.

513. *Petrov*, L.: A bolgár hadsereg harcászati fejlődésének külpolitikai okai és feltételei a második világháború idején, 1939—1944. szeptember 9. — VISz, 1983. 5. sz. 85—103. p.

514. *Colic*, M.: A népfelszabadító háború hadműveleteinek jellemzői 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 101—122. p.

515. *Subotic*, V.: A fegyveres harc taktikájának fejlődése 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 139—152. p.

516. [*Lusev*] Louchev, P.: A csapatvezetés művészete a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1983. 1.. sz. 9—12. p.

517. *Babula*, J.: A Lengyel Csapatok 1. és 2. hadserege tábori vezetési rendszerének szervezete (1944—1945.) — MW, 1983. 12. sz. 86—96. p.

518. *Portugal'szkij, R:* A hadosztály egységeinek vezetése az ellenség üldözése közben, a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1983. 12. sz. 24—28. p.

519. *Parrish*, M.: A szovjet gépesített csapatok kiképzése és vezetése 1941-ben. — MA, 1983. 2. sz. 63—66. p.

520. *Miljanic,* G.: A parancsnoki irányítás jellemzői a népfelszabadító mozgalom fegyveres erőiben 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 77—90. p.
521. *Karpov,* V.—*Zubkov,* N.: Néhány tendencia a frontcsoportok támadó hadműveletе fejlesztésének elméletéről és gyakorlatáról. — VIZs, 1983. 10. sz. 16—22. p.
522. *Petrov,* B.: A csapásmérő csoportok létrejöttének és felhasználásának tapasztalatai front támadó hadműveletben a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1983. 11. sz. 11—19. p.
523. *Pevnevec,* M.: Lövészhadosztály harci felkészítésének tapasztalatai támadás előtt a Nagy Honvédő Háború harmadik szakaszában. — VIZs, 1983. 9. sz. 72—77. p.
524. *Cünkalov,* A.: Az ellenség páncélelhárító védelmének leküzdése a Nagy Honvédő Háború második és harmadik szakaszában. — VIZs, 1983. 10.sz. 23—28. p.
525. *[Birjukov]* Birukov, G.: Páncélelhíró tüzérség a Nagy Honvédő Háború alatt. — RMSov, 1983. 1. sz. 24—26. p.
526. *Zajcev,* L.: Az ellenség tűzzel való megsemmisítése védelemben, a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1983. 9. sz. 20—24. p.
527. *Piljugin,* Ju.: Szárazföldi útvonalak őrzése a Nagy Honvédő Háború folyamán. — VIZs, 1983. 9. sz. 31—36. p.
528. *Babula,* J.: A Lengyel Csapatok harckocsiezredeinek szervezeti felépítése. (1919—1945.) — MW, 1983. 4. sz. 83—93. p.
529. *Babula,* J.: Az európai hadseregek páncélos hadosztályainak szervezése a második világháború befejező időszakában. — MW, 1983. 8. sz. 69—82. p.
530. *Jeremic,* V.: A páncélos egységek harcászati-hadműveleti alkalmazásának tapasztalatai a Népfelszabadító Háború befejező időszakából. — VG, 1983. 3. sz. 50—56. p.
531. *Conner,* A.—*Poirier,* R.: Szovjet harckocsi csapatok a második világháborúban. — A, 1983. 3. sz. 19—25. p.
532. *Cünkalov,* A.: A harckocsik állóképessége fokozásának tapasztalataiból támadó hadműveletben. — VIZs, 1983. 3. sz. 29—36. p.
533. *Dach,* H.v.: Védelem extra rövid előkészületi idővel. Példák a háborúból. 3—8. r. — SS, 1982. 1. sz. 29—32., 2. sz. 21—23., 3. sz. 21—23., 4. sz. 24—25., 5. sz. 28—29., 6. sz. 14—15. p.
534. *Odincov,* V.—*Ovszjannikov,* V.: Mozgékony csapatok hadtápbiztosítása a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1983. 3. sz. 43—49. p.
535. *Szkrjabin,* Sz.: A hadtáptörzs feladatáról. (Visszaemlékezés a Nagy Honvédő Háború éveire.) — VIZs, 1983. 1. sz. 43—47. p.
536. *Volkotrubenko,* I.: A csapatok tervszerű ellátása fegyverrel és lőszerrel. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VIZs, 1983. 12. sz. 59—61. p.
537. *Szoszkov,* A.: Műszaki felderítés erőszakos folyóátkelésnél. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VIZs, 1983. 3. sz. 37—42. p.
538. Szovjet műszaki csapatok a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1983. 3. sz. 16—18. p.
539. *Dmitriev,* D.: Néhány módszer a lángszóró hatékonyságának fokozására a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1983. 9. sz. 77—80. p.
540. *Orlov,* A.: A szárnyas rakétákkal való harc eszközeinek és módszereinek fejlődése a második világháborúban és a háború utáni időszakban. — VIZs, 1983. 4. sz. 59—66. p.
541. *Nazarenko,* V.: A rádiólokáció és a rádióelektronikai harc eszközeinek és módszereinek fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1983. 2. sz. 46—52. p.
542. *DeVries,* P.: A manőver a második világháború és a helyi háborúk tapasztalatai alapján. — MR, 1983. 2. sz. 13—34. p.

Haditengerészet

543. *Uszikov,* A.: Amerikai tengeralattjárók csoportos tevékenysége a Csendes-óceánon a második világháborúban. — VIZs, 1983. 1. sz. 57—62. p.
544. *[Puskin]* Pouchkine, A.: Szovjet tengeralattjárók a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1983. 4. sz. 37—39. p.
545. *Huan:* A szovjet haditengerészet a második viágháborúban az Északi-Jeges-tengeren. — RHDGM, 132. sz. 1983. 41—76. p.
546. *Sztalbo,* K.: A haditengerészeti repülőerő alkalmazásának tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1983. 2. sz. 25—30. p.
547. *Mizin,* L.: A haditengerészeti flotta utánpótlásának szervezete és működése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZs, 1983. 11. sz. 34—41. p.
548. *Vorob'ev,* V.: Hajók áttelepítése a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZs, 1983. 7. sz. 72—77. p.
549. *Klitnüj,* N.: A Fekete-tengeri flotta és a Szovjet Hadsereg csapatai közötti együttműködés a tengerpartra

irányuló támadó hadműveletben 1943—1944-ben. — VIZs, 1983. 7. sz. 65—71. p.

550. *Dvorjanov,* E.—*Zajcev,* V.: Az irányítás és összeköttetés néhány kérdése tengeri desszantok kihajózásánál. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VIZs, 1983. 10. sz. 29—34. p.

Légierő és légvédelem

551. *Hummel,* K-H.: A szövetségesek hadászati felkészülése és légiháborúja a Német Birodalom ellen. 1933—1945. — Der Freiwillige, 1983. 4. sz. 14—15., 5. sz. 26—27., 6. sz. 11—14. p.

552. *Valis,* Z.: Légiháború Csehszlovákia felett 1939—1945. Levéltári dokumentumok. — HV, 1983. 6. sz. 180—183. p.

553. *Gorbacsev,* V.: A szovjet légierő alkalmazása a Nagy Honvédő Háború kezdeti szakaszában. — VIZs, 1983. 11. sz. 25—33. p.

554. *Cserneckij,* V.: A repülő fegyvernemek és csapatnemek arányváltozásának tendenciái a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZs, 1983. 1. sz. 26—31. p.

555. *Zavgorodnij,* N.: Vadászrepülőerők harci alkalmazása földi célok ellen a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. — VIZs, 1983. 12. sz. 18—23. p.

556. *Efimov,* A.: A légierők alkalmazása a kurszki csatában — fontos szakasz a szovjet légierő hadműveleti művészetének fejlődésében. — VIZs, 1983. 6. sz. 45—54. p.

557. *Szimakov,* E.: A szovjet légierő harcban Kurszk mellett. Dokumentumok. — VIZs, 1983. 5. sz. 40—44. p.

558. *Sisov,* L.: A légierők hadműveleti művészetének néhány kérdése az 1943. évi kubáni légi ütközetben. — VIZs, 1983. 5. sz. 21—29. p.

559. *Babics,* V.: A repülőgép műszaki felszerelésének, fegyverzetének fejlődése és ennek hatása a front repülőerő harcászatára. — VIZs, 1983. 8. sz. 21—28. p.

560. *Kazakov,* V.: Vitorlázórepülők a háborús égbolton. (A Nagy Honvédő Háború idején.) — VIZs, 1983. 2. sz. 43—46. p.

561. *Nötting,* G.: Légi vadászat tengeralattjárókra. 2—4. r. — TRP, 1983. 7. sz. 540—543., 8. sz. 622—623., 9. sz. 697—699. p.

562. *Facon,* P.: Együttműködés a francia és a szövetséges légierők között a tunéziai hadjárat folyamán. — RHA, 1983. 1. sz. 30—39. p.

563. *Lyton,* H. D.: Bombatámadási stratégia Rómában és Normandia előterében. Légi inváziók a második világháborúban. — MA, 1983. 2. sz. 53—58. p.

564. *Branicki,* O.: A német légierő meteorológiai szolgálatának vállalkozásai a második világháborúban. — TRP, 1983. 8. sz. 594—597. p.

565. *Mladenov,* C.:A vadász-, a felderítő- és a kisegítő légierő harci alkalmazása a bolgár honvédő háború idején, 1944—1945-ben. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 91—100. p.

566. *Marin,* G.: Az 1944. szeptember 9-i felkelés előkészületei és megvalósítása a bolgár légierővel. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 58—77. p.

567. *Szmirnov,* A.: A honi légvédelmi csapatok hadműveleti művészetének jellemző vonásai a kurszki csatában. — VIZs, 1983. 6. sz. 55—62. p.

568. *Brzesnikowski,* Z.: A szovjet légvédelmi tüzérség az 1944. évi hadműveletekben. — WPH, 1983. 4. sz. 129—146. p.

569. *Tormozov,* I.—*Tokarszkij,* V.: Mozgékony hadseregcsoportok és front támadó hadműveletek légvédelmének megszervezése a Nagy Honvédő Háború második és harmadik szakaszában. — VIZs, 1983. 4. sz. 21—27. p.

570. *Cseszнokov,* Ju.: A szárazföldi csapatok légvédelmének szervezési tapasztalatai támadó hadműveletben a háború második és harmadik szakaszában. — VIZs, 1983. 9. sz. 25—30. p.

A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben

571. *Czerny,* E.: Visszaemlékezések az 1939-es hadjáratra. — WPH, 1983. 1. sz. 160—176. p.

572. *Krzeminski,* Cz.: A lengyel légierő manőverezésének kérdései az 1939. évi védelmi háborúban. — MW, 1983. sz. 66—74. p.

573. *Hrnko,* A.: A Szlovák Állam részvételének okai és következményei a Lengyelország elleni háborúban 1939-ben. — HC, 1983. 3. sz. 394—413. p.

574. *Wilkonski,* W.: A „Poznan" hadsereg tüzérsége 1939-ben. — WPH, 1983. 4. sz. 203—208. p.

575. *Zamkowska,* S.: A lengyel vasúti szállítás veszteségei a második világháború idején. — WPH, 1983. 1. sz. 196—214. p.

Nyugati hadszíntér

576. *Schaufelberger,* W.: „Weserübung" — s németek Dánia és Norvégia elleni hadjárata 1940-ben. — ÖMZ, 1983. 4. sz. 321—325. p.

577. *Schaufelberger*, W.: Dánia és Norvégia német megszállása 1940. áprilisában, a semlegességi politika szemszögéből. — SS, 1983. 11. sz. 6—12. p.
578. *Petrick*, F.: A fasiszta német imperializmus megszálló rezsimje Norvégiában 1940—1945. — ZfG, 1983. 5. sz. 397—413. p.
579. *Englert*, B.: Kudarc Észak-Franciaországban 1940. májusában. — MR, 1983. 11. sz. 2—11. p.
580. *Vialle*, H.: Az Oberroedern Nord kazamata parancsnokának harcnaplója. (A Maginot-vonal védelme, 1940. június 19—25.) — RMS, 1983. 3. sz. 125—133. p.
581. *Sexton*, D. J.: Észak fantomjai. Brit megtévesztő hadműveletek Skandináviában, 1941—1944. — MA, 1983. 3. sz. 109—114. p.
582. A LILA hadművelet. A francia flotta átállásának megakadályozása. 1942. — Der Freiwillige, 1982. 11. sz. 25—29., 12. sz. 21—24. p. 1983. 1. sz. 18—21., 2. sz. 13—16., 3. sz. 16—18. p.
583. *Fonde*, J.-J.:A Leclerc hadosztály útja Marokkótól Berchtesgadenig. — RHA, 1983. 2. sz. 50—59. p.
584. *Sas*, A.: Az „éhség tele" Hollandiában 1944—45-ben. — MR, 1983. 9. sz. 24—32. p.
585. *Fisher*, C. R.: Maryland állam nemzetőrségének részvétele a második világháborúban. — MA, 1983. 1. sz. 11—14. p.
586. *Palmer*, A.: A háború és a faji kérdés politikája. Amerikai néger katonák a karib-tengeri hadszíntéren a második világháború alatt. — MA, 1983. 2. sz. 59—62. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

587. *Ceccaldi*, R.: Koufra. Egy tüzér emlékei. Francia csapatok Líbiában, 1940. — RHA, 1983. 2. sz. 40—49. p.
588. *Raugh*, H.: Archibald Wavell tábornok és a kelet-afrikai olasz hadjárat. — MR, 1983. 7. sz. 54—66. p.
589. *Taylor*, J.: Az észak-afrikai hadjárat hadtáp tapasztalatai. (1943. április—május.) — MR, 1983. 10. sz. 46—55. p.
590. *Müller*, K. J.: A német csapatok stratégiája és utánpótlása Észak-Afrikában. — RHA, 1983. 1. sz. 20—29. p.
591. *Frost*, J. D.: Légideszant hadművelet Oudna térségében. (1942. november 29.—december 11.) — RHA, 1983. 1. sz. 12—19. p.
592. A tunéziai hadszíntér. 1942—1943. — RHA, 1983. 1. sz. 4—11. p.
593. Welvert francia hadosztálytábornok hősi halála a tunéziai hadszíntéren. 1943. április 10. — RHA, 1983. 1. sz. 41—43. p.
594. *Bieganski*, W.: A lengyel egységek harca Olaszországban. Ancona. — WPH, 1983. 1. sz. 131—157. p.
595. *Donati*, G.: Felszabadító háború 1943—1945. 1943. szeptember 8. (A „Piemonti" alpesi zászlóalj.) — RM, 1983. 6. sz. 29—32. p.
596. *Poli*, L.: A felszabadító háború — tanúságtétel 40 év után. — RM, 1983. 5. sz. 13—24. p.
597. *Buchner*, A.: A 125. gyalogos hadosztály támadása a görög Metaxa-vonal ellen. — SS, 1982. 5. sz. 26—27. p.
598. *Gundelach*, K.: A balkáni hadjárat 1941. Példa a haditengerészet és a szárazföldi csapatok együttműködésére. 1—2. r. — TRP, 1983. 5. sz. 361—369., 6. sz. 436—442. p.
599. *Sumonja*, M.: A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg első hadosztályai és hadtestei megalakulásának jelentősége. — VOG, 1983. 1. sz. 47—49. p.
600. *Radulovic*, V.: A Jugoszláv Néphadsereg légiereje alapjainak lerakása. — VOG, 1983. 1. sz. 219—236. p.
601. *Ranitovic*, B.: A jugoszláv népfelszabadító mozgalom fegyveres erői szervezeti tökéletesítésének meghatározott jellemzői. — VOG, 1983. 1. sz. 59—62. p.
602. *Miljanic*, G.: Helyi partizán egységek mint a katonai szervezet formái Szerbia dékeleti részén — a népfelszabadító háború első szakaszában. — VOG, 1983. 2. sz. 61—80. p.
603. *Rosi*, A.: A biztosítás és önvédelem néhány kérdése a Népfelszabadító Háborúban. — VG, 1983. 2. sz. 88—97. p.
604. *Latas*, B.: Draza Mihailovic csetnikjei Szlovéniában — a „Kék gárda". (1941—1943. szeptember.) — VOG, 1983. 3. sz. 163—190. p.
605. *Trgo*, F.: A népfelszabadító háború és a szocialista forradalom 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 309—311. p.
606. *Mamula*, B.: Az 1942. évi népfelszabadító háború 40. évfordulójára. — VOG, 1983. 1. sz. 13—17. p.
607. *Nad*, K.: Az 1942. évi népfelszabadító háború 40.évfordulójára. — VOG, 1983. 1. sz. 29—32. p.
608. *Trgo*, F.: Az 1942. évi jugoszláviai hadszíntér alapvető jellemzése. — VOG, 1983. 1. sz. 19—26. p.
609. *Lekovic*, M.: Tito fontosabb döntéseinek indítóokai az 1942. év folyamán. — VOG, 1983. 1. sz. 93—98. p.
610. *Janic*, A.: A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg állományának alakulása 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 51—57. p.
611. *Ivanovic*, D.: A népfelszabadító mozgalom fegyveres erői szervezése és

ellátásának forrásai 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 65—75. p.

612. *Anic,* N.: A népfelszabadító mozgalom fegyveres erői fejlesztésének fő fokozatai az 1942-es év folyamán. — VOG, 1983. 1. sz. 125—136. p.

613. *Kovacevic,* S. S.: A népfelszabadító háború első partizánegységeinek kiképzése és az 1942. évi harcok Grmec térségében. — VOG, 1983. 2. sz. 137—163. p.

614. *Bozovic,* L.: A népfelszabadító mozgalom szervezési tevékenysége Foca térségében 1942 első felében. — VOG, 1983. 2. sz. 11—58. p.

615. *Brankovic,* S.: A focai partizánköztársaság — VOG, 1983. 3. sz. 85—101. p.

616. *Dragic,* D.: Egészségügyi szolgálat a népfelszabadító háborúban 1942-ben — VOG, 1983. 1. sz. 171—188. p.

617. *Nikolic,* R.: Katonai-hátországi szervezet Jugoszlávia felszabadított területein 1942-ben — VOG, 1983. 1. sz. 287—306. p.

618. *Joksimovic,* S.: A jugoszláv népfelszabadító mozgalom mint harcoló alakulat és a fogolycsere 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 197—216. p.

619. *Apostolski,* M.: A népfelszabadító háború sajátosságai Macedóniában 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 35—44. p.

620. *Klanjscek,* Z.: A népfelszabadító háború Szlovéniában 1942 folyamán. — VOG, 1983. 3. sz. 69—81. p.

621. *Hreskovski,* S.: A német megszállók és az usztasák első reagálása a szlavóniai felkelésre 1942 nyarán. — VOG, 1983. 2. sz. 179—214. p.

622. *Kovacevic,* S. G.: A niksici népfelszabadító partizán alakulatok egységeinek harca Kolasin járásban 1942 tavaszán. — VOG, 1983. 2. sz. 217—238. p.

623. *Brankovic,* S.: Szabad területek 1942-ben Foca és Bihac központtal. — VOG, 1983. 1. sz. 239—256. p.

624. *Radovic,* M.: Támadási kísérletek a helyi lakosság ellen 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 155—168. p.

625. *Gutic,* M.: Árulók és kollaboránsok Jugoszláviában 1942-ben. — VOG, 1983. 1. sz. 257—274. p.

626. *De Virgilio,* C.: Az olasz könnyűlovasság utolsó rohama. (Poloj, 1942. október 17.) — RM, 1983. 4. sz. 135—141. p.

627. *Domankusic,* S.: A 187. német tartalékhadosztály „Herbst I." hadművelete a Dilj hegységben és Dakovo térségében 1943 őszén. — VOG, 1983. 2. sz. 165—177. p.

628. *Biber,* D.: A szövetségesek katonai missziója a szlovén Tengermelléken, 1943—1945. — VOG, 1983. 3. sz. 131—143. p.

629. *Dimitrov,* D.: Az 1. Bolgár Hadsereg és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg Kjustendil—Skopje és Skopje—Pristina irányban folytatott hadművelete, 1944—1945. — IP, 1983. 1. sz. 64—76. p.

630. *Mircetic,* D. Z.: A 20. szerb dandár harca a Drina hídfőjében. 1944. december 12—31. — VOG, 1983. 3. sz. 145—161. p.

631. *Anic,* N.: A Jugoszláv 4. Hadsereg ellátása az 1945. évi tavaszi támadás idején. — VOG, 1983. 3. sz. 105—dalom 1944. szeptember 9-én Pirin környékén. — VISz, 1983. 6. sz. 103—117. p.

633. *Ruszev,* At.: A Bolgár Kommunista Párt szerepe a Georgi Dimitrovról elnevezett 3. bolgár népfelszabadító dandár megteremtésében és tevékenységében. — VISz, 1983. 6. sz. 141—148. p.

634. *Dimitrov,* D.: Műszaki szolgálat a Bolgár Néphadseregben a bolgár honvédő háború idején, 1944—1945. — VISz, 1983.2.sz.179—189.p.

635. *Scserev,* P.: Harc a politikai válság megoldásáért és az imperialista ellenforradalom ellen Görögországban (1944. május 20.—1945. február 12.). — IP, 1983. 2. sz. 3—21. p.

Keleti hadszíntér

636. *Wolff,* W.: A szovjet hadsereg döntő szerepe és felszabadító missziója a második világháborúban. — M, 1983. 1. sz. 20—26. p.

637. *Bucko,* O. V.: A Szovjetunió fegyveres erőinek felszabadító küldetése Európában a Nagy Honvédő Háború résztvevőinek visszaemlékezéseiben. — UIZs, 1983. 3. sz. 128—134. p.

638. *Halle,* F.: Finnországtól a Kaukázusig. — Der Freiwillige, 1982. 7—8. sz. 19—22., 9. sz. 7—10., 10. sz. 6—9., 11. sz. 14—17., 12. sz. 8—10. p. 1983. 1. sz. 11—13., 2. sz. 6—7. p.

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata

639. *Cejka,* E.: A Vörös Hadsereg hadászati védelme. A szmolenszki csata. — HV, 1983. 1. sz. 44—68. p.

640. *Cejka,* E.: A Vörös Hadsereg hadászati védelme Leningrád és Kiev vonalában. — HV, 1983. 2. sz. 46—74. p.

641. *Kolmakov,* A.: A halhatatlanság határán. A 32. lövészhadosztály 12. lövészezrede 1941. október 12—15-én. — VIZs, 1983. 11. sz. 42—47. p.

642. *Kiricsenko,* N.: Harcban a Don melletti Rosztovért. (1941. október—de-

cember.) — VIZs, 1983. 12. sz. 12—17. p.

643. *Cejka*, E.: A „Tájfun" hadművelet. 1941. — HV, 1983. 3. sz. 16—38. p.

644. *Cejka*, E.: A moszkvai csata. A náci „villámháború" csődje. — HV, 1983. 4. sz. 51—57. p.

645. *Kleinfeld*, G. R.: A német csapatok támadása Tihvin irányában. (1941. november—december.) — MA, 1983. 3. sz. 122—128. p.

646. *Parrish*, M.: A szovjet gépesített hadosztály 1941-ben. — A, 1983. 6. sz. 19—22. p.

Az 1942—1943. évi hadműveletek

647. *Tieke*, W.: A Keleti Front déli szakaszán. Krím—Sztálingrád—Kaukázus 1942/43. 1—10. r. — Der Freiwillige, 1982. 7—8. sz. 44—47., 10. sz. 28—31. p. 1983. 1. sz. 15—16., 2. sz. 27—30., 3. sz. 10—13., 4. sz. 6—8., 5. sz. 12—13., 6. sz. 11—13., 7—8. sz. 31—34., 11. sz. 26—27., 12. sz. 12—14. p.

648. *Beolchini*, A.: A „Sforzesca" gyalogoshadosztály az első védelmi ütközetben a Donnál. (1942. augusztus.) — RM, 1983. 1. sz. 99—120. p.

649. *Bedeschi*, G.: Az alpesi hadtest az orosz fronton. — RM, 1983. 2. sz. 39—48. p.

650. *Rubini*, F. A.: Olasz tábori postaszolgálat az orosz fronton 1942—43-ban. — RM, 1983. 3. sz. 130—143. p.

651. *Förster*, G.: A sztálingrádi csata hadművészetének néhány kérdése. — MG, 1983. 1. sz. 5—15. p.

652. *Eliszeev*, V.: A nagy csapatcsoportosítás körülzárásának és megsemmisítésének tapasztalatai a sztálingrádi csatában. — VIZs, 1983. 2. sz. 18—24. p.

653. *Baszov*, A. V.: A sztálingrádi csata: a védekezéstől a támadásig. — ISzSzSzR, 1983. 1. sz. 3—15. p.

654. *Maculenko*, V. A.: A sztálingrádi csata. — VISz, 1983. 1. sz. 20—34. p.

655. *Förster*, G.: A sztálingrádi csata hadászati jelentősége. — M, 1983. 2. sz. 3—11. p.

656. *Hinrichs*, H.: A sztálingrádi fordulat. — EW, 1983. 2. sz. 55—57. p.

657. *Szeoev*, V. B.: Gyökeres fordulat a harcban. A sztálingrádi csata évfordulója. — VI, 1983. 1. sz. 3—16. p.

658. *Stich*, K.: Sztálingrád szovjet légiblokádja. — MG, 1983. 5. sz. 538—551. p.

659. *Szamszonov*, A. M.: A szovjet hadtáp hozzájárulása a sztálingrádi győzelem kivívásához. — VI, 1983. 1. sz. 17—27. p.

660. *Howard*, W.: Német páncélosok a sztálingrádi csatában. — A, 1983. 5. sz. 34—38. p.

661. *Abalihin*, B. Sz.: A nemzetközi közvélemény a sztálingrádi csata világtörténelmi jelentőségéről. (Korabeli sajtóvisszhang.) — UIZs, 1983. 2. sz. 115—122. o.

662. *Kovalcsuk*, V. M.: A győzelem útja. Leningrád 1943.) — VI, 1983. 11. sz. 74—82. p.

663. *[Kocsetkov]* Kotchetkov, A.: A leningrádi csata. — RMSov, 1983. 1. sz. 46—49. p.

664. *Zajcev*, L.—*Borscsov*, A.: A támadó harcászat a leningrádi blokád áttörésénél. — VIZs, 1983. 1. sz. 20—25. p.

665. *Perecsnev*, Ju.: Hadműveleti művészet az „Iszkra" hadműveletben, 1943 telén, Leningrádnál. — VIZs, 1983. 1. sz. 13—19. p.

666. *Har'kov*, A.: A szovjet hadművészet a Kaukázusért vívott csatában. — VIZs, 1983. 3. sz. 21—28. p.

667. *[Kobrin]* Kobrine, N.: Észak-Kaukázus felszabadítása. (1943. január—október.) — RMSov, 1983. 10. sz. 50—53. p.

668. *Poplüko*, F.: A kaukázusi csata hősei. (1943.) — VIZs, 1983. 3. sz. 57—60. p.

669. *Kumanev*, G. A.—*Ivanov*, G. P.: A kaukázusi csata történelmi jelentősége. — UIZs, 1983. 8. sz. 41—53. p.

670. *Hadzsi Murat Ibrahimbejli:* A hitleri Németország terveinek meghiúsulása a Kaukázusban. — VI, 1983. 7. sz. 48—63. p.

671. *Pavlov*, A.: A 113. lövészhadosztály 2. lövészzászlóalja védelmi harcban Rogan körzetében 1943. március 12—13-án. — VIZs, 1983. 9. sz. 52—57. p.

672. *Gladkov*, N.: A 48. gárda lövészhadosztály védelmi harca Harkov délnyugati részén 1943. márciusában. — VIZs, 1983. 5. sz. 35—39.p.

673. *Gurkin*, V.: Felkészülés a kurszki csatára. Dokumentumok. — VIZs, 1983. 6. sz. 63—71. p.

674. *Koltunov*, G. A.: A kurszki csata. — VI, 1983. 8. sz. 21—34. p.

675. *Wünsche*, W.: A kurszki csata. 1—2. r. — M, 1983. 7. sz. 29—35., 8. sz. 36—42. p.

676. *Licsinszkij*, A.: A hadászat és hadműveleti művészet fejlődésének néhány kérdése a kurszki csata tapasztalatai alapján. — VIZs, 1983. 6. sz. 26—33. p.

677. *Bazsenov*, A.: A védelmi harc harcászatának fejlődése a kurszki csata tapasztalatai alapján. — VIZs, 1983. 6. sz. 34—44. p.

678. *[Csisztjakov]* Tchistiakov, I.: Az ellenség nem tör át! A kurszki csata. — RMSov, 1983. 8. sz. mell. 12—15. p.

679. *Bulicsev*, I.: Csapatösszeköttetés a kurszki csatában. — VIZs, 1983. 7. sz. 35—42. p.

680. *Krupcsenko*, I.: A páncélos és gépesített csapatok alkalmazásának sajátosságai a kurszki csatában. — VIZs, 1983. 7. sz. 19—25. p.
681. *Peredel'szkij*, G.: A tüzérség harci alkalmazásának sajátosságai a kurszki csatában. — VIZs, 1983. 7. sz. 12—18. p.
682. *Kolibernov*, E.: A műszaki biztosítás szervezetének sajátosságai a kurszki csatában. — VIZs, 1983. 7. sz. 26—34. p.
683. *Maljugin*, N.: A csapatok hadtápbiztosításának sajátosságai a kurszki csata tapasztalatai alapján. — VIZs, 1983. 7. sz. 43—49. p.
684. *Gurov*, O.—*Kovalev*, V.: Győzelem a kurszki kiszögellésben. Dokumentumok — VIZs, 1983. 7. sz. 56—64. p.
685. *Vitruk*, A.: Páncél páncél ellen. (A 16. harckocsi hadtest politikai osztálya vezetőjének visszaemlékezése, 1943.) — VIZs, 1983. 6. sz. 72—79. p.
686. *[Rokoszszovszkij]* Rokossovski, K.: A „Citadella" hadművelet csődje. — RMSov, 1983. 8. sz. mell. 7—11. p.
687. *Szolov'ev*, B. G.: A kurszki csata történelmi jelentősége. — UIZs, 1983. 7. sz. 35—44. p.
688. Szovjet államférfiak, politikusok és katonai személyiségek nyilatkozatai a Szovjet Fegyveres Erők hatalmas győzelméről a kurszki csatában. — VIZs, 1983. 8. sz. 38—39. p.
689. *Szolov'ev*, B. G.: Győzelem a „lángoló ívben". (A kurszki csata 40. évfordulóján.) — ISzSzSzR, 1983. 4. sz. 3—19. p.
690. *Ivanov*, Sz. P.: A háború gyökeres fordulatának betetőzése. A kurszki csata 40. évfordulóján. — VIZs, 1983. 6. sz. 12—25. p.
691. *Loszkutov*, Ju.: Harc a kurszki ívben. (A kurszki csata 40. évfordulóján.) — VISz, 1983. 2. sz. 84—97. p.
692. A kurszki csata 40. évfordulójára. 1943. július 5.—augusztus 23. — RMSov, 1983. 7. sz. 13—17. p.
693. *[Sutov]* Choutov, Z.: Hadműveletek a Dnyeper mentén. 1943. augusztus—december. — RMSov, 1983. 9. sz. 28—33. p.
694. *Belomesztnov*, E.: A Dnyeperen való erőszakos átkelés hősei. — VIZs, 1983. 9. sz. 47—52. p.
695. *Domank*, A.: Együttműködés az ukrán partizánok és a szovjet csapatok között a Dnyeper melletti csatában. — VIZs, 1983. 9. sz. 37—41. p.
696. *Jarosenko*, I.—*Kovalev*, V.: A Dnyeper menti harc dokumentumokban. — VIZs, 1983. 10. sz. 35—39. p.
697. *Moszkalenko*, K.: Történelmi győzelem a Dnyepernél. — F, 1983. 21. sz. 14—15. p.
698. *Ivanov*, Sz. P.: Kiev felszabadítása. — VIZs, 1983. 11. sz. 20—24. p.
699. *Koval'*, A. V.: Harckocsizó katonák harcban a balparti Ukrajna és Kiev felszabadításáért. — UIZs, 1983. 10. sz. 80—86. p.
700. *Szamojlovics*, G.: A 167. lövészhadosztály harcban Kiev felszabadításáért. — VIZs, 1983. 11. sz. 48—52. p.
701. *Mel'nikov*, I. I.: A 167. lövészhadosztály harcban Kiev felszabadításáért. (Visszaemlékezés.) — UIZs, 1983. 11. sz. 28—34. p.
702. *Nemjatüj*, V. N.: A Szovjetunió testvéri népeinek harci hőstettei a Dnyeperen való átkelésnél és Kiev felszabadításánál. — UIZs, 1983. 10. sz. 16—25. p.
703. *Jarosenko*, I.—*Kovalev*, V.: A kievi támadó hadművelet dokumentumokban. — VIZs, 1983. 11. sz. 54—59. p.
704. *Nemjatüj*, V. N.—*Kuz'menko*, V. V.: A szovjet katonák egyedülálló hősiessége a Dnyeper és a Kievért folyó harcokban. (Dokumentumok.) — UIZs, 1983. 11. sz. 14—28. p.
705. *Zwolinski*, S.: A Szovjetunióban megalakult Lengyel Csapatok — a Lengyel Fegyveres Erők előd je. — MW, 1983. 10. sz. 83—93. p.
706. *Szuhinin*, Ju.: Az 1. lengyel gyalogoshadosztály Lenino előtti harcának szervezési és vezetési kérdéseihez. (1943.) — VIZs, 1983. 4. sz. 28—33. p.

Az 1944—1945. évi hadműveletek

707. *Zbiniewicz*, F.: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Európában. 1944—1945. — WPH, 1983. 1. sz. 158—167. p.
708. *Poszüszaev*, N.: Harcban a Krímért. Visszaemlékezés. — VIZs, 1983. 4. sz. 39—43. p.
709. *Csernicskin*, B. V.: Szevasztopol a hős város. — UIZs, 1983. 6. sz. 57—66. p.
710. *Nes*, G. H.—*Satzinger*, K. H.—*Salviati*, U.: A német „Közép" hadseregcsoport összeomlása 1944. nyarán. 3. r. — TRP, 1983. 1. sz. 18—20. p.
711. *Tucholski*, J.: A lengyel hadsereg főhadiszállásának kapcsolata az emigrációban élő főparancsnokkal. — WPH, 1983. 4. sz. 209—228. p.
712. *Bünning*, H.: A sebesültek sorsa a cserkaszszi katlanban. — Der Freiwillige, 1982. 11. sz. 6—9., 12. sz. 16—19. p. 1983. 1. sz. 6—8., 2. sz. 8—11., 3. sz. 27—29., 4. sz. 16—18. p.
713. *Bleszkin*, I.: Syrvyndt elfoglalása 1944. októberében. (Visszaemlékezés.) — VIZs, 1983. 10. sz. 47—49. p.
714. *Richter*, K.: Az 1. önálló csehszlovák dandár harci bevetése a Szov-

jetunióban a második világháború idején. — HV, 1983. 6. sz. 49—69. p.

715. *Alferov*, Sz.: A lövészhadtest tapasztalatai védelem áttörésénél. (A varsói hadműveletben, 1945. január—február.) — VIZs, 1983. 3. sz. 50—56. p.

716. *Glazunow*, N. K.: A 31. hadsereg hadi tevékenysége Lengyelország felszabadításában. — WPH, 1983. 2—3. sz. 462—479. p.

717. *Frolov*, I.—*Popov*, E.—*Grebcov*, I.—*Pilipenko*, A.: A 252. lövészhadosztály hősei. [Magyarországon is harcoltak.] — VIZs, 1983. 2. sz. 31—36. p.

718. *Szuhodolszkij*, V.: A katona útja. 1945. február 13. (Budapest felszabadulása.) — F, 1983. 3. sz. 2. p.

719. *Zabelkin*, N.: Negyvenötre emlékezve. (Magyarország felszabadítása.) — F, 1983. 9. sz. 7. p.

720. *Sumilin*, G.: Április 4. (Magyarország felszabadulása.) — F, 1983. 7. sz. 4—5. p.

721. *Kaczmarek*, K.: Az 1. Lengyel Hadsereg a békéért vívott küzdelemben. (1945.) — WPH, 1983. 2—3. sz. 168—190. p.

722. *Zielinski*, J.: A Lengyel Csapatok 1. és 2. hadserege 1945. évi hadműveleti-harcászati tevékenységének tanulságai. — MW, 1983. 1. sz. 71—81. p.

723. *Kaczmarek*, K.: A Lengyel Néphadsereg egységeinek részvétele Berlin ostromában. (1945. április 26—május 2.) — MW, 1983. 5. sz. 87—98. p.

724. A győzelem napja. 1945. május 9. — RMSov, 1983. 5. sz. 2—3. p.

Távol-keleti hadszíntér

725. *Gras*, Y.:Japán behatolás Indokínába. (1940. június—1945. március.) — RHA, 1983. 4. sz. 86—102. p.

726. *Dooley*, Th.: Az első amerikai harckocsi harctevékenysége a második világháborúban. (Fülöp-szigetek, 1941.) — A, 1983. 4. sz. 10—15. p.

727. *Woodhall*, J.: A 26. amerikai lovasezred a Fülöp-szigeteken a második világháborúban. — A, 1983. 1. sz. 8—16. p.

728. *Sasso*, C.: Bűnbakok vagy áldozatok: Husband E. Kimmel és Walter C. Short Pearl Harbor-on. — MR, 1983. 12. sz. 28—47. p.

729. *Croft*, J.: Elefántos századok a burmai fronton a második világháborúban. — AQ, 1983. 2. sz. 192—198. p.

730. *Bailey*, M.: Rajtaütés Los Banos-nál. (Luzon-sziget 1945. január.) — MR, 1983. 5. sz. 51—66. p.

731. *Kireev*, N.—*Cügankov*, P.: A hadműveletek előkészítésének és lefolyásának sajátosságai kopár hegyes vidéken a bajkálontúli front tapasztalatai alapján 1945-ben. — VIZs, 1983. 8. sz. 13—20. p.

732. *Krupcsenko*, I.: A szovjet fegyveres erők katonai tevékenysége a Távol-Keleten 1945-ben. — VIZs, 1983. 12. sz. 52—58. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalmak és partizánharcok a második világháborúban

733. *Rudenko*, N. N.: A külföldi antifasizta szervezetek rádióállomásainak tevékenysége a Szovjetunióban a második világháborúban. — UIZs, 1983. 5. sz. 72—80. p.

734. *Wolf*, W.: A „Szabad Németország" Nemzeti Bizottság tevékenysége a szovjet—német fronton. (Megalakulásának 40. évfordulójára.) — VIZs, 1983. 7. sz. 81—86. p.

735. *Csertok*, B.: Pártpolitikai munka a partizánalakulatoknál. — VIZs, 1983. 2. sz. 63—69. p.

736. *Borovicsev*, P.: Partizán leleményesség. Visszaemlékezés. — VIZs, 1983. 4. sz. 43—46. p.

737. *Borovicsev*, P.: A Beszed folyó hídjának aláaknázása. (Egy partizánalakulat akciója. Visszaemlékezés.) — VIZs, 1983. 11. sz. 60—67. p.

738. *Judenkov*, A. F.: Az össznépi harc kibontakozása a megszállt szovjet területeken a sztálingrádi csata idején. — UIZs, 1983. 2. sz. 16—24. p.

739. *Dolgotovics*, B.: A belorussziai partizán alakulatok anyagi-technikai biztosítása. — VIZs, 1983. 5. sz. 30—34. p.

740. *Babkov*, Ju. V.—*Kentij*, A. V.: Az Ukrán Kommunista Párt segítsége Közép- és Délkelet-Európa népeinek antifasiszta harcában. — UIZs, 1983. 5. sz. 63—72. p.

741. *Ruszin*, V. P.: Harc a fasizmus ellen. (A Kárpát-ukrajnai magyarok és ukránok a második világháború éveiben.) — UIZs, 1983. 3. sz. 93—103. p.

742. *Szileckij*, V. I.: A lakosság segítsége a Vörös Hadseregnek Nyugat-Ukrajna felszabadításában. — UIZs, 1983. 5. sz. 80—85. p.

743. *Okolski*, T.: Az „Eber" zászlóalj a varsói felkelésben, 1944. — WPH, 1983. 1. sz. 177—195. p.

744. *Kuczmierowska*, H.—*Pierkarski*, M.: A varsói felkelés ellen alkalmazott különleges német harci eszközök. — WPH, 1983. 4. sz. 181—202. p.

745. *Wieczorek*, M.: A Lengyel Munkáspárt politikai elvei és fegyvertényei, 1942—1944. —WPH, 1983. 2—3. sz. 16—58. p.

746. *Gebhart*, J.: A csehországi partizánmozgalmak kezdete. — HV, 1983. 1. sz. 77—100., 2. sz. 21—45. p.

747. *Simovcek*, J.—*Gebhart*, J.: Partizán-

mozgalmak Csehszlovákiában a második világháború idején. — HV, 1983. 4. sz. 3—31. p.

748. *Simunic,* P.: A 6. harci csoport helyzete és feladata a Szlovák Nemzeti Felkelés területének védelmében. — HC, 1983. 4. sz. 571—596. p.

749. *Tricskov,* K.: Nikola Parapunov — a fegyveres ellenállás szervezője Pirin körzetében. — IP, 1983. 6. sz. 65—71. p.

750. *Duic,* M.: Az agresszorral szembeni ellenállás az ipari államokban, Nyugat-Európa példáján a második világháborúban. — ÖMZ, 1983. 4. sz. 326—330. p.

751. *Cantini,* C.: Ossolai partizánok Svájcban. — IC, 150. sz. 1983. 57—72. p.

752. *Silvestre,* P.: A kötelező munkaszolgálat és a francia ellenállási mozgalom Isere-ben. — RHDGM, 130. sz. 1983. 1—50. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

753. *Seeber,* Z.: A háború utáni rendezések és hatásuk Európa békéjére. — MG, 1983. 6. sz. 709—712. p.

754. *Foschepoth,* J.: Nagy-Britannia és a Szovjetunió és Lengyelország határainak Nyugatra tolódása. — MM, 1983. 2. sz. 61—90. p.

755. *Steininger,* R.: Hogyan akarták megakadályozni Németország kettéosztását. A Robertson-terv, 1948-ban. — MM, 1983. 1. sz. 49—90. p.

756. *Aichinger,* W.: Az európai biztonság. (Konferenciák kronológiája.) — ÖMZ, 1983. 5. sz. 396—404. p.

757. *Brunner,* D.: Atomfegyverkezés, fegyverkezés-ellenőrzés. — ASMZ, 1983. 7—8. sz. 396—401. p.

758. *Lapins,* W. W.—*Linn,* G.: Katonai erőegyensúly a NATO és Varsói Szerződés között. — BZK, 1983. 2. sz. 99—122. p.

759. *Broz,* I.: A katonai erőviszonyok nyugati meghamisítása. — HV, 1983. 2. sz. 177—194. p.

750. *Pechmann,* J.: Osztrák ENSZ-katonák a béke szolgálatában. (Ciprus, Kongó, Közel-Kelet.) — SS, 1982. 7. sz. 8—11. p.

761. *Malinovszkij,* G.: Az imperializmus neokolonialista háborúi. — VIZs, 1983. 5. sz. 58—65. p.

762. *Kedros,* M.: A Földközi-tenger térsége a Kelet—Nyugat-konfliktusban. — BZK, 1983. 1. sz. 67—88. p.

763. *Casadio,* F.: Nemzetközi konfliktusok 1954—1963., 1964—1973., 1974—1982. — RM, 1983. 1. sz. 13—32., 2. sz. 77—98., 5. sz. 51—70. p.

764. *Beaumont,* R.: Megelőző erőszak kis intenzitású konfliktusokban. — MR, 1983. 11. sz. 65—73. p.

765. *Dimitrov,* G. G.: Helyi háborúk és a szárazföldi csapatok fejlődése a második világháború után. — VOM, 1983. 1. sz. 64—79. p.

766. *Milanov,* J. Sz.: A helyi háborúk és a légierő. — VOM, 1983. 2. sz. 77—91. p.

767. *Dol'nikov,* D.: A légierő harcászatának fejlődése a helyi háborúkban. — VIZs, 1983. 12. sz. 34—43. p.

768. *Mikrjukov,* L.—*Vajtusko,* V.: A helikopterek harci alkalmazása a helyi háborúkban. — VIZs, 1983. 11. sz. 74—81. p.

769. *Gras,* Y.: A francia idegenlégió és haditengerészet támadása Vietnam ellen. 1946. december 19. — RHA, 1983. 2. sz. 60—75. p.

770. *Cooling,* F.: A szövetségesek önállósága és együttműködése a koreai háborúban. — MR, 1983. 6. sz. 26—52. p.

771. *Schauer,* H.: Az amerikai harci osztagok lassították az ellenség előrenyomulását a koreai háborúban. — SS, 1983. 5. sz. 21—22. p.

772. *Heimann,* B.: 30 éve fejeződött be a koreai háború. — MG, 1983. 3. sz. 347—348. p.

773. *Maurer,* F.: Franciaország háborúja Algériában 1954—1962. 1—3. r. — SS, 1982. 10. sz. 9—14.,11. sz. 17—20., 12. sz. 19—24. p.

774. *Salvan,* J.: Egy fiatal hadnagy naplója. Algéria, 1958. január—április. A 2. francia ejtőernyős ezred tevékenysége. — RHA, 1983. 2. sz. 76—89. p.

775. *McGrath,* J.: Páncélosok alkalmazása az El Firdan-i ütközetben. (1973. október.) — A, 1983. 3. sz. 9—13. p.

776. *Hamed,* A. S.: Az afganisztáni konfliktus politikai megoldása. — BZK, 1983. 4. sz. 5—28. p.

777. *[Cserneta]* Cherneta, O.: Az Afganisztán elleni nem bevallott háború. — RMSov, 1983. 4. sz. 49—50. p.

778. *Carrel,* L. F.: Afganisztán. 1—2. r. — SS, 1982. 11. sz. 15—16., 12. sz. 17—18. p.

779. *Pemsel,* H.: Az Irak és Irán közötti tengeri hadjárat 1980—1982. — Marine — Gestern, Heute, 1982. 3. sz. 112—115. p.

780. *Haggerty,* J.: Az irak—iráni háború második szakasza. — AQ, 1983. 3. sz. 299—304. p.

781. *Golab,* Z.: Az irak—iráni háború eddigi lefolyásának tapasztalatai. — MW, 1983. 6. sz. 72—81. p.

782. *Richards,* M.: Az 1982-es izraeli—libanoni háború. Kronológia. — AQ, 1983. 1. sz. 9—17. p.

783. *Bailey,* J.: Kiképzés a háború érdekében: 1982. Falkland-szigetek. — MR, 1983. 9. sz. 58—70. p.
784. *Masson,* Ph.: A Falkland-háború. — RHA, 1983. 4. sz. 12—19. p.
785. *Visani,* P.: A Falkland-háború. — RM, 1983. 3. sz. 21—36. p.
786. *Jones,* A.: Brit páncélos csapatok a Falkland-szigeteken. — A, 1983. 2. sz. 26—30. p.
787. *Meoli,* O.—*Maccon,* M.—*Pavona,* G.: A falklandi konfliktus. — RM, 1983. 2. sz. 61—76. p.
788. *Lebow,* R. N.: A háború, amelyet senki sem akart. A falklandi konfliktus. — BZK, 1983. 2. sz. 67—98. p.
789. *Brill,* H.: A falklandi konfliktus. — EW, 1983. 1. sz. 25—32. p.
790. *Saszkolski,* N.: Az „Exocet" rakéták bevetése a falklandi háborúban. — MTT, 1983. 1. sz. 52—53. p.
791. *Pöschel,* G.: A Falkland-szigeti konfliktus. 1—2. r. — M, 1983. 1. sz. 80—87., 2. sz. 72—79. p.
792. *Kallaur,* J.: A megmagyarázhatatlan falklandi háború, 1982. — WPH, 1983. 1. sz. 102—135. p.
793. *Galle,* D.: A kereskedelmi hajók szerepe a falklandi konfliktusban. — M, 1983. 8. sz. 86—89. p.
794. Falkland-szigetek 1982. júliustól decemberig. — AQ, 1983. 3. sz. 266—288. p.
795. *Stahel,* A. A.: A falklandi háború okai és hatása. — SS, 1982. 12. sz. 13—14. p.
796. *O'Ballance,* E.: A brit és az argentin tömegközlési eszközök a Falkland-háborúról. — MR, 1983. 1. sz. 9—16. p.
797. *Bridge,* T. D.: Hivatalos jelentések a Falkland-háborúról: egy értékelés. AQ, 1983. 1. sz. 34—42. p.
798. *Moore,* J.—*Woodward,* J.: A Falkland-háború tapasztalatai. — RUSI, 1983. 1. sz. 25—32. p.
799. *Uszikov,* A.: Az angol—argentin katonai konfliktus néhány tanulsága. — VIZs, 1983. 4. sz. 67—73. p.

A Varsói Szerződés és a szocialista országok hadseregei

800. *Karnouhov,* V.—*Szlivin,* I.: A Varsói Szerződés tagállamainak katonai tevékenysége. — VIZs, 1983. 5. sz. 66—72. p.
801. *Szkorodenko,* P.: A kommunista pártok növekvő szerepe a baráti hadseregek harci együttműködésének megerősödésében. — VIZs, 1983. 5. sz. 50—57. p.
802. *Sulek,* A.: A Lengyel Néphadsereg és a Szovjetunió hadseregének együttműködése a Varsói Szerződésben. — WPH, 1983. 2—3. sz. 191—232. p.
803. *Meissner,* B.: A szovjet szövetségi rendszer kétféle köre. — BZK, 1983. 3. sz. 87—122. p.
804. *Greese,* K.—*Wenczke,* R.: 1953. június 17. A szocialista biztonságpolitika beigazolódott, — az imperialista globálstratégiák és ellenforradalmi kalandorok csődöt mondtak. — MG, 1983. 3. sz. 345—346. p.
805. *Markov,* M.: A Bolgár Néphadsereg politikai szervezetének és politikai apparátusának megszilárdulása és fejlődése a népi demokrácia megerősödésének szakaszában és a szocializmus építésének kezdetén, 1945. május—1948. december. — VISz, 1983. 6. sz. 3—13. p.
806. *Sztaribratov,* G.: A hajózóállomány kiképzése a pilótaképző iskolán 1948—1949-ben — megalapozta a Bolgár Népköztársaság légierejének jelenlegi tevékenységét. — Izvesztija, 35. köt. 1983. 78—90. p.
807. *Drska,* P.: A győzelmes február hatása a Csehszlovák Néphadsereg megalakítására. — HV, 1983. 3. sz. 3—15. p.
808. *Lipták,* J.: A győzelmes február és a csehszlovák hadsereg. — HV, 1983. 1. sz. 3—24. p.
809. *Bilek,* J.: A népi milícia kialakulása, felépítése és feladata 1948—1955. — HV, 1983. 4. sz. 32—50. p.
810. *Rybecky,* V.—*Mahler,* O.: Csehszlovákia internacionalisa védelmének elvi-módszertani kérdései. — HV, 1983. 1. sz. 141—157. p.
811. *Gosztony,* P.: A kínai néphadsereg. 1—2. r. — SS, 1982. 5. sz. 18—19., 6. sz. 10—13. p.
812. *Pade,* W.: A kubai forradalom fegyveres erőinek kialakulása és fejlődése 1962-ig. — MG, 1983. 6. sz. 665—673. p.
813. *Sobczak,* K.: A Lengyel Néphadsereg fejlődési tendenciái 1943—1983. Általános jellemzők. — WPH, 1983. 1. sz. 59—89. p.
814. *Greese,* K.—*Wenzke,* R.: 40 éves a Lengyel Néphadsereg. — M, 1983. 10. sz. 11—17. p.
815. *Antosz,* Sz.: A népi lengyel csapatok megalakulásának 40. évfordulója. (1943. október 12.) — VIZs, 1983. 10. sz. 61—68. p.
816. *Rawski,* T.: A Lengyel Néphadsereg 40 éve elválaszthatatlan része az ezeréves hadtörténelemnek. — WPH, 1983. 2—3. sz. 90—131. p.
817. *Zwolinski,* S.: A Lengyel Néphadsereg részvételének néhány kérdése az államhatalmi szervek megalakításá-

ban és megszilárdításában, 1944. nyarától. — MW, 1983. 7. sz. 80—89. p.

818. *Kaczmarek,* K.: A Lengyel Csapatok 1. hadserege a háború befejezése utáni első hónapokban. — MW, 1983. 3. sz. 81—91. p.

819. *Towpik-Szejnowska,* T.: A lengyel fegyveres erők feloszlatása Nyugaton, 1945—1947. — WPH, 1983. 2—3. sz. 363—378. p.

820. *Poksinski,* J.: A Pomerániai katonai körzet, 1945—1949. — WPH, 1983. 2—3. sz. 379—406. p.

821. *Latos,* H.: A Lengyel Néphadsereg politikai akciói a kielecczyznyi térségben 1946—1947-ben. — WPH, 1983. 2—3. sz. 407—424. p.

822. *Sikorski,* F.: Visszaemlékezések a lengyel reakciós földalatti mozgalmak elleni harcra. — WPH, 1983. 4. sz. 147—180. p.

823. *Grot,* L.: A Lengyel Néphadsereg részvétele a parlamenti választásokon 1947-ben. — WPH, 1983. 2—3. sz. 511—513. p.

824. *Zwolinski,* S.: A politikai szervezet felépítése és feladata a Lengyel Néphadseregben 1949—1955. — WPH, 1983. 2—3. sz. 233—258. p.

825. *Kuropieska,* J.: Az újjáépített Lengyel Néphadseregben. Visszaemlékezés. 2. r. — WPH, 1983. 1. sz. 136—159. p.

826. *Siwicki,* F.: A haza szolgálata a legnemesebb katonai kötelesség. — WPH, 1983. 4. sz. 8—13. p.

827. *Jaruzelski,* W.: A katonák becsülettel teljesítették a hazával szembeni kötelességüket. — WPH, 1983. 2—3. sz. 3—11. p.

828. *Kujawa,* J. — *Masztanowicz,* S.: A szükségállapot egy éve. 1982. Krónológia. — WPH, 1983. 2—3. sz. 522—546. p.

829. Oláh István vezérkari főnök látogatása Ausztriában. (1983. augusztus 22—25.) — S, 1983. 18. sz. 2. p.

830. *Schütze,* W.: *Mucs,* S. — *Zágoni,* E.: A Magyar Néphadsereg c. könyv ismertetése. — M, 1983. 2. sz. 93—94. p.

831. *Hegemann,* M.: A fegyveres erők szeszáért. — VIZs, 1983. 11. sz. 48—53. p.
repe a román népi demokratikus forradalomban, 1944—1947. — MG, 1983. 2. sz. 144—162. p.

832. *Backera,* M.: A szovjet katonai doktrina fejlődése 1945-től. — BZK, 1983. 1. sz. 35—56. p.

833. *Petrov,* V.: A szovjet hadsereg és haditengerészet születésének 65. évfordulójára. — RMSov, 1983. 2. sz. 5—8. p.

834. *[Kurov]* Kourov, N.: A szovjet hadsereg megszületése. — RMSov, 1983. 2. sz. 9—11. p.

835. *Rybecky,* V.: A béke szolgálatában. (65 éves a Szovjetunió fegyveres ereje.) — HV, 1983. 1. sz. 25—43. p.

836. *[Szobolev]* Sobolev, M.: A kommunista párt a szovjet fegyveres erőkben. — RMSov, 1983. 9. sz. 2—5. p.

837. *Utkin,* B.: A szovjet hadsereg — a baráti népek hadserege. — VIZs, 1983. 2. sz. 3—11. p.

838. *[Sapalin]* Chapaline, N.: A Szovjet Fegyveres Erők nemzetközi küldetése. — RMSov, 1983. 7. sz. 5—7. p.

839. A szovjet hadsereg történetéből. — MTT, 1983. 1—5. sz.

840. *[Sevcsenko]* Chevtchenko, A.: A fejlett szocializmus hadserege. — RMSov, 1983. 11. sz. 8—9. p.

A NATO és a kapitalista országok hadseregei

841. *Magenheimer,* H.: Biztonságpolitikai elgondolások Nyugat-Európa védelmére 1945—1950 között. — ÖMZ, 1983. 2. sz. 108—116. p.

842. *Schauer,* H.: A NATO. 1—4. r. — SS, 1982. 2. sz. 17—18., 3. sz. 13—14., 4. sz. 21—23., 5. sz. 20—23. p.

843. *Mikulin,* A.: Az északi államok a NATO terveiben. — HV, 1983. 4. sz. 122—134. p.

844. *Brill,* H.: Spanyolország és a NATO. Egy geostratégiai tanulmány. — BZK, 1983. 2. sz. 41—66. p.

845. *Barcik,* V.: A katonai infrastruktúra kiépítése Nyugat-Európában — fontos alkotóeleme a NATO háborús készülődésének. — HV, 1983. 3. sz. 117—132. p.

846. *Reynolds,* D.: Az Egyesült Államok és az európai biztonság Wilsontól Kennedyig, 1913—1963. Az „izoláció" hagyományának újraértékelése. — RUSI, 1983. 2. sz. 16—24. p.

847. *Wildrick,* C.: Bernard Brodie az elrettentés stratégiájának úttörője. — MR, 1983. 10. sz. 39—45. p.

848. *Mikulin,* A.: Az „elrettentés" elméletének és gyakorlatának tarthatatlansága. — HV, 1983. 2. sz. 156—176. p.

849. *Korkisch,* F.: Az USA nukleáris hadászata. (A hadászati elvek fejlődése 1945-től napjainkig.) 1—2. r. — ÖMZ, 1983. 3. sz. 217—222., 4. sz. 312—320. p.

850. *Korkisch,* F.: Az USA atomfegyverkezése 1945 óta. 1—2. r. — ÖMZ, 1982. 6. sz. 498—504. p. 1983. 1. sz. 27—33. p.

851. *Hilton,* S. E.: Az Egyesült Államok, Brazilia és a hidegháború, 1945—1960. — The Journal of American History, 1981. 3. sz. 599—624. p.

852. *Guillen,* P.: A francia katonai vezetés és Németország újrafelfegyverzé-

se, 1950—1954. — RHDGM, 129. sz. 1983. 3—33. p.

853. A francia haditengerészet szárazföldi egységei 1983-ban. — RHA, 1983. 2. sz. 112—115. p.

854. *Aristotelous, A.*: Görögország és Törökország — a biztonság keresése a háború utáni Európában. — RUSI, 1983. 1. sz. 16—20. p.

855. *Bertinaria, P. L.*: Az olasz hadsereg vezetése 1943-ban és az Atlanti Szerződés. — RM, 1983. 5. sz. 25—33. p.

856. *Ilari, V.*: Katonák és frontharcosok az olasz parlamentben. — RM, 1983. 4. sz. 86—107. p.

857. *Brosch—Fohraheim, L.*: A katonai honvédelem. (Az osztrák hadsereg a második világháborútól napjainkig.) — ÖMZ, 1983. 2. sz. 101—107. p.

858. *Petrov, A.*: A militarizmus újjáéledése Japánban a második világháború után. — VIZs, 1983. 8. sz. 61—68. p.

MUTATÓ

Afganisztán 776—778
Afrika 11, 35, 149, 323, 339, 340, 463, 562, 587—593
Albánia 398
algériai háború 773,, 774
Amerikai Egyesült Államok 51, 102, 120—122, 142, 285, 286, 301, 302, 304, 312—314, 480, 488, 543, 551, 563, 585, 586, 589, 726—730, 770—772, 846—851
amerikai függetlenségi **háború 285, 286**
amerikai polgárháború 313, 314
Anglia ld. Nagy-Britannia
angol—búr háború 149
antifasiszta ellenálls, partizánmozgalom 733—752
Argentína 783—799
atomfegyverkezés, atomhadászat 120, 121, 757, 849, 850
attasék, katonai 464
Ausztria 87, 126, 137—139, 225, 271—279, 291, 316, 318, 356, 360, 361, 367, 382, 386, 392—399, 404, 760, 829, 857

Balkán 24, 87, 261, 367, 369—386, 389, 598, ld. még a térség országait
Balkán háború 24, 369—386, 389
Bécs 87, 271—279
Belgium 402, 443
Belgium 402, 443
Bibliográfiák 1—12
Bizánc 255
Brazília 851
brit—amerikai háború 301, 302
Bulgária 13, 14, 23, 24, 81, 164, 194, 202, 215, 255, 259, 283, 325—332, 336—338, 341—356, 362, 368—386, 389, 438—453, 483, 499, 513, 565, 566, 629, 632—634, 749, 805, 806

Cattaro 318, 360, 404
csapatlégvédelem 568—570
Csehszlovákia 41, 78, 219, 268, 276, 316, 746—748, 807—810
454, 464, 472, 473, 486, 552, 573, 714,

Dánia 576, 577
diplomácia 352, 354, 480—496
Dél-Afrika 149, 323

egészségügy, egészségügyi biztosítás 127, 275, 395, 616
életrajzok 179—245
első világháború 141, 155, 156, 336, 387—405
emlékművek 37—39
érdemrendek, kitüntetések 28—31

Falkland-háború 783—799
felderítés 160, 161, 322 ld. még hírszerzés
Finnország 26, 82
Franciaország 16—19, 32—35, 136, 157, 180, 198, 230, 264, 265, 285, 287—295, 297—300, 303, 310, 319—322, 340, 354, 383, 400, 401, 405, 435—438, 464—467, 474, 482, 562, 579, 580, 582, 583, 587, 752, 769, 773, 774, 852, 853,
Fülöp-szigetek 726, 727, 730

Görögország 246, 355, 377, 597, 635, 854
gyalogság 16, 32, 100, 101, 292, 523, 597, 641, 648, 671, 700, 701, 715, 717
háborúellenesség, leszerelés 387, 456
háborús bűnök 150, 152, 153
hadifoglyok 618
hadigazdaság 497, 500
hadiipar 136, 142—144, 361
hadijog 149, 154
haditechnika 26, 130—147, 407
haditengerészeti erők, tengeri hadviselés 18—20, 33, 34, 104, 109—112, 126, 127, 136—140, 183, 285—287, 306, 319, 320, 333—335, 361, 375, 392—399, 424, 425, 436, 467, 479, 543—550, 561, 582, 598, 853,
haditudósítók 330
hadművészet 97—129, 512—570, 639—641, 651—653, 655, 658, 660, 664—666, 671, 672, 676, 677, 679—683, 693—695, 699—701, 715—717, 722, 726—732, 765—768, 775 ld. még az egyes fegyvernemeknél és haderőnemeknél
hadtáp, hadtápbiztosítás 127, 275, 280, 395, 534—536, 589, 590, 616, 659, 683
hadtörténettudomány 67, 71—90, 92—96
hadtudomány elméleti kérdései 48—70

hadtudomány teoretikusai 48—52, 55—67, 226, 227, 235, 236
hadügyminiszterek 180, 432
Halhin-Gol 477
hazafias nevelés 92—96
helyi háborúk 122, 123, 542, 761, 763—799
hétéves háború 280
hírszerzés 155—163
híradás, híradó csapatok 116, 129, 550, 679
Hollandia 584
honi légvédelem 567
ilindeni-preobrazseni felkelés 23, 342—356
India 317, 364, 365
Indokína 122, 732, 769
infrastruktúra, katonai 500, 575, 845
irak—iráni háború 779—781
Írország 269, 429

Japán 362, 475—477, 487, 715—732, 858
jelvények 32—35
Jugoszlávia 125, 150—152, 159, 162, 398, 464, 502, 510, 514, 515, 520, 530, 599—631

katonai előképzés 390
katonazene 36
Kiev 698—704
kiképzés, katonai 164—178, 613
Kína 102, 310, 427, 475, 811
koreai háború 770—772
Közel-Kelet 775, 782
krími-háború 306—308
Kuba 812
Kurszk 80, 508, 556, 557, 567, 673—692

Latin-Amerika 304, 783—799, 812, 851,
légideszantok 591
légierő, légihadviselés 9, 108, 109, 144, 145, 370, 401, 427, 437, 470, 471, 478, 551—556, 572, 600, 658, 766, 767
légvédelem 567—570
lelkészség, katonai 511
Lengyelország 6, 42, 89, 96, 135, 163, 172—174, 179, 212, 213, 231, 243, 257, 267, 296, 315, 428, 455, 464, 503, 511, 517, 528, 571—575, 594, 705, 717, 721—723, 743—745, 754, 802, 813—828
Leningrád 501, 662—665
levéltárak 40—44
Líbia 587
lovasság 248, 296, 626

Macedónia 342—356
Magyarország 256, 258, 305, 308, 309, 316, 356, 361, 382, 386, 392—396, 398, 404, 464, 469, 490—496, 717—720, 829, 830
Makedónia (i. e. 4. sz.) 248
máltai lovagrend 366
marxizmus—leninizmus a háborúról és a hadseregről 48, 52, 55—67
második világháború 3—6, 11, 14, 35, 37—39, 45, 46, 140, 141, 155, 158—163, 170, 172, 182, 366, 480—752, 855
Mexikó 304
munkásmozgalom, kommunista pártok 78, 387, 407—409, 418, 425, 430, 431, 438, 444, 445, 454, 478, 479, 503, 505, 633, 745, 801
múzeumok 16—27
műszaki biztosítás, műszaki csapatok 124, 125, 304, 374, 537, 538, 634, 682,

Nagy-Britannia 40, 134, 149, 158, 269, 281, 282, 293, 301, 302, 308, 317, 340, 357, 383, 403, 416, 459, 484, 485, 488, 551, 563, 581, 588, 589, 754, 783—799
napóleoni háborúk 17, 293—295,, 297—300
NATO 758, 841—846
Német Demokratikus Köztársaság 44, 83, 84
Német Szövetségi Köztársaság 44, 83, 84
Német Szövetségi Köztársaság 15, 83, 852
Németország 7, 14, 31, 36, 48—50, 52, 53, 150, 152, 153, 158, 163, 165, 190, 214, 226, 227, 242, 250, 251, 256, 257, 262, 263, 270, 280, 291, 311—313, 358, 359, 382, 382, 390, 391, 400—402, 405, 414, 419, 430—434, 456—462, 468—473, ld. még második világháború 480—724, 755
néphadseregek 6, 89, 800—840
Norvégia 576—578
nők a fegyveres küzdelemben 46, 234, 450

Olasz—török háború 366
Olaszország 20, 54, 124, 155, 195, 200, 309, 339, 361, 366, 588, 594—596, 626, 751, 855, 856
orosz—japán háború 362
orosz—török háborúk 283, 329—335
Oroszország ld. Szovjetunió
Oszmán birodalom ld. Törökország

páncélos és gépesített csapatok 26, 114, 519, 528, 529, 530—532, 646, 660, 680, 685, 699, 726, 775, 786
partizánhadviselés 122, 123, 417, 695, ld. még antifasiszta ellenállás, partizánmozgalom
politikai munka 409, 504—509, 735
propaganda 504—511

Római Birodalom 248—254
Románia 260, 314, 413, 464, 489, 831

sajtó 13—15, 353, 384, 385, 423, 661
Spanyol-Marokkó 463
Spanyolország 8, 158, 463, 481, 844
Svájc 21, 22, 92, 168, 388, 751
Svédország 462
szárazföldi csapatok 435, 549, 598, 765, ld még az egyes fegyvernemeknél és szakcsapatoknál

Szovjetunió (Oroszország) 13, 14, 28—30, 37—39, 45, 46, 62—67, 70, 90, 94, 95, 103—118, 128, 141, 143, 144, 160, 161, 164, 166, 167, 169—171, 181, 183—186, 188, 189, 191—193, 196, 197, 199, 201, 203—205, 207, 208, 210, 211, 216—218, 220—224, 228, 229, 232—238, 240, 241, 244, 245, 258, 267, 283, 284, 297—299, 306—308, 324, 362—364, 380, 406—426, 428, 452, 474—479, 754, 802, 803, 832, 840
Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja 485—487, 498—501, 504—509, 512, 516, 518—527, 531, 532, 534—541, 544—550, 553—560, 567—570, 636—724, 731—742
Sztálingrád 39, 507, 647, 651—661
tábori posta 128, 650
Távol-Kelet 725—732
tisztek, tisztikar 287—299 ld. még életrajzok
Törökország 87, 259—261, 271—279, 283, 294, 306—308, 327—335, 366, 854
Tunézia 11, 35, 562, 591—593
tüzérség 10, 359, 372, 509, 524—526, 574, 587, 681

Új Zéland 324
Varsói Szerződés 758, 800—804
vezetés, katonai 175, 176, 178, 312, 369, 376, 382, 516—520, 609
Vietnam 122, 769

Összeállította:
Damó Csilla
Viniczai István

TARTALOM

TANULMÁNYOK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ — A török haditevékenység akciórádiusza a 15 éves háborúban — — — — — — — — — — 761

URBÁN ALADÁR — Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember—októberében — — — — — — — — 786

SZAUTER LAJOS — Az első világháború ellátási gondjairól — — — 802

SZABÓ MIKLÓS — Az 1. repülőcsoport harcai 1942-ben a magyar források tükrében — — — — — — — — 826

KÖZLEMÉNYEK

BALLÓ ISTVÁN — A feledés homályából... Jung János Hadi mesterséget tárgyazó könyvéről — — — — — 858

BARCY ZOLTÁN — A magyar légvédelmi tüzérség fejlesztése és rejtése, 1922—1938 — — — — — — — — 877

MŰHELY

SZAKÁLY SÁNDOR — A magyar tábori csendőrség jelvényei, 1924—1944 892

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

TARDY LAJOS — Svéd szemtanú a romhányi csatáról és 1710 más eseményeiről — — — — — — — 900

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

ZALKA ANDRÁS — Teljes csendben — — — — — — — — 909

SZEMLE

JEAN FLORI — L'ideologie du glaive. Préhistoire de la chevalierie *(Borosy András)* — — — — — — 931

BOLLA ILONA — A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon *(Veszprémy László)* — — — 932

BORSI KÁLMÁN BÉLA — Együtt vagy külön utakon *(Tóth Ede)* — — — 934

CSIFFÁRY GERGELY — Életutak — életrajzok. Akiket visszavártak *(Godó Ágnes)* — — — — — — — — — — 938

* * * — Oszvobogyityelnaja misszija szovjetszkih vooruzsennüh szil v Evrope vo vtoroj mirovoj vojne *(Bonhardt Attila)* — — — — — — — — 940

* * * — Voenno—isztoricseszkij Zsurnál, 1985/1—6. *(Lengyel István)* — — — — — — — — — 943

* * * — Militärgeschichte, 1984. *(Szakály Sándor)* — — 952

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — 40 év a Magyar Néphadseregben. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum ünnepi megemlékezése. 1985. szeptember 24. — — — — — — 957

RAVASZ ISTVÁN DEZSŐ — A népek barátságának útján (Kőszegi kultúrtörténeti konferencia, 1985. július 1—5.) — — — 964

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma. 1983. *(Damó Csilla—Viniczai István)* — — — 966

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ШАНДОР ЛАСЛО ТОТ — Радиус действий турецкой армии в 15-летней войне — 761

АЛАДАР УРБАН — Лайош Баттьяни и вашская повстанческая армия в сентябре—октябре 1848 года — — — — — — — 786

ЛАЙОШ САУТЕР — О проблемах снабжения в период первой мировой войны — — — — — — — — — — — — 802

МИКЛОШ САБО — Бои 1-ой авиационной группы в 1942 году в свете венгерских источников — — — — — — — — 826

СООБЩЕНИЯ

ИШТВАН БАЛЛО — Из безвестностя... Книга Йаноша Йунг о военной профессии — — — — — — — — — — 858

ЗОЛТАН БАРЦИ — Развитие и маскировка венгерской зенитной артиллери в 1922—1938 гг. — — — — — — — — — 877

МАСТЕРСКАЯ

ШАНДОР САКАЙ — Значки венгерской полевой жандармерии, 1924—1944 гг 892

АРХИВ

ЛАЙОШ ТАРДИ — Шведский современник о ромханьской битве и о других событиях 1710 года — — — — — — — — — 900

ВОСПОМИНАНИЯ

АНДРАШ ЗАЛКА — В полной тишине — — — — — — — — — 909

ОБЗОР

ЖАН ФЛОРИ — L'Ideologie du glaive. Prèhistoire de la chevalierie *(Андраш Бороши)* — — — — — — — — — — 931

ИЛОНА БОЛЛА — Формирование в Венгрии юридически единого класса крестьян *(Ласло Веспреми)* — — — — — — — 932

БЕЛА БОРШИ КАЛЬМАН — Вместе или разными путями *(Эде Тот)* — — — — — 934

ГЕРГЕЙ ЧИФФАРИ — Жизненные пути — биографии. Кого не дождались *(Агнеш Годо)* — — — — — — — — — — 938

* * * — Освободительная миссия советских вооруженных сил в Европе во второй мировой войне *(Аттила Бонхардт)* 940

* * * — Военно-исторический журнал, 1983/1—6. *(Иштван Лендьел)* — — — — — — — — — — — — 943

* * * — Militärgeschichte, 1984. *(Шандор Сакай)* — — — — 952

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — 40 лет в Венгерской Народной Армии. Торжественное ознаменование Военно-исторического Института и Музея, 24 сентября 1985 г. — — — — — — — — 957

ИШТВАН ДЕЖЕ РАВАС — По пути дружбы народов (Кёсегская конференция по истории культуры, 1985, 1—5 июля) — — — — 964

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Военно-исторический репертуриум зарубежных журналов, 1983. *(Чилла Дамо—Иштван Виницаи)* — — 966

INHALT

STUDIEN

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Der Aktionsradius der türkischen militärischen Tätigkeit im fünfzehnjähringen Krieg — 761

ALADÁR URBÁN — Lajos Batthyány und das Heer der Aufständischen in Komitat Vas, September—Oktober 1848 786

LAJOS SZAUTER — Über die Versorgungsprobleme im Ersten Weltkrieg — — — — — — — — — — — 802

MIKLÓS SZABÓ — Die Kämpfe der ersten Fliegergruppe im Jahre 1942 im Spiegel der ungarischen Quellen — — 826

MITTEILUNGEN

ISTVÁN BALLÓ — Aus dem Dunkel der Vergessenheit... Über das Buch „Zusammengefasster Vortrag über die Kriegskunstwissenschaften" von János Jung — 858

ZOLTÁN BARCY — Die Entwicklung und Verbergung der ungarischen Fliegerabwehrartillerie, 1922—1938 — — 877

WERKSTATT

SÁNDOR SZAKÁLY — Die Abzeichen der ungarischen Feldgendarmerie, 1924—1944 — — — — — — — — 892

QUELLENPUBLIKATIONEN

LAJOS TARDY — Schwedischer Augenzeuge über die Schlacht von Romhány und andere Ereignisse des Jahres 1710 900

ERINNERUNGEN

ANDRÁS ZALKA — In voller Stille — — — — — — — — 909

RUNDSCHAU

JEAN FLORI — L'Ideologie du glaive. Prèhistoire de la chevalierie *(András Borosy)* — — — — — — 931

ILONA BOLLA — Die Ausbildung der rechtlich einheitlichen Leibeigenerklasse in Ungarn *(László Veszprémy)* 932

BÉLA BORSY KÁLMÁN — Zusammen oder auf eigene Wege *(Ede Tóth)* 934

GERGELY CSIFFÁRY — Lebenswege — Lebensbeschreibungen. Die, die zurückerwartet waren. *(Ágnes Godó)* — — — 938

* * * — Oswoboditelnaja missija sowietskych wooruschennych syl w Europe wo wtoroj mirowoj wojne *(Attila Bonhardt)* — — — — — — 940

* * * — Woienno-istoritscheskij journal, 1985/1—6. *(István Lengyel)* — — — — — — — — — 943

* * * — Militärgeschichte, 1984. *(Sándor Szakály)* — 952

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — 40 Jahre in der Ungarischen Volksarmee. Die Gedenkfeier im Militärgeschichtlichen Institut und Museum, den 24. September 1985. — — 957

ISTVÁN DEZSŐ RAVASZ — Auf dem Wege der Freundschaft der Völker (Kulturhistorische Konferenz in Kőszeg, 1—5. Juli 1985.). — — — — — — — — — 964

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Militärgeschichtliches Repertorium ausländischer Zeitschriften 1983 *(Csilla Damó—István Viniczai)* 966

Ára: 16,– Ft